

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

EGYSZERSMIND

A MAGYAR ACADEMIA KÖZLÖNYE.

KIADJA

TOLDY FERENC.

. . . . peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit. . . Claud.

ÖTÖDIK FOLYAM : 1855.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

HECKENAST GÜSZTÁV.

KECSKEMÉTI TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

TOLDY FERENC

OTODIK KIADÁS : 1855

ELSO KÖTET

PEST

HERKANNSTADT

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

JANUÁR, 1855.

I. FÜZ.

VISSZAPILLANTÁS

MÚLT ÉVI IRODALMUNKRA.

TOLDY FERENC TŐL.

Irodalmunk azon szomorú intermezzo után, melyet az 1848-dik év convulsiói okoztak, mind szaporaságát, mind többoldalúságát tekintve, vidorabb fejlődésnek indult; s ha e mennyiséggel a minőség nem áll is még mindenik szak szerint egyenes arányban, bizvást reménylhetjük, hogy becsére nézve is azon mértékben emelkedik majd, melyben az új tanrendszer gyümölcsei érni, s íróink mind inkább öntudatosan, a világirodalom szemmel tartásával, s a művelődésnek úgy, mint a gyakorlati életnek érdekeihez csatlakozva, fognak hivatások betöltésén igyekezni.

E növekedő szaporodásról, valamint e növekedő becsről a múlt 1854. év is tesz bizonyosságot, s olvasóink előtt tán kedves lesz terményeinek rendszeres áttekintete, melyhez alkalmat veszünk majd némely általános észrevételeket és jámbor ohajításokat kötnünk.

Az encyclopaediát az *Academiai Értesítő*n és *Új Magyar Muzéum*on kívül az *Új Ismeretek Tára* képviselte, mely-

ből az ötödik kötet, s a hatodikból két füzet jelent meg ez évben, fő tekintettel a jogi, politikai, státusgazdasági és historiai kérdések és állapotokra.

Az irodalomtudományhoz számítjuk az irodalmi elméletet, bírálatot és történetet, mikhez az egyes írók összeszedett munkái, megholt írók kiadásai, az új kiadások, végre régi és új classicusok fordításai csatlakoznak. Az első ág nálunk folyton parlagon hever. A tudományos bírálat (a lapok számos könyvismertetései dacára) csak igen gyéren műveltetett. *Gyulai Pál*, b. *Kemény Zsigmond* s a P. Naplói Jeles Írók csarnokának több cikke *Greguss Ágost*tól tesznek dicséretes kivételt. A történethez tartozik *Ferenczy Zsigmond*tól a Magyar Irodalom Története, s *Toldy Ferenc*től a Magyar Költészet Története a legrégibb időktől *Kisfaludy Sándor*ig két kötetben; az utolsó rendhez *Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtára*, melyből egy fél kötet jelent meg, *Faludi Ferenc Minden Munkái* második felét foglalva magában; s az *Ürményi József* és társai által kiadott Újabb Nemzeti Könyvtár harmadik folyam, melynek eddig megjelent öt füzetében *Zrínyi Miklós* prózai munkái adatnak, *Liszi László* poetai munkái befejezvék, s a *Tizenhatodik századbeli Történetírók* megkezdettek *Székelly István* és *Heltai Gáspár* magyar krónikáikkal. E gyűjteményhez csatlakoznak alakban *Garay János Összes Köteményei* kiadva *Ney Ferenc* által. Egyes munkák új kiadásai: *Faludi Ferenc* Versei ötödik kiadása *Toldy* által, *Kisfaludy Károly* Tihamérja, *Jósika Miklós* (régibb) regényei közül *Abafi*, *Zólyomi*, *Utolsó Bátor*i, *Jókaitól* : *Erdély Aranykora* 2 köt., *Arany* Toldia, *Garay* Szent Lászlója; először összeszedve *Czuczor* Népies költeményei, *Tompa Mihály* Versei második kötete (kétszer), *Tóth Kálmán* versei; végre elhalt íróktól először *Ferenczy Teréz* versei jelentek meg, és *Debreczeni Márton* tizenhat énekes eposa : *A Kióvi Csata*, kiadva gróf *Mikó Imre* által. — Régi classicusok közül : *Homer Iliás*ának második fele *Szabó István*tól, *Plátón Munkái* első kötetének második fele *Hunfalvy Páltól*, es *Phaedrus* aesopusi meséi *Komáromi Károly*tól. *Cicero* munkájából a *Kötelmekről* mutatványt *Saaghy Vendel*, az *Iliász* újabb fordításából az első könyvet *Zombory Lipót* hozták az Új M. Muzeumban. Újabb classi-

cusok közül *Császár Ferenc Dante Új Életét* (kétszer), *Szász Károly* pedig *Moore Tamásból* hozott egy füzetet.

A szépirodalom új munkákkal a lyrai, eposi és regényi szakban gyarapodott. Az elsőkhöz tartoznak *Mentovich Ferenc* (Száráz Lombok), *Pájer Antal* (Villámok), *Szelestey László* (Falu pacsirtája; Kemenesi Cimbalom, másodsor), *Czelder Márton* (Pályalomb) verseik. Az elbeszélő nemhez járultak *Arany János* (Toldi Estéje), *Tompá Mihály* (Virág-regék), *Balkányi Szabó Lajos* (Utazás a Másvilágon) *Győrffy Gyula* (Romvirágok), *Vajda János* (Béla királyfi). Vegyes költeményeket több írótól hoztak a Részvét Hangjai *Siegmund Vilmos* és *Huszár Imre*, s a Garay-Album *Oláh Gyula* és *Rochel Béla* által kiadva, mindkettő a Garay árvák fölségelésére. Ezenkívül egész árja a kisebb verses dolgozatoknak a lapokban.

Eredeti regényeket adtak *Csapó Mária* Vahot Sándorné (Derü és Boru, 2 köt.), *Degré Alajos* (A Kalandornő, 2 köt.), *Fáy András* (Jávör orvos és szolgája Bakator Ambrus, szeszélyes regény, 2 köt.), *Jókai Mór* (Török Mozgalmak 1730-ban; Karpáthy Zoltán 3 köt.), *b. Jósika Miklós* (A Zöld Vadász 3 köt.; A Szegedi boszorkányok 3 köt.), *b. Kemény Zsigmond* (Ködképek a kedély láthatárán: Szerelem és Hiuság; Szív Örvényei; Erény és Illem), *Paulikovics Lajos* (Hét vár), *b. Podmaniczky* (Az alföldi vadászok tanyája 4 köt.), *Szathmáry Károly* (Sirály, 3 köt.), s egy névtelen (Az Ember élete).

Külföldi regényeket adtak Récsi Emil a maga Regénycsarnokában (Printemps Zsófia 2 k. *Dumastól*), Friebeisz István a Legujabb Külföldi Regénycsarnokban (A párisi Mohikánok, eddig 4 k. *Dumastól*); Halmágyi Sándor egy *Suefélét* (Kalandor és Kékszakál 3 k.), Gerő vagyis Greguss Ágost egyet *Montepintől* (Lucifer kisasszony), Salamon Ferenc egy *Girardin Emilnéfélét* (Pontanges marquis). — Valamint a regény részben, úgy a novellistika, főleg, a lapokban mozgott. Kiadottak s kiadatlanokat összegyűjtve adtak *Bérczy Károly*: Világ folyása, 3. k., *Degré Alajos*: Novellák, 3 k. *Jókai Mór*: Erdélyi Képek 2 k., *Pompéry János*: Beszélyek 2 k., *Szilágyi Pál*: Beszélykék és firkák!

Új drámákat hozott a színpad: a sajtó egy pár operaszövegen kívül, semmit!

A szorosb értelemben irodalomhoz a nyelvtudomány tartozik még, a hova természetesen sem a gyakorlati nyelvtanok nem sorolandók, miknek egyedüli rendeltetésök a *nyelvtudomány eredményeit* a tanulni (nem vizsgálni) akarókkal módszerileg közvetíteni ¹⁾, sem a közéleti használatra szánt szókönyvek. Ily értelemben a nyelvtudomány most is csak az akademiában üzetett, s annak folytonos eredményei, a meny nyiben világot láttak, az Akad. Értesítőben s (egyszersmind) Muzeumunkban láthatók. A néhány heti figyelmet gerjesztett „naplói” eszmecserék egy a „res” deák szónak megfelelő magyar szó körül, a curiosumok közé tartoznak. Nyelvtudományunk kútfői gyűjtését is folytatta az akademia, de újabb kötetét a Nyelvemlékeknek még nem vettünk; ellenben *Jerney János* az Árpádok korabeli emlékekből szedett „Szókincseket” adott.

— A többi tudományokhoz térve, először is a bölcsészet mezején még folyvást hiában keressük azon tevékenységet, mely nélkül a többi tudományok is az irány és mérsékladó szellemet nélkülözik. E részben is a mi történt, szinte főleg az akademia kebelében történt, hol *Horváth Cyrill* és *Purgstaller József*—, és Muzeumunk, hol *Szontagh Gusztáv*, *Erdélyi János* és a tudománynak egy új, de sokat ígérő apostola *Hecksó Pál*, terjeszték elő vizsgálataikat. A gyakorlati és alkalmazott bölcsészet köréből egy pár külön munkát vettünk; különösen *Greguss Ágosttól* Gros Henrik Bölcsészeti Jogtudományát, mely e tudomány összes körét befoglalja, és *Pauler Tivadartól* egy Észjogi Alaptant; továbbá *Sasku Károly* Neveléstant adott, *Bellaagh* Életszabályokat világba lépő leánykák számára franciából, s a Tanítók és anyák könyvét *Riemann* után *Szeberényi Lajos*. — A tanodai *programmák* különféle, részben a nevelésre és közoktatásra is vonatkozó, kérdéseket tárgyaltak, melyeket más helyt fogunk felhozni. Tárgyrokonság említetteti velünk itt még *Sasku* Illendőségtanát is, és *Lukácsy Sándor* Nők-Könyvtárát.

¹⁾ Mít csak azért jegyzek még közbenvetőleg, mert volt idő, s pedig nem régen, midőn nyelvtanítóink, boldog együgyűségökben, tudománytól és szellemtől mindenkép puszta nyelvtanaikat a *nyelvtudomány* felsőbb nevén nevezték.

Következzenek a kedélyképző s nevelő ifjúsági iratok. Első helyt a Szent-István-Társulat által megindított „Ifjúsági Iratok“ két kötetkéje érdemel felhozatni, melyekben szinte két történet: „Szent-Miklós napja“ és „Pali és Gyuri“ foglaltatik; továbbá *Beöthy Zsigmond* Koszorúja, elbeszélésekkel gyermekek számára, *Stieff Henrika* Tündérországa németből, regék és mondák, *Márki József* Szívképző költ. 3 füz., *Rozgonyi János* Vásárfia jó gyermekek számára 2 füz. másodszor, *Czelder Márton* Első Ibolyájának 2-d. füzet, *Grynaeus Alajos* Kis Lantja, másodszor s képekkel, *Emich Erényképző* Olvasókönyve negyedszer, és *Matics Imre* Népszerű Olvasókönyve másodszor, mely a főkép tanítási célú olvasókönyvekhez teszi az átmenetet.

— A tankönyvek első, legalsóbb, fókán többféle abcés munkácskák állanak, melyek közül különleges módjaiknál fogva *Edvi Illés Pál* fali tábláit, *Geibel* magyar-német képes abécéjét, *Winternitz-Matics* Olvasásjátékát kell kiemelnünk. Következnek a nyelvtanok, és pedig a magyar nyelvre, magyarul: *Zimmermanné* az elemi és reáliskolák számára negyedszer; németül: *Töpler Theophil* nagyobb (Lehrbuch) nyelvtana negyedszer, s a kisebb (Lehrgang) szinte újra, *Ballagi Mór*icé hasonlóképp negyedszer, *Samarjay Károlyé* (Erster Curs) hatodszor, és *Neumann Salamoné* (Der schnelle Ungar) hetedszer. A német nyelvre, magyarul *Hartmann Lipóté* Ahn tanulmódja szerint (második folyam). A latin nyelvre magyarul: *Szepesi Imre* Latin Mondattana I. köt. első füzet. A görögre: *Szepesi Imrétől*: Tárgyalat a hőskölteményi szójárásról, *Lichner Pál*: Hellen Gyakorlókönyv, *Winterkorn Sándor*: Görög Olvasókönyv a nyelvtan I. és II. folyamára *Feldbausch* és *Süpfle* után. — Szótár három jelent meg, u. m. *Farkas Elek* német-magyar és magyar-német Zsebszókönyve stereotyp-kiadásának harmadik lenyomata 2 köt., *Ballagi Mór*ic Új teljes Német és Magyar szótárának első vagyis német-magyar része, *Forstinger János* Idegen szavakat magyarázó Kézikönyve. — Végre az irályt széptani- és gyakorlatilag *Laky Deméter* tárgyalta Irályrendszerében, az iratok föltevését pedig elemi és reáliskolák számára *Zimmermann Jakab* ne-

gyedszer. *Trautwein János*nak az I. és II. osztályok számára készült Olvasókönyvei újra jelentek meg.

Történelmi tan- és kézi könyvek: *Pütz* ismeretes ókorbeli, földirati és történelmi alaprajza a feltanodák számára *Thüringer Ambrótól*; *Helpy Ignác* „Világtörténete zsebben“, *Szilágyi Sándor* Világtörténetének első része Krisztusig, *Hornyánszky Viktor* Vezérfonala az osztrák császárbirodalmi történetben első iskolai tanításnál, ford. Galgóczi által.

Földrajzi tankönyvek: *Kuttner Sándor* Kis iskolai Földirata, *Bellinger J.* Földrajzi Vezérfonala ford. Fényes Elek által, *Fuchs Tamás* Általános Földrajza az algymn. első osztálya számára. Végre *Schirckhuber Mór*ic Természettani Földrajzot adott, kapcsolatban a földismével, kövülettannal s a föld termékei elterjedésével.

Természetrajzi és taniak: *Hanák János* Természetrajzi Elemeinek ötödik kiadása, *Mihálka Antal* Ásványisméjének második kiadása és Állattana középtanodák számára, *Gönczi Pál* Vezérkönyvének a Növénytan tanítása és tanulására negyedik folyama Lüben után; végre *Fuchs Albert* Természettani Elemeinek második kiadását adta felgymn. számára, *Thüringer Ambró* pedig Elemi Géptant.

Szám- s mértani tankönyvek: *Mocnik Ferenc* Számtanát az I. és II. osztályok számára ifj. Szász Károly adta, ugyanannak Mértanát felgymn. és reálskolák számára *Arenstein József*; *Tomori Anasztáz* Elemi Mennyiségtant felgymn. és magántanulók számára; *Lutter Ferdinánd* a Tiszta Mennyiségtan Elemei első részét, a számtant; végre *Koller Károly* Mértani Nézetlant két részben az I—IV. osztályokra.

Bölcsészeti tankönyv mindössze kettő, u. m. *Warga János* Bölcsészettanának második kötete, a gondolkodást tartalmazva, a felgymn. számára, és *Csécsi Imre* Tiszta Erkölcstanának harmadik kiadása.

Orvosi tan és kézi könyvek: *Joachim Vilmos* Törvénykezési Orvostana orvosok és jogászok számára, és *Rohlmes* Baromorvosi Könyve ford. Prély István által.

Végre népi és elemi tankönyveket *Hegedüs László* indított meg „Népiskolai Könyvtára“ban, melynek első négy kötete Elemi Olvasókönyvet, Erkölcsei és Vallásos Olvasóköny-

vet, Világ- és Földismeretet, Természettudományt foglal magában. *Grynaeus Alajos* Tankönyve elemi és reáliskolák számára negyedszer jött ki; *Jánosi Ferenc* Föld- és Természettudományi népkönyve második kiadásban; *Minikus Vince* pedig Vezérkönyvet adott az Állat-, Növény- és Ásványtan oktatásában — szinte népkönyvek számára.

— A történelem s rokon nem sokat, de a többi szakok közül legtöbb nyomosat hozott. A *világtörténelmi* munkák közül, miket főleg idéztünk, mint önvizsgálaton is alapuló, s tárgyát bővebben kifejtő *Maar Bonifác* Egyetemes Történelme tünik ki, melyből eddig hat füzetet vettünk. A *hazai* történet kútfői közül az egy *Érdy János Hartvicusa* felhozható, eredetie a muzeumi codex szerint, s mellette a kiadó hű fordítása. Feldolgozás három jött ez évben: *Szalay László* Magyarország Történetének negyedik kötetét adta, melyben a linci békéig haladt, *Pálkövi Antal* a másodikat, mely a bécsi békével végződik, *Jókai Mór* a Magyar Nemzet Történetét a mohácsi veszedelemig, az úgy nevezett szellemes modorban. Egy új ágát történelmünknek alapította meg *Ipolyi Arnold*, Magyar Mythológiájában. — A keleti harcok viszonyok magokra vonván a köz figyelmet, az új szükség néhány új munkát hívott létre; így *Fényes Elek* a Török Birodalom leírását adta, történeti, statistikai és geogr. tekintetben; *Szokolay István* választás-politikai képét írta meg azon birodalomnak „A Korán“ cím alatt, mely valláskönyvét az oszmánoknak csakugyan adja egész terjedelmében. Inkább a perc szükségére szolgál egy németből fordított „*Hírlapszótár az orosz-török viszály előidézte háborújának magyarázatára*“, s a szinte névtelen „Török-orosz harc európai és ázsiai színhelyének részletes leírása“; végre léptenként követi az eseményeket *Fényes Elek* „Az Orosz-török Háború“ című füzeteiben. Az idegen historiából ezeken kívül, mik csak mellesleg hoznak történeti adatokat, az egy *Urházy György* III. Napoleonja jegyezhető meg. — Az államisméhez tartozik *Praschnak Vince* Paulin által fordított „Osztrák Birodalmi Állodalomtana.“ — A haza történeti föld- és államrajzi ismertetésére szolgál *Kubinyi Ferenc* és *Vahot Imre* gyűjtélékes munkájuk: Magyarország és Erdély képekben, melyből ez évben egy III. és IV. kötet jelent meg,

Palugyay Imrétől Magyarország történeti, földirati s állam; legújabb Leírásának harmadik kötete; végre *Fáy András* Adalékai Magyarország bővebb ismertetésére.

— Az utazási szakból kaptuk gróf *Andrássy Manó* Utazását Keletindiákon, kétféle kiadásban, *Horváth Lázár* Szent Sirját, *Hámos Gusztáv* és *Kubinyi Lajos* Úti Jegyzeteiket Nyugoteuropa fővárosaiban, *Urházy György* Keleti Képeit és gróf *Kálnoky Dénestől* a Vándor Emlékeit 2 k.

— Az új törvények behozatala által a törvényes szakban támadt élénkség e lefolyt évben is tartott. Mint forrásgyűjtemény először is az *Új Törvénytár* felemlítendő, melynek újabb (VI—VIII.) kötetei az Új Csődrendtartást s a Büntető Perrendtartást hozzák, magyarázatok kíséretében, az utóbbit *Csacskó Imrétől*; *Kléh István* pedig és Nagy Károly az 1848-tól 1853 végéig kibocsátott Törvénykezési Rendeletek Gyűjteményét indította meg; *Kecskeméthy Aurél* „Az új törvénykönyvek népszerű előadását kezdte meg két füzetrel, melyekben az urbéri törvény, s a büntetőtörvénykönyv magyaráztatnak. Az osztrák polgári törvénykönyvnek bő commentárját *Wenzel Gusztáv* adta, *Rácz Vilmos* azon törvénykönyv s az arra vonatkozó utólagos rendeletek magyarázatát 2 kötetben, *Acsádi Sándor* annak rövidletét kérdések és feleletekben. Az egyes tárgyak közül: *Tóth Lőrinc* az Ösiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező nyíltparancs magyarázatát második bővített kiadásban, *ugyanő* az Örökösödés, nevezetesen a végrendeletek, törvényes örökösödés és hagyatékok tárgyalását, *Oláh László* szinte a Végrendelkezési és örökségi ügyekre vonatkozó törvények magyarázatát, *ugyanaz* a Házasságkötés és Elválás tárgyalását jelen törvények szerint, *Oltványi Pál* pedig a Vegyes Házasságokról értekezett az új polg. törvénykönyvet tekintve. Az új Büntetőtörvény magyarázatát *Hye* után *Somossy József*. A Váltó és Csődtörvényekről dolgoztak *Ráth György*, *Szeniczey Gusztáv* a kettőről külön, a váltói eljárásról még *Fogarasi János* és *Szinovács György*. Az özves jogi ügyeket *Friebeisz István* Önügyvéde tárgyalja. A közigazgatás szakában *Récsi Emil* kimerítő gyűjteményt és magyarázatokat adott „Közigazgatási törvénytudományában“ 4 köt. Egyes tárgyakról értekeztek: *Hahn Mihály* Gyakorlati Ta-

nácsadójában adó- és illetéki ügyekben 6 füz. magyarul és németül; *Szelle Károly* A legujabb Urbéri és Földtehermentesítési Törvények gyakorlati magyarázatában, *Mészáros Károly* Földtehermentesítési Rendszerében, *ugyanaz* az Urbéri Kárpótlási törvények magyarázatában, *Szobovics Ferdinánd* az Árvaügyekről 2 köt., *Hahn Mihály* A Helységjegyzőjében magyarul és németül, *Györök György* pedig A Község Birájában a „törvénykezési kiküldöttségekbéli eljárásokat“ tárgyalta. *Ráth György* Német-magyar és Magyar-német Műszótárát írta az új törvényhozásnak 2 köt. — A régi törvényügyhöz tartozik A Jász-kún törvényszékeket tárgyzó Statutumok, úgy a Jászok és kúnok részére 1751-ben kiadott Regulatio fordításai; *Hegedüs József* „A Pannonhegyi Papi Tizedről Somogyban“ értekezett történeti, jogi és peres tekintetben. — Végre *Tóth Lőrinc* egy füzetenként megjelenendő Jogtudományi és Törvénykezési Tárt indított meg.

— A természettudományok közül az egy *vegytan* talált tudományos feldolgozót *Nendtvich Károly*ban a Regnault után készült Vegytan elemeivel. — Az *alkalmazott természet-tudományok* közül is csak az egy *gazdászat* műveltetett. Fő s folytonos közlönyén, a Gazdasági Lapokon kívül, megjelentek: *Pabst* Mezőgazdasági Tankönyvének IV-dik kötete Lónyai Gábor által, *Galgóczi Károly* Mezei Gazdája 4 köt., *ugyanennek* Kertészeti Kézikönyve, *Entz Ferenc* Kertészeti füzetei, eddig három, *Szontagh Gusztáv* Szenvedelmes Dinnyésze újra kidolgozva, *Oláh János* Gyümölcsfakertészete a nép számára, és *Katona Dénes* Növényhonosítása. Rokon a Vadászok-könyve Hieover után Szalbek György által.

— Az iparügy teljességgel parlagban hever. A világipar némi ismertetésére szolgálnak *Birányi Ákos* Sétái a Kristálypalotában, első füzet.

— A katolika hittudomány főleg a „*Religio*“ folyóirat egyes cikkelyeiben, *Hoványi* „Felsőbb Katholicismusában“ (2-d. köt.), és *Martin Konrád* kath. Religioi Tankönyvében képviseltetett, melyet Mester István fordításában a Szent-István-Társulat kezdett kiadni (eddig egy kötet, az általános vagyis történelmi). Ide tartozik *Gruber Ágoston* érsek Hitoktatási Kézikönyvének fordítása, és *Jarisch Jeromos* Népszerű Pole-

miai Hittana, emez fordítva Bartl György által. A ker. vallás kútfői közül ez évben csak a Szent Szakaszokat vettük *Márkfi Samu* által Káldy nyomán újra dolgozva. Egyszerűen közlő hittan egy jött *Zimmermann*tól. *Dornis Gáspár* a kath. Isteni-tisztelet Szellemét adta algymn. számára Terklau után; *Marczell Ákos* Huber Fridolin vezértanát az esküről adandó tanításban; Bibliai történeteket *Bedeő Pál*, *Grynaeus Alajos*, s egy névtelen Schmidt-*Czuczor* után; Szűz Mária életét *Munkay János*; Hepp Keresztyén Egyháztörténetét 3-or a pesti növendékpapság magyar iskolája. — Az egyházi szónoklathoz tartoznak egyes beszédeken kívül : a két *Talabér* által német és francziából fordított Egyh. Beszédek (eddig 3 köt.), *Huszár Károly* németből fordított Történetekkel felvilágosított Egyh. Beszédei, s *Orosz Ádám* Egyh. Beszédeinek második kiadása (eddig 4 köt.). — A *buzgalmi* irodalom a régi Jó Nap, Rózsáskert, Fegyverház, Gertrudis, Lelki kincs, Utitárs stb új nyomtatásain kívül csak *Peltzmann Gergely* Lelki Kalauza második bővített kiadásával szaporodott; a *liturgiai* pedig *Fekete Ferenc* Útmutató Kántorkönyve bővebb harmadik kiadásával.

— A protestáns hittudományi irodalom szinte nem gazdagabb. Tudományos munka egy : Az Új Test. magyarázata (Kolosv. Barránénál); segédkönyv a szentíráshoz egy, t. i. *Fördös Lajos* Konkordanciája, melyből eddig két ív (a—d). Káték : egy pápai (*Tóth Ferencé* tizenötödször), egy pataki (*Somossy*tól), egy győri a hannoverai szerint. Ide való még *Zákány József*től a Sz. Biblia ismertetése elemi tanulónak, ötödször; a pataki Ker. Erkölcstudomány népiskolák számára, és *Zsarnay Lajosé* serdült ifjaknak. Bibliai történetek *Báthy Károly*tól, *Reichardéi* nyolcadszor, s egy pataki. A *pásztori hittudomány* rendes közlőnyt bír *Fördös Lajos* két rendbeli folyó gyűjteményében, melyek a Papi Dolgozatok különféle viszonyokra, és gyászesetekre, amabból eddig öt, ebből négy kötet. *Egyházi Beszédek* jelentek meg egyes alkalmiakon kívül : *Kálmán Ferenc*től egy első füzet, *Kolmár József*éi eddig 2 füz., *Lakatos József*éi első füzete, *Medgyes Lajos* „Eredeti Egyh. Besz.“ harmadik füzete, *Pap István* Templomi Szónoklatai első kötete. — Végre a *buzgalmi* irodalomhoz tartoz-

nak Révész Bálint Innepi és Alkalmi Imádságai, a győri (Kis János-féle) Énekeskönyv hatodik, a pápai halotti énekek hetedik kiadásai.

— Ennyit ez ízben; jövőkor az időszaki s az idegen ajku sajtóra egy pillantást, némely észrevételeinkkel együtt.

ADVERSÁRIÁK CSEREIHEZ.

SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.

1. §. Jelen korunk irodalmának története alig ismer haladatosb vállalatot az Újabb Nemzeti Könyvtár kiadóiénál, s fajunk alig lehet valami nagyobbért adása a vállalkozó egyesületnek, mint azon művekért, melyek általa, már eddigelé is, a közönség kezeibe jutottak. A kijött munkák egytől egyig a magyar ősi műveltség s múlt nagyság szóló tanúbizonyságai; adatok, mik egészen új s gyönyörű fényben mutatják fel e mi fajunkat, mely ama századokban, egyaránt birt nem csak a kor hatalmával, de az ész erejével is. És ha az őserő nem halt még ki e nemzet kebeléből; ha az örökös küzdésben rugalmasságokat talán némileg vesztett idegek még újra edzhetők; ha a romlani indult vér még fölfríszíthető leszen: kell, hogy a felidézett ősök árnyai villanyos hatással legyenek a maradékra ¹⁾; hogy ez ó galyaknak az új törzsbe visszaoltása által visszakölcsonóztessék az új műveltségnek azon ó szín, azon ős zamat is, melyeket a századok egykori zivatarai, róla, belőle majdnem eltöröltenek, kiszáraztottanak. E fölujult vér, ez újra föltámadt erély lesz a balzsam, az örök rothadatlanságnak biztosítóka.

2. §. Az előttem fekvő füzetek közül Csereivel lesz dolgom. A tisztes öreg „Emlékirata“ eleitől fogva nagy hatást gyakorolt rajtam. Érdekes dolgoknak, megkapó erejű részleteknek, miket másutt hiába keresünk, oly természetes, egyszerű el-

¹⁾ Disce . . . virtutem ex me, verumque laborem . . .
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Aeneas, et avunculus excitet Hector.

mondása annyira leköté vala figyelmemet, hogy idő kelle rá, míg tőle megválhaték, s képei még azután is soká lebegtek lelkem előtt. Az Emlékirat egy codexe, mely jelenben a szigeti ref. könyvtárát ékesíti, egyike azon könyveknek, melyek tanulmányozására sok időt fordíték. Élénk előadás, az események hű elbeszélése, jellemfestései, a rajta átvonuló némi felekezetességi szín mellett is első, rangú, s maradandó becsű emberünk ké avatják fel az író. Sokak talán ez utolsó sajátságot szeretnék nem látni, de azok gondolják meg, hogy azok nélkül nem is volna oztán Cserei az, a ki Erdélyben, a XVII. század levegőjében s eseményei között született és élt.

3. §. Jelen előadásomhoz képest, Csereinek „Bevezetésében foglalt e szavai érdekesek különösebben: „Merem jó lélekkel mondani, hogy a mit más igaz hazafiai-tól, s azoknak hiteles relációból, vagy magam bizonyosan tudtam s experiáltam, s experiálok minden napon, azokat irtam le.“ és alább: „A hol az esztendőök eszembe jutottak, igazán felírtam, a hol nem tudtam, inkább akartam tudatlanságomat megvallani, mint ex praesumptione kevélykedve hazudni“ (5. lap). Háromért e vallomás előttem figyelmet érdemlő: elsőben, hogy Cserei többször más szavain épített; azután, hogy a hol adatok kezénél nem voltak, ott emlékezetéből dolgozott; végre hogy ez utolsó esetben nem tagadja megtévedhetését. Ez utolsó eset, ama két elsőnek következménye, nem kis bajt szokott szülni azoknak, kik valamely szerzőt kútfő gyanánt tartanak, s velem is így történt, midőn tapasztalám, például e műben, hogy Szász János, mint ő nevezi, szebeni bíró tragikai sorsa 1704-re tétetik (333 lap), tudván, hogy ezt mások 1703-ban írják végbementnek ¹⁾.

¹⁾ J. Seivert's Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Presburg, 1785. Seite 508. — Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch Gr. Joseph Kemény. I. Band. Klausenburg, 1839. Seite 343. Megjegyzem, hogy ez évhibára a szigeti kéziratban figyelmezttem először, s nem kételkedtem azt másolói hibának venni; de miután a nyomás, mely az

Úgy kelle t. i. itélnem, hogy ha egyszer egy esetben megesett a tévedés : ugyan többször s más egyébre nézve is megtörténhetett; a min nem is lehetne csodálkozni, hozzá gondolva a viszontagos élethez, hogy Cserei 1661-től fogva történt dolgoknak 1709-ben kezdé csak megírásához.

4. §. Úgy lettem Csereivel, mint a jó barát, ki az eltévelyedett társat nem csak szeretni meg nem szünik, de sőt minden igyekezetét oda irányozza, hogy a hibákat jóvá tegye, az erényeket pedig, ha lehet, még inkább kitüntetni, adatokkal bebizonyítani törekedjék. A helyzet, melyben vagyok, nem kevésbé látszott kedvezőnek lenni céломra. T. i. Marmaros, húzamos időn keresztül, köztudomás szerint, Erdélynek volt egyik része ¹⁾, s így jóban roszban osztályosa azon sorsnak, mely ama kis hazát áldásaival boldogította, vagy üldözéseivel sujtoltgatá; és alig van vagy volt erdélyi előbbkelő család, melyet e megye, nem csupán birtokosai, de benlakói közzé is ne számlált volna valaha, főleg pedig a XVII. században. Azt a reményt tápláltam tehát magamban, hogy kutatásaimnak talán sikerülni fog jegyzeteket, okiratokat stb fedezni fel, melyek azon kívül, hogy a kor viszonyaira világot vetnek, egy úttal Cserei mellett is, megigazítólag és megerősítőleg s bizonyítólag lesznek fellépendőek. Fáradozásaimat több tekintetben siker követte, s egy pár kéziratot kötetnek jöttem birtokába, 1660—1704 közötti dolgokra vonatkozó adatokkal, melyek, több magán darabok között, országos tartalmuakat is foglalnak magokban. Minthogy már közlendőimnek ezek lesznek kútfejek: érdemesnek tartom őket megismertetni.

5. §. Mindkét könyv a dombói Szegedy családtól ered, mely, a mennyire az adatokból kivehetém, nincs a szegedi Szegediekkal semmi rokonságban. A család, mint előneve is mutatja, tisztán benszülött; annyi bizonyos, hogy a XVI. század végétől kezdve, egész a férfiág teljes kihalásáig, mely Ferencben történt (1765.), majd mindenik tag szigeti lakos vala. Leányágon a család ma is díszlik a Bayak,

eredetiről történt, szinte ezt mondja, nincs többé kétség az adatnak, épen Cs. által akképen lett följegyzéséről.

¹⁾ A visszakapcsoló okirat 1733. költ. Az erdélyi 'Partium' név alá oda értetett e megye is.

Urayak, Patayak, Pogányok, Wartenslebenek, Maróthiak és tb. ágaiiban. Jelen esetre vonatkozólag a családból legidősb Zsigmond († 1681.) és utolsó előtti Ferenc (szül. 1682.) érdemlik a figyelmet; az első, mintegy 1655-től folytonosan firól fira 1738-ig menő jegyzőkönyvnek, mely a családi nemzedék rendét is magában foglalja, megkezdője; a második, mint gyűjtője, szerkesztője azon adattárnak, mely általam Csereire lesz felhasználendő. Minthogy Zsigmondról többé nem fogok emlékezni: legyen róla itt annyi megjegyezve, hogy ő gr. Bethlen István erdélyi gubernátor s kevés korig fejedelem, marmarosi birtokainak volt praefectusa ¹⁾).

6. §. Ferencről különösebben kell szólanom. Iskoláit, mint minden többi ősei, Enyeden végezvén 1703-ban, tehát 21 éves korában, a törvényes pályára készülendő, a táblához lépett át, mint az egyedüli törvénytanhallgató helyre; mert Erdély, csak 3-ik tizedében a XVIII. századnak állított tanszéket a Juris prudentia tanítására: addig a cathedra, az ítélőmesterek cancelláriai valának, mely szokását, Erdély, a gyakorlatra nézve, egész a legújabb időig megtartotta. Gondosb s nagyobbra törő ifjak teendői e pályaszakon nem csak a hallgatásban állottak: hanem a gondos mindent jegyzésben, mindent gyűjtésben, a mi csak tárgy vagy forma tekintetében a törvényes körhöz tartozott. Szegedy Ferenc, ki végre marmarosmegyei alispán is lőn, — mint hagyományai mutatják, egyike volt a leggondosb jegyezgetők s gyűjtögetőknek, s e szorgalma gyümölcseül birok most utána egy könyvet, melyet, valamelyik birtokosa egykor Miscellanea Ju-

¹⁾ Jegyzetei közül egy párt, melyek tartalma, tudomra, még ismeretlen, ide iktatok. Ilyenek:

1) 1657. a Rákóci miatti lengyel pusztítás, Marmaroson is keresztülment, július 2-án.

2) 1667. volt a templom dedicációja Huzton a várba.

3) Ao. 1667. die 20. Nov. temettük el huzti kápolnába idvezült gróf Rédai Ferencet főispánunkat (erdélyi fejedelem).

4) Ao. 1668. temettük volt el az kápolnába Rédai Lázlót (Ferencnek fia, ultimus deficiens, azon ágból). stb.

A könyv első lapja az ismeretes Scythia alphabetet tartalmazza, se példány, az eddig ismertek közt, korra nézve, második helyen áll.

ridica címmel jegyzett meg, én pedig e nevet adnám neki: *Formulae Solemnes Stili Curialis in Transylvania*, mert ez merőben hasonlít azon könyvhöz, melyet, mint illet, Kovachich, Mátyás és Lajos királyok koraiból kiadott volt ¹⁾. A ki tudja, minő kincsét bírjuk ama kornak a Kovachich könyvében: érteni fogja, úgy hiszem, e mí kézirátunk becsét is, a maga korára nézve. Törvényes iratokat tartalmaz az, az 1699—1704 közötti évekből, vonatkozókat leginkább Erdély akkori országos eseményeire; köztök többeket, melyek határozottan a Cserei által följegyzett dolgok tanubizonyságai, s milyek, tudtomra még eddig sehol sem közöltettek.

7. §. Birtokomba kerülté után azonnal tisztában voltam az iránt, hogy a nevezetesb okiratokat köztudomásra hozzam, még pedig határozottan úgy, mint Csereihez tartozó Adattárt. Közben veszem a hírt, hogy Cserei Naplója feltálatott, hogy az, ki is fog nyomatni: s ez felhagyata szándékkal, mígnem látnám egykor annak tartalmát, mely valószínűleg ezeket is magában lészen foglalandó. Káli Nagy Elek, az 1853. évi Új Magyar Múzeum I. füzetében (46. lap) előleges közlést ad a Napló tartalmáról; szó van abban az Adattárról; elmondatik 34 adat: s ezek közt egy sines a Szegedy-Stilariónéi közöl. E körülmény újból meggyőzött arról, hogy közlésem nem lesz sem fölösleges, sem haszon nélküli munka.

8. §. Az adatok részint személyt, részint dolgot érdeklők levén: azt kell cselekedni, hogy néhol elől, néhol útol, felvilágosító magyarázatokkal is kísérem az okleveleket. Ez eljárás, véve Csereiből vagy másunnan a magyarázatokat, csak világosságnak lészen eszközölje.

I.

SZÁSZ JÁNOS, SZEZENI BIRÓ.

Családi neve: Zabanius. János, született 1663. Zabanius Izsák eperjesi tanártól, ki később Magyarországot elhagyni kénytelenítettén, vándorlásai után Erdélyben telepe-

¹⁾ *Formulae Solemnes Styli stb.* Pest, 1799.

dett meg 1676. — Az ifjut a szerencse különösen kegyelte, s már 1691 ¹⁾ (28 éves), mint a szász nemzet kerületi jegyzője, fontos ügyekben a császári udvarhoz küldetett Bécsbe. Itt hivatását, a felsőbbeknek oly elégedésére végzé, hogy 1693-tól a kitüntetésekben fokozatosan részesülne. 1695. alkirálybíró, consul; 1698-ban kormányzéki titkostanácsos, R. Sz. B. lovag Sachs ab Harteneck névvel; 1700. főkirálybíró; 1702. 39 éves korában, a szásznemzet grófja. Zabanius a természettől sok szenvedélylyel volt felruházva, s nyugtalan heves véralkattal, melynek rajta elhatalmazására nagy befolyással voltak a körülmények, mik önkényt látszának arra munkálni, hogy az ifju férfiú elszelesedjék. Kortársai és életirői önkénnyel vádolják egyaránt, s ki, hogy valamit kivigyen, a legnagyobb felelősséggel járó s rá vég veszélyt hozható lépéseket is megtenni kész, csak köz és magánügyi terveinek sikert eszközöljön. Ellenségei számosan akadtak, nem csak a magyar patrioták, de saját nemzetebeliak között is. Annyi bizonyos, hogy egyike vala a legtüzesb szász férfiaknak, ki zavarokat támasztani sem tartá bűnnek, csak nemzetének nyereményt vívjon ki, lett légyen az bár az általános közérdekek romlásával a legszorosb kapcsolatban is. Se szempontból tekintendő Csereinek nyilatkozata: A szebeni királybíró Szász Jánost is utoléré az isteni boszúállás, ki teljes életét örökké a sok praktikálásba tölté (lap 333). Generál Rabutin, 1703. oct. 28. éjjelén elfogatja; tetemes bűnökről szóló per indítatik ellene, s decemb. 5. a szebeni piacon feje vétetik. Javai a fiscusra szálltak. — Seivert, halála okai közül nem rekeszti ki az általa megsértettek boszúját, s ha igaz, hogy a kegyelmet hozó cs. irat szándékosan késleltetett: úgy nem is valószínűtlen.

A következő három okirat, a per folyamára, a halál okára s javai elvételére ad világosítást. A másodikról Seivert is emlékezik: de általa sincsen közölve.

¹⁾ Kemény fentebb idézett munkájában 1692-re teszi. 339. lap.

1. Substantia Processus contra Johannem Sachs ab Harthenek, per Fiscalem Directorem Gregorium Gálfalvi de Siketfalva decisi per Status et Ordines Trium Nationum Tranniae, Sive Causae mortis ipsius Johannis Sachs.

Qualia in particulari etquidem atrocissima scelera Johannes Sachs patrauerit, illa iam totus Populus ex Sententia Inclyti Magistratus Cibiniensis perlecta intellexit. Insuper ille Sacrae Caesareae Regiaeque Mattis, Dni Dni et Regis nri Clementissimi Mattem laesit hoc modo. Johannes Schüller vel Hadnagy ¹⁾, olim Consul Schespurgiensis, per ipsum Johannem Sachs, aliquantulum mulctatus, iverat ad Suam Mattem Supplicatum, tum ut ipsi Gratia a Sua Matte daretur, tum etiam ut ipsi iustitia contra Johannem Sachs (a quo se injuratum querebatur), per Gubernium administranda per suam Mattem, demandaretur. Obtinuit a Benignissimo Rege utrumque, rediit consolatus, et tam Gratiam, quam Decretum Suae Mattis exhibuit Gubernio, ipso etiam Johanne Sachs praesente, et abiit Domum suam sub Protectione Caesareo-Regia securus.

Sed

Johannes Sachs providens, quod Johannes Schüller ab ipso, mediante praemisso Caesareo Regio Decreto, iustitiam et satisfactionem postulabit, mirabilibus artibus illum pervertit, et per Senatus Schespurgensis tale quale iudicium, occidit, nec Generali, nec Gubernio praemonitis, imo contra expressum Gubernii mandatum ²⁾. Et quidem die vigesima octava Septembris occidit, quando Generalis Commendans, in gravissima expeditione in Limitibus Regni occuparetur, et iam et Siculi et vice Colonellus Costa caesi erant, et Regnum propter rebelles valde periclitabatur ³⁾. Sic ergo iste Johannes Sachs,

¹⁾ Cserei Deli Mihálynak nevezi lap. 333; Seivert: Schüler von Rosenthal-nak p. 508.

²⁾ Cserei lap. 334.

³⁾ Az itt nevezett Costaról Cserei nem emlékezik; de említí őt gróf Ehrenreich, erdélyi kamarai főigazgató (1702 – 1706), Bécsbe írott levelei egyikében, (Fejérvár, 26. sept. 1703.) Dieses Gesindel

valde periculosa abusus, Caesaream Gratiam et Protectionem conculcando, et suum litigantem, Regio Decreto munitum occidendo, notae infidelitatis ¹⁾ Nonum et Decimum casum incurrit. — Porro meditatus fuit, et in scripto etiam posuit, et allaboravit, ut per Suam Mattem diplomaticae confirmatae Approbatae et Compilatae Constitutiones Regni cassentur, Nationes a se invicem scindantur, et illarum unio, quae Regnum hoc conserrat, solvatur; quibus ipse publicam pacem perturbando, per leges Notam infidelitatis incurrit ²⁾.

Quod vero, uti ipse appellabat, Causa ipsius, ad Suam Maiestatem transmissa non est, Rationes vel Causae hae sunt:

1-mo. Fuit ipse homo, in persona sua Regi et Patriae periculosissimus et adversis temporum conjuncturis, usque hodie et in ipsa Appellatione etiam abutens.

2-do. Enormibus et raro auditis sceleribus inquinatissimus et processu honestis Cavalleris ac Officialibus conveniente indignus ³⁾.

2-tio. Juxta Statuta Municipalia Nationis Saxonicae, ipse de sceleribus convictus et morti adjudicatus est, — illa autem in criminalibus Appellationem non admittunt; et ideo sine eversione Privilegiorum Nationis Saxonicae Appellationis transmissio fieri non potuisset. Et

4-to. Ipsemet in aliorum Innocentium hominum, uti fuit David Kolosvari ⁴⁾ et Johannes Schüller, Caussis,

nistet von Tag zu Tag — sie kamen dem Herrn Obristen Costen so stark auf dem Hals, dass er zwischen Némethi und Déva stb. (Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. H. von Gr. Joseph Kemény, II. Band, Klausenburg. 1840. lap. 308, 209.).

¹⁾ Ez esetek megértése végett a Werbőci-Tripartitumnak nem latin kiadása, hanem a Weres Balázs átdolgozó fordítása veendő. A Weres-féle műnek I. 14. 9. pontja szól a perlekedők megöléséről, — a Werbőciének pedig 12. §-a. Erdélyben, úgy látszik a Weres-féle dolgozat nagyobb divatban volt. 1710-ből van a szigeti lyceumnak egy kézírata, mely Erdély törvényei kivonatát tartalmazza Bíró Sámuelről; ez is úgy idéz mindenütt.

²⁾ Mik lettek legyen ezek: az ítéletben sem mondatik meg. Cserei 333. lap leányrablásokat említ.

³⁾ Cserei lap. 304.

⁴⁾ E férfiú élettörténetét lásd Seivertnél lap. 48 — 50. Seivert ismerte

talem appellationem non admisit; et sic, ipsemet etiam sibi Legem fecit.

Cibiny, 3-tia Xbris. Ao. 1703.

2. Sententia Capitalis contra Johannem Sachs ab Hartenek Judicem Regium Civitatis Cibiniensis ac totius Saxonicae Nationis Comitem, necnon Regij in Transylvania Gubernij Consiliarium, die 3-tia mensis Decembris Anni Domini Millesimi Septingentesimi Tertij finaliter pronunciata.

Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus nostris Egregiis ac Nobilibus Vice Comitibus, Judicibus, Vice Judliumque, Juratis Assessoribus ac Notariis Sedriarum, Comitatum Albensis Transylvaniae, Tordensis, Colosensis et de Küküllő; necnon Michaeli Henter, Georgio Jankó, Francisco Czikó, Stephano Csengeri, Michaeli et Petro Gidofalvi, Paulo Pásti, Francisco Szegedi ¹⁾, Josepho Szalacsi, Simoni Blauveber, Michaeli Dósa, Andreae Szilágyi, Alexandro Szentandrási, Simoni Kozma, Petro Kis et Francisco Antos, Tabulae nostrae Regiae in Transylvania Judiciariae Scribis, ac Juratis Notariis, per Nos ad id specialiter exmissis; Prudentibus item ac Circumspectis Magistris Civium Regiis ac Sedium Judicibus ceterisque Juratis Senatoribus, Notariisque ac Secretariis Sedium Civitatum et Oppidorum Nostrorum Saxonicalium Szeben, Medgyes, Segesvár et Nagy-Sink Gratiam nostram Caesareo Regiam! Noveritis, quod Nobis Die Vigesima sexta Mensis Novembris, proxime praeteriti, Anni praesentis Domini Millesimi septingentesimi Tertij, stante scilicet et durante Generali Universorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Ditionis nrae Transylvanicae et partium Hungariae eidem adnexarum Dieta, ad diem decimum quintum mensis et anni praetactorum, eisdem Statibus et Ordinibus regni, per Inclytum

bizonyosan e mí kútfönket, mert írja: „Klausenburgers Tod wurde mit unter seine Blutschulden gerechnet.“

¹⁾ A jelen okiratot is magában foglaló Stilarion szerkesztője, ki e szerint a végrehajtáson is jelen vala. Ekkor 21 éves.

Regium nostrum Transilvanicum Gubernium Nomine nostro Regio in Civitatem nostram Saxonicalem Cibinensem indicta et celebrata, ad quam videlicet Generalem Diaetam Revisiones et Discussiones certarum quarumdam Causarum, puta: Publicationum bonorum quorumcunque, ab hac luce, sine haeredum solatio decedentium, ac juxta veterem et approbatam eorundem legem et consuetudinem, in Nos, Fiscumque nostrum Regium, rite et legitime devolvendorum ¹⁾, — necnon: Appellationum de Sedibus Regni Inferioribus, maturioris Revisionis et sanioris Discussionis gratia, in Tabulam nostram Regiam in Transylvania Judiciariam, tamquam Sedem superiorem transmissarum, — ut et: Repetitionum et non Restitutionum servorum, jobbagionumque fugitivorum, — ac aliarum etiam Causarum, in Articulis Regni superinde editis, specificatarum, fuerant prorogatae; unacum Fidelibus nostris Illustrissimo Comite Georgio Bánffy de Losonc, dictae Ditionis nostrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Gubernatore nostro Regio, Comitatum Colosiensis et Dobocensis Comite, item Civitatis Claudiopolitanae et Praesidij ibidem Transylvanici Capitaneo, ubique supremo, ac in Persona nostra Praesidente; Consiliariis item Gubernij nostri Transylvanici intimis, Magistrisque nostris Prothonotariis; ac Juratis Tabulae nostrae Regiae in Transylvania, Judiciariae Assessoribus; Universis denique Statibus et Ordinibus Trium Nationum Transylvanicae et Partium eidem annexarum, in loco Congregationis solito, pro moderandis arduis dictae Ditionis Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum, negotiis, simul constitutis et pro Tribunali sedentibus. Nobilis Josephus Csernatoni de eadem, pro Egregio Gregorio Galfalvi de Siketfalva, Causarum Mattis nostrae Fiscalium in Transylvania Directae, ratione officij sui Directoratus, uti Actore, facta primum prae foribus Domus solitae Congregationis, sedis vixit tunc Judiciariae legitima Generosi Prudentis ac Circumspecti Johannis Sachs ab Hartenek, Judicis Regii Civitatis nrae Saxonicalis Cibiniensis et totius Universi-

¹⁾ E jószágviszonyokról emlékezik Cserei 306. 307.

tatis Saxonicae Nationis in ditione nostra Transylvanica Comitum ac praedicti Gubernij nostri Transylvanici Regij Consiliarij velut Incatt i, proclamatione, eodem etiam Directore nostro, lateri ejusdem personaliter adhaerente, juxta tenorem et continentiam Literarum quarundam Nostrarum Evocatoriarum pariter et Certificatariarum ac superinde Relatoriarum, easdem Literas nostras Evocatorias pariter et Certificatorias in se verbaliter continentium, medio Johannis Bornemisza et Stephani Vásárhelyi, Cancellariae Mattis Nostrae in Transylvania majoris Scribarum ac juratorum Notariorum, per Nos ad specialiter exmissorum, tamquam Hominum nostrorum Regionum, pro parte ejusdem Directoris nostri Fiscalis, legitime confectarum et emanatarum, in figura praefati Judicii nostri comparando, contra praefatum Incattum, proposuit taliter et eo modo :

Qualiter superioribus temporibus, licet idem Incattus, a Matte nostra Regia sat. amplis officiorum muneribus benignissime cumulatus fuerit : nihilominus tamen horum immemor, posthabita fide, fidelitatisque obsequio, quibus nobis, tamquam legitimo suo Regi et Principi, charaeque suae Patriae obstrictus esse tenebatur, nescitur unde motus, quare temeritatis audacia ad id inductus, Literas nostras Grationales Nobili Prudenti ac Circumspecto quondam Johanni Schüller als Hadnagy seniori, Incolae protunc et inhabitatori Civitatis nostrae saxonicalis Segesváriensis et alias ejusdem Civitatis Consuli, ejusdemque vitae, honori, universisque bonis, ex innata nostra Clementia Regia, in Anno Domini Millesimo septingentesimo secundo, die vero Vigesima secunda mensis Januarij tunc praesentis, jam vero praeteriti benignissime datas ac concessas, ac in Gubernio nostro Transylvanico legitime exhibitas et publicatas, diversis temporibus et locis violare intendisset, ac etiam de facto violasset, dum vzleet omni instigatione, consilio et opera clam et palam id allaboravit et effecit, ut praememoratus quondam Johannes Schüller als Hadnagy senior, praefato Incatto, ab olim nimium exosus, et pars apud Aulam nostram querulans, ac proinde apud Gubernium nostrum praedictum, contra eundem litigans existens, in hoc Anno Domini Millesimo septingentesimo tertio, circa Festum S. Michaelis Ar-

changel¹⁾, eo potissimum tempore, quo aliorum etiam Fidelium nostrorum clades a Rebellibus accidissent, ac Fidelis noster Generalis per Transylvaniam Commendans²⁾ in Castris constitutus exstitisset, cruenta ac miserabili nece, crudeliter e vivis sublatus fuerit. — Item non habita ratione publicae pacis et tranquillitatis Ditionis nostrae Transylvanicae ac praeclarae Unionis inter Status Trium Nationum ejusdem haecenus sancte et laudabiliter observatae, diversis temporibus et locis, praesertim vero in Generalibus dictae Ditionis nostrae Transylvanicae Comitibus et congregationibus, hic et illic celebratis, idem Incattus perniciosam inter praefatos Status scissionem persaepe molitus et machinatus fuisset; Insuper Matti nostrae, noxia, in eversionem publici potius Status vergentia, quam nobis proficua aliquando suggessisset Consilia, sinistrasque in Aula nostra Augustissima fecisset informationes³⁾. — Praeterea mandatum dicti Gubernij Transylvanici in Causa praetitulati Johannis Hadnagy, de eodem, sub cautione dimittendo, viva voce ad ipsum factum, — et similiter in Causa circumspecti quondam Davidis Kolosvári, alias Inhabitoris Civitatis nrae Saxonicalis Medgyesiensis flocci pendisset. Item variis, innocentes, criminibus Notam infidelitatis afferre solitis, diversis temporibus et locis accusasset⁴⁾, et secreta consilia antefati Gubernij nri multoties prodidisset, omnia in contemptum et offensionem Mattis nrae, publicaeque pacis Regni status perturbationem manifestum. — Ideoque praenotatus Procurator praementionati Directoris nri Fiscalis, postulaverit a jure, praetactum Incattum, juxta Jura Regni in poena perpetuae Notae infidelitatis, hoc est: amissione Capitis seu vitae, universorumque bonorum suorum, suorum mobilium et immobilium, ubivis locorum, intra ambitum Ditionis nrae Transylvanicae existentium et habitum, ipsum solum proprie et praecise concernentium, convinci et aggravari. — Qua allegatione praenotati Actoris modo praemisso facta, audita, Nobilis Stephanus Gidofalvi de eadem, pro praefato Incatto eodem

¹⁾ Fentebb világosan sept. 28.

²⁾ Rabutin général.

³⁾ Cserei 304. 305. l.

⁴⁾ Jósika Imre ügyét említi Cserei 307. lap.

etiam, eidem Procuratori suo personaliter adhaerente Nrae Mattis ac praefatorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Transylvaniae ac Partium Regni Hungariae eidem annexarum comparens in praesentia, Paria Literarum a praenotato Actore, Directore vzlt nro Fiscali exhibendarum, sibi dari postulavit. Quibus eidem a jure concessis, ulterior Causae praesens discussio, ad diem tertium Mensis praesentis Decembris Anni praenotati Millesimi septingentesimi Tertij dilative devenisset: Quo adveniente, Nobisque ac praementionatis Gubernatori ac Consiliarijs Magistrisque nostris Prothonotarijs et Tabulae nrae Judiciariae, Juratisque Assessoribus, Universis denique Statibus et Ordinibus Trium nationum Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum, rursus pro Tribunali considendis et constitutis, annotatus Procurator dicti Actoris, facta iterum legitima ejusdem Incatti proclamatione, ad comprobendam praemissam dicti Directoris nostri Fiscalis contra praefatum Incattum Actionem. certa documenta producere volens, praefatus Procurator Incatti, se pro eodem legitimando, Causa in praemissa, Certas quasdam Exceptiones simplices erigere voluisset: Quo intellecto, annotatus Procurator dicti Actoris allegavit, quod in praesenti Causa scilicet Notam afferente, Exceptio simplex admitti non possit, quandoquidem Processus, ratione Casuum, Notam infidelitatis importare solitorum, per specialem Regni Articulum, ut habetur Approbatae Constitutionis Partis 2-dae, Tit. 7-mo, Art 1-mo ex Coeteris Casibus, brevi processu judicio determinari solitis, et ejusdem Appr. Const. Part. 4-ae, Tit. 1-mo, Art. undecimo enumeratis, in quibus vzlt exceptiones admitti debere censentur ejusdem Appr. Const. Part. 4. Tit. 1-mo, Art. trigesimo exceptus sit; Quo percepto annotatus Procurator dicti Incatti respondit, etiam in processu, ratione Notae infidelitatis, juxta usum et praxim, hactenus observari solitum, exceptiones admitti debere, ideoque etiam ipsum merito allegare posse. Quibus sic habitis, Nos, praetitulatique Status et Ordines Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum, Consideratis et collatis inter sese praecitatis Approbat. Const. per praememoratum Procuratorem dicti Actoris locis et Articulis; Exceptiones Causa in praesenti cer-

tis rationabilibus de Causis admitti non debere judicando decrevisse. Quibus ita vertentibus praenotatus dicti Directoris nri Fiscalis Actoris Procurator, ad comprobendam praemissam Actionem et Acquisitionem, ejusdem Actoris Literas Literaliaque instrumenta de merito Causae in Judicio exhibuerit. Quibus quidem Universis Literis Literalibusque Instrumentis, per praenotatum Procuratorem toties dicti Actoris, contra annotatum Inctum exhibitis, coram nobis, dictisque Statibus et Ordinibus Regni, perlectis, idem Procurator saepe fati Directoris nri Fiscalis Actoris, penes eadem Documenta Actionem et acquisitionem, praenotati Directoris nostri Fiscalis Actoris, satis superque comprobasse, ideoque praefatum Inctum, ob nefaria perniciosaque sua, in propositione dicti Actoris superius recensita, in poena, in Levatis specificata merito convinci et aggravari debere allegaverit. Quibus auditis, praememoratus Procurator Incti respondit: 1-mo. Nunquam eundem Inctum, contra Mattem nostram spontanea voluntate deliquisse, imo potius secundum suum posse, pro bono Patriae et Nationis commodo allaborasse. In negotio etiam Johannis quondam Hadnagy accusari non posse, quoniam non ab ipso, sed a Magistratu et Lege condemnatus sit. 2-do. Neque Grationales nostras, dicto Johanni Hadnagy datas, se violasse, quoniam eadem Literae, non universaliter, sed solum in Casu Cusionis falsae monetae sint expeditae, et hac in parte, ut ipsi scire licuit, non pro dicta cusione monetae, sed ex eo, quod de perceptis quibusdam pecuniarijs rationem reddere nequisset, sit sententiatus ¹⁾. 3-tio. Scissionem inter Status nunquam allaboraverit, imo semper ad promotionem commodi totius Nationis intenderit, ac pro eodem etiam apud Mattem nostram aliquando supplicaverit ²⁾. 4-to. Noxia Consilia,

¹⁾ Hogy Szászra nézve, a Schüller ügyének csakugyan pénzverési oldalát tekintették, legalább erre mint ártatóbb oldalra voltak hajlandók a szemponton fordítani ellenségei, s hogy a közvélemény is itt volt megállapodva, bizonyos onnan is, mivel Cserei is a 334. lapon csak ezt jegyezte fel. Seivert is csak ezt ismerte lap 508. Érdekes volna feltalálni a Grationalist, ez világot adna az ügyre.

²⁾ Kétségkívül 1691—3. évi követségét érti, melyet g. Kemény kiadott volt. Deutsche Fundgruben der Gesch. Sieb. I. Band. S. 337.

Matti nostrae nunquam suggesserit ¹⁾. — Denique alia etiam omnia contra se proposita, similiter verbis captiosissimis prorsus negando, se defendere satagebat. — Quibus perceptis et auditis, praefatus Procurator dicti Directoris nostri Fiscalis Actoris, haec omnia saltem pura et nuda verba esse, et nihil quicquam pro sui defensione exhibere, hoc minus docere posse; ipse vero Actor, praemissam suam actionem, tam Literis, tam certis quibusdam literis manu propria praenotati Incti exaratis ac etiam per alios exarari factis, quam fide dignis etiam testibus ac testimonijs sufficientibus docuisse comprobasseque, replicabat. Quibus sic habitis postulavit tandem saepe fatus Procurator dicti Directoris nostri Fiscalis per Nos praefatosque Status et Ordines Regni, in praemissis Juris aequitatem, justitiaeque complementum sibi elargiri. Unde Nos, habito et assumpto superinde praefatorum Gubernatoris et Consiliariorum Magistrorumque Prothonotariorum nostrorum ac Juratorum Tabulae Nostrae Regiae in Transylvania Iudriae Assessorum et denique Universorum Statuum et Ordinum Regni, nobiscum in discussione et examine praesentis Causae constitutorum et existentium Consilio praemature et sana Deliberatione: Siquidem praefatus Director Noster Fiscalis Actor, Actionem suam contra praenotatum Inctum lucidissime comprobaverit: Ideoque eundem Inctum in poena Notae perpetuae infidelitatis, hoc est: amissione capitis seu vitae ac omnium bonorum suorum mobilium et immobilium ubivis locorum, intra ambitum Ditionis nostrae Transylvanicae existentium et habitorum, ipsum solum proprie et praecise concernentium convincendum et aggravandum fore, judicando decrevimus et commisimus, tali interim modalitate: ut de remissione partis eiusdem Incti per convictionem amissae, in rationem Liberiorum suorum, Matti nostrae, per praememoratos Status et Ordines Regni, humillime supplicetur, prout etiam decernimus et committimus per praesentes. — Quo quidem hujusmodi Nro, ac praefatorum Statuum et Ordinum Regni Iudicio, praenotatus Inctus minime contentus, Causam praesentem Mattis

³⁾ Ezt is a fölfedezendő projectum döntené el. Cserei fentebb jelölt helye másképp vélekszik.

personalem, per viam Appellationis transmittendam postulaverat; eique annotatus Procurator Actoris Directoris percepto, ex certis rationibus non transmittendam replicavit. Superque iterum Nos habito praefatorum Gubernatoris et Consiliariorum, Magistrorumque Prothonotariorum Nostorum, Juratorumque Tabulae Nostrae Regiae in Transylvania Judiciariae Assessorum ac denique Universorum Statuum et Ordinum Regni Consilio praematuro et sana deliberatione, Si quidem 1-mo. Idem Inctus in persona sua Regi et Patriae periculosissimus fuerit, et adversis temporum conjuncturis, usque hodie et in ipsa etiam Appellatione abutens; 2-do. Enormibus et raro auditis sceleribus inquinatissimus, ideoque processu honestis Cavalleris et Officialibus conveniente indignus; 3-tio. Juxta Statuta municipalia Nationis Saxonicae ipse de sceleribus convictus et morti adjudicatus fuerit, illa autem in Criminalibus Appellationem non admittunt, ideoque sine eversione Privilegiorum Nationis Saxonicae Appellatio fieri non posset; Et 4-to. ipsemet Inctus, in aliorum innocentium hominum, uti fuerunt Dávid Kolosvaret Johannes Schüller alias Hadnagy, causis talem Appellationem non admiserit, et sic ipsemet etiam sibi hanc legem fecerit ¹⁾, ideoque, hanc Causam transmitti non debere, per Nos, praefatosque Gubernatorem et Consiliarios, Magistrosque Prothonotarios nostros ac Juratos Tabulae Nrae Regiae in Transylvania Iudiciae Assessores, Universos denique Status et Ordines judicatum est. Quocirca Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul vel duo Vestrum, sub oneribus alias in talibus observari solitis, habita prius ejusdem Incti convicti Capitali executione,

¹⁾ Mennyiben lett légyen Sch. ártatlan : alig bizonyítható ki egészen az adatokból. Ő álpénzverő volt, s ez nota esete. Szásznak, mint látszik, halnia kellett, s e végből, a valódi okok mellé, a csak szinteg olyanok is örömmel ragadtatának meg, ezt az egész perfolyam világosan mutatja. Appellata nem engedtetik neki, mert ez által a szász municipalis törvények megsértetnének : s ő neki vétkül tulajdoníttatik, hogy Kolosvári és Schüller ügyeiben ezt meg nem engedte: ipse sibi legem fecit. Minő méltóság egy törvénytörőben !

ad facies Universorum bonorum mobilium et immobilium praefati Incti convicti ubivis locorum intra ambitum Ditionis Mattis Nostrae Transylvanicae existentium et habitorum, cum praesentibus accedere, ibique vicinis et commetaneis eorundem universis inibi legitime convocatis et praesentibus, universa et singula praememorati Incti convicti bona mobilia et immobilia, ipsum solum proprie et praecise concernentia, pro Fisco nostro Regio occupetis, auferatisque et applicetis per eundem Fiscum Nrum Regium Transylvanicum perpetuo tenenda et possidenda; Contradictione, Inhibitione et Repulsionem ipsius Incti convicti ac aliorum quorumlibet propria ratione non obstantibus; occultatores vero praedictorum bonorum siqui fuerint et ad Vestram Ammonitionem producere non curaverint: evocetis eosdem ad decimum quintum diem ad Generalem Ditionis Nrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Diaetam ubivis locorum intra ambitum dictae Ditionis Nostrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum proxime celebrandam, rationem occultationis bonorum reddituros, efficacem. Et post haec, Vos, seriem huiusmodi Executionis Vestrae, uti per Vos fuerit expedita et peracta, Nobis suo modo Terminum ad praescriptum, Fide Vestra mediante referre vel rescribere, modis omnibus debeatis et teneatis. Secus non facturi, praesentibus perlectis Exhibenti restitutis. Datum in Civitate nostra Cibiniensi, Die 3-tia Mensis Decembris, Anno Dni Millesimo septingentesimo Tertio. Lecta et correcta Franc. Henter, Magist. Prothonot.

3. Certificatoria praemissae Sententiae.

Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae Hungariae Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus nostris iis qui in praemissa sententia specificantur. Exponitur Matti Nostrae in persona Egregii Gregorij Gálfalvi de Siketfalva Causarum nostrarum in Transylvania Fiscalium Directoris ratione Officij sui Directoratus: Qualiter idem, vigore aliarum Literarum nostrarum Adjudicatoriarum sententionalium sub Nomine Nostro Caesareo Regio contra et adversus Generosum Prudentem ac Circumspectum Johannem Sachs

ab Hartenek pro tunc Judicem Regium Civitatis nostrae Cibiensis, et totius Universitatis Saxonicae Nationis in Ditione nostra Transylvanica Comitem ac Gubernij nostri Regii Transylvanici Consiliarium velut Inctum, ob certa quaedam ejusdem enormia facinora, in Nota perpetuae Infidelitatis convictum et aggravatum, emanatarum, sigilloque nostro judiciali et authentico Transylvanico munitarum et roboratarum ac sub Lecta et Correcta Generosi Francisci Henter Magistri nri per Transylvaniam Prothonotarij extradatarum, universa bona mobilia et immobilia ejusdem Incti convicti, ubivis locorum intra ambitum Ditionis nrae Transylvanicae existentia et habita, ipsum solum proprie et praecise concernentia, medio certorum legitimorum Executorum, juxta tenorem et continentiam earundem Literarum nostrarum Adjudicatoriarum Sententialium pro Fisco nro Regio Trannico occupari facere niteretur; ac superinde Honestam Foeminam Elizabetham Fejes ¹⁾, praescripti Johannis Sachs Incti convicti relictam viduam, prae cujus vzlt manibus, universa bona mobilia et immobilia ipsius Incti convicti pro nunc esse et haberi dignoscuntur, medio vestri ad octavam Diem certificari facere vellet, jure admittente. Proinde Vobis, harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul vel duo Vestrum, sub oneribus, alias in talibus observari solitis, erga praescriptam Foeminam Elizabetham Fejes, quae si personaliter reperiri poterit, eandem ibidem personaliter, alioquin de domo. . . sive solita sua residentia, vel de bonis portionibusque ejusdem possessionariis, unde videlicet praesens haec certificatio Vestra, ad scitum ejusdem commode devenire poterit, certificetis eandem ibidem, dicatisque et committatis eidem Verbo nostro Regio, ut ipsa octava die, a die hujusmodi Certificationis Vestrae, per vos ipsae exhinc fiendae, computando, et aliis immediata subsequentibus diebus, ad id aptis et sufficientibus,

¹⁾ Seivertnél : 1690, den 26. Apr. vermählte er sich mit Elisabeth, gebornen Haupt. Seite 507. Több alkalommal vettem észre, hogy a nemzetségi neveket az erdélyi szászok és magyarok szerették saját nyelvökre fordítani. A fentebbi Kolosvári is, Seivertnél, mint Clausenburger jó elő.

praedeclaratae Executioni, medio certorum legitimorum Executorum, vigore praescriptarum Literarum Adjudicatoriarum sententialium, ac juxta tenorem et Continentiam earundem, de bonis mobilibus et immobilibus universis praedeclarati Incti convicti, ubivis locorum intra Ambitum Ditionis nrae Transylvanicae existentibus, ipsum solum proprio et praecise concernentibus, pro nunc vero prae manibus Elizabethae Fejes habitis fiendae, se accommodare modis omnibus debeat et teneatur. Et post haec Vos, seriem hujusmodi certificationis vestrae, prout per Vos est expedita et peracta, terminum ad praescriptum, fide vestra mediante referre vel rescribere modis omnibus debeatis et teneamini.

Secus non facturi, praesentibus perlectis, exhibentibus restitutis. Datum in Civitate nostra Cibiniensi, Die 13-tia, mensis Decembris. Anno Domini Millesimo septingentesimo Tertio.

Ekképen folyt le a nevezetes per, minőt tárgyánál fogva, sem előtte, sem utána Erdély nem látott. A történeoszt, azon a datok mellett, melyek némely személyek, napok emlékezetét fentartották, s e tekintetből, Csereinek valószínű javítói és pótolói, érdekelni fogja kétségkívül nem csak a perfollyam formája: hanem egyúttal azon szellem is, mely Szász feje felett oly erővel kíváná egybehalmazni azon föllegeket, melyeknek rendeltetése nem más volt, mint hogy a bűnök lappangó villám által, a tagadhatatlanul kitűnő, s bár mint van is a körülmény rája kárhóztatólag felhozva, munkálkodásai által, Erdély alkotmánya s közviszonyai átalakulására tetemes befolyásu férfiu halálra sujtaték. Az Erdély e korbéli sorsa felett gondolkozó lélek tanulmányaira nézve, egyike ez a legfontosb okiratoknak. Megjegyzem még, hogy Seivert rangvesztést is említ a büntetésben; de erről az ítélet nem szólván: az, alkalmasint nem is vala úgy. Azt már említém, hogy Cserei hibásan tette az eseményt 1704-re. Vég pillantatairól ide jegyzem Cserei és Seivert után, hogy halálra saját édes atyja készíté, s elébe bátor lélekkel ment. Binder ezt írta felőle: Vir dum viveret, magni et admirabilis ingenii, sed curator sui, pauperum rosor, pastorum

osor. Male vixit, bene mortuus est. Vixit ut leo, mortuus est ut agnus, inter devotissima suspiria, spiritu plane intrepido et heroico; sera, tamen vera poenitentia (Seivertnél).

II.

A RÁKÓCI-MOZGALMAK ELEJE ERDÉLYBEN.

Sem valótlan, sem újat, s mit előttem már mások is ne mondtak volna, nem állítok, ha kinyilatkoztatom, hogy a Rákóciféle dolgok története, akár a tárgyakat, akár az események chronológiáját tekintsük, nincsenek úgy megírva, hogy az eddigelé nyert eredmény a bírálat előtt megállhasson. E körülménynek fő okát, tagadhatatlanul az egykoru iratok lappangásában kell keresnünk; a mi által nem azt akarom értetni, mintha, egyáltalában semmi adatok azon korról nem volnának már kezeink között: hanem nyilatkoztatom csak oda néz, mely szerint minden esetre többre van szükségünk a jelenleg tudottaknál, hogy az események megnyerjék azon kellő világosságot, mely nélkül minden történet a pártszellem egyoldalú kifolyásává lesz, s így már előre gyanússá arra nézve, hogy mondatai feltétlen igazakul elfogadtassanak; nem is említve az idővetés körül történetelt hibákat, melyek óhatatlan hogy valamely előadásba be ne csúszszanak, a mikor aztán a hitelesség, egyik tetemes oszlopát kénytelen nélkülöznie.

Az ide tartozó koriratok között, mind terjedelem, mind annálfogva, hogy magától a főnöktől származott, első helyen áll Rákóczi Emlékirata: *Histoire des Revolutions de Hongrie. A la Haye, 1739.* Azonban már Jerney János észrevette, hogy e mű, tetemes idővetési hibában sínlik, mit, szerinte, megfeledkezésének és hiteles irományai kezénél nem létének tulajdoníthatni, messze levén történetírásakor honától, hol jegyzőkönyvei elmaradtak ¹⁾. Őrajta kívül, a kiket ismerék, külön külön írnak vagy csupán az erdélyi, vagy csupán a magyarországi dolgokról;

¹⁾ Tudománytár, IX. kötet, 1841. 121 lap.

amott Cserei, itt Károli Sándor és Kolinovics levén azon kútfő, s egykorirók, kika figyelmet teljes mértékben megérdemlik. Wagner nem kortárs, s eddigi tapasztalatom szerint is, nem mindenütt helyes kútfőből dolgozott. Katona compilátor ¹⁾, ki ritkán választotta meg kútfejeit, s ha azt nem vetem is, hogy csak kiírta, nem feldolgozta megelőzőit: de hibáztatnom kell, hogy szerzőit legtöbbször nem viszonyította, nem bírálta, hanem adott mindent úgy, mint kapott; s így épen azon hibákban s hiányokban szenved, melyekkel az általa felhasznált szerzők bővölködnek. Pedig ő maga sokat írt e tárgyról.

E mozgalmak történetének Erdélyben, eddigelé, csaknem egyedüli forrása Cserei ²⁾. Ő, mint említi is, részletesen kívánt róla szólni, s annyival inkább, mivel a napok súlyát őmaga is keservesen kénytelenítették hordozni. S úgy is van, hogy kik utána s az eseményekről, már nem mint szemtanúk írtak, őt használák fel, írák le, mint a kihez, ennél fogva legtöbb bizodalommal voltak, a miben nagy alkalmul szolgált az ő könyvének szélesen elterjedt volta ³⁾. Cserei, igaz, hogy többször csakugyan a legkisebb részletekig bocsátkozott; de mint egyebütt, úgy e dolgoknál is észrevettem, melyszerint, mentül távolabb esett valamely dolog az időtől, midőn írásához foga: annál több tévesztések s hiányok vegyültek előadásába. Őmaga, mint bevezetésemben felhozott szavai tanusítják, ön részről igazolá ugyan magát: de nekünk fenmaradt azért a kötelesség, a hol tehetjük, pótlanunk s rajta javítnunk. S ezt fogják tenni a következő okiratok.

Vonatkoznak ezek a szentbenedeki (321), fejevári (325) és boncidai (322 lap) csaták napjaira, s némileg fő személyeire. Előlegesen annyit jegyzek meg csupán, mely szerint Cserei mindhármát 1703-ra, a boncidait a fejevárinál elébbre teszi, s Toroczkai Istvánt hamarabb állítja Rákócéhoz esküdttnék, mint az valóban történt. A közlendő irományok, Erdély ekkori történeteire nézve e

¹⁾ Csak a jelen esetről szól ítéletem.

²⁾ See au leveleiről fentebb már tettem említést. Az mindössze is csak 3 db.

³⁾ Katona egy kalocsai példányt használt.

valóban sarkalatos eseményeket a magok valódi helyére fogják igazítani.

1. A SZENTBENEDEKI CSATA ELŐZMÉNYEI.

Rákóci serege alig hogy a lengyel földről betevé lábait Magyarországra, kevés idő alatt, főleg pedig a tiszabecsi csata következtében, annyira haladt, hogy, egyfelől csakhamar meghódította Husztot, s az egész Marmarost: másfelől a szabolcsi, szatmári vidéket előzönthet, sőt Várad környékére is kiterjeszkedheték, s a közben eső nevezetesebb várakat mint Kállót stb. elfoglalhatta. Rabutin generál az erdélyi cs. hadsereg parancsnoka, látván az Erdélyt már körülfogott tüzet beljebb beljebb harapózni (a mit nem kevéssé elősegéllett a földnépének a fölkelőkhöz többféleképp kimutatott rokonszenve), hathatós rendelkezéseket tesz, mind általában, mind különösebben az által, hogy a fontosb erősségek és a Magyarországhoz közelebb eső helyekbe katonaságot rendel. Így küldé többek közt Bethlen Sámuel Sz. Benedekhez (Fejérmegyében), hogy a már Tövisvölgyig előhatolt kurucoknak eleibe s ellene álljon. A parancsnok a helyet meg nem állá, a mint Cserei írja: a kurucok felesen bejövén Ilosvai (Bálint) nevű ezeres kapitány commendója alatt jó reggel felferék, sokan is odaveszének a székelyek közülök, Bethlen Sámuel elszaladt ¹⁾. Hogy ez ütközet előzményei már 1702-ben megtörténtek: bizonyos, mivel a mindjárt közlendő okirat tanúsága szerint, Mohai László január 12. 31. 1703. idéztetvén, mint ki a Sz. Benedeknél táborozó kurucoknak élelmet adott, e cselekedete határozottan 1702. Lőrincnap tájra (aug. 11.) tétetik.

Az ide vonatkozó okirat következő:

Evocatoria.

Leopoldus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus Nostris Egregiis et Nobilibus Michaeli et Petro Gidófalvi, Aaroni Szentiványi, Francisco Bagotai, Fran-

¹⁾ Cserei, 321 lap.

cisco Antos, Paulo Szőke, Gregorio Komáromi, Stephano Vársárhellyi, Danieli Gillyeti et Nicolao Nábrádi, Tabulae Nostrae Regiae in Transylvania Iudriae Scribis ac Juratis Notarijs, per Nos ad id specialiter exmissis, Graam Nostram Caesareo Regiam. Exponitur Matti Nostrae in persona Grosi Gregorij Gálfalvi de Süketfalva Causarum Nrum in Transylvania Fiscalium Directoris, ratione officij sui Directoratus, Qualiter superioribus temporibus in Anno vult Domini Millesimo septingentesimo secundo proxime transacto, circa Festum Seti Laurentij Martyris Nobilis Ladislaus Mohai de Mikeszásza (Mikeháza), nescitur unde motus, quibusve ad id inductus respectibus, immemor fidei, fidelitatisque et obligationis suae, quibus erga Nos charamque Patriam suam obstrictus esse tenebatur, certis quibusdam praedonibus grassatoribus et infidelibus, publicae pacis hujus Ditionis Nrae Transylvanicae turbatoribus, in nemore possessionis Szent-Benedek, vulgo Tövisvölgy vocato, in Cottu Albensis Transylvaniae existentis adjacente victualia suppeditasset, poenam in Decreto Tripartito contra hujusmodi Administratores victualium infidelibus declaratam et expressam incurrere non formidans ¹⁾. Cum autem hujusmodi Administratores victualium infidelibus, juxta contentum decreti poenam Notae Infidelitatis incurrere debeant et soleant: ob hoc velle idem Director Noster Fiscalis, praetactum Ladislaum Mohai, ratione propria, coram latius declaranda juxta brevem processum, alias in hujusmodi causis observari solitum, ad generalem Universorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Ditionis Nrae Transylvanicae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Diaetam, cet. ex edicto Nro Regio celebrandam, medio Vestri, personaliter et non per Procuratorem suum legitimum, in Causam convenire, ac ex parte eiusdem a Nobis praedictisque Universis Statibus et Ordinibus superinde iudicium et justitiam recipere, jure admittente. Proinde Vobis, harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis prae-

¹⁾ Part. I. Tit. 14. Art. 17.

sentibus, statim Vos simul, vel duo Vestrum cet. erga prae-
 fatum Ladislaum Mohai, cum praesentibus accedentes, qui si
 personaliter reperiri poterit, eundem ibidem personaliter, ali-
 oquin de domo habitationis, sive solita sua residentia, vel de
 bonis seu juribus portioneque ipsius, unde vdzlt praesens
 haec evocatio Vtra, ad scitum ejusdem, commode devenire
 poterit, evocetis eundem ibidem, dicatisque et committatis cum
 verbo Nro Regio, ut ipse primo et alijs subsequentibus die-
 bus praeattactae Gnralis Regnicolarum Diaetae cet.
 coram Nobis praedictisque Statibus et Ordinibus personaliter
 et non per Procuratorem suum ad actionem et acquisitionem
 cet. de jure responsurus ac exinde a Nobis, praenotatisque
 Statibus et Ordinibus, judicium et justitiam recepturus com-
 parere debeat, et teneatur. Certificantes nihilominus eundem
 ibidem, quod sive ipse termino, modo praedeclarato, coram
 Nobis, praefatisque Statibus et Ordinibus compareat, sive non:
 Nos tamen, praedictique Status et Ordines, partis ad compa-
 rentis instantiam id faciemus, quod juris et justitiae dictaverit
 ordo. Et post haec Vos seriem hujusmodi Evocationis et cer-
 tificationis Vestrae, prout per Vos fuerit expedita et peracta,
 Nobis suo modo, terminum ad praescriptum, fide vestra medi-
 ante referre vel rescribere, modis omnibus debeatis et tenea-
 mini. Secus non facturi. Presentibus perlectis, Exhibenti re-
 stitutis. Datum in Possessione Farrago, die vigesima secunda
 mensis Januarij, Ao Dni Millesimo septingentesimo Tertio.
 Lecta cet.

Van még egy ide tartozó okirat : Relatoria, melyben
 Szőke Pál és Vásárhelyi István táblai jegyzők előadják, hogy
 az Evocatoriát, Mikeházán január 26-án személyesen vette
 által tőlök Mohai s ezt felelte rá magyarul: Értem, hallom,
 el kell mennem az Eő Felsége kglmes Parancso-
 lattyára. Ezt közleni nem tartom szükségesnek. De az ki-
 vánatos, hogy megtaláltatott volna a Perfolyam, a Series
 Processus is, mely valószínűleg a szentbenedeki esemé-
 nyekre határozottabb felvilágosítást fogott volna nyújtani. Így
 csak annyi mondható bizonyosan, hogy 1702. augusztus
 11-kén már benn volt Rákóci seregének egy része
 Erdélyben. Egyébiránt alig lehet róla kételkedni, hogy a

csata nem haladhatott nagyon messzire az időtől, s hihető, hogy az még azon évben megtörtént, miután aug. 11. és január 26. közt tetemes a köz, míg t. i. Mohai tette világosságra jött, a mi alig eshetett másképp, mint a csata végbemenetének következtében. Vagy azt kell feltennünk, hogy a Mohai által segedelmezett csapatok, nem kurucok voltak, mi a körülményeknél fogva alig volna állítható. Minden esetre kíváncsós, hogy miután a szentbenedeki csata első s a következőkre nézve nagyfontosságú esemény volt, sikerüljön valakinek az én kételyeimet felvilágosítania, eloszlátania, s tisztába hozni a chronologiai rendet.

2. A FEJÉRVÁRI CSATA.

A szentbenedeki csata megharcoltaték, s a kurucok győzedelmesen nyomulának tovább Erdély földén. Nagy rémülés foglalta el kívált a főbb embereket, s mindenek törekedtek a székely és szász föld felé; s nem levén kétségben, hogy a naponként gyarapodó sereg a fő helyeket léssen megrohanandó : Rabutin ezeket kívánja vezérekkel és elegendő katonasággal ellátni. Így rendelé Marosvásárhelyre Botos Imrét, Görgénybe Bánfi Lászlót, Fejérvárra Száva Mihályt, Balázsfalvára Pekri Lőrincet ¹⁾. Rákóci csapatait Guti vezette, s ezek egyenesen Fejérvár alá tartottak. A csata megtörtént 1703. octob. 18. körül; s bár a császári sereg vitézül tartotta magát, sőt eleinte részire látszott a győzelem hajlani : Gutié lett végre a csatatér, s Fejérvár elfoglaltatott ²⁾. A közlendő okiratok ismét arról is tanubizonyságot tesznek, mely szerint a nép maga mindenütt rokonszenvvel viseltett a felkelőkhöz, s ha módját ejtheté, mindenütt ellátá a szükségességekkel, melyek csak a had folytatására megkívántattak. Különösen feltűnő a *b)* alatti iratban, hogy a nép már hetekkel előre értekezett a felkelőkkel s szállított eleséget a várost majdan elfoglalandó s ott megtelepedendő sereg számára. Az okiratok a következők.

¹⁾ Cserei, 324. lap.

²⁾ Cserei, 325. lap.

a) Instructio.

Nemzetes Süketfalvi Gálfalvi Gergely Úr, Felséges Romai Császár és koronás Király Kglmes Urunk eo Felsége Erdélyi Fiscalis causainak Directora, ratione officij sui Directoratus Kglmt Nemes Gyula-Fejérvári Apáti László Uramat mi általunk certificáltattya arról, hogy Kglmd ez jelen való 1703 esztendőben, circa Festum Beati Lucae Evangelistae (oct. 18), midőn az eo Felsége és ez haza ellenségi, ugymint a kuruczok, Fejérvármegyében, Gyula Fejérvár várossára ütötenek és mentenek volna, ugyanott és akkor, azon alkalmatossággal, kglmed nem tudatik micsoda oktul és gondolattul viseltetvén, immemor fidei fidelitatisque suae, quibus atefatae Suae Matti Scrmæ, tamquam naturali suo Regi, ac Principi, charaeque suae patriae obstrictus esse tenebatur, az eo Felsége és ez Haza ellenséginek, Égettborral gazdálkodott, másoknak is rosz példájokra. Azért Kglmdnek legyen hírével és tudtára, hogy Kglmd ellen, ratione ppria coram latius declaranda, Tertio die, a die hujus certificationis computando, itt Szeben Várossában, Mlgs Groff Altorjai Apor István Úr eo Nsga, ugymint Mlgs Erdélyi Regium Guberniumtól deputaltott Delegatum Judiciumnak Praesesse és eo Nsga mellé arra deputaltott és comparealandó Birák előtt, juxta brevem Judiciorum militarium processum, in hujusmodi causis observari solitum, fen említett Fiscalis Director Úr eo Kglme procedal; azért ott és akkor Kglmed personaliter, et non per procuratorem suum legitimum ¹⁾, törvényre compareállyon. Hírével legyen Kegyelmednek az is, hogy modo et termino praemissis, vagy compereal Kglmed vagy nem : mindazáltal partis comparentis ad instantiam, az mit az igasság és az törvény hoz, kiszolgáltatik. (Datum nincs. Erről lentebb).

¹⁾ Appr. Par. IV. Tit. I. a. 15. A quinque casusokban personaliter comparealjanak.

b) *Adjudicatoria de et super communi Inquisitione.*

Előzményül megemlítem, hogy az itt fenforgó Németh Mátyást illetőleg, 3 db okirat találtatik gyűjteményemben; 1. Idézés. 2. A per levátája, melynek alkalmával, a bepörölt némi mentségeket hozván fel, ezek tárgyra nézve 3. Vizsgálat rendeltetik. Minthogy már ezek közül a 2. min-deniket magában foglalja: elégnek tartom céломhoz képest csak ez egyet közleni. Az így következik:

Leopoldus Dei Graa Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae Hungariae Bohemiaeque cet. Rex cet. Fidelibus Nris Egr. et Nobilibus Joanni Borne-misza, Stephano Hosztóti, Valentino Prasman, Stephano Árok-szállási Majoris, necnon Francisco Czikó, Stephano Csengeri, Andreae Szilágyi, Francisco Szegedi, Samueli Apáti, Ale-xandro Szentandrási, Josepho Szalacsi et Paulo Pásti, minoris Cancellariorum Nrarum in Transylvania Scribis ac Juratis Notariis, per Nos ad id speltr exmissis, Gratiam Nostram Caesareo Regiam! Noveritis quod Nobis Die trigesima prima mensis Januarij Anni praesentis Dni Millesimi septingentesimi quarti, stante selt et durante Generali Universorum Statuum et Ordinum Trium Naonum Ditionum Nrae Transylvaniae et Partium Regni Hungariae eidem annexarum Diaeta, ad diem decimum quintum mensis Novembris, Anni proxime praeteriti Dmni Millesimi septingentesimi tertij eisdem Statibus et Ordinibus Regni per Inclytum Regium Nrum Trannicum Gubernium Nomine Nostro Regio in Civitatem nostram Saxonicalem Cibiniensem indicta et Celebrata, ad quam vlzt Gnralem Diaetam Revisiones et discussiones certarum quarumdam Causarum, puta: Publicationum bonorum quorumcunque ab hac luce sine haeredum solatio decedentium ac juxta veterem et approbatam communem legem et consuetudinem, in Nos Fiscumque Nostrum Regium rite et legitime devolvendorum, necnon: Appellationum de Sedibus inferioribus Regni maturioris revisionis et sanioris discussionis graa in Tabulam No-

stram Regiam in Transylvania Judriam, tamquam Sedem superiorem transmissarum, — ut et : Repetitionum et Restitutionum Servorum Jobbagionumque fugitivorum, ac aliarum etiam Causarum in Articulis Regni superinde editis specificatarum, graliter fuerant prorogatae, — unacum fidelibus Nostris Illustrissimo Comite Georgio Bánffi de Losonc, dictae Ditionis Nrae Transylvaniae et Partium Regni Hungae eidem annexarum Gubernatore Nro Regio, Cottum Colosiensis, Dobocensis Comite, Item Cittis Claudiopolitanae et Praesidij Hungarici ibidem Transylvanici Capitaneo ubique Supremo ac in Persona Nra Praesidente, — Consilijs item Gubernii Nri Regii Trannici intimis, Magistrisque Nostris Protonotarijs ac Juratis Tabulae Nrae Regiae in Trannia Judriae Assessoribus, Universis denique Statibus et Ordinibus Trium Nationum Trannicae et Partium Regni Hungae eidem annexarum in loco Congregationis solito pro moderandis arduis dictae Ditionis Nrae Trannicae et Partium Regni Hungae eidem annexarum negotiis — simul constitutis et pro Tribunali sedentibus, — Nobilis Gregorius Gálfalvi de eadem Gálfalva, pro Generoso altero Gregorio Gálfalvi de Siketfalva Causarum Nrarum in Trannia Fiscalium Directore, Ratione officii sui Directoratus uti Actore ab una, — ac Nobilis Petrus Kisvárdai de Szászváros pro Strenuo Matthia Németh de Alba Julia ut Incto, partibus, ab altera, utrisque principalibus suis personaliter adhaerentibus, juxta tenorem et continentiam quarundam Literarum Nrarum Evocatoriarum et Certificatoriarum, in figura Judicii comparentes annotatus Procurator Actoris, contra et adversus praefatum Inctum, proposuit coram Nobis dictisque Universis Statibus et Ordinibus Regni, taliter et eomodo : Qualiter superioribus proxime elapsis temporibus in Anno vltz Dni millesimo septingentesimo tertio, circa Festum Beati Lucae Evangelistae, idem Inctus, nescitur unde motus, quibusve ad id inductus considerationibus, immemor fidei fidelitatisque suae, quibus Matti Nrae, tamquam naturali suo Regi et Principi, charaeque suae Patriae obstrictus esse tenebatur, ad Rebelles et Hostes Mattis Nrae transiisset, ipsisque inhaerendo se manifes-

tum Mattis Nrae Hostem declarasset. Ob quod nefarium facinus per ipsum Inctum commissum, idem Actor praefatum Inctum, in poena perpetuae Notae Infidelitatis, in amissione vltz capitis ac universorum honorum suorum mobilium ac immobilium, ubivis locorum existentium et habitorum, ipsum solum proprie et praecise concernentium convinci et aggravari debere postulabat. Quo audito praefatus Procurator annotati Incti negabat Principalem suum ad Rebelles et hostes Mattis Nrae transivisse, ipsisque adhaerendo Matti Nrae Hostem se declarasse; sed dum tempore per Actorem denotato in et ad Possessionem Tothfalud pro levanda certa quadam pecuniae summa, apud quemdam hominem Eliam vocatum mutuo habita, e dicta Civitate egressus fuisset, a Rebellibus eadem occasione fuisset captivatus, neque se sponte et ultro Rebellibus accomodasset, nec ullam injuriam eomagis spoliationem unicuique fidelium Nrorum intulisset, imo quaesita occasione, quando milites nostri germanici pro auxilio ad Civitatem Nram Albam Juliam supervenissent, extunc iisdem militibus nris se associando, contra Rebelles fideliter pugnasset et aliquem ex Rebellibus interfecisset. Quibus sic habitis, postularunt tandem praefatorum partium Procuratores per Nos in praemissis juris aequitatem, justitiaeque complementum suis partibus elargiri; quia vero justitia fieri non poterat, priusquam de praemissis eorum assertionibus veritas inquireretur; ad quam quidem peragendam riteque et legitime perficiendam Vos de necessario transmitti videbamini. Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul, vel duo Vestrum, sub onere alias in talibus observari solitis, in et ad Civitatem Nram Albam Juliam, in Cottu Albensi Tranniae existentem, habitam, ac alia loca per annotatas partes declaranda, cum praesentibus accedere, ibique duobus vel tribus diebus immediate subsequentibus, ad id scilicet aptis et sufficientibus universos testes ambae partes coram vobis nominaverint, sub onere sedecim Marcharum gravis ponderis per eos quorum interest, seu intererit, irremisibiliter exigendarum, Vestri in praesentiam convocare ab iisdemque ad fidem eorum Deo debitam, Utrum: I. Scitne? viditne?

aut intellexitne? fatens, quod Strenuus Matthias Németh de Alba Julia in Anno Dni praeterito 1703. circa Festum Beati Lucae Evangelistae, dum vltz manifesti Sacrae Caesaricae Regiaeque Nrae Mattis et Regni hujus Tranniae hostes et aemuli, nimirum Kuruczones, Citterm Albam Juliam irruissent, jam ante aliquot dies ad eosdem Kuruczones transiisset eisdemque adhaesisset? quanto ante tempus? qualiter et quomodo? vel vero nequaquam se sponte et ultro Rebellibus ipsis obtulisset et accommodasset, sed dum circiter praedeclarato tempore, ratione levationis et perceptionis certi cujusdam debiti, apud quemdam hominem Eliam vocatum in Possione Tóthfalud residentem, in eandem Possionem ex praefata Cittate Alba Julia egressus fuisset, eadem occasione a Rebellibus incaptivatus fuisset? 2-do. Quod antequam adhuc Rebelles ad praefatam Cittatem Albam Juliam irrupissent: jam ante aliquot dies, aut septimanas vel mensem, ex dicta Cittate memoratus Matthias Németh iteratis vicibus egressus fuisset, et cum Rebellibus correspondendo, Triticum et alia bona cujusvis generis depraedatus fuisset, et in propriam vel vero ad domum Soceri sui Albam Juliam in alium aliquem locum deportasset? Quorsum? nominanter autem quendam Rotarium etiam Sebesiensem, Albae Juliae commorantem spoliasset? vel e contra, nullos injuria vel damnis affecisset? neque dictum Rotarium spoliasset? 3-tio. Quod saepefatus Matthias Németh, tamdiu inter Rebelles fuerit; quamdiu iidem ad praefatam Cittatem Albam Juliam irruerunt, ipseque Matthias Németh unacum iisdem Rebellibus, simul eodem pervenerit? vel e contra ante Triumphum ¹⁾ quaesita occasione, a Rebellibus recessisset, militibusque germanis se associasset, et contra Rebelles fideliter pugnasset, nec minus quendam ex Rebellibus interfecisset? — more communis Inquisitionis sciatis, inquiretis et experiamini — meram plenam atque omnimodam certitudinis veritatem. Et post haec Vos seriem hujusmodi Attestationis rescitaeque veritatis Praemissorum, prouti per vos fuerit expedita et peracta, Nobis cum nominibus et cognominibus conditionibusque Testium stante praesenti Gene-

¹⁾ Ez a pont mutatja a csata végbementét.

rali Diaeta, suo modo, fide Vestra mediante, referre vel rescribere, modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in Citte Nra Saxonicali Cibiniensi, Die trigesima prima Mensis Januarij, Anno Dni Millesimo septingentesimo quarto prae-notato.

A b) alatt közlött okirat nyomán, következők iránt lehet még bővebb kimutatásokat tennünk :

1. A szebeni országgyűlés ideje. G. L. erdélyi hazafi azon művében, melyet az „Erdélyi Diaeták Végzéseinek nyomdokai“ (Kolosvár, 1837) cím alatt kiadott, a 32. 192. lapokon azt írja, hogy az „november 19-kén kezdődött s november 25. végződött.“ A fentebb olvasható sorok nov. 15-re teszik a kihirdetést, s mutatják, hogy az még 1704. jan. 31-én is folyamatban van. Igaz, hogy ugyanott az is írva van, miszerint 1704. január 9. új gyűlés indicáltatott; de ha ennél fogva azt állítjuk is, hogy akkor, a nov. 24-kén félbeszakasztott ülések kezdettek újra: mégis fenmarad, egy részt, hogy a nov. 19. hibás adat, más részt az a kétség, hogy okiratunk ily félbeszakasztásról nem tévén említést, lehet-e a kérdéses időköz alatti szebeni diaetát, G. L.-val kettőnek tartani?

2. Az a) alatti okiratnak datuma nem levén, erre nézve ennyit lehet mondanunk: polgári ember a „hazaárulási esetben“ szabályszerűen, mint az eddigi példák mutatják, országgyűlés törvényszéke elé szokott idéztetni. Minthogy már a diaeta nov. 15-ére hirdettetett ki; Apáti pedig delegatum Judicium elé állítatott: következik, hogy ez ő idéztetése nov. 15. előtti; és mivel a fejeérvári csatára vonatkozik, tehát annak oct. 18 — nov. 15. közötti napok valamelyikére kellett esnie ¹⁾).

¹⁾ Kijelentem azonban, hogy nincsenek kezemben világosb adatok, melyek e gyanításomat kétségtelenné tennék. Azonban egy más hozzávetés is állhat. T. i. Apor István itt csak Praesese a Delegatumnak, egyéb semmi: lentebb pedig látni fogjuk, hogy decemb. 28-án már erdélyi magyar generalis is. Azért az idézés ez utóbbi napot megelőzi.

Végül megjegyzem Cserei után, hogy Száva Mihály, a császáriak vezére, elfogatása után kuruccá lön ¹⁾. Ez át-pártolás, az ezutáni időkben mindig nagyobb nagyobb számmal történik; s ennek lehet mind Erdély, mind Magyarországon tulajdonítani azon gyors előhaladást és terjedelmet, melyben utóljára a Rákóci-ügy részesült.

3. A BONCIDAI CSATA.

A felkelő sereg, nyert győzedelmei után, föltartóztatlanul látszék előzönlenni Erdély földét, s generál Rabutin, 1703. nov. 9-ki rendeletében, az előkelőkre nézve, hűtlenség esete terhe alatt parancsolá, hogy praesidiális helyekre vonúljanak (különösen pedig Szebenbe, mint a kormánysszék helyére): midőn már régebben az előnyomuló kurucok elibe minden oldalról feltartóztató csapatokat küldött. Cserei különösebben följegyzette Toroczka István, aranyasszéki főkapitányról, hogy székelyeivel Boncidához rendelteték; az alább közlendő okirat pedig idősb „Henter Mihályt, Sepsi, Kézdi és Orbai székeknek vicekapitányát“ is említi, mint egyikét a jelen volt hadi főbb embereknek. Az ütközet megvíváték Mártonnap táján (nov. 11.), s Orosz Pál, a kuruc vezér, teljes győzedelmet vőn, nagy mértékben okozván ezt Henter Mihály és székelyeinek csúfos megszaladása. Toroczka kuruc kézbe esék, s 1704. január 25-ke körül fel is esküdött a Rákóci hűségére, majd később egyikévé válándó azon párt legtevékenyebb vezéreinek.

Cserei e történeteket más idővetéssel jegyzette fel ²⁾; midőn a boncidai csatát elébb teszi a fejevárinál, s Torockait szinte elébb (1703.) állítja Rákócihoz átpártoltoknak. Henter Mihályról, mint a boncidai csata egyik hősről, nem is emlékezik ³⁾. A következő iratok, mindenikre nézve, ki fogják a helyes időt mutatni.

a) Relatoria penes Instructionem facta.

Sacra Caesaris Regiaque Mattas, Dne, Dne nobis naturaliter Clementissime!

¹⁾ Cserei, 325. lap.

²⁾ Cserei, 322. lap.

³⁾ Hanem lentebb, a 335. lapon ugyancsak erős vonásokkal írja le.

Vestra elementer nosse dignetur Serma C. Rq. Majestas, quod nos ex verbali exmissione Spectabilium ac Gnrosorum Dnorum Francisci Henter de Sepsi Szent Iván, nec non Michaelis Simonffi de Marus Vásárhelly Sacrae C. Rque Mattis Vestrae in Trannia Magistrorum Prothonotariorum facta ad instantiam legitimamque petitionem Generosi Dni Gregorij Gálfalvi de Siketfalva Caarum ejusdem Sacrae Caesareae Rque Mattis in Trannia Fiscalium Directoris raone officij sui Directoratus Instructionem quandam in simplici papyro descriptam ac nobis in specie per eundem exhibitam receperimus in haec verba: Nemzetes Siketfalvi Gergelly Ur, Felséges Romai Császár és Koronás Király Kegyelmes Vrunk eo Felsége Erdélyi Fiscalis causainak Directora, raone officij sui Directoratus, Kglmet Nzetes Sepsi Szent Iváni idősbik Henter Mihály Uramat, úgy mint: Nemes Sepsi, Kézdi és OrbaiSzékeknek hütös vicekapitányát, mi általunk certifi-caltattyá arról, hogy a miképpen ez jelenvaló 1703-ban, circa Festum Sancti Martini Episcopi, Doboka Vármegyében, akkor Boncidánál levő táborban, Kglmed, nem tudatik micsoda oktul és gondolatul viseltet-vén, immemor fidei fidelitatisque suae, quibus altefatae Suae Matti Sermae, tamquam naturali suo Regi ac Principi, charaeque suae Patriae obstrictus esse tenebatur, nem hogy, juxta officij sui exigentiam, az Eő Felsége hűségében és ez haza oltalmazásában, vigyázással és mindenkoron készen állott, annál inkább vérét kion-totta és feje fenállásáig az eo Felsége és Haza el-lenségivel szemben állott és Harcot tartott volna, sőt inkább ottan mindgyárt, midőn az ellenség érkezett, abban munkálódott és volt sollicitus, hogy maga életének megtartásának consulállyon, onnan elfuthasson és szaladhasson, a minthogy de facto el is futott és szaladott, mind más Tisztben levőknek, mind az alatta valóinak ros és veszedelmes példájokra, mely Kglmd és Kglmd complex társainak cselekedete miatt, az eo Felsége Erdélyi Ditiojának, a Szamoson belől levő nagy része, az ellenség kezébe esett. — Azért Kglk legyen hírével és tuttára, hogy Kglđ ellen, raone pro-

pria, coram latius declaranda, tertio die, a die hujusmodi certificationis computando, itt Szeben városában, Méltsgos Groff Altorjai Apor István Uram eo Nga, az Kis Torony mellett való szállásán, Eo Nga ugymint Erdélyi Mlgs Magyar Generalis ¹⁾ és eo Nga mellé, arra deputálandó Birák előtt, juxta modum et processum militarem, in hujusmodi causis observari solitum, fen említett Fiscalis Director Uram eo Kglme procedal azért ott és akkor Kglmd personaliter et non per Procuratorem suum legitimum, törvényre compareállyon; hírével legyen Kglmdnek az is, hogy modo et termino praemisso, vagy compareál Kglmd vagy nem, mind az által partis comparentis ad instantiam, a mit az igazság és törvény hoz kiszolgáltatik. Cujus Instructionis tenor et continentia Anno Dni praesenti 1703, Die 28. mensis Decembris in et ad Citem Saxonicalem Cibiniensem, consequenterque domum Prudentis ac Circumspecti Dni Gregorij Roth, Incolae et Inhabitoris dictae Cittis Cibiniensis in platea vulgo Fegyveruttza nuncupata, ibidem habita exstructam et adjacentem accessimus, ubi Generosum Dnum Michaellem Henter de Sepsi Szent Iván, als Vicecapitaneum Sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et Orbai, personaliter inventum, juxta continentiam praeinsertae Instructionis certificaverimus, nomine praedicti Dni directoris, ut idem, crastina die, Die vltz 29-na mensis currentis Decembris Anni praesentis 1703-tij, Cibinii in Hospitio solito Illustrissimi Comitiss Dni Dni Stephani Apor de Altorja, in praesentiam suae Illustritatis, tamquam Inclyti Regni Tranniae Generalis Hungarici, ac aliorum ad id deputatorum Judicum, juxta modum et processum militarem, in Caa et Negotio, in praescripta Instructione declaratis ad Actionem et Acquisitionem praedicti Dni Directoris responsurus, ac exinde iudicium et justitiam recepturus comparere debeat et teneatur. Ad quam quidem Certificationem nostram, idem Dnus Michael Henter respondit: És Kgltek mennél hamarébb adgya ki párban ezen dolgot. Cujus

¹⁾ Apor Istvánnak, az erdélyi thesaurarius helyett, e ranggali megvizsgáltatása már régebben volt tervben, de úgy látszik csak 1703. novembere után ment teljesedésbe. Lásd róla Gr. Kemény: Deutsche Fundgruben-ei II. köt. 283, 284. lapjait.

quidem certificationis nrae seriem, prout per Nos est expedita et peracta, Eidem Matti Vrae Scrmæ, fide nostra mediante, sub sigillis nris usualibus ac manuum propriarum subscriptionibus rescripserimus, ac annotato Dno Exponenti, jurium suorum futurorum uberiores ad cautelam necessarias extradeditimus. Eandem de reliquo Sacrmam Mattem Vestram servet Deus incolumem et de hostibus gloriosissime Triumphantem. Datum Anno, die, locoque supranotatis stb.

b) Evocatoria raone Notae Infidelitatis.

Nos Leopoldus Dei Graa cet., Fidelibus Nostris Nobilibus Joanni Bornemisza, Stephano Hosztóti, Valentino Prasmar, majoris, Stephano Csengeri, Paulo Pásti, Josepho Szalacsi, Andreae Szilágyi et Franc. Szegedi minoris Cancellariarum Nrarum in Trannia Scribis ac Juratis Notarijs per Nos ad id specialiter exmissis, Graam Nram Caesareo Regiam! Exponitur Matti Nrae in persona Gnrosi Gregorij Gálfalvi de Siketfalva Caarum Mattis Nrae in Trannia Fiscalium Directoris, raone officij sui Directoratus, Qualiter superioribus temporibus Gnrosus Stephanus Toroczkai Senior de Toroczko Szent György, als Tabulae Nrae in Transylvania Judriae Assessor ac Sedis Siculicalis Aranyas Capitaneus, licet ex benignissima Mattis nrae Clementia vel extra suum meritum sat amplis officiorum honoribus cumulatus extiterit, nihilominus tamen, nescitur unde motus, quave temeritatis audacia ad id inductus, horum omnium immemor, posthabita fide fidelitatisque suae obsequio, quibus nobis, tamquam naturali suo Regi et Principi suae Patriae natali Tranniae obstrictus esse tenebatur, in hoc Anno Dni Millesimo Septingentesimo Quarto, circa Festum Conversionis Beati Pauli Apostoli, Francisco Rákóci manifestissimo vltz Matts nostrae Hosti atque Rebelli, homagio eidem deposito se associasset, ac proinde penes fidelitatem ejusdem contra Mattem nram evidenter arma suscepisset et contra Nos ac Ditionem Nram Transnicam, in infallibile et manifestum hujusmodi infidelitatis suae specimen et testimonium, hostiliter ingressus, certum Rebellium et spoliatorum sibi similium

exercitum introduxisset, ac de praesenti quoque in Visceribus praedictae Ditionis Nrae Trannicae cum eisdem in armis constitutus, in eversionem Regiminis Nostri Trannici intenderet atque niteretur. Cum autem hujusmodi Mattis Nrae Hostes atque Rebelles, introductoresque hominum spoliatorum juxta jura praedicta Ditionis nrae Trannicae et Partium Règni Hungariae eidem annexarum, in poena Notae perpetuae Infidelitatis incurrere soleant atque debeant, ob hoc vellet praenotatus Director noster Fiscalis, praefatum Stephanum Toroczkai seniore, ratione praemissorum, coram latius declarandorum, in praesenti Gnrali Universorum Statuum et Ordinum Trium Nationum praedictae Ditionis nostrae Trannicae et Partium Règni Hungariae eidem annexarum Diaetae, ad diem decimum quintum mensis Novembris, Anni millesimi septingentesimi tertij proxime praeteriti, ex edicto Inclyti Gubernii Nostri Trannici, nomine Mattis Nrae Regio, in Cittem Nram Saxonicalem Cibiniensem indicta et celebrata, Nostri ac eorundem Statuum et Ordinum Règni in praesentiam, ad octavum diem a die hujusmodi Evocationis Nrae, per vos ipsi ex hinc fiendae computandum, medio Vtri in Causam convenire et ex parte ejusdem, a Nobis, dictisque Statibus et Ordinibus Règni judicium et justitiam recipere, jure Règni admittente. Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, statim Vos simul, vel duo Vestrum, sub onere alias in talibus observari solitis, erga praefatum Stephanum Toroczkai Seniore, cum praesentibus accedentes, qui si personaliter reperiri poterit, eundem ibidem personaliter, alioquin de domo habitationis sive solita sua residentia, vel de bonis juribusque et portionibus suis possessionariis, unde vltz praesens haec Evocatio Vestra ad scitum ejusdem commode devenire poterit, evocatis eundem ibidem dicatisque et committatis eidem Stephano Toroczkai verbo Nostro Regio, ut ipse octavo die a die hujusmodi Evocationis Vestrae, per Vos ipsi ex hinc fiendae computando, ratione praemissorum, coram latius declarandorum, in praescripta Gnrali Ditionis Nrae Trannicae et Partium Règni Hungariae eidem annexarum ad Actionem et Ac-

quisitionem dicti Directoris Nri Fiscalis de jure responsurus, ac exinde a Matte Nra, eisdemque Statibus et Ordinibus Regni judicium et justitiam recepturus, personaliter et non per Procuratorem suum legitimum comparere debeat et teneatur; certificantes nihilominus eundem ibidem; quod sive ipse termino in praescripto modo praedecclarato coram Matte Nra, praetitulatisque Statibus et Ordinibus Regni compareat sive non: nos tamen, iidemque Status et Ordines Regni, partis comparentis ad instantiam id faciemus in praemissis quod juris et justitiae dictaret ordo. Et post haec Vos seriem hujusmodi Evocationis et Certificationis Vestrae, prouti per Vos fuerit expedita, Nobis, suo modo, terminum ad praescriptum, fide Vestra mediante, referre vel rescribere, modibus omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi; praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in praedicta Citte Nra Saxonicali Cibiniensi, Die decima octava mensis Februarij Anno Dni millesimo septingentesimo quarto.

III. CONDITIOK DISTINCTIONI.

Cserei, emlékiratában, az 1702. év alatt ¹⁾ némi szá-
nandó vizsgálódásokról tesz említést, melyek sz erdélyi előke-
lők közt, a titulusok felett támadtak vala; s melyek elany-
nyira magas fokra hágtak, hogy a kormányshék sem levén
képes eligazítani: kénytelen volt legfelsőbb helyről kérni egy
végetszakasztó leiratot. Az eddig közlött okiratokon kívül,
ilyen, egy Conditioik distinctioit tartalmazó iromány is
találtatik a Szegedy Stylarionban; melyről nem állítom ugyan,
hogy ama leiratnak lett volna eredménye: de az akkori tör-
vényes világ szellemére, mint kellő világot vető adat,
megérdemli, hogy a korrajzok között helyet foglaljon. Le-
hetnek oly szakmózsalmak az irodalomnak, melyekben
célszerűen foghatja felhasználni őket egy ahöz értő kéz.

Következik pedig ekképen.

¹⁾ 303. lap.

Quibus Testes quidam, occasione Inquisitionum, ornentur titulis.

a) Nemesség Conditioinak distinctioja.

1. Illustrissimus Dnus Comes T. de T. ¹⁾.
 2. Spectabilis ac Magnificus Dnus Baro T. de T. ²⁾.
 3. Spectabilis ac Generosus Dnus T. de Te. Így kell titulálni a Ngos urak után való főrendeket, ugymint Tanács urakat, Főtiszteket, Tábla-fiait és azon kívül levő főrendeket, a kiknek legalább hatvan hetven ház jobbágyi lehetnek.

4. Generosus Dnus T. de T. ³⁾. Így kell titulálni a Regalista főrendeket, ide nem értvén a Vármegyék és Székek követtyeit.

5. Egregius t. de t. Így kell titulálni a Vármegyéken az Nemzetesek és eléb való Nemeseket, kiknek legalább tiz tizenöt ház jobbágyi lehetnek vagy annyinál több.

6. Nobilis ⁴⁾ t. de t. Így kell titulálni a közönséges Nemes embereket, kiknek egy kaput befoglaló jobbágyság nincsen.

b) Városi Conditioinak distinctioja.

7. Strenuus t. de t. A szabad embereket, kiknek bizonyos residentiájok nincsen, így kell titulálni; így a kereskedőket és Vitézeket.

8. Prudens ac Circumspectus t. Így kell a magyar városokban, ugymint Maros Vásárhelyt, Vizaknán, s egyéb ilyen helyeken lakó városi rendeket titulálni; noha az aláb való rendeket csak Circumspectusoknak is írhatni, minthogy nem Jobbágyságok, hanem Privilegiatus emberek, de az ilyeneket nem kell így írni „T. de T.“: hanem Civis et Inhabitor, aut Incola et Inhabitor Cittis aut Oppidi T.

9. Egregius Nobilis t. de t. Így kell a Kolosvárat

¹⁾ Fentebb magyarul: Méltóságos Groff.

²⁾ A 3. pont alatt Nagyságos Ur.

³⁾ Magyarul fentebb: Nemzetes.

⁴⁾ Magyarul Nemes. Tehát egy század előtt még a Nemes, kisebb rangú cím volt a Nemzetesnél. Ma megfordítva áll.

s Enyeden lakó Nemességet titulálni, úgy mint az ki eléb való. Egregiusnak, ha jószága nincs; ha vagyon pedig, ut supra distingválni kell. A köz rendet pedig Nobiliseknek, mivel azon városok Privilegiumusok. Egyéb Nemesseket pedig akár-melly faluban vagy Városban lakjanak, csak onnan kell irni, per „de t.“¹⁾

10. Generosus ac Amplissimus T. Cittis Saxonicalis Szeben Civis et Inhabitor, Sedisque ejusdem cet. Így kell a Szebeni Főtiszteket irni; de a több Szász Városok Főtiszteit, vagy elsőb rendeit

11. Amplissimus Dnus T., vagy penig : Prudens ac Circumspectus T. Civis et Inhabitor Cittis vel Oppidi Sxcalis T., in Sede Saxonicali T. existent. et habiti T., az alsób rendeket penig : Circumspectus Dnus T. Incola et Inhabitor Cittis vel Oppidi Saxonicalis T.

c) Ecclesiabeli Személyeknek Distinctiója.

12. Reverendus ac Clarissimus Dnus T. Így kell a Papi renden való első embereket irni, ugymint : Magyar és Szász Püspököket²⁾, az derék Academicus Papokat, megirván micsoda Ecclesiabeli és micsoda Vallásu Praedicator. Az aláb való Praedicatori rendeket penig így kell titulálni : Reverendus Dnus T. itt is megirván, melyik Ecclesiabeli és micsoda vallásu Praedicator. Charissimus ac Doctissus T. Így kell a Professorokat compellalni, megirván, melyik Collegiumbeli és micsoda vallásu professor.

13. Praestantissimus T. Így kell a Schola Mestereket, Scholabeli Deákokat compellálni, megirván, ki micsoda Scholabeli és vallásu Deák vagy Scholamester; mind az által az kik eléb valók, oda kell tenni : Praestantissimus ac Eruditus.

14. Honorabilis Dnus. Így kell az oláh Papokat, sőt a magyar Papokat is, a kik közönséges rendűek, titulálni.

¹⁾ E divat Erdélyben ma is áll, a családok többjei, praedicatumokat a szülővárostól vevén. Máramarosban e szokást csak az utóbbi két évtizedben kezdték elhagyni. Onnan kapta, mikor még Partium volt.

²⁾ Reformatus és lutheranus superintendések.

d) Így kell a Jobbágy rendeket jó formában distingválni.

15. *Providus t. Jobbagyio t. Egr. in Possione t., vlzt eiusdem Possaria, in Cttu t. existent. habita residens et commorans.* Itt pedig szorgalmasan meg kell tudakozni, ha a Jobbágy portio avagy possio magájé-é az emberé vagy feleségéé vagy pedig más feleségéről való gyermeke é, vagy pedig csak tutorsága alatt vagyon valakinek.

e) Sellérek distinctioja.

16. *Providuus t. Generosi cet. Inquilinus in positione t. Cottuque t. existent. habit. residens et commorans.* E felől is tudakozódní kell Nemes ember e avagy jobbágy a sellér, hogy annál jobban irattathassék fel.

17. *Circumspectus t. Incola et Inhabitor Possionis t. in Sede Saxonicali t. residens.* Így a regius fundusokon lakó embereket, jóllehet *Providusok*nak is írhatni őket.

f) Aszszonyi rendek conditiójának distinctiója.

18. Az *Relictáknak* elsőben titulusokat kell leírni, és annak utánna ki *relictája*, meg mondani: *Illustrissa Comitissa t.* Így kell compellálni a *Groff Aszszonyokat*. *Magfica Dna t.*: így a *Ngos Urak relictait*. *Gnrosa Dna t.* így azoknak *relictáját*, kiknek *Urokat Spblis ac Gnrosus*, avagy *Gnrosus*, avagy *Egregius* titulusokkal szokták compellálni.

19. A közönséges *Nemes Aszszonyokat* pedig, *Nblis Dna*; az aláb valókat *Nblis Foemina*; ismét a *Papnékat Honorabilis Foemina* vagy *Dna*; úgy a *Professornékat* és *Schola* mesterek feleségeit, meg írván kinek kinek *decedalt férjének* is nevét. A jobbágy *Aszszonyokat Honesta Foemináknak* kell írni.

Gnrosa Virgo t., Honorabilis Virgo t., Nobilis Virgo t., Pudica Virgo, Ingenua Virgo t., így kell az hadjadon *Leányokat*, az ő rendek szerint compellálni.

g) A Székelyeknek conditiojának Distinctióji.

Egregius Agilis t. de t., Nobilis Agilis t. de t. . . Nemes Székely.

Agilis Primipillus	Lófűkopjás Székely.
Agilis pedes pixidarius . . .	Veres darabant.
Agilis eques Sclopetarius . .	Lovas puskás.
Agilis Libertinus	Székely szabados.
Agilis Salicida privilegia-	
tus ad Cameram et Salis fodi-	
nam inserviens	Privilegiatus Sóvágó.
Agilis Vector Salium Pri-	
villegiatus ad Cameram et Salis	
fodinam t. inserviens	Privilegiomos Sóhordó.

9. §. Nemzetünk irodalmára új irányu kor kezd derülni; sok olyat kell megtennünk, s legalább megkezdenünk, melyek szükség, hogy fajunknak az örök dicsőség koszorúját szerezzék meg, s nevünk a külföld által is a művelt s tisztessé nemzetekéi között említettessék. Kezdeni kell valahára ehhez a munkát; ha mi nem végezhetjük is be: a maradék tudni fogja kötelességét, s bírni fogja erővel, bizonyosan, az egybehordott anyagokból, a halhatatlanság templomát fölépíteni. Szolgájanak közleményeim is e végre, s értsék meg az illetők az intést, mely ez emlékekből, hozzájok, hallgatva beszél. Sokunknak csak a fölkeresési, az anyaghordás napszámosi munkája jutott szerepül: ne engedjétek kiásott márványainkat az idő mohai alá ismét eltemettetni; ki tudja, lesz-e alkalom, ha megint elsülyedtek a kincsek, újból visszahozni vagy hozhatni azokat?

ÖSMAGYAR CSILLAGISMEI KÖZLEMÉNY *).

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

TEJKÖR, HADAKUTA, HIRING, PHAETHON, ERIDANOS, SELLŐ.

TOLDY FERENC BARÁTOMHOZ.

Quand un paradoxe est la conséquence rigoureuse de faits bien constatés, qui ne sauraient admettre une explication aussi probable, il prend un caractère scientifique, et l'on ne doit pas craindre de le produire, quelque éloigné qu'il puisse être de l'opinion commune; car il y a bien de l'apparence, qu'il contient une somme de vérité, qui finira par modifier sensiblement les idées reçues.

LETRONNE

Sur l'origine grecque des Zodiaques. Paris, 1837. 4. 1.

Wir streiten und kämpfen mit allen uns zu Gebote stehenden Waffen um Probleme, die ein glückliches Wort einst sicher und leicht lösen wird, wenn die Zeit gekommen ist.

LERSCH,

Die Sprachphilosophie der Alten. Bonn. 1838. 1. 1.

Vom Alterthum allein ist für die höhere Menschheit und Menschlichkeit reine Bildung zu hoffen und zu erwarten.

GOETHE,

zu Phaeton des Euripides.

Classicismus és nemzetiség!

TOLDY,

Új M. Muz. 1851. Dec. 176. 1.

A közönség élénk üdvözlését, melylyel egyik akadémiai előadásomban fölemlített ős víztündérünk, a feledésből elővont SELLŐ találkozott, még becsesbbé tévék előttem irodalmunk tiszteletre méltó bajnokinak a haza különböző vidékeiről hozzám intézett serkentő levelei, melyek egyhangulag hívnak fel, hitregészletünk körüli nyomozásim eredményének, különösen az *ősmagyar csillagisme* érdekes alkotmányának mielőbbi közrebocsátására.

*) Adalékul egyszersmind az ősmagyar hitregészethez. Szerk.

Érzem, hogy e téreni huzamosb vizsgálódásim által szerzett előnyöm csak súlyosbítja hazafiúi kötelességemet: nem lennem halogatónak — tekintve az emberi élet tűnékeny voltát is — összegyűjtött tapasztalatim közlésében; kivált miután patriarchai viszonyaink romjai között a népies hagyományok itt-ott még fenlevő töredékei mindinkább feledésre dőlnek, s félő, netán pár nemzedék sírba szálltával vég enyészetre alkonyúljanak. Mi lehetne magamnak is égőbb vágyam, mint ápolva látni minden áron s ápolni csekély erőimmal is nemzeti öntudalmunkat, melynek hanyatlásra hajoltán éjeim virasztása közben olykor fájdalmas előérzetes remegés kapja meg lelke-
met; ápolni azt többek közt egy az értelmiség terén sem dicstelen múltkornak visszaidézésével: feltámasztván az ősapákat szellemi létökben, előtüntetvén a képzet- és eszmekört, melyben ők századokon túl éltek, leheltek, — s föltárván arany kapuit a tündérhonnak, a regék tündérhonának, melyben hajdan e népfaj nemesebb ábrándjai mozogtak, ízlése, szépművészete, teremítő képzelődése nyilatkozott, épített és alkotott.

„Szózatossabb ott a csalogány és berke virítóbb,
Lengedezőbb a szél, *szebben tündöklök az ég is,*
S kis csemetén nemesebb ízlés almái pirúlnak.“

Vörösm.

De előtted, tisztelt barátom! kinek nagylelkű részvétedbe nem egy vallomásomat, nem egy panaszomat tettem le, tudva van némileg a kétségbeejtő aránytalanság, mely vállalatim halmaza, súlya, s az ezek kivitelére kellő, nekem oly gúnyos parányiságban jutott anyagi és szellemi csendérzet közt emelkedik.

„kezdettől fogva eléggé
Nyugtalan étellel bajlódtam; lelkem elunta
A sok fáradozást, melynek sem vége, sem üdve.“

Ovid.

Ismételt felszólításod azonban győzött. Napsugaras leveded jótékony melege, mely hatását reám téveszteni nem szokta, fölengeszté pillanatra a kebel fagykérgét, s mit másoktól megtagadék, neked önkényt nyújtom. Fölhívsz mutatványt küldenem *magyar csillagisméből*. Vedd egy kiszakas-

tott levelét a nagy alkotmánynak ¹⁾, melynek bevégzésére boldogabb haza, melengetőbb égtáj s a Te kedves közeled kívántatnék!

Míg egyfelől SELLÖnket, mint *folyamlejtőt* egyedül a marmarosi népajk ²⁾, mint *tündéri lényt*, de csaknem minden attributum nélkül, egyedül egy régi kézirat tartá fenn: addig másfelől ugyanezen név ősmagyar csillagisménkben is mint *magyar csillagzatnév* szerencsére fenmaradván, reményt nyujt ez által értelméhez kissé közelebb férkezhetnünk, időpusztította vonásaiból, a töredékek egybevetése után, némelyeket fölfri-síthetünk. De miután a magyar égeni SELLÖnek, mint alább kitünend, rendes égrajzunkban a görög égen, a TEJKÖR közelében fekvő *Sas* és *Antinous* csillagzatok felelnek meg, s ekként Sellönk is a tejkörrei vonatkoztaiban léssen fölfogandó, léssen értelmezhető: szabadjon e végre a címen kitűzött, különmemüeknek látszó, tárgyakat egy rámba foglalnom s a tejkör vagy TEJUT felőli ősnépies fogalmak elősorolásába minden hosszash előzmény nélkül egyenesen beereszkednem.

A népies fölfogás, tudományi becs követelése s lényegbe bocsátkozás nélkül, elégli tárgya fölületét s a külszint ragadni meg; innen elnevezései mindig nézletiesek, a száraz igazság kikerekített definitiók felőli aggodalom nélkül. Itt tehát nem tudomány, hanem képzelem, nem bölcelet, hanem költészet terén állunk, itt soha nem a valónak eltalálása, hanem a látszat eleven bélyegzése a becsmérték. Ellenkező igények elől elzárja szentélyét a népiesség, úgy hogy magas szemöld csak ízetlenséget lát benne, maga levén idétlen követeléseivel a legnagyobb ízetlenség; — s mellesleg mondva: innen a szerencsétlen nyelvyomozók serege, miután a nyelv épen az ősnépélet legdicsebb teremtménye, melynek titka magát senkinek nem revelálja, ki hozzá a népiesség iránti ép érzéssel s a népies eszmejárásbani rokonszenves otthonossággal nem járul. — Midőn a tejkör népies elnevezéseiről van kérdés: nem a Demokrit sejtette s Galilei megerősítette igaz lényegre

¹⁾ Μεγάλη Συνταξίς. Ptolem.

²⁾ Azóta Kassai Szótárában is mint szatmárvidéki (gáti) tájszóra történetesen ráakadtam.

van gondunk, hanem a gyermeteg népkedély próbatételeire a küllátszat festésében. Az alapnézletet, melyből a tejkör felőli népies fogalmak kiindultak, teszik, fényén és íves görbületén kívül részint a környezetébeni tiszta s eleven mélykéktől elütő szürkés *színe*, részint az égbolton hosszan elfutó föltünő *alakja*, melyekhez olykor mellesleges sajátságai is, mint kétágúsága, szagगतottsága stb tekintetbe jöven, a népies nevezetek ugyszólván önkényt képződnek. A *kör* és *szalag*féle fölfogásokon kívül leggyakoribb két eset a tejkörnél, miszerint az vagy mint *taposott ösvény*, vagy mint valamely *előmlött folyadék* tünt fel. Lássuk előbb a szilárdok, azután a higak csoportozatit.

Út, vagy ösvény, egyszerűen. Mennyiben volt maga e *fogalom* honos a régi görög népnél, később meglátjuk; de ide tartozó *nevek*: *ὁδὸς*, *τρίβος* vagy *ἀτραπὸς*, melyek késői commentatoroknál, mint Olympiodor, magyarázatul fordulnak elő, ha a legrégebb időkben, mint római utánzatokból gyaníthatjuk, kelendőségben voltak is, a hozzánk jutott emlékekben, egyenes említésben, fenn nem maradtak; — *ὁδὸς*-t azonban úgy látszik, mint nevet ismerte Aristoteles, miután, ha illető helyét figyelemmel megtekintjük, inkább *nyomot* (*ἔχνοσ*) kelle vala említnie ott, hol út szóval él, hahogy a *ὁδὸς* kész név nem lebegett volna lelke előtt ¹⁾. Annál gyakoribb a rómaiaknál a tejutnak *semita*, *trames*, *limes*, főleg pedig *via* névvel bélyegzése, mely utóbbi, többnyire ugyan jelző epithetonok kíséretében, közöttök úgy látszik egyetemesen el volt terjedve. Az égbolt kinézésének fenséges, de kissé nehézkes egyhangúságát mely fárasztja inkább, mint gyönyörködteti a lelket, semmi nem mérsékli, s ha szabad mondanom, földiesíti inkább, mint a tejkör festőileg szép s a földi vidékek változatos látmányaira emlékeztető tüneménye, — ez teszi azt mintegy otthoniassá s élvezettel szemlélhetővé halandó szemeknek, ez adja meg annak, mint már Humboldt megjegyzette, tájrajzias kellemét (*landschaftliche Anmuth*). Innen az *ut* mindenhai alkalmazása a tejkörre a népeletben, — mely hát korántsem oly ízetlen és pórias, mint néki fennen vélné, sőt a nép egészséges nézleté-

¹⁾ *ὁδὸν εἶναι ταύτην τῶν ἐκπεσόντων τινος ἀστραυ.* Meteor. I. 8. ed. I. L. Ideler, Lips. 1834. Vol. I. p. 29.

nek némi művészi ösztönének tanuja. Ösvényhez hason litását a tejutnak Maniliusnál olvassuk:

„Mint szeli át gyalogút (semita) a zöld virulású mezőket,
S tengeren a haladó jármű hagy szőke barázdát:
Úgy fut olympi sötét bolton fénymesgye (trames) keresztül,
Lengén szántva fehér özönével az égnek azúrját“¹⁾.

Országut, le grand chemin, strata, straza, Strasse²⁾, Heerstrasse. A középkori román és germán népfajoknál a kisebbszerű *ut* helyett e nagyobb fokú fogalom s elnevezés jött, ugyanazon eszmefonalon, kelendőségbe. Legrégibb világos följegyzését a „Vocabulista“ neven ismeretes Papiasnál (lombárdi fi 1050 körül) „Elementarium doctrinae elementum“-ában találjuk: „galathea, lactea quaedam coeti zona alba hoc nomine dicitur, quae *vulgo* (=népnyelven) *strata* nominatur“³⁾. De hogy már Witekind százada (X-dik) előtt is léteznie kellett, az alább előfordulandókból alkalmassint kijő. — Semmivel nem sulyosb tartalmu s nem mythosibb a magános Strasse német névnél — mely Milchstrasse, Himmelsstrasse ösztétekben ma is él — a szintén régi német nyelvbeni *Heerstrasse* neve tejutunknak, mely a már Luther előtti német bibliafordításokban előforduló Hoerwagen, Heerwagen (göncölszekér) csillagismeit nevezetnek édes testvére. Mint ez, úgy amaz összetételben is a *Heer* szó, mely egyébiránt legkeskenyebb értelmében hadat, serget is jelent, ez erejét elvesztette, s minden további seregbe vonatkozás nélkül csak mint

¹⁾ Ac veluti virides discernit semita campos . . .

Ut freta canescunt sulcum ducente carinâ . . .

Candidus in nigro lucet sic trames Olympo,

Coeruleum findens ingenti lumine mundum. (Astron. I. 703. kövv.)

²⁾ *Semita*=semis+ita (eo-tól), keskeny járda, mely csak egy gyalogfelnék szolgál, ösvény. *Iter* (szinte eo, itum-tól, melyen már kényelmesen gyalogolhatni. *Trames* (trans+meo) átalut, szintén csak gyalog. *Via*=veha, vehia (veho-tól), vontató ut, düllőut, melyen már szekér jár. (mint villa=vehilla a takarmány behordásától). *Actus*=csapás (ago-tól), melyen marhákat hajtának. *Strata* (már Liviusnál L. VIII. ad portam Collinam dextra via strata,— és Virgil: strata viarum) kirakott, meghordott ut (sterno-tól), csinált ut, nagy országut, — honnan az olasz straza s a német Strasse is.

³⁾ Glossar. in Carpentarii Supplem. ad Du Cange.

öregbitő melléklet szerepel; — miként a latin „via regia“ és a magyar „királyutja“¹⁾ nem többet mint országutat, s az országut nem többet mint nagy utat jelent, nem különben a német névhez közel járó *λαοφόρος* vagy *λεωφόρος ὁδὸς* is a görögöknél. Csak miután a földi országutaknál közdivatúvá lón a „Heerstrasse“ név, vitetett át ünnepélyesb alakjánál fogva a tejutra is, szintén minden célzat nélkül seregbe vagy hadra²⁾, minek elég bizonyossága az, hogy ily különösb vonatkozásról, annyival kevésbbé ilyesmit támogató regéről (Hiring vagy Irminneli hibás kapcsolatba hozásán kívül, l. a.) magok a németek sem tudnak semmit, s a Heerstrasset egyenesen országut értelemben veszik. Ugyanezt kell hinnünk a régibb angol íróknál előforduló „*Watlingestrete*“ tejutnévről is (Chaucer House of fame 2, 427 és Douglas Virgil p. 85. Grimm idézése szerint D. Myth. 330. S.). Mit sem kételkedem, hogy e név is földi országutra képződött ki elébb, — s ha Grimmel mythost nem vadászunk benne, nem tudom miért ne érthetnők meg *rácsolt ut* angol jelentésével, mely értelemben elébb egy bizonyos földi utra alkalmaztatása (Thorpe ancient laws p. 192. és anal. 38. p. 66), s abbani megjegecülése után szintén ünnepélyesebb hangzásaért az égi pompás utra is átvitetett, — mely utóbbi hogy ne csak töltött és kirakott, hanem *rácsolt ut* is legyen, a phantasia benne semmi nehézséget nem talál. Lappenberg „*Britannia Saxonica*“ című s „*Gesch. v. England*“³⁾ jához (Hamb. 1834. 8r. Heeren és Ukert gyűjt.) mellékelt térképén ki is van jelelve a nevezett óbrit ut vonala.

A magyar *országut* is e középkori európai felfogásokhoz csatlakozik, s úgy népünknel mint íróinknál³⁾ magát maiglan

1) 1250-ki oklevélben: „juxta stratam Kiralyutya“ Jerney, Magy. Nyelvkincs. Pest, 1854. 73 l.

2) De még csak a csillagok bibliai nevére *עֲבָרָה הַשֵּׁמִי* = ég serge (Jerem. 8, 2 és számtalan helyen) sem. Ez az augsburgi 1477-ki német bibliában mindenütt „dye ritterschafft des hymels“, Luthernél himmliches Heer, Himmels Heer.

3) Szikszai Kovács Vaz. Nomenclat. c. 4. (Debr. 1590). ed. Emer. Sz. Ujfalvi Debr. 1619. 12r. — Molnár Alb. Diction. Hanov. 1611. 8r. magy. rész. 221. l. — Dictionar. quatuor lingvv. Vienn. 1641. 12r. (a m. akad. ktáráb.). — Eruditionis scholast. Pars II. Janua. Patk 1652. 8r. Rr 2. (debr. főisk. ktár.) Pósházi Ján. Igazs. Istápjá

fentartotta. Ha „jártabb mint az országutja“ gyűjteményinkben hiányzó közmondásunk nyilván földi országútra látszik is célozni: de ha sejtelmem nem csal, e következő variánsok: „régibb mint az országutja,“ „vén mint az országút“ (Kreszner. M. Szót. Buda 1832. 4r. Erdélyi J. M. Közmond. Pest. 1851. 8r. 5984) nem annyira a földi, mint épen ezen emberi emléket haladólag ismert égi országútra vonatkoznak, a mennyiben a tartósság hasonlításai az égboltra — *polus dum sidera pascet Vir.* — jobban illenek; mit azonban annál kevésbbé akarok vitatni, mivel állandóság igényében a földi nev. hazánkbeli országutak sem maradtak hátra, s ugyanezért már Árpádkori okmányinkba határjegyekül sűrűn iktatvák. — Lásd még alább *hadak uta és ötevény* neveknél.

Ég utja, Kresznericsnél Sándor István után (Told. a Szókönyvhez Bécs, 1803. 50 l.). „Hasonlóan a más népeknél *istenut és Himmelsweg*=égiut elnevezésekhez“ (Ipolyi M. Myth. Pest, 1854. 270. l.), Ha ez elnevezés, melyet én a *néptől* nem hallottam, nem csupán az astrognostáknál és buzgalmi íróknál divatos *via coeli* pusztá fordítása, hanem valóban szokásos a haza valamelyik részében népünkél: úgy csodálni lehet Verestói György múlt századi elhírhedt halotti verselő és szónok (erdélyi superintendens † 1765.) népietlenségét, ki b. Korda sz. Lázár Anna fölötti *Ég utja* címét viselő oratiójában (h. n. 1735. 4r.) az égnek mindenféle mesés utjait előszámlálván, épen ez egyet, e tőle leginkább várhatót mellőzi el, — holott még a szivárványról is elmondja: „azt is beszélük némely tudatlan emberek, hogy a levegőégnek ama szép és csudára méltó dísz a szivárvány volna a magas égnek utja: úgy vélekedvén a felől, hogy ha valaki arra a helyre talál menni, a hol a szivárvány valamelyik szarvát a földre bocsátja, legottan a szivárvány felszívja“ stb. — Egyébiránt régibb szótáriróinknál

Patak 1669. 4r. 541. l. — Sartori Bern. Magy. nyelven Filosofia, Eger 1772. 4r. 217. l. — Molnár Ján. A Fizikának eleji, Pozs. 1777. 8r. 143. l. — Horváth Ád. Nyári éjsz. Pozs. 1791. 8r. 34. l. — Baróti Sz. Dáv. Kisd. Szót. 2. kiad. Kassa 1792. 8r. 3. l. — Verseghy Fer. maradv. és élete, Buda 1825. 8r. 31. l. — Csurgai H. Fer. Szem érénye. Misk. 1845. 8r. 11. kövv. II.

az országut tejköri név mindig ezen hozzáadással említettetik fel: országutja „*az egen*“.

Istenek utja. Ide vonja Ipolyi (M. Myth. 270—1. l.) a hindu *divatmaja* = istenutat. A classicus korban azon ut ez, melyen az istenek Zevs fénypalotájába gyülekeznek. E felfogással találkozunk a római költőnél:

„Fent, ha derült a lég, tisztán föltünik egy osvény.
Tejutnak nevezik, jellemzi fehér színe bizton;
Istenek itt gyűlnek nagy Dörgő égi lakába“ ¹⁾

Tündérek utja, járása, fordulója. A közelebbi istenuthoz rokonos, de saját magyar felfogással. Felvidéki nép ajkán:

„Tündérek érkezének, *fejér közön* jövének,
Hozzánk beszállának, szép leányt keresnek,
Térülj, fordulj, bujj, bujj,
Meg ne kerüljenek“ ²⁾.

Karcsaynk csallóközi jegyzetei szerint „a tejuton éjjel a tün-

¹⁾ Est via sublimis coelo manifesta sereno,
Lactea nomen habet, candora notabilis ipso:
Hac iter est superis ad magni tecta Tonantis. (Ovid. Met. I. 168—170).

²⁾ Nem ez volna-e az Otrókoci által (Orig. Hung. Fran. 1693. 8r. P. II. p. 67) említett „Tündérek jövének“ kezdetű játékdal, a kettő közötti némi különbözés dacára? Minden esetre ajánlandónak vélem a további kutatást Gömör megyei hazánkfiainak, mint Otrókoci földieinek figyelmébe, miután én e töredéken kívül semmit a tárgyra ki nem tapogathattam, — mindazáltal ez is már egygyel több nyom a tovább hatolásra (v. ö. Bartholomaeid. Com. Gömör Not. Leutschov. 1805. 4r. 450. l.). — Meg kell itt jegyezni, hogy én az első szavakat így vevém elő ajkról: „Tündérek érkezének, *fejér gözün* jövének“; de bár a gözüik, s főleg fejér gözükről, nem hiányzanak népünkél a csodálatosabb csodálatosabb vélemények, minél fogva ezen (különben is magyar földön honos — Földi s Pethénél: „hungaricus“ —) nem mondom mythosi, de bizonyynyal mesés állatink között nevezetes helyet foglal: oly nevetségesen visszataszítót érezek mindazonáltal azon képben, mintha a tündérek mintegy fehér gözüik hátán szállnának, hogy ezt rontott kiejtésnek kell vennem — mire helyneveink közt számtalan a példa — az itt igen helyén levő *fehér közön* (tejuton) helyett; mely elfajulást kiki, a kiejtést megkísértvén, természetesnek fogja találni, tekintetbe vevén főleg, mikép e töredéket az ősz régiségből fentartó közlöny nem lehet más, mint dalló gyermekesereg ajka. Lásd alább a tejut *fehér köz* nevét.

dérek járnak ¹⁾), az ő országutjok az, melyen az egész világ körül utaznak“ (Új M. Muz. 1852. VIII. 501. l.). A fentebbi játékversekben a tündérek — ha ugyan a szép leány keresése nem későbbi negélyző becsusztatás — úgy látszik, himjellemmel bírnak (v. ö. Ipolyi M. Myth. 60. l.), míg a csallóköziek, azok szerint, mik felőlök Karcsey idézett helyében 500. l. elmondvák, nőalakok. Grimm szerint (D. Myth. 2. Ausg. Gött. 1844. 263. l. és Nachtr. 1214. l. a tejut középalménetséggel *Vroneldenstraet* = *frauen Hulda strasse* = Hulda vagy Holda vagy Hilda asszony országota.

A magyar egen tünderről nevezett azon csillagzatok, melyek e *tündérek utjával* egyenes kapcsolatban állnak, mert a tejkörben vagy közvetlen szomszédjában helyezvék, ezek: *tündérek tánca* és *tündérfő*; „tündérasszony palotája“ és „tündérek kutja“ a tejuttól távolabb esvén, itt mellőztetnek. *Tündérek tánca* néven mutattatott nekem azon csillagcsoportocska, mely rendes égrajzunkban „Szobieszky pajzsa“ nevet visel, s ezzé Heveltől 1690 előtt a Sas függelékeseiből (informes) alakítottatott ²⁾). Önnézelelés inkább, mint az én bármily körülményes leírásom adhat arról meggyőződést, mikép az említett magyar név igen természetesen megilleti e csinos kis csillagrajt, melyen önkénytelenül is meg kellett akadnia a tejuton, mint már *tündérek járásán* végig tekintő ősmagyar szemnek, s látnia mint csillámlanak itt fel, utjokban mintegy lenge körtáncra kelve, magok ama szellemi lények, kik ez utat járkák, s kiknek a képzelődés ugys gondtalan és élvezetteljes öröklétet tulajdonított. A csoport apró élénk sűrűsége itt sem kevésbbé kelthette fel a csillagi körtánc képét, mint az irokézeknél (l. a.) és görögöknél a fiastyúk sűrűn rezgő csillagzatának szemlélete ³⁾). —

¹⁾ Innen a tejut *tündérek járása* Duna mentén s Biharban, — mint szintén ott *tündérek fordulója*, különös kimutatásával az elágazás helyének (α és ζ Cygn.). E két név a csillagnevek Ipolyináli közlésében (M. Myth. 582. l.) a csillagzatnevek közül a tejuti nevek közé átteendő.

²⁾ Scut. Sob. g, h, i, k, l, m, n, o stb.

³⁾ Pleiadum chorus Propert. III. 54. és Horat. Od. IV, 14 : 20., mely utóbbira megjegyzi Mitscherlich : „propter stellarum positum choroae speciem referentem“. Horat. Mitsch. Vienn. 1818. T. II. 436. l. — Eurip. Electra. 467.

A mi a *tündérfőt* illeti : ez a sok közül egyik magyar neve a tejút közelében ismeretes szép Siriusnak (*a* Can. maj.), melynek feltűnő ragyogásától van, mint látszik, az elnevezés alapja véve, miután a sugárzó testet fejnek és a sugárzatot hajazatnak szokta nézni az eleven népi képzelődés. Innen az Apollóba átfolyt *Ἥλιος*-nak nyiretlen ¹⁾ fején a dús fürtözet, mert mi sugárzóbb az ő dicső arcánál? Így a tündér ifju alakját, gazdag fürtökkel fején s tán épen sugárküllőkkel állította elé ősnépünk képzereje, s így az állócsillagok legsugárzóbbikában méltán tündéri szép főt láthatott. Iszonyatos elszegényedésünk közepett hadd pótolja némileg e pusztá névből elvonható kép is műemlékeink teljes hiányát.—Csak érintve legyen itt, hogy a tündérek országutja azon hely, hol száguldó *kis tátos*-sal is találkozunk, ki maga is a tündéri fajhoz csatlakozik; miről azonban másutt maga helyén.

Zarándokut, melyen a mohammedánok (törökök és perzsák) bucsujárói Mekkába, a középkori keresztyénekéi spanyolországi Compostellába, némelyek szerint Rómába ³⁾ utaznak. Amazoknál neveztetik *حاجبيلز دواب* *Hhâdzsiler jûli* = bucsúsok ³⁾ útjának (Hyde Comment. in tabb. Ulugh Beighi Oxon. 1665. 4r. l. 23 és a szótárak), *راه حاجيان* = Râh Hhâdsijâni = bucsujárók útja (Richardson Persian Arabic and English Dictionary. Lond. 1829. 4r. 718. l.); emezeknél szent Jakab útjának, via S. Jacobi, Jacobsstrasse, S. Jacobstraasz (Diction. Nürnbg. 1482. — Maaler Dict. germ. — lat. Tigur. 1561. — Schickardi Wilh. Astroscopium. Ulm. 1665. 8r. 26. l.), chemin de saint Jaques (világosan mint francia köznépi név Goguet Origine des lois, des arts, des sciences, Paris. 1758.

¹⁾ . . . meum intonsis caput est juvenile capillis. Ovid. Met. I. 564. — *ἀνεγσκόμης* Homer Il. 20, 39. Feltűnő a *Φοιβος* névhez *φύβη* = haj, fürtözet, sörény, oly közel állása.

²⁾ Szlovenül *zesta v' Rim* = weg nach Rom (Grimm D. Myth. 2. Ausg. Gött. 1844. 8r. 331 l.). — *Rom-Strasse* (Schott walach. märch. Stuttg. 1845. 8r. 380 l.). — *Via Romae* (Weigel Erh. Sphaerica. Jenae. 1688. 8r. L. I. Sect. I. c. 1. Def. 9. 25. l.).

³⁾ „*Via festum agentium*, peregrinantium, sc. qui quotannis solenne festum Meccanum — ubi Prophetæ tumulum invisunt — celebrare solent“. Hyde.

4r. Hamberger fordítása szerint. Lemgo 1760—2. 4r. II. 349. l.), camino de Santiago (Franceson Nuevo Diccion. portatil Leipsique 1833. 12r. II. 413. l.). — Közönségesen e felfogás és elnevezés legelső eredetét is a Compostellában nyugvó nagyobbik szent Jakab apostol csodatevő tetemeihez ¹⁾ a IX. század végén kezdődött s főleg a XIII-dikban felette elhatalmazott zarándoklásokra viszik; miszerint a kegyes bucsújárók ezen hiedelmök szerint üdvre vezető vándorlás földi útját vélték volna az egen is a tejutban látni; mit a későbbi protestans írók azon mérges gyanusítással kísérnek, miként e fölfogás szándékos ámitásból hintetett volna a nép közé: „elhittették a tudatlan néppel, mikép a compostellai zarándoklók útja annyira biztos, hogy annak ábrája az egen is föltünik; és hogy isten e jellel akarta megmutatni, mily kedves előtte a compostellai Jakab csontjaihozi ájtatos bucsújárás. E költemény következtében ma is, mint ama mesés századokban a tejkör Jakab utának (via Jacobi) mondatik, mintha Jakabhoz vezetne“ (Strauch Aegid. Astrognosia. Ed. 5. Witteb. 12r. 141 l.). — Nincs annak a költészetről semmi fogalma, sem a népiességről legkisebb ismerete, ki ez eszme és név kifejlődésére tudatlanságot és ámitást vél szükségesnek; hiszen miután a tejkör emberek létezése óta utnak képét költötte fel a szemléelőben, s fogja ezután is, míg emberek s földi utak lesznek, de maga az *ut* név is eleitől fogva reá alkalmaztatott, szerintem pedig, mint mindjárt bővebben érintem, a tejutnak *Jákob patriarchára* vitetésének s róla neveztetésének is már a compostellai zarándoklatok előtt élnie kellett a nép között: mi volt természetesebb, mint hogy a kérdéses zarándoklatok fölmerültével a képzelet a kész nevet arra alkalmazza, mi az akkori kereszténység lelkét foglalkodtatta? mi lehete enyhítőbb s főlemelőbb e terhes vándorlat bajnokinak és honmaradottjaiknak, mint szemüket égre emelve vigaszukat e szép költői képen keresni? s kellett-e erre vastagon hinniök, mikép az ég tejuta vezetne Compostellába? — A középkor gyakran igen szép és

¹⁾ „Szent teste pediglen nagy Spanyolországban
Vagyon mindenek közt fénylő sok csudákban.“

Csikí Cantionale. Csik, 1719. 4r. 372. l.

emberies ábrándjainak durva s bennök mindig csalárdságot, ámitást kutató megtámadásai valóban a *mindenkori népelet sajátságaibani* tudatlanságnak eredménye. Tekintsük meg röviden, mily könnyű és természetes eszmejárat lehete a kész *via Jacobi*-t (Jákob patriarcha uta) a compostellai utra is alkalmazni.

Fő volt itt a névegyezés, miután Compostella felé is a *Jacobus* szent név tisztelete vonzotta a zarándokokat, — mely bár magyarul állandóan kétképen adatik, *Jákob*nak mondatván a patriarcha, *Jakab*nak pedig az apostol, de a legtöbb európai nyelvekben e különbség nem mindig van kiemelve. Ezenkívül a compostellai szentnek több oldalu igénye volt tulajdonítmányainál fogva a tejuttal szorosb egybefüggésbe jönnie. Ugyanis:

a) Mint Jákob patriarcha, úgy szent Jakab apostol is (kagylós) vándorbot és tarisznyával (tökkobakkal) ábrázoltatott (Bollandi Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 39. van der Hagen Irmin Bresl. 1817. S. 39. Nork F. Etymologisch-symb.-myth. Realwörthb. Stuttg. 1843—5. II. 268. — Menzel Christl. Symbolik. Regensb. 1854. S. 75.) nem csak a hagyomány által — Csel. 12, 1. ellenére — támogatott hispaniai térítő útjánál ¹⁾, hanem azon ismeretes legendánál fogva is, miszerint tizenkét száz év múlva egy becsületes utast, ki a koldusnő iszákját emelte, saját lovát pedig egy beteg zarándoknak annak botja helyett kölcsönözte, e keresztyéni jótetteiért, a mondott bottal fegyverkezve, csodálatos szabadítással jutalmaz ²⁾.

b) A hadsegítő, hadvédő szentek sorában kitünő helyet

¹⁾ „Keresztyén Spanyolországban Fáradtál szent igazságban.“ Ker. Cath. Énekek. Kassa, 1674. 4-r. 515. l. — Voragoi Jakab szerint az apostol szent célja, miután Spanyolországban csupán 9 tanítványra tehetett szert, kevés sikert nyujtván, visszatért Palaestinába (Legendae Sanct. Colon. 1481. f. CLIX).

²⁾ Intravit huc S. Jacobus, ferens sinistra manu mulierculae sacculum, quem in via tuleram, baculum vero mendici, quem portavi dum idem equitaret equum meum . . . in manu dextra tenebat. Baculum habebat pro lancea, sacculum pro armis. Et elevato baculo nisus est percutere daemones qui me tenuerant, Qui mox fugerunt territi stb (Calixt. II. Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 54).

foglal; a keresztyéneknek mórok és szaracénok elleni különböző csatáiban (XI—XIII. sz.) fehér lovon, fehér zászlóval, fényes fegyverzetben, hófehér szellemdandár kíséretében legnagyobb veszély idején gyors segílyt, döntő győzedelmet hozott ¹⁾. Innen a spanyoloknál nemzeti hadhősként tiszteltetett, kik harcaikban „Isten segélj és szent Jakab“ felkiáltással éltek (Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 37.). Az említett jelenetek népi felfogásában a tejuttal szoktak kapcsolatba hozatni (lásd „hadakuta“ és „szent Mihály utja“), hova költöztette át még a középkori képzelődés is elhalt hőseinek lelkeit (lásd alább „lelkek uta“), s már a classicus korban az ily mentő istenségek (dii soteres) sidericus jellemmel ruháztattak fel (Dioskúrok).

c) Nem csak sűrű járatásáért, hanem azon figyelemért is, mely javítására s használható állapotbani tartására fordított, híres volt compostellai sz. Jakab utja; mert azon középkorban, mely kereskedelmi és közlekedési szempontból utépítést alig ápolt, a bucsújárók kényelmének s édesgetésének szüksége adott az utúgynek némi lendületet. Igen hihető, hogy legelőbb magok a spanyolok közt jött emlegetésbe a kiűnőleg jó karban tartott „Camino de Santiago“, melynek csak találkoznia kellett a már régebben divatozó kész „via Jacobi“ Jákob patriarcha égi utjával, hogy azonnal ennek előnyeibe léptetessék s vele az egen kicseréltessek. A compostel-

¹⁾ In equo albo vexillum manu bajulans fertur apparuisse (Roderic. Tolet. Rer. Hisp. L. IV. c. 13). — Plurimi Maurorum dixerunt, se vidisse equitem equo albo in vectum, cum vexillo albo in manu una, gladio evaginato in altera, quem alii multi equites albi sequebantur (Vita S. Fernandi). — Barbari sine fine requirebant: quisnam esset egregius ille dux, . . . fulgentibus armis insignis, qui tantam edidisset stragem ac Mahometanas phalanges Christianorum paucitati cedere coegisset? (Maffei Hist. Ind. IV.). — Captivi asserebant candidissimam aciem suorum multitudinem in fugam convertisse. Insuper galeae (gályák) quas per mare contra Christianos conduxerant, coelestis illius visionis terrore sunt fugatae (Caes. Heisterb. illustr. mirac. et hist. memor. L. VIII. c. 66). — In ipso bello visibiliter apparuit beatus Jacobus, cum multitudine militum albatorum, qui Saracenos in manu valida prosternebant (Lucas Tudens. Hisp. illustr. T. IV. 114. Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 35—9.).

lai zarándokut építése körüli fáradozásaiért nyerte bizonyos szent Domonkos *utász* (de la Calzada) melléknevét (Mariana Joh. Historia de reb. Hisp. Hagae 1733. f. T. I. p. 400), — valamint ennek vonalán állottak a XII-ik században Remete János iszonyu erőfeszítéssel s a rohanó hegyfolyamárak ellenében dacolással épített hidjai, melyeknek egyike 500 lépésnyi hosszúnak mondatik; — ki egyszersmind egy darab országutat saját kezeivel töltött a bucsúsak iránti buzgalmában ¹⁾.

A mi pedig köz elterjedtét illeti a compostellai sz. Jakab útjának a tejuti Via S. Jacobi név értelmében Europa népei közt : Jákob patriarcha segélyén fölül könnyíthette ezt a tejutnak kiválólag délies helyzete, főleg pedig téli estvéken föltünőleg délnyugoti irányzata; a fölületességet eléglő népies fölfogás könnyen megnyugodván abban, mikép az égről alá-tündöklő utvonal ez elbirhedt zarándokut *irányát* képviseli ²⁾.

Folyvást említésben tartám, hogy a compostellai sz. Jakab utja elhirhedte előtt régibb hasonneve élt már az égi tejutnak a nép között, s e körülmény könnyebbítette főleg amannak astrothesiáját. Igen is a tejutat már azelőtt *Via S. Jacobi*-nak nevezte a vulgus, de távolról sem az apostol s Compostella érdekében, hanem Jákob patriarchára s ennek szenttörténetileg nevezetes vándorlására (1. Móz. 27.) célozva. Egyenes adatim állításom mellett, igaz, hiányzanak, mint gyakran ez együgyü nyomozásim folyamában : de mellettem van az okszerűség, melynek nyomatékát a való mérlegében amazoké-

¹⁾ Inter locum habitationis suae et villam Octaporcam nomine *manibus propriis* strata[m] *posuit* in locis humentibus et aquis, ut *Jacobi-petae* longo fessi labore facilem transitum haberent. Acta Sanct. Jul. T. VI. p. 34.

²⁾ Cum hybernis maxime mensibus Galaxia vesperi in occidentem inclinari videatur, et Compostella Galliciae civitas, in qua Jacobi apostoli ossa asservari dicunt, respectu nostri meridiani occidentalis sit: persvadebant stb (Strauch Astrogn. p. 140).—Vulgus nominat viam S. Jacobi, quia nocte, revoluta coelo monstrat ex his regionibus iter ad fanum istud Jacobaeum in ultima Hispania, quo ante hanc aetatem cursitabant homines (Goelenii Rud. Physicae speculum. 1608 8r. 365. l.). — Via Jacobi dicta quod Compostellam quasi ducat ad S. Jacobum. (Bartsch Planisphaer. Norimb. s. a. 4r. 85 l.)

val fölérő becsünek tekintem, valahányszor az adatok hiánya csak az elhalványult régiség természetes következménye. A mythologus súlyos szakmája többnyire történelemelőző korba nyúlik fel, — s ki nem tudja, mikép az ősidők történelmetlensége bizonyos tekintetben s viszonylag a középkorban is ismételve van. Nehogy kis dolognak (bár a való kérdésében nincs versenygés kicsiny és nagy között, — s iménti megjegyzésem már csak alábbi merészb fejtegetésim tekintetéből sem esik porba) nagy feneket láttassam keríteni, röviden bevalom, hogy a tejut *Via S. Jacobi* nevére nem tudok régibb irott adatot annál, mely *Genuai János* (virágz. a XIII. szdb.) szótárában *Galaxias* cikk alatt fordul elő: „*lacteus circulus qui vulgo dicitur via sancti Jacobi*“¹⁾; már pedig e rövid jegyzet fájdalom! a név értelmére — Jákob-e vagy Jakab? — semmi világot nem vet. De nyomatékkaal bir talán egy Jákob patriarcháról nevezett tejut kora létezte mellett a francia népnél szintén elterjedett „*l'echelle de Jacob*“ tejuti név²⁾, mely világos különböztetéssel a „*chemin de s. Jacques*“-tól, az eredeti fölfogásra céloz, míg ez utóbbi az apostol zarándokutárai későbbi alkalmazást fejezi ki. És ha meggondoljuk, mikép könnyü volt ugyan mint látók a compostellai Jakab útjának a *kész* név alá férközni, de e könnyűség azonnal elidegenítő nehézségre válik, mihelyt kezdeményezői szerepre képzeljük azt szorulni; — ha meggondoljuk, mikép javában azon XIII-dik századra esik a compostellai bucsuk *ténye*, melyben már a *nevet* Genuai János *vulgo* = a nép közt általánosan elterjedtnek ismeri; ha meggondoljuk, hogy egy legenda sem dicsőíti a szentnek az égeni e nagyszerű hódítását: semmikép nem fogunk a copostellai zarándokutban *magában*, kedvező körülmények előzése nélkül, kielégítő alapot találni a kérdéses név gyors keletkeztére s földrajzi nagy elterjedtére. — Döntő erőseget vet itt véleményem szerint a szelencébe Orion öve ismeretes szép három csillagának (kaszás), németül *Jacobsstab*, franciáúl *le bâton de Jacob* népies neve, mely világosan testvére az ugyanazon nyelvekbeni Jakobsstrasse és echelle de

¹⁾ Catholicon. Mogunt. 1460. fvr. — Csonkán cím és vég nélkül a marm. szigeti t. egyesrend könyvtárában.

²⁾ Dupuis Origine de tous les cultes. Paris. 4r. T. III. P. II. 189, 190.

Jacob-nak. Már pedig hogy a Jakobsstab nevezet kétségtelenül és egyedül a patriarcha Jákobra vitetik, és hogy ez a néphiedelemben soha nem is adott helyt a compostellai szent apostol főnebb említett kagylós vándorbotjának, vagy akár ugyanott érintett csodatevő botjának, azt e csillagzatnév tüzetes tárgyalásában bebizonyítom, — most csupán annyit érintve, hogy már itt a magyar nyelvbeli megkülönböztetés is („Jákob pálcája“ és soha Jakab pálcája) világosan a patriarchára utal, hasonlót kell tehát a hasonértékű Jakobsstrasse felől is eredetileg föltennünk. És ezt annyival inkább, mivel mind ezen nevezeteknek a népköltészet vallásos-buzgalmi iránya levén forrása: ugyane buzgalmi forrásból származó ájtatos énekek ¹⁾ és elmélkedések valahányszor Jacobsstrasse-t fölhasználják, mindig a patriarcha útjára s nem az apostoléra vannak célzattal, — mire elég legyen most egy birtokomban levő, könyvészetünkben, ha nem hibázom, még ismeretlen, buzgalmi könyvecske következő címjét idéznem: „*Via Jákobaea, azaz Jákob Pátriárkának oly uta, mely minden uton járó s bujdosó igaz Izraélitákat bátorságos és boldog derékutra igazgat*“ (Lőcse, 1683. 32r.). Bármennyire ajkon forgott le-

¹⁾ Wer das Elend bauen wöll,

Der heb' sich auf, und sei mein Gesell

Wol auf Sankt Jakobs Strasse“ stb (van der Hagen Irmin. Bresl. 1817. 8r. S. 41. Anm. 106), s ugyanott idézve „Drei Geistliche Jakobslieder“, melyek bár kath. énekeskönyvben, mégis egészen elkülönítve állnak a sz. Jakab apostolról jul. 25-re szóló énekektől (így a schweidnitziban is 1725. 4r.). Hogy egyébiránt az ájtatos lélek, égre emelkedtében, gyakran keresett buzgalmának tápot a tejút kedves jelenetében, szolgáljon például, hogy azon 600 anagramm közül, melyet Rospiglio bibornok kedvenc vak lelkésze két év alatt ére türelemmel ezen egyetlen themára: AVE MARIA GRATIA PLENA, DOMINVS TECVM készített, egy a b. szüzet a tejúthoz hasonlítja: EGO SVM VIA LACTEA, MERITA, DIGNA, PVRA, melynek jelves értelmét ékes latin versekben fejtegeti Mason Jak. jezsuita atya (Speculum imagg. Colon. 1714. 8r.), többek közt: „Via, qua et Deus incessit ad humanitatem — Et homo redit ad divinitatem. — Quisquis o mortalis! cogitas immortalitatem — Hanc viam tene quam ipse Deus tenuit, — Hac ipsá ad nos vita transivit viá . . . Quisquis lacteam hanc terit viam — In terris licet versetur, in coelis ambulat“.

gyen is tagadhatlanúl a középkori keresztyénségben a sz. Jakab apostolhoz vezető compostellai út : még sem lehet nem éreznünk, hogy e minden esetre idő, tér és nemzetiség tekintetében korlátozottabb fogalom messze marad az idő és térfogásban sokkal tágabb körű s egyetemesb Jakab patriarchaféle út hatálya mögött, mely egyike az egész keresztyénség buzgalmi életében legmélyebb gyökereket vert s legdúsabb gyümölcsöket termett ószövetségi locusoknak.

Alig kell megjegyezmem, hogy magyar népiünkél a tejutnak via s. Jacobi-féle vagy általán zarándoklatra célzó felfogása annyi kelendőségre sem jutott, mint mennyit a némileg meghonosodott „Jakob pálcája“ (δ, ϵ, ζ Orion) felől érinték, — a mit nálunk ide vonatkozót találunk, az nem több irodalmi átkölcsozónésnél. — Hogy a hinduk is bucsúra menő vezeklők útját látnak a tejutban, Norknál találom : „Die Milchstrasse auch von den Indiern *die Strasse der Büsser* genannt“ (Etymol. symb. myth. Realwörth. Stuttg. 1843. II. B. S. 208). Látszik egyébiránt, hogy a *zarándokut* felfogásra a tejut szemléleténél önkényt felmerülő *tömötség* érzése volt, eltekintve annak még a középkorban is tudományosan meg nem alapított milététől, befolyással.

Lelkek útja, lelkek lakhelye. Azon szép ábránddal, miszerint az égnek e feltűnő vidékére erényes hősök dicsőült szellemei költöznének, Cicerónál ismerkedünk meg Scipio álomlátásában : „De oh Scipio ! miként a te nagyatyád (Paulus), miként én (Africanus), ki téged nemzettelek, az igazságot gyakorold és kegyeletességet, mely a szülék és rokonokhoz nagy ugyan, de legnagyobb a haza irányában. Ily élet az égbe vezető út s azoknak gyülekezetébe, kik már éltek és testökből kibontakozva ezt a helyet lakják, melyet látsz.“ Vala pedig az a csillagok közül igen fénylő fehérséggel kitündöklő kögület, melyet ti, a mint a görögöktől vettétek, *tejkerületnek* (így a fordítók : Kovásznai és Révai) nevezték.“ (Cic. Somn. Scip. 3.). Macrobiusnál szintén : „mutatván a tejkögületre, mely az erényesek jutaléka s tömve a boldogultak seregeivel“ (Comm. in Somn. Scip. l. 1. c. 15). Ez utóbbi tovább is megy, nem csak ide térni, de innen eredni is állítván a lelkeket : „a földi szenvedtől még be nem hálózott lelkeknek a világ csilla-

gos része nyujt lakhelyet, honnan szállnak alá a testekbe, s ez okon térnek ugyanoda, kik arra érdemesek. Nagyon helyesen mondják tehát a tejkör felől: innen indulvák ide térnek vissza“ (Comm. I. 1. c. 9). Bőven értekezik cáfolólag e tárgyról Philoponus János is, Aristotelesnek VI. szdi commentatora, kinél Damascius és Empedotimusból ezen két kifejezést jegyzem fel: „a tej (azaz tejut) a lelkek útja“ s alább: „a tej (tejut) a lelkek lakhelye mivelhogy állománya fénylő és csillagszerű“ ¹⁾. — Maniliusnál, ki csaknem minden tejut felőli véleményt egy csomóban megéneklett, az előadás szokott pompájával találjuk:

„Nemde ha test kötelekeiből menekültek, az égre

Érdemesült hősök diesöült nagy lelkei, vissza

Költözvén ide a földről, itt élvezik ősi

Lakhelyül a nennyet s örök isteni éveket élnek“ ²⁾.

Mely gyönyörű elméletnek, Dupuisvel szólván, mi hiánya sincs egyéb, mint a valóságon alapulás ³⁾. Mindazáltal úgy látszik, hogy e vélemény kedvességben tartotta fenn magát s messze benyúlt a középkorba is; legalább a dömés szerzetből *Benzo* püspök III. (nemelyektől IV-diknek számlált) Henrik császár halálát még a XI. században is a tejutba lett átköltözéseként említi ⁴⁾. Ezen antik „*Heroum semita*“ bár népi névvé nem szilárdulva, folyton élt azontúl is, és a XVII. szdi égke-

¹⁾ ὁδὸν εἶναι ψυχῶν τὰ γάλα. és ὁχήματα εἶναι ψυχῶν τὸ γάλα. λαμπρὰ γὰρ φησι καὶ ἀστεροειδὴς εἶναι ἡ σύστασις αὐτοῦ (Philop. in Meteor. Aristot. Venet. 1551. fol. — f. 103, 104.). — Vesd össze Porphyriust Vita Pythag. c. 28., kinél emlegettetik a lelkeknek nem csak a tejutban lakozása, hanem annak *tejéből táplálkozása* is! Damasciusék ellen erről is vitatkozik János grammaticus.

²⁾ An fortes animae, dignataque nomina coelo

Corporibus resoluta suis, terrâque remissa

Huc migrant ex orbe, suumque habitantia coelum

Aethereos vivunt annos, mundoque fruuntur? Astr. I. 756—9.

³⁾ „Cette belle théorie, à laquelle il ne manque rien, sinon d'être fondée sur la vérité“. Dupuis Origine de tous les cultes. T. III. p. 299.

⁴⁾ „Pro dolor! domnus noster Imperator Henricus, deserens nostrae peregrinationis coenum, translatus est ad *galaxeum*“. Benzonis Epri Albiens. Panegy. rhythm. in Henr. III. Imp. c. not. Franckenst. Menckennél Scriptt. rer. German. Lips. 1728. fol. T. 1. p. 1063.

resztyénesítőknél „*via beatorum omnium*“ = minden boldog lelkek utjává alakult át ¹⁾).

Ha a most érintetteket inkább csak a böcselők agyszüleményei mint a népelet szabad kifolyásaiként tekinthetjük: annál bizonyosabban népies eredetű a magas éjszakon lakó néptörzseknél a tejutnak *lelkek utja*úli tekintése. Az irokézek, kiknek élénk képzeletök a fiastyúkot táncoló nőcsoportként tünteti föl, rokonsz fölfogással a tejuton is végig lejtő szellemek hullámzását látják, s azért azt egyenesen *lelkek útjának* ²⁾ nevezik. Nem különben a finnek szerint lekek vonulnak ott át fehér madarak alakjában ³⁾, honnan a tejutat nekem Ingmann Sándor, hazánkat 1847-ben beutazott finn orvostudor, Reguly úrnak későbbi bizonyításával egyhangzólag, hazája nyelvén *linnun rata* = madarak ösvénynek nevezte. Így Grimmnél is, ki még a lithau i ugyanezt jelentő „paukszcziú kielés“ nevezetet állítja mellé (D. Mytl. 331. l.). Világos, hogy ezen fölfogás különösen a tejut *fehér színétől* eredő mellékbenyomásnak viseli bélyegét, mely párosulva a *via sublimis*nak (Ovid.) az ég magas dicső boltjái helyzetének benyomásával, az *exsangves* (Virgil.), de egyszersmind *sublimes* (Virgil.) és *beatae animae* (Cicero) hófehér alakban vagy lepkebeni vonulását könnyen engedi képzelteni ⁴⁾. — Szállongott-e idáig magyar népünk gondolatja, midőn a tejutat *fehér utnak* nevezte, lehet-e ezen névben poginysága korábóli talán teljesebb *fehér lelkek útjának* elmosott nyomát látnunk, vagy ez inkább csak egyszerű kifejezése a kezalatti égi jelenet *színe*nek? nem vitatott; értelm. és olvasórak ott, hol tündérek, hadak utáról s szent Mihály útjáról van szó, magának kell

¹⁾ Schilleri Jul. Coelum stellat. Christian. Aug. Vind. 1626. fol. in praefat. hol is ez eszme Schillertől Cysatus K. Jánosnak ingolstadt-i tanárnak tulajdonittatik.

²⁾ Moeurs des sauvages I. 406. — Weidler Histor. Asiat. ron. Vitemb. 1741. 4r. p. 261.

³⁾ Grimm D. Myth. S. 331. — Schott Walath. March. Stutt. 1845. 8r. 380. l. — Ipolyi M. Myth. 270. l.

⁴⁾ „Theages schien verloren im unendlichen Blau des Himmels, auf der glänzenden Sternenleiter, die so manche Völker, Wilde und Weis, Weg der Seelen nannten“. Herder Zerstreute Blätter 1-te Samml. Gotha 1791. Ub. d. Seelenwandg. 2-tes Gespräch. S. 273.

eszmeláncolatát fűznie, s ügyelnie, nehogy helyette ábrándok láncolatát fűzzön.

Fehér ut ¹⁾, fehér köz. Fehérköz név hallatszik itt-ott a felvidéki népnél, s ugyan innen való azon játékdal töredéke, mely a tündéreket fehérközön érkezni mondja (l. f.) Írva csak Sartori Bernátnál találok: „via lactea, magyarul ország-utja avagy fejköz“ (Magyar nyelven Filozofia. Eger, 1772. 4r. 214. l.) és a szótárak közt Sándornál (Told. a szókönyvhez. Bécs, 1803. 8r. 86. l.).

Tél utja. Ugyancsak a fehérség látszatát ragadta meg a régi skandináv népek képzelő tehetsége, midőn a tejutat „vertrarbraut“ = „Winterweg“ = *tél ösvényének* nevezte el, melyen a zuzmarázos évszak nemtője a zord télistenség fehér hópolyheket szórva s hagyva maga után jó és távozik szabott idejében. A kosmikus jelenetnek kosmikus gondolattal meggazdagított szép felfogása. — Mint kelljen érteni tulajdonkép a rokon „talven selkä“ = *tél háta* kifejezést a finneknél ²⁾, melylyel szintén a tejutat szokták nevezni, magyarázatát derék finnológinkra bízom.

Ezüst ut, szintén a fehér színtől, a fény mellékgondolatával. Grimm (D. Myth. 331. l.) welsh népi nevezet gyanánt *Arianrodot* hozza föl s *ezüst utnak* véleményezi. Lásd Grimm további tapogatódzását u. o. 384 l. jegyz. és Ipolyi Arnoldunkét, ki azt *Argentoratumm*al köti össze M. Myth. 217. l. — Nem népajk után, csak játékból mondatik egy verselőnél (B. Szabó L. Másvilági Utaz. Debr. 1854. 8r. 78. l.) „Az országut az egen — Meglátszik minden éjeken — Ezüsthől vert s pompásan jó“ stb.

Jézus utja. Így helyenként a magyar köznépnél. Ez elnevezéssel rendesen kapcsolatba hozatik egy elég szerencsésen gondolt adoma, miszerint Krisztus urunk egykor menvén az uton, részeg emberrel találkozott, ki előtt szokott bölcseségénél fogva, kitért, — s ezen kitérés helye mutattatik a teju-

¹⁾ Fehérut a feltiszai népnél, — továbbá Nyíri Istv. Tudom. Öszvesége II. 18, 41. l. stb. mindenütt. — Milton Elveszt. Parad. ford. Besse-nyei Sánd. Kassa, 1796. I. 324. l.

²⁾ Ipolyi M. Mythol. 270. l.

ton, halez (Cepheus fejénél) kissé kétfelé ágazván s ismét öszszemenvén, szigetekskét alkot. Valamint egyfelől az életbölcseségi tanulság, hogy józantalannal kitüzni nem kell, és azon igazság, mikép baromiség ellenében szelid jóság, okosság mit sem érők, helyesen van itt feltüntetve: úgy másfelől az égnek figyelmes szemlélőjére mutat az ethikai tételnek kosmikus ténynyel, a tejut elágazásával egybekötése. Ily esetekben az alapot mindig a kosmikus szemlélet szokta nyújtani, melyhez az ethikai elmélet csak alkalmazásként csatlakozik; mert világ-szemléletkor ráér a háborítlan lélek az erkölcsi vagy társadalmi életből párhuzamokra reflectálni, de nem megfordítva. Már mivel közmondásaink amaz adomát nemzetünknel igen réginek s honosnak lenni bizonyítják, maga az ezzel egybefüggő tejuti *nevezet* pedig kétségtől csak a magyar népnél találhatik: az egész kiállítás méltán a magyar népélet sajátjaul tekinthetjük. Mivel pedig ide tartozó közmondásainkban („részeg ember előtt mi urunk is kitért“ Dugon. Példab. Szeged, 1820. II. 187. l. „Isten is kitért volt a részeg ember előtt“ Erdélyi Ján. M. Közmond. Pest, 1851. 6565. Kisviczai s ez ismét Molnár A. után, ki viszont Decsiből kölcsönözte), nem Jézusról, hanem általánosabban istenről van szó; de keresztyén legendák is Jézusról, tudtomra, ilynemű felfogáshoz anyagot nem nyújtanak: talán nem megbocsáthatlanul hibázok, ha ez egyszer régi, még pogányságunkbani istenünkre, s ennek mythosából ily töredékesen fenmaradt valamely viselt dolgára utalok, míg e szerint a tejuti elnevezésben szereplő Jézus a keresztyénség korában később tett tiszteletbeli csere volna; — mit azonban bővebben vitatni már csak az okon sem szándékom, mivel más népek e részbeni tudomását ily megíratlan tárgyban teljesen kimerítnem s nézetemben apodiktikus bizonyosságra jutnom lehetetlen volt. — Csupán azt jegyzem tehát még meg, hogy magyar példabeszédes gyűjteményeink atyja Decsi Csímore János (Libellus adagiorum lat. hung. Bártfa, 1583. 12r. 222. l.) a nála így álló példabeszéddel: „Még az isten is kitér (sic!) volt az részeg ember előtt“ imez Erasmusféle latin közmondást adja vissza: „temulentus dormiens non est excitandus“, melytől — s még inkább a görögtől: „χαλόν ἐν χεῖμενον μὴ κινεῖν“ — minél eltérőbb a ma-

gyar szöveg nem csak a szavakban, hanem lényegben is, eredetisége s illetőleg régisége annál bizonyosabbnak látszik†).
(Folytatása következik.)

CLASSICA LITERATURA.

TITUS LIVIUS PATAVINUS II. KÖNYVE.

SÁRVÁRY BÉLA

kegyesrendi pesti tanártól.

A most már *szabad* ¹⁾ romai népnek béke s háborúban viselt dolgait, az évi közhivatalnokokat, s tárgyalandó az emberi tekintélynél hatalmasabb uralmát a törvényeknek. Hogy e szabadság örvendetesebb lön, azt az utósó király büszkesége tevé *). Az előbbi királyok úgy kormánylottak, hogy bármelyiket is méltán a megkezdett város részei alkotójának mondhatjuk, e részeket ők, az általok szaporított néptömegnek állandó lakásul tüzték ki. Bizonyos, hogy ugyanazon Brutus, ki a *büszke* király ²⁾ elűzése által magának oly nagy dicsőséget szerzett, a közügynek fölötte ártandott: ha a még meg nem gyökerezett szabadság vágyától elkapatván, az előbbi királyok valamelyikét megfosztotta volna hatalmától. Mert mi jó sem vala várható, ha a pásztorok, s hazahagyott szökevények a sérthetlen templom ótalma alatt vagy szabadosságot nyerve, vagy legalább büntetlen, a királyi tekintély minden féltelme nélkül a néptribunok izgatásainak tétetnek ki ³⁾, s a még reájok nézve idegen városban veszekedésbe ereszkednek

†) Azt, mit a latin kifejez, már Theognis Sententiáiban, hova Erasmus is utal (Adag. Basil. 1541. fol. Chil. III. Cent. 6. Prov. 83. p. 763), olvassuk:

Μηδ' εὐδοῖτ' ἐπ' ἐγχεῖ Σιμωνίδη, ὅν τι αἱ ἡμῶν
Θαυρῶν ἐντ' οἶον μαλθακὸς ὕπνος ἔχει.

Honfi! elázottat köztünk ha találssz: ovakodjál

Fölserkenteni őt borködös álmaiból. Theogn. Sent.

*) A V. É. 244. eszt. L. Jun. Brutus és L. Tarquin. Collat. Cons. korában.

¹⁾ Érti sz. a r. nép második korszakát, t. i. ifju korát. — ²⁾ Tarquinius Superbus. — ³⁾ Mint az eredmény tanúsítja, kivált a *Grachusok* ide

a hon-apákkal, mielőtt női vagy gyermeki zálog, vagy a hazai föld megkedvelése által, — mihez csak hosszabb idővel szokhatni — egy értelemre nem biratnak? A szétszórt és meg nem szilárdult ügyek csak civódás tárgyai leendének, holott azokat a hatalom békes mérséklete ápolá, és annyira érlelé, hogy intézkedései megszilárdulván a szabadság gyümölcseire biztosan lehet számolni.

A szabadság kezdetét csak azért is innét vehetjük; mert a consularis, évi hatalom lön, de a királyi jogok esorbulása nélkül. Minden jog és minden királyi díszjel az első consulok kezeiben vala; most azonban, nehogy a félelem megkettőztetés¹⁾, úgy intézkedtek, hogy consuli jelvény ne adassék mindkettőnek. Brutus, az ép oly erélyes véde, mint utóbb őre a szabadságnak, első használta e jelvényt, de hatalomtársa beleegyeztevel.

Ő legelsőbb is az új szabadságra vágyó népet, nehogy utóbb kérelmek, vagy királyi ajándokok által eltántorítottassék, esküvel kötelezte le; hogy ezentúl nem fog túrni Romában királyt uralgani. Azután, hogy többség által a tanácsban nagyobb erőt összpontosítson, a király²⁾ gyilkoltatásai által meggyérült apák számát, kiszemelvén a lovagrend főbbeit, háromszázra emelte; innét mondatik származottnak az is, hogy tanácsban mind az apák, mind a választottak³⁾ meghivassanak; választottnak azok mondatván, kik az ujdon alakult tanács tagjainak neveztettek ki. Ez legtöbbet tett a polgárság egyetértésére, s a néptribunoknak a honapákkali egyetértésére.

Most a figyelem az isteni tiszteletre fordított, és mivel némely ünnepélyes áldozmányokat magok a királyok mutattak be, hogy a királyi név teljesen ne nélkülöztesse, áldozatkirályt neveznek, de e méltóság a pontifexnek alája rendeltetett⁴⁾, nehogy a disznév ártalmas legyen a szabadságra

jében. A néptribunok, ügynökei és szóvivői voltak a népnek, s így nagy zavart okozhattak az államban.

¹⁾ Az ország vagy hatalom díszjelvényei ezek voltak: *a)* a consult megelőzte 24, követte 12 *lictor* fascésekkel; *b)* a *curulis* szék; *c)* a bíborruha vagy *toga praetexta*; *d)* egy pálca elefántcsontból. — ²⁾ Tarquinius. — ³⁾ *Conscripti*. — ⁴⁾ Nehogy a kir. cím által elvakítatván, zavart okozhasson.

nézve; mert a fő gond most arra fordították. Nem tudom azonban, nem vala-e tulságos, azt minden csekélységgel biztosítani *). A második consulnak, ámbár ellene mi sem hozathaték fel, még neve is gyűlöletes lön.

Úgy mondták: „Még Priscus műve, hogy a Tarquinok a kormánylatot annyira megszokák, utána Servius Tullius uralgott, s hogy még ez időközben sem feledé büszke Tarquin a már más kezek közt levő főhatalmat, hanem mint családörökséget apagyilkosság- és erőszakkal is visszakívánta; hogy Tarquin elűzetett, s így a hatalom Collatinust ¹⁾ illeti, hogy a Tarquinek nem is bírnak magánéletet élni, e nevezet sem kedves, sőt a szabadságot illetőleg veszélyes is.“

Ily beszédek kezdetben csak egyesek érzelmeinek kilelésére valának irányozva, de utoljára az egész városban szétterjedvén, Brutus a gyanú miatt nyugtalan népet tanakodásra hívja meg, s ott olvasá fel előbb is a következő esküt.

„Ők Romában semmi uralgót nem türendnek, de nincs is Romában, mi a szabadságot veszélyeztetné ²⁾; minden erővel arra kell törekedni, s mi se tekintessék csekélynek, mi a szabadságot illeti; ő kénytelen szólal fel, s csak bizonyos férfiu ³⁾ ügyében, sőt nem is szólalandozott fel, ha azt a haza szeretete nem igényli. A romai nép nem hiszi, hogy biztos szabadságra jutand, míg királyi sarjadék, királyi név, nem csak államban, de a fő hatalomnál is leend; ez árt, ez ellentáll a szabadságnak. E félelmet — mond tovább — L. Tarquin, üzd el önkényt, emléksziünk és bevalljuk, a királyokat elűzted, de koszorúzd meg nemes cselekedetedet: a királyi nevezetet távolítsd el. Szavamra, vagyonodat polgártársaid nem visszaadandják csak, hanem sőt kárpótolandják gazdagon ⁴⁾; távozzál mint barát, mentsd fel az államot egy haszontalan félelemtől; mert a nép úgy van meggyőződve, hogy csak a tarquiniusi családdal szűnendik meg a hatalom is.“

*) A V. É. 244. eszt. ugyanazok korában.

¹⁾ Szintazon családból, és szinte *tarquini*. — ²⁾ Halál vala kinondva arra, ki a Tarquiniusok visszajövetelét sürgetné. — ³⁾ Tarquinius *Collatinus*, ki *Lucretia* bántalmának megboszulásában, s a szabadság ügyében oly kitartó vala. — ⁴⁾ Brutus beváltotta szavát, s nem csak köz pénztárból, hanem sajátjából bőkezűleg segíté.

Az új és véletlen dolog hallatára elbámult a consul, s midőn szólni akart, a város főbbei körülveszik, s a legforróbb szavakkal ugyanarra kéri, de ez keveset fogott rajta; miután azonban Sp. Lucretius korra és tekintélyre nézve nagyobb, s hozzá ipa, majd kérné, majd meg tanácsolná, hogy engedne a köz kívánatnak : a consul attól tartván, nehogy utóbb mint magán embert ugyanezen veszteség vagy szűgyen érje, s még reá tán birtokaitól megfosztassék, a consulságról lemondott, s minden ingó javait Laviniumba ¹⁾ vitetvén, elhagyá a várost. Erre Brutus a tanácshatározmány által kijelenté : „Hogy minden tarquini sarjadék száműzött,“ s a centuriai választó gyűlekezetben társul P. Valeriust választá ²⁾, kinek köz működésével a királyokat elűzé *).

A Tarquinek által indítandó háborúról ki sem kétkedék, de az mindenki véleményénél utóbb következett be; azonban mire ki sem számítá, csel és árulás által a szabadság majdnem megbukott. A romai előkelő családból származott néhány ifjak, a többieknél szabadosabbban csapongván a kir. korszakban, s a serdülő Tarquineknek társai, és barátai levén, és a királyi életmódhoz szokván, most a hasonjoguság idejében ugyanoly szabados életet hajhászván, panaszra fakadának : hogy mások szolgasága most az ő nyakokra nehezedik ³⁾.

S így szólának : „A király szinte ember, lehet tőle jogot, de ha kell ótalmat is követelni, van keblében a kegyelem és szivességnek is helye, ha tud boszankodni, meg is bír bocsátani; mert tudja mi a különbség jó barát, s az ellenfél között. A *törvény süket és kérlelhetlen dolog*, üdvösebb és hasznosabb az ügyefogyott, mint a hatalmasra nézve, ha megérdemléd sem elnézés, sem kegyelemre nincs út, annyi emberi botlások között pedig csak ártatlanságával élni veszélyes.“

Már az önkényt elégületlenekhez járultak még a királyi családtól érkezett követek is, kik a visszahivatásról szót sem

*) A V. É. 244. eszt. Brutus és P. Val. Cons. kor.

¹⁾ Ott öregedett meg *Collatinus*. — ²⁾ Ez volt Brutusnak legelszántabb társa Tarquin elűzetésében; de reá már azért is neheztele, mert helyébe consulként ő választaték. — ³⁾ Azaz : mások szabadsága reájok nézve valódi szolgaság.

tevé, azonnal a javak kiadását sürgették. Kivánalmaik a tanácsban meghallgattatván, néhány napig arról vala tana, mi legyen teendő, nehogy a javak ki nem adatván, okot, vagy kiszolgáltatván, a háborúra anyagot és segélyt nyújtsanak. E közben a követek különféle terveket koholván, nyíltan a javakat követelték, míg alattomban a hatalom visszafoglalására működének, s mintha a tárgyalt dolgok kivitelét sürgetnék ¹⁾: a főbb családok ifjainál magokat behizelgik, érzelmeiket kipuhatolják, s kiknél szavaik viszhangra találhatnak, a Tarquiniusok leveleit kezeikbe játszszaák, s a fölött tanakodnak: mi módon lehetne bizonyos éjen, következőleg titkon, a kir. családot a városba szállítani.

Az ügy végrehajtása elsőbb is Vitell és Aquill fivérekre bízott. A Vitellek huga Brutus consulaak vala neje, s e házasság már két felnőtt fimagzatot hozza, u. m. Titust és Tiberiust. A cselszövénybe ezek is befonattak, valamint más nemes ifjak, de kiknek neveit az idő távolsága már elfeledteté ²⁾.

Azonban míg a tanácsban a javak visszaadása határozatilag kimondatik, a követek a biztos késelemre ³⁾ időt nyernek, s a consuloktól megnyervén, hogy a királyi kincsek elhordatására szekereket gyűjthessenek: ők ez időt teljesen az elégületlenekkel tanácskozásra fordítják, és hosszú sürgetés után megnyerik: hogy nekik a Tarquiniusokat meghívó levelek átadassanak; mert különben miként is hitték volna, hogy ily fontos ügyben biztos híreket viendének? A bizonyosság okáért adott levelek lőnek a büntény árulói ⁴⁾; mert a követek a Tarquiniusokhozi visszatérési nap előestéjén a Vitelleknél levén ⁵⁾, s velők egyéb összeesküdtek is, kik — mint ily dolgokban szokás — minden gyanús egyént félremozdítván, az új terv kiviteléről tanakodtak.

Egy szolga, ki a gyanús férfiak lépéseit már ezelőtt figyelemmel kíséré — beszédeiket kilesvén, csak azon időpontot

¹⁾ T. i. az ingatlan javak eladását, s butoraik elszállítását. — ²⁾ *Quorum memoriam antiquitas obliteravit.* — ³⁾ A városbani maradásra.

⁴⁾ Felföldözői, tanúi. — ⁵⁾ Dionys és Plutarch Aquilleket emlitenek, s azt mondják: hogy esküjök megerősítéséül egy megölt társuk vérért ivák meg.

vára, melyben a hitelesítő levelek a követeknek átadattak, hogy azok a bűntények tanuságául szolgáljanak.

Mindeneket kézbesítve látván, a dolgot azonnal a consulokkal tudatá ¹⁾. Ezek lakaikból személyesen, s minden zaj nélkül kiindulván, mind a követeket, mind a pártosokat hatalmukba vették. A fő gond arra fordítottatott, hogy a levelek kézre keríttessenek, reá a honáruólók azonnal vasra veretvén, a követek fölött kissé tanakodának; s bár olyasmit követtek el, hogy bizton ellenségnek tekintethetének, még is a népjog daldmaskodott ²⁾.

A kir. javak visszaadásáról kérdés, mely föntebb már igenleg vala eldöntve, most ujdön az apákra bizatott; azok e tette felboszonkodván, se hogy visszaadassanak, se hogy köz célra fordíttassanak ³⁾, meg nem engedték; hanem oda vették martalékul a népnek: hogy a kir. birtok prédája által mintegy ez is beszennyeztetvén, a királyokkai kibékélésnek még reménye is eltöröltessék.

A Tarquiniusok földbirtoka, mely Tiberis s a város közelében feküvék, Mársnak ajánltaték fel, s Mars mezejének hívaték. Rajta esetleg, már aratásra megérezt tönköly vala; s mert e föld gyümölcsét haszonra fordítani lélekismeret ellenes dolognak tarták, nagy embertömeg bocsáttatott reá, s lekaszálván az egész vetést, kosárba rakták, és Tiberisbe szóratták ⁴⁾. Mint meleg nyári napokban szokott lenni, a Tiberis akkor csekély volt, s innét lön, hogy a gabonának egész hal-

¹⁾ Nem mervén egyenesen a consulok elibe menni, legbiztosabb fogolytársaival P. Valeriushoz ment, ez elzáratván a tanút, kegyenceit és barátait egybegyűjtvén az Aquillek házába ment, s a leveleket birtokába vevén, mind az összeesküdteket, mind a követeket magával hurcolta. — ²⁾ A követek nyilvános megbízással érkezvén, a nemzetek köz megegyezésénél fogva szent és sérthetleneknek tartatának annyira, hogy ha valamely bűnt követének is el, büntetlenek maradának: „*Senatus* — mond Cic. — *faciem secum ferunt, et auctoritatem Reipbl.*“ s így megsértetvén, a bántalom küldőiket illeté, s így nyilvános megbántások, nyilvános háború okának tekinteték. — ³⁾ P. köz épületekre. — ⁴⁾ Ezt cselekvék *a)* hogy a királyok iránti minden tisztelet megszűnjék; *b)* ez által az elűzött király valóságos hazaellenségnek nyilvánítottatott; *c)* szegénynyé tétetett, hogy tőle ki se remélhessen semmit.

maza is eliszapoztatván a víz sekélyein megfeneklett, s belőle idővel a vízroham által egyéb alom is egybehurcoltatván, szigetke lőn, utóbb, hihető, töltés által is segítettén, a hely oly emelt és szilárd lőn, hogy rajta templomok és csarnokok is építtethetének.

A királyi javak elharácsoltatván, a honárulókra került a sor, kik elítéltetvén, kivégeztettek ¹⁾; megjegyzendő, hogy a halálos ítélet végrehajtásának kötelessége a consulatus által saját gyermekei fölött is az apára bízott, s így azon férfiú, kinek a dolgot szemlélnie sem kellett volna, a sors által oda löketett, hogy ő álljon boszút övéi fölött.

Ott állának az ifjak legkitünőbbei a cövekhez kötve ²⁾, s mintha a bűntársak teljesen ismeretlenek lettek volna, mindenek szemei csak a consul fiaira valának szegezve. Sajnálkozás fogá el mindnyáját, nem annyira a büntetés miatt, de hogy oly bünténynek részesei, melynek büntetése halál, de legkívált azért: hogy ép most ötlött elméjükbe a felszabadított hazát, a szabadsághős apát ³⁾, a Juniai házból eredett consulatust, az apákat, a népet és mindent, mi a romai istenek és polgároké, árulás által az egykor büszke, most pedig száműzött királynak, kezére játszani.

A consulohek helyet foglalnak, a lictorok a büntetés végrehajtására szólíttatnak fel. A bűnöncöket előbb levetkezteszik, reá megvesszőzik, azután fejöket veszik; míg ezek történnek, az apa, annak arcvonásai, és szája lőn a köz szemle tárgya, de a büntetés folyama alatt a hazaszeretet vala észrevehető ⁴⁾.

A bűnöncök megfenyíttetése nyomán, hogy hason merények eltávolítására, mind érdem, mind bűn tekintetéből nemes példa szolgáltatassék, a tanúnak jutalmúl, a köz pénztárból pénz ⁵⁾, szabadság és polgárjog adatott. *Vindicta* által ez lőn

¹⁾ Az egy Collatinus szegült az ítéletnek ellene. — ²⁾ Eleven festése a bűnöncök fenyítésének a romaiaknál. Brutus, minthogy gyermekei a tett kérdésekre mit sem válaszoltak, az ítéletet a polgárookra bízta.

— ³⁾ Az összeesküdtek legelsőbb is a consuloakat akarák megsemmisíteni, mint az új szabadság képviselőit. — ⁴⁾ A *patrius* szó itt kétes értelmű, „pater“ vagy „patria“ból származik-e? fordításom értelmét igazolja Virgil: *Vincet amor patriae*. — ⁵⁾ Mennyi, az vi-

első szabad, s tőle származtatják némelyek a *vindicta* szót is; mert neve *Vindicius* volt ¹⁾. Ez uton divattá lőn, az így szabaddá tetteket polgári joggal ruházni fel.

Megtudván Tarquinius a történeteket, boszúra gyúlt, nem csak hogy legszebb reménye hiúsult meg, de gyűlölség és haragtól indított azért is: hogy hason cselre az utat teljesen elzárva lenni látá. Elhatározá tehát magában mindezeket egy nyilvános háborúval boszúlni meg, miért is eljárva esdve az Etruriak városait, s legkivált a Vejikeket és Tarquinokat kéré:

„Ne engednék meg, hogy ő, ki velők egy eredetű és vérű ²⁾, egykor oly hatalmas országnak királya, most elűzve és nyomorogva az ő szemeik láttára veszszen el felnőtt gyermekeivel egyetemben. Romában idegenek hivattak meg a hatalomra, holott ő törvényes király, s a vétkes pártosok által akkor fosztaték meg rokonaitól; midőn országa terjedelmét háború által törekvék növesztetni ³⁾. Ők a kormányt, mert egyes arra méltónak nem találtatott, egymás között felosztották, s hogy e gazságban mindenki részt vegyen, vagyónát a népnek veték oda martalékul. Neki határozott szándéka honát és hatalmát visszakövetelni, s a hálátlan polgárokat megfenyíteni. Álljanak melléje, nyújtsanak segílyt, boszúlják meg ők is régi bántalmaikat, az annyira megvert seregeiket s elrablott földeiket.“

E beszéd felizgatá a Vejikeket, s fenyegetőzve tör ki mindegyik: hogy csak romai vezér alatt törlendik le szégyenöket, s haddal szerzendik vissza az elvesztetteket. A Tarquinek név és rokonságtól indítottának, s becsületnek tarták: hogy honfiaik uralgjanak Rómában. A hatalom visszafoglalása, s a romaiak üldözésére a serget mindkét városban Tarquiniusra bízá. A mint romai határra érnek, eleikbe a consulok indulnak, Valerius a négyszögbe állított gyalogságot vezérlé ⁴⁾,

lágosan nem mondatik, de hogy nagy öszveg lehetett, bizton föltehetni.

¹⁾ Némelyek e szót „*virga*“-ból származtatják (mint Boëtius), melylyel a szabadon bocsátandónak feje érinteték. — ²⁾ Anyjáról *etruski*, atyjáról *tarquini*; tehát elneveztetését is tőlök vevé. — ³⁾ A zavarok ép *Ardea* ostroma alatt fejlődtek ki. — ⁴⁾ Csatakész serget érts,

Brutus kémlelni a lovassággal haladott előre; az ellenségnél is a lovasság nyomult előre, vezére Aruns a királyfiu vala, ezt a többi hadosztályokkal maga a király követé.

Aruns a lictorokról még távolból a consult sejtven, midőn közelebből arcvonásaiból is ugyanarra ismert, neki tüzesedvén, szólt : „Ez ama férfiu, ki bennünket hazánktól megfoszta ¹⁾, igen, ő az! ime, minő méltóságosan lépdél a mi díszjelvényeinkkel ékesítve ²⁾. Istenek, a királyok boszúlói, segítsetek! —“ Erre megsarkantyúzva lovát kész elszántsággal rohan a consulra. Brutus az irányt észrevevén, mert akkor divatos vala vezéreknek kezdeni meg a csatát ³⁾, azonnal csatakésznek mutatkozott, s mindketten oly ellenséges lélekkel csapnak össze, hogy csak ellenfelének árhasson, teste védelmére egyik sem gondola : s egymást a pajzson át keményen megsebesítvén, lovaikról halálos sebben hullanak le ⁴⁾. Erre összevág a lovasság, reá kezd a gyalogság is, s foly a harc oly elszántsággal, hogy a kimenetel mindkét részre kétes marada. A csapatok jobb szárnya mindkét oldalon győz, a balsárny mindkét részen megveretik. A vejek megszokva már a romaiaktól megveretni, szétüzettek s megszalasztattak, a Tarquinnek azonban, az új ellenfél, helyt állának, sőt a romaiakat meg is kergeték.

Ez ütközet után Tarquiniust, s az Etruskokat oly félelem fogá el, hogy felhagyván a kétes vállalattal, éjjel mindkét sereg u. m. a veji és tarquini haza térne ⁵⁾. E csatához cso-

így szokott menni a tábor, midőn közel vészt sejtett. A négyszögnek két neme volt, vagy vele volt az élelmi szer is, hogy bár hol is megtelepülhessen, vagy nem, s ekkor tömött volt, hogy kisebb helyen is megférhessen; olv. bőv. Polybiust; a tulajdonképeni négyszög az volt, midőn a támadás több oldalról levén várható, a sereg úgy vala felállítva, hogy a rohamnak minden oldalról ellene állhasson.

¹⁾ *Extorris*, innen: *exterra*, mint *exsul*, *exsolumból*; innen: *extorris patria*, *agro*, *domo* stb. — ²⁾ A consulok és királyok díszjelvényei majdnem ugyanazok valának. — ³⁾ A divat s tiszteletnél fogva így cselekedni mintegy kötelessége vala a vezéreknek, ellenkező képét adja a mai csatározásoknak. — ⁴⁾ Egyiknek oldala, másiknak lábszára zuzott meg; s lovaik is megsértetvén, mindkettőt levetették, s összemarcangolták. — ⁵⁾ Ez könnyen megtörténhetett, mert lakások elég kö-

dajeleket is kapcsolnak *). A közelebbi csendes éjen Arsia erdejében iszonyú hang hallatszék, melyet Silvanus ¹⁾ szavának hívének, s azt mondá : „Az Etruskok közül egygyel több esett el ²⁾, a végcsatában a romaiak győzendnek;“ s úgy lőn, a romaiak mint győztesek, az etruskok mint legyőzöttek távoznak.

Nap keltével semmi ellenség nem lévén látható, P. Valerius consul a martalékot egybegyűjté, s diadalmasan tért vissza Romába ³⁾, s elhullott társának oly fényes gyászünnepelet rendezett, a minőt csak birt. De halálának legnagyobb tiszteletére vált a nyilvános gyász, mert a város úrhölgyei mint nemzőjüket egész éven át gyászolák őt, ki a sértett szeméremnek oly lelkes megboszúlója vala ⁴⁾. Az életben maradt consul, az annyira változékony népnél kegyeletből gyűlöletbe esett nem csak, hanem valamely reá fogott nagy bűn miatt gyanúba is. A hír azt rebesgeté, hogy egyuralmi hatalomra tör, minthogy Brutus helyébe tisztársat nem választott, sőt a véli halmon nagyobbyszerű épületet rakatván, a nép azt gyanítá : hogy azon magas és erősített helyen egykor bevehetlen vár keletkezendik ⁵⁾; ezen általános és hitelre kapott koholmány annyira felingerelte a consult, hogy a népnek gyűlést hirdetvén, abban lebecsátott díszjelvényekkel jelent meg ⁶⁾. Ez a népre kedves jelenet vala, s hogy a hatalom jelvényei

zel vala, a tarquinek t. i. Romától csak hat mérföldnyire, a vejiek még közelebb valának.

^{*)} V. É. 244. eszt. P. Valerius cons. kora.

¹⁾ *Silvanus* a pásztorok, szigetek és erdők istene vala. Mily cél és fortélyból híreszteltettek sok hason csodák, könnyű elgondolni. — ²⁾ Más nap az elestek számba vétetvén 11,013 etrusk, s 11,012 romai esett el. — ³⁾ Ő vitetett első négy fogatu kocsin Romába. — ⁴⁾ Az év alatt itt csak 10 hónap értendő, s a leghosszabb nyilvános gyász is csak egy évre terjedett még akkor is, midőn Numa az évhez 2 hónapot csatolt. Plutarch. — ⁵⁾ Ezen halom a palatinhegy keleti részén vala nehéz és alkalmatlan feljáráttal, kinézése felséges a romai köztérre, s Valerius onnan díszkörével lépdelvén alá, valódi kir. méltóságot játszik. — ⁶⁾ A díszjelvényeket a lictorok fölemelve hordozák, ő most azokat, hogy a népnek nagyobb tiszteletet mutasson, megfordítva vitette maga előtt, innen : „*fascies alicui summittere*,“ valakinek engedni.

előtte meghajlanak; azt azon vallomásnak vevé, hogy méltósága és hatalma nagyobb, mint a consulé.

Figyelem kéretvén, a consul elhullott társa sorsát magasztalá: „Megszabadítottván — úgy mond — a hon, csatában s a legnagyobb tiszteletben hunyt el. Dicsősége magas, és semmi szenny által be nem mocskolt. Ő túlélte dicsőségét, hogy vád és irigység tárgya maradjon, s a haza szabadítója helyett Aquil- és Vitellek gyanánt tekintessék ¹⁾. Tehát nem leend előttetek erény, mely gyanúval be ne mocskíttathassék? Miként lehet engem uralomvágyról vádolni, ki a királyoknak oly esküdt ellensége valék? vagy retteghetnének engem polgártársaim, ha mindjárt várban, vagy magában a Capitoliumban lagnám is? vagy oly változékonny hitelem, hogy inkább lakhelyem, mint személyemtől függ? ²⁾ P. Valerius épülete nem fog szabadságtoknak ártani Quiritek, de véli házam sem. Igen, lakomat nem a síkra, de a halom aljába építtetem, hogy ti lakjatok fölötte gyanús polgártársatoknak ³⁾: a véli halmon azok építsenek, kikre biztosabban lehet a haza szabadságát bízni, mint Valeriusra.“ — S az épületanyag azonnal lehordatott, s háza, hol most Vicapota imolája ⁴⁾ áll, a halom legalantabb ormára építtetett ⁵⁾.

Erre törvények hozattak, melyek által a consul nem csak a hatalomvágyi gyanútól mentetik fel, hanem sőt ellenkezőt tanúsítának, s melyek őt népszerű férfiúnak mondták ⁶⁾, s innen neve is Publicola. „A törvények legnevezetesebbike vala, hogy jövőben a közhivatalnok ellen a népre lehessen hivatkozni, s ki uralomra tör, fejét és birtokát veszítse“ ⁶⁾. Az ily törvények a népre igen kedvezőleg hatottak, azok Valerius művei valának, s hogy ne háramolják minden köszönet magára egyedül, nagy gyűlést hirdetve, hogy elhunyt társa helyett más választassék.

^{*)} V. É. 244. eszt.

¹⁾ Ezek bujtogatták a népet Tarquin visszahívására. — ²⁾ A véli halmon emelt épületre céloz. — ³⁾ Önmagát érti a consul. — ⁴⁾ A diadal istennője, némelyek olvassák: *via publica*, mások: *vicus publicus*. —

⁵⁾ *Vir popularis* oly ember, ki egyvéleményű a néppel, s annak ügyeért küzd, *poplicola*, vagy *publicola* ugyanaz; népszerű, népkegyenc.

— ⁶⁾ Az ily elkobzott birtok Ceresnek szokott feláldoztatni.

Elválasztva Sp. Lucretius ¹⁾ lön, ki már koros vala, s nem bírt elég erélyvel a consulári hivatal elviselésére, és kevés napok múlva meg is halt. Helyébe Horatius Pulvillus lépett ²⁾. Némely írónál Lucretius consul nem említettik, s Brutus után azonnal Horatiust teszik; tán mert semmi nevezetést nem tett. Még akkor Jupiter temploma nem vala fölszentelve, a consulok sorsot húzván, a kocka Horatiusra esett, Valerius a vejiek ellen kelt csatára ³⁾. Valerius barátai fölötté elégtelennek lőnek, hogy oly nevezetes templom beiktatása Horatiusra bízatik; azt minden módon meggátolni akarván, s több tervök megghiúsulván; s midőn már a beiktatási imákat mondaná ⁴⁾, s az istenekhez imádkoznék, terjesztik a gonosz hírt: hogy gyermeke meghalt, s mint gyászoló családtag a felavatást végre nem hajthatja. Nem hitte-e a hírt, vagy erős lelkének tulajdonítható-e? sem bizonyosan nem állítatik, sem könnyen ki nem található; de annyi áll, hogy e sujtó hírre sem zavarodván meg, így szóla: Temessétek el a hullát; s erre ismét a beiktatáshoz fogván, imáit bevégzi, s a fölavatást végrehajtja. Ezek történtek a királyok elűzetése után első évben béke- és harcban ⁵⁾. Reá P. Valerius ⁶⁾ másodszor, s vele T. Lucretius is consulokká neveztetének ^{**)}.

Már ekkor a Tarquinek a clusi ⁶⁾ királyhoz Lars ⁷⁾ Por-senához menekvének, neki tervet és kérelmet nyújtának be,

*) V. É. 245. est. P. Val. és M. Hor. cons. kor.

**) V. É. 245. eszt. P. Val. II. és T. Lucr. cons. k.

1) *Tricipitinus* előnévvel, *Lucretiának* atyja. — 2) A hármas *Curiatius* testvérektől ered, s H. Coclesnek nagybátyja. — 3) Ez az ünnepélyes eljárásnak valamely része lehetett, *postem tenere*, hihetőleg a fölavatás ígéit olvasni jelent. — 4) Ez időszakra 5 consul számított: L. Junius Brutus, és Tarquinius Collatinus, P. Valerius, Spur. Lucretius, s végül M. Horatius. Mely hó vagy napon kezdetett vagy végeztetett az év, nem bizonyos. — 5) Itt kezdetik a királyok elűzetése utáni második év, melyben mi nevezetes sem történt, kivéve, hogy az adózási rendszer megállapított. — 6) Mert Clusinum lakott; ez kétféle volt, egyik hollétét csak Plinius tudá, a másik, melyről itt szó van, a hajdani *Camers*, s nevét Telemachban Ulysses Clusius nevű fiától nyeré, különben egyike volt a 12 etruski nevezetesebb városoknak. — 7) *Lars* egy nagyobb méltóság neve az etruskoknál, majd királyi joggal.

ne szenvedné meg, hogy ők, kik Etruriából szakadtak, kik vele egy vér és eredetűek, nyomorú számkivetésben tengjenek; de figyelmeztették is egyszersmind: „ne hagyná boszúlatlan a divattá lett királyok elűzetését¹⁾, a szabadság a nélkül is elég kedves, s a királyoknak ép annyira érdekökben áll hatalmokat megvédeni, mint a polgároknak a szabadságra törekedni; különben minden érdekteleenné válik, és semmi jeles, semmi ohajtandó nem marad az államban, sőt vége közelg az isten- és emberek közt legkedvesebb kormánynak, a királyságnak“²⁾.

Ha Romában király s etrusk származatú lenne, Porsena kitüntetésnek magyarázván a tusoiakra nézve, Roma ellen ellenséges tábort vezetett. A tanácsot soha ily félelem meg nem lepte; mert Clusina városa tehetős, Porsena neve pedig hatalmas vala³⁾; hozzá nem csak ellenségtől, hanem saját polgártársaiktól is rettegtek; mert attól tartának, hogy a romai nép elrémülvén, és befogadván ismét a királyokat, a békét szolgáltsággal is megváltandja. E közben a tanács részéről a nép sok kedvezményekben részesült; leginkább gondoskodék pedig élelmi szerekről, melyek begyűjtésére a volskokhoz és Cumába is követek küldettek⁴⁾; a magán sókereskedést, mert sóhoz csak túlbecslett áron lehetett jutni, megszüntették, s az állam jövedelmévé tették⁵⁾. A nép a vám és adótól⁶⁾ fölmentetett, hogy a köz terhet csak a tehetősök viseljék; a szegényebbek, mondván, eléggé leróják adójukat, ha csak gyermekeiket nevelik is fel. Az apák e kedvezményei utóbb a nyomorító körülmények közt az ostrom és szükség idején a népet annyira összetartóvá olvasták, hogy mind a főfők, mind az alrendűek előtt a király neve lenne legutáltabb; s még cselészövények⁷⁾ által sem lett később ennyira népszerű senki, mint ekkor bölcs kormánylata által a tanács.

¹⁾ Egy kis hizelgés Porsena irányában. — ²⁾ A kormányok közt az leg-
tökéletesebb, melyben *egy*, de a természettől arra hivatott, kormányoz
— ³⁾ Mily dús lehetett Clusina, elég tanúság reá a hírneves laby-
rinth, melyet Porsena magának temetkező helyül készített. — ⁴⁾ Cuma
Campania partjain, gazdag gabna terményeiről hírneves, itt honolt
a cumai Sibilla is. — ⁵⁾ Igen értelmetlen az eredetiben. — ⁶⁾ A sóár
csökkentése mellett ez is kedvezmény vala a népre. — ⁷⁾ Itt a hiva-
tal vagy dicsvágyó emberek megszokott vesztegetései értendők.

A mint az ellenség mutatkozik, a nép a falvakból mind a városba menekült, s körülveszik a várost őrséggel, míg némely oldalát falak, másokat Tiber folyam által hívek biztosítva lenni; de a fa híd majdnem utat nyit a ellenségnek, ha nincs egy férfiú, Horatius Coeles, Romának egyetlen, és szerencseadta védbástyája, kinek esetleg a híd juthatna őrállomásul. Ez Janiculumot ¹⁾ rohammal látván elfoglaltatni, s onnan már az ellenséget lefelé nyomulni, s hogy elérjék katonasága rendet zavarván, fegyvereit szórja: eleikbe ugrik, egyenként visszatartja, s fennen esküszik isten és ember iránti hűségére: „hogy haszontalan a futás, ha állomásaikat elhagyják; mert ha a hidon átkelést szabaddá teszik hátulról, a palatin és capitoli hegyeken még számosabb ellenségre fognak bukkanni, mint Janiculumban ²⁾, ennél fogva ajánlja és parancsolja, hogy a hidat vassal, tűzzel, vagy bár mily módon is, de rombolják szét, ő addig az ellenség rohamát, amennyire csak egy emberi test ellentállhat, egyedül is fentartandja.“ — S azonnal a hídfőre rohan.

Az ellenség annyi megszalasztottak ³⁾ közt látván a vakmerőség csodáját, ez egyet fordítani ellene fegyverét, mintegy elbámulva, szemét mindenki reája fordítja. A szégyen csak kettőt tart vissza mellette; Sp. Lartius, és T. Herminius; mindkettő nevezetes, születése és tetteire nézve. Az ellenség rohamát, s a legveszélyesebb perceit a csatának ezekkel tartá fel egy kissé, míg utóbb azok, kik a hidat szétrombolták, s annak csak csekély részét hagyják meg, ezeket is biztonságba szökték.

Megvető és fenyegető pillantásait körüljártatván az etruskok főbbein, majd egyenként hívá ki őket, majd megkorholván mondá: „Rabló királyok bérencei ⁴⁾, feleditek saját szabadságtokat, s másokét jöttök lábbal tapodni,“ elbámulnak e szavakra, és egymásra várnak, melyik fogja a csatához. Győzött végre a szégyen, s iszonyú lármát indítván, nyi-

1) Janus hegye. — 2) Arra akarván őket figyelmeztetni, hogy egyenesen az ellenség karjai közé fognak rohanni. — 3) *Cedentium pugnae*, vagy *pugna cedere* mindegy, maga Cic. is használta így: *fortuneae temporis, minis, insidiis, periculis, armis cedere*. — 4) Maga Hor. Coel. mocskolá e szavakkal az etruskokat.

lat szór mindegyik az egyedüli ellenségre. Feltartá azonban mindazt az eleikbe szegzett paizs, a hídfőn foglalt helyet pedig ő is kemény ellentállással, és makacsul tartá; már már neki valának rohanandók, hogy úgy lökjék el a kemény férfiút, midőn a megroconsolt híd ropogása, és a szerencsésen és gyorsan végrehajtott munka miatt a romaiak örömrivalgása az ellenséget megdöbbentvén, ezt visszatartóztatá *). Erre Cocles felkiált: „Tiber atyja ¹⁾, szentül kérlek, fogadd kegyesen e fegyvert s e katonát!” s így fegyvereivel együtt a Tiberisbe rohanván, s bár nyilak záporától kísértetett, mégis sértetlenül úszott át övéhez — ²⁾, oly tettet tüntetvén elő, mely az utókorban több hírt, mint hitelt nyerend ³⁾. E nevezetes tény irányában a város sem maradt hálátlan, a comitiumban számára ⁴⁾ szobor emeltetett, s annyi szántóföldet nyert, a megnyit egy napon körülszánthatott, de a magán emberek is versengtek megtisztelésében, a tehetősök figyelembe vevén az akkori élelemhiányt, a mennyit csak nélkülözhet, kiki megfosztván magától, neki áldozá ⁵⁾.

Porsena első kísérlete meghiúsulván, tervet változtat, s a roham helyett, a várost ostromolni akarván, Janiculumban őrizetet hagy, maga pedig a Tiberis partján és rónáin tábornokot üt. A hajókat minden oldalról lefoglalá s összehordatja; hogy a várostól minden közlekedést elvágjon, rajtok pedig katonái alkalmilag átkelvén, bizton rabolhassanak. Így a vidéket csakhamar oly szorult helyzetbe hozá, hogy minden ingó vagyonaikat, sőt marháikat is a városba kényszerülvén szorítani, a városon kívül mit sem merészlének hagyni. Azonban, hogy

*) A V. É. 245. eszt.

¹⁾ Tiberis vagy Tibris folyó istene, innen: *pater tiberinus*. — ²⁾ Val. Max. sőt mások is, — hihető szerinte — állítják: hogy sem páncélos öltönye, sem fegyverzete nem szolgált gátul a szerencsés átvészében, Plut. azonban írja, hogy combja csakugyan megsértetett. —

³⁾ De tán az is igen hihető, hogy a dolog igen szépítve adatik elő.

— ⁴⁾ Comitium a *coeundo*: gyűl- vagy tanahivatalnokait választá. De a szoborról nem egyező a vélemény; Gell. Mars mezejére; Plut. Vulcan templomába helyezi; gondolható azonban, hogy ily hírneves tett emléke csakugyan több helyütt tisztelteték meg. — ⁵⁾ Ez élelemhiány onnan magyarázható, mert a várost ellenséges hadak környezék.

az etruskokat ennyire bocsáták, azt nem félelemből, hanem tanácsból, tervből cselekvék.

Valerius consul csak alkalomra lesett, hogy a sok de elszórt ellenséget egyszerre és véletlenül rohanja meg, a kicsiségeket torlatlan hagyta, hogy erejét nagyobb eseményekre fordíthassa. Hogy ellenségének csábmartalékot nyújthasson, övéinek meghagyja: hogy más nap Esquilin¹⁾ kapunál számos marhát hajtsanak ki; e kapu az ellenségtől legtávolabb esék. Ő erősen hívé, hogy az ellenség azt tudandja, mert ostrom és éhségben a hűtlen szolgák többnyire át szoknak szokni; meg is tudták egy szokott által, s hogy az egész prédának birtokába juthassanak, szokottnál többen keltek át a folyamom.....

IRODALMI NAPLÓ.

— A nyelvtudományra tartozólag egy nagy érdekű, s a nyelvészeti kritika teljes figyelmét felhívó művel kezdjük jelentéseinket: *Jerney János „Magyar Nyelvökincsek Árpádék korszakából“* című munkája második darabját, mely a többször emlegetett *I. Endre korabeli magyar imát* foglalja magában, a szöveget t. i. hasonmásával, s egy bő commentárral együtt. Ez az a munka, melyet 1851-ben az akademiában olvastatni hallánk, s melyről az erudítiót s bizonyos ingeniosus nyomozást megtagadni nem lehet. A könyvet csak egy percre láthattuk, s így még csak könyvészeti pontos leírását sem adhatjuk: de nem akartunk késni olvasóinkat óhajtott megjelentéről azonnal értesíteni.

— Szépirodalom. — *Jávor orvos és szolgálja Bakator Ambrus.* Szeszélyes regény *Fáy Andrástól.* Pest, 1855. kiadja Heckenast Gusztáv. k8r. I. köt. 218 l. II. 213 l.

Érdekes feltalálás, mulattató szövevény, világismeret, azon egészséges életnézet s tartalmas szeszély tesz kedvessé e könyvet, miknek egyesülete irodalmunknak egy legördült, de felejtethetlen időszakára emlékeztet, midőn Fáy és Kisfaludy Károly, a magyar humornak ezen utódok nélkül maradt dioskúrijai alapították meg igazán az eddig is oly szűkkörű víg irodalmunkat. Ez a nevető bölcsesség az, mely az ép érzékű magyart megilleti, nem az az üres szóélc, mely egy ideig oly

¹⁾ Az ellenséges tábor a folyó jobb oldalán volt, a városnak balra 10 kapuja, az esquilini kapu a Tiberistől legtávolabb esett, s így legalkalmasabb vala a cselvetésre.

erőlködve ambiálta a humor tiszteletre méltó nevét. Az okosabb nevettek, de nem e humoron, hanem a humoristákon.

Az utolsó Bátor. Irta *Jósika Miklós*. Harmadik kiadás. Pest, Heckenast tulajdona. 1854. 16r. I. köt. 214 l. II. köt. 217 l. IV. 293 l. füzve 1 ft 30 kr.

Salvator Rosa. Történeti regény. Irta *Degré Alajos*. Pest, 1855. kiadja Müller Gyula. 12r. I. köt. 177 l. II. k. 208 l. III. k. 247 l.

Beöthy Zsigmond Beszélei. Pest, 1855. 12r. I. köt. 162 l. II. köt. 166 l.

Laczkonyha. A legjelesebb magyar főszakácsok, alszakácsok és kukták közremunkálásával feltálalta *Beöthy László*. Pest, 1855. Müller Gyula sajátja. 8r. 261 l.

— Nyelvkönyvek. — *Magyar Nyelvtan* az elemi s reáliskolák használatára. Irta *Zimmermann Jakab*. Kiadja a sz. István-Társulat. Negyedik bővített kiad. Pest, 1854. Herz bet. 8r. 66 l. kötve 16 kr.

Ungarische Sprachlehre für Elementar- und Realschulen. Von Dr. Jakob Zimmermann. Dritte u. verb. Aufl. Pest, 1855. 8r. 74 l. köt. 16 kr.

Gyakorlati Irályisme a gymnasiumok, magán és nyilvános használatára. Alkalmazva a tanrendszerhez. Irta *Sárváry Béla*, kegyesrendi áldor, a pesti nagy gymnásiumban latin s magyar nyelv és m. irod. tanár. Pest, 1855. a szerző sajátja. N8r. IV. és 96 l. füzve 30 kr.

Képes Abc és gyönyörködtetve tanító Olvasókönyvecske. Karácsoni, születési és névnapi ajándékba jó gyermekek számára. Készíté *Varga Péter*, elemi és kiseddovó intézeti tanító. Második bőv. s jav. kiad. Pest, 1854. Lampel és Eggenberger bizom. 8r. 57 l. ára 24 kr.

— Tan- s ifjusági könyvek. — *Tankönyv* elem- s reáliskolák használatára. (A cs. k. magas ministerium jóváhagyásával). Irta *Grynæus Alajos* kanonok, hittudor, tanár stb. Ötödik jav. kiadás 85 képpel. Pest, Müller Emil sajátja. N8r. 156 l. füzve 20 kr.

Kis Könyvtár, vagyis hasznos mulatságos olvasmány gyermekek számára. Kiadja *Varga Péter*. Hét füzet. Pest, 1854. Müller bet. 16r. Minden füzetke 16 l. s áruk 3 kr.

Nevelői Emlékiül növendékeimnek. Dr. *Tavasy Lajostól*. Pest, 1854. Müller Emlil bet. 12r. 141 l.

Ifjuságnak való versek, köztök ötvenhat darab *Goethéből*, a javából, kísérleteknek figyelemre méltólag. Hattyuhangjai egyszersmind a nevelésügyre nézve vajmi korán, és sok tekintetben pótolhatlanul elhalt felejtethetlen férfiúnak!

— Történelem s rokon. — *Hunyadiak kora Magyarországon.* Irta gróf *Teleki József*. Negyedik kötet. Mátyás kir., Beatrix királyné és Pogyebrád cseh kir. acélmetszeti képeikkel (az első kettő domborművek után). Emich G. könyvnyomdája. 1854. N8r. XIV. és 494 l. füzve 3 ft 20 kr ep.

A tiszteletre méltó szerző folytatja a Mátyás alatti történetek elbeszélését 1468-tól 1476-ig, mely időszakba esnek a cseh háború, mely itt

egészen új világosságban van feltüntetve, a Mátyás elleni támadás és lengyel bajok, a cseh-lengyel háború Pogyebrád halála után, a török háború (Szabács), a moldovai dolgok, s Beatrixxel kötött házasság. E többiek felett kényes történetek tárgyalása a szerző részrehajlatlan nyugalmas történeti érzéke, de egyszersmind történeti mély kritikájának újabb s nyomosabb tanubizonyossága, s Mátyásnak több oldali vádoltatása elleni legszebb védelme.

Attila. Történeti kor- és jellemrajz. Írta *Thierry Amadé*, a francia Institut tagja. Fordította és jegyzetekkel felvilágosította *Szabó Károly*. Pest, 1855. Geibel Armán tulajdona. 8r. VIII. és 183 l. füzve 1 ft.

Egyike azon élet- és szellemgazdag képeknek, melyek festésében a franciák oly saját remekességgel bírnak. Attila és tettei itt szorosan a történeti források szerint festetnek, s az avatott fordító becses jegyzésekkel kíséri azokat. Örömmel tekintünk Thierry másik, a mondai, Attilájának eleibe, ohajtva és reménylve, hogy azt is megnyeri irodalmunk Szabó Károly gondos és csinos tollából; s hinni akarjuk, hogy a francia akadémikusnak ezen szeretettel dolgozott monographiái lendületet fognak adni e nemzeti hőseink körüli, rég nyugvó, tanulmányozásainknak.

Szent István első magyar király Életirata, *Hartvik* regensburgi püspök szerint. A m. nemz. muzeumban őrzött frankfurti codexből átirta és ford. Dr. *Érdy János*, muzeumi őr. Kiadja a Szent István-Társulat. Pesten, 1854. Herz nyomd. 4r. VIII és 52 l. kemény tábl. kötve 1 ft.

Legkritikaibb kiadása a nevezetes emlék szövegének, tanulságos életirati és könyvészeti bevezetéssel a legenda írójáról, amannak hű fordításával, s kettős függelékkal, u. m. sz. István (magyar) életével az *Érdy*-codexből (mely először Irod. Történetem Példatárában jelent meg 1851-ben) és István pénzei leírásával. A bevezetés VIII. lapján a XXI. pont alatt felhozott himnuszánál el van felejtve ennek azon, váriánsokkal bíró szövege, mely Mikolci László 1394-ki missáléjában áll (melyet „Egri Szünnapjaim“-ban ismertettem meg, az Új M. Muz. 1853-ki folyama II. kötete 527—30. ll.). A könyvet egy címkép (István kir.), a legenda első lapjának hasonmása, s István huszonegy érmének rézbe metszett ábrái díszesítik.

Gróf Nádasdy P. Ferenc néhai kalocsai érsek. *Sujánszky Antal* Pest-Józsefvárosi plébános közremunkálása mellett a pesti központi nevelékpapság magyar egyházirodalmi iskolája által. Pest, nyom. Landerer és Heck. 1855. N8r. 47 l.

Az Orosz-Török Háború, történeti jegyzetekkel, okiratokkal, a szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal és ütközeti térképekkel felvilágosítva. Szerkeszti *Fényes Elek*. Második kötet. I—IV. füzet. Pest, 1854. N8r. 1—192 l.

Az Austriai Birodalom Statistikája, különös tekintettel Magyarországra. Főtanodák használatára és öntanulmányul írta Dr *Kautz Gyula* cs. kir. jogtanár. Pest, Emich G. sajátja. 1855. N8r. első füzet 1—128 l. füzve 48 kr. Az egész három füzetből fog állani.

—Egély. — *Rövid Oktatás a Ker. Tudományban*, melyet a hannoverai káté szerint kiadott a győri ev. gyülekezet. Magyar-Óvár, Czéh Sánd. bet. 1854. 8r. 71 l.

Keresztýén Erkölcsstudomány. Készítette *Zsarnay Lajos*, a spataki ref. anyaiskola hitszónoka. Második megjobb. kiadás. S. Patak, a főisk. bet. 1854. N8r. 217 l.

A Keresztýén Erkölcsstudomány summája. Népiskolák számára. S. Patak, a főisk. bet. és költ. 1854. 8r. 50 l.

Egyházi Beszédek az év minden vasárnapjai s ünnepeire, és néhány alkalmiak. Elhirhedett német s francia hitszónokok nyomán *Talabér János és György* által. Harmadik kötet. Pest, Müller Gyula tulajd. 1854. N8r. 330 l.

Templomi Szónoklatok, ezekhez alkalmazott imákkal. Irta *Pap István*, vámosi hely. hitv. lelkész. I. kötet; tartalmaz válogatott közönséges vasárnapi szónoklatokat (a szerző még ki nem nyomott műveiből) Veszprém, Ramasetter Károly tulajdona. 1854. N8r. 243 l. A szerző ké-pével 2 ft.

Különféle viszonyokra vonatkozó *Papi Dolgozatok*. Szerkesztő *Fördös Lajos*, kúnszentmiklósi ref. lelkész. Ötödik füzet: *Kulifay Zsigmond* kúnhegyesi ref. lelkész *Egyházi Beszédei*. Első füzet, a szerző arc-képével. Kecskemét, nyom. kiadó-tulajdonos Szilády Károlynál. 1854. N8r. 8 és 215 l. — Hozzájárul :

Konkordancia vagy Szentírási Szókönyv. . . készítette *Förös La-jos*. Első kötet : A—D. 1—32 l. — Együtt füzve 1 ft 20 kr.

Újabb Keresztýén katedrai Tanítások, melyeket néhai *Kolmár Jó-zsef* komár. pred. hátrahagyott irományaiból szerkesztett és kiadott *Vári Szabó Sámuel*, tiszaföldvári lelkész. I. köt. 2-d. füz. Szarvas, Ré-thy L. gyorssajtóján. 1854. N8r. 161—320 l. (az egész első köt. ára 3 ft)

Néhai debreceni hely. hitv. lelkész *Lakatos József Emléke*, néhány vegyes tartalmú egyházi beszédeiből. Dévaványai h. h. lelkész Vászár-helyi Pál közlése folytán közre boesátja *Révész Bálint*, depr. ref. hittan-nár. Első füzet : vasárnapi, alkalmi és egyházi beszédek. Debrecen, Te-legdi Lajos tulajd. N8r. 133 l.

Utmutató Kántorkönyv, melyet romai-kath. anyaszentegyház szer-tartásu magyar kántorok számára, missale, rituálék és breviárium rubri-kái szerint készített és sok új énekekkel megbővíttve kiadott *Fekete Fe-renc*, Szeged alsóvárosi kántora. Bővített harmadik kiadás. Szeged, 1854. Grün Ján. bet. és költ. 4r. VIII és 239 l.

Halotti Énekek. Készítették és kinyomattak a hely. egyházkertü-let rendeletéből. Hetedik kiadás. Pápa, ref. főisk. bet. 1854. 8r. 104 l. kötetlenül 18 váltó kr.

Lelki Kalauz. Elmélkedésre oktató imakönyv keresztény katholi-kus hívek házi és templomi használatára. Szerkeszté *Peltzmann Gergely*, szent Ferenc rendi áldozár. Második javított s bővített kiadás. Bibornok herceg-prímás s esztergami érsek ő eminentiája engedelmeivel. Pesten,

Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. 1854. 12r. XXIII és 743 l.
Ára 1 ft 20 kr pp.

Jó Nap, azaz imáds. és énekes-könyv ker. kath. számára. Pesten, 1854. Nyom. és kiad. Bucsánszky Alajos. 36r. 236 l.

Jó illatu Rózsáskert, melyben mindenféle reggeli és estveli imádságok és énekek foglaltatnak. Pest, Busánszky, 1854. 8r. 364 l. szép képekkel.

A tiszamelléki ágostai hitv. ev. egyházkerület Névtára 1854-re. Lőcsén, Werthmüller Ján. bet. 8r. 48 l.

A dunántúli helv. hitv. egyházkerület egyházi Névtára 1854. évre. Készítette *Liszkay József* pápai lelkész. Pápa, főisk. bet. 1854. 8r. 56 l. Nagy Mihály superint. arcképével, füzve 16 kr.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

SAJÓ-SZENT-PÉTER ÉS HELYNEVEI.

Sajó-Szent-Péter helyneveinek följegyzésével akarom szaporítani a helynevek gyűjteményét. Alig akad ezek között egyetlen egy is, melynek akár történeti, akár népköltészeti tekintetben fontosságot tulajdoníthatnánk. De ezen szempontokon kívül még mindig ott áll a helynevek nyelvészeti, etymologiai oldala. S az illetők ítéletére bízom közleményem e tekintetbeni fölhasználását.

Legyen szabad egyébiránt e városra vonatkozólag néhány szót elmondanom e helyen.

Sajó-Szent-Péter, Borsod megyében az idylli szépségű Sajó völgy egyik legszebb vidékén fekszik; ott hol a különben is tágas völgyhatár szétterülni kezd s majdnem kezét fog a beláthatatlan messziségű alföldi rónával. A városnak oldalát éjszak felől mossa a Sajó, sőt egy kis részét különválasztja az egésztől. A folyant két partján gyönyörű buzát termő sík tér, a déli oldalon tűzborral bővelkedő hegláncolat, melynek vég pontját az alfölddel rokonuló emődi szőlőhegyek képezik. — Okvetlenül hazánk legszebb vidékei közzé számítandó e hely, valamint legrégibb városai közzé maga a város.

Azonban történeti régiségére vonatkozó okiratok birtokában alig van már jelenleg Sajó-Szent-Péter. Hajdani kiváltságainak, hatalmának szinte egyetlen tanújele ama két fa oszlopból álló törvényfa, mely a város keleti végén a szántóföldek közt egy dombon áll s időről időre megújítatik. A pallosjog rég oda van, e jel mondja, hogy valaha megvolt. Zsigmond király óta nyert szabadalmaiból egykét vásárjogot bírt megkuporgatni napjainkig. Urbériséggé vált, idők folytán, az egykor önmagát bírt szabad község s alig tudja már ma, hogy e városkát régenten Zsigmond király, Hunyadi a nagy kormányzó, Pelsőci Bebek Imréné s a Palócziai jeles szabadalmakra méltatták. — Épületei között egy sincs,

mely történeti régiségre mutatna. Az utolsó régi templom omladozott falaiból, mely 1453 tájáról, tehát körülbelül a huszíták idejéből való, néhány év előtt építék a kath. egyház tornyát. Tizenöt húsz éve, hogy a nevezett-régi épületnek egy fala még fenállott, de arról építészeti tekintetben mitsem lehete már megjegyezni. Öreg emberek még födél alatt érték — mint mondják — az egészet. A mellette csapott szekéruton, mely alkalmasint a templom belső terét is érinti, mai napig nagy mennyiségű embercsontot láthatni, maradványait talán a templomban vagy környékén létezett temetkező helynek.

Egyetlen régi okirat, mely Sajó-Szent-Péterről ez ideig közönség kezén forog, azon 1403-ki községi végzés, melyben a város Gergely diák birósága alatt borainak eladása felől határoz. Egyike ez nyelvünk régiebb irott emlékeinek általában; mint községi életre vonatkozó magyar emlék pedig, a legrégebb. — *Jászay Pál*, mint én tudom, azon ügyvédnél jutott ez emlék birtokába, kit a sajó-szent-péteriek, elvesztett ősi szabadalmaik kikeresésével bíztak volt meg, s kinek kezébe e végett minden használható oklevelet átszolgáltattak. Ez oklevelek száma szemtanúk állítása szerint hetvenháromra ment. Azonban a jó szent-péteriek nem hogy szabadalmaikat, de sőt kiadott okmányaikat sem nyerhették vissza mind e mai napiglan. Egy tévelygő nyáj volt a község, melynek sem pásztora, sem gazdája. Hiányzott a tanács, a buzdítás, a vezérlés. Most hallok már sohajtozni egyikét jámbor öreget amaz okmányok után. Hadd költöznének vissza — úgy mond — legalább emlékezet okáért a levéltárba, honnan kiadatott. *Jászay* alkalmasint átvizsgálta e leveleket, s lehet, nincs is többé azok között fontossággal bíró nyelvemlék: azonban már csak tulajdonjogi szempontból is kívánatos azok visszakerülése. És ezt annyival bizonyosabban várhatni is, mivel az említett okiratok idővel *Kapcsi Tamás* pesti ügyvéd úr kezébe jutottak az illetők megbízása folytán, s ő, mint különben is e megyének fia, bizonyynyal sietni fog azokat átszolgáltatni, mihelyt erre fölkéretik.

A községi levéltárban alig találhatni már ma valami érdekest. Mindössze egy elrongyolott magyar parancslevél az egri török pasától a XVII. század végeről s egy magyar jegyzőkönyv, kezdve a XVIII. század elején. Amannak hasonmását, emennek pedig érdekeseb részleteit közölni talán módomban lehetne *).

De hadd írjam le már a város helyneveit.

Dűlök, rétek, legelők: *Árnyékoldal*, nyugotra néző hegyoldal, olykor marhajáró. *Bábaszög*, viz közötti legelőpást. *Bálvány*, homokdombos szántóföldek. *Bujár*, csátés, vizes rétség. *Cseb*, hátas, dombos szántóföldek. *Cserje*, szántóföld, cserjés határral. *Csellyeg*, lapályos szántóföldek. *Csesz* (Csörsz) *árka*, jelentéktelen árokvonal. *Divil*, szántóföld, vadvizes lapály. *Farkasszög*, vízközötti rétes, berkes hely a Sajó-parton. *Gallyagas*, rét, erdő mellett. *Görbe tó*, dűlő, vizes lapály. *Hanti-*

*) Kérjük azt. Szerk.

pási, dülő. *Háromberek*, földek, lábtól berkes, rétes helyekkel. *Kecskés-alja*, dülő, hegy alatt. *Kosvölgye*, rét-erdő. *Kisfalud*, puszta. *Kerektő*, kör alakú földszakasz. *Kopaszföld* vagy *Dusnok*, puszta. *Manusdomb*, *Mónusalja*, földek. *Moroszka*, állóvizes, nádas, csátés hely. *Málatelke*, lapályos földek. *Nagy égés*, rétság. *Nagy tisztás*, berek. *Ortás*, rét. *Ördögös*, a berek egy része, vad vizes hely, melynek apró tócsái közé tévedvén, nehezen jöhetni ki szárazon. *Széles parlag*. *Szőrös tó*, földek, csátés, nádas helyen. *Szolga*, puszta. *Tekejátászó*, pást. *Tövikes ér*, földek tövises berekkel. *Veresjánoskert*, kert alakú szántóföld, hason nevű patak mellett.

Szólóhegyek: *Belátó*, *Csikós*, *Darvas*, *Despán*, *Diósvölgy*, *Fővenyes*, *Kalapács*, *Korcsolyás*, *Ködmönoldal*, *Kövölgy*, *Kutyás*, *Lantos*, *Sós Szeles*, *Szénégető*, *Zsotdos*, *Vakúr*.

Utak, utcák, vizek, kertek: *Bánkút*, forrás. *Fűskert*. *Gedely*, utca. *Gellendomb*, part az országuton. *Godos*, szilvaskertek. *Hátmegetca*. *Hajda*, néhány viskó, túl a Sajón, honnan a napszámósakat *hajhászni* szokták. *Kassapart*, út. *Kőporos*, magas hegy. *Kövecsút*. *Nyögő*, a várost végig futó, hirtelen áradó kis patak. *Margitkapu*, szűk út, ki a hegy felé. *Jegenye*, patak a határban. *Pacsír*, szűk utca. *Zagit*, szinte. *Szuha*, patak. *Veres Jankó*, patak.

(Miskolcra küldetett be).

—v—

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XXVIII. *De victualibus Imperatorj Turcarum et de modo Ordinationibusque eorundem* (ad ann. 1543.). Constitutum est ut singulj colonj iuxta numerum dicationis dent vnum quartale Budense farinae et vnum quartale hordej vel auenae.

It. Vt singulj colonj duo qui dicatj sunt, dent unam ouem vel sterilem vel veruicem bonam.

It. Vt singulj colonj iuxta numerum dicationis dent mediam pintham Budensem butirj, et vnum caseum vel formagium et vnum quartale mellis.

It. Vt nobiles solj de singulis vigintj colonis eorundem iuxta numerum dicationis dent vnum mactabile pecus.

It. Vt singulj nobiles vnus sessionis modo praescripto ad ordinationem victualium contribuant.

It. Vt victualia ordinata quilibet nobilis de bonis suis ad constitutum locum deferri faciat.

It. Vt Comitatus eligant unum hominem qui sit penes hominem Rmi Domini thesaurarij ad quorum manus Vicecomes cujuscunque Comitatus victualia iuxta numerum et veram rationem absque omnj defectu dare et assignare debeat, homines autem Rmi domini et Comitatus habeant curam victualium quae ex his aut Imperatorj Turcarum danda erunt, vel quae vendj debebunt. (Gyűjteményemből, néhai *Gévay Antal* közlése után).

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

FEBRUÁR, 1855.

II. FÜZ.

ERDÖSI JÁNOS ÉLETE,

SAJÁT MUNKÁIBÓL MERÍTVE.

IRTA

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF.

Ezen nevezetes honfinak (a ki az akkori tudósok szokását követve, magát *Sylvesternek* átnevezve ¹⁾), honi literatúránkat díszesítette, s főleg elhanyagolt anyanyelvünknek mintegy új életet ada, s következőleg a XVI. századbeli honi tudósaink közt a legjelesebb emléket érdemli) életét s munkáit csak töredék gyanánt többen említették, de meggyőződés szerint, sem hiteles forrásokból, sem pedig minden hiány nélkül közölve.

Nagyon becses ugyan az, a mit *Podhradczky József* „Tudománytár, 1841.“ augusztusi füzet 118—126 lap. „Erdősi Jánosnak egy ismeretlen munkájáról“ írt, de ez is az egésze nézve csak töredék; a mit pedig *Bod Péter* „Magyar Athenás“ 144., s ugyanaz : „Szent Bibliák historiája“ 134. lapon,

¹⁾ A reformációkor szerették a mi akkori magyar tudósaink görög vagy latin nyelven tenni ki családi neveiket; ebből idővel számos tévedések eredtek. — Ezen szokás még a későbbi időkben is gyakoroltatott.

Benkő József „Transsilvania Generalis“ II. 333—334 lap, — *Katona István* „Historia Critica“ XXIII. 874 lap (Kolosvári János név alatt), *Weszprémi István* „Biogr. Medicorum“ Cent. I. 111 lap. — s utánok mások is Erdősi felől írtak, oly hiányos, s többnyire oly valótalan, hogy hasznát alig vehetni.

Alkalmam lévén utóbbi Bécsben létemkor Erdősi János munkáinak nagyobb részét a császári könyvtárban a legnagyobb figyelemmel, csenddel s kényelemmel ¹⁾ nem csak átolvasni, de áttanulni is, meggyőződtem, hogy Erdősi János élete rajzát saját munkáiból meríteni nem csak lehető, de leghitelesebb is.

Im! e tehát e tárgyról bibliographiai kutatásaimnak eredménye:

Hol kezdte Erdősi János tanuló első pályáját? nem tudatik ugyan, de bizonyos, hogy a műveltebb tudományok megszerzése tekintetéből 1534-ben a vittenbergi akademiába ment, hol ezen akademiának anyakönyvébe saját kezével így írta be magát: „*Ego Joannes Sylvester, alias Erdössy subscribo legibus studiosorum nationis hungaricae Vittebergae commorantium.*“ (Lásd „Tudományos Gyűjtemény, 1817.“ VIII, füzet 57 lap.).

Csalattak tehát azok, kik *Sylvester* álnév alatt a *Szilvási* vagy *Erdélyi* családi nevet rejteni vélték.

De hibázott *Laskai Csókás Péter* is (*Petrus Monedulanus Lascovius*), midőn már nagyon ritka, ily című munkájának előbeszédében: „De homine, magno illo in rerum natura miraculo. — Witebergae 1585“ ²⁾, s ezt követve időnkben *Bartholomaeides János László* „*Memoriae Ungarorum, qui in alma olim Vniversitate Vitebergensi. . . studia. . . confirmarunt. Pesthini. 1817*“ 11. lap. Erdősi Jánost „*Lucas Sylvester*“ nek keresztelék.

Erdősinek Vittenbergában tanítója vala nagyhirű tudós

¹⁾ Ezt, az említett könyvtárak tárnoka és segédtárnokai dicséretére, itt hálás köszönettel említeni, kötelességemnek tartom.

²⁾ Rotarides: „Lineam. Hist. Litter. Hung.“ 43. lap. oly ritkának vallja e könyvet: „ut non facile conspici, nedum haberi possit.“ — A bécsi császári könyvtárban nincsen meg ezen ritka könyv, de megvan saját könyvtáramban.

Melanchthon Fülöp, a mit maga Erdősi, majd terjedelmesebben említendő Grammatikájában e szavakkal bizonyít: „*Philippus Malanchthon praeceptor noster*.“ Innen tehát gyanítható, hogy Erdősi azon időben Luther hitvallását tanulta, s követte, habár szinte bizonyos az, hogy 1541-ben már romai vallású volt, a miről lejjebb bővebben szólani fogok.

Akademiai tanulása végzése után, 1536-ban hazájába visszatérve, s tanítója Melanchthon Fülöp által akkori horvátországi bán és azután nádor *Nádasdi Tamásnak* 1537-ben ajánlva, Új-Szigetre (Neanesium) vonta magát, és az azon időtájt ott felállított apróbb iskolának tanítója leve. — Melanchthonnak Nádasdi Tamáshoz írt ajánlólevele így hangzik: „*Intelligo — te magno sumtu scholam constituere, et optimarum artium studia excitare, . . . videris prospicere, ut cum alibi deletae fuerint bonae artes, tamen seminaria reliqua sint conservata tua virtute, unde iterum propagari in Pannonias doctrina vitae utilis possit. . . Quare, quod pio, et ut arbitror, divino consilio moliris, ut ruentibus studiis operam feras, hoc institutum ne abjicias, nec te deterreri temporum difficultatibus sinas. . . Joannem Sylvestrum etiam hominem doctum celsitudini tuae commendo.*“ (Lásd: „*Ribiny Memorabilia Ecclesiae A. C. in Hung. Posonii. 1787 I. 40—41 lap.*)

Új-Szigeten még 1536-ban kezdé Erdősi, apróbb növendékei és saját fia számára készíteni azon magyar Grammatikáját, a mely csakugyan ott 1539. sajtó alá jöve ily cím alatt:

„*Grammatica Hungaro Latina in usum puerorum recens scripta Joanne Sylvestro Pannonio* ¹⁾ *Auctore. De novo* ²⁾ *apud nostros beneficio Principis nostri* ³⁾ *imprimendi arte ad Juvenes Hexarticon* :

Quisquis in hoc ludo ⁴⁾ *studiis incumbis honestis,*

Haec nova quae cernis jam cape dona liber.

Progressum spondent studiorum namque tuorum,

Dives quae nunquam Pannonis ora tulit.

¹⁾ Tehát Erdősi János nem volt erdélyi fi, a mint némelyek állították.

²⁾ Ezen szavak: „*de novo*“ gyaníttatják talán, hogy ezen Grammatikának 1539-beli kiadása nem lenne az első, de régibb kiadására még nem akadhattam.

³⁾ Értetik Nádasdi Tamás, az új-szigeti nyomdának alapítója.

⁴⁾ Értetik az akkori új-szigeti tanoda.

*Atque tuo meritis noctesque diesque referre
Ne cesses grates, qui exhibet ista Duci* ¹⁾.

Neanesi, an. 1559, die 14. Junii.“ Kisded 8rét. Hat ív, a lapok nincsenek számsorozva, és az íveknek száma nincs a könyvkötők kedvéért betűkkel bélyegezve.

A címlap után ajánlja Erdősi ezen Grammatikáját Tivadar (Theodorus) nevű fiának. — Ezen ajánlás iratott: „*Neanesi an. 1536. die 13. Octob.*“ — Bizonyos tehát innen, hogy Erdősi János már házas ember vala, midőn 1534-ben tanulás végett Vittebergába ment, mert 1536-ban Tivadar nevű fia már oly idős volt, hogy az új-szigeti tanodában a tanítást hallgathatta. — Továbbá Erdősink, említett ajánlásában azt is említvén, hogy Nádasdi Tamás kívánságára az Új-Testamentomnak magyarra való fordítását már akkor elkezdette, innen bizonyos, hogy ő ezen fordításán már 1536-ban, s következőleg Vittebergából való visszajövele után rögtön dolgozott, de ezen munkája csak is későbbre, u. m. 1541-ben jöhetett sajtó alá.

De említendő még az is, hogy ha bár Erdősitől csak is az Új-Testamentomnak magyar fordítását bírjuk is nyomtatva, nem pedig az Ó-Testamentomnak is általa készült fordítását, mindazáltal az említett Ó-Testamentumnak is több helyei általa magyarra fordítva találatnak ugyan ezen Grammatikának imitt-amotti szövegében, így p. o. Joel prophetának II. 28. és 29. versei eként olvashatók általa fordítva: „És liszen az utolsó napokban, az Isten mőnga, ki fogok őtteni az en lelkemből minden testre, es profetalni fognak a tő fiaitok, es az tő leanitok. Az tő ifaitok látást fognak látni, es az tő uineitek almat fognak látni, és bizonával az napokban ki fogok őtteni az en lelkemből az en szolgaimra, es profetalni fognak.“

Találatnak az említett Grammatikában egyéb érdekes adatok is, p. o. a következők: „Est oppidum in ea Patriae nostrae ora, quam *Megygyesally* vocant, dicionis Magnifici Domini D. Joannis a Perén ²⁾ mihi gratiosissimi subjectum, septem amoenissimis collibus, et illis quidem vitiferis conspicuum . . . ubi

¹⁾ Azaz : Nádasdi Tamásnak.

²⁾ Tehát Perényi János is különös pártfogója volt azon időben Erdősi Jánosnak.

ipse hujus lucis hausi primordia, et cui me totum debeo, Sinyrvarallya a nostris dictum.“ — Erdősi Jánosnak szülőhelye tehát Szinerváralja Szatmár megyében. — S valamivel tovább: „*Szigeth oppidum est arcis, quam vocant Sárvár adjacens, ubi primum divinam hanc imprimendi artem, opera quidem, et impensa Principis nostri Magnifici Domini D. Thomae a Nadasd, Comitis ac Bani, ministerio etiam nostro, in Hungaria nostra excolere coepimus, et unde haec rudimenta in usum juventutis qualemcunque emissimus; a re ita dictum, quod duobus fluminibus, quorum alteri Rabae, alteri Gemmeo nomen est, circumfunditur, nobis Neanesus, Vy Szigeth dicitur, quod hoc Princeps ipse¹⁾ in novam redegit formam. Primum quidem illud fossa, et vallo ita muniendo, ut nec furori quidem Turcae anno 1532 obsidentis patuerit. Nam clade accepta, ab hoc discedere coactus est; deinde flumina vetando, mox densissimae silvae huic imminenti arbores lucando, et hujus locum hortis amoenissimis, ac pomariis consecrando; postremo ludum literarium opere latericio in hoc extruendo.*“

Ezen szavakból bizonyos tehát:

1. Hogy Nádasdi Tamás volt az első, a ki az 1473-ban I. Mátyás király által Budán alapított könyvnyomdának elenyészése után, saját költségén Új-Szigeten egy új könyvsajtót állított.

2. Hogy ugyanő volt az, ki ugyanott iskolát alakított tanuló ifjak számára.

3. Hogy Erdősi János nem csak tanára volt ezen tanodának, hanem gondnoka is az említett nyomtatóműhelynek.

4. Hogy az érintett tanoda és sajtó nem egyebütt, hanem Új-Szigeten vala, a mely hely Erdősi által görögösen „*Neanesus*“nak neveztetett, ugymint ezen szót „*új*“ görög „*νεος*“ra, és a „*szigetet*“ „*νησος*“ra átfordítván. — A kik tehát Új-Szigetnek görögre ily alakban való átfordítására nem figyelmeztek, azok *Neanesus* hangzásának Nánássali hasonlatosságát követve, nagyon hibásan Neanesus alatt Nánás nevét rejteni vélték. (Lásd „*Ungrisches Magazin*“ IV. 445 lap.).

Nem céloim ezen Grammatikának belbecséről, vagy hiá-

¹⁾ Azaz : Nádasdi Tamás.

nyairól bővebben szólni. — Tagadhatlan mindazáltal az, hogy ezen munka nagy becsű, mert Erdősi vala az első, ki nyelvünket bizonyos szabályokra rendezte; s ehhez járul ezen könyvnek bibliographiai nagy ritkasága is. Innen van tehát, hogy Kazinczy Ferenc is érdemesnek tartotta Erdősinknek ezen könyvét ily című gyűjteményében: „Magyar Régiségek és Ritkaságok. Pesten, 1808.“ újra kinyomatni.

Annak némi bizonyítására pedig, hogy Erdősi maga idejében szerencsés latin költő is volt, átirom ide fiához azon verseit, melyek említett Grammatikájában így olvashatók:

„Ad Theodorum filium Carmen
 Endecasyllabum
 Sub luna genito nova, novum nunc
 Nato, prodit opus novo, novum sit
 Ut munus pueris, nova sub anno
 Qui formam studij novam sequuntur —
 Ut dictat Schola quam novam, novellis
 Erexat pueris, in urbe noster
 Princeps ¹⁾, quae nova, dicta, quod sit inter
 Curvas, Insula ²⁾ fluminum recessus.
 Quin tu nate, novum, precamur, ut sis
 In Christi populo novo, per orbem
 Coecas, pellere quod queat: tenebras
 Astorumque ducem pijs, oriri
 Curet pectoribus, tenelle, sydus.“

Ezeknek említése után átmegyek Erdősi Jánosnak második munkájára, melynek címe:

„*Vy Testamentum Mag'ar nelwen mel'et Görög es Diak nelvből vyonnan fordytánk az mag'ar népnek keresztén hűtben valo ippulisire, Vy Szigethben* ³⁾ *Abadi Benedek nōmtatta vala 1.5.4.1. esztendőben.*“ Negyedrétkben, két alphabet és 4 lapon.

A címlap után következik ily adat alatt: „*Neanesii Anno Salutis 1541.*“ Erdősi Jánosnak ajánló levele: „*Sacrae Regiae Majestatis Ferdinandi Dei gratia Romanorum, Hungariae, Bohemiae cet. Regis, Infantis Hispaniarum, Archiducis*

¹⁾ Értetik Nádasdi Tamás.

²⁾ Azaz Új-Sziget.

³⁾ Tehát nem Szegeden, a mint Bod Péter „A Szent Bibliának Historiája“ 134. lapján említette.

Austriæ, Ducis Burgundiae etc. *Serenissimis Filiis Maximiliano, et Ferdinando.*“

Ezen ajánlólevélben a többi közt ezek említettnek: „In hoc meo studio hortator simul et adjutor fuit Spectabilis ac Magnificus Dominus Thomas de Nádasd, Consiliarius Regius, ac Comes Comitatus Castriferrei, Tavernicorum Regalium Magister fidelis Cels. V., Dominus meus. Hujus ergo opera, studio, cura singulari, summis impensis consecuti sumus, ut divinum hoc Novi Testamenti opus, lingua nostra patria, in oppido suo excuderetur. Quod multis nominibus Cels. V. nuncupandum duximus — — — quod alicui fore usui hoc divinum Evangeliorum opus existimavi *serenissimæ Dominae Genitrici Cels. V.* ¹⁾ *lingvæ nostræ Hungaricæ haud ignaræ, quippe quæ ex nostra gente originem ducit.* Ferunt enim illam totam divino cultui deditam esse, et in templo Domini assidue versari, precationibusque ac obsecrationibus nocte dieque intentam esse, Annamque Sanctissimam illam foeminam non solum nomine referre, verum etiam re. Postremo, quod accepi, et *Cels. V. ab hac lingva nobis patria, nec vobis aliena* ²⁾, *non abhorrere.* Optimo sane exemplo, plurimum enim refert, tum principi, tum subditis, si is, qui imperat, subditorum sibi populorum lingvas novit.“

Azon körülmény, hogy Erdősi ezen magyarra fordított Új-Testamentomot I. Ferdinánd fiainak ajánlotta, bizonyítja, hogy ha bár Erdősi Vittebergába a Luther hitvallását tanulhatta, s követhette is, mégis 1541-ben a romai hitet nyilván magáénak vallotta, mert különben I. Ferdinánd, a ki a hit tárgyában szoros orthodoxus vala, meg nem engedhette volna, hogy fiainak az Új-Testamentomnak egy heterodoxus általi fordítása nyíltan ajánltassék.

De Erdősinek akkori romai vallás követését azon körülmény is bizonyítja, hogy Erdősi nem sokára ezen magyar Új-Testamentomának ajánlása után a bécsi egyetem mellé (a mint lejjebb látni fogjuk) a zsidó nyelv rendes tanárának rendelte-

¹⁾ Értetik Anna II. Ulászló leánya, és I. Ferdinánd nője, kinek halálára 1547-ben Erdősi János egy latin verses munkát írt, a mint alább említettetni fog.

²⁾ Tehát II. Maximilián császár, és magyar király is tudott magyarul.

tett. Ezen tanári hivatalt Bécsben Erdősink, mint lutheranus, bizonynyal el nem nyerhette volna.

Tévedett tehát Káldi György, midőn 1626-ban Bécsben sajtó alá jött magyar bibliájának előljáró beszédében azzal dicsekedett, hogy a romai vallást követők közt ő lenne első, ki a bibliát magyarra fordította, holott ezt még egy századdal Erdősi János előtt is Báthori László (kinek magyar bibliájáról szándékom a jövő alkalommal bővebben értekezni) már teljesítette.

Egyébiránt Erdősinek említett Új-Testamentoma 1575. Bécsben újra sajtó alá jött negyedréti formában 3 alphabet és 3 lapokon, a kiadó által II. Maximilián császár és király fiainak, u. m. Rudolf magyar királynak és Erneszt osztrák főhercegnek ajánlva. (Lásd „Sándor István Magyar Könyvesház“ 5 lap. és „Weszprémi István Biogr. Medic.“ I. 111 lap.). De ezen újabb kiadást még nem volt alkalmom láthatni.

Erdősi János harmadik munkájának címe ez:

„*De Bello Turcis inferendo Elegia nunc primum et nata et aedita. Psalm. Deus, venerunt gentes etc. Paraphrasis. Cum audieritis praelia et seditionem nolite terreri. Lucae XXI.*“ — A könyv végén „*Viennae Pannoniae. Excudebat Joan. Syngrenius. Anno. M.D.XLIII.*“ Negyedréti¹⁾.

A címlap után következik: „*Hendekasyllabum ad Lectorem.*“ Azután pedig Erdősi Jánosnak „*Joannis Sylvester Pannonii*“ ajánlólevele I. Ferdinándhoz „*Viennae 15. kalen. Februarii 1544.*“ melyben Erdősi főleg az akkori időnek veszedelmes zavarait emlegeti, és a keresztyén fejedelmek segítségének okvetlen szükségét javasolja. Következik ezután az „*Elegia*“, melynek kezdete előtt Erdősi János saját nevét e szavakkal jegyezte fel: „*Joannes Sylvester Professor Hebraicarum literarum publicus.*“ Ime! bizonyos tehát, hogy Erdősi János 1544-nek kezdetén már bécsi egyetemi tanár vala.

Mikor lett pedig Erdősi János azzá? és meddig volt bécsi tanár? erre felelni törekedett Podhradczky József is „*Tudománytár 1841.*“ augusztusi füzet 121—122. lapokon, de a

¹⁾ Ezen könyvecskének szerfeletti ritkaságáról lásd „*Bauer Biblioth. Libror. Rar.*“ IV. 139. lapon.

szükséges könyvek hiánya miatt ezen feleletnek alig tehetett eleget. Bővebb nyomozás tétetvén általam e tárgyban Bécsben, eziránti könyvkutatásaimnak eredményét ezennel közlöm honi tudósaink számára.

Erdősi Jánosnak (a ki, a mint láttuk, 1544-ben a zsidó nyelvnek bécsirendes tanára volt) ezen tanári hivatalában elődje volt *Margaritha Antal*, a ki 1534-ben a következő munkának szerzője: „*Anthonus Margaritha, der hebrayschen zungen bey der löblichen Universitet zu Wienn in Osterreych etc. dissmal Ordinari Lector, erklerung. Wie aus dem heylligen. 53. Capittel des fürnemigsten Propheten Esaie grüntlich ausgefuert, probiert, dass der verhaischen Moschiach, wellicher Christus ist, schon khomen, die Juden auff Khainen anndern mehr warden sollen.*“ A könyv végén: „*Aussgangen nach Christi geburt Tausendt Fünffhundert und in dem vierunddreyszigsten jare . . . Gedruckht zu Wienn in Osterreych durch Joannem Singrenium.*“ Negyedréiben. (Találtatik a bécsi császári könyvtárban.) És 1541-ben még élt, mert ugyanazon évben sajtó alá bocsátotta következő című könyvét: „*Institutio de Christianorum Palmarum asini ceremonia.*“ (Lásd: „*Denis Wiens Buchdruckergeschicht. 1782.*“ 369 lapon). De élt még *Margaritha Antal* 1542-ben is a következő című könyvnek bizonyítása szerint: „*Pauli Sorbait* ¹⁾ *Catalogus Rectorum, et Illustrium Virorum Archi-Gymnasii Viennensis. Viennae Austriae 1670.*“ — (negyedréiben), a hol a 86-dik lapon 1542-re ezeket olvashatni: „*Infra hoc decennium clarebant litteris Ambrosius Salzer* ²⁾, *Joannes Ziegler celebratissimi*

¹⁾ Meghalt mint bécsi egyetemi tanár 1691. április 29. — Sírkövét láttam Bécsben a sz. István nagy templomában, midőn *Margaritha* sírkövét keresném.

²⁾ Kevesen tudják talám honfiaink közt, hogy ezen tudós *Salzer Ambrosius*, a ki a bécsi egyetemen tanuló magyarainknak 1508. és 1513-ban gondnoka (*Procurator nationis hungaricae*), 1515-ben ugyanazon egyetemi philosophiai szaknak (*Facultatis Philosophicae*) dékánja, 1523, 1533 és 1541-ben pedig az említett bécsi universitásnak rector magnificusa, s 1540 és 1545-ben az oda való theologiai szaknak dékánja vala. (Lásd „*Locher Speculum Acad. Vienn. 1773.*“ 21, 23, 24, 72, 73, 148, 250. 251, 253 és 276 lapjait) magyar hazánknak soproni fia volt. — Bizonyítja ezt a következő című könyv-

Theologi. *Antonius Margaritha Hebraeus*, Georgius Rithamerus *Graecarum lingvarum Professor.*“

Midőn tehát 1541-ben Erdősi János magyarra fordított Új-Testamentomát I. Ferdinánd fiainak ajánlotta, akkor még nem lehetett bécsi rendes tanár, de nem is élt tanári címzet-tel. De meghalván 1542 után Margaritha Antal, (akár Nádasdi Tamás ajánlása s pártfogása által, akár pedig az említett Új-Testamentomnak magyarra fordítása által I. Ferdinánd előtt nyert kedvessége következtében) Erdősi lett Margaritha Antalnak tanári hivatalában való örököse.

De lássuk már : meddig viselhette Erdősi János ezen tanári hivatalt?

Erdősivel egykorú Reisacher Bertalan 1551-ben a bécsi egyetemi tanárok dicséretére írott ily című munkájának előjáró beszédében: „*Doctorum in Viennensi Academia brevis Descriptio. Auctore Barpholomeo Reisacher Carintho. — Viennae Austriae. excudebat Egidius Aquila. Anno M.D.LI.*“ (negyedrébten) ezen szavakat előre bocsátván: „Cum haec Academia meam fidem suis beneficiis, fidelissimaque institutione adeo sibi devinxerit, ut quicquid in bonarum artium studiis sum consequutus, illi acceptum referre cogar, *ejusdem membra, praeceptores meos unice colendos, carmine, quo me exer-*

nek „*Conspectus Historiae Universitatis Viennensis, ex artis, veteribusque Documentis ab Anno 1565 usque ad an. 1701 deductae*“ 12-dik lapja e szavakkal: „Leonardum Villinum anno hoc (1568.) 11. Junii ad meliorem vitam secutus est *Ambrosius Salzerus Soproniensis*, ad S. Stephanum canonicus, Religionis avitae strenuus propugnator, aetate nonagenarius et totius Universitatis eo tempore senior. *Natus erat in Hungaria egenis, piis tamen parentibus*: ut studiis Viennae vacaret, in Bursa Rosae Alumnorum agebat mensae ministrum eo literarum profectu, ut an. 1519 licentiam in Theologia assequeretur. Artes subinde, Theologiamque per annos fere 42 summa cum laude in Universitate professus, academicos fascies quater gessit. Beneficii in Bursa accepti memor, duo egenis scholaribus stipendia, unum adhuc in vivis, alterum testamento legavit.“ — Locher János pedig említett könyvének 319. lapján ezt írja: „1568 *Ambrosius Salzer Canonicus Viennensis fundat stipendium pro quatuor studiosis Austriacis, et Nicolaus Olahus pro sex studiosis ex Hungaria, vel Transylvania.*“ — Ugyanezen Salzer Ambrusnak sírkövét leírta említett Locher, könyvének 405-dik lapján.

cere soleo, descripsi.“ Erdősi Jánost, mint ugyanazon egyetem akkori tanárát a következő versekkel magasztalta:

„Quem pia prompsistis gremio vos munera Musae,

O quantos nutris Hungara terra viros.

Foelices Musae, foeliciaque Hungara prata,

Quae datis hosce viros ex Helycone sacros.

En tua Maeoniis *Silvester* tempora lymphis

Unxit Tritonis, quae tua fata juvant.

Hungaricae Graecam, Solymam ¹⁾ *lingvamque Latinam*

Addis Pieridum rascida templa colens.

Et quamquam pedibus fato vexeris acerbo,

Artibus at praestas, ingenioque vales.“

Bizonyos tehát, hogy Erdősink, a ki talán santa vagy köszvényes vala, 1551-ben még bécsi tanár volt. De nem volt többé az 1555-ben, mert a következő című könyvnek „*Conspectus Historiae Universitatis Viennensis, ex actis, veteribusque Documentis, ab anno 1465 usque ad annum 1565 continuatae saeculum II.*“ ²⁾ (nyolcadrétben) 196. lapján 1555-re már nem többé Erdősi Jánost, mint a zsidó nyelvnek bécsi egyetemi tanárát, hanem már Blancus Andrást lelem: „*Docuit... D. Andreas Blancus Hebraeam (lingvam).* D. Petrus Raymundus cum D. Guilielmo Postello Graecam profitebantur, quorum posterior Arabicae simul lingvae jussus est praecepta tradere; unde cum caeteris his singulis 100 florenorum, postremo ob duplicatos labores 200 quoque florenorum stipendium est persolutum.“ — Tagadhatlan tehát, hogy Erdősink, kinek esztendei tanári fizetése csakis évenkénti 100 forintos lehetett, 1551 és 1555 között bécsi hivatalát, s hihetőleg életét is berekesztette.

E tárgy iránti nyomozásaim s kutatásaim, minden ügyekeztem mellett is Erdősi Jánosnak bécsi tanári hivataláról, a mondottnál többet velem nem tudathattak. Abból mindazonáltal, a mit itt, s feljebb is Erdősiről előhoztam, talán minden kétségen kívül teszika, hogy *Szinérváraljai Erdősi János*, a ki az akkori időkor szokása szerint magát egyszerűleg csak

¹⁾ Azaz „*Hebraicam.*“

²⁾ Kár, hogy történetíróink eddigelé ezen ritka, de becses könyvet, főleg II. Ulászló, I. Mátyás, I. Ferdinánd stb korszokára, mint egykorú hiteles historiai forrást, nem használták.

Silvester Jánosnak nevezte, nem lehetett azonegy személy azon *Kolosvári Serestely Jánossal*, a ki (Batthyány Ignác szerint : „Episcopus Csanádienses“ 149. lapon) 1561-ben kolosmonostori abbás és csanádi püspök vala, noha azt Bod Péter, Benkő József, Katona István és Weszprémi István feljebb előhozott munkáikban nagyon alaptalanul erősítették.

Említett *Silvester János* nem *kolosvári*, hanem *szinér-váraljai fi* vala. *Silvester Jánosnak* családi neve nem *Serestely*, hanem *Erdősi* volt. *Silvester János világi ház*os bécsi tanár, *Serestely János* pedig sz. Benedek rendű szerzetes barát s csanádi püspök vala. Emez 1562-ben november 12-kén a tridentinumi egyházi nagygyülekezet folyta alatt ugyanott ¹⁾, amaz pedig már azelőtt, u. m. 1551 és 1555 között halt meg.

De ezeket továbbá már nem vitatva, átmegyek *Erdősi Jánosnak* negyedik munkájára, melynek címe így következik:

„*In funestissimum serenissimae atque adeo clementissimae Dominae D. Annae*²⁾, *Romanorum, Hungariae ac Bohemiae Reginae etc. invictiss. Regis Ferdinandi etc. conjugis chariss. obitum Epitaphium. Viennae Austriae. excudebant haeredes Syngrenij. Anno 1547.*“ Negyedréiben.

Ezen címlap után következik : „*In Invidum distichon*,“ azután ismételtetnek a címlapnak szavai következő hozzátétellel : „*Joanne Sylvestro Pannonio authore.*“—Az egésznek tartalma áll ezek után négy latin és két görög verszetből, azután pedig bérekesztőleg *Silvesternek* egy latin „*Hexasticon*“-ából, melyben magát osztrák kancellár Leopoldsdorfi Becknek ajánlja.

Ezen ritka könyvecske találtatik Pesten az egyetemi könyvtárban. Lásd : „*Pray Index Libr. Rar.*“ II. 379. lapon.

Ötödik munkája *Erdősi Jánosnak* következő című:

„*Querela Fidei, ad Serenissimum Romanorum, Hungariae et Bohemiae etc. Regem Divum Ferdinandum. Autore Joanne Sylvestro Pannonio. Viennae Austriae Joannes Carbo excudebat. Anno. M.D.LI.*“³⁾ Negyedréiben egy íven.

¹⁾ Végrendeletét lásd Praynál „*Hierarch.*“ II. 301. lapon.

²⁾ II. Lajos magyar királynak nővére és I. Ferdinánd felesége.

³⁾ Csalatik tehát Podhradczky, midőn „*Tudománytár 1841.*“ aug. füzet

Ugyanezen címlapon találhatik Erdősinek I. Ferdinándhoz intézett „*Hexastichon*“-ja, melynek szavai im ezek :

„Suscipe Scripta tui Rex clementissime servi,
Oppressumque malis respice, quaeso, pie.
Nam geris in terris foelici sydere formam,
Qui fovet his cunctos omnipotentis heri.
Sic tibi, sicque tuis mitem se praebeat ille, ac
Fortuna faciat prosperiore frui.“

A címlap után következik Erdősinek I. Ferdinándhoz „*Viennae, octava Octobris Anno M.D.LI.*“ írott ajánlólevele, melyben Erdősi akkori siralmas állapotját e szavakkal írta le: „Cum praeteritis hisce diebus cum Mandato Serenissimae Majestatis tuae in *agellum mihi per Majestatem Tuam S. collatum* venissem, ab eo deturbatus *iterum* sum seditione in me rusticorum mota, qui etiam jussu officialium parati erant mihi vim inferre, nisi parva admodum corporis inclinatione periculum evasissem, in tutum me, *uxore, liberis, bonisque omnibus in periculo relictis*, recepissem, *qui etiamnum incertis oberrant sedibus, et injuriae expositi vitam in moerore, et lacrimis agunt.*“ Említvén továbbá azt, hogy ezen veszedelme bírta legyen arra, hogy I. Ferdinánd kegyelméhez folyamodjék, ajánló levelét folytatja: „Fides queritur hic se injuste opprimi, praesidiumque implorat, ita et ego, qui sub tutela, et praesidio Majestatis Tuae S. sum, et fidei Christianae, *cum caeteris, qui juventutis informandae studio in hac schola* ¹⁾ *ejusdem Majestatis Tuae tenentur*, syncerus cultor stb.“

Ezen érdekes ajánlólevélnek szavaiból, Erdősi János életére vonatkozólag, az akkori keserves sorsának leírásán kívül, a következő adatok is meríthetők:

1. Hogy Erdősi I. Ferdinándnak kegyelmét annyira tudta érdemei által megnyerni, hogy királya által birtokkal jutalmaztatott. Egy tudós barátom által értesítve, hogy Erdősinek ezen birtoka Pozsony vármegyében lehetett, sajnálom hogy utóbbi Bécsben létem alkalmával nem jutott eszembe, hogy I. Ferdinándnak magyarországi adományos könyve (*Liber Re-*

120 lap Erdősinek ezen nyomtatott munkáját minden nyomtatási év nélkülének mondja.

1) Értetik a bécsi egyetemi tanoda.

gius) a magyarországi volt udvari cancellária levéltárában létezik; ott felkereshettem volna az Erdősit érdeklő királyi adománylevelet is, melyben hihetőleg Erdősinek azon érdekei is említettnek, melyeknek következtében birtokkal jutalmaztatott. De a mit én elmulasztottam, azt mások megtehetik ezután is.

2. Hogy Erdősinek neje 1551-ben még élt, valamint több számú gyermekei is. Meg kell itt említenem, hogy kolosvári unitárius tudós tanár és segédpap *Silvester György* (a ki külföldi akadémiai tanulását 1814-ben végezte, és 1828. elhala) gyakran emlegette nekem, hogy nemzetsége, habár székelyföldi Tarcsafalváról írja is magát, de mégis leszármazását fenn említett *Silvester* (Erdősi) Jánostól vette légyen.— Mennyiben legyen ez igaz? és Erdősi Jánosnak melyik utóda származhatott a székelyföldre? azt nem tudhatom ugyan, de tudom azt, hogy az erdélyi *Silvester* család régi tős törzsökös székely nemzetség. Ha tehát néhai *Silvester György*nek említett erősítése mégis valódi lehetne, úgy azt kellene feltennem, hogy Erdősi Jánosnak valamelyik elődje székely őshazáját oda hagyva, Magyarországra, s névszerint Szinerváraljára telepedett, de ezt is bajosan hihetem, mert ezen esetben a mai székely *Silvester* családnak eredeti neve nem *Silvester*nek, hanem *Erdősinek* kellett volna lennie.

3. Hogy Erdősi János 1551-ben még bécsi egyetemi tanár volt, a mit már feljebb is hitelesen bebizonyítottam.

Erdősinek fenn említett ajánlólevele után következik annak latin munkája, mely harmincegy lyrai versszakból áll, és így kezdődik:

„Qui mortis miserae pocula, vincula,
Horrores, colaphos, verbera, crimina,
Plagas, Sputa, Sitim, probra, Crucem tuli
Hac iam surgo die sacra.“

Az egésznek tartalmából kitetszik, hogy ezen munka nem egyéb egy hosszabb husvéti éneknél.

Ez egyébiránt Erdősinek azon munkája, melyet Podhradczky József „Tudománytár 1841.“ aug. füzet. 129 lap. ily cím alatt: „Erdősi (Sylvester) Jánosnak ismeretlen munkája,“ a tudós világgal megismertetni kívánt. Elmellőzve azt,

hogy Erdősinek ezen munkája 1841-ben ismeretlen épen nem vala, mert mások is ismertették azt nyomtatott munkájokban, meg kell jegyeznem, hogy nekem, ki ezen Erdősi-féle munkát a bécsi császári könyvtárban láttam s figyelemmel átolvastam, úgy tetszik, mintha Podhradczky ezen munkát maga vagy nem látta, és csak valaki másnak leírását követte, vagy ha látta is, azt szokott figyelmével át nem olvasta, mert különben Podhradczky (a ki kimerítőleg szokott értekezni, és a kinek szemei elől a dolognak veleje és érdeke nem tudja magát elrejteni) Erdősi ajánlólevelének lényeges tartalmát is bizonynyal közölte volna.

Végre említenem kell Erdősi Jánosnak azon néhány magyar rhythmusos egyházi énekeit is, melyek közül a husvétii így kezdődik:

„Christus feltámad,
Ki emberré lőtt vala,
Kint szenvedé, meghala.“

Ezekről Lampe (Ember Pál) „Histor. Eccles. Reform. in Hung.“ 738. lapon így emlékezik: „Dabo igitur catalogum, quem et qualem tam ex vetustissimis Cantionalibus, ubi et quando ii impressi sunt, hariolari non licet, initialibus, et finalibus chartis ob antiquitatem depereuntibus, quam ex recentiori Breweriano ¹⁾ compilare licuit.“ Azután a 739. lapon: Pro Resurrectione Christi. . . . *Christus feltámad, ki emberre lőtt. kint szenvedé, meghala* etc. *Joannis Sylvestri*. Non exstat ²⁾ in nostris hodiernis Cantionalibus, sed in vetustissimis.“ De minő esztendőbeli legyen ezen Cantionale vetustissimum, azt maga Ember Pál sem tudta kijelenteni.

Erdősinek ezen egyházi magyar rhythmusos énekeit emlegeti Wallaszky Pál is, „Conspectus Reip. Litter. in Hung. Budae, 1808.“ 148. lapon, és Kazinczy Ferenc „Magyar Régiségek. Pest, 1808.“ előljáró beszédében, de nem tudták ezen Erdősi-féle magyar énekeket a tudós magyar világgal közölni, valamint azt sem, hogy azok mikor jöttek legelőbb is sajtó alá?

Megvallom, nekem is sok unalmas keresésbe s kutatásba

¹⁾ Azaz: „Cantionali.“

²⁾ Értsed „Cantilena haec.“

került, míg ezen egyházi énekeknek legrégibb kiadását a következő című könyvben feltalálhattam :

„Enekec harom rendbe külömbkülömbfelec. Elsőbe rövid dicziretec vadnac, kiknec szama CXCVIII, kie közzúl soc Praedikatioc melle valoc. Masikba hosszabbac vadnac az Szent Iras intesi, es magyarazati szerint ; kie Praedikatioc gyanant oktatnac. Kiknec szamoc aproval elegy LXIII. Harmadikba az Biblianac ki valagatot fő fő XVIII Historiakbol valoc. rendeltetett *Bornemisza Peter* ¹⁾ által. Psalm. 103. Algyatok az Wrat minden ő seregi. Detrekő varaba Anno MDLXXXII. Negyedréiben.

A címlap után következik Bornemisza Péter ajánlólevele „Czoron Annanac, Balassa Istvan hitvessenec.“ Azután magok az Énekek, és végre „Mutato Tabla,“ összesen 678 lap. Az utolsón ez áll : „*Nyomtatot Detrekő Varaba Szent Iuan havanac XXIIIj napian. Enyi Esztendőben MDLXXXII. kiben diczertessec az Wr neve. Amen.*“

Ezen könyvben a kiadott énekek közt legelső helyt foglal Erdősinek fenemlített s ily kezdetű husvéti éneke : „Christus feltámada sat.“ Sajnálom, hogy ezen éneket, valamint a többieket is én sem közölhetem ez uttal egész terjedelmökben a legrégibb kiadási példányból, mert megvala ezen igen ritka könyv ugyan könyvtáramban, de a gerendi udvaromnak 1848-beli octoberi forradalmi dúlása ezen könyvemnek emlékét csak is könyvtári lajstromomba hagyá meg. De ha bár példányom elveszett is, de néhai Fejér Györgynek hozzám intézett egyik levele által még 1840-ben értesíttetem, hogy létezik ezen könyvnek egy más példánya Pesten is az egyetemi könyvtárban ²⁾. Oda kell tehát az olvasót ezennel utasítanom.

Saját könyvtári lajstromomhoz írott jegyzéseimből közölhetem azonban azoknak neveit, kiknek magyar rhythmusos egyházi énekeik az említett könyvben egész terjedelmökben feltalálhatók, u. m. az első részben : *Sylvester János, Batizi*

¹⁾ Pesti születésű Bornemisza Péternek minden munkái szerfelett ritkák. Sajtó alá jöttek azok 1574-től 1584-ig.

²⁾ A bécsi császári könyvtárban nem leltem ezen becses és ritka magyar könyvnek példányát.

András, Huszar Gaal ¹⁾, Szegedi Gergely, Dévai Mátyás, Szegedi István, Sztárai Mihály, Melius Péter, Sukliosi Mihály, Barát István, Némethi Ferenc, Nemes Ferenc, Szegedi Lőrinc, Magocsi Gáspár, Ujlaki Péter, Bornemisza Péter, Báthori Urbán, Bankai Mátyás, Palatitz György, Valkai Kelemen, Dési András és Ladányi Sára ²⁾. A második részben: Skárai Tályán, Baranyai Pál, Litteráti Pesti György, Dobai András, Sulodoli András, Papp Benedek, Paniti János, Samboki István, Sziriáki Balás Deák és Tuba Mihály. A harmadik részben: Dési András, Szereplyeni Mihály, Kakonyi Péter, Tinodi Sebestyén és Stárai Mihály.

Írt egyébiránt Erdősi János egyéb magyar alagyás verseket is, de azokról itt bővebben szólni szükségtelennek vélttem, mivel azok részint Erdősinek élete történetére vonatkozólag (s e pedig jelenlegi értekezésemnek fő tárgya) mit sem nyilvánítanak, részint Révai Miklós által: „Elegyes Versei... végre néhány Régiségek is. Pozsonyban. 1787.“ ily cím alatt: Sylvester János versei,“ már kiadattak.

ÖSMAGYAR CSILLAGISMEI KÖZLEMÉNY.

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

(Folytatás.)

Hadakuta a magyaroknál, különösen a székelyeknél. Ha e név egyes számban, *hadut* vagy *hadutja* alakban jött volna át hozzánk: mivel sem tekinteném ezt praegnansabbnak az országot és Heerstrasse elnevezéseknél, melyekről főlebb volt szó, s egyszerűen nagyuti jelentésben fogadnám el, miután Jerneynk helyes megjegyzése szerint is (Magy. Nyelv-kincsek. Pest, 1854. 8r. 48—9 l.) *hadút* a régi magyarságban XI—XV. szdi oklevelek nyomán egyenesen a mai országotat helyettesítette. De mivel többesben így: „hadak uta“ vagy

¹⁾ Nevezte magát *Gallus Anaxius*nak is. Láttam a császári bécsi könyvtárban ily című munkáját: „*Az Vr Jesus Christusnac Szent Vachoraiarol, kinszenvedeseroel, es dichoesege Felamadasarol valo Prediacioc. Ovarba nyomatott M.D.LVIII.*“ Nagyedrétben.

²⁾ Ime! a XVI. századbéli egy magyar költő nő.

„hadak utja“ puszta országutainkat címezve sehol nem találjuk : látnivaló, hogy épen e többes alak emeli ki s különbözteti meg kérdéses tejköri nevünket a földi országutaktól, s állapítja annak *tulajdonnévi* értékét. E szerint a magyar-székelynél a tejkörnek saját neve lévén *hadakuta*, mely sem más népeknél nem találhatik, sem nálunk más fogalomra alkalmazva elő nem fordul : föl vagyunk jogosítva ezt célzatosb jelentőségben fogni föl, melyre vagy magában is utal a név, vagy a rege arany szája figyelmeztet.

Így magánvéve is bajnoknépre mutat ez, férfias kebel-lal, élénk képzerővel. Harcias népnél oly eleven ismeretben kelle lennie az átvonuló hadak által taposott ösvénynek s a nyomukoni pusztulás, desolatio képeinek, hogy a kérdéses elnevezést már életmódjánál fogva természetes ösztönéből folytatnak tekinthetjük; miként ugyanezen nép néhány század múlva a csillagos ég azon vidékét, hol éggömbjeinken Berenike hajfűrtje áll, találó kifejezéssel s történelmi súlylyal „*Tatárdulás*“-nak ¹⁾ nevezte, hol t. i. a tömötten álló csillagoknak a tejúthoz sok részben hasonló bonyolt fényű összefolyása (Ptolemaeusnál *συστροφή* = kuszált tömeg) alkalmat adott az öggörögnek ezen csillagzatot majd zilált hajnak — *τρίχες* ²⁾ — majd rokkára való szösznek — *ῥαχάτη* — tekinteni és nevezni ³⁾.

De hogy édes fajunk a *hadakuta* elnevezésben nem csu-

¹⁾ Tudománytár 1840. jun. 352. l. — Hagyd említsem meg, hogy ezen csillagzatnév, melyet 1833-ban a csongrádi pusztán jegyeztem fel, adta első alapját egy magyar csillagisme létezése s életrevalósága felőli meggyőződésnek, egyszersmind fölkeresése s összeállítása iránti eltökélésnek, — mit hogy végrehajtani nem csüggedek, a berlini sírkertben, a most már szintén ott nyugvó Ideler Lajos tanárnak, Buttmann sírja fölött ültünkben 1840. kéznnyújtással kelle fölfogadnom. Neked, édes hazám! szivemben már elébb fölfogadtam, s fogadásomat beváltani törekedem.

²⁾ Plural. Honnan az alphonsi táblákban közép-latinságu *trica*. Ezen *τρίχες* később hajfűrtté = *πλόκαμος* csinosbított, s végre Konon által Berenike királynő hízegő emlékévé szenteltetett.

³⁾ Amaz elsőbb görög nézet — a zilált haj — átment az arab csillagászokhoz is *lomb*, *bozontos serény* (الهلبة Elhelba) név alatt; míg az utóbbihoz — szöszcsomó — viszont magának az arab népnek görög égtől független őscsillagisméje *nyaláb* vagy kéve (الجبابة = Elhbuzme) elnevezéssel közelít.

pán földi sergek egyszerü átvonulását tartott szem előtt, hanem dús képzelete teljében túlvilági szellemhadakkal, rokoniknak égbe költözöttsonnan tiszta éjeken fel s lejáró fénysergeivel népesítette meg az égbolti szép jelenetet, — és így mindazt, mit a romaiak „lelkek utja“ felőli szép ábrándjában s a középkori keresztyénség hadsegítő s vész idején válságos percekben meg-megjelenő hófehér mennyei tábora felőli fogalomban a költői képzerő teremtet, mesteri ecsettel, és pedig saját östörténelme körébe vonva, a maga *hadakutában* egyesíteni tudta, kezeskedik erről a székel regé tisztes okmánya. Hős székel ifju! ki e nemés regét fényes, de súlyos korban, a hadakuta tiszta íve alatt éjjeli őrtűznél lelkesedve mondogatád hű bajtársidnak, s ekként lehetővé tevéd, hogy ez nekem is a távolban tudomásomra juthasson, te már magad is megdicsőülten járdalod ama fényutat, oda költözvén, honnan a szellem-apák tiündöklő fegyverzetben néznek alá. Legyen itt megszentelve emlékezeted! s nekem bocsáss meg, ha a nélküled talán feledésbe sülyedendett becses hagyománytöredéket a kiegészítés egy vonásával illetni bátorzkodtam ¹⁾.

A regé, mely már Ipolyi adaléki közt (M. Myth. 581 l.) látható, ekképen hangzik:

„Fogyaték népével hátrált Csaba, hogy az elveszett hon visszaszerzésére ázsiai rokonival egyesülten térhessen vissza, s Etele szent kardját — mert így hagyá a jóslat — a puszták tengerének habjaiban testvéri vértől tisztára mártván, annak büverejét visszaadja. Erdély vég határinál örködni hagyja a székelyt, visszakeltében majdan támaszul szolgálándót; elváláskor áldoznak tűz-, víz-, lég- s földnek, s a távozók megesküsznek fenyegető vész idején segítséggel fordulni vissza a világ végéről is. Ám alig haladtak a havas aljáig, már a körül lakó népség fölemelkedik a maroknyi székel ellen: de

¹⁾ A regében, úgy mint azt velem baráti kéz közlőtte, hiányzott azon rész, mely a hadak második segélyét a patak (vizelem) híradása nyomán eszközöltte, tartalmazza. — Én ezt Theophylakt ismeretes classicus helyére, mely őseink vallásos tisztelete tárgyaúl mind a négy elemet névszerint tűzi ki, támaszkodva, merészeltém kiegészíteni, s következetesség okaért a legombolyodást az elemeknek tett áldozattal indokolni.

megrendül a föld, megrázkodnak a fenyők koronái, s hirül adják a vonulóknak társaik veszedelmét, — a hadak egy része visszafordul s meglepven pozdorjaként szórja szét az ellent. Egy év múlva ismét megirigylik a völgy lakói a székely nyugalmát s fenyegetik seregeikkel: de a patak sikoltva szalad a folyamba, folyam a tengerbe; hírt visznek, a segély nem késik, s a székely ismét mentve, az ellenség veszve lön. Három év múltán új nemzetségek veszik ismét körül a székelyt, s küzdelem fejlik ki életre és halálra, már a szellő is alig érte a Görögország tájára eltávozottakat, de mégis a puszták viharának adván társul magát, megtalálta őket messze délkeleten, s harmadszor is győzelmet vívnak feleiknek. — Sok idő folyt le ezután, a magban elültetett diófák agg törzsekké növekedtek, a fiak megvénültek s unokák lettek fegyverhordó bátor férfiakká; szorgalom a rengeteget kies teleppé, hosszú időzés az őrállomást hazává alakította át, s nem volt ki merje háborítani a székely tűzhelyét, kinek védelmére saját erős karján kívül ismeretlen segédseregek megjelenése késznek látszott, de végre is kitör a szomszédok régi gyűlölete a nyelv- és szokásban egyedül álló székely ellen; megszámlálhatlan nép kel föl kiirtására, s a bérces kis hazát minden oldalról megtámadják. Dicsően vív a székely, de mármár lankadoz a túlnyomó erők ellenében; a segély messze van, tán feledésbe is ment, s az elszakadt hű társak rég a földben aluszzák álmaikat. Csak a székelyek csillaga ¹⁾ nem szunyadoz s megemlékezve az áldo-

¹⁾ Székelyek csillaga. Két bujdosó — népi magyarsággal *járócsillag* — Säturmus és Jupiter közt ingadoz eddigi jegyzetim szerint a népi kimutatás, melyek egyike *magyarok*- másika *székelyek-csillaga* neve alatt felváltva fordul elő. Talán a magyart inkább a nagyobbik illeti; és így székelyek csillagának *Saturnus* maradna. Bizonyosra azonban itt nem juthattam, sem a ratio sufficiens denominationis-t, annyival kevésbbé a kézalatti regébeni szereplés „hogyan“-ját, kivéve, hogy itt a csillag a tüzelemet látszik képviselni, nem értem. — Egyébiránt hogy *magyarok csillaga* neve alatt Rájnis Cassiopeát, Perecsenyi N. László a Göncölt mutatgaták fel, — mikről magok helyén — nem került el figyelmemet; de miután nyomát a népnél nem találtam, kénytelen vagyok ezeket csak szobanézetekül venni, s legfőlebb annak bizonyítékaul, hogy ők a nevet valaha hallhatták, — (reminiscentia) — de a csillaggal meg nem ismerkedvén, magoktól véleményezgetének.

zatról, az esküről, lobogva viszi a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lent az utolsó csata készül, maroknyi nép az ellenség árjával szemközt, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverek moraja hallatszik s fényes hadak némán vonulnak éjente az égen fölfelé, a dicső hadtársak, kik háromszor jövének segítségre, most negyedizben, mint hallgatag szellemek hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen keresztül feleik segedelmére s leszállnak ott, hol a kék boltozat ama havasokkal ölelkezik. Nincs halandó erő, mely megállhatna a halhatatlanok előtt : rémülés szállja meg a tenger ellenségeit s futnak mindenfelé, többé hátra sem tekintendők. Azóta áll a székelly háborítlanul, s nem soká véget ér hű örökődése, midőn a rég elköltözöttek bátor unokáihoz, mint kalauz csatlakozhatva, örökségüket, széles Magyarhont, visszafoglalják. A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben s visszatértökben taposának, eltörölhetlen marad az ég boltozatán : az ő lábaik és lovaik patkóinak nyomdoka az, mit derült éjfeleken mint tejfehér szalagot látsz tündöklenni a magasban, s melynek neve azon órától fogva *hadakuta* a székellyeknél, melyre tekintve megemlékeznek ők Csabáról s hős apjáról Eteléről.“

Nem kevés gyönyörökre szolgál elmondhatnom itt : mikép a hadakuta imez regébeni fölfogásával néhány ős csillagnevünk támogató egybefüggésben áll. A tejutban fekvő azon szép csillagzat, melyben az ősgörög phantasiája kiterjesztett szárnyakkal repülő *madarat* (*ὄρνις* Arat. Phoen. 272—4. stb. Ciceronál *aleš*, Vitruvnál IX : 4. *volucris*) később feltünően-hosszú nyakára vonatkozva *hatyut* (*χόρυς* Eratosth. Catasterism. c. 25. s utána a romaiak *Cicnust*) látott, azon csillagzat, mely magyar népünk egy részénél találóan *keresztcsillagnak* (nagy) neveztetik, s melyhez a tilos tetre induló csikós, babonás áhitattal tekint sikerért ¹⁾, — ugyanezen csillagzat

¹⁾ Karcsey Új M. Muz. 1852. VIII. 501 l. — Fehér F. Ipolyi M. Myth. 273, 581. l. Az ingadozó néptudat azonban a Nagykeresztre csak esetlegesen vitte át azon babonás nézetet s szokást, mely tulajdonképp a Kiskereszt csillagzatot (Delphin) illeti, mely utóbbi nem is annyira keresztet ábrázol, mint a keresztvetés négy pontját jeleli meg csillagaiban (γ , β , δ , ϵ Delph.), — s igazat szólva, dunamelléki tudósítónknak a csikóst nem pusztá föltekintésében s föl-

mondom, a kereszt fölvétele előtt ősapáinknak *magokat a hadakutján vonuló hadakat* tüntette föl csillagai természetes helyzetében, — némi ellenmondással a közelebb elmondott rege irányában, miszerint a tejkör a hadaknak csupán *taposott nyomát* mutatná; — mely kis következetlenséggel azonban, mihelyt ennek a nézlelet kedvez, a minél bujább galyakat hajtani szerető mythos mit sem törődik, s gyakran egymástóli függetlensége miatt nem is törődhetik. A görög hattyu jelesb csillagi ugyanis a magyar népnél *vezércsillag*, *hadnagy csillagok* és *sereghajtó* vagy *hadhajtó* nevek alatt ismeretesek. Az első helyet foglalja el e csillagtömbben a gyönyörű, ma már mindinkább első ranguhoz közelítő Deneb, a hattyu farka (*a Cygn.*); ez az mely népünknel majd *hadvezető*, majd *vezércsillag* ¹⁾, s a dunai vidékeken *zászlótartó csillagnak* neveztetik;

kiáltásában, hanem egyszersmind a keresztvetés cselekvényéveli (vissza) élésében kelle vala fölhoznia. Különbön a kiskereszt az arabnak is *kereszt*.

- ¹⁾ *Vezércsillag* nevet, a csillag kimutatása mellett, debreceni földmíves öreg Farkas Jánostól hallottam. De mint rémlés — remiscencia — úgyhiszem Weszprémnél is ez fordul elő Biogr. Medic. T. IV. Vienn. 1787. 375 l. midőn egy hatágu csillaggal jelelt régi érmet magyaráztában s II. Endre királyunknak tulajdonítában így szól: „nonne id quoque ab ea expeditione sacra (keresztes háború) forte profectum fuisse dixeris, ut fortissimos quosque et famigeratissimos suos belli duces natio nostra *Csillag-vezér*, Duces stellatos communiter sua lingua adpellitare consueverit?” Hogy népünk jeles hadvezéreit közszokással (communiter) csillagvezéreknek nevezné, tudtomra épen nem áll; — s részemről Weszprémi ez előadását megmenteni másképp nem tudom, mint azt véve föl, hogy talán korában még sürűbben hallhatta a debreceni néptől épen kérdéses *vezércsillagunkat* neveztetni, s ennek homályos rémlete volt az, mit előadásában követett. Nevezem pedig csillagismemben rémletnek, remiscentiának, midőn valamelyik írónknál a néptől hallott valamely csillagnevet, habár nem a keresett minőségben, de mégis úgy találom fel, miszerint nyilván látható annak a népi név homályos ismerete nyománi fölemlítése. Ily remiscencia például, midőn főhadn. Fazekas Mihály *Csillagórájában* (Debr. 1826. kereszt 4r.) az ismeretes Praesepe csillagzatot (= Cancr.) *Rák zsombékjának* nevezi; — a zsombék csillagnév, igenis, él a nép között, s Fazekasnak erről tudomásának kelle lennie, de nem oly biztosnak, hogy akar a csillagot helyesen eltalálja, akar magát a nevet az éggömbi Rák hozzátételé-

— utána szép arányban, mint a kép mutatja, csaknem egyenes vonalban, szép harmadranguak, képezve a görög hattyu testét és szárnyait (δ , γ , ε Cygn.) *három hadnagy csillag* névvel ¹⁾, s a hattyu egész fény- és csillagdús vidéke, mely méltán egy tömött égi dandárt idéz föl a képzeletnek ²⁾; — s végre a görög hattyu orra, mely Albireo ét Albirec nevet visel égabroszinkon (β Cygn. 2—3 rangu), magyaroknál: *sereg-hajtó csillag*; e szerint egy egész hadmenet képe kicsinyben. — Még azon magyarok is, kiknél már az eredeti jelentés elhomályosodott s a hadi élet jelenete családi élet jelenetével helyettesítettett, magára a dolog lényegére nézve szintén e nézlethez csatlakoznak, országuton vonuló sűrű tömeget, nevezetesen *nászseregletet* képzelvén a hattyu csillagiban; mire vonatko-

veli illusztrálás nélkül felhasználni bátorkodjék; — s míg „Csillagos éggel való ismerkedésében“ (Debr. 1827) egy pár népi nevet föl említ, a zombékot nem meri ezekhez tüzetesen sorolni, — mikről magok helyén. — A népi csillagnevek megerősítésében hasonló reminiscenciákra nem egyszer kell szorulnom ez elhanyaglott és megíratlan tárgyban!

- 1) Azon csillagzatnévsor, mely Ipolyi M. Mythológiája adalékiban 582, 3. l. jelent meg, általam e célra betűrendben rögtönzötten állítatván össze, még sok hiányú, miért az illetők bocsánátát várom. Így már ez értekezés mutatja, hogy a most érintett csillagneven kívül kimaradt a Keresztescsillag (kis és nagy) s a tejudi nevek közül Szent Mihály utja.
- 2) A hattyunak ezen csillagtömöttségét kiemelte már Aratos, Phoenom. 274—6, hol „ $\alpha\iota\omicron\lambda\omicron\varsigma$ “ „ $\text{O}\rho\iota\varsigma$ “ = *fénytarka* madár, olvasható, Voss jeles fordítása szerint: „der bunt durchflimmerte Vogel;“ s alább: „entlang ihm reget sich alles rauh von Gestirn.“ Így a több mint huszonkét százados adat pusztá szemmel látásból; a fegyverzett látás pedig szintén kiemeli a hattyu vidékét, mint éjszaki félgömbünk legtömöttebb s fénydúsabb tejköri részét: „Das Maximum der Anhäufung und der herrlichste Glanz (der Milchstrasse) findet sich zwischen dem Vordertheil des Schiffes und dem Schützen. . . . Dieser südlichen Region kommt im Maximum am Nächsten an unserem nördlichen Himmel die anmuthige und sternreiche Gegend im Adler und Schwan“ (Humboldts's Kosmos III. Bd. I. Abth. Stuttg. u. Tübing. 1850. 184 l.). Talán az e helyeni dús fény, mely egymaga holdtalan éjeink tiszta világításához szinte egy tizedrészszel járul, adá a felebbi rege azon vonását, hogy rajta nem földi, hanem halhatlan sergek, lelkek seregének átvonulási nyomát lássa.

zik a hadvezető csillag helyett némely vidékinken hallatszónásvezető csillag (α Cygn.) és Vőfélcsoillag (ζ Cygn.); a többiek az idő elmosta ugyan, de a valószínű helyreállítás lehetősége fenmaradtával, mit ott, hol tüzetesen e csillagzatról szölok, meg is kísértetem.

Hogy e csillagcsoportozat szemlélete a képzeletben valóssággal hadi rendben vonuló csapat gondolatát kelti föl, s így őseink hadvezetője, hadnagyai, sereghajtója nem elszigetelten állnak a csillagos égen, hanem más, velünk érülközésben nem volt nép hasonló felfogásával is igazoltatnak: tanusítja az arabok őse csillagisméje, melyet tudniillik ők nem a görög tudományosságtól, Ptolomeussal s más görög égészekkel megismerkedések után, kölcsönzöttek, hanem szintugy mint a magyar nép, saját pusztai életökből, a csillagos ég közvetlen szemlélése közben merítettek, mely tehát a görög csillagzatrendszerrel egészen független is, és hogy megérintsem nekem gyakran igen becses segédforrásul szolgált nyomozásimban. Ezen népies arab csillagisme vagy arab ég immár a görög ég hatyújában szintén a tejuton való lovagsapattot ismer föl, csak azon különbséggel a magyar égeni hadcsapattól, hogy míg ez arccal a görög hatyú farka felé irányozza lovagjait, addig az arab megfordítva a hatyú orra felé indítja őket, és így azon csillagot, mely a magyarnál sereghajtó (β Cygn.), ő zászlóvivőjének (البيرق = Albirek. Willmet Lex. Arab. Roter. 1784. 4r. 64 l.) nevezi, ellenben a magyar hadvezetőben vagy zászlótartóban (α Cygn.) utólovagját (الردف = Alridf, Redif — honnan a mai török sereg tartaléksapatt is Redif = hátuljövő, l. Hirl. Szót. Pest, 1854. 124. l.) pillantja meg; mely megfordított helyzet a képzeletet szintén kiegészíti. A közbenesök maradnak itt is — a magyar három hadnagy még negyedikül egygyel, a magyar vőféllal, pótolva ($\delta, \gamma, \epsilon, \zeta$ Cygn.) szintén lovagoknak (الفوارس = Alfaváris), mint sok szó helyett a kép ezt is tisztán láttatja ¹⁾. Kik legyenek e

¹⁾ A lovagok és redifjök egybefüggésben vannak említve Kaszini (XIII. száz.) „Teremtett dolgok csodáinak könyvében“ Idelernél 382. l. „Az arab pedig nevezi a négy egyenes vonalban állót lovagoknak, melyek vágják a tejutat keresztben, a fényes pedig, mely a farkon áll, az utólovag, minthogy követi ama négyet.“ Ugyanezeket említi

zászlójel után siető lovagok, hihetően apró csillagokban jelelt egész dandárakkal s fényes utólovagjokkal? a csupán csillagászati érdekekben kelt följegyzések nem mondják, holott lehetetlen, hogy a szózatos arab rege ¹⁾ ez érdekes csoportozatot maga módja szerint meg ne dicsőítette volna. Azonban a népi csillagnevekhez tartozó regék az arabnál is megíratlan tárgy, sőt lehet, hogy már magán a hely színén is az élő népnél feledésbe mentek; — de hisz e három hadnagyot stb kimutató magyar pusztalakostól is hasztalan kérdező immár az egybefüggést, sőt épen ez a hadakutáról sem tudott semmit, és más meg más pásztorember volt, ki a hadvezetőt, vezércsillagot, zászlótartót, a vőfélt és sereghajtót nevezni és kimutatni tudta, miből, mellesleg mondva, az ily nyomozásokkal járó bajlódás és mégis örök bevégzetlenség kellemetlen érzése felől némi fogalmat meríthet az, ki türelmetlenül várja az egész ősmagyar csillagisme alkotmányának kiállítását. — A nélkül, hogy a tudományba is átment görög ég méltóságát legkevesébbé is illetni s a XVII. századi égkeresztyénésítők hiú kísérletét nemzeties szempontból ismételni távolról is akarnók: adjuk vissza, lehetőleg összeállítva a magyar népnek apái ős csillagos egét, melyet úgyis töredékekben az ő hű keble őrzött meg; tegyük azt ismét közismeret tárgyává, mit szerte egyeseknél a hagyomány már csaknem öntudatlanul s kienyésző félben fentartogat, — éleszsűk ez által is a nemzeti önérzetet, tápláljuk az elődök iránti kegyeletet, s bizzunk fajunk nemesb hajlamiban, hogy a nép, melynek még egyszer megmutatandjuk hadvezetőjét s hadnagyait az égen, nem fog másodszor is megfeledkezni „Csabáról s hős apjáról Eteléről“ ²⁾.

Mohammed El Tizini a XVI. szdb. (Hyde 74, 75 l.) — külön a lovagokat az *arab glossator* Hydenél Comment. Oxon. 1665. 19 l. — külön a hátuljövőt *Olugh Bék* a XV. szdb. Hydenél 31. l. a *Borgiaféle XIII. szdi arab éggömb* Assemanninál CXII. l. és *Giggejo* szótára.

¹⁾ „Valahol csak arab pásztorok, zsákmánylók összejönnek, egyikök mindig elbeszélői szerepet vállal a többiek mulattatására, s ekkor népmondák, mesék, regék egymást érik nálok a legtarkább változatosságban“ (lásd Leo Vorlesgg. üb. d. Gesch. d. Jüd. Staates. Berl. 1828. 8r. 130. l.).

²⁾ Nem fog reám neheztelni R. M. székely születésű barátom, kinek

Grimm Jakab (D. Myth. 2-te Aufl. S. 331) szerint a hadakuta onnan venné nevét „mivel a magyarok Ázsiából bevándorolva ezen csillagzatot követték.“ Mire Ipolyink (M. Myth. 271. l.) megjegyzi, hogy e nézet „Szirmaynál (Parab.), kit Grimmily nyomokban követ, nem találhatik.“ Vagy igenis ott van Szirmay „Hungaria in Parabolis“-ának II-dik kiadásában (Budae, 1807. 122. l.), bár az elsőben (Budae 1804.) még hiányzik. Kiírom az egész helyet : „*Via lactea stellarum congeries Hungaris Hadakúttya* (ez orthographiát tartotta meg Grimm is) *ex eo vocatur: quod ex Asia egressi ductum constellationis hujus in Europam secuti fuerunt. Viae ductorem Ut-úr, eum autem, qui adaquationi equorum providit, kút-úr vocabant, unde aliquibus Graecis scriptoribus significationis ignaris Uturguri et Kuturguri dicuntur.*“ De hát Szirmay honnan vette? Ugy hiszem, mindenestől vette Perecsenyi Nagy László „Létá“-jából (Léta magyar vitéz és Zamira pannóniai kisasszony viszontags. Pozs. és Pest 1800. 8r. 164—6. l.), ki is elverselvén a scytha magyarok Almos vezér alatt Ázsiából Európába lett vándorlását, a készülődések közt így ír :

„Az *Út-úri* tisztség adatott Létára,
A ki Európán már azelőtt jára“

mely tisztében Léta okosan is eljár, a tejutat és csillagokat
vevén vezetőkül:

„A *hadak uttyának* ¹⁾ vezérlése szerint,
Mely Európának derekára tekint:
Ennek és az égi csillagok forgásán
Zsinórmértéket vett Léta utazásán.“

hadakutát illető szíves küldeményét itt nem használhatom. Ő ugyanis hadakutát *világos tévedéssel* így szakasztja meg : „HADA kúta vagy kútja,“ s mindazokat elmondja felőle, mik különben a *szépasszony kútjára* tartoznak. Mind a mellett is hogy ez tévedés, nincs egészen haszon nélkül, a mennyiben a szépasszony kútja érdekes regéjének megerősítésére szolgál, — a mint csillagismémben maga helyén följeftendem. — — Azt sem feledtem el, hogy *had* régi nyelvünkben *nemzetségi* értelemmel is bír, s *hadnagy nemzetségi főnököt* jelent; azonban nekem a rege által nyújtott értelmezést, mely itt jobban is helyén látszik lenni, kelle elfogadnom.

¹⁾ Hasonló értelemben szól Perecsenyi a hadakutáról Szakadár Bujdosásában is. Pozs. és Pest, 1802. 8r. 12. l.

És Perecsenyi hol vette? A Pajdák, Hézmák és Gede-
mék (Plejades Hyades és Hoedi) már Virág Benedektől (Horat.
Poetikája. Pest 1801. 8r. Bevez. 21. l.) és a Mondolatostól
(Veszpr. 1813. 8r. 30 l. n.) megrótt, különben becsületes em-
lékezetű s magyar lelkű apjának az Arad vármegyei Perecse-
nyinek Muzája örömet társalkodik — kár, hogy nem szeren-
csésb modorban — a csillagzatokkal. Hihetően Horváth Ádám-
ból kölcsönzött „Göncöl nevű magyar szekérművészünk”
megkedvelt regéjének „titkos ereje tüzesíté velőjét” mint Czu-
czorunk mondaná, s ennek mintájára ő sem akart hátrább ma-
radni a hadakuta nemzeties értelmezésében; mi is neki hős-
költeményében nem csak szabados, de dicséretes is volt, de nem
ám Szirmaynak, hogy a költői villanatot történelmi tényként
fogadja s adja tovább. Ime ily becsű Szirmaynak ez adata is,
mint egyéb historizáló eredeztetései. Az *Út-ur* és *Kút-ur* egé-
szen Otokocsi szellemében van, bár önála még így fejtve
nem létezik; — később Horváth Ádám (A magyar, Mágog par-
triarchától. Pest. 1817. 8r. 106. l.) *Útig-urat* és *Kútig-urat* fa-
raga belőlök.

Szent Mihály utja. Döntő véleményemet tejkörünk
e palóc elnevezéséről szabad legyen felfüggesztenem s tisztelt
olvasóimnak csak a tetszés szerinti választhatás fonalát nyuj-
tanom. — Szent Mihály arkangyal tiszte, a mennyiben az em-
bervilággal jó érülködésbe, főleg háromféle szerepre reducál-
ható a legendák és hymnusok nyomán. Ő ugyanis *παράδει-
σαρχης*, *Ψυχοπομπὸς*, és *ἀρχιστράτηγος* egy személyben. Mint
paradicsom őre, főnöke dicsértetik az ős „Michael praepositus
paradisi”-ben, s hogy egyebeket elhallgassak, Alcuin a N. Ká-
roly császár számára szerzett énekben mondja felőle : „Idem
tenes perpetui — potentiam paradisi.” A vonatkozás a földi és
mennyei paradicsom közt oszlik meg, nagyobb súlylyal azonban
ez utóbbira. Azért, bár a *paradicsomkert* csillagzat (θ , η , χ , C, D,
28 Ceph. és több hatodranguak) ott ragyog a magyarégen épen
a sz. Mihály utjában : mindazáltal ez első szerep nyomatékát
is a mennyiben a csillagzatban inkább földi, Mihálynál inkább
lelkek paradicsomáról lehet kérdés, vigyük át a második sze-
repre. Ebben ugyanis az arkangyalt, mint a megholtak lelkei-
nek védőjét, mennyországba vezetőjét tünteti fel a buzgalom;

ő a „rebedor dels animas“ egy langvedoci igen régi prózai imában (Mone Latein. hymnen des Mittelalters. Freib. 1853. 8r. I. 456. l.); ő a „Dei nuncius de animabus justis,“ őhozzá esdekel egy a trieri városháználi VIII. századi kézirat:

„Tu libens festis animas choreis
Carne migrantes sociato sanctas,
Quo salus perpes, fideique merces
Regnat in aevum.“ (Mone i. m. 451. l.)

Ha tehát a magyar néphit felölve s folytatva mintegy a „lelkek utja“ felőli, mint láttuk, a középkori keresztyénségnél sem ismeretlen, ösfogalmat, könnyen megbocsátható szép érzékítéssel a tejutban a megdicsőülő lelkek azon mennybe szálló utját látná, melyen őket tisztí szerint a fényes főangyal vezérli, s ez volna a „Szentmihály utja“ elnevezésnek szökőpontja: annyival kevésbbé tartom erőltetettnek, mivel a szóban levő égi jelenet szép *fehér színe*, melyet a magyar ajk tejuti névül is fölhasznál (lásd tünderut, fehérut, fehérköz), kedvezően s festőileg csatlakozik a gyönyörű képhez.

Mind e mellett sem hallgathatom el, mikép az arkan-gyal harmadik helyen említett minősége sem épen szerencsétlen megfejtésével kínálkozik a kérdéses nevezetnek. Ugyanis Mihály a főharcos, ki már mennyei diadalairól ismeretes; ő a

„vitézeknek fővezére,
kemény hadakozóknak szép tüköre.“ (Csíki Cantionale. 358. l.)

ő a

„dicsőséges főhadnagy
Istennek választott szent bajnoka.“
(Ker. Cathol. Énekek Kassa, 1674. 525. l.)

ő a régi *magyarok hadhőse*, kihez, miként a spanyolok sz. Jakabhoz, angolok sz. Györgyhöz, franciák sz. Déneshez, ütközetben segélyért kiáltanak (Turóci, IV. 18.). Ha már a szentektől ekként nyert segély a néphiedelem szerint az égből fényes szellemsergekkeli alávilanás s sidericus jelenetek kíséretében történik, s ha ez értelemben a magyarok „Isten, szent Mihály“ csatakiáltását a fönnebbi „Isten segélj és sz. Jakab“ spanyol csata-kiáltással egybevetjük: úgy fogjuk találni, hogy az arkangyal nem kevésbbé van jogosítva, mint bármelyike a mondott hadvédő szenteknek, veszély idején a tejuton rob-

banni alá hű népéhez, s nevet is adni azon utnak, melynek tájékáról égi segélyét várni megszokta a harcosok hiedelme. Igaz, hogy itt más régibb Mihályut, mint sz. Jakabnál, nem könnyíthette az elnevezést, de igenis könnyíthette ugyané főangyalnak a bukott angyalok elleni bibliai régiségű diadalas csatája, melynek nézőhelyeül eleitől fogva szintén a tejuti vonal kedvezően ajánlkozott. — Végre is, a név egyszer tényként állván előttünk, miután ennek hova célzásáról az ezt tudomásomra juttatott palóc földmivelőktől irányadó felvilágosítást nyerni hasztalan kísértém meg, elégséges ok nélkül pedig semmi sem történik: ennek is csak kell valamely okának lenni, s épen ez okot kívántam az elmondottakban nyomozni, minden igénye nélkül a végleges elhatározásnak.

Pörzsölt ut. A görögöknél. Lásd alább.

Traján utja, Traján árka. *Kálé Trajanuluj, Aeruke Trajanuluj*. Mármárosi román nép ajkáról. A régiség nagy építményeit, melyeknek alkotói fél vagy egész feledésbe dőltek, szereti a rege vagy fensőbb lényeknek (tündérvár, ördög-uta, ördöghidja, ördöggátja stb), vagy történelem előtti s utáni autochthon s idegen ősnépeknek (óriások vára, óriások kútja, pogányvár, kúnhalmok, hunárok), vagy végre egyes hősöknek, nemzetieknek vagy jövevényeknek tulajdonítja (Csörszárka ¹⁾, Etele úrlaka Béla névtelen jegyzőjénél stb). Azon nagyszerű, részint valóságos országutak, részint földvárak, sáncok, melyek a közép- és aldunai tartományok rónáin, ezek közt hazánkban is, majd folytonos hosszú vonalokban, majd elkülönözten megjelennek s nagyrészt mindekkorig helyrajzi és ótani talányok, kevés kivétellel a romai uralom korszakára szoktak vitetni, hova csakugyan nagy bizonyossággal tartoznak a bácsmegyeiek, a bolgárországiak Küszten-dzsénél stb. Főleg a dáko-román népek a magok környezeté-

¹⁾ „A *Czerszárokját* Czersz király czenáltatta még Atilának előtte. Nem egy vagyon pedig a' féle, hanem több is, jelesben a Tisza Duna között.“ 1668-ban nyomtatott könyvből Podhradezky József Tud. Gyűjt. 1840. XII. 17. l. — „*paraszt traditió*, hogy valami *Csösz király* . . . akarta volna az ált a Tiszát a Dunába hozni,“ gr. Gvadányi Falusi Notár. Budai Utazása. Pozs. és Komár. 1790. 8r. II. 25. l. jegyz.

beni ily műveket Traján dicső nevével hozzák minden megválasztás nélkül kapcsolatba; mi is épen nem csoda, miután földünkön Traján kapuja, hidja, falva valóságos történelmi és helyrajzi tényekül fekszenek előttök. Mi sincs azonban valószínűbb annál, hogy jó része ezen csodás műveknek a népvándorlatot követő századokba tartozandó, és így a romai, trajáni ösznév alól, hova a hagyomány zavarta, kiválasztandó. Nem lehetvén céлом itt e tisztázásba beereszkednem: csupán a fentjegyzett kettős tejuti név érdekében kívánom megtenni a különböztetést, föltéve mint magától értendőt, hogy marmarosi román népünkhöz e nevezetek dunafejedelemségi testvéreiktől mentek át, és így alapjok a mai Oláhországban keresendő. Minthogy már Oláhországban igenis léteznek római s pedig trajáni *utak*, de római *sáncok*, minők például a bácskaságiak egyáltalán nem találtnak, hanem csak ama csörszárókféle, sokszor hibásan római műnek nézett vonalak: láthatjuk, mikép az első név, a *kálé Trajanuluj* helyesen van a tejuti átvitelben visszaadva, a mennyiben ez valóban a híres császár műveül elismert, Oláhországból az Olt partján Erdély felé nyomuló, négyszeg kövekből rakott, itt-ott fáradság nélkül fölfedezhető, sok helyen pedig már ásónyomnyira eltemetett római országuttól, melynek testvérei Erdélyben is mutatkoznak, van kölesönözve; — míg az utóbbi *aeruke Trajanu* = Traján árka névzavaros hagyományon épül, s valamint a földön — értve t. i. Oláhország földjét — nem létezik, úgy az égi árokra átvive is tévedést tartalmaz, miután azon árkok vagy sáncok, melyek Oláhországot, folytatásaul mintegy a honunkbani s Kantemir szerint, egész a Dónig fel-feltünő hasonmíveknek, szeldelik, távol sem római kéz munkái, hanem mint az ugynevezett hunárkok kétségtelen testvérei, oda sorolandók, hová emezeket a még mindeddig megállapodásra nem jutott történelmi és helyrajzi birálat döntendi, s leghihetőbben egyetemesen az avarok roppant terjelmű *körsáncainak* (Hring) maradványaiul tekintendők. Mivel pedig ez utóbbiak is, miután árkaikat az idő csaknem földdel egyenlítette, már ma inkább magasra töltött út, mint árok alakját mutatják, sőt megmaradt hátait a föld népe darabonként csakugyan országut gyanánt is használja: összezavartatásuk a valódi római ország-

utakkal a fölületes népi nézletben annál könnyebben megtörténheték; holott ezektől mind anyagban, mind lényegben s rendeltetésben, mind végre származási korban felette különböznek. Elég, hogy a nép e különbséggel nem törődve, mind a hely színén Traján utját és Trajánárkot vagy sáncot (igazabban avarok árka) vegyít össze, mind az égrei átvitelben a kettőt felváltva alkalmazza. A nagy római császár megdicsőítése utjának és (hibásan vélt) árkanak astrothesiájában tükrözi némileg a román nép nemzeties érzelmeit s vágyó visszaemlékezéseit a múlt homályából éléborongó, bár soha vissza nem térendő szebb korszaka után. Jut eszembe, mily nagy kegyelettel s mintegy titokszerű ünnepélyességgel mondták ki e nevet azon *desze-* és *budfalusi* tisztos oláhok, kiktől tizenkét év előtt Marmarosban a tejut ezen elnevezéseit tanultam.

Pirongással említeném, hogy míg a hunárok vagy csörszárok a mondottak szerint, bár ferdített nevezet alatt (Traján árka) a környezetében lakó oláh néptől tejuti névül illesztetni alkalmasnak találtatott: magyar-jász népüktől, melynek szállótelepei hosszan nyúlnak ily hunavar maradvány mellett, s melynél ez őstrom nemzetiségi igényeinél fogva többszörös emlegetésben tartoznék élni, mint az oláhnál, *égi Csörszárok* vagy *hunárok* világos tejuti nevet még Árokszálláson s a Csörszárká egész szomszédságában sem tudhattam ki. De ott hallottam a „fehér árok“ tejuti nevet, melyet ha gondolatunkban olyformán merészkednénk kiegészíteni, mint főnebb (lelkek útja) a *fehér utról* gyanítólág érintettem, talán nem sebezzenők a történelem szigora iránti tiszteletet, melynek világos adatok sorozatán kell ugyan építenie, de szép tisztai közé tartozik olykor azok hizagosságát is a lehetőség korlátai közt kegyeletesen pótolgatni. Hisz látjuk, hogy Árokszállás és Ároktó mellett sem áll az odatartozó tulajdonnévi jelző, pedig ki kétkednék, hogy e helynevekhez semmi más árok mint a nagy és jellemzetes Csörszárká értendő? — hisz a hadakuta mellől is el van hagyva neve Csabának vagy bárkit értsen oda szabadító hadnagyúl, vezérül a rege; — s nekem legalább úgy látszik, hogy az egész ősmagyar csillagisme névsorán pár kivétellel átvonuló tulajdonnévi jelzőkbeni szegénység nem mindenütt egyszersmind célzatok s történelmi viszemlékekbeni

szegénységre rovandó, mint inkább a *kevés szavu* magyar nép tartózkodó nyelvi szokásának természetes következménye, mely többet gondol, mint mennyit kimondani szeret. Hol csil-lagisménkben ilyes elburkolt célzat, tartalom nyomára akad-tam, lelkiösmeretes kötelességemmé tetém azt kimutatni, s a közönség joga megítélnie, nem lőn-e tulzásban gyarlósággá jó szándékom? — miként a mondottakra támaszkodva itt is ime nyilván föl merem állítani: hogy a népies nézlet csörszárok-háti magyar-jász nép között hallatszó *fehér árok* tejuti névben magának a *csörszároknak képét ruházta át a tejutra*; mi is ez ellipticus és magyarázatunk nélkül figyelmet alig érdemlő ne-vet jelentékenyebb tejuti neveink közé emeli.

Szalmaut, nevei embereknél természetes elnevezés a szalma gyengén sárgálló színétől, mely hosszabb vonalon el-hintve oly formán adja ki magát a rög sötétebb környezeté-ben, mint a tejut gyöngéd fehére az égbolt kékségének köze-pette. — Közös ezen nevezetünk a keleten is szélesen elter-jedt hason népies elnevezésével a tejutnak: az arabnál *طريق التبن* *tharik eltibn*, új héber nyelvben *נדיבת תבן* *nedibad tében*, syrusnál *ܫܒܠܬܝܒܢ* *sebhiltibhno*, szerecsenynél *choszára Csamangádu*, koptnál *pimoitetepitosz*, melyek mindannyian *poly-va*- vagy *szalmaut*at jelentenek (Kircher Athan. Oedip. Aegypt. Romae, 1652. f. p. 241. — Hyde Comment. in Ulugh B. Oxon. 1665. 4r. 23. l. — Eichhorns Allg. Biblioth. d. bibl. Literat. T. VII. Lach Fr. W. V. Anleitg z. Kenntniss d. Sternnamen. Lips. 1795. 637—8. l. — Grimm D. Myth. 2. Ausg. S. 331. stb). — Még elevenebbre törekszik vázolni a jelenetet a ma-gyar *szalmahullató ut* nevezet, melynek alakultához a tejut szaggatottságának melléknézlete járult, változó szélessége s tömötsége azt láttatván mintegy, hogy az ide képzelt szalma-hintet gondatlanságból hullongott szét ily egyenlőtlenül, — nem különben a magyarországi (szatmármegyei) svábok *Stroh-streuinn* = szalmahintő személyesítése, mely azonban a fias-tyúk hasonalkatu *Gluckerinn* nevével együtt miokon adaték női szerepül? előttem nem világos. És mintegy e határvo-nalig lehet tennünk a szalma hasonlatából kiindult eredeti né-pies felfogás egyszerű képződését; a mi ezen túl jár: a *szal-maorzásnak*, tolvajlásnak (Ipolyi M. Myth. 270. l.) képei és

nevei, milyen a magyarnál a szalmalopó *Cigányok uta* trivialis elnevezés is, melynek képződhetésére egy nevezetes másik görög őstejuti fogalomnak találkozása szükségeltetett, nem itt, hanem alább ennek felfejtése alkalmával fognak tárgyalatni.

Kör, kög. Hogy *κύκλος* = kör, kög szó magánállólág is — mint az *út, országút* — elégséges volt a régi görög nép-nél a tejkört kifejezni, erről már Aristotelesből meggyőződhattunk, kinél többször ugyan körülírással, de olykor (péld. Meteor. I. 8. ed. Ideler. Lips. 1834. I. p. 33: 17.) magánosan is érthetőleg jegyzi a tejutat, — nem feledvén főleg, mire a görög írók által szakadatlanul figyelmeztettünk, mikép a csillagászati kögök mindnyájan képzeletiek, egyedül a tejkör az, mely szemmel látható, és így *κύκλος* (igen ritkán *ἄντρος, τροχάλος* Arat.) név alatt nehézség nélkül megérthető. Párhuzamosak *κύκλος*-sal a rómaiaknál szintén sűrűn, többnyire jelző epitheton (lacteus) kíséretében előforduló *circus, circulus, orbis* nevek, melyeket az írók felváltva (péld. Cic. Somn. Scip. *orbis* és *circus*, — Plin. H. N. L. II. c. 25. *circulus*) használnak a tejut megnevezésére. Már ezen classicus nevezetek gazdag beltartalma és külterjelmű értelmének az ősgermán *Ring* = kör, kög, nevezet felel meg tökéletesen (l. Adelung e c. a.), — és épen ez ősgermán *RING* az, mely meggyőződéseim szerint *a tejut legrégibb népszerű germán elnevezései között foglal helyet*. Fentartva látom ennek biztos nyomát a Witekindnél (X. század) előforduló s tejutra vonatkozó *HIRING* nevezetben, melynek eredete szerintem nem más, mint az egyszerű *RING* = kör, appellatív név. Mit is, mivel a derék német tudósok eddigi megállapodásától eltérő állítás, bővebben kifejteni megkísértek.

A szász nemzet őskronikása bencés Witekind a szászok Thüringen feletti győzelmének szép és egészen epikus színezetű elbeszélésébe tudvalevőleg a következő érdekes *mondát* (quia memorabilis *fama* est. Witek.) szövi belé. Hős *HIRING*, — vir audax, fortis manu, acer ingenio, acutus consilio, pertinax in rebus agendis — Amalbergával, thüringi fejedelem Erminfrid nejével egyetértőleg, miután urát elébb esztelen háborúba kevervén jégre vitte, aztán a győztes Theodoriktól

megbérelve legyilkolta, s végre a bündíjt megtagadó ezen cinkosát magát is, ki neki jutalmazás helyett a tág világba mutata *utat* (*viam habeto apertam a nobis discedendi*. Witek.), boszúlólag levágta volna : hatalmas kardjával nyitott magának az elbámult hadseregeken keresztül menekülési *utat* (*viam ferro faciens discessit*. Witek.). „Én ugyan, ugymond, a tény történelmi igazságáról jót nem állok : de nem győzöm eléggé csodálni annyira *elhirhedtét*, hogy az *égi tejkör maiglan HIRING nevén nevezetetik*.“ „Si qua fides his dictis adhibeatur penes lectorem est : mirari tamen (satis) non possumus in tantam *famam* praevaluisse, ut *HIRINGI nomine*, quem ita vocitant, *lacteus coeli circulus usque in praesens sit notatus*“ (Witich. Annal. I. ed. Meibom. Francof. 1621. fol. p. 6.).

Lehet-e, kérdem, e tisztos első kútfő szövegéből a német tudósokkal azt olvasni ki, hogy Witekindnél a tejkör HIRING UTJÁnak nevezetnék? szabad-e ítésztelenség vádja nélkül ezen eredeti egyszerű előadást összetévesztteni a két századdal ifjabb urspergi apát, lichtenauai Konrád már korához képest megtoldott előadásával? kinél először találkozunk azon közbeszúrással, hogy a tejkör a nevezett hősről HIRING UTJA (*Iringes straza*, variat : *Iringis straz*, *Iringis straza*) néven volt ismeretes. Ki a régiségek nyomozásában két századnyi időközt amugy könnyeden átugrani méltán nagy kortévesztésnek véli, térjen vissza velem együtt mint ősforráshoz Witekindhez, s jól vegye figyelembe, miután a dolog sarka éppen itt fordul meg, hogy Witekind egy betűvel sem mond többet, mint, hogy a tejkör HIRING *nevén* — Hiringi *nomine* — nevezetett; és így a szász krónika atyja a népajkról és népmondák után a tejkör akkoriban kelendő neveül nem *Hiring utját*, hanem egyszerűen HIRINGet jegyzett föl. Valamint ez tagadhatatlan s magán Witekind világos előadásán alapuló tény, úgy sorai közül kiolvasható tény az is, hogy a tejkörnek imez régi nevét a német nép némi — meg nem határozható — időtől fogva már csak gépíleg adta tovább ajkról ajkra, firől fra, igaz értelmét pedig s etymologiai származatát feledésbe bocsátotta, — más szavakkal : a X-dik században még a tejkört HIRINGnek nevezte, a nélkül, hogy értené, miért? És éppen ezen időszak, az ős appellatív névnek, *alakjában* még

életben léteztének, de *értelmében* feledésbe borultának időszaka az, midőn a mythos előlép, és a meglevő, de homályos értelművé vált ős elnevezést hatalmába ragadván, *saját személyesítő s történelmileg ecsetelő modorában újra értelmezi*. Így terem fel gomba-tenyésztettel a mythos működései alatt, eredetileg egészen mást jelentett appellatív nevekből a temérdek tulajdonnév és költeményes személyiség, melyekkel a görög mythologia is tulterhelve van. „*Pleiades*-nek (vadgalambfő) nevezitek — így szólt a mythos — a hetevény csillagzatát, de nem tudjátok, mit jelent e név? halljátok meg hát tőlem, hogy ez Pleione hét leánykájának (mert többes, nőnemű, s a végzet patronymicus) tulajdonneve, kik hét évi üldöztetés elől, istennek szánmából, az égre tétettek stb. *Hyades*-nek (vadmalacfő) nevezitek ama szomszéd szép csillagzatot s nem értitek? világos, hogy ez is tulajdonnév, Hyas nővérei, Zeüsz egykori dajkái ők, kik e szolgálatukért égre érdemesítették stb. *Helike* (köröngő, göncöl) nevet visel nálatok amaz éjszaki csillagzat, s nem tudjátok urát adni? Mi volna ez is más mint tulajdonnév? tudjátok meg, hogy *Helike* nőszemély volt (nőnemű a szó, s mivel itt már nincs patronymicus végzet, apját, anyját, családat most ne is kérdezzétek), s mert égen pompázni potomra nem adatik, hát ez is — — — Jupiter dajkája volt stb.“ Így bánik el a mythos a feledett származatu appellatív nevekkal, melyek zsákmányává esnek, most elmés, majd ügyetlenebb fogással csavarítván azokat személyiségekké, s az ekként teremtett személynek a körülményekhez képest alkalmas tulajdonokat és cselekvési kört kénye kedve szerint szabván. Ugy hogy, ha én a mythost — egy jó nagy sereget értve — meghatározni akarnám, nem tehetném azt találóbban, mint következő definitióval: A mythos az elhanyaglott appellatív nevek magyarázataúl utólagosan képzett személyesítő vagy historizáló költemény. A mythos költészi kibuvás az igaz szóeredet nyomozásának unalmaí alól. És ez nem új tan, tudja ezt a mythologok kara; de alkalmazása gyér, mert sok haszontalan bölcseséget foszlatna le, s kevésb szemfényvesztésü és súlyosb munkával kínálkoznék. „Ti Germánok! a tejkört Hiringnek hallátok nevezni apáitoktól, s nem értitek? mit is bibelődnétek nehéz fürkészettel? felém, felém! csak itt,

csak itt az üdv. Az én igám könnyű és gyönyörűség. Nincs könnyebb, mint tőlem értesülni. Hiringnek mondatok? Hát ez egy nagy vitéz derék férfi (hímneműt mutat a név) volt.“ „„Hol volt holnan volt?““ „Megálljatok kissé! ti százszok vagytok s hallhattátok hírét a thüringi Erminfridnek, hát ennek vitéze volt Hiring.“ „„De mi köze volna ez égi fehérő *útnak* a thüringi hőssel?““ „Mindjárt megmondom; jó hogy *utat* említetek; való, ti e tejkört *útnak* (straza, Strasse) is szoktátok nevezni. No tehát az a köze van, hogy e hős Hiring igen megakadt ám az *utakkal*, mert egyfelől, midőn éppen szives marasztásra számítta, gorombán *utat* mutattak neki, másfelől, midőn be akarták *utját* vágni, maga nyitott magának erőszakkal *utat* stb stb, miért úgy elhíresedett, hogy ama legkitünőbb országot, a tejkör, az ő nevéből *Hiringnek* neveztetett. Quod erat demonstrandum.“ E boncolásból látod jó olvasó, mikép a tejkör „*Hiring*“ nevéhez, Witekind előadásával teljesen egyezőleg, éppen nem tartozott eredetileg az *út* szó, — sőt ellenben, a tejkörnek a németeknél *másik* és felfogás szerint emléket haladó s a római korba nyúló időktől fogva divatozott *út* (strata, straza, Strasse) vagy *országut* népi képzetét csak kapcsolul használta fel a mythos, mely által az appellatív névből elébűvölt saját teremtményét, a már személyesített hős Hiringet a tejkörrel kielégítő egybefüggésbe hozhassa. Így állott elő a Witekindnél ritka épségben s teljes részletességben fennmaradt Hiring-mythos, mely egyszer létrejövén, mi természetesebb annál, hogy a már személyi rangra emelt Hiring később csakugyan magához szívtá az *út* nevet is, úgy hogy a mi eredetileg pusztá kapocs volt, idővel kiegészítő részsze változott, a commentár átment a szövegbe, annyival könnyebben, mivel az így megbővített név, bár a tények igazságának s a benső valóságnak rovására, az érthetlen Hiringet az utódoknál csakugyan látszólag érthetővé tette s az egész mythost észbe juttatta. Ezen HIRING UTJA a népszokás által megszentésített, megszilárdult imez alakjában tűnik fel immár Lichtenau-nál, a XII-dik századi urspergi apátnál, Witekind cikkének különben betűszerinti átirójánál, — ki azonban elég önérzettel s történelmi önállósággal birt az „usque in praesens“ szavakat le nem írni a nélkül, hogy Witekind korának egyszerű *Hiring-*

jét a tényálláshoz képest meg ne pótolja a maga korában már valóban kifejlett s divatba is ment *Hiring utjával* ¹⁾. Köszönetünket érdemli mindkettő a lelkiösmeretes följegyzésért, mely a fejlődést nyomon kísérnünk s tisztán látnunk megengedi.

De mit tesznek a német tudósok? Ők nem méltatják figyelemre a különbséget az első forrás és ennek későbbi áradozása közt; — ők két század közét szándékosan össze tévesztik, s Witekindbe is beleolvassák a Lichtenaunál megbővítve, átalakulva előforduló adatot. Ők fejteni akarván a rejtélyes nevet, azt nem X-dik századi egyszerűségében, hanem XII-ik századi összetettségében ragadják meg, — szóval, ők a helyett, hogy *Hiringet* értelmeznék, a mondai tapadástól nehezült *Hiring utjának* értelmezésével küzködnek. Csoda-e, ha ily kezdemény mellett az appellatív *Hiring* magát nekik nem revelálja, és csak a nomen proprium káprázata lebeg szemeik előtt? Nekem úgy látszik, hogy e sajnos tévesztésnek fő oka azon különben tiszteletre méltó buzgalomban rejlik, melylyel e derék férfiak az általok fölfedezett, nemes kitartással fényre derített s folyvást dicséretesen mivelt nemzeti mythológiájok iránt viseltetnek. Ők midőn töredék holt romokból nagyszerű élő egészet teremteniök sikerült, nem helyeselhető, de megbocsátható buzgalmukban mindenütt nemzeti mythosnyomait szeretnek látni régiségeikben, s természetes kegyelettel emelik ki az ily irányuknak kedvező adatokat a mythosi eredményt nem nyújtó szárazabb tények fölött, s nem ritkán amazok iránti előszeretetökből emezeket szándékosan ignorálják. Buzgalmuk fokával nő kísértetök, úgy hogy e megrovás alá esni épen a legjelesb német mythologoknak van legsűrűbb alkalmuk; — s mellesleg mondva, igen ohajtható, hogy a Kisfaludy-Társaság jutalom-tüzése és a legközelebbi időkben főleg Ipolyi Arnoldunk fáradozása által megszülemlett, s az utóbbinak jóslata szerint kétség kívül napi

¹⁾ „Si qua fides his dictis adhibeatur, penes lectorem est : mirari tamen non possumus satis, famam in tantum praevaluisse, ut lacteus coeli circulus, Iringis nomine, *Iringes straza* usque in praesens sit vocatus.“ Chronic. Abbatis Vrsperg. s. l. 1540. fol. p. CCIII. — Conr. a Lichtenaw Vrsperg. Chronicon. Argentorat. 1609. fol. p. 147–8.

érdekre emelkedendő magyar mythológiánk ezt óvó például vegye ítészetes eljárásra a nemzeti hitregészet tovább művelésében. — Visszatérve feladatunkhoz : miután a mythologok az egyszerű *Hiringre* szemet hűnyván, egyedül a költőibb bájjal kínálkozó *Hiring utját* tűzték ki nyomozásra : elutasíthatlan lőn a sajnos eredmény, hogy ők *Hiringben személyt*, és nem, mint kelle, *tárgyat*, lőnek kutatni kénytelenek; és miután *történelmi személyről* saját bevallásuk szerint is szó nem lehet: *mythosi személyt* kelle minden áron előteremteniök, kire a tejkört, mint *utat*, némi valószínűséggel ráruházhassák. És itt második hibát követtek el. A helyett ugyanis, hogy Witekind világos előadásában megnyugodva e mythosi személyül a thüringi regehőst egyszerűen elfogadnák : a mythosi tömkelegbe főlebb hatolni s bő tudományuk egész kincsét oda tékozlani nem sajnálották, hogy a *Hiring* nevet minden áron valamely ónémet istenségre erőszakolván, ennek nevével hozzassák egybefüggésbe, s magyarázthassák. Fölhányták e végre az ősgermán istentan dús ósággkamráját, keresvén mythosi egyéniséget, kinek *nevét* *Hiringre* — és mivel már *Hiring-Strasseba* bonyolodtak — *attributumait* a tejutra reá vonhassák. Tág kapu nyílt itt, a higgadt ítészet háttérbe vonultával, a korlátlan képzelemnek, s a helyes ösvénytől eltérést megtorló Nemesis csakhamar külön véleményekre ágazásban mutatkozott, — melyek közül itt csak a két legkedveltebb s elterjedtebbet, a német mythostanban két ünnepelt nevű férfi által képviseltet, érintjük. Egyik *van der Hagené*, ki *Hiringben* a sokszor vitatott szász bálványt *Irmint* véli megtaláltnak „*Irmin, seine Säule, seine Strasse und sein Wagen*“ (Breslau, 1817. 8r.) című jeles iratában, melyben kifejtett nézeteit még 1836-ban is (Neues Jahrb. d. Berl. Gesellsch. f. d. Sprache u. Alterthumsk. 372. l.) a meggyőződés hangján védelmezi. Másik a német ótan veterán fölkentje Grimm Jakab, ki *Hiringet* igen elmésen azon *Rigr* (durch kürzung und verdichtung aus Iringr) névre vonja, mely *Heimdallr* istennek volna földi nevezete (Deutsche Mythol. 2-te Aufl. Götting. 1844. 8r. 335. l.). A történet ugyanis úgy akarta, hogy mind *Irmin* szász istenség, mind a *Rigr* nevet is viselő *Heimdallr* némi igényt tarthatának arra, hogy nekik *út* tulajdoníttassék: egyik,

mivel az angol és sváb népnél igen nevezetes országutak *Erminstrasse* és *Erikstrasse* s ezekhez hasonló neveket viseltek; másik, mert főleg az Eddában megírva vagyon, miszerint „Rigr járja e földön a maga *zöld ösvényeit* (groenar brautix), hogy a három emberivadékot nemezze.“ Látnivaló, mint omlanak ezek magoktól össze, mihelyt *Hiring* mellől az eredetileg hozzá nem tartozó *ut* támaszát, mint én Witekindre utalva tévék, eltávolítjuk; de különben is a mily erőltetett a felhozott *nevek* (Irmin, Erik, Rigr) és *Hiring*ünk neve közt keresett rokonság, épen oly mesterkélts és távolias a felhozott *utak* és kérdéses tejutunk közötti egybefüggés; — azonban mindezeknek dacára az idézett két vélemény diadalmenetben járta be Németországot, az íróknál az öntalálmány vagy mester szava iránti szerelem, a közönségnél a honi mythologia földicsóittetésének mámore elhallgattatván a ki nem elégitett itészeti érzék kétélyeit. Holott, ha már *Hiring*nek appellatív iránybani megfejtéséről mitsem akarunk is hallani, s a hozzátapadt *ut* levonó súlya miatt neki örökösen mythosi személyiségbeni szereplésre kell is kárhóztatva lennie: ott fekszik e szerepre legközelebb kézügyben Witekind thüringi hőse, kinek valóságos mythosi minőségéről, ha Witekind ismételt figyelmeztetéseit tekintetbe nem vennők is, maga a történelem meggyőzhet bennünket, mely hős *Hiring*ről mit sem tudva, az egész thüringi-szász katastroph lefolyását, névszerint Erminfrid halálát egészen más színben adja elő (Gregor. Thuronens. L. III. c. 8. — Trithem. de Orig. Francor. — Chron. Ursperg. i. h.). Mi joggal vetik félre a német tudósok a Witekindnél rendelkezésre álló mythost, s keresnek kóborlovagként mythosnál mythosabb szörnyet, melylyel megküzdhesse nek, nehéz volna megmondani. Igen, ezen witekindi mythosban meg nem nyugvás megfogható volna, ha ők, mint kellene, a mythosról fölebb, annak ősjelentése, magvazata felé hágnának: de egyik mythost, mely legalább hiteles idetartozás előnyében áll, mellőzni csak azért, hogy végfolyamodatban is megint csak mythos és ismét mythos, s pedig hitelesség okmánya nélküli, nem pedig magvazat legyen a nyeresmény — miközben a valótól mind távolabb csalogattatunk s végre talapot vesztiünk, — ez valóban csodálatos eljárás. Hiszen, ha Witekind más mythos-

ról tudott volna, el nem mulasztá vala azt megérteni, s hogy a derék Grimm nagyon is gyenge fonalszálaikon függő Rigr-jét teljesen mellőzzük, bizonynyal azon író, ki Irmin oszlopa felől is — bár nem egészen a német mythologok ínye szerint — tudomással bírt (Witek. Meibom. I. 633. l.), nem fogta volna elmulasztani az alkalmat, Irmin utjáról is ejteni egy árva szócskát, hahogy Hiring és Irmin közti egybefüggésnek legkisebb nyoma lett volna is a néptudalomban. Hiringnek Irminnel azonosítása méltatlan vád Witekind ellen. Én, ezen Irmin állítólagos szász istenséget, mint melytől első tekintettel magam is Hiringre és tejuti nyomozásimra nem csekély fény derítését várék, studiummá tettem; de meg kell val-lanom : hogy a reá erőltetett számtalan *utak* közül az angol Erminstreet-től a svéd Eriksgata-ig, csak egyetlen egyet sem találtam, mely vagy nagyon is prózáilag földi országuttra — és semmi többre — nem vonatkoznék, melynek sem mythossal, sem az égi tejuttal semmi köze, — vagy ha tejuti vonatkozása van, nem a Lichtenau és Witekindféle Hiringben találná eredetét, igazolását, — mindkét esetben az állítólagos Irminnel összeférkezhetlenül. De a helyett, hogy e posványokba ereszkedném : elégnek tartom olvasóimat egyszerűen biztosítani, hogy Irmint és Hiringet oly tetemes tér választja el egymástól, melynek áthidalására semmi *Irminuta* nem létezik, erőszakos átugratása pedig józan kritikájok nyaktörésébe kerülne. Nincs is ily erőltetésre semmi szükség; birjuk Hiring mythosát Witekindtől, s ime én kínálkozom e-mythos magzatával is, állítván, mikép ez nem más, mint egy szép ősnémet tejuti név, az appellatív Ring = *κύκλος*, kör. Entia praeter necessitatem non sunt multiplicanda; igaz, hogy zsákmányt vetett a mythos az ős appellatív Hiringben, mihelyt azt, értelme feledésbe merültével, hullának lenni észrevezé; de az erre képződött egyetlen mythost Witekind híven följegyzí, s mint illő csak mythosi értékekben árulja; ezen egy mythoson túl más mythosok felé csapongani, lények és bonyolatok szükségtelen szaporítása; ezen mythoson túl csak egy út van, s ez a magvazat, a mythostalan eredeti értelem felé. — Meg kell még emlitenem, hogy bár a haldokló appellatív Hiringet a mythos melengető karjaira vette, s a maga szelletét belé fuvallotta,

de az egyszer benső életét vesztett hullát tartós életre bővílni, az igaz értelmétől mindinkább eltávolított *Hiringet*, bár az életrevaló *Strasse* hozzáolvasztásával támogatva, a kienyészéstől megmenteni nem tudta, — s a tejkörnek ezen egyik jeles ősnémet elnevezése úgy látszik már a XV-dik, minden bizonynyal pedig a XVI-dik században megszűnt a népnél használatban lenni, úgy hogy a braunschweigi Botho (XV-dik sz.) és Spangenberg Cirjék (sz. 1516 + 1604) fölemlítései ¹⁾ nem a népajknak többé, hanem csak irodalmi följegyzéseknek viszhangjai; ma pedig tejutnak *Hiring* vagy akár *Hirings* = *Strasse*-féle elnevezései magok is minden germán népeknel vég feledésbe mentek.

Következik, hogy már fölállított, de még ki nem bizonyított véleményünket *Hiring appellatív minősége* s *RING* = kör szóvali azonossága felől részletesen megtámogassuk. Miben kielégítőleg eljárni reményünk van csupán e három kérdés rövid befelelendése által:

a) Egyezik-e a néplogicával általában s különösen a német nép észmenetével a tejutat *Ring* névvel nevezni el?

b) Nem ellenkezik-e a német nyelv idomaival, szokásával, hogy *Ring* szót nála *Hiring* alakra fejlődteben is ugyanannak ismerjük föl?

c) Föltehető-e egy appellatív név értelmének — míg alakja még folyvást fennvan, vastag feledésbe merülése, úgy hogy ez elfeledett értelem romjain ettől független mythosok tenyészszenek föl?

Szívesen elismerjük, mikép mindezen kérdések inkább csak a *posse*, mint az *esse* felé irányozvák; de miután a tér, melyen forgunk, maga határozza meg — és csak is ennyiben határozza teendőnket: a mythosvadászattól el nem fogult ítész, úgy hiszszük, eléglelni fogja ezt, s méltánylattal venni a szükségtelenül bebonyolított tárgynak ősi egyszerűségére visszavezetésébenei fáradozásunkat.

¹⁾ „Und daher, dasz er mit seinem Durchschlagen also eine grosse Gasse gemacht, soll der weisse Cirkel am Himmel, so die Gelehrten viam Lacteam nennen, die *Irunges* = *Strasse* hernach sein geheissen worden.“ Spangenberg. Chron. Mansf. Kap. 56. Eisleb. 1572. (van der Hagennél 33. l. 78. j.) Egyenesen Witekindék után.

a) A mi az elsőt illeti : nem ellenkezik-e a néplogikával s német eszmejárással RING = kör névnek tejutra alkalmazása? Hogy a népies fölfogások, ezek nyomán a kifejezések, egymástól távol álló népeknél is gyakran egybehangzanak, mutogatni fölösleges; ez az emberész közös természetéből előlegesen is foly, utólagos példákat az egész nyelv, közelebb a népszerű csillagisme is, rakással tud fölmutatni : így a szekér fogalma s neve az ismeretes göncölc sillagzatnál, az út a tejkörnél stb. Ha tehát a görög és rómainál, mint láttuk, a tejútnak magok nyelvén *kör* nevezettel bélyegzése (*κόκλος*, *orbis* stb) gyakori tény; és pedig mivel e névvel iróinknál nem csupán szorosan csillagászati s tudományos helyein találkozunk, népies közérthetőséget is bátran föltehetjük : abban sem találhatunk semmi nehézséget, hogy az ősgermán nép ezen valóban szemmel látható köralakú szép jelenetét az égboltnak, mint kört fogja föl s a maga nyelvén *kör* névvel bélyegezze, — annyiival inkább, mivel az említett classicus elnevezésekhez a tejutat illetőleg nagy hihetőséggel egy ily értelmű magyar elnevezés is (lásd alább : kögület) sorozandó. Érintettük azt is, hogy a classicus írók sürgetve figyelmeztetnek a tejutnak egyedül minden égi körök közt szemérzékünk alá eső köri minőségére, sőt gyakran szót tesznek arról is, hogy a tejutat nem máskép, mint kiegészített derékkört (*circulus maximus*) kell tekinteni, — s többek közt Martianus Capella keményen kél ki azok ellen, kik a tejut köridomát föl nem ismerik : „*mihi desipere videntur — ugymond — qui (galaxian) circum negaverunt*“ (*De nupt. philol. et Merc. Viennae 1499. L. VIII.*). Már ha a német a tejutat szintén *kör* névvel akarta jelölni : miután a testes és látható kör fogalmát *Kreis* kifejezés kielégítőleg be nem tölthette, alkalmasb nevet e végre RING-nél nem találhatott. Főleg nagyobb szerű körök kifejezésére, földön és égen, a régi korban egyenesen RINGet látjuk alkalmazva. Így az avarok roppant körvárainak vagy sáncainak köztudomás szerint épen e német neve lett Európa szerte elterjedett („*nostra lingua*“ jegyzi meg reá Lambeciusnál a német annalista). Magát a világ kerekességét, mely a népfogalomban örökké úgy élt, mint kerektség, a IX. századi bencés Ottfried

worolt ring = Weltring, Weltkreis-nak nevezi, mondván a mennybe szálló Jézusról :

„Thia sunnân joh then mánon
sô ubar fuar er gâhon,
joh allan thesan WOROLT RING
ni gisah man êr io sulih thing.“

Ugyanezen *Woroltring* ismételve fordul elő Ottfriednél II. 2, 13. III, 26, 37. IV, 7, 11. V, 1, 33. 19, 1. *Erdring*, középfel-németséggel *Erdrinc* és *Heimskringla* = orbis terrarum, szintén használatban voltak (Grimm D. M. 2. Ausg. 754. l.). És hogy a tejkört még jobban megközelítsük : a szívárvány is viseli a *Ring* nevet (l. al. Himmelsring), — sőt ugyancsak Ottfried most idézett versei folyamában a homályos „*uahalden ringe*“, alatt, habár van der Hagennel nem is tejutat gyanítanunk („es fragt sich, ob nicht die Milchstrasse gemeint ist?“ Irmin. S. 33. Anmerk. 79.), de minden hihetőséggel az égi állatkört kell értenünk :

„Sâr zi theru stullu
thiu zuelif zeichan ellu
io sâr bi themo thinge
in themo UAHALDEN RINGE.“

Ubar thaz sibun stirri
joh therô waganô gistelli;
then drachon niawihthes min,
ther sih thâr wintit untar in.“ stb.

Van-e végezetre munkásan egybehordott támogatásokra szükségünk, midőn egyik első rangú német tudósunk, a nagyelméjű Leibnitznak tekintélye áll mellettünk? ki épen magában a kérdéses *Hiringben* a *Ring* appellatívumot fölismervén, legbiztosb tanu arra, hogy a mívelt német érzésnek nem visszattetsző a régi nyelvben a tejuttal *Ring* név alatt találkozni. Ő ugyanis hihetőnek véli, hogy Witekind *Hiring*-je alatt RING német szó lappang (Script. rer. Brunsvic. Hannov. 1707. fol. 74. l.); kitől mi csupán a sokszor érdekllett név első „Hi“ szó-

¹⁾ Ha szabad egy véleményyt kockáztatnom : én az „uahalden ringe“ kifejezést romlott olvasásnak nézném, mely alatt ily formát kell érteni : *der Unholden Ring*, azaz szörnyek, csodaállatok abroncsa, szóval állatkör, Zodiacus.

tagjának eredeztetésében különbözünk, a mint mindjárt meg fogjuk látni.

b) A második kérdést a mi illeti: nem ellenkezik-e a népajkoni szóalakulás természetével, a nyelvszokással Ring szónak HIRING alakbani fölmerülése? Emlékeznünk kell, mikép igen sok szó, mely ma egyszerű *r* és *l* betűn kezdődik, a régi német nyelvben még egy kemény *h* betűvel előzetetett meg. Péld. hrust = Rüstung; hlaifs = Laib, Brod (Ulphil. Luk. 7, 33. stb); hrains = rein (Ulphil. Mat. 27, 59. 2 Tim. 2, 22. stb); hluduig = Ludwig (Ottfried Ludwigs-Lied); HRING = Ring (Poeta Sax. I. 3 és számos mások az avarok körvárairól szóltukban) stb. — Hogy ezen kemény *h* maga is egy korábbi még zordonabb *h*-nak, majd *ch*-nak szelídült maradványa: bizonyítja a felhozottak közül következő alakoknak fokozatos összeállítása:

Crusta (latin) hrust, Rüstung.

Clodowig, Chlodowig, Hluduig, Ludwig.

Kleba (szláv), hlaifs, Laib.

Kring, HRING, Ring.

Immár a tejutnak germánoknál szintén népies *kör* névvel felruházásának minden hihetőséggel a német nyelvfejlődés azon stadiumába kell esnie, midőn a *Ring* szónak éppen HIRING alakja virágzott, — mely alak, miután egyszer a tejkör sajátjává lőn: nem csak nem osztozott a közélet egyéb tárgyait jegyző *Hiring*-nek a közajkon idővel szelídebb kiejtésű *Ringg*é lágyulásában, de sőt emettől függetlenül, egészen más irányban indult alakulni, úgy hogy a X-dik században euphonikus hangzó becsusztatásával HIRINGnek, a XIII-dik század elején a torokszellet kienyésztevel IRINGnek találjuk; — mely nyelvtünemény — egyazon szónak két külön tárgyra alkalmaztatása után két egymástól kisebb nagyobb mértékben eltérő alakbani fejlődése, — mindennapi eset, sőt a nyelvképződés és bővülés egyik nevezetes forrása lévén, példák nélkül nem szükölködik. Hanem az a kérdés: lehete e *Hringnek* éppen *Hiringg*é vagy szelet nélkül *Iringg*é alakulnia? A szó elején álló *r* mássalhangzónak azon szokására, miszerint durvasága miatt a népajkon gyakran segédhangzót, mely kiejtését könnyítse, enged maga elébe csuszni, a nyelvek számos pél-

dával kínálkoznak, — így a magyar *orosznak* nevezte a *rus-sust*, s az *Erikskata*, *Erichsstrasse* stb csodás elnevezésekben nem más, mint az előhangzóval ellátott *Rik* = *Reich*, játssza szerepét, úgyhogy a svédeknél azon törvényileg kijelölt országos útnak, melyen az alattvalók hódolatát elfogadó új fejedlemnek birodalmát be kelle lovagolnia, *Erikskata* (*Erichstrasse*) elnevezésében bizony sem egy költött *Erich* király, sem *Rigr* vagy *Irmin* istenség nem lappang, hanem ennek egyszerűen a *Riksgata* = *Reichsstrasse*, birodalmi út (mint *Riksadel*, *Rikstroppar*) elnevezésből kelle, s pedig nem is *Ihre* erőltetett pót-szótagjai segédelmével, hanem pusztá euphoniai fejlődés útján alakulnia, miután *Lund Károly* kifogástalan bizonyágtétele szerint ezen egyszerű *Riksgata* régi kéziratok tekintélyére is támaszkodhatik; sőt az *Erich* személyiségéhez ragaszkodókat is az Eddában éjszak első királyának ős *Rik* (később *Erich*, *mythosilag*) nevezete elnémíthatja. Hát ha még az *r* betűt egy előző *h* keményebb kiejtésüvé teszi: mennyivel hihetőbben közbe simúlhat ekkor a segédhangzó? Mindezekbe most nem ereszkedvén, egyetlen s döntő erősséggel mutatjuk meg *HRING*-nek *HIRING*-gé, innen tovább *Iringgé* átalakulásának lehetőségét, azzal tudniillik, hogy ezen átalakulás *tettleg megtörtént*, s itt már bezzeg ab esse ad posse biztos téren állunk. Érintettük ugyanis az avar körsáncok német *Hring* nevének átalánosan lett elterjedését. Ezen *Hringek* egyikét *Henrik*, *friauli herceg* véletlen rohammal belevén, kipusztította, mely csapás csakhamar az avar birodalom feloszlását vonta maga után. A krónikások egy része már, helyesen értvén a dolgot, e győzelmet nem másként, mint épen a körsánc, *HRING*, feldulásában festi; kiknek nagy száma közül elég legyen a „*Poeta Saxo*“ név alatt ismert verselő krónikást idéznem:

„Nam spoliata fuit Hunnorum regia, HRINGUM
Quam vocitant.“

s ugyanő alább :

— — — — — „Hunnorum regia tota

Est aequata solo, quam HRINGUM diximus ante.“

Ellenben a krónikások egy másik felekezete, nem értvén *Hring* igaz jelentését, vagy tudósítását azt nem értő kútfőből merít-

vén, avar királyt alkotott e névből magának : HIRINGet vagy IRINGet, ki ez alkalommal mindenéből kifosztatott volna. Hagyd képviseljék e sereget is az egy Regino apát (virágz. Kr. u. 900 év körül) szavai.

„Henricus dux Foro-Julianorum IRINGUM, *gentis Avarorum principem* improvise exspoliavit.“ Chronici Reginonis, Abbatis Pruniensis. Annal. Argentor. 1609. fol. L. II. p. 403.

melyekben, hogy Iring a fejedelem, egyenesen Hringből a körsáncból eredett, minden láthatja. Ezen soha nem létezett, de az elmondott tévedés után párjával is előtermett avar fejedelem ily könnyeden lett megszülemlése (Aventin. Annal. Boj. Dezericzky-nél De init. et maj. hung. T. IV. Pest, 1760. fol. 110. l. — Otokocsi Origg. Hung. P. I. Franeq. 1693. 8r. C. V. §. 58. p. 236.) szintoly tanulságos a mi egész hypothesünkre, mint a mily döntő példa a német születésű Reginónál Hringből Iringnek alakulása a kezünk alatti részletekre nézve. Azért ezen második kérdést is befeleltnek hiszszük; — és midőn látjuk, hogy Hiringnek, illetőleg Iringnek minden ize, tehát első szótagja is, nem csak kitelik, s minden összetétellel nélkül kifejlődheték magából RINGből, illetőleg HRINGből: ez okon fölöslegesnek tartjuk Leibnitz pótlékára szorulni Hiring magyarázatában, ki különben, mint említők, Hiringben az általunk is sürgetett appellativ RING szót fölismervén, a „HI“ szótag indokolásaul úgy vélekedik, hogy Hiring két szóból, u. m. a régi *Heve* (= ég, ang. heaven) és *Ring*ből volna egybetéve. „Credibile est = ugymond — ab *Heve* (coelo) et *Ring* Saxones viam lacteam dixisse HEURING.“ Sokkal nagyobb becsét és súlyt helyezünk magát az *eszme magyarázatát* illetőleg a nagynevű német tudóssali találkozásunkra, mintsem őt e csekély, hitünk szerint téveteg, eltérése mellett is koryphaeusunkúl tisztelni dicsekedésünknek ne tartanók, — s bámulunk egyszersmind az újabb tudós német mythológokon, kik e józan, bár egyszerű felfogást magokévé tenni s ennek nyomán haladni kicsinylették.

c) Végezetre: lehető vala-e Hiring eredetileg RING = *kör* értelmének élő nyelvben annyira feledésbe sülyednie, hogy az értelemvesztett névhulla mythos általi megelevenítésre szo-

ruljon? A Pythagorasféle metempsychosishoz ezen megfordí-
 tása, hogy t. i. egyazon testből (név) több szellem (értelem)
 egymásról tudomásvét nélkül kivándoroljon, bár első tekin-
 tetre képtelennek látszhatik, s nem nagy dicséretnek a népre,
 mely saját szavainak értelmét gondatlanul elejti: szigorúbb
 szemlélet után annyira köz minden nyelvvel, hogy e tekintet-
 ben egyik népnek sincs mit vetnie a másiknak szemére. Itt
 ugyanis nem a tárgyi jelentés (tejut), hanem a szófejtési vagy
 gyöki értelem (kör) elvesztéről levén a szó: hol azon nyelv,
 mely neveit etymologice tisztában tartva bírja, s nem csak
 tudja mire viszonylanak, de érti is? Gondoljunk csak saját
 nyelvünk legnevezetesebb szavaira: *isten*, *ördög*¹⁾, *magyar* stb,
 ki érti ezeket gyökileg jobban mint bármely arab vagy csipp-
 véj nevet? míg ezek: *ország* (urság), *öntös* (öntös, ömlesztő)
 legalább minden képzett hazánkfiá, — *tündér*, *ősz*, *villám* és
 számtalanok pedig maga a nép előtt átlátszó, értelmes szavak.
 Gondoljunk csak helyneveinkre, melyek eredetileg mindnyá-
 jan valami értelemmel, legalább határozott vonatkozással bírni
 tartoztak, s mégis ezeknek feles száma idővel értelem nél-
 küli hanggá süllyedett, s türelmes tárgyává új meg új értel-
 mezéseknek, elnész vagy sületlen regéknek, melyek kihalt lel-
 két helyettesíteni alakúlnak. Gondoljunk csak a görög mytho-
 logiára, melynek tündérteremeiben hemzseg az ifju mythosok
 serge, melyeknek semmi más alapja, mint nem értett vagy
 félreértett ősnépek és semmi más kútfeje, mint ezek értelmezé-
 sének utólagos megkísértése. És hogy szorosan asztronómiai
 téren maradjunk: nemde az őscsillagzatnevek értelme magok-
 nál a görögöknél legnagyobb részben vagy végkép elhomályo-
 sult, vagy igen talányossá lőn? A vadgalambfőt (Pleiades)

¹⁾ Érintenem kell itt, mikép *ördög* szavunk kulcsát nagy hihetőséggel meg-
 találtam, bár reá most ki nem terjeszkedhetem. Azért kell pedig ezt
 főleg érintenem, mivel Ipolyi Arnoldunk (M. Myth. 36, 37, 45. stb
 l.) némi hibásan értett idézetemre támaszkodva, oly szófejtését adja
 az ördögnek (*ör* és *dög*), mely semmikép meg nem állhat, annyival
 kevésbbé pedig, mivel az idézetbeni DOÉG szó távolról sem *dögöt*
 jelent, sem ördögre nem vonatkozik, hanem bibliai személynév, Saul
 embere, Dávid ellensége. Az öreg kezdő betű s két ponttal jelelt
 leírás megóvhaták vala derék írónkat ily tévedéstől.

egyszerűen szép ösfogalmát nem többszörös ifju mythos s ugyanannyi álmagyarázat kérge vonta-e be? A vadmalacfőt (Hyades) hasonlóan szép majorságias képe nemde parasztnak tünt fel, s csaknem vég feledésnek bocsáttatott a negélyző mythologizálás későbbi szüleményei mellett? A magyar ős csillagzatnevek közt is nem egy jutott Hiring sorsára, — s igen tanulságos lesz rövid párhuzamba tennünk itt vele tisztes *göncöl*ünket, a mennyiben ennek viszontagságai Hiringéit csaknem nyomról nyomra visszatükrözik. *Göncöl* név, bármit mondott légyen néhai Lovász Imre ¹⁾, világosan appellativum; s bár e névalak, mint szintén Hiring is, égi jelenetre szorítózkodásával gyökrokonaitól magát elkülönözte, s közéletbeni további alkalmazásától korán elvonta — mi egyébiránt csak ős régiségét ²⁾ bizonyítja — : lehetetlen mindazáltal benne a *göm* vagy *gön* gyököt s ettől öröklött igaz értelmét a *tengely körüli csendes körbenfordulást* föl nem ismerni, minek tüzetes igazolása ismét nem ide tartozik. Nekünk csak Witekindünk hiányzik, azaz egy irott adatunk a középkorból, a midőn még, meg vagyok győződve, göncöllel imez eredeti egyszerűségében, minden szekér-attributum nélkül találkozánk. Ezt tőlünk, fájdalom! más fontosbakkal együtt az idők megirigylették. De az irott adatot helyettesíti némileg a nép ajkáról átvett ama göncölrege, mely alább, Phaetonról szólunkban, fog előfordulni, — hol úgy látszik, a leányrabló Göncöl neve a szekér nevétől elkülönítetten lebegett a regélő előtt, bár emez is, mint ugyanazon csillagzat másik trivialis ösfelfogása, szintugy lényegesen szerepel a mythos megalakításában, mint Strasse Witekindnél hős Hiring regéjében. Minden esetre e nevezetes monda, melyet a benne előforduló helyes és gazdag természetnézleteknél fogva is igen réginek kell gyanítanunk, nem ismer

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1839. I. 138. l.

²⁾ Így utal nagy régiségre — egy például a számtalanból — a homérosi *Bootes* név, mely kétségtelenül *ökörhajtót* jelent, de csupán az egen, mert földi ökrész e neven soha elő nem fordul, — jelül, hogy öszves görög emlékeink nem mennek fel amaz öskorig, melyben e név még a közönséges ökrészt illethette s róla az égre is átvitethek; azóta pedig a köz ökrész nevének alakulása külön irányt vett az egen fentartott régi alaktól.

még „göncöl szekere“ alakot, mely már a túlfejlett „Iringes Strasse“-nak felel meg, hanem legfőlebb is csak az eredeti összetétét értékéhez közelebb eső „göncölszeker“ alakot, melyben még az eredeti appellativumhozi hajlam élesebben tünteti ki magát, mint amabban, — s mely csakugyan mind a népajkon, mind íróknál (Gvadányi, Petőfi stb) maiglan vegyesen így is él. — Ezen witekindi első fokozat után következik az urspergi chrónikafélével (Iringes Strasse) párhuzamos második fokozat, a két eredetileg külön képet már amalgamizáló s göncölt mythicus személynévvé emelő „Göncöl szekere“, mely alakban találkozunk e csillagzattal írott emlékeinkben legelső főlemlítésekor, mi is irodalmi pusztulásaink miatt ¹⁾ nem korábban, mint a XVI. század közepe táján Melius Péter „Jób“-jában, történik ²⁾. Nem mulasztotta el a mythos e fejlettebb névalakot is maga módja szerint igazolni; minek eredményeül két külön historizáló irányu regét bírunk, melyeknek elsejében a természetnézletesség, másodikban a képzelet elevensége régiségre mutatnának ugyan; miután azonban följegyzőik a népajkra, mint forrásra nem is hivatkoznak: bajos volna rövid per utján ítéletet hozni, valljon ezek valóban néphagyományiak-e, vagy talán keletkeztöket irodalmi első feltüntöknél feljebbi időkre vinni nem is lehet. Elég, hogy a mythos megteremti „Göncöl“ nevű magyar emberét — (szintoly kevéssé, mint hős Hiring, létezett) — ki a harmadik kijövetelkor jött ki Scythiából a magyarokkal, és Zoltán fejedelem idejében a négy kerekű szekér rudját meggörbítette ³⁾, — vagy elérántja a kürtös Lehel által halántékon sujtott *Konrád* (Güntz, Güntzel, Göncöl) császárt, kit megfogván a halálra menő magyar hős átka: „tu praebis ante me, mihiq̃ue in alio seculo eris ser-

¹⁾ A ferencies és pálos bibliák s Heltai Jóbja még elő nem kerültek.

²⁾ A szövegben mind a két illető helyen IX : 9 és XXXVIII : 26 „szent Péter szekere“, de az elsőbbre tartozó magyarázó jegyzetben ez áll: „A cylagot ackit Sz. Peter szekérének, Nekik (értsd : némelyek) Göncölszekerének híjnak.“ (A szent Iob könyve stb. Várad 1565. 4r. M. academiai könyvtár.)

³⁾ Horváth Ád. Légrövid. Nyári Éjszaka. Pozs. 1791. 8r. 20. l. — Szirmai, Hung. in Parab. Budae 1804. 8r. 36. l. Edit, 2-da. Budae 1807. 8r. 48. l.

viturus“ (Turóci), a más világon kocsizik saját nevét viselő csillagszekerén ¹⁾. — De legyen elég ennyi a párhuzamból, — legyen elég a kezünk alatti Hiringről is, melytől azon meggyőződésem ismételt kifejezésével veszek búcsút, miszerint bár ezt első értelme elborultával a költői német kedély mythosilag feldolgozván, az égi nyugodt jelenetet hőstörténete mozgékony körébe vonta: de ez nem a mythosok tömkelegébe végnélküli bebocsátkozásunkra, hanem inkább arra jelszó, hogy azon egy mythost is eredeti magvázatára igyekezzünk visszavezetni, *mely magvázat többé nem mythos*; — meggondolván, hogy a mythos valamint elülről kezdve soha sem első mozzanat, hanem egy elsőbbnek felöltöztetése: úgy hátulról menve nyomozólag visszafelé, soha sem lehet vég nyugpont, hanem lépcső erre, — s becse annyiban határozódik, a mennyiben a vég célhoz, az eredeti egyszerű fogalomhoz gyakran *csupán általa* lehet eljutnunk, egyedül benne levén fenmaradva az őskor eszméiből az, mit sem egyenes világnézleti hagyományok, sem egyenes történelmi adatok fenn nem tartottak. Józan etymologizálás, széles körültektetés és a népies eszmemenetel iránti érzék az, minek segélyével a mythosnak gyakran igen makacs héja megtörhető, mely a magvazatot burkolta. (Vége köv.)

IRODALMI NAPLÓ.

— Irodalomtörténet. — *A Magyar Költészet Története*. Irta *Toldy Ferenc*. Első kötet: A Magyar Költészet Zrínyiig. Tinódi Sebestyén eszményképével. Második kötet: A Magyar Költészet Zrínyitől Kisfaludy Sándorig. Zrínyi Miklós a költő arcképével. Pest, 1854. Heckenast Gusztáv sajátja. Kis 8r. I. köt. XVI és 240 l. II. köt. XII és 282 l. füzve 2 ft 30 kr.

Ujabb kiadása a szerző egyetemi előadásainak összes költészetünkről a legrégebb (hún) időktől Kisfaludy Sándorig bezárólag, s így a jelen század elejéig, melyek egyenként a Pesti Naplóban jöttek ki, s itt

¹⁾ Jankovics Miklós, *Magy. Szónemzés*. Pest, 1812. 8r. 85. kövv. l. — Kassai Józ. Származt. s gyökér. Szókönyv. Pest, 1833. 8r. I. 316. l. — E Konrád-féle rege hangulata feltűnőleg hasonlít a Witekind-féle Hiring-mondáéhoz.

átnézve, rövid tartalomjegyzékekkel s egy teljes név- és tárgymutatóval jelennek meg.

A Magyar Nyelv és Irodalom Kézikönyve, a mohácsi vésztől a legújabb időkig, vagyis az utóbbi három század kitünőbb írói és költői, életrajzokban és jellemző mutatóványokban feltüntetve. Kiadta *Toldy Ferenc*. Első kötet: *A Magyar Költészet Kézikönyve: I. A mohácsi vésztől Kisfaludy Sándorig*. Pest, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1855. N8r. kéthasábos nyomtatással XVI l. és 736 szeptet. Az első kötet átvételekor 4 ft tétetik le, a másodikénál, mely a XIX. század költőit Kazinczy Ferentől Arany Jánosig tárgyalja, 2 ft, a harmadik, mely a XVI–XIX. század prózairóit foglalja magában, ingyen jár ki az előfizetőknek.

„A jelen munka rendeltetése — így szól az előszó — az irodalommal megbarátkozni akaróknak vezérfonalul, az irodalomtörténet tanulmányozóinak *kisded segéd könyvtárul* szolgálni. Mindkettőt eszközli, a mennyiben koronként feltűnt jelesb vagy idő szerint hatásosabb, s az uralkodó, vagy külön tekintetben figyelemre méltó, *irányokat képviselő írók* benne *életök, munkálkodásaik* s ezekből *válogatott darabokban* vezetnek föl.“ A XVI-d. század költői közül külön cikkekben tárgyaltnak: Farkas András, a politikai irányköltészet képviselője 1538., Istváni Pál, a regényes költészet megkezdője 1539., Batizi András, a bibliai epikáé 1530–50., Erdősi János, a romai versmértékeké 1539–41., Horvát András, a feddő költészet fő képviselője 1542–9., Tinódi Sebestyén, a historiás éneké 1541–56., Karádi Pál névtelene, a drámáé 1564., Heltai Gáspár, mint meseíró 1550–75., a szendrei névtelen 1571., Ilosvai Péter 1564–74. és Görgei Albert, mint népmondák feldolgozója, b. Balassa Bálint, a lyra megkezdője 1572–94. s több kisebb költők. A XVII. századból Rimay János 1595–1631. és Beniczky Péter 1620. a lyra folytatói, gr. Zrínyi Miklós, b. Liszti László és Gyöngyösi István mint epikusok, gr. Kohári István mint tanköltő. A XVIII. századból: Rádai Pál, b. Amade László és Faludi Ferenc, a dalköltők; b. Orczy Lőrinc, Bessenyei György, Barcsay Ábrahám, Ányos Pál, gr. Teleki József és Péczeli József, a francia iskolából; Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnás József a classicisták első korából; Pálóczi Horvát Ádám és gr. Gvadányi József, a népiesek közül; gr. Ráday Gedeon, Szentjób Szabó László, Dayka Gábor, Bacsányi János, Verseggy Ferenc, az újkola első időszakából; Virág Benedek, a classicisták második időszakából; Csokonai és Kisfaludy Sándor az önállók közül. Összesen több mint 360 költemény közöltetik, köztök nagyobb egészek is, mint péld. az egyetlen példányban fennmaradt „Balassi Menyhárt“ dráma 1564-ből, Ilosvai Toldiának legrégebbi szövege, sőt kéziratbóliak is, s a régiebbeknél szós dologmagyarázó jegyzetek *).

*) Azon barátim s olvasóim tekintetéből, kik „*A M. Nemzeti Irodalom Története*“ folytatása iránt koronként tudakozódnak, megjegyzem, hogy annak harmadik kötetét rövid időn, a negyediket még a nyáron reménylem befejezhetni. T. F.

— Szépműtan. — *Magyar Verstan.* Irta Greguss Ágost. Kiadja a „Pesti Napló“ szerkesztője. Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1854. K8r. 90 l. füzve 40 kr.

Az első, tudományosan tárgyalt magyar verstan, mely t. i. felsőbb elvekből indulva fejti ki s szoros rendszerrel s okadatosan származtatja le a nyelvbeli hangzatosságnak általán, s a versbelinek törvényeit különösen; s az *egyetlen*, mely minden ágaira a vers elemei- s alakjainak kiterjeszkedve, azokat általános és nemzeti jogosultságok szerint méltatja. A többiben vázolat, mely bővebb kivitelt s minél több példákat tesz kívánatossá; még is teljes, nem hagyva érintetlenül egy törvényt, egy gyakorlati szabályt vagy intést sem; e mellett folytonos tekintettel a vers-tan egyetemes állapotjaira úgy, mint nemzeti sajátságaira s a zenéhez viszonyaira; termékeny szépirodalmi intések s újmutatásokban gazdag. Ajánljuk tehát sürgetőleg, versíróinknak, kiknek technikai ismeretei gyakran zéró alatt állanak: a honnan aztán verselésünk az utolsó pár évtizedben sokaknál a legnyersebb empiriává süllyedt alá.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

KÉT NAPOM GERENDEN.

(Oct. 29. 30. 1854.)

EMLEKÜL GRÓF KEMÉNY JÓZSEF Ö NAGYSÁGÁNAK.

Dicső tetteket hirdetni öröm és kötelesség mind azok iránt, a kik azt elkövették, mind magunk és mások iránt, mert így a jó magva új gyümölcsök termésére hintetik el.

Kazinczy.

I. Két gyönyörűen elmúlt tanulságos napomat írom le.

Vannak az ikerhon egyes vidékein helyek, melyeket tiszta polgárerények, s a nemzeti irodalom fontos érdekében elviselt fáradalmak tesznek történelmi nevezetességekké. *Cenk* és *Keszthely* épen úgy megradják a jelen s jövő nemzedék figyelmét, mint *Széphalom* és *Cseke*. A magyar évlapok részrehajlatlan írója nem fogja egykor ezek számából kifelejtteni *Gerendet*, az erdélyi magyar fajnak jelenben egyetlen *Athe-naeumát*.

Erdélyben nincs egy talpalatnyi föld, melynek saját történelmi érdekessége nem volna. A viharos hajdan nagyszerű eseményei egykorú magyar naplók, vagy terjedelmes történeti kéziratok által tartattak fenn az utókor számára. A hajdani magyar költészet díszvirágai, s majd minden tudományág magyar művelésének nagy becsű ereiklyéi nem egy ritka autographban járnak kézről kézre. Mindezeket kiváló figyelemmel nyomozni, gondosan lajstromozni, részletesen ismertetni, s híven megőrizni, valamint nagy őseink iránt elutasíthatlan tartozásunk: úgy nem-

zeti irodalmunknak jelen korviszonyaink közt határozottan kifejezett irányzata, mely e két szóba van foglalva : *nyelvi és őstörténelem*.

Erdély nagyszerű multjának történelmi hagyományai páratlan gazdagságban Gerenden vannak összehalmozva gróf *Kemény József* úr nagy becsű gyűjteményében. E szakadatlan munka közt élő tudós hazafinak maradandó becsű értekezéseivel telvék e tartalmas haviirat füzetei; alig van tudományos folyóiratunk, mely avatott pennája alól egy-egy műgonddal szerkesztett dolgozatot nem hozott volna. Több kötetekre terjedő munkái köz kezekben forognak. A szellem, mely művein átleng, ez ismert szép jelmondatban : „patriam illustrare !” leli kifejezését. Innét azon köz tisztelet, mely a t. gróf fényes nevéhez csatlakozik nem csak a honi értelmiség, de a tudományt mindeniben becsülő művelt külföld részéről is.

A tudományok ezen nagy emberének személyisége, s grófi lakának roppant tudománykincse vágyaimnak rég kiváló tárgyává tették *Gerendet*. Meglátogatni a nemes grófot, a páratlan szorgalmu műbirtokosnak őszinte tiszteletemet személyesen kifejezni, s gazdag kézirat-tárában főleg „Erdély kiadatlan magyar történetirői” után — kik balul terjesztett köz hiedelem szerint végkép elenyésztek, — nyomozni, rég elhatározott szándékom vala.

Régen gerjedt s folyvást tartó vágyam elvégre teljesült. Egy kedvező alkalmon útra keltem Gerend egyik urához, nemzeti irodalmunk egyik kiváló tényezőjéhez.

II. Gerend Kolosvártól délnek gyors menetben hat órányira fekszik, a szép Aranyos folyó jobb partján. Utam nagy részt azon haladtott, melyen a *széphalmi öreg* 1816-ban ¹⁾). Oct. 28-dikának őszi ködtől borús reggelén megindult kocsim azon nagy kapaszkodónak, melyen *Kazinczy* szekerét a *Döbrentei* által befogatott négy ökör, ez előtt közel negyven évvel, vonta föl Felekre. A fejedelmek hónapban valamint sok egyéb, úgy azóta a feleki bércoldal is átalakult. Nem többé szélesen felvagdalt, irány nélküli gyeputak vezetik fel a magas hegytetőre az utast, hanem mértanilag kiszabott s jól kövezett szilárd országút kigyózik fel arra. Őszi aléltságában volt már a természet, a mező letarolt, mely fölött lágyan csapott el a havasi szél hideg szárnyain a ködtenger hulláma. A fák ágain csak itt-ott lehetett látni sárga lombokat. A táj Tordáig domb és völgy, s völgy és domb mindenfelé. A város regényes vidékben fekszik egy szőlődomb nyugoti lábainál, a sebes Aranyos bal partján. Célhoz sietvén, Tordán rövid ideig mulathattam. Az erdélyi születésű s külföldet nem látott ács által készített harmincöt lépésnyi szélességű lábatlan hidon átkelve, útam balra tért. Jobbra maradt a tündérregékkel megtermékenyített *Tordahasadék*, s a történelmileg is híressé vált tekintélyes *Székelykő*. Balra az Aranyos, jobbra egy messze terjedő síkföld szegélyén haladva, magam előtt látám a roppant tért, hol Traján vég-

¹⁾ L. Kazinczy Ferenc Utazásai. Budán, 1839. 8r. 191—197. II.

képen megveré Decebált : honnét azt ma is *Traján rétjének* (Pratu lui Traján) nevezi a román nép ¹⁾. Az Aranyos jobb partján elvonuló jó országúton folyvást egyenlő gyorsaságban haladva, rövid kitérésem után a regényes fekvésű Egerbegyre, kocsim a *lónai kastély* aljában robogott el, mely nemzeti regényirodalmunk nagy mesterének művészi ecsete által lón nevezetessé ²⁾. Az esthomály őszi köde borítá a vidéket, midőn behajtottam Gerend egyik lelkes urának grófi udvarára.

A téres udvaron átkelve, azon nagy tudományu hazafinak nyitottam vendégszerető lakába, ki irodalmunk s köz műveltségünk kettős érdekében szakadatlan munka közt a nemzeti becsület szent ügyének áldozza napjait. Munkaasztalánál egyedül leltem a tudós grófot esti óráiban, az előtte elterült, a lámpa özönétől megvilágított, s félig beirt papírlap felé meghajolva, pennával kezében. A sor bizonyosan, az utolsó betű pedig hihetőleg félbeszakadt, amint érzékeny üdvözetemet elkezdém. Fölemelkedett székéből, s felém fordulva némi kis meglepetéssel állott előttem, mintha rögtön tudni akarta volna, ki vagyok, s mi célja utamnak. Miután mindkettőt megérté, a minden nemes ügyekezeti iránt szent lángra hevülő lelkes gróf szíves örömmel fogadott tárt karjai közé. Rövid ismerkedésünk után, a grófi úrhölgynél tettem udvarlásomat. A magas műveltségű deánő nyájasan fogadott, s látogatásomból szeretett férjének kedves órákat jósolt. Mert tudni kell, hogy a nagy szellemű grófnak soha jobb napja nincs, mint ha kedvenc tanulmányaival rokon tudományágban fogadhat látogatásokat. Minden idejére, mely a tudományok szolgálatán kívül telik el, érzékenyen felsóhajt : „Diem perdidit!”

Hol az ősi magyar vendégszeretet, fesztelen háziasság, s az illem határai közt maradó őszinte nyíltság úgy otthonos, mint a nemes grófi pár díszes környezetében; azon helynek mosolygó éghajlatával könnyen megbarátkozik az idegen. Én egészen elememben valék.

III. A nemes gróf személyisége, tartalmas beszéde, szíves közlékenysége engem szó szerint elbájolt, helyhez kötött. Reggeltől a nyugalom idejéig egy lépésnyire sem távozhattam a grófi laktól; mert érezem tartózkodásom helyének fontosságát, s előttem lebegett a cél, melyet reméltem elérhetni. Jól tudom, miszerint a gróf szobájának közelében van azon műkincs-gyűjtemény, mely fajunknak Erdélyben jelenleg egyetlen muzeumát alkotja : azért feledék mindent. Feledém a szép Aranyost, mely a grófi lak aljában sebesen elsiet; felejtém a vidék szüretének vigalmait; felejtém a róna tájnak közel s távolban elnyúló bérceit. Bérc és folyó, róna táj és hajladozó völgyek másutt is vannak; de de egy csak Gerenden van : irodalmi régiségeinknek páratlan kincsalmaza. Szakhivatottság, éjnapnali lankadatlan szorgalom, tetemes pénz-

¹⁾ L. Kövári László : Erdély Régiségei. Pest, 1852. 8r. 10. l.

²⁾ L. Szív Rejtelmek. Irta Jósika Miklós. Első rész. „Brunhild.” 71. s köv. ll.

áldozat, óriás tudományszenvedély nyilatkozik ezen gazdag gyűjtemény minden egyes alkatrészében. Ezért üdvözlöm én Erdély Benkőjét s Magyarország Kovachichát egy személyben, a nemes grófban. Ezért marad felejthetlen előttem két napi mulatásom Gerenden, melynek grófját nagyinak tartottam, de műkincsei közelében előtttem tartott tudományos leckéi közt nagyobbnak találtam. Holott némely kora tudós nagysága az optikai távolsággal megfordított arányban van.

Mindaz, mi Erdély történelmének körébe esik, a gerendi gazdag gyűjtemény kéziratai s ősnymataiban jelentesen van képviselve. Érdekes volna kétségkívül a temérdek irodalmi kincset, szakokra osztva, legalább fő vonalaiban felmutatni; de ez nem egy pár őszi nap feladata: azért az egész műtár gazdag tartalmának vázlatos ismertetését itt hiába várja tőlem a történelem barátja. Ez rendszeres és húzamosb vizsgálódást feltételez, mi ismét több időt vesz igénybe. Egyébiránt biztat a remény, hogy idővel részletesen ismertethetem azt, mi a nemzet értelmiségének nagyobb része előtt eddigelé ismeretlen kincs volt. Nekem legalább erre elég reményalapot nyújt a hazafi grófnak azon kitünőleg nemes jellemvonása, miszerint ő korán sem tartja választékos műszerzeményeit magán vagyonnak, hanem a tudomány minden embere közös kincsének. Innét azon gyakor kijelentése a nemes grófnak irányomban, valahányszor egy-egy felőtölőbb műdarabon húzamosban időztem: „Vigye el ön magával ezt, vigye el azt, vigyen el száz darabot, vigye el mindazt, mire szüksége van: hisz mindez nem enyém, hanem mindnyájunké, kik a tudományt szeretjük.“ Meglepőleg nagy lélek nyilatkozata.

IV. Kirándulásomnak Gerendre — miként jelen útrajzom elején érintém — kettős célja volt: irodalmunk egyik tevékeny emberét személyesen ismerni, s jeles műdarabokban gazdag gyűjteménye közt Erdély kiadatlan magyar történeti forrásait ez úttal kiváló figyelemmel nyomozni. Örömezzet dagasztja keblemet, hogy mindkét célomat gazdag eredmény koszorúzta.

A nagy tudományu gróf nemes lelkű emberbarát, higgadt gondolkodású, de lángelelkű hazafi, ritka jártasságú történettudós, ki szerencsés emlékező tehetsége segedelmével roppant gyűjteményének legkisebb nyomtatványát, legparányibb kézirati jegyzetét, szóval az egész műkincstárnak legcsekélyebb részleteit oly alaposan ismeri, oly ügyes tapintattal s mesterileg kezeli, mint a zongorakirály műszerének minden egyes billentyűjét. Örökké kedvesen emlékezem vissza az avatott történettudós egyik sajátosságára. A nemes gróf ugyanis, miután sokféle kérdéseimre szabatosan válaszolt volna, feleletét mindig ezen formulával zárta be: „De ne higyen ön nekem; hanem tények győzzék meg.“ Ekkor eléhordta adatait, feltárta irattekercseit, kinyitotta, elemezte foliánsait, míg nem minden tisztán állott előttem. Valóban kiváló tulajdona egy tudományosan művelt férfinak, alapos történettudósnak, ki gazdag ismereteivel nem kacérkodni, hanem használni s fényt deríteni törekszik. — Le-

ereszkedése, velem éreztetett ritka kegyessége engem elbájolt, megzavart. A komolyabb tudományok hű szolgálatában fényes érdemeket szerzett hazai tudóssal soha ily fesztelenül nem társalogtam, ennyi könyűséggel s ily nemes modorban eszméket nem váltottam. Életemben soha oly két napom nem volt, melyeken annyi való, s közhasznu tudományos ismeretet átvettem volna, mint Gerend tudós grófjának felejtetlen körében. Folyvást tudományos beszélgetés és történeti becses kézirat, ismét terhes nyalábja a historiai adatoknak és érdekes megjegyzések, elemzések voltak két napon át időtöltésünk nemes tárgyai. Milyen emlékezetembe nyomultak a tudós gróf igéi, tartalmas leckéi. Nem felejttem én ezeket soha. Gerend lelkem előtt megszentelt hely lesz nagy szellemű uraért, a tudományok valódi embereért mind örökre. De történelmi nyomozásaim azok, miknek fényes eredménye gerendi két napomnak nagyszerű diadalát teszi.

V. Az Új M. Múzeum t. olvasója kétségkívül emlékezik még „*Benkő Józsefnek Tudósítására az Erdély historijája íróinak magyar nyelven találtató kézírásaikról*,” melyet *Brús Lajos* volt szíves közleni ¹⁾. A nagy fontosságú cikket, — mely figyelmemet egészen megragadá, — az érd. szerkesztő „*Benkő József rövid emlékezete*” című utóirattal kíséri, melyben a többi közt megjegyzi, miszerint *Benkő*, „kénytelen volt tizenöt folio kötetnyi gyűjteményén csekély áron tuladni, de e gyűjtemény is végre az enyedi könyvtárral együtt lángok és rablás martalékja lett” ²⁾. E becses *Tudósítását* boldogult *Benkőnknek* elemezve, s kezecsimnél levő régi kéziratokat használva, *Adalékokat* nyújtottam Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz ³⁾. Közleményem folytán azon nem áptalan észrevételemet fejezem ki, miszerint „Erdély kiadatlan magyar történetírói nem eredetiökben, hanem legnagyobb részt másolatban állanak *Benkő Tudósításában*, az anyák tehát élnek, habár a leányok Nagy-Enyeden a vég enyészet karjaiba hullottak is” ⁴⁾. *Adalékaimat* így zárám be: „Ezenel kijelentem, hogy én tervemmel elkészültem, melynek iránypontjai szerint megkezdem, s naponként folytatom táborozásomat titokban rejlő történeti emlékeink felfödözésének nagy fontosságú ügyében. Ha sikerülend némi érdekességeket felfödöznöm, azokkal hazám színe előtt megjelenni nem késem” ⁵⁾.

Ime megtértem táborozásomból, hogy győzelmemet elmondjam, s hazafiúi örömmel mutassam be a t. olvasóvilágnak a fényes diadaljeleket, melyek Erdély történettárának híven őrzött emlékei. (Vége köv.)

VASS JÓZSEF,

kegyes szer. áldor, írod. tört. tanár s könyvtárnok Kolosvárrát.

¹⁾ L. Új M. Muz. 1853. V. v. Májusi füzet. 217—238. ll. — ²⁾ L. u. o. 239. l. — ³⁾ L. Új M. Muz. 1854. V. v. Májusi füzet. 401—426. ll.

— ⁴⁾ L. u. o. 425—426. ll.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

MARTIUS, 1855.

III. FÜZ.

ÚJ-CLASSICA LITERATURA.

II. RICHARD KIRÁLY ÉLETE ÉS HALÁLA.

Dráma öt felv. Shakespearétől.

IFJ. SZÁSZ KÁROLYTÓL.

ELSŐ FELVONÁS.

I. Jelenés.

London. Királyi terem.

Richard király, kísérettel. *Gaunt* János, több *Nemesek*.

Richard. Szólj agg *Gaunt*, tisztes *Lancasterem*!

Elhoztad-e, ígéreted szerint

Merész fiadat, Herefort *Henriket* :

Hogy vakmerő vádját, mit a minap

Ki nem hallgathatánk, most igazolja

Mowbray Tamás, *norfolki* herceg ellen ?

Gaunt. Igen, királyom.

Rich. Szólj hát, ha őt kikérdezed : vajjon

Személyes gyűlöletből vádolá-e

A herceget, — vagy mint hű alattvaló,

Őt árulási szándékban találván ?

Gaunt. A mennyiben kipuhatolhatám :

Valóban, felséged fenyegető

Veszély miatt, nem régi gyűlöletből.

Rich. Hívjátok hát elénk, hogy szembesítve,

Vádlót s vádlottat hallhassuk magunk;

Vádat s védelmet mondva szabadon.

(Néhány a kíséretből el.)

Mind kettő lelke dühös és kevély,

Siket mint tenger, bős mint tűzveszély.

(Kisérek visszajönek, velök *Bolingbroke* s *Norfolk*.)

Bolingbr. Sok boldog évek hosszú örömét

Érjed kegyelmes uram és királyom!

Norfolk. Szerencséd napról napra növekedjék,

Míg az egek, a földre irigyen,

Halhatlan címet adnak koronádhoz!

Rich. Köszönöm mind kettőnek, bár egyik

Csak hízeleg. Ezt bizonyítja már

Jövésük célja: egymást árulónak

Bebizonyítani. Szólj, *Hereford* öcsénk,

Mi vádat adsz és mivel bizonyítsz

Mowbray Tamás, *norfolki* herceg ellen?

Boling. Először, — és az ég legyen tanúm! —

Mint szerető és hű alattvaló,

Királyom szent javát nézván csupán,

És szennyes gyűlölettől tiszta szívvvel,

Lépek fejdelmi szent színe elé. . . .

Mowbray Tamás, most hozzád fordulok,

És jól jegyezd meg szómat, mert azért

Itt áll e földön testem és karom,

Vagy halhatatlan lelkem fenn az égben:

Hogy áruló vagy, áruló s hitetlen,

Annak igen jó, — igen rossz hogy élj!

Mert minél szebb a kék ég tavaszon,

Annál rutabb a felhőfolt azon.

És újra, hogy még jobban megjegyezd:

Gaz áruló vagy, szembe mondom ezt.

S ha engedi királyom, még e helyben,

Mit nyelvem mond, azért kardom feleljen!

Norfolk. Hideg beszédem vádló ne legyen

Buzgalmam ellen. Mert nem női harc

S bős nyelv keserű csatája az,

Mi igazat tehet kettőnk között,

A vér heves, le kell csapolni azt. —

Azonban még sincs oly szelíd türelmem,

Hogy itt hallgatni tudnék, mint a hal.

Bár a felség iránti hódolat

Nyelvemre zabolát vet s nem lehet

Azt szabadon bocsátnom, mely különben

Nem állna meg, míg kétszerezve, mind

Nem lökné vissza a rágalmazó
Torkába vádjait. De nem tekintve
Királyi származását, s hogy rokon
Fejedelmekkel, — ime bátoran
Szembe állok vele s arcul köpöm.
Gyalázatosnak, gaznak állítom,
S előnyt adok, bizonyságul, neki:
Hogy a hová akarja, elmegyek,
Habár gyalog, lábam vérzéseig
Kell mennem érte, bár az Alptetők
Rideg fagyára, vagy bár mely sivar
Lakatlan helyre, hova még soha
Nem lépe angol, elmegyek utána,
Hogy igazoljam magamat hitemmel:
Szemtelenül hazudott a gazember!

Boling. Ne! sápadt gyáva! itt van zálogom!
Lemondok im királyi származásom
Előnyiről, mikkel nem tisztelet-,
De gyáva félelemből takaróztál.
S ha bünöd ijedelve még elég
Erőt hagyott, hogy fölvedd zálogom,
Hajolj utána! mert e jelre, minden
Lovagszabály szerint im kész vagyok
Felelni minden vádamért, s mi még
Szivedben áruló szándék lehet!

Norfolk. Im fölveszem s kardomra esküszöm,
Melynek érintése lovaggá ütött,
Hogy megfelelni kész vagyok neked
Lovagszabály s király parancs szerint:
És élve le ne szálljak a nyeregből,
Ha kardomat mint áruló veszem föl.

Rich. S mi vádja van öcséneknek Mowbray ellen?
Nagynak kell lenni, hogy szívünkben a
Seét gyanút felkölcse ellene.

Boling. A mit mondok, azért fejem kezes,
Hogy Mowbray, felségedtől nyolc ezer
Nobli-t kapott, hadi költségre szánva,
Mit ő aljas célokra költe el,
Mint áruló és tolvaj, hűtlenül.
Továbbat: — ezért is megfelelek,
Itt vagy akárhol, távol földön is,
Hová csak emberi szem elhatolt,
Hogy minden ármány s árulási terv
Mi csak tizenkilenc év alatt e honban
Szövődött: az ő hamis fekete

Agyából támadott. Azonkívül
 Állítom és bebizonyítani is
 Testén vagy lelkén kész vagyok, hogy ő
 Sietteté Gloster herceg halálát,
 Könnyen hívő elleneit uszítván,
 S az által, szemtelen alávalón
 Fojtá el vére árjában, szeléd
 Ártatlan lelkét. . . . Ábel véreként
 Kiált e vér az égre, a setét
 És szóvalan föld néma mélyiből,
 Engem jogos boszúra híva föl,
 S im esküszöm is őseim nevére :
 Hogy kardomon fog feketülni vére !

Rich. Mily fencsapongó elhatározás !
 Norfolk Tamás, minderre mit felelsz ?

Nor f. Oh felség ! fordítsd félre arcodat,
 S fűled legyen bár egy percig siket,
 Még e dicsó vér szennyét megtanítom :
 Ég s föld mikép utál ily hazugot !

Rich. Mowbray ! szemünk s fülünk nem részrehajló ;
 Volna testvérem, vagy bár enfiam
 (A mint csak apám bátyja-gyermeke),
 Királpalcámra esküszöm : hogy a
 Vér rokonsága nem adhat neki
 Előnyt feletted ; s szemeim előtt
 Ügyét jogosbbá s jobbá nem teszi.
 Szólj bátran, szabadon, — megengedem.

Nor f. No hát Bolingbroke ! lelked fenekéig,
 Gyalázatos torkodon át : hazudsz !
 Három részt amaz öszvegből, mikép
 Rendelve volt, Calaisban katonák
 Zsoldjára adtam ; a negyediket
 Királyom tudtával tartám magamnak,
 Mert ő felsége adósom vala,
 Még azon útból, mikor utoljára
 Járék Frankhonban a királyné után.
 No ! e hazugságot lenyelheted !
 Glosterre nézve : én őt meg nem öltem,
 Sőt szégyenemre, nem telyesítém
 Hivatalom ez ügyben szigorun.
 Mi téged illet, nemes lord Lancaster,
 Ellenfelemnek tisztos atyja ! egyszer
 Igaz, hogy életedre lest veték,
 S e bűn ma is még nyomja szívemet,
 De hogy az urnak testét fölvevém :

Meggyóntam azt s kértém bocsánatod,
Reményem is van, hogy tán megnyerém.
Ezek bűncim. A több fekete vád
Csak aljas boszúból eredt, gyalázatos
Alávaló hazug szív fenekén.
De azzal szembe merek nézni én,
S im, oda dobom én is zálogom
E vakmerő lábához, hogy legyen
Tanú, lovagi becsületemért,
A szívébe zárt vérnek ellenében.
S kérem felséged mindenek előtt,
Harcunkra hogy rendeljen helyt s időt!

Rich. Ti bőszerű urak! hallgassatok reám!
Tisztítsuk ki vér nélkül ez epét,
Bár orvos nem vagyok, ezt rendelem.
Igen mély sebet vág a mély harag.
Felejtés, bocsánat! nyújtsatok kezet!
Az érvágás most jóra nem vezet.
Jó bátya! csillapítsuk le veled:
Te fiadat, én Norfolk herceget.

Gaunt. Agg koromhoz épen illik ily beszéd:
Fiam! add vissza a herceg keztyűjét.

Rich. S te Norfolk az övét!

Gaunt. Nos Harry! hát?
Nem hallod a király parancs-szavát?

Rich. Norfolk! vedd azt le rögtön, akarom!

Norf. Magamat vetem lábadhoz, uram!
Éltem tied, de nem becsületem!
Azzal rendelkez, ezt hagyd meg nekem.
Tiszta nevemet, még sirom felett
Is őrzi a szeplőtlen becsület.
Hogy türjem e szégyent, gyalázatot,
Mely mérges törrel szívemig hatott,
Melyre nincs balzsam, csak szívvére, mely
E mérget lehelé!

Richard. Fojtsátok el
Boszútokat. Kesztyűjét visszaadd.
Oroszlán csitít leopárdokat.

Norf. De feltjait nem moshatja le!
Vedd el nevemről csak gyalázatom,
S a zálogot tüstént visszaadom.
Uram, királyom! Egy szent, tiszta kincs
A becsület e földön; ez ha nincs,
Az ember festett sár, aranyozott agyag.
Gyémánt, mely kőbe zárva is ragyog,

A bátor szív, hű kebel mélyiben . . .
 S nekem csak e becsület életem;
 A kettő összeforrvá, szorosán,
 Becsület nélkül éltem oda van.
 Hagyd hát, uram, nevem megvédenem:
 Érette élek, — s halok szívesen!

Rich. Öcsém! add át a keztyűt, kezd te meg!

Boling. Ily büntől istenim őrizzenek,
 Apám szemében legyek én leverve?
 Vagy a gyalázat sarával keverve
 E gyáva áruló előtt? Hah! nyelvemet
 Kivágom inkább, mintsem nevemet
 Ily gyáván bélyegezzem egy napon!
 Vagy fogaimmal szerte harapom
 A félelem szavának eszközét,
 És véres darabokban szertesztét
 Kiköpdösöm szájamból messzire,
 Ez árulónak gyáva képire.

Rich. Nem kérni, parancsolni szült anyám.
 Ha nem hajol békülni dühetek,
 Legyetek készen, étellel felelni
 Coventry térén, szent Lambert napon.
 Hadd döntse el kardotok, vértetek
 A gyűlölet kérdését köztetek
 Kibékülésről nincs már semmi szó,
 Lovagsata lesz köztetek bíró.
 Lord marshall! tiszteink fegyveresen
 Legyenek e párbaj színén jelen! (Mind el.)

II. Jelenés.

Ugyanott. Szoba a Lancaster-palotában.

Gaunt, Gloster hercegnő.

Gaunt. Ah! a mi részem Gloster vériből van,
 Bús jajjaidnál jobban ösztönöz
 Gyilkosi ellen boszura. De lám
 Azok kezében van a boszú is, kik
 Szerzék halálát, mit mi helyre már
 Nem hozhatunk. Bizzuk hát panaszunk a
 Jóságos égre, mely midőn a föld
 Büneinek óráját érve látja,
 Égő boszút önt a bünösre le.

Hercegnő. Nem sarkantyuz hát a testvéri érzet?

A szeretet nem gyújtja lángra már
 Agg szívedet? Eduardnak hét fia,

Kik közül egy vagy, — mint ugyan azon
 Szent vérnek hét edénye, vagy mikép
 Egy töröl sarjadt hét szép ifju hajtás; —
 Némelyt közölök hervadás talált,
 Némelyt lemetszett a sors bal keze
 S Tamás, uram, férjem, hű Glosterem, —
 E szent edény a hős vérrel tele, —
 E szép hajtás az ős királyi fán, —
 Széttörve : drága nedve szétömött,
 Lemetszve : gazdag lombja mind lefonnyadt
 Irígy kéz, gyilkos véres bárd alatt!
 Ah Gaunt! e vér tiéd! A méh, az ágy,
 Az anyag, melyből te formáltatál,
 Formálta őt is! s bár te élsz, lehelsz,
 De meg vagy ölte benne S még te is,
 — Hallgatva bár — jóvá hagyod apád
 Halálát, — veszni hagyva véreDET,
 Ki jó apádnak hasonmása volt.

Ne mondd ezt türelemnek, — mert nem az!
 De gyáva csüggetegség; boszulatlan
 Hagyván amaszt, magadnak életéhez
 Mutatsz kényelmes utat ellenidnek,
 Hogy téged is bátran megöljenek.
 Mi köznap emberében türelem,
 Nemes sziveknél gyávaág lesz az.
 Mit mondok? Biztosítani magadat :
 Gloster halálát kell hogy megboszuld.

Gaunt. Itéljen isten! mert helyettese,
 Szent színe előtt felkent képe, a
 Király tevé azt! Hogyha bűnösen :
 Isten boszulja meg, de én soha
 Helytartójára fegyvert nem fogok!

Herc. Ah! hova forduljak hát panaszommal?

Gaunt. Isten az özvegy véde, gyámola!

Herc. Jól van tehát. Gaunt, isten veled!

Te menj Coventryhez, a bajvivást
 Henrik öcsénk s a gaz Mowbray között
 Megnézni. Oh! Férjemnek kínja, mind
 Szálljon Henrik kardjára, s zord hegyén
 Hasson be Mowbray áruló szívébe!
 Vagy ha nem éri őt első csapásra :
 Mowbraynak bűne oly súlyos legyen,
 Hogy megszakadjon habzó paripája
 S őt öszvezuzva hagyja a fővényen,
 Méltatlant Harry nemes fegyverére.

Isten veled, Gaunt! véred özvegye

Bujával marad, hogy sirba vigye!

Gaunt. Isten veled, hugom. Coventrybe
Megyek. Maradjon a jó ég veled!

Herc. Egy szót még. A bú visszapattan az

Elejtett szóban, nem mert könnyü és

Üres, de sulyaért Én búcsuzom

Mielőtt kezdtem volna valamit.

Búm megmarad, bár szünni láttatik.

Köszönts bátyám a yorki herceget.

Ez az egész de még is ne siess

Tán valami eszembe jut Mondd meg neki:

Mit is? hogy Plashyban minél előbb

Meglátogasson. Ah! mit lásson ott

A jó öreg York? üres falakat,

Lakatlan ürt s zord köveket, miken

Nem hangzik sürgő lépés, szeliden.

Mi üdvözlje ott? Sohajjaim!

Még is ne jöjön! Mért keresse fel

A bút, mely mindentütt lakásra lel?

Hadd maradjak elhagyva, egyedül,

Ne lásson sírni más, rajtad kívül! (El.)

III. Jelenés.

Gosfordi rét, Coventry mellett.

Sorompók, trón. *Hirnökök, Nép; Lord Marshal és Aumerle* jönnek.

L. Marshal. Jó lord! Herefold Henrik készen van-e?

Aumerle. Egészen; és csak előlépni vágy.

L. Mar. Norfolk is, bátran, szenvedélyesen

Csupán a harsonák jelére vár.

Aum. A bajvivók hát készen vannak, és

A felség jöttét várják egyedül.

Harsonák. *Richard* király jő s a trónon helyet foglal. *Gaunt, Bushy, Bagot, Green* és mások helyet foglalnak. Trombita szó, melyre a színpalak megöl más trombita felel. *Norfolk* jó fegyverzetben, előtte *Hirnök*.

Rich. Marshal! tudakozd ama lovagot:

Mi végre jött fegyverzetben élénk?

Kérdd meg nevét. S aztán szabály szerint

Eskesd meg őt, hogy úgy járjon jogszerű.

Marsh. Isten s király nevében: szólj, ki vagy?

Mi végre jössz lovagfegyverzetben?

Ki ellen jössz? S mi végett van vitád?

Szólj igazat, lovaghitedre eskvén

S úgy védjen Isten téged s kardodat!

Norf. Nevem Mowbray Tamás, norfolki herceg.
 Esküm szerint jövék (megszegni azt,
 Örizzen isten minden lovagot!),
 Hogy védjem hitem és hűségemet
 Isten, király s utódaim előtt:
 Hereford ellen, ki e csatára hítt;
 S isten s karom segélyivel, magam
 Védvén, őt bizonyítsam árulónak
 Isten, király s én ellenem! Az ég
 Úgy óvjon, a mily jogszerűn vivok.

Harsonák. *Bolingbroke* fegyverzetben jő. Előtte *Hirnök*.

Rich. Marshal! tudakozd ama lovagot:

Mi neve s jötte célja, hogy ekép
 A harenak fegyvereiben érkezik?
 S törvényeink szerint vedd esküjét,
 Hogy ügye jogos és igaz.

Marsh. Mi a neved? Mért állsz fegyverben itt,
 Richard király sorompói előtt?
 Ki ellen jössz? mi végett van vitád?
 Szólj lovaghit szerint s úgy áldjon ég!

Boling. Herefordi Henrik, Derby és Lancaster
 Ura vagyok: fegyverben készen ím
 Bebizonýítani isten és karom
 Segélyivel e sorompók között,
 Mowbray Tamás, norfolki herceg ellen:
 Hogy áruló, hitlen s gyalázatos,
 Isten, Richard király s én ellenem!
 Úgy ovjon ég, mint igazán vivok.

Marsh. Halál fején, ki oly merész leend
 És vakmerő, átlépni e sorompót;
 Kivéve a marshalt s a tiszteket,
 Kik a csatát intézni hivatottak.

Boling. Marshal! hagyd megcsókolnom a király
 Kezét s előtte térdet hajtanom,
 Mert én s Mowbray olyak vagyunk, mikép
 Hosszu zarándok útra indulók;
 Hadd vegyek azért ünnepélyesen
 Bucsút barátimtól, kik itt maradnak.

Marsh. Felségednek a vádló könyörög,
 Hogy kézsókkal vehesse búcsuját.

Rich. Leszállva, szívéhez szorítjuk őt.

Hereford öcsénk, a mily jogos ügyed,

Úgy áldjon ég! Vérem! isten veled!

Ha az kiomlik: siratnunk szabad,

De megboszúlani nem, halálotat.

Boling. Köny ne fertőzzen egy nemes szemet se,
 Ha Mowbraynak dárdája átverend!
 Mily bizton száll a sólyom a madárra:
 Úgy szállok én Mowbray ellen csatára!
 Uram király, vedd búcsumat!
 És te is Aumerle! jó rokonfelem!
 Nem betegen, bár halálhoz közel,
 Ifjan, vidáman, bizva válok el.
 S mint lakomán, mi legédesb vagyon,
 Im utoljára én is azt hagyom:
 (Gaunthoz) Apám! vérem földi nemzője te!
 Kinek lelked bennem megifjula,
 S kettős erővel buzdít engemet
 Erős kezekkel megragadni a
 Győzelmet, mely fejem felett lebeg:
 Páncélnak imáddal adj erőt,
 Lánçasámat áldásoddal élesítsd,
 Hogy áthatoljon Mowbray vértvasán,
 S Gaunt nevének új fényt adjon az,
 S fiának hőstettében diadalt.

Gaunt. Igaz ügyedben segítsen az ég!
 Mint villám légy a kivitelben gyors,
 S csapásaid, kétszer megkétszerezve,
 Mint rettentő mennydörgés essenek
 Az árulónak sisakos fejére!
 Küzdj, ifju vér! győzz, s életben maradj!

Boling. Szent György s igazság! segedelmet adj!

Norf. Bár mint intézze ég s föld sorsomat,

Itt Richard trónusához hiven él,

Vagy hál egy hü, igaz, elszánt nemes.

Soha sem törte még rab több örömmel

Szét láncait, nem üdvözölte szentebb

Kéjjel szabadsága arany hajnalát,

Mint e vidám szív üdvözli dicső

Harcának ünnepét, gaz ellenével.

Uram királyom s bajnok társaim!

Vegyétek im üdvkívánatomat!

Oly könnyű szívvel megyek harcra, mint

Játékra. Nyugodt az igaz szíve!

Rich. Isten veled, lord! Örülök, szemedben

Erény s vitézség lángit látom egyben.

— Ints marshalom! kezdődjék a csata!

Marsh. Hereford Henrik, Lancaster s Derby grófja!

Vedd e dzsidát. Ég óvja az igazt!

Boling. Fálnál erősb hitemmel mondom: amen.

Marsh. (egy tiszthez) Vidd e dzsidát Norfolkknak hercegéhez.

1. Hirnök. Hereford Henrik, Lancaster s Derby grófja

Áll isten és király, ég s föld előtt;

S kész hitlen áruló nevét viselni,

Vagy megmutatni, hogy Mowbray Tamás

Norfolki herceg, hitlen áruló

Isten, király s ő ellene. Vitéz

És harci vagygyal vár csatára jelt.

2. Hirnök. Itt áll Mowbray Tamás, norfolki herceg,

S kész hitlen áruló nevét viselni,

Vagy megmutatni Hereford Henrik ellen:

Hogy áruló, hitlen s gyalázatos,

Isten, Richard király s ő ellene.

S ügyében bizva, és a lovagi

Csatára készen, csak a jelle vár.

Marsh. Föl harsonák! Előre harcosok!

(Harsonák.)

Megálljatok! Botját ledobta a király.

Rich. Tegyük le a fegyvert, a sisakot,

És helyeikre visszatérjenek!

Mind vissza! harsonák zendüljenek!

Határozatunk fogjuk kimondani.

(Hosszabb harsonázás.)

(a küzdőkhöz) Halljátok meg tanácsunk végzetét. —

Hogy országunknak földje, általa

Ápolt vérrel fertőzve ne legyen,

S szemünk gyülőlvén a rokon karok

Által, vadul vert hazafi sebek

Ádáz tekintetét, — s mert hihető, hogy

Csak nagyravágyás és sasróptü góg

Sarkalta egymás ellen szívetek

Irigy vetélkedésre, mely gyűlöl

Mindent, ki égvivó utjában áll,

Hogy fölverjétek békénk gyermek álmát,

Honunknak enyhe bölsejében, — az

Föl-fölriadva a szilaj dobok

S ércharsonák viszhangos moraján,

Szörnyű csatára költi kardotok

Metsző vasát, vad rettentésivel

A bék galambját elriasztja, és

Végtére rokon vérben gázolunk:

— Számüzetéssel büntetünk azért.

Hereford öcsénk! míg kétszer öt nyarat

Nem ér virágzó mezeinken a kalász,

Halálbün alatt ne merj visszatérni,

Hanem az idegen földjét taposd.

Boling. Legyen mint akarod. Egy vigaszom,
Hogy az a nap, mely téged melegít,
Süt engem is, s reád eső sugára,
Fényt önt a bujdosó setét utára.

Rich. Norfolk! még súlyosabb sors vár reád,
Mit ajkam is haboz kimondani.
A lassu órák nem vetnek határt
Száműzetésed hosszú idejének.
Reményt nem engedő szó : örökös
Száműzetés lesz sorsod, — hogy soha
Vissza ne térj, halálos bűn alatt!

Norf. Nehéz ítélet, oh király! melyet
Nem vártam volna kegyes ajkaidról!
Jobb sorsot ah! nem ily gyalázatot,
Mint így, világul kidobatra lenni,
Érdemle szolgál felséges kezedtől.
A nyelvet, melyet negyven évekig
Ajkam beszélt, — az édes anyai
Nyelvet immár el kell felejtennem;
S e perctől ajkam már hasonlatos
Hárfához, melyről letépték a hűrt!
Zárt hangszer az, vagy hogyha nyitva is,
De rajta játszani nem tudó kezek
Közé került. Nyelvemnek börtöne
Kettős vasráccsal: ajkam, fogaim.
S az értetlenség, némán, zordonan,
Setéten őrzi börtön ajtaját!
Öreg vagyok új dajkától tanulni,
S gyógyogni újra kis gyerek gyanánt.
Ítéleted hát szóztalan halál, mely
Ajkamtól a szó hő lehét fogá el!

Rich. Hiába a bű! Nem használhat az;
Ítéletünkre késő a panasz!

Norf. Isten veled hát honom verőfénye!
Lakásom árny és örök bánat éje! (Elvonúl.)

Rich. Megállj s magaddal vígy egy esküszót.
Tegyétek e királyi kardra itt
Száműzött kezetek, s esküdjetek
Isten iránti hitetekre (mert
Az irántunktól föloldalak),
Hogy úgy segítsen isten titeket,
A mint soha egymás baráti a
A száműzetésben nem leendetek,
Sőt elkerülitek egymásnak arcát,

Nem váltotok szót, vagy üdvözetet,
Mely itt eredt gyűlölségtök viharját
Lecsendesítné; egyezés szerint
Nem jötök egybe, összeveszküvés
Tervét forralni ellenünk, hazánk,
Kormányunk ellen. . . .

Boling. Én megesküszöm.

Nor f. Esküszöm én is.

Boling. Norfolk! vége itt
Vitánknak. Eddig, hogyha a király
Megengedé: egyikünk lelke már
A pusztá légben bolygna, száműzötten
Testünk törekeny sirjából, mikép
Most testeink száműzve a hazából:
Valld hát be árulásod, még elindulsz.
Távol visz útat, ne hurcold a bűn
Nehéz súlyát magaddal, lelkeken.

Nor f. Nem, Bolingbroke! Ha áruló valék,
Legyen nevem örökre kitörülve
Az élet könyviből, s száműzve az
Egekből lelkem, mint most innen én!
De tudja ég s te s én: te mi valál,
S hajh, nem soká: tudandja a király!
Isten veled királyom! én tudom:
Már el nem tévedek, bár mely uton;
Hazám kivéve, minden út enyém! (El.)

Rich. Bátyám! szemednek borus tükörén
Lelkednek bűját olvasom. Komor
Tekinteted, fiad ítéletéből
Négy évet kitörölt. (Boling.-hoz) Hat tél után
Térj vissza s üdvözölve fogadunk.

Boling. Egy kurta szóban mily hosszú idő van!
Négy tél fagyát és négy tavasz lehet
Elnyelte egy szó a királyi ajkon.

Gaunt. Köszönöm oh király, hogy kedvemért
Négy kinos évet eltörölsz fiam
Száműzetésiből; bár hasztalan!
Mert mi előtt lejárna a hat év,
Cserélve holdját s tűnő napjait,
Olajfogyott lámpámnak pislogását
Kiolttja addig a végetlen éj;
Egy-ujjnyi gyertyám körömig leég,
Hogy fiamat ne láthassam viszont!

Rich. Ej bátya! még sok év előtted áll!

Gaunt. Te egy percet sem adhatsz oh király!

Megrövidíthetd búval napomat,
 De hatalmad csak egy hajnalt sem ad,
 Segíthetd, barázdálni, az időt,
 De nem simíthatsz el csak egy redőt.
 Megölni engem elég egy szavad,
 Új éltet egész országod sem ad.

Rich. Nem én, tanácsunk számüzé fiad,
 S szavazatod te is reá adád.

Mért vádolod most ez ítéletet?

Gaunt. Édes falat is gyakran lesz nehéz,
 Ha megemésztjük. Engem mint bírót
 Kértél tanácsért, s az apai szót
 El kelle nyomnom. (Oh ha idegen,
 Nem ítéltem voln' oly hidegen!)
 A részrehajlást kerülém, s vele
 Szóm ennen éltetmet metszette le!
 Ah! vártam is, ha mondanák: hogy én
 Ön vérem iránt vagyok túl kemény,
 De tétovázó nyelvem zord szavát,
 Mely engem ölt meg, te helyben hagyád.

Rich. Öcsém, isten veled! bátyám, bucsuzz!
 Ő számüzött és el kell mennie!

(Harsonák. *Richard és kísérete* el.)

A umerle. Isten veled! mit most nem tudhatunk,
 Tudasd levélben távol útaidról.

Marsh. Uram! nem bucsuzom, veled megyek,
 A míg hazánk határi engedik.

Gaunt. Szavakban oly fősvény mi végre vagy,
 Barátaidhoz nincs-e búcsu szód?

Boling. Kevés van, hogy tőled bucsuzzam is,
 Pazarnak kéne lennem a szavakkal

A tele szív búját kiönteni.

Gaunt. Búd: csak a távol lét egy ideig.

Boling. Öröm ha távol: bú jelenkezik.

Gaunt. Mi a hat év? Oly gyorsan elrepül!

Boling. Örömben! Oh de a ki búban ül!

Gaunt. Mondd, hogy te jó szántadból utazol!

Boling. Szívem sohajja, a mely érzi jól,
 Hogy számüzött, csak meghazudtoland.

Gaunt. Lépéseidnek bujdosó sulyát

Nézd mint setét köt, melybe foglalod

A visszatérést, szép gyémánt gyanánt.

Boling. Ah! minden egy nyom, mely tovább viszen,
 Azt jelölendi: milyen messze estem

Gyémántjaimtól, melyekkel bírek.

A hosszú vándorút, melyet teszek
Mint egy tanítvány, messze földeken,
Más tanulságot nem ad büszkeségül:
Mint vándor könyvet, bútól láttamozva!

Gaunt. Minden hely, hol az ég sugára süt,
Ég és szerencse rév a böcs előtt.
Tanítson erre téged is a szükség,
E legjobb tanító, legfőbb erény!
Gondold: hogy el nem űze a király,
Te űzted őt el! A bánat súlyosb,
Ha érzi, hogy roskadva viselik.
Menj, s mondd: apád küldött tapasztalásért,
Nem a király űzött ki. Vagy hitesd el
Magaddal, hogy a lég itt dögveszes,
S egészségesb vidékre utazol.

A mit szived szeret, gondold hogy az
Ott van, hova mész, nem hátad mögött.
Képzeld zenésznek a dalos madárt,
Dus szőnyegül nézd a zöld pázsitot,
Nőkül a rét virágit, s lépteid
A gyönyörök táncának, kéjben úszva!
A bűnnek nincs hatalma a fölött,
Ki megveti vagy kikacagja őt.

Boling. Oh! hordhatunk-e markunkban tüzet,
Ha Kaukáz fagyára gondolunk?
Megszűnik-e az éhség mardosása,
Ha képzelődünk dús ebéd felől?
A tél havában meztelen heverni,
S hó nyárról álmadozni, lehet-e?
Oh nem! a boldogságnak képzete
Csak kínosabbá teszi a kesert,
A bú marása sosem mérgesebb,
Mint hogyha csak érinti a sebet!

Gaunt. Jer jer, fiam! utad megmutatom;
Oly ifjan én megváltam volna már.

Boling. Isten veled, hazám! te drága part!
Dajkám, anyám, mely még ölébe tart!
Bár merre járjak, annyit mondhatok:
Számúzve bár, de híved maradok!

IV. Jelenés.

Ugyanott. Királyi szoba.

Richard, Bagot, Green egyik ajtón; utánok *Aumerle* a mászon jönnek.

Rich. Jól megjegyeztük. — Nos *Aumerle*, meddig
Kisérted el a magas *Henriket*?

Aum. A magas Henrikkel, — ha úgy akarod —
Az első útig mentem s ott hagyám.

Rich. Szólj, omla-e sok könny a búcsunál?

Aum. Tölem bizony nem; csak a nyugati szél,
Mely szembe fútta kényes arcainkat,
Költé fel alvó csúszomat, s hideg
Búcsunknak egy könnyel kedveskedék.

Rich. S mit monda Harry, hogy bucsuztatok?

Aum. „Isten veled.“ S hogy én nem akarám
E szót befertőztetni : oly nyomasztó
Bút színlelek, hogy minden hang e bú
Mély tengerébe eltemetve látszott.
De ha e szó : isten veled ! — nehány
Órát adott voln' a száműzetés
Igen rövid határhoz : bizony
Egész köteggel adtam volna azt,
De így : nem adtam egyet is neki.

Rich. Ősém, ő is rokonunk ! De vajjon, ha
Száműzetését megemésztik az
Évek : fog-e sietni karjaink közé ?

Magunk, Bagot, Bushy s Green vettük észre,
A néppel ő mikép kacérkodott ;
Mikép akart behatni szíveikbe
Alázatos, szelíd mosolyaival,
Hizelkedéseit rabokra szórván,
S kézművesekre nyájasságait.
Sorsa iránt türelmet mutatott,
Mintha magával, száműzésibe
Akarná vinni a tömeg kegyét is.
Egy kofa előtt kalapot emelt,
Két taligás bőgé : isten veled !
S ő meghajolván kényes térdivel,
Mondá : köszönöm kedves jó barátim !
Mintha reája nézne Angolország
S népünk reménye már ő volna csak !

Green. Jó ! eltolók már s vele e gondokat.
— De az irlandi lázadásra kell
Figyelni már, míg több idő haladna,
S abból előny nekik, neked királyom
Veszély eredhet.

Rich. Minmagunk megyünk
E harc színére. S mert szekrényeink
Egy kissé kimerültek, a pazar
És fényes udvar sok költségivel :
Királyságunkat haszonbérbe adjuk,

És jövedelme elég pénzt adand
 Kezünkre. Vagy, ha nem leend elég,
 Fehér lapokra, miket itt hagyunk,
 A helytartók irhatnak rendelést
 Azok nevére, kik felől kisül,
 Hogy sok a pénzök; s azt elküldhetik
 Mindjárt utánunk, Irland földre.
 (Bushy jó) Nos Bushy! mi újság?

Bushy. Az öreg Gaunt
 Nehéz beteg. Váratlan lepte meg,
 S azonnal gyors futárt küldött ide:
 Felségedet kérvén, hogy menne hozzá.

Rich. Hol fekszik?

Bushy. Ely-house-ban.

Rich. Uram! vezesd az orvosok esztét,
 Hogy ágya szalmáján könyítsenek!
 Szekrényi béléseéből katonák
 Egyenruhája lesz a háborúra!
 Jerünk urak! siessünk látni őt.
 Ég adja, sietségünk késsen el! (Mind el.)
 (A kárpit legördül.)

A TURK NEMZETSÉGEK.

CAZWINI, XIII. SZÁZADBELI ARAB ÍRÓ SZERINT *).

REPICKY JÁNOSTÓL.

Borthász széles tartomány Kozárhonban, Atil folyó mellett terül el. Lakosai moszlimek, nyelvök minden nyelvtől különbözik. Épületeik fából készültek, melyekben télen szoktak lakni, mi pedig a nyarat illeti, azt sátor alatt töltik. E tartományban rókának neme létezik, mely szerfölött szép, sok szőrű, piros színű. Bőréből készül az úgy nevezett *borthász-ködmön*. Az éj nálok nyáron rövid és csak néhány óráig tart,

*) Egész néven Zakarija Ben Mohammed el-Cazwini; kinek arab nyelven írt Kosmographiája tartalmazza e nagy fontosságú, s régi testvéreink történetére s ethnographiájára még fel nem használt helyeket, a II. köt. 391. s köv. lapokon, ⁴ Wüstenfeld által kiadva Göttingen, 1848.

mert az utas nem képes nyári napon egyetlen paraszangánál ($1\frac{3}{4}$ mfl.) többet beutazni ¹⁾).

Bedzsnák (Besnyők) tartománya. Ezek turk nemzetbeliek laknak a hatodik éghajlat éjszaki részén, közel a szlávokhoz. Hosszú szakálás és bajszos nemzet ez. Sokan vannak, erővel és függetlenséggel bírók, adót teljességgel senkinek sem fizetnek. Egyik a másik birtokára rohan, mint a vadállat és nejeiket leterítik az emberek láttára, s azt nem szégyenlik, mint az oktan állatok. Élelmök kölesből áll. Tartományuk tizenkét napi járásnyi ²⁾).

Bedzsá tartomány, turk nemzetbeli nép ez, országuk egy hónapnyi utazásra terjed. Hitetlenek (bálványozók t. i., nem moszlimek), imádják királyukat s az adót *Tahtháhnak* (?) szokták befizetni. Tisztelik a marhát, s ezért nem is esznek belőle. Országukban sok a szőlő, füge, fekete naspolya. Ott van fának neme, melyet tűz meg nem emészt. Bírnak e fából bálványokat, a keresztyén utasok magokkal viszik e fát és mondják, hogy az ama feszületfának neme, melyen Jézus (kire üdv!) fölfeszítettett ³⁾).

Bográdzsok tartománya. Turk nemzet. Bajszt viselnek, de szakált nem. Országuk egy havi utazásnak kiterjedtségével bír. Van nagy tekintetű királyuk. Említik, hogy ő Ali ⁴⁾ nemzetségéből való, és hogy Jahjától (János) Zejd fiától származik. Bírnak megaranyozott könyvet, melynek hátára néhány vers van írva, Zejd halálára, mint gyászköltmény, s ők e könyvet imádják. Szerintök Zejd arabok királya és Ali ben abi Fháleb arabok istene, és nem tesznek senkit királylyá, kivéve, ha ezen Alibéli nemzedékből való. Ha ég felé fordulnak, felnyitják szájokat és égre függesztik szemöket mondván: az arabok istene száll róla le és abba felmegy. A mi e Zejd nemzedékéből való királyokon csodálatra méltó, az hogy sza-

¹⁾ A Volga bal partján laktak, bolgár és kozár nép közt. L. Ibn Fosz-lán Frähtől kiadva; 62. l.

²⁾ Törzsüktől elszakadván, kozár és görög nemzet közt telepedtek meg. Ibn F. 44. l.

³⁾ A kozároktól nyugatra e négy turk faj lakott: *Bedzsná* (az előbbi Bedzsá), *Badzskurd* (Baskír), *Bedzsnák* és *Nogerdá*. I. F. 238. l.

⁴⁾ Az arabok negyedik khalífája.

kálok hosszú, orruk kiálló s magas, szemök nagy. E népnek van lovashada, gyalogsága pedig számos. Mesterségök fegyverkészítésből áll, melyek közül igen szép eszközöket gyártanak. Élelmök kölesből és koshusból áll és országukban marha és kecske teljességgel nincsen. Öltöznek gyapjuruhában s egyéb ruhát nem viselnek. Szokásuk, hogy ha valaki elutazik (elmegy) mellettök (országuk mellett?), vagyonának tizedét veszik meg rajta.

Tatárok országa. Ezek a turkoknak nagy törzsét képezik, és laknak a hatodik égalj keletén. Inkább hasonlítanak vadállatokhoz, kemény szívök, embertelen kedélyök, szilárd testök, durva természetök, viszálykodások, vérontásuk és annak tekintetéből, hogy állatot kínoznak. Lázongásuk és kitörésök foglaltatik egyikében azon csodamondatoknak, miket Allah prófétája (Mohammed) mondott, s ez abban áll, a mit Abu Borda ¹⁾ elbeszél, s ő azt apjától vette, mondván: Ültém Allah prófétájánál (üdv rajta!), s hallám beszélni: nemzetemet széles arcú, pici szemű nép fogja üldözni, s annak arca olyan, mintha (szélességre) paizs volna, és pedig három izben, míg behatnak hozzájuk egész az arab félszigetre. Az első izben megmenekül tőlük, a ki elfut előlük; a másodikban egy rész el fog veszni, a másik megszabadul; a harmadikban mindnyájan elvesznek. Kérdék (a jelenvoltak): és vajjon kik azok? oh Allah prófétája! Ő felelt: A turkok s mondom arra, kinek a kezében van lelkem, hogy lovaik a moszlimek meesetei oszlopaihoz fognak kötve lenni. — Szintúgy tőle van e mondat: Allahnak keleten seregei vannak, s azok neve *turk*, s őáltalok áll azon boszút, a ki hozzá engedetlen, és mennyi sohajtozó és könyörületért esengő hölgy lesz akkoron, de ők könyörölni nem fognak, s ha majd azt látandjátok, készüljete a feltámadásra ²⁾ (végső órára) ³⁾.

A mi pedig a vallásügyeket illeti, azokat tekintetbe sem veszik, nincs nálok szabad és nincs tilalmas (ezek közti kü-

¹⁾ Inkább *Dorda*, mert ez volt Mohammeddel egykorú, Borda szájhagyományos arab pedig nem is létezett. L. Hammer-Purgstall: Geschichte d. goldenen Horde in Kiptschak. 416. l.

²⁾ Kímet = érték, becs, roszul: kijámet = feltám. helyett.

³⁾ A jósnak igaza volt, mert e nép dült később az arab khalifaságon.

lönbség), mindent megesznek, a mire akadnak, s imádják a napot s nevezik istennek. *Nyelvök a többi törökökétől, valamint irásuk is a többi írástól különbözõ.*

Beszélte valamely nõ, hogy fogva volt nálók bizonyos ideig, s történt, hogy az ember, ki elfogta volt, megbetegedett és rokonai mondták többi közt : „talán ezen nõ adott valamit ennie,“ mire meg akarták ölni, s a beteg õket ettõl viszatartóztatá. Egy nap azután nagy gyülekezetet tartottak és kecskét hoztak, melyre a nõt ültették. Erre bûvésznõ jelent meg, kezében sarlót tartott, azt forgatta és valamit olvasott, a tömeg pedig a bûnösnek tartott nõ körül áll vala meztelen kardokkal, s imé, a mint alatta a kecske egyet mekegett, az egész nép visszament s õt szabadon bocsáták, mondván : „nincs az úgy, mint a hogy gondoltuk.“

Tagazgúzok ¹⁾ földje. Turk nép, országuk húsz napi járásnyi. Templomuk nincsen, a lovat nagyra becsülik és szépen ápolják, s eszik mind a leöltet, mind a le nem öltet. Viselnek gyapot és daróc ruhát. Ünnepjök a szivárvány feltüntekor van. Nagy tekintélyü királyuknak sátora van palotájának fedezetén, s az öt paraszangára látszik (a mondat: *aranyból 9000 ember*, romlott s azért nem is iktattam be). E földön létezik a vérkõ, s az olyan, hogy, ha valamely emberre akasztják p. arra, kinek orra vére fut vagy másra, vére eláll.

Dsekel tartománya. Turk nép; országuk negyven napi járásnyi, s az biztos és lakott. Vannak köztök keresztyének. Arcra szépek, s a férfi lányát, testvérét vagy más nõt vesz el, holott nem mágusok, hanem szokásuk ez. Imádják a canopust, hugyagot s a göncölt. A jémeni Szíriust istenek istenének nevezik. Hanyagságban élnek és vészt nem tapasztalnak. Az öszves turk nemzetségnek volna kedve rájuk, minthogy oly szendék és békességben élõk. Eledelök árpa, borsó és juh-hús. Földükön nem tenyészik teve, sem marha. Öltözetök gyapjuból és bőrbõl készül, miken kívül egyebet nem viselnek. Ott van a barnapiros kő is. Királyuk nincsen, és házaik fából és csontból építvék ²⁾.

¹⁾ Frähn véleménye szerint e szóban *Tunguz* rejlenék. I. F. 30. 1.

²⁾ Sukrollah perzsa író szerint a *csekeli* törzs *Sszaríh* nemzetü volt, mely (utóbbi 9 törzsrre szakadt : 3 *csekeli*, 3 *heteli*, 1 *badáv* és 1 *kemes*-

Khatján föld. Turk nép, országuk húsz napi utazásra terjed. Ezek okosak és helyes belátással bírók, a többi turkokkal különbözöleg. Nőszülésben a helyeset követik, királyuk nincsen, hanem minden felekezetnek van okos és belátó véne, kihez törvénykezésökben folyamodnak. Azt, ki mellettök elutazik, nem szokták nyomorgatni és nálok nincs helye a megtámadásnak. Van templomuk, melyben a hónapot töltik s annál több vagy kevesebb időt is. Eledelek árpa és borsó, a húst pedig csak akkor eszik, ha az állat le volt ölvé; színes öltönyt nem viselnek. E tartományban létezik a legillatosb pézsma, mely addig áraszt illatot, a meddig földükön van, s ha onnan máshova viszik, elváltozik és romlani kezd. Van ott oly hegy is, melyben kigyók laknak, s a ki rájuk néz, meghal, kivéve, hogy e kigyók a hegyben vannak s abból teljességgel ki nem mennek. Van benne (e tartományban) kő, mely a hideglázt megszünteti, de ezen hatását csak itt tartja meg. Birják a kitünő jóságu barnapiros követ, s rá lehet ismerni zöld ereiről. Sok zöldség is terem nálok, melyek különféle hasznót hajtanak ¹⁾.

Kharlikhok föld. Turk nép. Földük huszonöt napi járásnyi. Kicsapongó és zsarnok nép, elannyira, hogy egyikök a másikat megrohanja, s a paráznság nálok szembeszökő. Birnak kockajátékot s egyikök társával kockát vet, a játékre nejét, nővérét, anyját és leányát teszi, s a meddig a játékhe-lyen vannak, szükséges, hogy a vesztett fél kiváltassék, ha pedig a játékszinétől elváltak, akkor a nyertesnek joga van ahoz, a mit nyert, s eladja őket, mint valami árút tetszése szerint. Hölgyeik szépek, de gonoszak is. A férfiakban kevés a szerelemféltés, mert a fejdelemnek neje és testvére az utas-csoporthoz megy, s az ott levők közül választ egyet magának, s elvezeti őt házához és magánál ad neki szállást és jól tartja, mi alatt férje és rokonai segítik a nőt és a körül sürögnek, a mi neki szükséges. A meddig a vendég nála van, mindaddig férje be sem megy hozzá. Eledelek borsó és lencse, kölesből

kenre (9-dik volna maga *Szarik*). L. *Hammer*: Sur les origines russes. Az eredeti szöveg 106. l.

¹⁾ Khatáj ország ma is fennáll, s ezt értheti az író. Az arab költők dicsérik a khataji dzsidát.

pedig részegítő italt készítenek. A húst csak besózottan eszik. Öltözetök gyapjuból áll. Van templomuk, melynek falain régi királyaiknak alakjai láthatók. A templom oly fából épült, melyen a tűz nem fog, s e fa nálok nagy mennyiségű. E tartományban ezüstér van, melyből az ezüstöt higany által hozzák ki. Birnak oly fát, mely fűszeres makk helyét pótolja, s az fölfelé nő; ha nedvét meleg daganatra kenik, azt azonnal kigyógyítja. Van nálok zöld kő, melyet imádnak, és mikor folyamodnak hozzá, marhát vágnak le számára. Van itt egy folyó is, melynek kigyóira ha valamely állat szemet vet, elájul belé ¹⁾.

Khirkhizek ²⁾ földé. Turk nép. Országuk egy hónapi földre terjed. Van királyuk, kit tisztelnek és kinek engedelmeskednek, ő ügyeikben avatott. Jelenlétében csak az ülhet, a ki negyven éven túl van. Mértékes (hangzatos?) beszéddel bírnak, melyet imáik alkalmával használnak. Imájokban dél felé fordulnak. Évenként három ünnepjük van és zöld jelekkel bírnak, melyeket ünnepeik alkalmával szoktak kifejteni. Tisztelek Saturnust és Venust, jóslatokat vonnak Marsból. Nálok fölötté sok a vadállat. Eledelek kása, rizs, marha- és juhhús, vagy más efféle, tevehúst kivéve. Van templomuk és saját írással bírnak. Ügyekben belátók, és a mécsét el nem oltják, hagyván azt, míg magától ki nem alszik. Földükön van kőnek neme, melyet éjjel mécs gyanánt használnak, s azzal pótolják a lámpák helyét.

Khazarok földé. Ők nagy turk törzset képeznek, tartományuk a *kapuk kapuján* túl fekszik, mely *Derbend* nevet visel. Két fajt képeznek, az egyikben fehér és kitünő szépségűek láthatók, a másikon barnák, mely utóbbiakat kara khazar (fekete khozár) néven hívják ³⁾. Sátorok alatt lakván, agyag-

¹⁾ Resid el-dín perzsa író szerint : karluck. L. Erdmann (Fr. v.) Vollst. Übersicht d. ältest. türkischen, tatarischen u. mogholischen Völkerstämme (Kazan, 1841.) 8r. 11. l.

²⁾ Kirkiz u. o.; Khirákhír I. Fozsl. 45. l. A mai kirgíz nép.

³⁾ Inkább elfogadható azon magyarázat, miszerint a turk-török nyelvekben előfordul *ak*, fehér szónak legalább a *kara*, fekete ellenkezőjében, nemtelen, jobbágy értetvén, a különbség uralkodó vagy szabad és alattvaló, vagy rab értelménnyel bírjon.

ból kevés épülettel bírnak. Vannak vásártérei, fürdőik, (árúikkal) szállni szoktak Atil folyó partjára. Nagy tekintélyű királyuk *belek* névvel bír. Van köztök sok moszlim, keresztyén, zsidó és bálványozó. Ha a nép közt pör támad, azt (a király) bírójokhoz utasítja s ő maga nem ártja magát közójök. Minden népségnek van bírása. Királyuk téglából épült palotát bír s az Atiltól távol esik, és ökövile másnak téglapülete nincs is. Mondják, hogy királyuk nem nyargal (lovagol) négy hónap alatt egyetlen isnél többször, s mikor lovagol, közte és seregei közt méröldnyi távolság hagyatik, s ha valaki meglátja, leborúl a földre, s úgy marad, míg a király el nem ment. Ha harcsapatot kiküld, s ez meggyőzetik, a megfutamlókat egy lábíg leöleti, ezután nejeiket s gyermekeiket holmijokkal elhívhatja, s őket másnak ajándékozza el (vagy pedig) megöleti őket (is). Beszélük, hogy mikor királyuk negyven éven túl van, meghitt emberei (országnagyok) leteszük őt, vagy megölik, mondván: „Ennek esze már fogyatkozófélben van, s ő az ország kormányára nem való.“

Khatlakh (jobban: *Khatladzs*) ¹⁾ tartománya. Turk nemzetség. Tartományuk tíz nap járásnyi. Minden turk törzsön túladnak hatalmukra nézve, s berontanak ahoz, ki körülöttök lakik. Ügyekben nézettel és fontolgatással bírnak. Testvért vesznek nőül, s a nő egyetlen férjet bír, s ha ez meghalván, özvegyül hagyja, többé egész életében férjhez nem megy. A paráznát társával együtt el szokták égetni. Elválás náluk nem létezik. A nőnek jegyét teszi valamennyi vagyon, melyet a férj bír. Esznek árpát, borsót, buzát, azonkívül húst a leölt marhákén kívül. Mikor férfiú nőt vesz, kinek vagyona nincsen, jegyajándoka abból áll, a mit férje egy évi szolgálat által a fejdelemnél kiérdemel. A viszonzás náluk szokásban van, s a seb hasonló sebhez van kötve; ha a megtorlott sebesül s a sebben meghal, vére boszútlan. Királyuk a rosztat (egyenetlenséget) szerfölött ellenzi, s azt nem kedveli. A király csak azon feltétel alatt lehet királylyá, hogy nem nőszül, s ha nőszül, megöletik.

¹⁾ Resid-eldin-nél (Erdmann ismertetésében) Kaladzs, 16. l. Így Abulghazi-nak keleti turk nyelven írt történetében is, 14. l. Ezen író Resid-eldin-nek művét vette alapúl. Kiadta Frähn. Kazán, 1825. fol.

Rúsz-ok tartománya, nagy turk nemzetség, tartományuk a szlávok tartományával határos stb. (ámbar turk-féléknek mondja, de hozzáveti tovább) a többi turktól különböző nyelven beszélnek stb.

Ghuzok földje, nagy turk nemzet ez, keresztyén vallást követnek. Egész Szindzsár, Meleksáh fiának koráig a szeldzsuki szulthánok részére hódoltak, s ez hozzájuk embert küldött a végre, hogy az adót behajtsa, de minthogy a behajtó az illedelmen és szokáson túl hágott, királyuk karddal ütött rá s beléhalt, neve Thuthí (kajdács) beg volt. Követet küld tehát (e gyilkos) a szulthánhoz és mentegetődzik nála, ez hajlandó volt mentegetésének elfogadására, de környezői csak ragadmányt, emberrablást és vagyonszerzést ohajtván, mondanak: „Ezek mentsége nem fog elfogadtatni, mert ebben a szulthánnak megvetése rejlik s az, hogy ellenében merényt követnek el, s így büntesd meg őket, nehogy más valaki merjen ily csúf tettet elkövetni.“ Elindul tehát a szulthán, seregeivel rájuk, s ők fejet hajtának és megalázzák magokat, szólván a szulthánhoz: „Könyörülj feleségeinken és nemzedékünkön, s fogadj tőlünk a megöletett emberért kétszeres bírságot és kétszeres adót vess ki ránk.“ A szulthán elérzékenyült, de emberei erre nem állottak. — Miután tehát biztos maradhatásuk fölött elcsüggedének (a ghuzok), harcra készülnek, mondván: „Mindnyáján itt veszünk, de még sem fogunk leöletni, hacsak ütközetben nem, miután mindegyikünk ellenét leölte.“ Erre felültek gyalogjaikkal és nejeikkel s a moszlimekre egy-egy ember gyanánt rohantak egyszerre, s azokat szétbontották, tönkre tették, a szulthánt elfogták, Khoraszánba törtek be, azt elpusztítják s kirabolják. Történt ez 548-dik évben (1153.), a szulthán fogságban maradt náluk egy évig, aztán megszökött ¹⁾.

Kimak tartománya. Ez turk nép, földük 35 napi járásra terjed. Házaik állatbőrből állnak. Eledelök borsó, zöldség, kos és bakkecske hús, a nöstényt nem eszik. Van e földön neme a szőlőnek, melynek szeme fele fehér, másik fele fekete,

¹⁾ Ezen eseményt bővebben leírva I. Mirkhond perzsa írónak a Szeldzsuk nemzetről szerkesztett történetében. Kiadta perzsa nyelven Vullers.

ezen kívül kő, mely által esőt hullattatnak, mikor tetszik. A síkon több aranyér létezik, s az aranyat darabonként találják. Náluk van gyémánt is, melyet a folyó kimos (kivet), aztán növény, mely álmod hoz az emberre. Királyuk nincsen, sem templomuk, bírnak írást. Azt, a ki 80 éven túl van, imádni szokták, kivéve, ha ragadós nyavalya leli. Van itt Menkúr nevű hegy, ennek völgyében forrás fakad. A khovarezi Abu 'l rihán beszéli „Fenmaradt emlékek“ című könyvében, hogy e gödör mintegy nagy paizs terjedésű, a víz partjával egyenes vonalban áll, s habár belőle nagy sereg igyek is, még csak újjnyira sem fogy. E forrásnál kőszikla emelkedik, s rajta emberláb nyomát látni, valamint két kezét is ujjastul, aztán térdének nyomát, mintha borulva imádkozott volna. Ezenkívül van itt serdülő fiúnak lábnyoma és számár patájaé is. A ghuzi turk leborúl ezen emlékek előtt, mikor meglátja, mert ők keresztyén vallásúak, s azokat tulajdonítják Jézusnak (kire üdv!) ¹⁾.

Behi föld, turk földek egyike, népes, gazdag (eredetiben hangzatos; énektől?). Népei moszlim, keresztyén, zsidó, tűzimádó és bálványozó felekezetekből állnak. Van sok ünnepök, mert minden népnek ünnepe a más nép ünnepétől különböző. Terjed 40 napi járásra. Van nagy királyuk, ki erővel és kormánylattal bír, neve *Behi*. Van kő itt, mely szembetegség ellen használ, más megint lépbaj ellen jó. Náluk jeles a barnapiros kő. Mind erről, t. i. turk tartományokról és törzsekről Maszár Mohalhil fia tudósít, mert ő utas volt és valamennyi-jöket látta.

Básghirt (Baskurd vagy Baskír) nagy turk törzs, Konstantinápoly és Bulgár (város) közt. Beszéli Ahmed ben Fodzlán ²⁾, Moktader billáh khalifának követe a szlávokhoz, miután moszlimmé lett, básghirtről emlékezvén: „Jutánk turk népnek földére, s ez a turk fajnak leggonoszabb népe, leg-erősbike harcátorságra. Tapasztaltam, hogy mondják a nyárnak úr (isten), télnek úr, esőnek úr, szélnek úr, fának úr, embereknek úr, marhának úr, víznek úr, éjnek úr, nappalnak úr,

¹⁾ Sukrollahnál ezt olvassuk: Kimak mellett, közel hozzájuk van nemzet, melyet Masszarne-nek hírnak. Hammernél az i. h.; 107. l.

²⁾ A már idézett Ibn Foszlán.

halálnak úr, életnek úr, földnek úr, mennynek úr (őket tiszteltökor) se az a legnagyobb, kivéve hogy ő (a menny) amazokkal egyetértésben áll és mindegyikök társának tettében megnyugszik.“ Beszéli azt is, hogy látott népet, mely gólyát imád. „Mondám tehát : ez igen csodálatos és kérdém őket a gólyaimádás felől, s feleltek“ : „„Egyszer ellenséges nép ellen harcoltunk és legyőztünk. Erre mögöttünk gólyasereg kerepelt, s ők ezt lesben álló seregünknek vették és hátat fordítottak, erre mifelénk fordult a győzelem. Ennélfogva imádjuk a gólyát, mert ellenségünket elkergette.““ Mondja bizonyos básghirti törvénytudós, hogy a básghirt nagy nemzet, de nagyobb része keresztyén, van köztök moszlim felekezet is Abu Hanífa imám (főpap) tétele szerint, mely adót keresztyénnek fizet, mint (megfordítva) keresztyén fizet itt (nálunk) moszlimnek. Van királyuk, kit számos sereg környez. E básghirtek ¹⁾ sátorok alatt laknak, váruk nincsen. Minden hely *hübételekként* volt birva bizonyos tekintélyes előkelő által, s ezért köztök gyakran pör keletkezett. Jónak tartá tehát királyuk, hogy a telkeket elvegye tőlök és őket a kincstárból fizesse, miszerint pöreiket eltávolíthassa. Ezt ő meg is tette. De miután a tatár jött rájuk, s a básghirt király szembe szállni készül vele, szólnak az előkelők (vezérek) : „Nem harcolunk, míg vissza nem adod telkeinket.“ A király : „„Nem adom azokat, úgymond, vissza e tekintetből, s ha harcoltok, magatokért és gyermekeitekért harcoltok csak.““ Erre a nagy tömeg feloszlott, s a tatár kard, midőn ellentállásra nem akadt, vágta őket és tarlóként ott hagyták ²⁾.

Jadsúdzs Madzsudsz (Góg Magóg) két nagy turk' törzs Jáfet Nőe fia nemzedékéből. Lakják a hetedik övnek keleti részét. Sibi (Sabi) mondja, hogy N. Sándor e földre jövéen, hozzá tömeg nép gyűlt és Góg Magóg ellen segítséget kértek mondván : „Győzelmes király, ezen hegy mögött vannak nemzetek, melyek számát csak isten tudja, s ők pusztítják országunkat,

¹⁾ A básghird név, mely báskurd-nak is íratik, ezen alakban főfarkast jelent. Ámbar a kurd név rovar, méh stb. értelménnyel is bír; talán híres méhészek voltak. Mai napig él e név a Baskírok nevében.

²⁾ Abulghazinál 13 lev. e nemzetség, aztán Rúsz és Ulsz mellett van a magyar (madzsár) név fölemlítve.

emésztik vetéseinket és gyümölcseinket, even mindent, még a fűvet is, a marhát széttépik, mint a vadállat. Eszik ezenkívül a mászók minden nemét. Nem szaporodik nép, mint ők szaporodnak, mert senki sem hal meg közülük, mielőtt ezer fia nem született.“ N. Sándor kérdé: „„Hány törzset képeznek?““ „„Ök, úgymond, állanak nemzetekből, melyeket csak isten számolhat össze. A mi a közel fekvő tanyájakat illeti, abban hat törzs él, t. i. Góg, Magóg, Távíl, Tárísz, Menszek és Kemádi, és e törzsek mindegyike oly nagy, mint a földnek öszves népe, azokról pedig, kik tőlünk távol laknak, mitsem tudunk.“ „„Mi hát az eledelök?““ „„A tenger évenként két halat vet ki, fejöktől farkukig tíz napi utazásnál a távolság nagyobb, eledelt szereznek (ezenkívül) krokodil, kigyó és sárkányból tavaszi időben, s ők ezeket esőszerzés iránt kérik fel, valamint máshol esőért szoktak esedezni, s ha esik, bő termésök van és híznak, ha nem, szük esztendőt érnek s elsoványulnak.“ „„Mily színű s mily termetűek?““ „„Rövid derékú, széles arcú nép, magasságuk féltermetnyi és négyszegletű, foguk mint a vadaké, karmóval bírnak köröm helyett, csipőjük szőrös, fülök nagy és külsején sok a szőr, belül sima, a másik fül megfordítva, kívül sima, belül szőrös. Testökön annyi haj van, a mennyi azt elfödheti, egymást hiják mint a galambok, üvöltnek mint az eb, közöszülnek vadként.“ Némely tudósításban át lőn adva, hogy Góg és Magóg a (N. Sándortól épített) védfalat minden nap vájják elannyira, hogy majdnem rajta túl a napot is meglátják, s ekkor mondja az egyik: „Térjetez vissza, majd áttörjük holnap,“ s visszatérnek, de isten azt éjtszakázásuk alatt volt állapotba helyezi. Más nap ássák ujra és vájják, s így folyvást minden nap és minden éjjel, míglen kirohanásuk ideje elérkezendik. Embert megrohannak, a föld vizét fenékgig iszszak ki, az ember várba zárkozik előlök, de ők terjednek a földön, s a kire akadnak, megtörik, s ha nem marad, kit üldözzenek, égre nyilaznak, s a nyíl véres alakban száll rájok le; ekkor szólnak: „Meghódítottuk a föld népeit s a mennyei lakók magasságát értük el!“ De isten *naghaf* n. férget ereszt fülökbe és orrukba, mely őket megöli. Mondja, kire üdv (Mohammed* próféta): „Mondom arra, kinek kezében a lelkem, hogy a föld barna húsoktól fog meghízni.“ Beszéli Abu Száid

alkhadazi: „Hallám Allah követétől (Mohammed), hogy a Góg és Magóg (ellen épült) kőfal meg fog nyilni s kironتانak az emberre, mint Allah mondja (Alkoránban) — ők mindenfelől fognak rohanni, s egész földön elterjednek. — Ekkor a moszlim várba zárja magát marhástul, a Góg és Magóg pedig földnek vizét megiszszá, s előcsapata, hol folyóhoz ér, azt kiüríti és szárazon hagyja, s az utórész jutván oda, szól: „Itt egykor víz volt.“ Nem marad ember azonkívül, a ki várba, magas hegyre vagy más menhelyre menekült (a lövés, féregről mint előbb). A mint elvesztek, elhatározza magát valamely moszlim, hogy lássa, mit mívelnek? s oda menvén, látja őket halva egymásra halomba hányatva, s elkiáltja magát: — Oh moszlim hivek, vegyetek jó hírt s örüljete, mert isten boszút állott ellenségtökön — ekkor váraikból kivonulnak. A föld tetemöktől (Góg és Magogról szól) bűzös lesz, de isten küld esőt, melyből a keletkezett folyók holttesteiket tengerbe hordják. Terjednek 40—70 napi, sőt 4 hónapnyi járásra. Szól (Mohammed), nem áll meg erejük előtt hegy, sem vas. A mely elefánt, disznó, teve, vad, barom mellett elmennek, mind egyig felemésztik, s magok holtjaikat is meg szokták enni. Előrézszők Szírhonban tanyáz, itatóhelyök Khoraszánban van, isznak kelet folyóiból és Tiberiasz tavából.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Szerelmi Vadrózsák*. Második füzet. *Tóth Kálmántól*. Pesten, nyomt. Kozma. 1854. 12r. 106 l. füzve 40 kr.

Gyöngyvirágok. Irta *Spetykó Gáspár*. Pesten, Emich G. bizománya. 1854. 12r. 141 l.

A Magyar Előidőkből. Irta *Jókai Mór*. Két osztály. Pest, Heckenast G. sajátja. 1855. füzve 1 ft 40 kr, postán bérmentve 2 ft.

Matild és Olga. Regény. Irta *Ney Ferenc*. Pest, 1855. Szerző tulajdona. Emich bet. N12r. I. köt. 401 l. II. k. 302 l. III. k. 390 l. Ára 3 ft 30 kr.

Karacs Teréz Összes Munkái. Átvizsgálva összeszedte *Takács Ádám*. Két kötet. Pest 1855. 8r. füzve 2 ft.

Téli Könyvtár, legjelesb s legkedveltebb külföldi regények gyűjteménye. Első kötet: *Nehéz Idők*, a mostani idők számára írta *Dickens*

Károly, az angol eredetiből fordította *Dr. Récsi Emil*. Első rész. Pest, Heckenast Guszt. 1855. zsebrétb. Tíz kötetre az előfizetés 5 ft. Minden öt hétben 2—3 kötet jelenik meg.

Natalie. Angol regény *Cavanagh* grófnótól. Két kötet. Pest, Ki-lián Gy. 1855. 12r. füzve 1 ft.

— Dalászat. — *Magyar Népdalok egyetemes gyűjteménye*. Első kötet második füzete. Rendezé s kiadá *Mátray Gábor*. Pest, 1854. Emich G. könyvnyomdája. Ivrétben 65—144 l. Előfizetési ára, mely még fenn-áll, 1 ft 30 kr., német fordítással együtt 2 ft.

Negyven ének, szöveg és dallam, harminc garas: lehet-e valami olcsóbb, és — 160 előfizető, holott 400 kell. S ez egy eredeti, megható zenével bírós a azt kedvelő nemzetnél! De a *nehéz idők!* — és csak egy kis fényt üzni, hogy az emberek megbecsüljenek, s bálozni, hogy lássanak stb. — A jelen füzet az elsőt is felülmúlja érdekekben, több dallamok kedvessége s némely régi énekek közlésénél fogva. T. i. a XVI. századból Tinódinak, az utolsó magyar dalmoknak, két nótája közöltek, a XVII.-ből kettő, melyeket a kiadó még 1846-ban is hallott, egy pár a XVIII.-ból, mind becses adalékok zenészetünk történetéhez is. Különbön itt is feljegyeztetik minden éneknél, hol és mikor hallatott; s a hangszerezés (mert az énekek zongorakisérettel adatnak) azon tudományos képzettség s egyszersmind a nemzeti daljellem helyes ismeretével adatik, melyet oly gyakran nélkülözünk dallamaink kiadójánál.

Magyar Dalbokréta. 25 dal énekre, zongorakisérettel, legjelesb népköltőinkből. Zenéjét szerzé Simonffy Kálmán. Első füzet Pesten, Rózsavölgyi és társánál, 1854. (nyomatva igen jól Egerben). Ivrét 14 l. jó papíron ára 1 ft 12 kr.

Tizenkét dal Szász Károlyné, Szelestey László, Liszniai Kálmán, Lévai József, Vörösmarty, Csokonai, Petőfi, Tóth Endre, Vecsey Sándor és Czuczortól.

— Tankönyvek. — *Abc- és olvasókönyv*. Protestans elemi iskolák számára. Irta *Erdélyi Indali Péter*, tanár s a magyar természeti tudományi társulat rendes tagja. Pest, 1855. Kiadja Heckenast G. Sr. Író-papíron, közbetett üres lapokkal. 128 l. kötetlen 8, kötve vászonhát-tal 12 kr.

Tankönyv elem- s reáliskolák használatára. (A cs. kir. magas miniszterium jóváhagyásával.) Irta *Grynaeus Alajos* kanonok, hittudor, tanár, stb. Ötödik javított kiadás, 85 képpel. Pest, Müller Emil sajátja, 8r. 156 l. 20 kr.

A magyarok története, magyar és német nyelven, kérdéses feleletekben („kérdések- és feleletekben“), az elemi iskolák növendékeinek felfogó erejéhez képest röviden előadva, több nagyobb munka után írta *Neumann S. A.* az öbudai nyilvános normális iskola főoktatója (iskola oktatója?). Negyedik bővített kiadás. Pesten, 1855. Geibel Armin sajátja. 8r. 95 l. 20 kr.

Erdély földrajza, a közelebből életbe lépendő legújabb szervezet

szerint. Alsóbb rendű iskolák számára szerkeszté *Matusik Nep. János*, kegyes tanító rendi áldor, s a kolosvári rom. kath. nyilv. teljes közép-tanodában ny. r. szaktanár. Kolosv. 1854. 1854. Barráné és Steinnál. 8r. 40 l. Erdély abroszával.

Számolástan. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai s magán használatra írta dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Pesten, 1854. Geibel Armin tulajdona. Első rész, harmadik bővített kiadás. 8r. 195 l. 54 kr.

Számolási gyakorlatkönyv a népiskolák II. és III. oszt. számára ford. dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Bécs, 1854. a cs. kir. iskola-könyvtároló hivatal számára sz. Annánál. K8r. 217 l. kötve 19 kr.

Mértan elemei. Tanodai használatra írta dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Pesten. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. 1855. Negyedik kiadás. K8r. Első füzet (térta) 124 köremetszett idommal 83 l. 32 kr.

A bonctan rövid kézikönyve. Írta *Zlamál Vilmos*, tanszéki magyarázósegéd. Bécs. Nyomatott Überreuter Károlynál. 1854. K8r. XII. és 280 l. Bizományban Emich Gusztávnál.

— Történet és rokon. — *A Magyar Nemzet Napjai* a legrégibb időtől az arany bulláig. Írta *Jászay Pál*. Kiadta barátja *Toldy Ferenc*. Pest, Emich G. bizománya. 1855. N8r. Első füzet 1—112 lap, a szerző arcképével. Az egész munka négy füzetben adatik ki; az egésznek előfizetési ára 3 ft, melyből 1 ft az első, 1 ft a második és 1 ft a harmadik füzet átvételekor tétetik le, a negyedik füzet díj nélkül jut az előfizetőknek. Postai szétküldéssel az egész munka 3 ft 30 kr.

Az olvasó közönség alkalmasint emlékezik még *Jászay Álmosára* a *Reguly-Albumban*. Mint ott, úgy itt is, az ősi, a mondával vegyült, kor történetében a szerző egészen a krónikák álláspontjára veszi magát, mint a felfogás leghívebb tanúira; mely eljárás az azt követőt mintegy magától a szó és névfejtetés veszélyes terére csábítja; s melynek becse iránt, kivált mai nap, az ítési történet korában, különbözök lehetnek a nézetek; de ott, hol szerző biztos történeti alapot lel, ott ő immár nem a naív elbeszélő, s némileg történetcsináló is, hanem maga is kritikai történetvizsgáló. Ehez képest nemzetünk életének e nagy fontossága, sőt több tekintetben *legérdekesebb szakasza*, a legrégibb időktől fogva az arany bulláig, egészen újból dolgoztatott úgy, hogy bizvást elmondhatjuk, miszerint a diplomatika ily terjedelemben még nem aknásztatott ki e korszak érdekében, s hogy az előadás különös szemléltetőséget nyert, s mintegy közelebb állítottta elénkbe a kort azon részleteség és közvetlenségnél fogva, mely *Jászay* e munkáját bélyegzi.

Oroszhon mi volt és mivé lett! Az orosz birodalomnak legújabb korig folytatott története. Különös tekintettel az orosz uralkodók udvari életére, családi viszonyaira és I. Péter óta követett külpolitikájára. Magyarította *Magyar Károly*. Pesten, 1855. Hartleben Konrád Adolf sajátja. 8r. IV. és 280 l. 1 ft.

Elméleti fejtegetések a statistika terén. Irta Dr. Konek Sándor, egyetemi r. jogtanár. Pest, 1855. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. Első rész (a statistikának elméleti szabályai): XI. és 159 l. Második rész (a statistikának legújabb állása közigazgatási, tudományos s irodalmi tekintetből): 136 l. Mindkét rész egy kötetben 2 ft 20 kr pp. A második rész külön kiadásban 1 ft 20 kr.

— Orvostudomány. — *Különféle betegségek hasonzenvi (homoeopathiai) gyógyítása.* Nemorvosok, kezdő h. orvosok használatára; és a gyermek első nevelése vázlatban, leginkább szülék számára. Irta *Argenti Döme.* Pesten. Nyomatott Beimel J. és Kozma V. 1855, kapható Geibel Arminnál. Második bővített kiadás. Hahnemann arcképevel. N8r. 262 l. Ára 2 pft.

— Egély. — *A kathol. Religio Tankönyve.* Martin Konrád után német eredetiből fordította Mester István, sajjóvámosi pleb. Második, vagy különös rész. Kiadja a szent István társulat. Eger, 1854. az érseki lyceumi gyorsajtón. N8r. XIV és 371 l.

A ker. kath. egyház fő hit- és erkölcstanai tizennégy oktatásban előadva. Vallási tan- és olvasókönyv, kiváltképen vasárnapi iskolák számára, egyszersmind gyakorlati kézikönyv vallásoktatók használatára. Irta *Weinhof József*, jubilált áldozár, IX. Pius pápa titk. kamarása, a cs. ausztr. Leopoldrend lovagja, szentszéki ülnök és pinkafői lelkipásztor. Pest, 1855. Heckenast G. bizománya. 8r. 84 l. füzve 16 kr.

Elméleti s gyakorlati vallástanmód, a leendő nép- s vallástanítók számára. Budán. A cs. kir. magyar egyetemi nyomda betűivel. 1854. 8r. V és 188 l.

Tanítás *Isten országa* és annak katholika szentegyházban állandó fenmaradása felől. Németből szabadon fordította *Lintzy János*, szatmármegyei pap. Pesten. Nyomatott Herz János nyomdájában. 1854. K12r. IV és 132 l. Ára 20 kr.

Vallásra való bevezetés, s a keresztyén vallás sarkalatosb igazságai. Népiskolák számára. Sárospatak. A főiskola betűivel és költségén. 1854. 56 l.

Vallástan kis gyermekek számára. Figyelemébresztő és erősítő, értelemfejtő, ismeretgyarapító és beszédben gyakorló modorban *tanítók használatára* készítette *Zákány József*, a helv. hitv. debreceni főiskolában ezelőtt növeléstani ny. r., most pedig nyugalomra lépett tanár. Második javított kiadás. Debrecen, 1855. Telegdi K. Lajos tulajdona. K8r. X és 128 l.

Rövid oktatás a keresztyén tudományban, melyet a hannoverai káté szerint kiadott a győri ev. gyülekezet. Magyaróvár. Czéh Sándor betűivel. 1854. 8r. 71 l.

Ötvenkét bibliai történetek ev. oskolák és családok számára képekkel. A tizennyolcadik német kiadás után magyarra fordítva és most nyolcadszor kiadva. Sopron. Reichard Adolfnál. 1854. 16r. 210 l.

Anyasszentegyház Szervezete. Irta *Szegedi A. Kilit*, üdvöztöről

cimzett sz. Ferencrendi áldor, szabadalm. hittanár. Pest, Kozma bet. 1855. N8r. 547 l.

A derék szerző a romai egyház szertartásait öt szakaszban magyarázza, az egyház lételemei, jelvények (szentségek), ünnepek, cselekvények (buzgalmiak) és szentelvények címek alatt, történetileg felvilágosítva tárgyait, s azok jelentéseit s a szent forrásokkal megegyezését fejtegetve.

Egyházi szokások és szertartások. A nép és vasárnapi iskolák számára írta dr. Zimmermann Jakab. Pest, 1855. Müller Emil könyvnyomdája. 16r. 68 l. kötve 6 kr.

Újabb keresztény katedrai tanítások, melyeket néhai Kolmár József révkomáromi helv. hitv. predikátor és esperes hátrahagyott irományaiból szerkesztett és kiadott Vári Szabó Sámuel, tiszaföldvári lelkész. Szarvason, Réthy Lipót gyorsajtóján. 1854. 8r. Első kötet harmadik füzet: 321—464 l. Ára az első kötetnek, mely a jelen füzetrel be van végezve, 3 ft.

Kolos Dániel egyházi beszéde a vályi ref. egyház új iskolájának felszentelése alkalmával. Terhes Lajos néptanítónak ugyanez alkalommal mondott beszédével együtt. Nyomtatta Werfer Károly és társa Rimaszombaton. 8r. 24 l. Ára 6 kr. A jövedelem a tűzkárt vallott aszalai egyház fölsegelésére fordíttatik.

Két halotti beszéd. („A halál mint az élet bírálata“ Szathmáry Király Pál, és „A nő helye, hivatásának szépsége és fontossága“ Draskóczy Sámuelné felett.) Tompa Mihálytól. Miskolc, 1855. Kiadja Frenkel Bernát. 8r. 32 l. 20 kr.

Az atyafiság és sógorságtilos fokozatai a házasságban különösen protestánsok számára. Írta Kovács János, eszenyi ref. lelkész. Sárospatak, a főisk. bet. 1855. 8r. VIII és 82 l. keménybe kötve 32 kr.

Szent imák és énekek. Írta Grynaeus Alajos. Második kiadás. Pest, Herz nyomd. 1854. K12r. 101 l.

Ajtatos társulat a boldogságos szűz Mária szepültelen szent szívének tiszteletére, a bűnösök megtéréseért. Franciából tett kivonat szerint magyarra fordítva. Pesten, 1854. Müller Emil könyvnyomdája. 12r. 66. l.

Áhitat gyakorlatai imák s énekekben a romai kath. ifjuság épülésére. Sátoralja-Ujhely, Weisz Móric tulajdona. 1855. Nyom. a sárospataki főiskola bet. 16r. 167 l.

Imádságos könyvecske a napkeleti anyaszentegyház hiveinek használatára. Negyedik kiadás. Nagyvárad, Tichy Alajos nyom. és sajátja. K12r. 105 l.

Imakönyv templomi használatra. Magános és családós keresztyének házi buzgalmára is alkalmazva Csike Dániel, óbudai református lelkész. Pesten, 1855. Müller Gyula sajátja. 16r. 187 l.

Filep Mihály, buzgóság oltára. Imák és fohások hiv keresztyének számára. Az író tulajdona. Miskolc, 1855. Deutsch D. betűivel. 8r. 229 l.

Katolikus Egyházi Énektár, a bevett közajtatossági énekekből ujjakkal bővítve, a kath. egyházi éneklők s e pályára készülők számára szerk. és kiadá *Tárkányi B. József*, egri főmegyei áldozópap. Orgonakisérettel, köz- és utójátékkal ének-hangjegyekre tették *Zsaskovszky Ferenc* és *Endre*. Eger, 1855. az érseki lyceumi gyorsajton. 4r. XI és 320 l. Füзве 4 ft., díszes angolvászonkötésb. 5 ft., póstán 20 kr megtoldásával hozatható.

Szelepcsényi és Szegedi nagy énekes könyveik óta az első nyomos és tekintélyes igyekezet az időtől elmaradt hymnológiánkat megújítani. Szerző tíz év óta tanulmányozta e szakot, gyűjtött, javított, költött maga, s e lelkes, és számos apró füzetekből már ismeretes, fáradozásai vég gyümölcseként adja e teljes énekkönyvet, gyakorlati céljához képest célszerű válogatással, javítgatással, s pótlásokkal. Nem kevesebb 143 éneknél saját szerzeményei a kiadónak, melyek közt az újabb kor leg-szerencsésb — mert legbuzgóbb, legnaivabb s legénekelhetőbb — énekei találtnak. Nem kissé neveli a munka becsét a zenei rész, mely az egyházi jellemet szerencsésen megőrizvén, vallásos éneklésünk annyira kívánatos reformjára nyomos lépés.

Dicsénekek (hymnuszok) folyó beszédben gyermekek számára. Angol nyelven szerzette *Barbaultdnő*, franciára ford. Coquerel Athanáz, a francia hatodik kiadásból magyar gyermekek számára fordítá *Baló Benjamin*. Arad, Bettelheim testvérek tulajdona. 1854. 18r. 125 l. ké-ménybe kötve 24 kr.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

KÉT NAPOM GERENDEN.

(Vége).

Örömmel hirdetem, hogy a *Benkő Tudósításában* foglalt erdélyi kiadatlan magyar történetírók nem hamvadtak el az enyedi könyvtárban, hanem legnagyobb részt élnek ¹⁾ s biztos kezek közt vannak. Egy tu-

¹⁾ Gerenden, gróf *Kemény József* úr gazdag kéziratgyűjteményében. De *Benkő Tudósításának* némely alkatrészeit, a lelkes *Keménynek* kegyes utasítása folytán, Bonchidán nyomozom majd gr. *Bánffy József* ő nagyságának sok érdekes régiségeket tartalmazó családi levéltárában; u. m. a) I. Rákóczi György fejedelemségének kezdetén 1630-ban kelt írást, melyben megirattatik, mi dolgok folytak minden nap a fejedelmi udvarban; b) Dálnoki Veres Gerzson Kurucvilágát; c) idősb Nemes János Diáriumát (1651—1686.); d) Balog László Diáriumát; e) Rákóczi Ferenc (II.) levelezéseit 1704—1711.); f) Udvarhely városának diplomatica historiáját Szeles Mártontól; g) P.

dós férfinak ¹⁾ teljesíthetű nyilatkozata után tudom, miszerint boldogult *Benkőnek* azon tizenöt foliásra terjedő kézirati gyűjteménye, melyet — a fentebb idézett szavak szerint — csekély áron az enyedi könyvtárnak eladott, nem tartalmazott egyebet, mint a tervbe vett *Specialis Transsylvania*-ra vonatkozó levelezéseket, mik bár a fogalmazó egyéniségek tekintetéből becsesek lehetnek is, még sem tarthatjuk annyira fontosaknak, hogy elvesztőket a sírig gyászoljunk. Ily tárgyú levelezésekből több darabot mentett meg a vég enyészettől gróf *Kemény József* úr nagybecsű gyűjteménye egy kézirat-tekercsben „*Epistolae eruditorum*” cím alatt. Különben — hála a gondviselésnek! — tekintélyes férfiak biztos tudósítása folytán jelenthetem, hogy a gazdag enyedi könyvtár sem szenvedett oly borzasztó csapást, hogy „*tot congestos noctesque diesque labores hauserit una dies*” a századoknak benne összehalmozott temérdek kincse végkép s utolsó darabig elveszett volna. Széttépetett, elsikkasztatott sok, igen sok; de nem az egész; s ennek még csak nem is jelentesebb része. A hazafi lelkét kecsegtetheti tehát a remény, hogy nincs messze az idő, midőn a gazdag könyvtár, sebeinek behegedése után, régi dicsőségének fénykörében fog újra lábra állani, a tudomány embereinek kimondhatlan öröme. El nem titkolható fájdalomunk az enyedi könyvtárra nézve az, hogy a Széchenyi- s Teleki-féle könyvtárak mintájára szerkesztett könyv-lajstromát nyomtatásban nem bírjuk. Mily könnyű volna ennek vezérfonalán a hiányokat felismernünk, s idővel sokat talán közölők eredeti helyökre visszavezetnünk!

De visszatérvén tárgyamhoz, elsorolva bemutatom a nagybecsű diadaljeleket, melyek *Benkő Tudósítására* vonatkozólag, táborozásom, fűrkésésem érdekes nyereségei. Ily rendben következnek azok:

1. Kis-Rhédei Rhédei László *naplókönyve*, gondosan készített másolatban gróf Mikó Imre ő exljának tulajdona. A nemes gróf nagylelkűségéből jelenleg birtokomban van. Teljes készülettel megyen t. Toldy Ferenc urhoz az Új M. Múzeum számára. Eredetiét báró Radák Istvánné, született gróf Rhédei Klára ő nagysága bírja.

2. Hidvégi báró Mikó Ferenc ily című kézirati munkája: „*Erdélyországnak siralmas változásai, melyeket leírt Hidvégi Mikó Ferenc*” s ajánlotta Bethlen Gábor fejedelemnek. Hű másolata gróf Mikó Imre ő exljától saját érdekes gyűjteményében.

3. Ugyancsak gróf Mikó Imre ő exja birtokában van Rozsnyai Dávid csinos másolatban; gróf Kemény József pedig Benkőnek sajtó alá rendezett másolatát bírja.

Lakatos Siculiáját; *h)* az Erdélyi m. nyelvműv. Társaság munkáinak sajtó alá elkészített II-dik darabját; *i)* a „*Societas philohistorum Transsylvanica*”-ra vonatkozó jegyzőkönyveket, s a Társaság birtokába esett régi érdekes kéziratokat. — V. J.

¹⁾ Ft. T. Salamon József úr, a kolosv. evang. reform. nagy-gymnasium igazgató-tanára.

4. Kemény János fejedelem önéletiratainak ¹⁾ autographja a lelkes gróf Kemény Sámuel ő nagyságának sajátja. Ha valaki idővel *Rumynak* hibákkal elborított kiadását ²⁾ egy újabb kritikai kiadással szándékozik a feledékenységnak átadni, a nemes grófhhoz bizton folyamodhatik.

5. Erdély kiadatlan magyar történetiróit legnagyobb — mondhatnám — teljes számban gróf Kemény József ő nagyságának páratlan gyűjteményében találtam Gerenden. E sorozatba foglalom a *Benkő Tudósítására* vonatkozókat:

a) Enyedi Pál: *Ének az erdélyi veszedelemről*. Benkő másolata. Az eredeti hihetőleg gróf Eszterházy László ő nagyságánál Bécsben.

b) Szalárdi János *síralmas magyar krónikájának nyolc könyve*. Szalárdi saját kézírata ³⁾.

¹⁾ Az életrajzokra általában, különösen pedig az autobiographiákra — melyek az irodalom tényezői t. i. a kitünőbb elmék fejlődése történetéhez becses adatokat tartalmaznak, — figyelemmel legyünk. Ily biographia-tár (1500—1847. időkör) van *Benkő Károly* úr birtokában. Eladó. E nemes hazafi M. Kövesden, oct. 25. kelt levelében írja nekem: „Épen a múlt hó elején találtam meg b. e. *Benkő Józsefnek* egy atyafinál mind eddig ki nem jött s az ismeretesek közt leghívebb s leghitelesb életrajzát. Ugyanis, ezt növendéke Benkő Józsefnek, néhai királyi táblai ügyvéd *Benkő Ferenc* bátyám 1822-ben Kolosvárt 8r. kinyomatta, s még akkor nekem megküldötte. De a maga számára megtartott példány sorai közé és a végéhez csatolá tiszta levelekre 1822. után még sok érdekesekeket gyűjtve jegyzett fel.” — V. J.

²⁾ L. Carol. Romy: *Monument. Hungaric*. Pest, 1816. II. köt. 1—188. II. III. köt. Pest, 1817. 3—272. II.

³⁾ Kiadva az *Újabb Nemzeti Könyvtár* második folyamában. E kiadás hihetőleg eredeti példányból történt; de minthogy a nemes grófnak példánya nem vétetett igénybe, a jelenetet máskép aligmagyarázhatjuk meg, mint ha felteszszük, hogy a hazai történeteket buzgón szerető, s ilyek szerkesztményeit gazdagon fizető magyar előkelő családok számára maga a krónikairó készített példányokat: mert hogy a nemes gróf birtokában levő *Szalárdi* sajtó alá elkészülten csakugyan eredeti kézirat, kétkednem nem engednek *Szalárdinak* sajátkezű levelei, melyeket nekem a t. gróf szíves volt elémutatni. Így vagyunk *Cserai Mihály* historiájával is, melynek eredetiét a honi ügyezeketek lelkesen pártoló *Gedő József* úr ő méltósága kegyeskedett a magyar nemz. akademiának ajándékozni; holott *Cserai* historiájának eredeti példánya szintén a nemes gróf gerendi gyűjteményében van, miként erről a historiai kéziratnak *Cserai* egyéb kézírataival összehasonlítása után meggyőződtem. Mi ismét nem mást gyanítat, mint hogy köz kedvességre talált művét a boldogult öreg több példányban

c) Vizaknai Bereck (Briccus) *naplókönyve*. Benkő másolata.
 d) Hallerkői Haller Gábor *naplója*. Benkő másolata. Eredetie —Kövári László értesítése nyomán — a károly-fehérvári püspöki könyvtárban.

e) Kemény János fejedelem *mentsége*. Másolatban.

f) Gróf Kálnoki Sámuelnek két *naplókönyve*; egyik rendes könyvben, a másik egy kalendárium tiszta leveleire írva. Mindkettőt látta Aranka György Uzonban, gróf Kálnoki Lajos levéltárában. Az utóbbinak eredetie a gerendi kéziratárban.

g) Egri Fodor Sámuel (mint átiró) *naplója*. Benkő másolata, előszóval.

h) Kálnoki István *naplója* 1645-re. Benkő másolata, előszóval.

i) Losonci Bánffy György *naplója*. Benkő másolata, előszóval.

j) Azon *kegyetlen török levelek*, melyeket Benkővel közlött volt Érsekújvári István, Kolosvár városának egykori levéltárnoka. A t. grófnak mügonddal készített másolatai.

k) Mihály örnagy atyjának ily című munkája: „*Philippica Siculica*,” eredeti kéziratban megvan a nemes gróf gyűjteményében.

VI. De ez még nem minden, mit a nemes gróf gazdag kéziratára a honi történelemre vonatkozót tartalmaz. *Benkő Tudósítása*, bár sok érdekessé foglal is magában, csak tized része annak, mit Erdély történetéből a fáradhatlan gróf bír. Közel százötven erdélyi történetíró magyar munkája van meg a gróf gyűjteményében, részint eredeti kéziratban, részint egykorú másolatban, kortanilag ügyesen rendezve. És mindezen roppant kézirati történettár legnagyobb részt a XVII. századból. Valamint tehát *Toldy*, a tények egész sorozatát állítván szemünk elé, diadalmasan bebizonyítá, miszerint nekünk a XVI. században *virágzó költészetünk* volt¹⁾: úgy mi Gerendre szegezvén figyelmünket, büszke önértettel hirdethetjük, miszerint a magyarnak a XVII. században hazafi szenvedélylyel művelt, *gazdag történeti irodalma* volt. Ohajtottam volna a címlapokat lemásolni: de ez időm rövideége miatt teljes lehetetlen volt. Szerencsés voltam a nemes grófnak szende körébe jutni, figyelmét ma-

adta át a maradéknak. Csakhogy azután az ily eredetieknek talált példányok gondosan szemügyre veendő; mert a korra későbbi eredeti példány lényeges javításokat s bővítéseket tartalmazhat. — Nem lesz fölösleges itt az illetők figyelmébe ajánlani *Cserei Mihálynak* saját kezével írott *végrendelétét*, mely négy tömött íven *Benkő Károly* úr birtokában van. — Alig fejtett ki nép nagyobb kegyeletet őseinek írott emlékei iránt, mint a magyar, Erdélyben. *Cserei* historiája több száz másolati példányban forog még napjainkban is közkezeken. Benkőnek *Specialis Transsylvaniája* két erős fol. kötetben —hogy egyéb példányait mellőzzem — az én széplelkű barátomnak, t. *Mike Sándor* urnak, birtokában van.

¹⁾ L. Új M. Muz. 1851. VI. v. martiusi füzet 335—339. ll.

gamra vonni, s ritka szívjóságát, drága kegyét megnyerni: ezen uton jövőre szünidőm szakaszai gazdag gyűjteményének alapos tanulmányozása- s hű ismertetésére lesznek szentelve; és így — remélem — idővel alkalmam leend az eddigelé ismeretlen erdélyi magyar történelmi forrásokot, rideg címjegyzeteik helyett, részletesen ismertetni. — Azonban — megjegyzé a t. gróf, — bármily tekintélyes is magyarul írt erdélyi történetíróink száma: Erdély történelmének nem kizárólagos képviselői; mert gyűjteménye a szász nemzet köréből megközelítőleg *kétszáz ötvenet* bír, kik a letűnt idők szakok eseményeinek történeti feljegyzése által érdemelték magoknak hírt és halhatatlanságot. Boldog isten! mennyi kincs, mily dús irodalmi anyag csak egy helyt: és fajunk hallgat! Ott a szász natio szemünk előtt, és működik. Fáradsz, fáradsz, halomra gyűjti a századok becses hagyományait, nagy embereinek emlékeit. Hány egyletet, hány közhasznú intézetet apol kebelén. És mi hallgatunk, várakozunk, „dum defluat amnis.“ Nemzeti irodalmunknak ennyi összegyűjtött, és sok helyt még elszórva titokban rejlő kézirati kincsei nem érdemelnének meg egy „*Erdélyi magyar irodalmi régiségek egylete*“ név alatt alakuló társaságot az erdélyi magyar faj fővárosában Kolosvártt, az egykori „*Societas Philohistorum Transsylvanica*“ mintájára? Nemzeti színészetünket, miként illik, hő keblünkre karoltuk; gazdasági egyesületünk új stadiumába lépett: csak irodalmi kincseinknek ne legyen védpaisza, hol életre számíthassanak? Bizony itt volna az ideje, hogy mi is tennénk valamit régi s néha egyetlen példányban létező kézirataink biztosításának érdekében. Az egyszerű, de korszerű eszmét formulázza hivatottabb, vagy formulázom én: csak hogy tegyünk már valamit. Előttünk a magyar akadémia történettudományi közlönye, a „*Történelmi Társ.*“¹⁾. Amott működnek az „*Újabb Nemzeti Könyvtár*“ lelkes kiadói. Int a pálya, erdélyi magyar faj! Kiadatlan régiségeinkből mi is állíthatnánk ki évenként egy-egy érdekes kötetet, hogy a nemzeti műveltség szent ügyében a hon oltárán áldozók díszkoszorujából az erdélyi magyar faj értelmiségének képviselői se hiányozzanak.

De most érzem, mennyire elszáryaltak képzeitem a gerendi érdekes könyv- s kéziratártól: hozzá térek tehát.

VII. A rendszeres egészben levő folyó munkákon kívül, melyek Erdély egyetemes történelmének mindannyi alkatrészei, különös figyelemre méltók a fejedelmek, országos férfiak s írói nevezetességeknek sajtókezüleg írott leveleik, melyek izmos köteteket tesznek, s a kor szellemének, a nemzeti erkölcsök, köz élet, országos igazgatás stb biztos fel fogására nélkülözhetlen kellékek. — Mindezek mellett szó nélkül nem hagyhatom a nemzékrendi roppant jegyzeteket, a legbecsesb okmányok egész halmazát, s mindezekhez azon mesteri kulcsot, melynek segédelmével a t. gróf bármely vezérszóra (Schlagwort) ívekre terjedő érdekes adatokat tár a történetbarát elébe. Elkészülve terült el előttem a *Rhé-*

¹⁾ L. Új M. Muz. 1854. VII. vagy juliusi füzet. 59—62. ll.

dei-család nemzéklapja; megforgattam a nemes szellemű *Lásár*-család-hoz szolgáló adatokat, melyek kinyomtatva egy derék kötetet adnának. A nagybecsű műtár egész halmazával s polypszerű kiágazásaival engem, mint két napi futólagos vizsgálót megzavart, lelkemet elborította.

A folytonos munka közt élő t. grófnak sajtó alá készült kézirati köteteit is szerencsém volt megpillantani, megforgatni, sőt egyes szakaszait, — melyek engem közelebből érdekeltek, — figyelemmel meg is olvasni. A t. gróf még mindig egyengeti, pótolgatja, tökéletesíti azokat; holott az idő halad, s mi e tudományos ismereteknek égető szükségét érezzük. — E haviirat érd. szerkesztőjének curiosum gyanánt ide írok valamit. A nemes gróf, egyik kézirati munkájának néhány lapján adalékokat nyújt nemzeti irodalmunk középkorának harmadik időszakában élt budai könyvtárusaink sorozatához ¹⁾, s érintvén egy helyt *Paep Jánost* (1489—1511.), őt *Pap Jánosnak* (!) olvassa. E névcsere engem igen meglepett. A t. gróf annak történelmi bebizonyítását ígéré. Vederemo.

VIII. Eddig terjed tanulmányozásom, búvárlatom Gerenden. Oct. 31-dike hajnalszárnyain meghozá az időt, melyben el kelle hagynom Erdély Athenaeumát, hol éveket ohajték tanulni szerető lelkem vágyainak szentelni. A grófi lak vendégszerető ura, szívességének becses emlékeivel elárasztva, bocsátá utnak vendégét. Saját kocsitát rendelé alá. *Turóci* brünni kiadását ²⁾, hozzá még egy becses történelmi munkát ³⁾, mely a t. grófnak tudományos értekezéseivel díszeskedik, egy igen fontos historiai saját értekezését kéziratban, s három darab eddig-élé ismeretlen versezet autographját a XVII. századból, s a XVIII.-nak elejéről — mint gerendi nefelejtseket — nyújtott át azon kijelentéssel: tekintsem azokat sajátimul.

Miután a felejthetlen grófi pártól mély tisztelettel párosult érzékeny bucsút vettem volna, a lelkes grófnak két napi tudományos leckéit forrón megköszömvén, még egyszer karjaiba fogadott a nemes hazafi, s csak azután engedett kocsira lépnem, mely gyorsan ki az országutra elrobgott.

¹⁾ L. A Magyar nemz. irod. története. Irta Toldy Ferenc. II. köt. Pesten, 1851. 8r. 33, 34. ll.

²⁾ Colophonja így hangzik: „Illustrissimorum Hungariae Regum Chronica. In inclita terrae Moraviae ciuitate Brunnensi lucubratissime impressa. Finit felicius. Anno salutis M. CCCC. LXXXVIII. die XX. Martii.“

³⁾ Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Im Verein mit mehren Vaterlandsfreunden herausgegeben von Anton Kurz. Kronstadt, I. Bd. 1844. — II. Bd. 1846.

Az ég egészen derült volt, midőn Kolosvár felé uton valék. Egyedül lévén, hallgatag folytatám útamat. Lelkem még mindig a nemes gróf kedves körében időzött. „Ilyen a magyar nemes ősi tűzhelyén,“ — gondolám. „Szívesen fogad, megvendégel, keblét kitárja előtted. Ha távozol, üresen nem bocsát, szívességével tetézt, hogy legyen emlékem, mely lekösse lelkedet a helyhez, hova a bizodalom karján beszálottál.“ — Ha a tudásvágy még többször viend Gerendre, ohajtom, hogy becses egészségeden megláthassam az elvonuló idő jótékony hatását.

A nemzet geniusa virraszson feletted, Erdély nagy fia!

VASS JÓZSEF,

kegyes szer. áldor, irod. tört. tanár s könyvtárnok Kolosvárratt.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

— XXIX. *Egy adalék a zsidók történetéhez.* — Nos Lodovicus Dei Gratia Rex Hungarie. Memorie commendamus per presentes, quod licet nos domos Izrahelis Judei, in civitate nostra Supruniensi habitas, per Judicem et Juratos cives de eadem sibi mediantibus alijs litteris nostris remitti et resignari demandauerimus: tamen quia referentibus nobis et Domine Regine, genitrici nostre karissime, Johanne Judice et Gayzol Jurato, suis et universorum civium de dicto Suprunio in personis intelleximus, ut precium ipsarum domorum pro structura seu fabrica Capelle Sancti Georgij Martyris, in dicta Civitate habite, expendi debeant (így), nosque in facto ipsarum domorum volumus maturius deliberare: ideo factum dictarum domorum et usurarum ipsius Izrahelis Judei usque ad nostrum reditum de presenti nostro itinere in Budam vel in Wissegrad fiendum duximus prorogandum, ita tamen, quod de principali pecunia ipsius Izrahelis Judei eidem satis factionem teneantur exhibere Ciues antedicti. Datum in Wissegrad feria quinta proxima ante Dominicam Letare (martius 16.) anno domini 1368.

Eredetie Sopron városa levéltárában (Lad. LJ. Fasc. I. N-o 1.); itt azon két izben is egybe vetett másolat után, mely Gamauf Gotlib soproni evang. lelkész nagyszámu kézirati gyűjteményében (V. köt. 319. l.) áll. A kis pecsét, szerinte, hátulról, az oklevél közepére bevágott pergamen szeletkével erősítve, van rá nyomva. A levéltárnok által régebben köv. cím jegyeztetett reá: „Mandatum Ludovici I. Regis Hung. ad Sopronienses, intuitu praeitii remmittendarum per Judaeum Brahel (Gamauf szerint Izrahel) domorum Sopronii habitarum, pro structura Capellae S. Georgii applicandi, de anno 1368.“

„Usque ad nostrum reditum de praesenti nostro itinere in Budam vel in Wissegrad fiendum“ e szavak Gamaufot ily megjegyzésre téveszték: „A fennebb említett út tehát megkezdendő volt, mivel e parancs kiadásakor a király még Visegrádon időzött. Lásd a levél költét.“ Érintők más helyütt (Magyar királyok utazásai, e folyóirat augusztusi

füzetében, 109. l.), hogy az oklevél, valamint az ugyanott ¹⁵⁾, ¹⁶⁾, ¹⁷⁾, ¹⁸⁾ számok alatt idézettek, a király távollétében, a *kormányzóság* által adattak ki; e parancs tehát hihetőleg, Erzsébet királynő (Lajos anyja) hitbuzgalmának eredménye, kinek a vallásos intézmények előmozdításában buzgóságát, több más között, az ó-budai Klára-szűzeknek a király által ugyan, de anyja kérére történt adományzása (1867. márt. 17.) is mutatja. (U. o. ¹⁴⁾ sz. alatt.)

RÁTH KÁROLY.

HALÁLOZÁSOK.

— Tavali nekrológiai adatainkat következőkkel egészítjük ki:

Január 3. Boroszlóban *Stenzel* tanár, a Codex Diplóm. Silesiae s egyéb történelmi munkák kiadója.

Január 6. Göttingában *Mitscherlich*, a híres philolog, 93 éves korában.

Január 12. Párizsban *Bertin*, a Journal des Débats szerkesztője.

Január 29. ugyanott *Blanqui*, a nevezetes közgazdász író.

Mart. 27. Pármában a *pármai uralkodó herceg*, Deáki Zsigmond püspök s magyar akadémiai tag növendéke, a magyar nyelv és irodalom ismeretébe beavatott fejdelem, gyilkos merény következtén.

Május 20. Solothurnban *Haller Lajos*, a „Restauration der Staatswissenschaft“ című, egykor igen feltűnt munka szerzője, kinek a romai egyházhoz visszatérésekor családjához intézett nyílt levele (1821) köztünk is két magyar és egy deák fordításban elterjedt, s azon időben nagy figyelmet gerjesztett, élte 86. évében.

Julius 4. Kölnben *Eichhorn Károly Frigyes*, volt főjogtanácsos, és híres német jogtudós 72 éves korában.

Julius 14. *Carus* titkos orvostanácsnok és tanár, nevezetes orvosíró Lipcsében.

Julius — Párizsban *Didot Péter*, a párizsi híres nyomdászok egyike.

Augustus 2. Berlinben *Heun Károly*, a „Clauren“ álnéven egykor oly kedvelt novellista 84 éves korában.

Augustus 19. Németország egyik nevezetes természetbuvárja *D. Ennemoser* Egerben, a Tegern tava mellett.

Septemb. 9. *Mai Angyal* bíbornok, számos classicusok töredékeinek fölfedezője és kiadója, Romában.

Sept. 11. *Bischoff* heidelbergi tanár s nevezetes fűvésziíró Heidelbergben.

Nov. 12. *Kemble Károly*, a híres angol színész 79 éves korában.

Nov. 28. *Prechtl*, kormánytanácsos, a bécsi műegyetem alapítója és igazgatója, a nagy műtani encyclopaedia kiadója Bécsben.

Dec. 3. Weimárban Dr. *Eckermann*, a szépész és Goethével beszélgetések nevezetes írója.

Dec. 30. Párizsban *Visconti*, a párizsi rokkantok-házában álló Napoleon-emlék építész.

Dec. — *Schwanthaler*, a híres bajor szobrász Münchenben.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

APRILIS, 1855.

IV. FÜZ.

DIPLOMATIKAI KUTATÁSOK.

IRTA

G. KEMÉNY JÓZSEF.

IV *).

Erdélyi fejedelem Báthori Zsigmond és II. Rudolf császár közötti egyezés Erdélynek átadása iránt 1597-ben.

Hogy erdélyi fejedelem Báthori Zsigmond, Erdélyt saját erején a török hatalma ellen továbbra meg nem tarthatván, azt II. Rudolfnak átengedte, az tudatik ugyan; de azon kötlevél, melynek erejénél fogva ezen átengedés létesült, mind eddig sajtó alá nem jött.

Teljesítem tehát ezt ezen alkalommal annyival is inkább, mivel ezen okmánynak tartalma nagyon érdekes, és sok olyast valósít, a mit történetiróink minden eddigi hitelesítés nélkül állítottak, vagy legalább gyanítottak.

Ezen hiteles kötlevélnek teljes szavai ezek :

„*Pacta et conventiones inter Sacram Caesaream Majestatem Dominum nostrum clementissimum ab una, et Illustrissimum Sigismundum Bathoreum ex altera parte, in et super cessione Suae Majestati ab eo fienda universae provinciae suae*

*) Az I. II. III. számok a tavali évfolyamban láthatók. Szerk.

Transylvanicae cum omnibus, et singulis ad eam pertinentibus, et spectantibus, atque ex hac occasione quomodolibet emergentibus, ipsamque cessionem concomitantibus juribus, et actionibus, quae, et quas ante dicta Sua Majestas, et praefatus Princeps in omnibus, et per omnia partim perpetuo, partim ad tempus, prout infra latius continentur, inviolabiliter fieri, servari, et continuari pro se quisque cupit, vult, et mandat, tenore praesentium capitulorum, et articulorum, ut hic sequitur.

Et primum. Ex parte Illmi Principis velut cedentis, cum ei jam aliquoties in cogitationem venerit, in quantas, et quales angustias, et difficultates is hactenus delapsus fuerit ob praesens diuturnum Turcicum bellum, et in quae pericula una cum tota sua ditione Transylvanica propterea devenerit, videns se multis de causis, quas omnes hic loci enumerare minime opus est, tam atrox, acerbum, et periculosum bellum amplius nequaquam sustentare posse, quid quod interea sit, quod ipsum tamen hactenus eousque divino auxilio satis feliciter perduxerit, quod toti Christianae Reipublicae constat; — simulque perpendens, se utique imparem potentissimo aequae ac invictissimo, et infidelissimo hosti, ne ipsa quidem intercedente pace, bellorum omnium fine, et malorum medela, rebus suis pro desiderio suo probe consulere posse, eo, quod quemadmodum toti orbi notissimum est, Tyrannus ille, et humani generi excruciansissima pestis, cui fides ludibrio, perfidia autem honori, et ornamento, imo religio quoque esse solet, non minus pace, quam bello pro voluntate sua ad libidinem suam uti, atque abuti consueverit, quae quidem etsi multo duriora sunt, quam quivis facile cogitare possit, ferenda tamen adhuc Principis iudicio quodam modo essent pro communi Christianorum bono, et hac etiam in parte quaevis belli alea, praesertim in causa adeo justa, sancta, et pia subeunda foret, si alia quoque, et forte etiam majora, domestica nimirum, atque adeo vicina eundem, dum bona fide pro aris, et focis pugnat, non sollicitarent pericula, quae veluti indigna christiana nostra religione, consultius fuerit in honorem Christianae Reipublicae aeterno potius silentio involvere, quam ea hic coram in medium adferre. Itaque haec, et alia similia impedimenta animo suo diligenter, et candide, prout prudentem, et bene cordatum Prin-

cipem decet, volvens, atque revolvens, eaque cum iis sedulo conferens, quae antehoc cum Sacra Sua Caes. Majestate acta, et transacta, atque solemnij juramento vallata, sancta, firma, et stabilita fuere; cumprimis vero ejus optime conscius, quod alias data fide non semel, sed saepe, et saepius pollicitus fuit, se potius privatum nobilem cum Christianis reliquum vitae suae tempus traducturum, quam Principem cum Tureis amplius mansurum; ne ergo, dum immenso in patriam amore, et ejus quomodolibet conservandae, atque defendendae studio extrema quaevis tentat, eo tandem miseriarum ab incomparabili, et nimia hostili vi conjiciatur ita, ut nolens volens cum summo christiani Orbis detrimento, suo ipsius ingenti, et nullis unquam seculis delendo dedecore Principatu suo exturbetur, vel ipsum aliter cum vita perdere, et amittere compellatur. Post horum, ut dicitur, omnium susceptam longam, et mature quoque de iis habitam consultationem, et deliberationem, postremo in hanc devenit sententiam, se nullo alio pacto, nulla alia meliori via, aut saniori modo patriae, et Christianae Reipublicae prospicere posse, quam si tot ingruentibus malis unicum illud salutiferum remedium a se adhibeatur, quo alios quamplurimos se longe, et absque ulla comparatione majores, et potentiores Principes in similibus, et forte etiam multo minoribus periculis, et angustiis constitutos, summa cum ipsorum laude, et suorum singulari cumbeneficio, et emolumento usos fuisse humanarum rerum tradit historia, videlicet *se Principatu suo sponte abdicando*, eique cedendo, et ipsum alteri tradendo. Qua in re animadvertens praeterea dictus Princeps, quam plurimis etiam rebus opus esse ad ejusmodi deliberationem effectuantam, resque omnes stabiliendas, et firmandas, ac cumprimis, et ante omnia necessaria sibi cogitandum fore de Principe cessionario, in quem provinciam suam Transylvanicam justo et bono titulo conferre possit, item de modo faciendae ejusmodi cessionis, et translationis, similiter quid de sua ipsius persona, de Serenissima sua conjuge in posterum statuendum sit, cum haudquaquam conveniens esset, tantam ac talem Principem, optimis, imo sanctissimis moribus imbutam, et celestibus virtutibus exornatam, et Augustissima omnium tot Caesarum, ac maximorum Regum, et Archiducum Austriaca

Domo natam, hac occasione et nihil tale¹⁾, imo praeclarissime de ipso Principe meritam a Principatu deturbare, et ad privatum statum quodam modo dejicere. Ideo, et quo ad primum, optime memor eorum omnium, quae *abhinc triennio* apud Sacram Caes. Majestatem sibi occurrerunt, dum inter eam, et se notum illud, et celebratissimum *foedus sanciretur*, et mente insuper sua recolligens omnia, et singula beneficia non minus in suammet personam, quam in provinciam suam a Sacra Sua Caes. Majestate cumulatissime hucusque collata, ob quae Princeps Majestati Suae, et universae augustae familiae adeo multa se debere agnoscit, et quidem libenter, ut si vitam quoque suam pro invictissima Archiducum familia sibi profundero contingat, tamen tot ipsius meritis haud quaquam a se satisfieri posse arbitretur, cumque omnino ipsius necdum exciderit, imo nec ullo unquam tempore facile excidere possit memoriam, quo pacto sponte sua, et neminem ipsum cogente, ad idve ne minimo quidem ipsum adigente, aut impellente, in ante dicto foedere se obstrinxerit, ut *casu quo filios non susciperet*, sed sine liberis legitimis naturalibus decederet, quod *tunc universa sua provincia ad Caes. Suam Majestatem deinceps devolvatur*. Etsi eo Dei beneficio necdum deventum sit, attamen *sentiens, ac manifeste cognoscens, se non quidem Serenissimae suae conjugii, sed sui ipsius causa, utpote ex procreandi defectu, et inhabilitate jam tunc detecta, liberorum se de cetero frustratum iri*, quin imo ipsa usque experientia ex variis symptomatibus, quae sibi subinde ab aliquo abhinc tempore accidere solent, jam aliquoties edoctus *se corpore adeo male affectum, ut sibi vel ab inopinata etiam, et imprevisa morte maximopere verendum, et timendum sit*, (quo casu quis non videt totam provinciam subitaneo quasi, et repentino quodam infortunio correptam, ubi eidem prius de certo successore provisum non foret, susque deque inexpectato ferri, deferrique posse) ea propter in priori sua usque adhuc durans, et consistens sententia, de cedenda nimirum provincia, ideoque cupiens, et summopere desiderans promissis suis stare, simulque nolens rebus suis optime, et tempestive quoque, et quamprimum pro-

¹⁾ Itt hibázik valami.

spectum, et provisum iri, jam longe ante statuit, saepedictam ejusmodi cessionem Sacratissimae Suae Caes. Majestati facere, et in Eam universam provinciam cum omni suo jure, quod in ea, et super eam quomodolibet habet, et habere potest, transferre, quod quidem etiam jam dudum, atque adeo in ipso statim cepti sui consilii initio a se factum fuisset, dummodo Sua quoque Caes. Majestas consultationi huic auscultare, et ejusmodi cessionem Caesareum suum assensum praebere hactenus voluisset. Nam *cum ab anno usque superiori Princeps ipse partim coram, et partim per alios summi ac medii ordinis viros de saepedicta cessione ad Sacra Caes. Majestatem Suam retulisset, referreque curasset*, tamen Eadem Sua Majestas *nunquam adduci potuit, ut praefatam cessionem acceptaret*. Tanta est Austriaci sanguinis in omnibus, sibi rectissime consilii bonitas, et pietas, ut optimi hi principes suis solummodo contenti, aliena non querant. Donec tandem urgentissimis ipsius Principis, et aliorum pro eo multoties repetitis, et iteratis precibus victa, et superata Majestas Sua, benignam aurem praebere coacta fuit, certe sibi persvadens hac in re multo magis Principi ipsi, et provintiae ipsius, ac toto Cristiano orbi satisfactum iri.

Ea propter, ac ex supraenumeratis causis saepefatus Princeps, habito praesertim, et obtento Suae Majestatis assensu, inhaerendo, et insistendo antedicto *proxime celebrato foederi*, ad quod et ad contenta in eodem idem se refert, ac ne minimum quidem ab eo, et dicta sua deliberatione discedens, nisi in quantum ex animo firmo et stabili in praesentiarum promittit, et pollicetur se Sacrae Suae Majestati Caes., et haeredibus, atque successoribus suis in perpetuum daturum, cessorum, concessurum, et in Eandem, in Eosque *translaturum totam atque universam suam provinciam Transylvanicam, una cum omnibus quibuscunque suis bonis patrimonialibus immobilibus, sive stabilibus ubivis locorum existentibus*, quam, et quae tam intra, quam extra provinciam Transylvanicam possidet, habet, et tenet, cum omnibus suis juribus, nominibus, et actionibus realibus, et personalibus, et quibuscunque aliis sibi quomodolibet, quovis jure sive Principatus, sive primario (igy!) competentibus, nullo plane excepto, vel reservato, constitu-

turumque Majestatem Suam dominum in rem suam, et positurum Eam in locum, et universum jus suum ita, *quod in posterum dicta Sua Majestas iis omnibus non aliter, atque suis possit uti, et frui, et cum iis ad libitum, et beneplacitum suum facere, et disponere.* Et ad hoc ut Princeps Suae Majestati, vel cui magis libuerit Suae Majestati, supradicta omnia et singula quiete, et pacifice effecta reddere possit, spondet idem Princeps, et promittit se ad hoc speciatim *generalia provincialia Comitia congregaturum*, et curaturum, ut is, quem Sua Majestas sive Successorem, sive Gubernatorem pro se, et suo nomine in provinciam deputaverit, ablegaveritque, prout magis, et melius Suae Caes. Majestati visum fuerit, ac placuerit, in eandem placide, et tranquille absque tumultu, et impedimento introducatur, secure admittatur, et amanter ac obsequenter, reverenterque recipiatur, eidem universum dominium absque ulla contradictione, vel haesitatione libere, et absolute tradatur, ac in summa, se curaturum, conaturum, et elaboraturum, atque perfecturum, ut hac in parte ad negotii hujus perfectionem undi quaque nihil desiderari possit.

Porro *Secundo*, et ex parte Sacrae Suae Majestatis Caes., etsi Eadem, ut ante, et saepe quidem dictum fuit, maluisset omnino, ut Princeps in sua provincia mansisset, et eo, quo hucusque laudabili prorsus modo ab ipso factum est, suis ipse praefuisset rebus, tamen cum ipsius adeo firma et irrevocabilis cedendae Suae Majestati memoratae Provinciae stet sententia, ut ab eo nullis rationibus abduci se patiatur, nolens Sua Majestas (attento praesertim dicto foedere) Reipublicae Christianae, ac imprimis *Tránsylvaniae*, alioquin in eum jam tum, quo supradictum fuit, casum, *Caesarei, et regii juris affectae*, vel in minimo deesse, eidem Principi dictam provinciam cedenti vicissim promittit, ac pollicetur, se ipsam ¹⁾ accepturam, et in potestatem suam auxiliis, et mediis, quibus supra, suscepturam, et redacturam, ac *aeque tractaturam, ac reliquas suas haereditarias provincias, ac regna*, omni nimirum paterno animi affectu, et amore, sperans itidem provinciam ipsam e converso Majestatem Suam Caes. uti suum ve-

¹⁾ Azaz „Transsilvaniam.“

rum, et legitimum, ac naturalem dominum recognituram, culturam, eidemque omnem debitam reverentiam, obedientiam, et observantiam delaturam, imo summi, et quidem coelestis beneficii loco reposituram, quod Sacra Sua Majestas ad Principis preces, et oblationes tam benigne, et clementer respexerit, cogitans facile alioquin contingere potuisse, ut summa ejusdem calamitate, ac exterminio ad ejus manus pervenisset, a quo omnia mala, et incommoda sibi experienda fuissent.

Verum enim vero cum ipsius quoque *Principis*, ut dictum fuit, *sit habenda ratio*, eidemque de ejusmodi conditione et commoditate prospiciendum, ut is nihilominus in Principis dignitate remaneat, et se uti Principem gerere possit, ideo Majestas Sua Caes. eo, quo in Principem semper fuit, estque paterno prorsus amore affecta, et singulari Augusta sua in eum clementia propensa, eidem in omnibus, et ante omnia *utrumque Ducatum Opoliae et Ratisborii* ita concedit, et tradit, ut *quoad ipse Princeps vixerit*, utriusque Dux et Dominus hoc pacto et hoc moderamine sit, et vocetur, iisque eo prorsus modo et illa ratione fruatur, ac utatur, quo Majestas Sua Caes. ad praesens tamquam Dux utriusque Ducatus utitur, fruitur, salvis quoque et illaesis Ordinum et Statuum in dictis Ducatibus existentium privilegiis, statis, immunitatibus, ac juribus provincialibus omnibus, et quibuscunque, et ut Superiorem Suam Sacram Caes. Majestatem agnoscat, et quod inde juxta provinciae constitutiones quomodolibet ordinarie, vel extraordinarie solvi consuevit, illud non minus et ipsi solvat; post ipsius autem obitum uterque Ducatus ad Suam Majestatem Caes., ejusque successores redeat, recidat, et devolvatur.

Secundo: Praeter hos duos Ducatus promittit etiam Sacra Sua Majestas eidem *Principi proventum annuum (uti similiter vita duntaxat ipsius Principis durante) quinque millium talerorum, ad rationem septuaginta cruciatorum in singulos talerorum computandorum*, idque sive in taleris, sive alia currenti moneta usque ad integram satisfactionem antedictae summae, utque dicta summa *ipsi in Italia quidem, si eundem ibi degere contingat, Romae aut Venetiis, in Germania autem habitanti, Augustae, aut Norimbergae* per certos, et ad hoc deputatos mercatores, a semestri in semestrim, quovis seme-

stri viginti quinque mille taleri, valoris, ut supra, realiter *numerentur*, ac reddantur, et id quidem hac expressa pro Sua Majestate reservata conditione, et exceptione, ut Sacrae Suae Majestati deinceps quandocunque eidem visum fuerit, liberum sit, *hanc summam*, sive integre, sive ejus partem, qualem et quantam cunque ei placuerit, *beneficiis ecclesiasticis, sive in Suae Majestatis regnis ac provinciis, sive extra, et alibi, utut potuerit, et maluerit permutare, compensare, vel redimere*, addendo supradictis, ut antedicta solutio ab eo tempore demum incipere debeat, quando dictae mutuae cessiones Transylvaniae ab una, et duorum Ducatum ab altera partibus actualiter realiter, et reciprocum suum sortitae fuerint effectum, id est simul atque Princeps ex provincia Majestati Suae cessa, et secure tradita excesserit, quo tempore redditus quoque, et dominia reciproca tam Suae Majestatis, quam ipsius Principis inchoabuntur, et initia sua sumtura sunt, scilicet ex parte Principis dominium, et redditus duorum Ducatum, sed, ut dictum est, temporanei, et saltem ad dies vitae ipsius, ex parte vero Suae Majestatis, et omnium, et quorumcunque suorum haeredum, et successorum in infinitum dominium, et redditus perpetui provinciae Transylvanicae, et bonorum patrimonialium ipsius Principis, hoc simul expresso, ut si quo forte redditus in Provincia, et bonis patrimonialibus a Principe semel cassis, et in Suam Majestatem translatis, et alia superfuerint tempore discessus ipsius Principis ex provincia Transylvanica, quod ea omnia, et singula intelligantur spectare, et pertinere debere ad Suam Majestatem Caes., quemadmodum reciproce in utroque Ducatu Opoliae, et Ratiborii Sacra Sua Majestas id ipsum erga Principem servari vult, et mandat.

Et quoniam Princeps animum ad statum ecclesiasticum amplectendum, et sacros ordines suscipiendos induxit, Sacra Majestas Sua benigne annuit, ut consensu accedente Serenissimae conjugis suae¹⁾, ac Serenissimorum Archiducum, matris, et fratris, *dispensationem Pontificis super matrimonio dirimendo impetret*.

Ut vero etiam Princeps sacris ordinibus assumptis, in aliquo personae suae digno gradu deinceps consistat, *Sacra*

¹⁾ Azaz „Mariae Christiernae.“

Majestas Sua apud Sanctitatem Suam commendationis officia ad impetrandam Cardinalitiam dignitatem interponere non desistet, donec voti compos fiat, cui simul titulum quoque et honorem Principis Imperii nihilo secius, quemadmodum hactenus factum fuit ¹⁾, et continuari faciet, ejusdemque singularem protectionem, una cum Augusta Domo Sua amanter, ac benigne perpetuo suscipiet.

Ut autem in ecclesiastica dignitate Princeps sese commodius, et honorificentius sustentare possit, Sacra Majestas Sua apud *Sereniss. Hispaniarum Regem Catholicum* partes suas amanter interponet, ut a Serenitate ipsius *Illustrissimo Principi pensio aliqua ecclesiastica aliquot millium aureorum*, ultra praedictam, sibi a Majestate Sua promissam summam assignet.

Et ut omnis plane tollatur occasio cujusvis hanc cessionis formam, et rationem cavillandi, et reprehendendi, praesertim asserendo: ipsam Simoniae labe ob interventum sacrorum ordinum Cardinalitiae dignitatis beneficiorum, proventuum, et aliorum hujusmodi e.c.t. nequaquam carere, conventum fuit praeterea inter Suam Majestatem, et ipsum Illustrissimum Principem, ut, quatenus opus sit, Summus Pontifex hac etiam in parte de idonea dispositione, et confirmatione requiratur, et rogetur.

Quod ad Serenissimam Principem Conjugem adinet, placet Sacrae Majestati Suae quemadmodum ipsimet Principi, ut bona illa donata in Transylvania retineat, et ad stabiliendum magis provinciae statum, in eadem ²⁾ ipsa ³⁾ *Princeps juxta suae Majestatis desiderium maneat*, ita tamen, ut si eadem quoque provincia excedere, et alibi degere voluerit, liberum eidem sit, bonis, et juribus suis detentis, id facere. *Sane optasset quidem Princeps, ut Serenissima sua conjux Successori nupsisset*, sed quandoquidem hoc non minus a suaemet Sereni-

¹⁾ A romai birodalmi fejedelmi cím megadatott Báthori Zsigmondnak II. Rudolf által, „sub bullae Aureae impendentis munimine,“ Prágában, Jan. 28. 1595. — Az ez iránti oklevélnek másolata találtatik a magyarországi k. udvari kamara levéltárában.

²⁾ Azaz „in eadem provincia Transsilvanica.“

³⁾ Azaz „Maria Christierna.“

tatis, quam successoris voluntate et arbitrio, cumprimis vero Dei optimi maximi dispositione, et providentia pendeat, cum is jam aliud non possit, rem totam divinae Suae Majestati ex intimis cordis sui visceribus commendat, eandem omni, qua potest, pietate majori orans, et obsecrans, ut tam pia, et sanctae Principis divinam curam, et patrocinium suscipiat, consiliaque sua, et actiones omnes divina sua sapientia dirigat, quod fore non diffidit; ac fatetur quidem Princeps, nullum se aequae onus, post cessionem hanc manere, quam uxorum hoc sit; sed quandoquidem ita Domino Deo visum est ferendum quoque, et divinae ipsius voluntati se, una cum Serenissima conjuge, sic rerum extrema necessitate cogente, subicere opus erit, sperans interea Caes. Suam Majestatem, uti eadem se pro posse curaturam benigne, ac clementer obtulit, Serenissimae Principi, hanc ejus in parte, imo Provinciae ipsi non defuturam, sed tentaturam, et procuraturam, *ut ea cum successore in matrimonio conjugatur.*

Demum promittit Sacra Majestas Sua: se, et successores ratas, et firmas habituros donationes hactenus factas, una cum articulis per Illustriss. Principem in generalibus provinciae committis adprobatis.

Item, cum erectione novi Episcopatus Albensis, et aliis donationibus, articulisque, in gratiam catholicae ecclesiae factis, aliisque provinciarum illarum privilegiis.

Et ad haec quidem omnia, quae Sacrae Majestati Suae secundum haec puncta praestanda sint, se se, ac suos successores obligabit, seque ut Successor, aut Gubernator, qui in Transylvaniam venturus sit, quod primo quoque tempore curaturam se Sua Majestas promittit, literas reciprocae cessionis duorum Ducatum Opoliae, et Ratiborii in eum finem secum adferat, ac Principi porrigat, ut ipse Princeps ex Transylvania decedens, a recta eo contendens, utriusque Ducatus possessionem Commissariis ob hoc constitutis accipiat, ibidemque aulam suam tamquam domi suae componat.

Quae quidem omnia, et singula Sacra Sua Caes. Majestas et Illustriss. Princeps promittunt, et pollicentur, se omnino supradicto modo, et forma inviolabiliter conservaturam et conservaturum, facturam et facturum, adimpleturam et adimple-

turum, omni et quavis juris, vel facti exceptione semota, renunciantes omnibus, et quibuscunque exceptionibus, privilegiis, e. c. t. (Így!)

In quorum omnium, et singulorum plenam, et indubitam fidem dictae conventionis, et cessionis, duo aequalia paria, et conformia exemplaria conscripta, et ad perpetuam rei sic gestae memoriam (donec, et quoadusque de iis juxta juris formam idoneum conficiatur instrumentum) alterum horum exemplar a Sua Majestate Caesarea manu sua, et sigillo suo Caesareo, alterum vero a saepedicto Illustriss. Principe Sigismundo, itidem manu sua, et suo sigillo munita, firmata, et corroborata fuere. *Actum Pragae, die 23 mensis Decembris a. D. 1597*“¹⁾.

Hogy ezen kötésnek megalkuvására Bátori Zsigmond által Carillia Alfons jezsuita küldetett Prágába, — kitetszik a következő levélből :

„1597. 11. Dec. *Litterae Principis Sigismundi Báthori ad Confessarium suum Patrem Alphonsum Carillio.*“

„Reverende in Christo Pater! Binas 19. Novembris *Praga* datas V. R. accepi literas. Quid *illic* in meis negotiis agatur, intellexi. Vestra R. illos *duos Ducatus*, qui jam promissi sunt, *nulla ratione relinquat*. Ultra Ducatus *a sexaginta millibus talerorum Ungaricorum non recedat*, atque infallibiliter, et securissime instrumenta literalia adferat, alioquin cum et *Italia tumultuetur* magno incommodo Christianitatis, et suscepti belli Turcici, et rationes cum nostrae, tum hujus regni, et belli, (cum etiam *ad pacem concludendam a Tartaro, et Turcico Legato urgeat*) non patiatur moram, cogar cum maximo dispendio et Christianitatis et Suae Majestatis pacem cum Turcis inire. Quod faciendum est, fiat cito, atque *Successor in Januario anni 1598 adsit*. Quod si in successore aliquo ex Serenissimis fratribus²⁾ difficultas est, Sua Majestas, ut cito res peragatur (periculum etenim et mihi, et meis in mora) *ex his, qui jam hic sunt*, quos omnes V. R. cognoscit, *poterit Sua Majestas unum Gubernatorem relinquere*. Sed haec omnia ut in

¹⁾ Találatik a cs. k. bécsi udvari kamara, jelenleg pénzügyi ministerium levéltárában.

²⁾ Azaz Rudolphi II. Caesaris.

mense Januario anni 1598 peragantur, sive ut *unus fratrum Serenissimorum* veniat, sive ut qui ex istis Gubernator constituatur, qui hic sunt, necessarium est, alioquin et labores jam tanti V. R., et mea propter Christianitatem servitus, et sic tractatus pessum ibunt, cum necessitate adactus rerum et privatarum, et publicarum hujus regni, cogar tandem tantae tragoediae finem imponere; et sic aut finis, aut dissolutio negotii. Albae Juliae. 11. Decembris. 1797. Sigismundus Princeps. m. p.“¹⁾.

A R U S S Z Í N O K.

Egy lengyelnek kéziratából közli

KAZINCZY GÁBOR *).

Az *oroszok* vagy *rosszok*, *ruszok* (kis-ruszok, tulajdonképp ruszínok, Rutheni, Roxolani, németül Reussen, lengyelül Rusini) a *muszkáktól* (moszkoviták, finn vagy nagy-ruszok, Mosci, Moschi, lengyelül Moskale) nem csak eredet- s nyelvekre nézve különbözök, de sőt hajdan alkotmányuk- s államéletöknél fogva is.

A IX. század vége felé törtek be a számos külön fajokra oszlott keleti-szlávok közé a skandináv normánok vagy varjagek, és, Rurik kormánylata alatt, a meghódított s egyesített

¹⁾ Találtatik ugyanazon levéltárban.

*) E bennünket magyarokat számos historiai képesoknál fogva is közelebbről érdeklő nép zavaros történelmét ily röviden s ily világosan adó, egyszersmind a historiai élet egyik legbonyodalmasabb alakítását, az éjszaki szlávságot mély avatottsággal feltüntető dolgot Kazinczy Gábornál olvasván — kivel husvéti szünidőmet oly élvezetesen és tanulságosan, testi s lelki épüléssel töltöttem bánfalvi magányában — ez az én szeretett barátom szíves volt azt sürgető kérésemre az Új M. M. számára megmagyarítani: amiért midőn neki olvasóim nevében is köszönetet mondok, egyszersmind kérem, hogy a szinte az ő birtokában levő, *Mickiewiczet* tárgyazó cikket, mely mindennél mi eddig a jelenkornak e legnagyobb s európai híré lengyel költőjéről iratott, bátran mondhatom, legalaposb és sok újat foglal magában, az Új M. M-től meg ne tagadja!

Toldy Ferenc.

területen egy államot alapítának. E nép-egyveleg ezóta *ruszszínnak* mondaték; birodalma a mihamar szlávva lett Rurik-dynastia alatt, Ruthenia vagy Roxolonia nevet vőn fel, idő szerint változó határokkal s jelentőséggel. A X. században Wladimir alatt, a Dzwina és Volga folyóktól a Kárpátokig és Oláhországig terjedett; Kió, akkor a keleti Europa legnagyobb városainak egyike, volt az uralkodók székhelye, 150,000 lakossal, s Görögországgal stb üzőtt terjedt és virágzó kereskedelménél fogva, gazdagság- és jelentőségben mindig emelkedő. A XI. század közepén a russzínok nagy területe feldaraboltatott a Rurik-ház számos utódai közt; idő jártával mintegy hatvan önálló fejedelemségre oszlék, mi által hatalmasa semmivé lőn. Kió szinleg főváros vala, s az ott székelő nagyherceg volt a birodalom névszerinti főura s vezérlé az egésznek kormányzatát: de az *egység* eszméje semmi alappal nem birt. Az aprócska fejedelmek, főleg Jaroszló utódai, egy századnál tovább irtó harcokat viseltek egymás közt szakadatlanul. E háborgások folytán három részre mállott el a birodalom, különböző iránynyal társadalmi s politikai viszonyaikban. Éjszakon Nowgorod, Pskow, Smolensk, Polvek városok, köztársasági intézményeket vőnek fel, s élénk üzletbe léptek éjszaki Európával, különösen a Hanza városaival. A kelet, külön vált s ázsiai elemeket sajátita el; a déli rész vonatkozásba jött nyugoti Európával.

Nowgorod és Kió közt egy nem-szláv faj tanyázott, a *finn*, a szláv területtől a *murowi erdők* neve alatt ismeretes nagy pusztaság által elválasztva. Több russz fejdelem tőn hódításokat e finn földön; majd szlávokat telepítettek reá, míg lassanként végleg meghódítva lőn. E keleti vidéken emelkedék mihamar Wladimir városa, a Klazma partján; majd új fejedelemségek keletkezének, teljesen idegen alapokon, a szláv-sággal legkevésbbé sem rokon intézményekkel, s vele csupán főnökei által egyesítve. A finnek közt elszórt szláv gyarmatok az őslakókba olvadának, s nyelvök s vérök tisztaságát elvesztve, s feledve szokásaikat, jellegöket. E nép-egyveleg fölött ellenzést nem találva terjűlt el a fejedelmek fegyverereje, a benszüllött finnek éjszaki faja, túlnyomóságánál fogva, alapja lőn az új birodalomnak, s ez új testbe átvitte szolgai szellemét.

Ekként eredt a finn-russz birodalom, a jövődöbeli moskowita hatalom magva. Alapítójaul Juri Dolgoruki (hosszú kezű) tekinthető. Miután a szlávoktól elszakadt (1150), kezdé Wladimirből birodalma határait az épen *nem-szláv* földön, a finn fajok erejével, dél és éjszak felé terjeszteni. Egy új korszak kezdeménye ez; a russzok földébe már be van oltva azon ellenséges hatalom, mely idegen elemekben keresi támaszát s törekszik a többit aláigázni. Juri fia és utóda, Bogolubski Endre, a második székhelyt alapítja Susdalban, föllázad a kiói nagyhereceg ellen, megrohanja eme székvárosát, s romba dönti 1169. — Eddigelé a fejedelmek mint ellenséges érzelmű seregek vezérei csatáztak egymással, a nép kimélve lön, s nyugodtan várta be, melyik diadalmasnak jutand osztalékul. Innen túl más politikai irány jelentkezik. Wladimir és Susdal fejedelmei idegen faju csapatokat visznek a szláv russzinek ellen, elpusztítják földét, feldúlják ellenállható városait, a lakosságot magokkal viszik, s finn birtokukba telepítik.

Kió, mióta a russzo-finnnek által feldúlattott, nem birt fölemelkedni többé. A déliszláv terület, mely, mint mondók, az alsó Dnepertől a Kárpátokig s Oláhországig nyúlt el, Vörös-Oroszország köz neve alatt, elszakadt a kiói főuralomtól, s közelb érintkezésbe jött a nyugottal. Fővárosai Halics, Wladimir, s később Lwow (Lemberg) népesek s gazdagság- és polgárisodásban emelkedők. De bármi szép és jelentos terület uralá is e vörös-orosz fejedelmeket, még sem birtak, belső viszálykodásaik s folytonos hadviselésök miatt a szomszéd népekkel, egy erőteljes s maradandó államot képezni. Míg a fejedelmek Magyar- és Lengyelország királyaival kötött szerződések és családí viszonyok által szigorú monarchiai rendszer létesítésén törekedtek: a nép, ismerve a magasb fejlettségű Lengyelország politikai életét, hasonló szabadságok kivívásán ügyekvék. Innen gyakor viszálykodások s polgárháborúk, mik a külső beavatkozást előidézék. E háborgások közepett történt, hogy Halics lakosai elhatázzák, Kálmánt, Endre magyar király fiát s Leszek lengyel király sógorát (nővérét Salomeát birta hitvesül) választani királyukká, 1214. (Ezen jogcím alatt foglalá el majdnem hat század múlva az osztrák ház az egykori halicsi királtságnek Lengyelországhoz tartozó provinciáit).

Kálmán mihamar elveszté a koronát, s Dániel, a Jaroszló-ágból, lön, a lengyelek segítségével, Halics és Kió ura. Ezen ág férfi sarjainak kihunytaival szerzi meg Boliszló masovi fejedelem (mint az utolsó vörös-orosz hercegnő férje) a déli-russz birtokot a lengyel korona számára.

Míg a russz földek területén eme politikai változások történtek a XI. és XII. században: a XIII-dik elején két nevezetes esemény merült fel, határozott befolyást gyakorló soruk- s jövőjökre — a lithván hatalom keletkezése, s a mongolok betörése.

A Balti tenger partvidékeit a Peipus-tótól fogva a Viszla torkolatáig egy kelt faj laká, azon népségekből álló, miket a történelem a livon (lett), kuron, semigall, prussz és lithván nevek alatt ismer. Számra mintegy 4—5 millió. Kezdeté, mint minden népé, a regekorban vész el; az indo-germán népcsaládhoz tartozott, de a német és szlávtól különböző, s a sanskrittal igen rokon nyelvvel. Gazdag s kifejtett mythologiája a gaelhez többszörösen hasonló. Kormányá theokratiai, papjainak, mint a druídeknek, hatalma nagy, még a fejedelmekre is kiterjedő. A főpap, *Krive Krivejtos*, a prussz földön lakott, s parancsait Pomerániába, Lithvániába, egész a Dzwínán túlig küldözé. A németek jöttek e népek közé, hirdetni a keresztyéniséget. Egy brémai barát, Meinhardt, hirdette első, a XII. század közepe felé, a lithvánoknak az evangéliumot. Mihamar utána, ott, hol most Riga fekszik, fegyveres szerzetesek szálltak ki, a *Kard-lovagok*; túlhan meg, éjszakon, nem messze a Viszlától, Konrád masovi (lengyel) fejedelem eszközölésével, a *Keresztes-lovagok* ütöttek tanyát (1230). Most támadó- s irtóharc nyilik mind kétfelől a livonok, kuronok s prusszok ellen; a szerzetesek apostolkodása, tűzzel és vassal, embertelen s vérengző. Fél százados dulongás s öldöklés után, majdnem az egész prussz földet meghódítja a Rend; a szegény lovagszerzetesek hűbéri főnökökké lesznek, nagy terjedelmű földek, roppant kincsek és seregek urai, s rabló kalózzárataikat nempogány szomszédok, főleg első véduraik, a lengyelek, határain is túlterjengetik.

A két Rend (Kard- és Keresztes lovagok) egyesülvén, a lett és prussz őslakosokat nagyjára kiirtá, s e területen Prusz-

szia, Liefland és Kurland hercegségeket alapítá, s egy új elemet oltá a szlávságba. Csodálatos végzet! hová nőtte ki magát idővel ez a parányi, rablás- és pusztításból alakult hercegség, a porosz! — Apogány lakosságnak egy, a Peipus-tótól távolabb s a rablójáratoknak utába annyira nem eső, része, de most a rokon fajok ellen folytatott hadviselés által fölingerelve, rengetegei s posványai közül egyszerre a színpadra lép. A lithvánok. A szerzetes lovagok minden erejüket ellenük fordítják; a pápák keresztes háborúkat hirdetnek ellenük a keresztyén országokban. Az ősi tűzhelyek- és istenekért vívó nép diadalmasan ver vissza minden támadást, s kezdetben a szlávság iszonyu ostroma, Kióig s Vörös-Oroszországig terjeszti ki évenként meg-megújuló hadjárait, pusztítja Lengyelország egy részét; végre majdnem az egész éjszakkéleti russzín területet meghódítja, egymás közt háborgó s forrongó részeit, s a harci tevékenysége s hírneve által magához vonzott éjszaki-szláv népségeket s városokat egy compact testté olvasztva, hatalmas államot alkot.

Ezenben más oldalról a mongolok iszonyú berontása közelget. Baty vezérlete alatt törtek e harcias hordák a Volgától délnek elő. A russz fejedelmek egybegyűjték erejüket s útkokat állák a Kalka mellett (1224). A csata megütötték, s az oroszok semmivé tételével. A Klazmencyk, azaz a murowi erdőség mögött a finn földön uralkodó fejedelmeknek eszök ágába sines — a mongol betörésből reájok háruló kedvező következményeket számba véve — síkra kelni Baty ellen. A mogolok most egyszer nyugton hagyák őket, s a Dneper mentében, a Fekete tengernek fordultak, s nagyszerű hadtani számításaikhoz hiven, visszamenőben (Ázsiába) a Dneper mögött mindent kiirtottak a mi élt.

E betöréssel végződik a norman-russz birodalom történelme, s kezd jelentkezni halkan a finn Oroszország.

De Baty nem sokára visszatért hordáival, s egyenesen a Klazmencyk területének tartott az erdők mögött ¹⁾; megvevé és semmivé tette városaikat. Fejedelmeik, hogy megmenekje-

¹⁾ A harmadik mongol hadjárat már már Kiónak, Halicsnak, s onnan Lengyel- és Magyarország felé irányult.

nek, alkudozni kezdtek s megadák magokat feltétlenül. Ettől fogva az *arany hordának* kísérői lőnek, hogy arcukkal a föld porát érintsék a chán előtt, s hűbérül kapják tőle uralmukat; kormányoztak a tatár chánok nevében, s hatalmok amazokén alapult. Az uralkodásra nem szükségelék többé, hogy a nép véleményére vagy a városok tanácslataira ügyeljenek; a cháni kegyelem elegendő volt mindenre. Habár Rurik utódai, most mongol hűbérnökök, a régi viszálykodásban éltek egymás között: de az egységnek, a finn-orosz földön sarjadott, magva a mongol hatalomban lelő alapjait. Kalita Iván, wladimiri nagyherceg, a tatár chán beleegyezésével áttesz székelyét Susdalból Moskwába; 1295. Utódai a horda táborában töltik nagyjára életüket, ott sajátítják el a mongol politikát. Először az ország jövedelmeit kerítik kezeikre, a vámhivatalokat kezelik a chánok számára, fenyítik az ellenszegülőket és lázadókat, s a hordától birói hatalmat nyernek, kezdetben mint a tatár igazságszolgáltatók végrehajtói, segédkezeket nyújtanak a chánoknak, az igát az öszves russzín fölé terjeszteni; végül a királyi pálca jogos birtokosaiul ismertetnek el. 1350-ben a Moskwában megerősödött dynastia kísérletet tesz a tatár uralmat lerázni. *Dimitr Donskoj* (a dóni) nagy diadalmat arat Mamaj chán fölött, bár használni nem merészli még, hanem újra meghódol egykori védurainak. Csak egy század múlva ölték fel a moszkvai hercegek az eddigelé ismeretlen cári méltóságot; hatalmok nagy terjedelmű földek fölött nyúlt el, s megnyitja a moszka birodalom korszakát, mely majdan, a mongol politika mesterfogásai segédelmével s a német hűbéri intézmények alapján szervezve, a szlávok szétmállott romaiából egy szörnyeteg hatalmat lesz képezendő.

Ettől fogva más alakot ölt minden. Az előbbi russzín terület emez új urai, részben az Ural felé terjeszkednek, túlnyomók lesznek a tatárok fölött, tönkre tenni vagy kiirtani törekednek; más részről, lankadatlan kitartással s álnoksággal ügyekednek az éjszaki s déli russzín területet kezökre keríteni.

Soká úgy látszott, hogy a szlávsnak egy önálló állama sincs; a csehek megóvták egységeket, de intézményeik- s politikai irányaikban a német elemet kezdék mímelni, s a szláv

vokra semmi befolyások nem vala. Lengyelország — habár akkor részekre szakadozva, azonfelül a mongolok², németek és csehektől megtámadva — őrzé meg a nemzeti elvet. Széles terjedelmű s élénk politikai élete megmenté önállóságát, a nép nagy tömegében felkölté a rokonszenvet a közügyek iránt, s megkönnyíté a valódi polgárisodás terjedését. Ez által emelkedék Lengyelország, habár megszükitett határok között, szabadság és felvilágosodás tekintetében valamennyi éjszaki nép fölé, és, Lithvániával egyesülve, vevé kezébe a szlávság legnagyobb részének sorsát.

Egykorulag a moszka hatalom emelkedésével, terjeszti ki Lithvánia éjszakon hódításait. A russzín föld kalmárvárosai, a moszkvai fejedelmektől fenyegettetve, jogaik védeit a lithván fejedelmekben keresék. Ezek a városok élére álltak, megvédék szabadságaik- s intézményeiket, valódi vezetői lőnek haderejöknek, s megelégedtek a reájok ruházott adományzásokkal, míg a moszkvai dynastia a városok ősrégi népies szervezetét megsemmisíteni, aláigázni s önuri hatósága által elnyelezni törekvék. Így lőn, hogy Lithvániának, kezdetleg oly rettegett, befolyása, később, a szláv szabadság lovagias védelme által, mély gyökeret vere a russzín provinciákban. Lithvánia nagyhercege Gedymin, hódítmányai, családi összeköttetései s örökösödése folytán, Kiőig terjeszté határait s Volhynia s Podolia provinciáit birodalmába keblezé, 1336. A Kard-lovagok rendével oly hatalmasan érezteté kardja súlyát, hogy a rigai püspök, védurául ismeré el, s Lithvánia hűbérnöke lőn. Gedymin politikája abban állt, hogy valamennyi hercegséget fiai s rokonaival üllete meg, a főuralmat magának tartva fel, s ekként hűbéri, de egyszerű s erőteljes szervezetet alkotott. A lengyelek és lithvánok hosszú küzdelmeinek a vörös-orosz birtok fölött, az lett a vége, hogy legnagyobb részben a lithván nagyherceg kezére került. Nagy Kázmér, mint jogos utód, Dániel örökségének csak egy részét egyésíté Boliszló, utolsó marovi s egyszersmind russzín fejdelem halála után, Lengyelországgal 1346. E terület, *russzín vajdaság* neve alatt, 420 évig maradt a lengyel korona birtokában. — Gedymin és fiai az első hatalmasságot alapíták éjszakon; határai a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedének.

A kis-tatár horda, a perekopi, bír a krimi félszigetet vagy Tauriát, s innen indítgatá ki pusztító kalózkodását déli Russzínia, Lengyel- és Magyarországra. A tevékeny lithván fejedelmek nem eléglék meg birtokuk védelmét ellenökben, hanem saját fészkekben akarák lesújtani. Gedymin fia Olgerd, rokonai s hűbéresei csapataival betört a pusztákba s a félszigetbe, s a perekopi tatárokat annyira megalázta, hogy ettől fogva Lithvánia véduralmát elismerék, s chánjaikat a lithván nagyherceg nevezé ki. Hasonló féken tartá Olgerd a moszkvai nagyhercegeket is, s három ízben fenýíté meg székvárosukat.

Így álltak a dolgok, midőn Lengyelországban a Piastok dynastiája Nagy Kázmérban kihalt. Jagello, Olgerd legidősb fia volt Lithvánia nagyhercege, s jó viszonyban állt Lengyelországgal. Megkeresztelkedék s elnyeré a csodaszépségű Hedvig lengyel királynő kezét, s vele a lengyel koronát 1386. Ez volt a legjelentősb, sőt leghatározóbb esemény éjszak történelmében. A legrettenetesb pogány hatalom meg lőn az egyház s europai polgárisodás számára nyerve. De Lengyelország, határainak szélesbülésén s hatalma öregbülésén kívül, döntő befolyást nyere a russzín államok sorsára, s ekként a szlávság fő hatalmassága s védbástya lőn az europai polgárisodásnak az ázsiai barbárság rohamai ellen ¹⁾. — A lengyel királyság s a lithván nagyhercegség egyesítése a mily nagy jelentőségű, szintoly súlyos s bonyodalmas föladat vala. A két nép, nyelvre és fajra idegen vala, minden rokonság és közösség nélkül hagyományaikban, polgári vagy vallási intézményeikben; mind ezen felül még politikai tekintetben is válfal különíté el egymástól. A hűbéri szervezetű Lithvániában határt nem ismerve terjeszkedék ki a fejedelmi önuralom; Lengyelországban a főnemesség osztozék a királylyal a hatalomban. Ily viszonyok közt az uralkodónak kelle a kölcsönös gart ellensúlyozni tekintélyével, egy részről a lithvánoknak parancsolni, más rész-

¹⁾ E nélkül Lengyelország a lithván politika áldozata leendett, s talán Európát is veszély fenyegetendé; mert a lithván fejedelmeknek nagy hódító szellemök vala, s a finn-oroszok- s tatárokkal érintkezésbe jöve, könnyen elsajátíthaták vala a mongol politikát és szellemet. De így, Lengyelország befolyása túlnyomó lőn a moszkva fölött.

ről a lengyelek gyanúskodását lefegyverezni. A Jagellók uralmának hosszú korszakában, a szakadatlan, e célra irányzott, ügyekvéseknek elvégre sikerült a két népet testvérileg egyesíteni. Egyetlen példája talán a világtörténelemben két faj tökéletes egybe olvadásának egy csöpp véráldozat nélkül. A Jagellók mély politikája türelmen, szelídségen s jogosságon alapvék. Két század alatt egy panaszos szó sem emelkedék a Jagellonidák ellen, hogy valami nemtelen vagy gonosz tettet követtek volna el, akár személyes, akár dynastiai érdekekben; s az igazság és szelídség eme szelleme — mely egyik legnemesb képviselőjét egy magyarban, Bátori Istvánban találta — hatá át nagy mértékben népek jellemét, a lengyel nemzet tetteit a germán fajok történelmétől megkülönböztetve.

Idő jártával a lengyel nemzetiség felsőbbbsége nagy mértékben vonzá a lithvánokat és russzínokat a lengyelekhez; a lengyel műveltség, a lithván fejedelmek hatalmára támaszkodva, meghódítá az egész területet Lengyelország s a moskovitai hatalom közt, s a két szláv elemet nyelv, vallás, erkölcsök s irodalom által egyesíté. 1569-ben valamennyi lengyel, lithván s russzín terület ünnepélyes esküvel erősíti meg teljes és válthatatlan politikai egyesülését — örök időkre!

A lengyel-russzín lakosság száma 13 millióra üt, miből Oroszország 10,370,000, Ausztria 2,774000. vön el. A russzín nemesség, mely fényes történeti neveket mutat föl Lengyelország évkönyveiben ¹⁾, századok óta egészen lengyel lón, valamint a városok lakossága. A nép megtartá ősi jellegét s szokásait; nyelve, nem lengyel ugyan, de azzal közel rokon, s görög ritusa, a XVII. század óta uniálva a latinnal, különbözteti meg a lengyeltől, de korántsem annyira, mint elszakasztja a moszka vagy finn-russz fajtól. Míg az éjszaki orosz (russz) hideg, mogorva, álnok s minden ihlettség nélküli: a russzín, mint a lengyel, egész valója élénk, nyílt, testben lélekben költői, egész kincstárával a népdaloknak s költői re-

¹⁾ Ostroski Konstantin, Tarnovszki János, Zamojszki János, Zolkiewski Szaniszló, Szobieski János, Chodkiewicz, Sanguszko, Rej, Orzechowski (jeles író a XVI. században; így írta magát: *natione polonus, gente ruthenus*), Szimanowicz, Zimorgvicz, Krasicki, Karpinski, Csartoryszki, Czacki, Nimcevicz, Waronicz, Zaleski stb.

géknek teli bensőséggel, bájjal, gyöngédséggel, s gyakran csodásan megragadó méla fájdalommal. Az ő sajátuk az a neme az elegiai dalnak, mit *dumának* hívnak; epikai jellem s a mérték szabadsága különbözteti meg; tartalma többnyire a historiából vett, s a társadalmi viszonyok s történeti állapotok visszasugárzása és, igen gyakran, nyilatkozványa azon engesztelhetlen gyűlöletnek a moszka ellen, mely a russzínoknak egyik nemzeti jellemvonása.

A moszka politikának hordozói s képviselői a mostani orosz autokraták (német faj), egy század óta a „minden ruszszok cára” címét bitorolják. I. Péter használta első, okmányokban. Az akkori országállapotok mutatják, hogy minden jogalap s igények nélkül, II. Katalin csellel és erővel eszközölve ki e cím elismerését Lengyelország által, s ez elismerés jogalapján szakasztá el a russzín provinciák egy részét a lengyel koronától.

Lengyelország tökéletes semmivé tételéből — a mi német segédkezés nélkül nem történt volna meg soha — alakult az egykori mongol hűbérből a „minden ruszszok császársága,” mely csupán némely szláv formát sajátíta el, de testestől lelkestől mongol-német szellemben él és uralkodik.

ÚJ-CLASSICA LITERATURA.

A S É T A.

Schillernek legszebb elegiája. A műfordítás elvei szerint.

LONKAY ANTALTÓL.

E költeményre Schiller, a nagy német nemzet méltó büszkesége, maga is sokat tartott; Humboldt pedig és Herder nem győzték magasztalni. 1795-ben, a Horákban jött az ki először *Elegia* cím alatt, mintegy például arra, mikép fogta fel Schiller az elegiát, melyben a természet, mint az erkölcsi szomor és tisztán emberi vágyak tárgya tüntettetik fel. Az embert a tisztán természeti élettől átvezeti a művelődés minden fokán, egész az elfajult műveltségig, hol is a költő viszont a

változatlan természet keblén találja magát, hogy annak még vadonjában, még nyers alakzataiban is vigaszt találjon.

Légy üdvöz pirosan ragyogó ormoddal, o hegység!

S mely rá fényt áraszt, légy te is üdvöz, o nap!

És ti, vidám térség, susogó hárs, s te, kit az ágak

Ringatnak, vigadó légi lakók serege.

És te nyugodt kék bolt, mely végtelen árban ömöl szel

A zöld erdőkön s messze a barna hegyen,

S én körülem, ki a szűk szobabörtönt végre nem üli,

S örvendő szívvel szárnyad alá menekül.

Engem üdítve foly át szellőid balzsamos árja,

S jól enyhíti a fény tiszta hatálya szemem.

A viruló ligeten verseng sok váltakozó szín;

Ám kellemben megy át a deli versenyezés.

Messzeterülő rétszönyeg szabadon fogad engem;

Nyájas zöldjén át keskeny utacska kigyózik.

Szépen dong a foglalatos méhecske körültem,

S hajlad a pillangó a vöröses füveken.

Forrón süt le a nap, csend van, csak a röpke pacsirta

Csattog a lég derűjén s szerte kerengve dalol.

Már suhog a szomszéd csalit és le-lehajlik az éger

Szép koronája, s a szél zúg az ezüst füveken.

Ambroziás éj fog körül engem, s illatos és hűs

Díszfedelest lelek a bikkfa dus árnya alatt.

A sűrű erdőben egyszerre letűnik a táj, s fel

Engem kigyózik keskeny utacska vezet.

Ágak lombjain át csak loppal hat be csekély fény,

Közbe meg a magas ég kékszinű arca mosolyg.

Hirtelen elszakad a fátyol. Megnyílik az erdő,

S meglepi két szememet fény-erejével a nap.

A távnak, mely elterül itt, nincs vége határa,

És a világ szélét kék hegyi pára teszi.

Mélyen alattam a hegynek gyors meredéki tövében

Hömpölyög a zöldes tükör folyócska hamar.

Vég nélkül van az aether fent, vég nélkül alatt is:

Szédül a ki felnéz, borzad az ki lenéz.

Ám a végtelenül magas és végnélküli mély közt

A vándort karfás út viszi bizton alá.

A gazdag partok mosolyogva vonulnak előttem,

S hirdeti a díszlő völgy is a boldog ipart.

Nézd ama sok vonal ott! mely képez birtoki mesgyét,

A szőnyegbe belé mind maga szötte Ceresz;

Isten írott kedves törvénye: mióta kiüzve

Durva világunkból, eltűnt a szeretet.

Ám szabadabban irongál a szép rendü mezőn az
 Országút, mint egy tiszta fehérnye szalag;
 Mely majd erdőben vész el, majd hegyre kigyózik;
 A sima víztükrön száz tutaj úszik alá.
 Sokszorosan viszhangzik a csordakolomp a mezőkön,
 És viszhangot kelt olykor a pásztori dal.
 Partot s hegylejtőt élénk falvak koszorúznak,
 Másokat eltitkol sok csalit ága-boga.
 Szántóföldjének még jó szomszédja az ember :
 Viskóját békés birtoka fekszi körül.
 A venyigék alacsonra csinált ablakra fonódnak,
 S kunyhót átölelő ágakat ölt ki a fa.
 Ah boldog földnép! ki nem érted még a „szabadság“
 Szót, s együgyű törvényt tartasz a barna mezőn.
 Vágyad ez egy : hogy munka után békével arathass,
 S mint napi munkád, szint úgy forog élted is el!
 Ah! de ki foszt meg e szép látványtól, oly idegenség
 Tölti be rögtön a tájt, s már idegenb mezejét.
 A mi előbb egymásba vegyüle szeretve, különvált,
 S az csak egyenlő már, a mi hasonlatos is.
 Rendeik képződtek, s a nyárfák büszke családjá
 Szinte nemes rendben díszesen állt fel amott.
 És lón annyi szabály, választék s annyi jelentmény :
 Büszke király jöttét hirdet e szolgálcsoport.
 Távol a dísz-kivilágítás őt hirdeti szinte;
 Tornyos város kél szikla-talajbul elő.
 A Faun-istenkék a messze vadonba lökettek,
 Ámde az áhítat köbe is életet önt.
 Már szorosabbra s közelbre jutott emberhez az ember,
 S forrongóbbá lett benne a sürgő világ.
 Sok féltékeny erőt látok harcolni : sokat szült
 Hareuk; még többet szüle szövetezetők.
 Tettre hevít sok ezernyi kebelt *egy* gondolat, *egy* szív,
 Melyet lángjaival szent s csak *egy* érzet ölel.
 Ég az apák törvényeiért, és küzd a hazáért;
 Itt édes honi föld hantja takarja porát.
 Mennyből alászállnak s állítnak díszlakot a meg-
 Szentelt tájakon a boldog olümposziak.
 Mindegyikök hoz kedves ajándokot : és pedig első
 Ceresz jó s ad ekét; Hermes a horgonyokat;
 Bakkhosz a szőlőt, Pallász meg a zöld olajágat,
 S Neptun is ünnepien hozza a harci lovat,
 Két arslánt fog bé szekérébe az istenek anyja,
 S a szíves Akropolis tárt kapuján berobog.

Szent bátyák! körötekből szállt távol szigetekre
 Erkölc, művészet s a szelid emberiség.
 E nyájas kapunál törvényt a bölcsök irának,
 S harcba rohant a hős a honi istenekért.
 Karjaikon csecsemőkkel anyák a falakra jövének,
 S míg engedte a táv, néztek a tábor után.
 Ekkor az isteneket, szentélyre borúlva, imádták
 Dicsteli győzelemért s jó haza tértetekért.
 Volt dics, volt diadal, de csak a szép hír jöve vissza;
 Tettetek érdemeit hirdeti a felirat:
 „Vándor! ha mégy Spártába, jelentsd ott, hogy mi elestünk
 A honi törvények rendje s parancsa szerint.”
 Bék véletek, szeretett hősök! hol véretek omlék
 Szebb a zöld olajág s ízletesebb a gyümölcs.
 Mert szabad, élénkül az ipar, szent birtoki joggal
 Nagy vízi nádasból, Herme! parancsokat osztasz.
 Fába suhintva repül éles bárd, nyög bele Drüász,
 S a hegyek ormairól dörgve zuhan le fatörzs.
 Szárnyra kel a nagy kő s tova mozdul a sziklatömegből;
 Bányák mélyeiben férfiu jár fel alá.
 Vulkán vastönkjét kalapácsok ütése puhítja,
 Szikrát szór az acél férfias öklök alatt.
 Táncrea hevült orsóra fonódik arany színű szép len,
 S cérnahurok közt a fúrge vetőke futos.
 Távoli révszélről kormányos szól a hajókhöz,
 Melyeken a belipar más honi földre uszik.
 Ott meg a többi hajó idegen terménynyel, öröm közt,
 Érkezik, árbocain leng az örömkoszorú.
 Halldsza! minő élet téren s rakodó-csiga mellett
 Száz nyelv zürzavarát hallja csodálva füled.
 Rakja halomra a föld terméket a gyors kezű kalmár;
 Mit forrón ápolt Afrika hó sugara;
 A mit Arábia nyújt s legszélsőbb Thüle kínálgat,
 Mindazzal szaruját tölti Amalthea meg.
 Majd a tehetségnek fiait szül az égi szerencse,
 S kél a szabadságból égi művészet elő.
 Életutánzólag nyújt élvét a szemnek a festész,
 S márványt a véső érzeni szólni tanít;
 Szép ion oszlopokon nyugszik művészetes égbolt,
 S teljes Olümposzt a Pantheon egymaga rejt.
 Mint nyíl, mint Iris székelései, könnyűden állnak
 A hidak a zajló nagy folyam árja felett.
 Ám szoba csendében vonalaz nagy terveket a bölcs,
 S elmélkedve kiles szellemet, a mi teremti;

El-les erőt, s a delej, hogy mit szeret és mit utál; és
 Kérdi : mi a dörgés, kérdi : mik a sugarak ?
 Szörnyü csodás véletlenben törvényt, bizonyost les,
 S jár nyugvégek után a tünemény utain.
 Néma a gondolat, és az írás neki testet ad és szót,
 S azt sok századon át hordja s beszéli a lap.
 Most a csodáló szem meglátja, hogy oszlik a tévköd,
 S fut képeivel az éj a hasadó nap előtt.
 Békóit széttépi az ember, a boldog! o csak ne
 Tépné ki békóval tiszta szemérmert együtt!
 Ész s vad vágy egyaránt fennen kiabálja : „szabadság!”
 Szent természetől vágyva szakadnak el ők!
 Ah! s a horgonyokat, mik a partnál intve tanyáztak,
 Felrántják, s a hajóst a vihar árja viszi.
 Végetlenbe ragadja el őt, eltűnnek a partok,
 S vízhegy közt a hajó árboca nélkül eseng.
 Göncöl csillagit a felleg beborítja, nem áll már
 Semmi meg; ingadozó a kebel istene is.
 Eltűn az életből hűség s hit, a szóbul igazság;
 Ajkakon a szent esk csak hitegetve hazud.
 A szív legbensőbb titkába is elhat a rossz nyelv,
 S szét különíti a két tiszta baráti szívet;
 Majd elnyel ha tekint, ártatlanságot elárul,
 S rágalmmal harapó mérge halálra viszen.
 Megfertőzve a szív leszen árú, s a szabad érzés
 Égi nemességét elveti a szerelem.
 Szent jelvényidet, igazság! a család bitorolja,
 S a természetnek szentteleníti szavát, —
 A legdrágábbat, mit a szív örömeibe talált fel;
 Már csak a nem-szólás rejt igaz érzeteket.
 Ál jog a szószeiken s ál egyszerűség a mezőben;
 Törvényrém ögyelg a fejedelmek előtt.
 Éveken át, sok századon át tud a holt-aszat állni,
 S állhat az életteli csalfa alakja soká,
 Míg felzúdul a természet, s az idő, meg a szükség
 Súlyos vas karját a rohadékra teszi;
 S mint tigris, mely a vas rostélyt szétzúzza s legottan
 Iszonyuan szétnéz : merre az ősi vadon?
 Úgy keres elvesztett természetet, átka dühével,
 Fölkelt emberiség, városi hamvak alatt.
 Nyíljatok oh hát meg, falak! és a fogoly szabadulván,
 Térjen az elhagyatott barna mezőre megint!
 Ah de hol állok? Nincs ut. Elül hátul meredekség,
 S tátongó mélység útamát állja nekem.

Messze maradt tőlem sok kert eleven kerítése,
 Emberi kéz minden kis nyoma messze maradt.
 Csak sok nyers anyagot látok, melyből fakad élet;
 S a nyers durva anyag vár művelő kezeket.
 Sziklarovátkokról a zápor zúgva szakad le,
 S a fa gyökére alatt tör haragudva utat.
 Oly vad, borzasztó vad e táj! népetlen a légkör,
 Melyben a fellegeket sas köti össze velünk.
 Emberi baj vagy kéj elvesztett hangjait, a mely
 Szél ide hozhatná, nincs neve Aeol előtt.
 Hát egyedül vagyok-é igazán? a te kebleden ismét,
 Szent természet! oh és ez csupa álmadozás;
 Borzasztó álom, mely az élet szörnyalakával
 S a szakadó völgygyel szinte alászakadott.
 Tisztábban veszem éltemet át a te tiszta kezedből;
 Vedd most vissza merész ifju reményeim.
 Nem függő akarat célt s rendet váltgat örökké,
 S jó azonagy tett más új s uj alakban elő;
 De te szelíd természet, az ó törvényt hiven őrzöd,
 S vagy maradandó szép és örökifju anya;
 Megtartod te a férfinak, mit böles kezeidre
 A játszó gyermek vagy heves ifju bizott;
 Egy keblen táplálgatod a sok váltakozó kort,
 Egy ég kékje alatt, egy virulat mezején
 Járdal a legrégibb s mai nemzék gyermeke együtt,
 S lásd, a Homérre süttöt nap mosolyog le ma is.

ARCHAEOLOGIAI TÁRCÁMBÓL.

PÁUR IVÁNTÓL.

IV *).

A hazában századokig tartott tenger rombolás közt a
 csepp megmentésének is méltán örvendhetünk. Midőn a pa-
 pir és hártya emlékek többnyire az enyém és tied kérdésében
 igérvén hasznots hasznotmég úgy is, hogy egy, vagy több ízbeni
 alkalmazás által nem csak meg nem semmisültek; hanem inkább
 mint hatásukat már begyőzött eszközök, tán a tudomány ká-

*) Az I. sz. látható az Új M. M. 1851. I. köt. 481. sköv., a II. sz. u.
 ott a 851. sköv., a III-dik az 1854. folyam I. köt. 328. s köv. lapjain.

rával is járt féltékenyebb őrizet tárgyai maradtak : addig a római feliratos kövek vagy fém emlékek, ép az által, hogy anyaguk tette az egyedüli hasznos részt, ennek felhasználásával, úgy szólván, szellemileg is örökre oda veszttek ¹⁾. A családok magán göge s hiúsága a külföldön egyiránt közre dolgozott, néha egy eredeti római felirat megőrzésében, s néha itt-ott, kivált olasz és spanyol földön, ingerül szolgált még hamisak koholására is; minek más származási viszonyok közt fajunknál nem mutatkozott szüksége, e kívánatnak szinte a szorosabb értelemben vett irott emlékek felelvén meg, melyekről egykor elmondhatta Turóci László : „Risu an lacrymis res digna? unico membranae folio totam circumscribi nobilitatis suppellectilem“ (Ungaria suis cum regibus, 9. l.); azokat vágván meg itt, kik a birtokcímet adó irott malasztot fukar marokkal szorították még akkor is, midőn a birtok értékét könnyelműen már rég elszalasztották.

Állásuknál, de más tekinteteknél fogva is, a nép közt leginkább a lelkészek hivatvák a római kőiratok megvédésére, és hogy e hivatás meg lőn értve s ügyesen felhasználva, mutatják nálunk is kiválólag a templomok s paplakok falain található ily nemű számos emlékek. Buda regényes vidékén tett utolsó archaeologiai kirándulásommal, erről ujabban volt alkalmam meggyőződnöm a *Kovácsi* helységben, az ottani paplak keleti oldalán találván befalazva négy feliratos római követ, melyeket néhai Cserenyey József plébános 1842-ben, midőn azok az ottani szőlőhegyekben kiásattak, nem csak oltalmába vett, hanem biztos elhelyezésökről is azonnal gondoskodott. Köszönet a tudomány nevében e derék férfiúnak; et sit illi terra levis, a pogány szavak keresztyén szellemében. De mit Cserenyey így biztosított, annak kár volna még tovább is értékesítésre várni; mert jól mondja a tudós Steiner : „E feliratok (a classicaiak), mint egyedüli maradványai az ősirodalomnak, legdrágább kincsei és leghívebb félre nem vethető tanúi a múltnak, s mint ilyenek európai érdekekkel bírnak, és

¹⁾ Különben az úgy nevezett : *Tabulae honestae missionis* nem 49 db-ra, hanem ezerekre mennének, mely nemből azonban hazánk aránylag leggazdagabb Európában.

az összes mívelt világ tulajdonát képezik (Codex inscriptionum Romanarum Rheni. Előszó VII. l.).

I. Emlék.

COMATIMA
 RAQVITAI· F·
 ANN· XV
 P· T· M· PATR
 D. M

Comatima Requitai filia, annorum quindecim, posuit titulum memoriae pater. Diis manibus.

Az emlék 3' magas, 1' 6'' széles, felül félkörbe végződő, diszítménye egy az írás fölébe helyezett koszorú, anyaga budai mészkő.

A felirat beltartalmát tekintve, sajátos a valamenynyire szokatlan nemzetségi név (nomen gentile): *Raquitaius*, mely a legjobb névlajstromokban sem fordul elő, s tán nem is egészen tiszta romai hangzatu. Hiszem, azok kik mindenhol kelta szavakat találnak, mert csak is olyakat keresnek, nem jönnek zavarba a néptörzsöt, melyhez Raquitaius számítandó, még ki is találni; holott én még találgatni is ovaodom.

A szöveg felosztását tekintve, feltűnő az ismert D. M. (diis manibus) siglának elhelyezése; e betűk ugyan is, melyek rendszerint a sírfömliratok kezdetén állanak, itt szinte csak ritkább példa szerint a szöveget berekesztik, mint azt Katancsich is tanítja: „Plerumque autem D. M. litterae primam occupant secretae lineam — *raro* nominibus postponuntur, aut *finem* inscriptionis tenent“ (Istri Adcolar. Geographia Vetus. I. rész, 52. l.).

Ugyan a szöveg felosztását, külalakját nézi a soroknak vízirányos vonallal alá húzása is, s ép ez legfeltűnőbb tulajdona a jelen kőnek, s fölötte érdekes azért, hogy Borghesi ily vonalozásban, mely szerinte csak igen későn, vagy épen csak keresztyén fömliratokban jön elő, a hamisítás jeleit látja Furlanetto által közlött egy példányon. Sajnálom kell, hogy Furlanetto e munkája: *Le antiche lapidi Patavine illustrate*.

(Padova, 1847. con un volume di tavole incise in rame) előttem csak Zell Károly (Handbuch. II. rész 46. l.) idézéséből ismeretes, s így Borghesi okoskodása alapját s menetét, mennyire lenne alkalmazható kovácsii föliratunkra, épen meg nem ítélehetem; meggyőződéseim mindazáltal erős, hogy Kovácsiban a köfeliratok hamisításával *eddig* nem bibelődtek. Minthogy pedig az együtt lelt tárgyak közt mindig lehet következtetni *néminemű* összefüggésre, hasonyszerűsége, egykorúságra; ezen fölirat pedig együtt találtatván az alább közlendővel, mely consuli jegyzékével Kr. u. 217. évre mutat; tán nem is oly újkorú, de bizonyosan romai pogány származásu is levén, mint ilyen a széles tudományu Borghesi ítéletét, legalább Pannoniára nézve, egyáltalán nem támogatná. Valószínű minden esetre, hogy ily vonalozott fölirat több létezett, mint közönségesen feltenni hajlandók a tudósok; csakhogy a másolók e körülményre nem igen figyelvén, e jellemző sajátság nélkül küldöték a sok kötetű gyűjtő munkák kiadóihoz felvétel végett. Első tudomást e kő felől a pontos másoló Varsányi Jánostól nyertem, de a levéllel közlött szabadkézzeli másolatban a vonalozások szinte hibáztak. Azonban az ugyanazon közlő által levett photographiai képből már ki nem maradhattak, és saját szemeim, utóbb az eredeti kő szerint a szöveget hitelesítőleg, szinte azt látták, s csak is azt láthatták, a mit a photographiai kép árnyalt; de ha ez jelenleg történhetett, a nagy Gruter vagy más gyűjtők idejében még többször fordulhatott elő, midőn a photographia-féle boszorkányságról a jámbor ősök még nem is álmodtak.

II. Emlék.

IOVI
SACRV
— — TO
LL M

Jovi sacru(m ex vo?)to lubentissime merito.

Fogadási oltár, 2' magas, 0' 11'' széles, anyaga mészkő; Jupiter, mint legfőbb istenség (deus per excellentiam) itt minden jelzőnév nélkül említettik, mi más istenségeknél nem könnyen hiányzott a méltósági fokozat kifejezésére, p. o. deo

Arimanio ¹⁾. A fogadó szerénysége saját nevét sem juttatta a feliraton az utókorra.

III. Emlék.

D. M.
 IVGIO SEPTIMIO IV
 PIANO ANNORVM
 I· ET LVICIO SEPT CÆSIA
 NO ANNORI· FACIEN
 DVM CVRAVIT. SEPT· CELER
 SEXVIRVM COL· AQ· AR·CAEN
 SA· P·RENES FILIS CARI· P
 RESENTI ET EXTRICADO
 COS

Diis manibus Jugio Septimio Jupiano annorum sex, et Lucio Septimio Caesiano annorum unius, faciendum curavit Septimius Celer sexvirum Coloniae Aquinci Aurelia Caensa parentes fili(i)s caris Praesenti et Extricado consulibus.

Az emlék 2' magas, 3' hosszú, a budai, inkább már a darázs-kőhöz hasonló mészképletből faragott.

Az írást tekintve, itt több összefont betűk tűnnek fel, úgy mindazonáltal, hogy a több rendű összerántás a bal oldalról a jobbra indul; ezek közt a legmerészebb összerántás az MV., mely két külön szóra terjed, mert az annorum-ról a következő számjegyre, a hatosra nyúl által. Még is figyelemre méltó, hogy a gyermek Lucius Septimius Caesianus kora, mely csak egy évre terjedt, többes számban adatik „annorum unius,” holott ha az évek, havak, napok az egységet meg nem haladták, szám nem is tétetett, hanem ilyformán fejeztetett ki: vixit annum, mensem vagy diem; úgy hogy e helyen a többes szám annorum s a számjegy I. valóságos plaeonasmusnak bizonyodik be. Ritkább alak szinte a „Sexvirum” írása is, mely rendesen így iratott: *ImI vir*, legalább a Rajna-mel-leki fölíratokban tizenhét példányban állandóan így (*Steiner, Corpus inscriptionum Rheni*); mitől hát a dunaparti vidéken

*) Ármány — a romai — egyedül két budai leleményből ismert istenség, melynek egyike az idei február hó közepére esik.

eltérés mutatkozik, mert a jelen eseten kívül szinte közöltetik egy Sexvirum-nak, tehát betűvel írott hatosférfiu egy esztergami kővön (*Schönwisner Romanorum iter per Pannoniae ripam* 201. l.). Így kőirályi becsesel is bír e kovácsii fölirat, mert a Sexvirum különös alaku második esetét (genitivus) a fölirat-tan nagy mestere, *Reines* el nem fogadta, hanem inkább szóelválasztáshoz és betücseréhez nyúlt, úgy hogy szerinte az esztergami föliraton : SEXVIR. VM. állván, s az M betűt V elejbe tevén, Sexvir municipii-nek értelmezte, minek fonák-ságát *Katancsich (Istri Adcolar. Geographia Vetus. I. r. 404. l.)* aval is megmutatja, hogy Aquincum (Ó-Buda) e szerint *egy- időben* municipium és colonia is lett volna, mi magában is képtelenség, maga mellett szólván még *Lazius*, ki Sexvirum-ot egy szónak, s *Clusius*, ki az utolsó szótagot VM-nak s nem MV-nek olvassa. A kovácsii kő ily vitának örökre elejét vevő, a Sexvirum szinte oly törvényes genitivus lévén a Sexvirorum helyett, mint a Deum Deorum helyett; legalább a kőirályi szokás szerint ¹⁾; úgy hogy Sexvirum Coloniae Aquinci, annyi mint: az Aquincum gyarmati hatosférfiak egyike, unus sexvirorum vagy e sexviris Coloniae Aquinci. De szinte még arról is tanuskodnak e Magyarhonban talált föliratok, hogy midőn a szóban levő hivatal csak számjeggyel iratik, IMM. VIR., a régiek X betűvel, vagy a nélkül is mondhatták ki; olvashatták hát sexvirnek úgy, mint sevirnek is.

A consuli jegyzék szerint e kőirat Kr. u. 217 évre esik, Praesens és Extricatus ez évben lévén a hatalom élén, hol megjegyzést érdemel még, hogy Praesens neve a hatodik esetben (ablativus) I betűvel adatik, holott ellenkezőleg többnyire E. betűvel Praesente jön elő; a második consul Extricato helyett, a kőfaragó hibájából iratott Extricado-nak, és pedig betűrántással.

IV. Emlék.

— — — PVLVS
— — — TVLIÆ
— — — IVEFT

¹⁾ Cum ex epistola vestra cognoverimus creasse vos sacerdotem Matris Deum, Licinium Secundum, in locum Claudii Restituti defuncti.
Zell. Handb. I. 380. sz.

Egy síremlék töredéke, mely felülről lefelé két, látszólag hasonló nagyságu, darabra szakadt. A szöveg fölötti két osztálynak elseje, egy férfiú mellképét, keresztbe vetett karokkal, másodika egy jobbról induló lovat tüntet elő domborművű faragásban; szövege aligha helyreállítható.

Ezek után a kovácsii helység régiebb birtokviszonyaira vonatkozó, s az ottani plébánia jegyzőkönyvében foglalt még ime jegyzéket tartom közlésre méltónak: *Antiqua mentio possessionis Alsó-Kovachy ante annum 1499 sat. „Joannes Corvinus, R. Mathiae Corvini naturalis filius, dux Silesiae, Oppoliae et Liptoviae, possessiones suas in Pilisiensi comitatu sitas, ut pote: Castrum Salmăr, porciones possessionis in Boros-Jenő, medietatem possessionis Págy, et integram possessionem Alsó-Kovachy, cuidem Blasio Raaska donavit; donationem Rex Wladislaus II, polonus emissio Budae anno 1499, diplomate confirmavit; confirmatorium diploma vero in literis adjudicatoriis Comitis Nicolay Esterhaz de Galantha, regni Hungariae Palatini de Ao 1626, quarum authentica copia in domestico archivo Abbatiae Telkiensis exstat, contentum legitur“*¹⁾.

VISSZAPILLANTÁS

MÚLT ÉVI IRODALMUNKRA.

TOLDY FERENC TŐL.

II.

Az időszaki sajtó is, külterjét tekintve, nem volt jelenték nélküli.

Politikai lapjaink voltak: 1 a *Budapesti Hírlap*, hatszor hetében, szerk. *Szilágyi Ferenc*. 2. a *Pesti Napló*, szinte hatszor, szerk. *Török János*. Mindkettő ívréten.

¹⁾ Utolsó közleményemben (Új M. M. 1854. 328. l.) a Répce-Szemerei felirat első sora „Q. LVRIVS,“ a másodikkal „Q. F. PVP.“ nyomdahiábából felcserélve hibásan áll; mihez képest az így olvasandó: Quintus Lurius Quinti filius Pupinia tribu, tehát úgy mint (Chronik der archaeologischen Funde von Joh. Gabriel Seidl. IV. füz.) szinte már helyesen felvétellett.

Páur Iván.

Egyetemes tudományos folyóirat 1. a *Magyar Academiái Értesítő* hat füzetben, hivatalos szerk. *Toldy Ferenc*, melynek tárgyai 2. az *Új M. Múzeum* tizenkét füzetébe is időről időre bementek. Mindkettő nyolcadrétben.

Tudományos, szakbeli lapok : 1. a „*Religio*”, egyházi és irodalmi folyóirat,“ hetenként három számmal, *Danielik János* által szerkesztve, 4rétb. 2. az *Ifjuság Lapja*, hetenként egy, két ívnyi számmal, szerkesztve *Gönczy Pál* által, 8rét, mely azonban fájdalom junius végén, a közönség, azaz a szülék és nevelők bűnös részvétlensége miatt elakadt; 3. a *Gazdasági Lapok*, hetenként másfél íven, szerk. *Móroczt István* által, *Körizmis László* vezérlete mellett, 4rétben.

Szépirodalmi s egyszersmind *ismeretközlő* lapok : 1. a kolosvári *Heti Lap*, szerkesztve *Berde Áron* által, ívréten, hetenként kétszer, főleg gazdasági, statistikai, történelmi, részben irodalmi és szépművészeti tartalommal: Erdélynek egyetlen magyar lapja; 2. a *Családi Lapok*, kiadva a Szent-István-Társulat, szerkesztve *Ney Ferenc* által, kéthetenként egy füzetben, 8r., vegyes tudományos és szépirodalmi folyóirat, „a vallás-erkölcsi műveltség s kath. hitélet emelésére;“ 3. a *Dívatcsarnok* tudományos, szépirodalmi, művészeti és divatközlöny, kiadva *Császár Ferenc* által; hetenként két füzetben 8r.; 4. *Déliabáb*, a nemzeti színház közlönye, gr. *Festetics Leo* és *Jókai Móric* szerk. alatt, hetenként egy füzet 8rétben, nagyobb részt szépirodalmi, némi részben ismeretközlő is; februárban már a *Hölgyfutárba* olvadt be, s így megkezdett cikkelyei folytatásai emebben keresendők; 5. a *Vasárnapi Újság*, szerk. *Pákh Albert* által, vegyes tartalommal, hetenként egy nagy 4rét számmal, martius elejétől.

Tisztán *szépirodalmi* l. a *Hölgyfutár*, alapító szerkesztője Nagy Ignác halálával martius 18-ka óta apríl elejéig függött, akkor újra megindult *Berecz Károly* szerkesztése mellett; hetenként hat nagy 4rét számmal; 2. a *Budapesti Vízhang*, szerkesztője *Szilágyi Virgil*, főmunkatársa *Vas Gereben*, hetenként egy füzet 8rétben, májustól fogva.

Népszerű ismeretközlő folyóiratok : 1. *A Magyar Nép Könyve*, szerkesztve *Csengery Antal* és *Kemény Zsigmond* által, hat 8rét füzetben; 2. *A Magyar Nép Könyvtára*, szerkesztve

Friebeisz István által, négy 8rét füzetben; 3. a *Katholikus Néplap*, szerkesztve *Blümelhuber Ferenc*, kiadva a Szent-István-Társulat által, hetenként egy 4rét iv.

Ezek mellett az élet köz szükségéről némely vidéki lakók gondoskodtak, mint a *Miskolci Értesítő*, a *Kassa-Eperjesi Értesítő* két nyelven, stb.

— Végül nagyobb kisebb *naptár* 18-féle jutott tudomásunkra, apróbb úgy nevezett *röpiratok* pedig, alkalmi, népi s efféle nyomtatvány, 54 darab.

III.

— A magyar irodalom mellett a hazában csak *német* létezik még; a deák, oláh, tót, orosz, szerb és zsidó mintegy kivételesen adnak csak nagyritkán életjelt, ha a tótok némely szükségleti cikkeiket nem vesszük számba. De a németnek is főleg csak az oktatás s a törvénytudomány körében van némi mezeje. A szépirodalom maga is részben, a magyarnak ismertetése körül forog. Ide tartoznak a *Dudumi* és *Lewitschnigg* által a múlt évre megjelent „*Belletristischer Damenkalender*“ (Pest); ilyen *Dux Adolf* kötetkéje: „*Ungarische Dichtungen*“ (Pozsony, Schreibernél, 16r.), mely tizenöt költeményt hoz Petőfitől, s huszonhetet Lisznai Kálmán Palóc Dalaiból; ilyek *Kertbeny Károly-Máriától*: „*Dichtungen von Johann Garay*“ (Pest, Számvald, 16r.), hat ballada s hat dal, egy kis szótárral s a magyar költemények idegen nyelveken megjelent fordításainak lajstromával; sőt ide számítható ugyanazon buzgó és munkás szerzőnek (bár külföldön, Drezdában megjelent) magyar kalászata: „*Album hundert ungrischer Dichter, in eigenen und fremden Übersetzungen*“, egy, nagy fáradsággal összeszerzett, s bár vigyázva használandó, de köszönettel veendő életrajztárral. A hazai szláv irodalom ismertetésére szolgál *Jurdon* könyve, mely Kollár János híres sonettjeit adja német nyelven (*Slava's Tochter*, Szakolea, 16r.). Eredetiek: *Heyder Günter* (*Wiesenblumen*, kiadta Bärmann, Pest, Emichnél, 12r.), *Nigris Emma* (*Frühlingsblumen*, Pozsony, Schreibernél, 16r.) és *Neumann Vilmos* (*Das Buch d. Liebe*, Pest, Heckenastnál, 16r.) verseik. Ezekhez járult egy

Pozsonyban Wiegandnál megindult külföldi regénygyűjtemény, de melyben eddig csak Plessis regénye: Die Boucanier öt füzetben jelent meg; s itt említjük *Kassay Adolf* Virágnyelvét is (Blumenbouquet, Pozsony, Schreibernél, 64rétb.).

— A tankönyvek sorában a legegyetemesb *Schatter Gyuláé* (Encyclopaedie unentbehrlicher Kenntnisse für Töchter aller Staende, az első kötet harmadik kiadásban. Pest, Heckenastnál 8r.), *Winternitz* pozsonyi tanító földrajzi játéka (Laenderspiel für kleine Kinder (Bécs és Pozs.), *Kuttner Sándor* kis földrajza (Kleine Schulgeographie, Pest, Kozmánál, 8r. kétszer), *Hornyánszky Viktor* austriai kis történelme (Leitfaden in die Geschichte des östr. Kaiserstaates, Pest, Heckenastnál, 8r.), *Bibliai Történetek* (Zweimal 52 biblische Geschichten, fanyomatokkal, ugyanaz mi annyszor magyarul is, Sopronban, Reichardnál, 16r.), egy izraelita vallásan (Israelitisches Religionsbuch, Kanizsa, Markbreiter, 8r.); *Zimmermann Jakob*tól két német nyelvkönyv (Deutsche Sprachlehre für Elementar- und Realschulen, és: Anleitung zu schriftlichen Aufsätzen harmadszor, mindkettő Pest, Müllernél 8r.) és négy magyar nyelvtan, u. m. a *Ballagi Móricé* (Ausführliche Grammatik, negyedszer, Pest, Heckenastnál, 8r.), *Neumann* (Der schnelle Ungar, hetedszer, Pest, u. ott) és *Töpler* nagyobb s kisebb nyelvtana (Lehrgang zur Erlernung der ungrischen Sprache, és: Theoretisch-praktische Grammatik, negyedszer, mindkettő Pest, Heckenast, 8r.). Ide sorolható még két ifjúsági irat: *Vargáé* (Kleine Bibliothek für Kinder, 2 füzet, Pest, Müller, 16r.) és *Ziltzé* (Moralische Erzählungen und Lehren aus der heiligen Schrift für die israelitische Jugend, első füzet, Pest, Heckenast, 8r.).

— Történelmi és rokon: *Horváth Mihály* Magyar Történetének második kötete fordítva (Geschichte der Ungarn, Pest, Emichnél, 8r., melyben az eredetinek második fele befejeztetik), *Hornyánszky Viktor* Auliai Története (Geschichte des oesterr. Kaiserstaates, második kötet, Pest, Heckenastnál, 8r.). Az egyháztörténetre, a magyarra is, érdekesek egy *néctelennek* adalékai a dömések történetéhez (Beiträge zur Geschichte des Dominikaner oder Predigerordens in allen Ordensprovinzen, von P. I. L. 2. és 3-d. füzet, Sopron, Rei-

chardnál 8r., az első füzet Znajmban jelent meg), azonban e munka csak könyvészileg, mint hazai nyomtatvány, tartozik ide, nem irodalmilag is, miután a hazán kívül, idegen szerző által íratott. Ellenben itt készült Dr *Seiz* korirata a törökökről (Die Türken, eine krieglerische Nation, Pest, Heckenast, 8r.) és a bold. *Haeufler József* budapesti helyirata (Budapest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pesth, Pest, Emichnél, k8r. rajzokkal). Magán utoni terjesztésre nyomtatott *Bartholomaeides J. László*, a Memoriae Vngarorum szerzője önéletrajzának folytatása (Siebenter Abschnitt des Anhangs zu meinem Leben, Besztercebánya, 8r.).

— A törvénytudományhoz, mint bölcsészeti dolgot tartozik először is *Nedomansky* értekezése a jogfogalomról (Der Rechtsbegriff, Pest, Heckenastnál, 8r.). A fennálló törvényforrásgyűjteményhez tartozólag említendő a német Kormánylap régibb éveire *Moser János* által készített lajstrom (Allgemeines alphabetisches Sachregister zum Regierungsblatte von d. J. 1848—53. Pozsony, Wigand, 4r.) s a Heckenastnál megjelenő „Gesetzbuch“ II : 2. és III. részei. Törvénymagyarázatokat adtak : *Pexa L.* a polgári törvénykönyvhez (Ausführliche Erläuterungen des Allgemeinen bürgerl. Gesetzbuches II : 2. és III. Pest, Heckenastnál), *Rulf Frigyes* pozsonyi acad. jogtanár, a fenyítő törvényhez és perrendhez (Vorlesungen über d. öst. Strafrecht, és : Erläuterungen zur östr. Strafprocessordnung, Pozsony, Wigan, 4r., de csak kőiratokban, mik nem kerültek a kereskedésbe), *Vlk János* nevű a csődrendhez (Handbuch d. provisorischen Concursordnung für Ungarn. Kroatien stb. Pozsony, 8r.), végre *Ráth G.* váltótörvényi kézikönyvet (Vollstaendiges Wechsel- u. Concursbuch, 2-d. rész. Pest, Kozmánál, 8r.). A közigazgatási szakhoz sorozható *Hahn Mihály* kétnyelvű könyve : a helység jegyzőjéről (Pest, Heckenast, 4r.). Végre legtudományosb ezek közt *Fassel Szarvas* zsidójoga (Das mosaisch-rabbinische Civilrecht, 2-d. kötet. Kanizsa, 1854. n8r. a bécsi akademia segédelmével, mely legfels. jutalomban is részesült).

— Matematikai s természettudományi dolgok, a gyakorlati szakokkal együtt : *Rosenzweig Ignác* a köbös gyökök és egyenletekről értekezett (Mathematische Kunst-

griffe zum schnelleren Ausziehen einer Kubikwurzel von zwei und drei Ziffern, wie auch zur Lösung unreiner kubischer Gleichungen. Pozsony, Schreibernél, 8r.). *Tormay Károly* Pestnek orvosi helyrajzát adta (Medicinische Topographie der kön. Freistadt Pesth. Pest, Lukácsnál, 8r.); Dr *Seiz* háziorvost (Der ärztliche Begleiter für gebildete Familien auf dem Lande. Pest, Heckenast, 8r.); egy *névtelen* a korytnicai gyógyforrások vegybontását (Chem. Analyse der drei Mineralquellen in Korytnica. Besztercebánya, Macholdnál, 16r.); *Rutta Rudolf* a lóhúsról mint tápszerről értekezett (Das Pferdefleisch als Nahrungsmittel, Pest, Emichnél, 16r.); ide való *Saint-Hilaire* assz. szakácskönyvének 11-dik kiadása is (Pesther Kochbuch. Pest, 8r.). A gazdaszat és műtanhoz tartozólag : a m. erdészeti egyesület hozott egy füzetet (Mittheilungen des ungrischen Forstvereins, 1-ter Jahrgang, I-ső füz. Pozsony, Schmid, 8r.), *Schopf* az austriai jószágkezelésről értekezett (Die Verwaltung der Landgüter in den deutschen, böhm., galiz. u. Ungrischen Kronländern. Pest, Heckenast, 8r.), *Müller A. E.* a sörkészítésről (Das neue Brauverfahren, és : Die Bierreform, Pozsony és M. Óvár, Czéhnél, 8r.); egy *névtelen* a lónemesítésről (Ansichten über die auf dem Continent gemachten Versuche die Pferderacen zu veredeln. Komárom, Szigleréknél); *Innsfeld Ferenc* a rimaszécsi gazdaszati eszközgyárról (Die Ackergeraethe u. landwirthschaftlichen Maschinen der Ackerger.-Fabrik zu Rima-Szécs. Pest, Heckenastnál, 8r.); B. Vécsey Miklós a magyarországi vizekről (Beiträge zur Geschichte der Flüsse u. Sümpfe in Ungarn mit Hinweisung auf zweckmaessige Wasserregulation. Magyarország vízrajzi földképével. Pest, Müllernél, 8r.).

Bonyi — A vallási s egyházi irodalomnak két közlönye folyt : a Sz. István-Társulat által kiadott „Katholischer Christ“ című hetilap 4r., s a Hornyánszky Victor által szerkesztett „Protestantische Jahrbücher für Österreich“ hat füzetben, 8r. (mindkettő Pesten, ez Heckenastnál). Ima-, éneks ajtatossági könyv német nyelven 13 jött ki. Ide tartozik még pesti ev. pred. *Podhradzsky József* röpirata a pesti tót közönség egyházi ügyeiről (Die Beschwerden und Klagen der evangelischen, slavisch betenden Gemeinde A. Conf. in Ofen-Pesth. Budán, Bagónál, 8r.).

— Polit. hírlap jött négy Budapesten (Zeitung, Localblatt, Post, Lloyd), három a vidéken (Pressburger, Temesvárer, Siebenbürger); s egy természettudományi hetilap Dr Wachteltől (Zeitschrift f. Natur u. Heilkunde in Ungarn).

— Deák nyelven csak egy pár tudományos munkát vettünk. Ilyek a hittudományhoz: *Grynaeus Alajostól*: Compendium Theol. Moralis (Pest, Kozmánál, 8r.), és *Kovács Páltól*, a Manuale Parochorum practice elucubratum. Pest, Müllernél, 8r.); a történethez: *Zalkától*: Synopsis praelectionum ex Hist. Ecclesiastica, (Pest, Winter könyomd. 4r.) és *Pogány Béla* püspöktől: Monumentum Antonio L. B. Andrassy Episcopo Rosnaviensi erectum, Pest, Heckenastnál, kétszer 8r.); végre befejeztetett *Virossil Antalnak* magyar közjoga (Specimen Sextum, Buda, egyetem, 4r.). Deákul adatnak ki a kath. egyházi megyék „Schematismusai“, becses adalékok az egyháztörténethez és államisméhez; s ugyanazoknak szerkönyvei (Ordo Officii Divini). Ezeken kívül egy imakönyv, s a tanodai programmak közül is egy, a belényesi.

— A szláv irodalmak közül a tótot a következő jelene-tek merítik ki: a Sz. István-Társulat által kiadott kathol. heti néplap: Katolicky Noviny, s a Besztercebányán, csehező nyelvjárásban írt „Cyrill a Method“, mindkettő 4r.; a *Radlinsky* által írott „Prostonárodnia Biblioteka“ vagyis Népies Könyvtár II. és III. füzete (Budán, Bagónál, 8r.) s a besztercei „Slovensky Pozornik“ (Tót Figyelmező); végre a „Kramerius Ezopa“ (Szakolcán, Skarniclnél, 12r.) és öt imakönyv; a szerbet pedig a „Ljetopis“ című folyóirat két füzete (Budán, az egyetemi nyomd. 8r.).

— Az oláh irodalmat ez évben két zsebkönyv alkotta: a „Diorile Bihorului. Almanac Naciunal“ (Arad, Tichynél, 12r.) s a „Versuintii Romani. Sarcinal“ (ugyanott).

— Zsidó könyv jött három, vallási tartalmu.

— Ugynevezett *röpirat*, azaz különféle apró, nem könyvszerű, alkalmi, vagy helybeli s magányos rendeltetésű nyomat jött német 73, deák 13, tót 17, zsidó 2, olasz 1; *naptár* német 13, tót 8, zsidó 2; *programm* német 6, német-tót 1. Ezekhez járulnak még a hivatalosan német, tót, orosz, szerb és oláh nyelveken is megjelenő *kormánylapok*.

— Összes adataink az egyetemi könyvtárhoz érkezett kötetmi nyomtatványok után vannak egybeállítva. Ha hiányzik is valami, az sem sok, sem figyelemre méltó nem lehet. Erdélyi adataink csak a magyar irodalomra szorítkozván, szíves köszönettel venném, ha valamely ottani szász és oláh atyánkfia e nyelvbeli nyomtatványokkal ismertetne meg.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Balogh Zoltán Költeményei.* Pest, kiadja Müller Gyula, 1855. Kis 12r. 203 l.

Tavasszi Lombok. A magyar írói segélypénztár javára. Irta *Concha Károly.* Szombathely, Bertalanffy Imre bet. 1855. 16r. 62 l.

Zalár Költeményei. Kiadja Vahot Imre. Pest, 1855. Emich Gusztáv nyomd. 16r. 232 l. füzve 1 ft 20 kr.

A Magyar Előidőkől. (Novellák) írta *Jókai Mór.* Pest, 1855. Heckenast Gusztáv tulajd. K8r. 342 l. füzve 1 ft 40 kr.

Véres Könyv. Csataképek a jelenkori háborúból. Irta *Jókai Mór.* Első kötet. Pest, Heckenast G. tul. 1855. K8r. 225 l.

Komáromy Ferenc Beszélei. Két köt. Pest, 1855. kiadja Müller Gyula. 12r. I. 187 l. II. 182 l.

Rajzok a Hajdankorból. Irta *Paulikovics Lajos.* Pest, 1855. Müller Gyula bizománya. K8r. 416 lap.

Legujabb Külföldi Regénycsárnok. Kiadja Friebeisz István. VII. és VIII. köt. *A Párisi Mohikánok.* Regény, írta *Dumas Sándor*, ford. Párisban Országh Antal és többen. VII. és VIII. k. Pest, 1855. Müller Gyula bizománya, 12r. 107 és 144 l. Áruk 1 ft 20 kr.

Téli Könyvtár. Legjelesebb s legkedveltebb külföldi regények gyűjteménye. I—III. kötet: *Nehéz Idők*, a mostani idők számára *Dickens Károlytól.* Az angol eredetiből ford. Dr. Récsi Emil. 1—3 rész. Pest, kiadja Heckenast G. K8r. I. 159 l. II. 156 l. III. 160 l. Mindenik füzet 30 kr.

— Bölcsészet. — *A XIX. Század Uralkodó Eszméinek befolyása az állodalomra.* Irta b. *Eötvös József.* Második kötet. Pest, 1854. Emich Gusztáv könyvnyomdája. N8r. 587 l.

A mélyen gondolkodó szerző itt a társadalmi bölcsészet valamennyi nagy kérdéseit hat könyvben, ily rovatok alatt tárgyalja: Mely értelemben veszik általában a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjét; az állam célja; az egyéni szabadság biztosítékai; a központosítás; mely eszközökkel tarthatni kellő korlátok közt az állam egyes részeinek teljes önállóságra, és az államhatalomnak korlátlan uralomra tö-

rekvését; a haladás általános törvényeinek befolyása az állam szerkezetére. A könyv bece nem csak abban fekszik a mit tanít, de különösen reánk magyarokra nézve azon gerjesztő hatásban, melyet politikai múlttal és tapasztalással — de soha a fogalmak szabatos körülírása által nem tisztázott tapasztalással — bírós, s a gondolkodásra most már ugyan ráérő nemzetnél szükségképp gyakorol, — ha t. i. olvassuk.

A legegyszerűbb, természet- és tapasztalathűbb s gyakorlatibb *Nevelési Rendszer*. Különösebben szülék számára megkísérté *Fáy András*. Pesten, Kozma Vazul bet. 1855. 12r. 48 l.

Egy sokat élt és gondolkodott férfiúnak tapasztaláson épült meggyőződése az emberiség egyik legfontosb ügye, a nevelése, felett, dióhéjban.

Néptanítók Könyve. Szerkeszti és kiadja *Szeberényi Lajos*, békéscsabai reáliskolai tanár. Szarvason, Réthy Lipót gyorssajtóján, 1855. 8r. Eddig két füzet 1 — 140 l. A hat füzetnyi folyam előfizetési ára 2 ft, postán 2 ft 36 kr.

A szennyos kiállítás dacára nagyon ajánljuk ez egy, állandóságra törekvő, nevelésügyi közlőnyt, mely a magyarországi evang. nevelési és tanügy gyakorlati ismeretéből indulva ki, eddig is sok jót bátor ösztönzéssel mondott el, s a szakbeli irodalomra is figyelemmel van.

— Tan- és olvasókönyvek. — *Magyar Nyelvtan* gyakorlatilag szerkesztve. *Népiskolák* számára (irta *Hegedűs László*). Sárospatak, a főisk. bet. és költs. 1855. 8r. 230.

Magyar Nyelvtan gyakorlatilag szerkesztve *Algymnasium* számára (irta *Hegedűs László*). Sárospatak, a főisk. bet. és költs. 1855. 8r. 275 l.

Vezérkönyv a magyar nyelv tanításában. Tanítók számára (irta *Hegedűs László*). A Népiskolai Könyvtár VI. kötete. S. Patak, a főisk. bet. és költs. 1855. 8r. 313 l. füze 1 ft.

Olvasókönyv. Városi és falusi gyermekek számára. Negyedik jobbitott és bővített kiadás. Pest, 1855. Heckenast G. 8r. 166 l.

Magyar-Német Olvasókönyvecske, kezdők számára. *Bauer György*-tól. Pest, 1855. Müller Emfl nyomd. 8r. 36 l.

Első Iskola. Harmadik füzet. Tavaszai ajándék gyermekek számára. Irtá *Czelder Márton*. S. Patak, a főisk. bet. 1855. 24r. 72 l.

Világ és Földismeret, népiskolák számára. (Irtá *Soltész Ferenc*) I. rész. Második kiadás. A Népiskolai Könyvtár III. kötete. S. Patak, a főisk. bet. és költs. 1855. 8r. 116 l.

Magyarország Története, népiskolák számára. (Irtá *Somossy István*). Második kiadás. A Népiskolai Könyvtár V. kötete. S. Patak, a főiskola bet. és költs. 1855. 8r. 72 l.

Újkorai Földrajz és Történet alaprajza. *Algymnasiumok* számára. *Pütz Vilmos* német szövege után szorososan az ötödik kiadás szerint magyarra tette néhány nagykorúsi tanár. Harmadik kötet. Pest, 1855. kiadja Heckenast G. 8r. IV és 145 l.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

MÁJUS, 1855.

V. FÜZ.

SZALÁRDI JÁNOS, A TÖRTÉNÉSZ.

G. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

Ismeretlen marada honi történész Szalárdi Jánosnak élete és „Siralmas magyar Krónikája“ Bod Péter („Magyar Athenás“), Horányi Elek („Memoria Hungaror. et Provinc. scriptis notorum“), Katona István („Histor. Critic.“ XXXVI. 764. lap.), sőt Aranka György előtt is, midőn „A magyar nyelv-mívelő társaság munkáinak“ első darabját (Szebenben, 1796-ban) sajtó alá bocsátaná; holott Benkő József már 1778-ban „Transsilvaniájának“ második kötetében a 410. és 600. lapokon Szalárdi János életét s Krónikáját említette.

A mit a fáradhatlan Benkő József most említett munkájában Szalárdiról közölt, azt ismételte ily című kéziratában: „Az Erdély historiai-íróinak magyar nyelven található kézírásaikról.“

A mit Benkő József ezen kéziratában Szalárdi János, Enyedi István, Bartha Boldizsár, Paskó Kristóf, Bethlen Miklós és Cserei Mihály életéről és historiai kéziratáról írt, azt szóról szóra közrebocsátotta Rummy Károly („Magyar emlékezetes írásk“ kéziratban maradt IV. kötetéből) az 1824-beli „Tud. Gyűjt.“ IX. füz. a 77—84 lapokon.

Rumyt ugyan e tárgyban követte lelkes hazánkfia Bruz Károly, ki az 1853-beli „Új Magyar Muzeumnak“ V. füz. Benkő fenn említett kéziratát újra, még pedig egész terjedelmében, adta.

Gebhardi Lajos: „Geschichte Siebenbürgens. Brünn. 1788.“ 275. l. említvén Szalárdi Jánosnak „Siralmas magyar Krónikáját,“ róla csak ennyit tudott mondani: „Ein gelehrter Siebenbürgischer Kameralbeamter Johann Szalárdi.“ — Sőt Rummy Károly is: „Monum. Hung. Pest, 1817.“ I. XVIII. lapon róla csak ezt írta: „Pataki református predikátor és II. Rákóczi biztos embere.“ Nagyon hibásan, mert azon időben nem Szalárdi János, hanem Szalárdi Miklós (kiről lásd Bod M. Athenását a 249. lapon) lehetett sárospataki lelkész.

Azonban az is, mit Benkő József és utána újabb íróink is Szalárdi János életéről közöltek, az eddig ismeretlenül maradt adatok miatt nem elégségesek arra, hogy valaki Szalárdi Jánosnak életrajzát kimerítőleg megírhasssa.

Ezt érezvén magam is, kinek szándékom volt 1837-ben Szalárdi János krónikáját, melynek eredeti példányát könyvtáromban bírom ¹⁾, Kolosvárt sajtó alá bocsátani, (lásd „Nemzeti Erdélyi Társalkodó 1840.“ II. 154. l.), minden figyelmeztetést arra fordítottam, hogy Szalárdi János életéről több hiteles adatokat szerezhessek magamnak. Sikerült is némileg ezen igyekezetem.

Nehogy pedig az, mit e tárgyról gyűjthettem, továbbra is köz tudat és haszon nélkül maradjon, kötelességemnek tartottam ugyanazt itt chronologiai renddel közölni, Szalárdi János életrajzának bővebb leírását erősebb kezekre bízván.

1601. Szalárdi János krónikájának egy szinte egykorú másolati példányában, mely *Sülyei Dániel* ²⁾ gyűjteményé-

¹⁾ Ugyanezen krónikának régi másolata találtatik tudós Kaprinai István negyedrébéní kéziratai XXXV és XXXVI. kötetében. Pesten, az egyetemi könyvtárban.

²⁾ Nagy-Enyedi *Sülyei Dániel*, erdélyi ügyvéd, élt 1773-ban. — Volt ennek érdekes honi historiai kézirat-, s főleg eredeti régi országos végzés-gyűjteménye, melyet nekem és kolosvári jogtanár Tornyosi József tudós barátomnak gyakran alkalmunk volt használni. — Ezen utóbbi becses gyűjtemény is Sülyei halála után a nagy-enyedi könyvtárba került.

be, halála után pedig a nagy-enyedi könyvtárba jutott, a másoló által, a címlap végén ezek irattak fel: „Született (Szalárdi János) Zathmár Warmegyében, midőn iratott 1601 esztendő.“ Egyezik ez Szalárdi Jánosnak alább előhozandó 1660-beli sírkövével is.

1634. Szalárdi Jánost vette 1634-ben I. Rákóczi György fejedelmi szolgálatjába, még pedig Gyulafejérvárt levő fejedelmi levéltárának rendezőjeül és felügyelőjeül, a mint ezt Szalárdi János Krónik. IV. k. XVI. rész. (az eredeti kézirat 352. l.) e szavakkal említi ¹⁾: „Az Fejérvári Székes helyi Fejedelmi házoknak . . . a szegletbe lévőkbe pedig minden féle leveleit költöztetvén, ott szellőzvé, mulatkozván, néha az Levelek között is kereskedik vala (I. Rákóczi György). Az hol Szalárdi János conservátoránál, kit csak igen ifju korában 1634-én kezdett vala házába bé venni, elég nyughatatlansága volt, nap estig ott lakván, az egybe zúródott (igy) Leveleket disponálván, és minden titkos írásokat ott vevén, és vitetvén stb.“

Ha Szalárdi János valójában 1601-ben született, alig érthetem, hogyan mondhatta önmagát 1634-ben *igen ifjú korúnak*? S így, Szalárdi saját szavai leghitelesbek lévén, 1601-beli születési éve előttem talán nem minden ok nélkül gyanus.

1635. Haller Gábor ²⁾, ki saját kezével írt naplókönyvébe nem csak külföldi akademiákra való utazásait, de a hazájában történt dolgokat is 1629-től 1644-ig napról napra feljegyeztette, ugyanezen naplójában 1635-beli ápril. 14., midőn t. i. még a lajdeni akademiában tanulna, ezeket írta: „14

¹⁾ Megtartottam itt híven Szalárdi saját írásmódját.

²⁾ Haller Gábor, Haller István és Kendi Judit fia, szül. 1614. sept. 26. Külföldi akademiákon alaposan kiművelve, s hazájába visszatérvén, Erdélynek jelesebb fiai közé számíttatott egykoru történész Bethlen János bizonyossága szerint, a ki róla „Histor. Rer. Transilv. ab A. 1662 usque 1673. producta, et continuata. Viennae 1782.“ II. 83. lapon ezeket írta: „Quem bello, paceque simul inter paucos insignem fuisse fateri coguntur vel ii, qui occultas contra eum exercuerunt inimicitias.“ — Feje vétetett a török fővezér által 1663. nov. 26. Érsekújvárt.

Haller Gábornak fenn említett naplójáról, melynek Benkő József saját keze általi másolata megvan könyvtáromban, lásd: „Új Magyar Muzeum 1853.“ V. füz. 236. lap.

(*aprilis 1635. Laidában*) vettem-el az 180 aranyat, melyet az Fejedelem (I. Rákóci György) ő Nagysága küldött Szalárdi Uram által.“

Nem tette ugyan fel Haller Gábor ezen naplóban Szalárdi keresztnevét is, de mivel az alább közlendő 1647. január 6-káróli oklevélben tisztán említettik Szalárdi Jánosnak a külföldi akademiákra utazása; nem hibázok talán, ha Haller Gábor naplójában is Szalárdi Jánost értendőnek mondom.

1636. Erdélyi fejedelem I. Rákóci György és Iktari id. Bethlen István közt 1636-ban egyenetlenség támadván, Szalárdi János, fejedelmét, és táborát követte, és akkori hivataláról Krónikája III. könyvébe ezeket írja: „Az rendetlenség miatt annyira elveszett vala a vitézlő nép, *hogy Szalárdi János, ki az Fejedelem leveleire gondviselő, s belső titkos Deákja vala*, azon hajnalban 7-ma Octobris (1636.) indulván Barátkáruul *szülői látogatására ugyan Szalárdra*, Élesdtől a Lakság nevű sűrő (így az eredeti példány szerint) olá falukkal ültetett völgyön tartván által, Szent Jakab és Adorján felé még dél előtt ugyan azon Lakságon találná elő csoportonként a maros széki lovas hadakat.“ — és valamivel hátrább: „Az mint hogy a Tábornak vissza forduláskor a Fejedelem látván, hogy Tractára szállana az dolog, *hogy minden Levelei Váradon volnának, Szalárdi János conservátorát küldvén oda holmi Diplomákért, s egyéb szükséges levelekért, die 26-ta Octobris (1636.) indulván Jenőből* sat.“

Szalárdi Jánosnak hivatalára nézve említendő itt még az is, miről maga Krónikája I. könyve végén, fejedelem Báthori Gáborról szólván, így emlékszik: „Kinek hat esztendeig való regnálása, uralkodása alatt a mennyi Donatioi költenek-ki, megmutatják csak az országbeli Káptalanokra igazgattatott iktató, és a meglett iktatásokról való relatoriák, vagy viszszaválaszt vivő levelek, minemű csak *a váradi Káptalan levéltartó házban néhány csomokkal magam kezei alatt is állattak a helynek romlása előtt.*“ (Azaz: Váradnak a török általi elfoglalása előtt).

1638. Gyűjteményemben találtatik Szalárdinak a fejedelmi lovasság fő hadvezére Bornemisza Pálhoz 1638-ban írt következő eredeti levele:

„Generose Domine et Patrone colendissime! Servitiorum meorum addictissimam commendationem. Az Ur Isten az uy esztendeőnek minden részeit boldogicsia, és szerencsieltesse Kegldnek minden kedvessivell. Kegld levelétt most estve előtt orakor hozá megh Jenei Ferentz Uram, Kegld feleöllem valo gondviselesétt, és patrotiniumat, migh Isten éltett, vekony szolgálatommal tartozom megh szolgálni mint Uramnak Kegldnek, s az Kegld által el indított dologhbanis Kegld akarattyara biztam magamott, el hiven, abban semmi ideőben megh nem fogyatkozom. Az Attestatio dolgára Uram én Compulsoriat nem küldéöttem ilyen hirtelenséggell, lévén is Director Uramnal egy nehany. Az mi Uram magam ki menetelít illeti, el hiszem, ez eleöttis értette Kegld Urunk eő Nga kegmes propositumátt, es mostan annal inkab megh érti es ez eleöttis megh értette Kegld. Adgya az Ur Isten, Uram, lassam Kegldtt kedves egessegben. Raptim in Colosvar die 2. Januarii 1638. Generosae Dominationis Vestrae Servitor semper addictissimus, et devotissimus *Joannes Szalárdi* m. p.“

Ezen levélnek külső címe ez : „Generoso Domino *Paulo Bornemisza*¹⁾ de Boros Jeneő, Illustrissimi et Celsissimi Transsylvaniae Principis Aulicae campestris Militiae Equestris ordinis Generali Capitaneo, Domino, et Patrono mihi colendissimo.“

Közlöm pedig itt (valamint alább is) ezen levelet főleg azon okból, hogy megismerkedvén Szalárdi Jánosnak orthographiájával, könnyebben ítélhessék meg azok, kik Szalárdi Krónikája eredeti példányát bírni, vagy látni vélték, van-e igazok, vagy csalattak e vélekedésökben? Szalárdi János saját kezeirását is hív másolatban alább közölni fogom.

1646. Szalárdi János érdemei és életének töredéke említettnek a következő fejedelmi adománylevélben:

„Nos Georgius Rákoczi, Dei gratia Princeps Transsylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, ect. Laudabile illud est Regum, et Principum munus, ut in eos praeprimis effundant benevolentiae, honorum, et do-

¹⁾ Boros-Jenői *Bornemisza Pállal* halt ki 1644. ezen család fiu ágon. Leányai valának : *Bornemisza Anna*, fejedelem I. Apafi Mihályné, *Kata*, Bánfi Dénesné, és *Zsuzsanna*, Novalyi Szentpáli Jánosné.

norum alveos, qui praeclarae fidelitatis, morum integritatis, et imbutarum scientiarum edidere specimina, taliterque semet Regum, Principumque clementiae dignos fecere. Hinc est, quod nos cum ad nonnullorum Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem, tum vero *attentis, et consideratis egregiis animi dotibus, literarum scientiis, fidelibusque servitiis nobilis Johannis Szalárdi Vice Secretarii nostri nobis sincere dilecti, qui quidem ex communi nostra Patria Hungaria oriundus, a prima ineunte juventute Literarum, Scientiarumque studiis deditus, mox amore literarum ductus, exterarum oras, academiasque laudabili insignique cum effectu adivit, moxque in Patriam reversus, semet variis sibi concreditis negotiis, et officiis adeo meritum reddidit, ut eundem ad latus nostrum a secretis applicare haud dubitaverimus, ac non ita pridem ad munus etiam Vice Secretarii nostri promoverimus, totalem et integram portionem nostram possessionariam in Magyar Igen in Comitatu Albae existentem habitam, simul cum cunctis suis utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet e.c.t. annotato Joanni Szalárdi gratiose dedimus, donavimus, et contulimus, imo damus, donamus e.c.t. Datum in Arce nostrae Fogaras, die 6. mensis Januarii A. D. 1646.*“
(Fenn említett Sülyei Dániel gyűjteményében.)

Ugyanezen 1646. évben, aug. 18. nyert Szalárdi János érdemeiért fejedelem I. Rákóci Györgytől egy más adománylevelet is, melynek ide tartozó szavai ezek: „*Consideratis fidelitate, et fidelibus servitiis fidelis nostri Egregii Joannis Szalárdi Secretarii nostri, nobis, et Regno nostro Transylvaniae in omnibus occasionibus, rerumque, et temporum vicissitudinibus fideliter, et constanter exhibitis et impensis, ac in posterum etiam exhibendis, eidem Joanni Szalárdi, ejusque Consorti Susannae Békes, posteritatibusque eorum, ac legatariis utriusque sexus universis in, et pro 1919 florenis hungaricalibus, et 5 denariis inscribimus possessionem Szaka in Districtu Belényesiensi, et Comitatu Bihar existentem, ac alias ad arcem Nostram Varadiensem spectantem, quae alias Joanni Kovács de Várad in eadem summa inscripta fuerat, sed dein ab haeredibus ejusdem Joannis Kovács iterum pro fisco nostro reluta exstiterat. . . . Datum in arce nostra Mun-*

kács. *Die 18. Augusti A. D. 1646.*“ (Találtatik a károlyfejérvári káptalan levéltárában.)

1647. Ámbár I. Rákóci György mostan eléhozott 1646-beli utóbbi adománylevelében Szalárdi Jánost titoknokának nevezi, még is ez I. Rákóci Györgynek azon, a Dálnoki Kovács család kezében levő oklevelét, melynél fogva Dálnoki Kovács Ferenc, és fiai Péter, Márton és János *1647-ben april. 15.* címzetes levelet nyertek, s hasonlólag ugyan I. Rákóci Györgynek *1647. máj. 10.* kelt azon okmányát, melynek tartalma által a fejedelem a háromszéki s erdővidéki református papság kiváltságait megerősítette, nem mint fejedelmi titoknok, hanem csak mint altitoknok írta alá.

1664. *Szalárdi János levele Árkosi Mihályhoz.* „Ajánlom szeretettell walo szolgálatomat Kegldnek, mint régi igen bizodalmas és jo akaro Uramnak. Az my kglmes Aszszonyunk eö Naga megh ez el mult Majusba parancsyolt wala Uram kgl-sen *nekünk collegialiter*, neminemü leveleknek keresése feleöll; de minthogy ezek *a conventbeli leveleknek egy bizonyos helyek nyncsyen e mai napigis, de az Szamosuyvarrol fell s alá walo hurczolásokba is felette egyben eögyeleödtek wolt*, sok bajunk léwen az lewelekkel, hirtelen eo Naganak Kglms parancsyolattyara bizonyos wálaszt nem tehettünk, wárwán, ha holl micsyoda lewelekre akadhatnánk azon dologba. Találtunk azért feükeppen az edgyk dologra nézve ugyan jo és eö Nagoknak nem haszontalan leweleket, mint ell hiszem eö Naga azokat méltoztatik Keglddel közleny, mellyekett im pecsyett alattkeözeönségessenwalo lewelwnkes newünk alatt alazatossan im megis kwldtem eö Nagana Kegld kezében dirigalwán azokat. Kéremis Kgl-dt mint jo akaro Uramott igen bizodalmasson; Az mostani nyomoruságos gondos allapotokba, ha Kgl-d eö Nagat azoknak be adásáwal molestalni inconsultumnak itéliis, magánál tartwán lewelwnkkal edgyütt, az lewelekett a mikor alkalmatosságát itili eö Naganak, adgya be azokat alázatos lewelwnkkal edgyütt. Azomban tudositaniis neneheztel-lyen Kgl-d, az leweleknek kezéhez walo jutása és ell wétele feleöl. Ez eleöttis kwldtwnk wala eö Naganak particularis neminemw lewelett, Kegld ne neheztel-lyen arrolis tudositani, eö Naganak juthattak wolté méltóságos kezeihez azon lewelek?

miwel hogy semmit azok feleölis nem halhattunk wala. Kegldnek ebbéli jo akarattyát mind magam privatim, s-mind *Collegialiter* meghszolgálni igyekezzwk Kegldnek mint régi bizodalmas jo akaro Uramnak. Ezek wtán kéwánwán az Ur Istenteöl Kegldnek boldog szerencsyes és jo egészséges hoszszu életett, minden idweösséges áldásokatt, az Kegld szerelmesiwell edgywtt. *Datum Claudiopoli die. 9. July Anno Domini. 1664.* Kegldnek régi jo akaro attyafia és szolgája Szalárdi János m. p“

Külső címe : „Generoso Domino Michaeli Arkossy de Altorja, Illustrissimae Principissae Transsylvaniae e.c.t. (így) Dominae Dominae nostrae Clementissimae Aulae Praefecto dignissimo, Domíno mihi semper observandissimo, confidentissimo.“ — Eredeti példányban megvan gyűjteményemben.

Tudatik közönségesen, hogy a gyulafejérvári káptalanak levéltára 1659-ben a törökök és tatárok által feldúlattott (lásd ily című munkámat : „Notitia hist. diplom. archivi et literalium Capituli Albensis Transsilv. Cibinii. 1836.“ II. 53. lapon), de hogy ezen levéltárnak maradványai ezen dulás után a szamosujvári várba, és onnét 1664. felé Gyulafejérvárra visszavitettek, az csak is ezen levél kezdő soraiból tudatik.

Ugyanezen levél tartalmából kivehető az is, hogy Szalárdi János 1664-ben az említett levéltár egyik felügyelője s örje volt.

1665. Szalárdi János levele fejedelem első Apafi Mihályhoz. „Illustrissime ac Celsissime Princeps, Domine Domine mihi semper clementissime. Fidelitatis, ac humilium servitiorum meorum in gratiam Celsitudinis Vestrae perpetuam oblationem. Szentellye meg az Ur Isten Keglmcs Uram az Nagod életét az szegeny haza békességes meg maradásával, épwletéwel, mind-nyájjunknak eöreömwkwel az eö dycseőségére! Kegyelmes Uram, alázatossan akartam Nagodnak mint keglmes Uramnak értessére adni : Az Nagod specialis Commissioja szerint ezen Nemes Colos Vármegyei Perceptor Farago István Uram Flor. 200 administrálwán kezemhez az Nemes Ország Constitutioja szerint, abbol a *Sebeswári Németeknek* ¹⁾ *égy how* (havi) *pénzeket* meg attam wolt. De Som-

¹⁾ Sebesvárt (Bánfihunyad és Feketető közt) akkor német katonák őrizték.

gyorol.¹⁾ keglmes Uram, nem tudom, tudjáké nemé az Ország ordinantiáját, mind eddigis fizetések solicitálására nem kwlde-nek, noha, ha szintén jeöwések volna is, és jeöwnének is szinte mostan, haszontalan lenne, mert én hozzám Keglmcs Uram, annál a flor 200nál egyebet sohonna, még csyák égy péztis eddig nem administráltak; mint, s hogy legyen állapotja annak is a' Somlyai praesidiumnak, el hiszem Nagod méltósága eleött nyilwán waygon. Mind azon eötförintos Adonak s-egyéb Contributiokra nézweis, igen szükséges volna keglmes Uram, ha az *Radnoti 1. Articulusnak 3dik cikelye szerint* a kapu számok rendi mind az Nemes Vármegyék szerint igaz computusba és jó rendbe wétetödnének; mert abbol tudattathatnék meg minden rendbeli contributioknak quantitássá, honnan minek kellene wárattatni, és mellykwel mitt érhetne az Nemes Ország szüksége.

Az Turcis subjectákon²⁾, feöwebképpen az Meszesen kiweöl, az mostani Tisztek wacantiájában leg nehezeb meg tudni mind az Porta számát, s-exigálását, mind az Portákról, és Rawotlan Mezeö és Hajdu Városokról a' Contributioknak annál nehezeb (igy!). Melybenis, tudom Keglmcs Uram, Nagod az Urakwal eö Ngokwal és eö Keglmekwel addigis, mig az Ur Isten az Portai keowetségnek boldog successussát fogja adni, a' mit leg hasznossabbat az szegény Haza' jawára fel találhat, el nem mulatja : De talám ha csyák oly Hazájokat szereteö Vicze Tisztek állittathatnánakis mind egyjik s-másik helyben addigis, mig az Haza Teörwényei szerint Feö Ispányságwal walo authoritással biro Kapitányok állittathatnának Somlyorais, a' kit az Sebes Keöreösnek észak feleöl walo részeit az Beregyo és Eér mellyékiwel egész Váradon alolis az holdoltságon léweö feöldwel igazgatna, az haza szokot Teörwenyjeiwel; Sebeswárábais, az ki azon Sebes Keöreösnek délfeleöl walo részét, Szalontán alol walo holdoltságwal, az Erdöhátságwal, Belényes, Béli widékeiwel, és Zaránd Vármegyének alsó Járását Deszni widékével (ha felseö Járása Déwához szakasztatnékis), az Haza teörwényeinek ki szolgáltattása színe alattis az Országhoz alliceálni (igy!) s-meg

¹⁾ Szilágy-Somlyó. — ²⁾ Azaz : a török által elfoglalt részekben.

holdoltatni igyekezne; Így az Ország Contributiojának bé szedhetésében is jób reménség lehetne, s-az a' nagy darab feöldis inkább meg marasztathatnék az Országhoz walo hwségében.

Melynekis Keglmcs Uram ugy tetzik, elég nagy fundamentuma láttatnék az Várad meg adattatásának conditioi közéött, mellyek azon az feöldnek bérattatását az Erdélyi Cánónók (teörvények) szerint dietálják. Mely után Keglmcs Uram, noha Bihar Vármegyének kétfelé kellene az hét Vég-helyecskébeli feő Kapitányok, és egyszer s-mind teörvényekre nézwe Feő Ispány aláis szakaszatni, de esyák már ez utonis az Haza közéönséges jawára hasznára nézendeő jo dolgok effectuálodhatnának, azon kiweöl talám keweseb lehetne az teöbbsi Kegls Uram.

Így ezen Tisztek az régi Porta számotis kéönnyen meg wizsgálhatnák, holl, mint wolt; s-az hol az romlásokhoz képest defalcatioknak kellene lenniis, az Ország Constutioi szerint hwségessen effectuálhatnák, Regestrumit bé szolgáltathatnák, az feöldnépének minden Contributiojával, kilenczed-jével. Mert nyilwán walo dolog ugyan Kegls Uram, hogy az feő Tisztekteöl kellene ugyan, s-azok alatt az Vicéknek feőwebképpen az Vármegyék tiszteire nézwe állattatni, de ha most a feők helyben nem állattathatnának, az hatalmas Nemzet szomszédtságára nézweis, talám az Vicék esyák az Teörvények ki szolgáltatásának színe alattis, azon Várad meg adattatásának, és Aly Passa hwtle vele praetensioja mellet addigis fel állattathatnának. Mindazonáltal Kegls Uram Nagodnak böles tanácsyiwal eő Nagokwal és eő Keglmekwel minden Portai és egyéb szwkséges titkos dolgok nyilwán léwén, tudom, walamit Nagod jobbat, hasznasobbat láthat ebben is, fejedelmi méltóságos tiszti szerintis kegyelmesen el kéöwetni, igyekezni méltoztatik. Melyért az Ur Istenteöl áldást, ereöt, és segedelmet, s-jó egésséges, és hoszszu életet szíwbeöl kiwánok Nagodnak. *Datum Claudiopoli die. 8. Novembris. An. Dni 1665.* Illustrissimae Celsitudinis Vestrae fidelis, humilimus, ac Cliens perpetuus *Johannes Szalárdi.* m. p.

P. S. Kegyelmes Uram Nagodnak mint Keglmcs Uramnak igen alázatosan kéönyieörgeők, méltoztassék parancsyolni,

ha az Commissar Urak eö N. és eö Keglmek jeöweteli mégis haladna; Hát hétulée (így!) vagy menyire kellettik fizetéseknek lenni az két Véghelyecskékbéli Vitézleö Népnek? Miwel ez elötti méltóságos lewelében Nagodnak az részbeöl wálaszom nem leöt volt.

Nagodtoll ily hoszszas írásomrol mint Keglms Uramtol aláztatossan bocsyánatot wárok.“

Ezen levélnek, melynek eredeti példánya gyűjteményemben taláztatik, külső címe ez: „Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Michaeli Apafi, Dei Gratia Principi Transylvaniae, partium regni Hungariae Domino, et Sicularum Comiti e.c.t. Domino Domino mihi semper clementissimo.“

Kitetszik egyébiránt ugyanezen levélből, hogy 1665-ben Szalárdi Jánosra volt bízva az Erdélynek Magyarország felé fekvő végváraiban levő katonáknak az ország adójából való fizetése.

1666. a) Kolosvári főispán Ebeni István levele fejedelem I. Apafi Mihályhoz. „Kegielmes Uram Fejedelmem! Nagod 23 praesentis Fogarasban költ méltóságos parancziolatiat alazatoson vöttem, meliben parancziollia Nagod, hagi ha az Török Vitezek be-tanalnanak kapni, Orszagh hire s akarattia nélkül ordinantiat nem adhat, hanem Isten az orszagh giülését ele hozvan Nagod proponaltatni fogia, es az mi az orszaghnak fog teczeni, aztis fogia paranczolni, meli Kegielmes Uram felette szükséges, ha az Nemes orszagh s Nagod presidiumokat tart, hagi ordinantiatis adgion, mert nehia vagi tudatlansaghból, vagi megh indult állapotból olli dolgot találnak czelekedni, netalam az orszaghnak kart, s Nagodnak busulast hoznanak az rendeletlen czelekedettel. Az mi az Presidiumok fizetese-nek állapotiat illeti Kegielmes Uram, enis olvastam az Articulust; ugi vagion hagi csak az *Somliai* (azaz szilágy-somlyói) es *Sebesvári* Presidiumnak rendelte az orszagh ezt az eöt eöt forintos adót, de ugian akkor az orszagh s Nagod rendelte ide Kolosvarra az Commissarius urakat, kik nem haszontalannak iteltek az it valo Presidimnak valo fizetést az *Somliai* Presidiumnal, seöt Kegielmes Uram hasznosabnak, holot az *Somliai* Presidium Erdelire nem sokat vigiazhat, hanem csak az Szilagira, és Kővarra, ide kénék, ha mit segithetne, de az ke-

vesen valo utnak ezek leven előtte, ezek segithetnenek Erdelinek valamit, ha jó Presidium volna benne, ezek az dolgok Kegielmes Uram Discursusban foroghyan az commissarius urak előtt, s latvan nem haszontalansagat az it valo Presidiumnak, magok az Commissarius Urak marasztottak megh az it valo keves Presidiumot, s assecuraltakis hogi fizetesek megh lezen, s magokis paranczoltak Szalardi Uramnak, hogi fizetéseket ki adgiak, melire nezve kellet nekemis Kegielmes Uram urgealnom, holot ez az Presidium csak az vizet hogi penzen nem vezi, edgiebet mindent penzen vezen, az Somliai penigh sem fat, sem szenat sem abrakot nem vezen, hanem falukrol hordanak nekik, de ezeknek csak egi szeker fat sem hoznak sohonnat, azert Kegielmes Uram enis köniörgök Nagodnak mint Kegielmes Uramnak meltoztassek aztis proponaltatni az orszaghnak, hogi ha tartanake Erdeliben Presidiumot, az vagi csak szilagi Presidiumokra tamazkodnak, ha tartanak Kegielmes Uram ne tarezak illien inordinate, hogi csak egi szeker fajok se legien, hogi azis ne busulion miattak, az ki Nagod kegielmessegeből közinkben lezen rendelve, az mi az Szalardi Uram irasat illeti Kegielmes Uram, bar eo Kegielme mást irt volna akkor mikor azt irta, hogi az Kolosvari Presidiumnak ki fizette, azert nem fizethet az Somliainak, ugi vagion Kegielmes Uram az keves nemet gialoghnak fizetet volt eo Kegielme, de az lovas Presidiumnak azutan két vagi három nappalis fizetet, mikor a Somliainak ki atta, ezek utan Istennek ajanlom Nagodat szerelmesivel és maradok, *Kolosvár 31 Januar. 1666*, megh elek Ngod meltatlan szolgália Ebeni Istvan m. p.“

Találatik eredetileg gyűjteményemben; külső címe pedig ez: „Az en Kegielmes Uramnak az Erdeli meltosagos Fejedelemnek nekem Kegielmes Uramnak adassek.“

b) — *Fogarásban 1666. februarius 26. tartott országgyűlésnek IX. törvénycikke.* „Akarván ez aránt-is a' *Hodoltság* ¹⁾ lévő szegénységnek kedvezni, annál inkább Partialis Perceptoroknak; azért a Partiumbéli, es Colos, Doboka, Belső Szolnok Vármegyebéli hodoltatás alatt lévő részeinek minden rendbéli pénzbéli adonak és egyéb jövedelmeknek

¹⁾ *Hodoltság* alatt értettek a török által elfoglalt részek.

Generalis Perceptorának rendeltük Nemzetes Szalárdi János atyánkfiát hogy percipiállya azon jövedelmet, és erogállya-is oda, a hová parancsolattya lészen.“

Az említett országgyűlési törvénycikkeknek eredeti példánya tulajdonom.

c) — *Szalárdi János levele fejedelem I. Apafi Mihályhoz. 1666. jul. 23.* „Keglmes Uram Fejedelmem! Alázatos hw-séges szolgálatomat ajánlom Nagodk mint kglms Uramk, es hogy az Ur Isten Nagodt sokkáig boldog szerencsyes életben virágoztassa szíwbeöl kiwánom.

Keglms Uram a' Radnoti Conwenticulum alkalmatoságáwál két rendbeli leweleimben azért busítottam wala Nagodat az buza el limitáltatása dolgában tempestiwé; mondok az Urak udwaránál egyjwlt léwén, jób moddal mehet wégben anakis dolga (így!).

En az Nagod keglmes parancsyolata szerint, irtam Cancellarius Urmk az Urnakeö Keglmének is; de még eddig semmi wálaszom.

Azomban az Somlyai Nemetek im réám jöwenek, két fizetéseket sollicitálni, usque ad diem 6. Augusti proximi. Ugrai Uram pedig wellek jeöwén égy pénzert sem hozott; noha régen néhányszor meg irtam; az Sebeswári katonákk még 5 die Juny kellet wolna fizetni, s-így pénzt sem fizethetek nekik; mostis negyed naptol fogwa it wárákoznak héjjában.

Az Meszesen feleöl walo 3. romlot Vármegyékreölis semmit administralni nem akarnak P. (Perceptor) Uraim, csyák weszeödeöm — insultáltatom a Vitézleo népteöl. Ez Vármegyebéli Turcis subjectákon teöb wolna flor. 1000. adonál, de még ennyi ideöre, mind két terminussa el mulwánis az Adonak flor. 100nál teöbbet nem administralt; az teöbbsi teöbbire semmit.

Ugrai Uram mind eddigis flor. 2050. d. 80. administrált; ehez tudwan az Debreczeniek N. 57½ kapujokrol administrált fl. 920. adojakat, teszen fl. 2970. d. 80. De hiszem ennekis nagyob része ugyan az Somlyaiak fizetésére keölt, s-ö keglme az Csyetnieknekis erogalt hiszem benne (így!); Kik most egyszer jólis ki wették prebendajokat; az Tárházbolis egy hétre pénzt; Haczeki Uram által is egy howpénzt; Eö Keglméis

maga tudja mit fizetett : S-im az hunyad Vármegyei Contributiois oda leön az N. 180 kiweöl, s-ha mégis az Nagod parancsyolatja szerint, ordinarie En teölemis (ha lesz mibeöl) fizetések ki szolgáltatik.

De én ugy tapasztalom Keglms Uram, ha eö keglmenek nagyobb köötelessége nem leszen arról, hogy az Adot csyak két száz, három száz forintenkéntis mindjárt mindjárt szolgáltatassa ide, az mit az Nemes Ország Végzésében és eö keglmenek adot Instructiojában tawoztatni akart, igen kewés ewentussa lészen, melyet köötelességem kiwánt Ngdk meg jelentenem, köönyeöreögwén alázatossan, ki ne czégéreztessem.

Az otkin walo buza ki adatásáról eö keglmének köönyeh limitatit adni az itben walo kis wékawal per den : 30. vagy den : 25 el weszik. De az it waloknak, és Sebes ez három romlot Vármegyek Szamoson tul léweö részeibeöl léwén deputalwa ; s-az el limitálva nem léwén, Dézmájábólé wagy kapu számonkint kelleneé, bajossabnak látszik, feöképpen ha kapuszám utan leszen.

Az otkin walo minden dézmák wagy minden rendekteöl walo Dátiák feleöl is most kellene Keglms Uram eö keglmének jo Instructiot késedelem nelkeöl adni, ha már eléb nem lehetetis.

Bwsításomrol alázatossan bocsyánatot wárwan és Istennek oltalmában sziwbeöl ajánlwán Nagodat. *Claudiopoli die 23 July, Ao. Dni. 1666.* Nagodnak szegény alazatos meltatlan hiwe, *s-meg nyomorodot szolgája Szalárdi János.* m. p.“

Eredeti példánya ezen levélnek sajátom ; külső címe pedig ; „Illustrissimo ac Celsissimo Principi Domino Domino Michaeli Apafi Dei graa Transsylvaniae Principi partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti e.e.t. Domino Domino meo mihi semper Clementissimo.“

d) — *Fejérvárt 1666. september 27-kén tartatott országgyűlésnek 3. törvénycikke.* „*Néhai Szalárdi János helyett rendeltuek Colosvárra Fizető Mesternek, Perceptornak, és Cápatalannak Virginás István atyánkfiát. Somlyoban pedig rendeltuek Perceptornak Erdélyi György Atyánkfiát.*“ — Eredeti példányban létezik gyűjteményemben ¹⁾.

¹⁾ Ha az általam jelenleg közrebocsátott irományok orthographiájára fi-

Ezen 1666-beli irományokból bizonyos tehát, hogy Szalárdi János

1. 1666. február. 26. adószedőnek rendeltetett;

2. hogy ezen hivatal neki sok nyugtalanságot és boszúságot okozott;

3. hogy 1666. július 23. még élt, még pedig már elnyomorodva,

4. ugyanazon évben september 27. már meg volt halva, lévén halálakor kolosvári fizetőmester, adóbevevő és a kolosmonostori káptalan levéltárának őrzője,

5. halála tehát történt 1666. július 23. és september 27. között.

De közölhetem

e) a Szalárdi János sírkövén levő verseket is, melyek így hangzanak :

„Hacce Szalárdius est tumulatus in arboris umbra,

Natus in Ungaria, ossa tenet Fogaras.

Sexuaginta et sextus sexcentessimus annus,

Claudia ¹⁾ dum absens fecerat iter in hac

Urbe senex rapuit mors invida non sine morbo,

Quem tumulo pressum hicce jacere vides.

Vir pius, atque solers, doctus secreta tueri,

Scripsit et Historias Hungara lingua suas.

Sexies ipse decem vixit jam quinque per aevos ²⁾.

Nunc quies ipsi data. Laus moritura non est.“

Közlötte velem e sírverseket Nagy-Berivői Boér György, ki 1834-ben fogarasvidéki alkapitány lévén, a fogarasi vár falain levő régi felírásokat, címereket, és az oda való temetőben akkor még létezett sírkövek felírásait híven lemásoltatta, s ezen másolatot nekem átküldeni szíves volt.

A mi pedig Szalárdi Jánosnak „*Síralmas magyar Krónikáját*“ illeti, annak már 1670-ben célba vett kinyomtatásáról álljon itt a következő, gyűjteményemben eredetileg meglévő, iromány:

gyelem fordíttatik, úgy könnyű lesz átlátni, minő szabálytalan vala ugyanazon egy időben nyelvünk írásmódja.

¹⁾ Claudiopoli.

²⁾ Született tehát 1601-ben.

1670. Boldvai Márton levele Széki Teleki Mihályhoz. 1670. jun. 13. „Szolgálatom ajánlom Kdk mint Uramk. Isten Kgt maga diczesegere, s hazánk szolgálatjára tartsa megh. Akarom Uram Kdt requirálni ez levelemmel, elseöbenis keövetem Kdt hogi it leven Kd szomszedsagaban Kd latogasara s udvarlasara nem mehetttem, egebnek Kd ne velye, hanem betegsegemnek, most immar alkalmos ideje mi olta az agiban fekszem, labom miat nem tudvan ha köszvenj, vagi egeb nyaválja. Ez feleölis akarom Uram Kdt requirálni, *Kd igerte vala Uram jo akaratyat szegeny Szalardi Janos Uram munkajanak kinyomtatatasara valo promotor szerzesben*, im valami levelek-reis akadtam, edgik *Keczer Ambruse* ¹⁾, masik *Korda Sigmond* ²⁾ Urame, kik ugyan azon dologrul sonalnak, azon levelek tartasa szerent az Szarka lo (így!) ár-ra szaz Taller azon szüksegre való papiros vetelre deputaltatot, kirüilis alkuvasais volt *Keczer Ambrusnak* az papiros czinaloval, mely maradot az üdvezült Ur és Szalardi Uram halalaval igi függgeöben, igen alkalmas ut Kd jo akarattyanak megh mutatasa, eddigh az summaigh, kinek mostan lehet ideje, noha ezen kivüilis azon Groff Urak eo Ngok igertek volt jo akarattyokat az mint *Korda Sigmond* irasais tartja, de en ezt hagyom Kd igert jo akarattyara, im a leveleket Matyas Deak Uramtul Kdk küldöttem szovalis izenven Kdk mellettek, kerem Kgdt igereti szerent illyen hasznos dologban ne difficultallya anyi faratsagat s munkajat, *Azon munkat*, valosza leven Kdtül, *magam akarom praesentalni Kdk, fel vetten elseöben az kinyomtatásban valo fundamentumot*. Ezek utan Isten Kdt sokaigh eltetven tartsa megh. *Datum in Torda die 13. Junii 1670.* Kd jo akaro szolgaja *Boldai Marton*. m. p. ³⁾.

¹⁾ *Kéczer Ambrus* 1667-ben Tokölyi Imre megbízott embere volt. Lásd: Joannis Bethlen Histor. Rer. Trans. Viennae. 1782. I. 323. lap.

²⁾ Boros-Jenöi *Korda Zsigmond* fejedelem Rhédei Ferencnek udvari s munkácsi kapitánya, — I. Apafi Mihálynak pedig udvari embere (aulae familiaris) volt; meghalt 1679 előtt.

³⁾ *Boldai*, vagyis helyesebben *Boldvai Márton*, fejedelem II. Rákóczi Györgynek a török udvarnál levő rendes követe (Szalárdi Krónikája szerint) I. Apafi Mihály alatt pedig annak székelyhidi kapitá-

P. S. *Szegény Szalárdi János uram ugi adta volt Nadany* ¹⁾ *Uram kezeben*, hofi eö Klmeis mutatna az irant valo jo akarattjat az Patronusok szerzeseben, *az eö Kglme halalaval* penigh ezenben maradvan, *tsak tenne be az Collegiom Bibliothekajaban* ²⁾ addigh migh Isten mutatna olyan Patronust, kinck munkaja által terjedhetne vilagra.“

Ezen levélnek külső címe : „Tekentetes Nemzetes Szeki *Teleki Mihály* Uramnak, nekem Uramnak eö Klmenek adassek.“

Azonban Boldvai Mártonnak ezen 1670-beli igyekezete minden siker nélkül maradt.

Ámbár pedig ugyanezen Krónikának töredéke 1838-ban ban az akkori Erdélyi Nemzeti Társalkodó II. kötetében, a 73 és 81. lapokon ily cím alatt : „*A gyalui harc és II. Rákóci fejedelem halála 1660-ban, Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikájából*,“ sajtó alá kerülve közre bocsáttatott is; ámbár Kultsár István 1807-ben ily című könyvének : *Krónika*. Pest, 1807. bevezetésében Szalárdi János Krónikájának merőbeni kiadását, és utána Rummy Károly *Monum. Hung.* Pest 1816. I. XVIII. lapon ugyanazt; s végre magam is 1840-ben az akkori Erdélyi Nemzeti Társalk. II. köt. 154. l. csakugyan ígér-

nya volt 1664-ben. Lásd : Joannis Bethlen. *Historia Rer. Transsylv. Viennae. 1782. I. 114, 137 és 146. lap.*

¹⁾ Értetik *Nadányi János*, a következő című munkának szerzője : „*Florus Hungaricus*. Amstelodami 1663.“ — a ki külföldi akadémia-król Erdélybe visszatérván, 1663 után az enyedi reform. iskolának tanára leve, de 1669 után fejedelem I. Apafi Mihálynak bevádoltatván, kénytelen volt Erdélyből menekülni. Lásd : Bod Péter *Magyar Athenas*, 185 lap. — Ennek apja vala *Nadányi Mihály*, a ki 1659-ben ítélőmesterré tétetett (Szalárdi Krónikája szerint) és 1662 felé az erdélyi fejedelmeknek szünteleni változása között megöle-tett. — Ezen Nadányi Mihálynak apja volt *Nadányi Gergely*, a ki 1613-ban fejedelem Báthori Gábort Váradon megölte. — A fenn em-lített Nadányi Jánosnak testvére volt *azon Nadányi*, a ki II. Rákóci György és Kemény János pártját követván, minden jószágaitól meg-fosztatott, de 1663-ban Nógrád várát I. Apafi Mihálynak megad-ván, minden erdélyi birtokát újra visszanyerte. — Lásd : Korneli : *Fragmenta Ungaricae Historiae. II. 118.* — és : *Chronicon Fuch-sio- Lupino- Oltardianum, sive Annales Hungarici et Transsilva-nici. Coronae. 1848. II. 137. l.*

²⁾ Értetik az enyedi collegium könyvtára.

tük is; még is ezen gyakran ohajtott kiadás létesítésének di-
csősége végre csak is a legújabb időben az „Újabb Nemzeti
Könyvtár“ erélyes kiadóinak tartatott fel.

Fogadják tehát ezen fáradhatlan kiadók, Szalárdi János
Krónikájának valahárai kinyomtatásaért ezennel a két magyar
haza lelkes köszönetét és szíves háláját.

Végre közlöm, ide mellékelve, Szalárdi János saját ke-
zeirása hív másolatát.

ÖSMAGYAR CSILLAGISMEI KÖZLEMÉNY.

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

(Folytatás).

Éjjeli kegyelet. A tejutnak egyik ritkább neve, mely
Erdélyben sporadice hallatszik, s hihetően székely eredetű.
Köztudomásu dolog, hogy kegyelet néven a szivárvány ne-
veztetik, és így „éjjeli kegyelet“ nem más, mint *éji szivárvány*,
kétségtől nem a színompától, mely a tejutban hiányzik,
vevén az átvitel alapját, hanem a boltívszerű alaktól, melynél
fogva a tejut és szivárvány közt, — tekintve amazzal főleg ara-
tástájban reggel felé, vagy szürettájban estve, — némi hason-
lat tűnik fel, mint erre főnebb már Ring alkalmával céloz-
tunk. Eléfordul a tejutnak szivárvány hasonlatávali világítása
Maniliusnál is :

„Mint felhők közepett ívét görbíti szivárvány :
Úgy dől végig az ég boltján kört vonva fehérő
Mesgye, s halandóknak szemeit foligézi magára,
Míg szokatlan fényét éjente csodálva tekintik,
S szent rejtélye után fürkésznek véges eszökkel.“¹⁾

Ennyiben hát a név könnyen igazolható; de teljes és igaz ér-
telmére csak akkor jutunk, ha magának a szivárványnak ke-

¹⁾ „Utque suos arcus per nubila circinat Iris :
Sic superincumbit signato culmine limes
Candidus, et resupina facit mortalibus ora,
Dum nova per coecam mirantur (Bentley) lumina noctem,
Inquiruntque sacras humano pectore causas.“ Astron. I : 711—5.

gyelet nevét lényegesen megértettük. — Szokott magyarázat szerint *kegyelet* a bibliai ismeretes előadással (1. Móz. IX: 11—17.) hozatik egybefüggésbe, miszerint a szivárvány Noe özönvésze óta az isteni kiengesztelődés *kegyjeleül* tekintendő, s ez eszme volna a magyar *kegyelet* szóban kifejezve. (Így Barcafalvi Sz. Dáv. Szót. k. 3. — Benkő Trans. I. 405. — Dugon. Péld. I: 207. — Kassai, Kazinezy s mások.). Bármily örömet járulnék is e valóban kegyeletteljes származtatáshoz: nem tehetem azt két oknál fogva. Egyik, mert a keresztyén-ség eszméi későbbben s nem oly erővel hatottak nyelvünkre, hogy egyes szavaink szülemelésében tényezőnek vétethetnének; — és habár gyakorlati keresztyén életünk a nagy többséggel elfogadott idegen kifejezések mellett néhány igaz magyar szó-nak nem csak alkalmazására, de hihetően létrehozására is, mint *bucsu*, *gyónás* stb. közremunkált: az elméletickben, névsze-rint a ker. mythosi téren e munkásság soha a késznek alkal-mazásán túl nem terjed, s magyar szó ily módóni képződése tudtomra példátlan. Másik, mert kosmikus névnek ilyféle szár-maztatása ellenkezik a magyar faj ős világnézleti bölcséletének nyelvünkben fenmaradt egyéb nyomaival, melyekben minden-ütt a szemlélet empirismusa, s nem hiteszmék nyújtják a szó-képződés alapját ¹⁾. Ide sorozandó szemléleti eredetű szó sze-rintem a szivárvány kérdéses székely neve is. **KEGYELET** vagy kögyelet szavunk ugyanis **KÖG** (keg, kegy ²⁾, kögy) =

¹⁾ E gyönyörű, de, mert csaknem egyedül szóelemzésre támaszkodhatik, felette meredek tárgygyal: „*őseink világnézleti fogalmaival nyelvi nyomok után*“ csillagismém bevezetése számára néhány év előtt tüzetesen foglalkoztam, s belőle Czuczorunkhoz egy töredékeskét *Menny* cím alatt intéztem, midőn ő annak szemléletétől megfosztva ült. — *Menny* (coelum), teljesen *menny ég* = MENŐ ÉG, régi ira-tinkban máskép *forgó ég* is, coelum volubile, azon kristálybolt, mely körülöttünk minden csillagzattal láthatóan megy, forog. Ellentéte *levegő* (aer), teljesen *levegő ég* = LEBEGŐ ÉG, azon kristályanyag, mely közelünkben érezhetően, figyelmes szemlélőnek láthatóan is, hullámszik. Mindkettő ÉG, mely hát nem = ardet, flagrat, hanem = *éveg* (Apáczai Csere), *ög*, *üveg* Crystallos stb stb.

²⁾ *Kegy* szavunk = gratia, *propensio* is a *kög* családkhoz tartozik, s ere-detileg ívben hajlást jegyez, mint már Fábíán István is ide sorozva értelmetzi (Szóelemz. Alapelvei. Sopron, 1853. 8r. 97. l.).

ívhajlat, kör, Baróti Sz. Dáv. szerint *kerekudvar* (Ring), régi magyar szóra viendő, mely bár később használatból kiejtetett, de eleinknél közdivatozásnak örvendett, s már Szántainál (Ca-
lepin magyartításában Lyon 1587.), Molnár és P. Pápai szó-
tárában a maga helyén, Lippainál pedig (1664.), circus, cir-
culus, karika, abroncs értelemben számtalanszor fordul elő, s
melytől *köglet*, *kegylet*, *kegyelet* olyformán ered, mint *szögtől*,
szöglet, *szeplet*, *szegelet*, — *köztől*, *közlet* (München. cod.), —
körtől *körlet*, *kerület* ¹⁾. Hogy ezen kög vagy kör (Ring) ér-
telmi *kegyelet* szó az égi köröknek, minemü a szivárvány és
tejút, alkalmas nevezetül szolgál, azok után mik Hiringről el-
mondattak, nem kíván hosszas mutogatást, s így *Hiring* és
Kegelet tejsüti nevek egymást támogatják, — főleg hozzáadva,
mit Grimm után Ipolyink is fölemlít, hogy a szivárványnak
népies bajor neve *Himmelring*, s más nyelvekben is az ívszerű
hajlás adja leginkább a szivárvány nevezeteinek alapját. Ked-
vezőleg magyarázza a *kegyeletet*, az e szót egészen otthonia-
san használó Apácai Csere János is *kerület* szóval, miután ő
ezzel mindenütt *kög* helyett él: „a *kegyelet* — ugymond — ve-
res, sárga, zöld stb. szennel (szinnel) felékesedett darab *kerü-
let*“ (Magy. Encycl. Ultraj. 1653. 12r. 140. l.). Ezek szerint
éjjeli kegyelet annyit tenne mint éjente látszó körív, mi is tö-
kéletesen kielégítő. Lásd még al. „Szépasszony vászna.“

Öv, szalag, sáv. — *Öv*, ζώνη, fordul elő Ptolemaeus-
nál és Philoponusnál (Aristot. Meteor. ed. Ideler. I. 203. l.),
stb. — *Szalag*, *fascia* romai írók nyomán az astrognostáknál
(Caesius, Dupuis stb.). — *Sáv*, *csík*, *Strieme* Bothonál (XV. szá-
zad). „Und yrungh de entsettede sick mit dem swerde und
kamwech, daraff het dat de wytte *stryme* an dem hemel“ (Botho

¹⁾ Tökéletes mása *kög* szavunknak a héber קוֹג, mondd *Khüg* = Kreis,
Bogen, von der Himmelswölbung. קוֹג הָאָרֶץ der Erdkreis, die
scheibenförmig gedachte Erde (Ges. Hebr. deutsch Hdwb. t.
Lpz. 1810. 280. l.). Olvassuk ide Jób XXII: 14. וְהוֹג שָׁמַיִם יִתְהַלֵּךְ
et orbem coelorum perambulabit; sc. Deus. Isten az ég *kögét* járja.
— A nyelvek ösrokonságában úgy áll *kög* szavunk κυκ-λος, cyc-lus,
Kugel-hez stb, mint *kör* szavunk κυρ-ος, cir-culus,kehr-en-hez. stb.
Találkozálag Fábiánnal, idézett munkája több helyén, s Nagy Já-
nossal Nyelvtud. Pályam. II. Buda, 1838. 8r. 229. l.

Konr. Sassen-Kronik. v. d. Hagennél 33. l.). Ezek s az effélék nem annyira népies, mint irodalmi nevek, körülírások, vagy fordítási áttételek.

Szépasszony vászna. Szépasszony székely neve a tündérnőnek, honnan a „szépasszony vászna“ annyit tenne, mint „tündéresszony vászna;“ mi ismét a szivárvány *bábabukra* palóc nevével (Ipolyi helyes értelmezése szerint is = „tündéresszony szalagja“) egyenesen találkozik, — ismét egy példa a tejuti és szivárványi felfogások közel rokonságára, s így a *Hiring* és *kegyeletről* mondottak nyomatékositására. — Az ég kék síkján hosszan kifeszített fehér vászon a tejut kellemesb triviális felfogásai közé tartozik, s magyar (székely) népünknek kirekesztőleg sajátja. Kapcsolatban pedig a szépasszonynyal igaz mythosi kép, melynek megfejtését Berlinben a székely Sükösdtől (1840.) következőleg jegyeztem fel: „A szépasszony hűtlen lőn kedveséhez. Ez arcul csapta őt s letűnt a feneketlen kristálytóbba, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. A szépasszony most kedvesét ezer esztendő óta várja, éjenként kiterítgetve vásznát, s estve reggel a kristálytó vizével öntözgetve azt, mi aláperegven szüli a harmatot.“ Így a rege. Ne mondja senki, hogy a magyar mythologia szegény és kevés költőiségű. Gazdag volna az és költői szépséggel teljes, csak birnók; az a keserv, hogy el kelle azt vesztenünk. Mindazon boszantó hiány mellett, hogy a „*kedves*“ ki — és a „*kristálytó*“ mi léte felett homályban hagy a töredék: a méltán megvetett hűtlen tébolyszerű csendes bűja s örök vezeklése egyfelől, másfelől a természetnézleti valótlan bár, de kedves kép a hellen mythologia legkellemesb darabjai mellett mutatnak ennek helyet. Minő egybefüggésben van e rege a „szépasszony kútja“ csillagzattal, s vet-e ez utóbbi valami világot a kristálytóra? kénytelenek vagyunk maga helyére hagyni.

Ég kigyója vagy sárkánya. *تینین نلک* Tinnini falek. Egyik arab neve a tejutnak, kétségkívül hosszan elnyúló alakjától (Richardson Dictionary Persian stb. Lond. 1829. 4r. 459. l.). Az ezt szintén fölemlítő Golius azonban Tinnint csak a napútra viszi, melyen léteznek különben is a csillagászati „sárkányfő“ és „sárkányfark.“ De miként mond-

hatja ekkor az ő forrása (Camus) : „*valami homályos fehérség az égen?*“

Barázda, varrány, forradás. Magyar nép ajkán: *Isten barázdája*, mely sejtet némi mythosi célzatot, de melyet eddig a népnél föl nem nyomozhaték. Alakban a „fehér árokkal“ is némi találkozása van (l. f.). Mint pusztá név, mely égi barázdánál többet nem jelentene, igen egyszerű s nem szükölködik magyarázat nélkül. — Ide tartozik az arab *ساراذسون* *Sárádzson*, mely tulajdonkép hosszúdad nyilást s azon végig menő *varrányt* jelent; így kézív váluja, bőrtáska nyílása, s annak fűzője, völgyenyílás, árok, barázda. Goliusnál l. 1268. (Camus után) a tejút egyik neve, — szintén önmagában érthető, bár célzata nem világos. Ha *árkot*, barázdát jelent, úgy a főnebbi *fehér árok* és Traján árka közelébe sorozandó; ha pedig az éggömb *varrányára* céloz : akkor az arabnál népies fölfogás volna az, mi a görög bölcselek egyik felekezeténél kosmologiai nézet. „*Ἄλλοι δὲ ἐκ τῆς συμβολῆς τῶν δύο ἡμισφαρίων λέγεσσι αὐτὸν γεφονέναι*. „Mások (Theophrast) az ég két félgömbjének e helyeni *összeforradását* látják a tejutban.“ (Achill. Tat. Isag. C. 24. Petau Uranologiumában Venet. 1757. fol. 85. l.). Ide céloz Manilius is a tejutban látszó forrasztás vagy ömlesztés helyével, mely az eredetileg két féltekét szorosan összetartja, hogy többé széthullásától félni nem lehet :

„Nemde világögömbünk szeleteit foglalja ez egybe,
A két félteke párkányát forrasztva szorosra?
Végig, eresztékén, látszik hegedése az égnek,
Látszik az ömlesztés helye“ 1).

mikre igen kedélyesen jegyzi meg Riccioli : „*quasi vero Deus gypso aut alio ferrumine albo, haemisphaeria duo, ut nostri artifices faciunt, conglutinarit*“ (Almagest. nov. c. 23. de Galax.). — Hogy a régieknél ezen véleményen kívül még oly nézet is uralkodott, mintha e varrány az égi két félteke nyilado-

1) „An coeat mundus, duplicisque extrema cavernae
Convenient, coelique oras et segmina jungant,
Perque ipsos fiat nexus manifesta cicatrix
Fusuram (Bentley) faciens mundi“ . . . Astron. I. 721—4.

zását mutatná, melyek szétválásától még ezután lehetne rettegni, szintén Maniliusból látjuk :

„Vagy ha az alkotmány e helyen bomlásnak eredvén
Megrepedezve nyilong és kétfele hullani készül,
S tárgulatán idegen fényt átesillámlani enged :
Gyarlókat minket mi nem érhet ? látva világunk
Ily sérvét, s az örök bolt roskadozásra hajoltát“¹⁾

Másként fejezi ki magát a „Fátyolképek“ költője (Életkép. 1846. II. 721. l.) „Tán a Tejut *sebforradás* — Az ég homloka közepén“ stb. — Botho *stryme*-jének is egyik jelentése : *sebhely*.

A szilárd tárgyak hasonlatától vett elnevezések után, ideje hogy következzenek a *híg anyagokról* nevezetek, miszerint a tejkör úgy fogatott fel, mint valamely folyadék (széles értelemben) előmlése. Ide tartoznak :

Vízömllet, folyam, csinaiaiknál, görög-, arab-, és magyaroknál. Lásd alább.

Gyontárömllet, görögöknél. l. a.

Fényömllet, görögöknél. l. a.

Hajnalszakadék, magyaroknál. l. a.

Ezüstömllet, l. főnebb ezüstut.

Tejömlet. Nyugoton legelterjedtebb trivialis fölfogás, melynek megfelelő név a romaiak óta az *út* fölfogásnak megfelelő névvel, dacára ez összetét ízetlenségének, párosulván, nem csak minden europai nyelvben divatozik, hanem a tudományban is műszóul (via lactea) használtatik. Az őskor az érintett ízetlenséget még nem ismerte. Minden ide tartozó elnevezéseknek élén áll a legegyszerűbb görög *γάλα* = tej, mely egymaga fejezte ki sokáig a kezünk alatti égi jeletet. Aratosnál : *Γάλα μιν καλέουσι* = „TEJ ennek neve“²⁾,

¹⁾ „Num se diductis conetur solvere moles
Segminibus, raraque labent compagine rimae,
Admittantque novum laxato tegmine lumen?
Quid sibi non timeant (mortales), magni cum vulnere coeli
Conspiciant, feriatque oculos injuria mundi?“ Astron. I. 716—20.

²⁾ „Néha derült éjjel, mikor a lángesillagokat mind
Fényben tárja föl a kies Éj, amaz égi királynő,

mire az ősz egyszerűséget, összetett nevekhez szoktában, már föl nem ismerő Achilles Tatius (III-dik század) helytelenül jegyzi meg, hogy e nevet a költő csak *szorultságból* használta volna *Γαλαξίας* helyett, ez utóbbinak mértéke nem ütven a verset; mert előfordul e legigénytelenebb névalak prózai írónál is, mint Parmenides töredékeiben (87. l. Peyron kiadása szerint, l. Ideler Arist. Meteor. Lips. 1834. I. 411. l.), továbbá Aristotelesnél (Meteor. I. 8.); sőt még a késői Stobaeusnál (Eclog. I. 28.) is, stb. Ez tehát az eredeti kifejezés egyszerűen a szintől ¹⁾, tekintet nélkül az alakra, — melylyel tehát még az alakra célzó nevek, mint *χύκλος*, orbis, vagy az ősz *όδός*, via kapcsolatba nem hozattak. Aristoteles idézett fejezetében *Γάλα* tizenegyszer fordul elő a tejkör kifejezésére, kétszer ugyanott körülírva *χύκλος*-sal (*τοῦ γάλακτος χύκλος*); mi is eléggé mutatja, melyik volt azon időkben a szokott és érthető alak. Ellenben *Γαλαξίας χύκλος*, vagy az utóbbi elhagyásával s alatta értetésével pusztán *Γαλαξίας* ²⁾ sem Aristotelesnél, sem, ha Eratosthenes kétséggkívül megvesztegetett s kivonatozott Katasterismosait kiveszszük, az egész régiségben nem fordul elő, s tudtommal Sicilii Diodor (Kr. u. 6. év) az első, kinél V : 23.) ezen bővített alak először jelenik meg, majd Lukian (V. Hist. I. 16.) s más újabbaknál, végre a későbbi csillagászok s commentatorok seregével maig. Nem mellőzhettük ez apróságoknak látszó különböztetéseket, nem csak mert alábbi fejtegetéseinkre hasznos analógiát nyújtanak, hanem mert szintén a főbbiek megerősítésére is szolgálnak, a

S egynek is ősi tüzét meg nem bénítja telő hold,
Sőt ragyogón pillant mind át a lenge homályon;
Lelkedet ilyenkor csodaszép tünemény igézi,
Látva mikép az egész égboltot tettetes abroncs
Szeldeli, vagy ki veled van, társad, rámutat ím ez
Dús tündökletű kögre : figyelj! mert TEJ neve ennek,
S nincs, mely mérkőzzék vele színben, az égi kögök közt.“

Phoenom. 468 — 476.

1) Achill Tat. Isag. C. 24. és Ál-Hipparch ad Arati Phoenom. Petaunál Uranolog. 146. l. *παρὰ τῇ χροίᾳ ἀνόμασται λευκὸς γὰρ φαίνεται* stb.

2) Miként jutott az általam fentebb már egyszer idézett *Catholicon* (Mogunt. 1460. fol.) ily ominosus fejtéshez : „*Galaxia* dicitur a *gala*, quod est lac, et *αἶος*, quod est circulus,“ semmikép nem tudhatom.

menyiben azt tanúsítják, hogy az ős elnevezés mindig igen egyszerű szokott lenni, s alapjául elégli az elnevezendő tárgynak csupán egy oldalról felfogását, kerülve mindig a többszöröst és mesterkélttet, mik rendesen későbbi kor jelenségei. Így a régi népeletben *tej*, *szekér*, *ut*, *strata*, *göncöl*, *kög* vagy *köglet*, *Ring* magokban is elegendők voltak a célzott kosmikus tünemények jelölésére — mint ma is megérti kiki, ha mondjuk: *kőben szenved*, *szél* érte stb — míg a természetes egyszerűség helyébe idővel mesterkélttség lépven, kicsinyleni kezdtek az egyszerű tropusokat, s a hanyatló ízlés kész volt inkább a legkülönneműbb szempontokból eredt neveket is, gyakran a képtelenséggel sem gondolva, együvé szerkeszteni, minek eredményei lőnek a csodálatos *tejut*, *göncölszekér*, *Hiring utja* stb, sőt a mi több, ily halmozásokkal találkozunk sem ritkaság, mint: *nahr elmadzserra* = folyama a szalmavonónak (azaz *tejut*, holott mindkét szó magában is kifejezte azt, együtt pedig szörny, lásd alább), *Plaustrum ursae* = medve *szekere* (Seneca Hercul. Oet. 1523. v.) stb; miknél egyébiránt az imént említettek sem levén különbek, türhetőségüket csupán hosszas megszokásunknak köszönhetik. Hogy TEJ az eredeti névalak, mutatják a reá keletkezett mythosok is; ezek ugyanis mind csak az egyszerű *tejre* vitetnek: *tejutra* — ily *monstrumra* — tartozó mythos nem létezik. Egyébiránt nem hallgathatom el, hogy magok a *tej* mythosai is, mind gyér és késői fölemlítetté-sökből, s az érdekesb mythost oly örömet fölhasználó aranyköltőknéli teljes mellőzteté-sökből, mind belső kopárságukból ítélve, inkább a commentatorok és ex professo mythologok szobaszüleményeinek, mint a népi felfogás egészséges termékeinek látszanak. Csonkán levén ezek Eratosthenesnél fentartva, helyette a szinte görög téren forgó Hygin bővebb előadását használok: „A csecsemő Merkurt — ugymond — Junó ismeretlenben megszoptatta, megtudván azonban, hogy Maja gyermeke, eltaszította magától, s a szájából ekként kiömlött tejnek fénye az, mely a csillagok közt látszik. Mások úgy mondák, hogy Junó mellé általában Hercules tétetett szopni, de fölébredvén az istenné, vele bánt volna az említett módon. Mások szerint szinte Hercules igen mohón látván a szopáshoz, a sok tejet meg nem tarthatta szájában, hanem kilocsolván,

ennek nyoma maradt a kögön. Végre némelyek azt mondják, hogy midőn Saturnus neje Ops, követ mutatott be szülötte helyett, amaz parancsolta, hogy szoptatná, mire megnyomván emlőjét, az így kiesordult tejből alakult a mondott kör“¹⁾. A romaiaknál a *circulus lacteus*, *orbis lacteus* mellett köz elterjedésü ugyan már a *via lactea*, de minden értelmezés nélkül, mivelhogy értelmezhetetlen is; ha értelmezésre kerül a sor, magok a főlemlítők vagy a *lacteát* ejtik el vagy a *viát*: együtt *via lacteát* egyik sem magyaráz. Így Ovid, mint láttuk, *via lacteát* mond ugyan, de „istenek utjáról“ beszél; Plinius pedig ama (H. N. XVIII: 29. Hard. 138—9. l. fentartott) gazdaszat-jóslati mythosban, astrologizáló nézet szerint *kögöt* szerepeltet az út helyett. — A sémi törzseknél nem honos a *tejút* név, hanem átfordítás nyugoti csillagászok munkáiból. Másokat mellőzve, ilyen az arab طريق اللبانه *Tharik ellub-bâna*=tej útja. l. Scaliger ad Manil. Astr. Argent. 1655. 4r. p. 84. — Eichhorn Allg. Bibl. Lach 2-ter Anh. valamint a lexikonokban s más számtalan helyen. Ide tartozik némileg a helyet másutt különben sem foglalhatott arab ام السما Om elszemâ=ég anyja (Hyde, Lach, Richardson stb), és az ettől keveset különböző ام النجوم Om elnudzsum=csillagok anyja (Richards. Dictionnary Persian stb Lond. 1829. 4r. 162. l.) annyiban, a mennyiben ezeket rendesen a tejre vonatkozással magyarázzák: „Mater coeli, quasi ejusdem lactatrix“ (Hyde Commentar. 23. l.) „Mutter des Himmels, die den Himmel gleichsam mit ihrer Milch nährende“ (Ideler Untersuchgg. Berl. 1809. 78. l.). De ezek, a tejről eredetileg különben is mit sem tudó kelet szellemében aligha csupán ennyit nem tesznek: „ég feltünőbb része“, „csillagok jelesb vidéke.“ — Újabb nemzetek vagy hason fejlemény szerint mint a görögök, vagy hihetőbben a romai műveltség romjain fogadták el a *Milchstrasse*, *milky way*, *voye de lait*, *via latteae* stb egy húron pendülő neveket, melyeknek elősorolásán nem időzvé, egyedül a magyar *tejutat* említem meg, mely ma közhasználatu, nem ritkán azonban a latinhoz még szolgálbiblag csatla-

¹⁾ Poetic. Astron. ed. Van Staverens. Auct. Mythogr. lat. Lugd. B. 1741. 4r. II. 43. p. 498—9. — Hogy itt a *kög* megemlítése szerző előadásához s nem a mythoshoz tartozik, látni való.

kozni akaró „*tejes út*“ alakban is fordul elő; mint Zrínyinél a Syrena ismeretes költői locusán kívül ¹⁾ prózájában is : „ama mennyei világosság, kit tejesútnak mi hívunk“ (Újabb Nemzeti Ktár II. 307. h.). Így fordul elé Bertalanffi Pál Világ kétr. Ism. 1757. 19. l. — Molnár Ján. A Fizikának eleji 1777. 143. l. — Gyöngyösi Ján. versei. 1790. 284. l. — Szabó Dáv. Kisd. Szót. 2-dik Kiad. 1792. 166. l. — Mind. Gyűjt. VI. 1792. 4. l. — Bachich A legszüks. tud. veleje. 1821. 174. l. — Verseghy Fer. Maradv. és Élete 1825. 30, 31. l. stb. — Cigányoktól „*tejfel*“ triviál neven hallottam a tejutat neveztetni.

Ötevény vagy *Öttevény*, azaz öntevény. Nem azért soroltam ide a folyadékok közé e Duna-Patajon 1839 hallott tejút nevet, mintha ezt eldöntőleg akarnám híg ömledék értelmében vétetni, bár az alább előfordulandókban (*folyam*) ez, s ebben viszont amazok támogató analogiájokat találják; s ekkor Szabó Károly utasítása nyomán is (Új M. Muz. 1851. 374. l.) áradásak alkalmával megtelni szokott folyameret bátran érthetnénk alatta, miszerint tehát a tejút e fölfogásban mintegy a világ-oceán szakadék-ere, kiöntött ága volna, mi is valamint a szivárványnak mint sok tekintetben testvér-tümenénynek vizszivására, úgy egy másik, nyomozásunkra nézve nagy fontosságu combinatióra emlékeztet, miről még visszatérőleg szólni fogunk. Sőt bár én részemről, alább kiviláglandó okon, örömet csak ezen most érintett *szakadék-ér* értelem mellett maradok : fenhagyom olvasóimnak a fentebb előadottak nyomán a szabad választást, akar Manilius *fusuráját* (Fusuram faciens coeli l. f. j.) és így némi ötvösi forrasztás felfogását látni e tejuti névben, mintegy a két fél világgömb összeeresztékénél, — akar a tejutat szintén megillető *töltött utat, via stratát* érteni alatta, miután *ötevény* szavunkból bár a közéletben kevésbé ismeretesből, mindezen különböző jelentések nehézség nélkül kitelnek ²⁾. A mi ötevény szónak *töltött*

¹⁾ „Az szép tejes út is megcifrázza magát — Látván az nagy istennek sok szép angyalát.“ (Zríny. 15. én.)

²⁾ Szabó Károly locusán és árpádkori oklevelek adatain (Jerney Magy. Nyelvkinés 1854. 105. 106. l.) építve, nem megvetendő tanuságul tehetnök felre szóelemzésünk számára, mikép *ösvény* és *ötevény* szavunk lényegben azonegy; s mindketten ugyanazon *önt* = *fundit*

út, országút értelmét illeti: ezt bizonyító néhány oklevéli adatokra már Podhradeczy fölhívta a nemzet figyelmét: „Szólok még a *töltött* és *csinált* utaknak régi magyar nevökről is, melyeket őseink *öttevény*eknek neveztek. II-dik Endre királynak némely 1210. évi levelében olvasom: „*Vadit ad stagnum, ubi finitur via, quae dicitur parata* (csinált út) *quae vulgo vocatur Etteven*.“ IV. Béla fejedelemnek 1237. oklevelében: „*Per quamdam antiquam viam quae dicitur Eetheven*.“ 1242. oklevelében: „*Pervenit ad magnam viam, quae vulgo Etteuen dicitur*.“ Hát nincsen-e Győr megyében a *tóközi* vagy *szigetközi* járásban *Öttevény* sziget és *Öttevény* helység, melynek *Hochstrass* a német neve? (Tudtár 1840. 190. l.). — Bármint legyen a dolog: ÖTEVÉNY hihetően nem csak egyike a tejút legrégibb magyar elnevezéseinek, hanem egyszersmind jó hangzása s a *hetevény* ismeretes csillagzatnévveli rímélése folytán, a vég kienyészésnél, melynek, mint tejuti név, küszöbén áll, jobb sorsra látszik érdemesnek.

De immár: paulo majora canamus!

(Folytatjuk).

gyökre viendők, s mindketten kettős, u. m. száraz (út) és vízi (ér) jelentéssel bírnak; mi nem nagy csoda, ha meggondoljuk, miként az *ér* és *út* közt csakugyan tűnik fel némi tájnézeti hasonlatosság, azonkívül a magyar mind a vizet, mind az utat *tölteni* szokta. Mikből ismét önkényt foly, a) hogy *ösvény* szavunknak *vízér*, *töltött út* tulajdon értelme: de ma dívó *keskeny gyalogút* jelentése csak sajátlan és az uralkodó, sokszor biccentő szokás által reá ragasztott értelem. — b) hogy *ösvény* és *ötevény* vagy *öttvény* egysége nyelvelemzésileg is az analogiából is igazolható, miután *ösvény* úgy áll *öttvény*hez az *önt* vagy *ött* igaz magyar gyöktől (Molnár Alb. Szót. és a régiség temérdek példái), mint *kösöntyű* áll *kötény*, *kötelesség* s egyéb *köt* gyöktől származó szavainkhoz.

VIZSGÁLATOK

A RÉGI MAGYAR NÉPKÖNYVEK FELETT.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Vagynak ilyen könyvek az magyar nyelven
is felesebb számmal, mint sem azt valaki gondol-
hatná. Bod, Hilarius, elősz. 6. l.

Mint a világ minden népeinél, úgy nálunk is kezdetben, az ős természeti állapotban, az emberiség leghathatósab eszméi: a vallás, erény, a kebel tettvágya, reménye, szeretete öntudatlan érzelmekben áradoztak; a költői nyilatkozat egyszerűen a nemes természet schémái szerint alakult, csak az élénk képzelem, a külső érzékek kívánata és hangulata szabta meg annak művészi szabályait s dallamát. Az emberi kifejlődés által végre minden, öntudatos művészi kifejezéssé alakul. De tovább mint sok egyéb népeknél, bár viszont rövidebb ideig is mint sok másoknál, tartott nálunk ezen őseredetiségű, természetszerű állapot. Sokáig, még akkor is, midőn már nemzetünk egy új világeletbe beoltva, annak műveltségét előkeleiben osztá és európai államéletet élt, a nép nagy tömegében folyvást az eredeti nemzeti költészet forrása buzogott; öntudatlanul nagyobbára, s olykor lenézve s megvetve bár, de oly hathatósan zengve, hogy népünk nemzeti költészetének élénk nyomai még a százados feledés sötét leplén át maig is kiérezhetők. Az iskola, a tudomány új formáiba is átmenni s átalakulni kezdettek már a dalok, a nép hegedősei és vándordalnokai már deákosemberek valának, de a nemzeti költészet még mindig a népies elemben gyökeredzett, még folyvást tisztán nemzeti s általános volt; nem egyesek, nem a műveltek s képzettek osztályrésze csupán, hanem közös nemzeti kincs. Tudjuk, hogy majdnem az első, kivel sajátlag írott nemzeti költészetünk története, mai tudomásunkra, kezdődik, a *lantos Sebestyén* — kinek nevét s műveit szinte a véletlen, talán csak költeményei történelmi bece és tartalma miatt, hozta ránk — az utolsó néphegedősök, a végső népdalnokok egyike; úgy a XV. és XVI. század historiai énekeinek nagyobb része, egy

lábbal még a nép körében áll. De itt végét éri a feldúlt nemzeti önállással, a befészkelte idegen elem elhatalmazásával, a haladó s táguló világelet terjedtével a nemzeti költészet. Bekövetkezik az iskola öntudatosb formáival, eltanult, képzelt, erőltetett érzelmeivel, az epigón utószülött költői ivadék; mely hasonlóan a kalitkába zárt madárhoz, nem többé anyja hangjától, a szabad ég alatt, hanem ura sípjától tanulta el a dallamot, melyet énekel. Új, műveltebb irodalom s költészet keletkezik, új virágokkal, de zárt kert falai közt, melyeknek ápolt telje sem képes pótolni a mező egyszerű virágai báját. Öntudatos gonddal, művészibb formákban alakulva ugyan, de nagyobbára csupán egyéni érzelmek és képzetek forrásából eredve, nélkülözi az általános nemzeti népies érzet alapját, idegen műveltségi befolyások nyomán hangzik vissza, s valamint alakjában idegen, úgy céljában öntudatlan tengéletet él majdnem a múlt század végeig: midőn a nemzeti genius szövétneke fellobbanásával ismét felderül egy újabb öntudatos nemzeti irány a nemzeti közműveltségben, az irodalomban, költészetben, tudományban. Ennek elérésébeni küzdés közt foly le a félszázad, mely alatt számos törekvések által végre a munkásság alapiránya kitűzetett: a nyelv szabályos megalakításával, a régi nyelvkincsek fölélesztésével, az eredeti népies költészet és szólás gyöngyei összefűzésével, a nemzeti irodalom történetháza fölépítésével.

Ma, midőn ezek végre nem csak teljes jelentőségökben felismervék, de elemeikben meg is alapítvák, biztosan körülszöszölhetünk, mennyiben van a munka kivíve, s mi még a tendő mindenfelé. Régi nyelvünk kincseit az akadémia Magyar Nyelvméltékeinek gyűjteményeiben, s a hozzájuk csatlatkozó művekben; népünk őseredetiségű költészetét, dalait, mondáit és közmondásait a Kisfaludy-Társaság indította gyűjtőmunkákban, ha még távolról sem teljesen, de még is többé vagy kevésbé becses és kielégítő művekben összeszedve bírjuk; nyelvünk, a nemzeti irodalom, tudomány és költészet első e névre méltó történetét a legilletékesb kezekből újabban vetjük többrendű, tudományossággal páros bájjal írt művekben, melyek eme legnemesb tárgyak iránt a legelfásultabb keblet is egymagok volnának képesek méltánylás és lelkesedésre

hevíteni. És mindezen igyekezetek által egyszersmind kijelölve bírjuk az alapot, mely tájékozást nyújt, és kiindulási pontot ad a további mélyebb rendszeres vizsgálatokra.

Ily előzmények után bátran tehetünk egy lépést tovább a felnyitott aknák kincsei kibányászására, a gyűjtött arany kalászok kicséplésére, hogy lássuk a magot, mily dúsan töltendi be a nemzeti életnek eleségtárait, vagy mennyire való egy új gyümölcs tenyésztére elültetésül; s ha erre nem, legalább hogy sarjai felismerésével, megismerjük a hatást, a tényezőket, melyek a nemzeti benső élet és jellem nyilatkozataira befolyással voltak a múltban, melyeknek felismerése nélkül a jelent soha sem vagyunk képesek megismerni: a természet azon egyszerű de örök törvénynél fogva, mely az előzményeken alkotja meg a következményeket, az okozaton az eredményeket. — Kezdjük meg itt, habár még oly hivatalanul is, az elsoroltak mellett egyik legbecsesb kincsünk, a régi úgy nevezett *népirodalom* vizsgálatával; azon irodalomával t. i. mely e néven méltán így nevezhető, mint a mely nem csupán a művelt körök, a tanultak és iskolaképzettek kizárólagos tulajdona volt, habár legtöbbször ezek körében született is: de mely innét az idők folytán, századokon át a nép rétegeibe leszivároga, annak majdnem kizárólagos osztályrészévé lőn; életét, eszméit képzőleg áthatotta, és századok múltán maig öntudatlanul hangzik felénk a nép kifejezéseiben, költészetében, philosophiájában és életében; mindannyi drága gyöngyként merülve fel az élet tengerének hullámaiból, méltó rá, hogy a buvár leszálljon a fenékre, felkeresse s kinyissa a kagylót, melynek méhéből születtek.

És ha e virágzat már most megint korábban történnék, mintsem azt az eszközök hiánál fogva elővenni kellene, úgy még is a haladó idő int a sietésre, mert ki tudja mily közel időben vesz ki a nép köréből teljesen e tárgy, melyet századok kegyelete nála hön ápolt. A mai irodalom vetélkedő törekvései s versengései közt, a népkönyvek mindenféle nemeiveli experimentálások után, ezek végre talán beutat találhatnak csakugyan a nép rétegeibe, annak erényes, vallásos érzetei, a szelidebb s műveltebb ízlés felgerjesztésével, vagy ha ezzel nem, úgy előbb vagy utóbb, de bizonyára anyagi érdekei vagy élv-

sovár érzékei felzaklatásával. S ezzel maholnap kiesik népünk kezéből az utolsó elsárgult lap is, mint a gyümölcs meghozta után ősszel a fa fonnyadó levele; s bármily gyermekded őszinte szerény szépségekkel bírt volna is, igaz hogy okunk nem lesz megsíratni a férfikor teljének érzetében gyermekvilágunk elhulló virágít. Ez a haladó idő s emberiség örök törvényei követelése, így történt mindenütt, s fog történni mindenha; csak hogy a helyett, hogy az önző kézzel kiragadott lapokat feledve elvessük, még háladatosb eljárással tartozunk nekik, s azokat kegyelettel össze kell szednünk, mint azon emlékezetes örökséget, melynek szellemi tápkincsén mi nagyra nevedtünk. Midőn a műveltebb népeknél e könyvek túl élték korukat, összes nagyszerű gyűjteményekbe s tudományos kiadásokba foglalva behelyeztettek a nemzeti irodalomtörténet dús könyvtára egyik előkelő díszpolcára, hol új s örök életet éljenek, s időnként a nemzeti kincs buvárai tárgyát tegyék, melylyel azok a nemzeti irodalom s tudomány életének felfrísítésére szolgáljanak. Mért ne tennénk mi is így, kik a virágzó kül irodalom hatásától annyira elragadtatva, azt szépségeiben átültetni s utánózni méltán igyekszünk; de ezen igyekezet ne maradjon csupán a felületen, hanem álljon az eredeti alap felismerésében, mely nélkül minden egyéb eredmény csupán hiu küldisz marad, gombakeletkezésűs gombaéletű napi termény, divatcikk, melyet ha megviseltünk a pernyi élvgyönyör után tova dobunk; mert hiányzik az életbe ható gyök, melyből egyedül sarjadhat fel az ismeret azon fája, mely életteljes gyümölcseivel táplálni képes a nemzeti irodalmat s tudományt. Gyűjtsük tehát össze ezen ereklýéinket is, s tanuljuk felismerni bennök a hatást és befolyást, melyet népies életünkre gyakorlának; most még idő van a vég órában, a válponton, mielőtt még egészen elenyésztek volna.

I.

SALAMON ÉS MARKALF.

„Salamon és Markalf“ első viszhangja a népi beszédnek, s mint ilyen prózánk s nyelvünk formai történetéhez emlékeztető adalék.

Toldy, A Magyar Költ. Tört. I, 150. l.

Midőn ezen eszméktől áthatva népkönyveink vizsgálatát előveszem, úgy hiszem, hogy a legjobb választást teszem, ha azok sorát „*Salamon és Markalf*“ kezdem meg, mint az e nemű egyik legrégibb, legfontosb, legnépszerűbbé s általánosbba vált, a nép gondolkozásába, szólásába teljesen behatott, és századokon át egészében, mint egyes mondatai és eszméi által magát fentartott, népirodalmi tárggyal, mely azért a *népkönyv* névre s a vizsgálatra e helyt méltán érdemes.

Miután azonban „*Salamon és Markalf*“ is a külföldről ültetett át egykor hozzánk — ámbár ma már háromszáz éves indigenatus által teljesen meghonosult, — valamint legtöbb népkönyveink; szükséges, mielőtt hazánkban külső és belső története s jelentősége nyomozásába ereszkednénk, külföldi eredete és története kimerítő vizsgálatába bocsátkozni; mit a legilletékesb külföldi kútfők nyomán, miután az ott is, és még inkább, a nép véribé s ízibe egyiránt behatott, már rég teljes méltánylásban részesült, s kiterjedő vizsgálatok tárgya volt: mi könnyen és röviden, mintegy a miénknek teljes megértése legszükségeseb főbb pontok kiemelésével, teljesíthetünk.

De még ezelőtt is kívánatos lehet népkönyvünknek — melyet a mai, különösen ifjabb, olvasó közönség aligha fog még csak nevérol is ösmerni — tartalmát röviden előadni; egyes részletei a vizsgálatnál úgy is bővebben felmerülendnek. — A tréfás, bohózatos beszélyben az ótestamentomi Salamon zsidó király a bibliai történetből ismeretes néhány körülménnyel, különösen bölcseségével, erkölcsi beszédeivel s a nők iránti vonzalmával állíttatik elő; ellenében egy Markalf nevű paraszt, nejével Polikánával, hozatik fel, miként egy nap a bölcs és hatalmas király előtt, midőn az dicsőségében trónján ülne, megjelennek. Ellentétesen a magasztos királylyal a jövevény

parasztok rút, idomtalan torz alakja festetik egész az aljasba süllyedő, s undort gerjesztő vonásokkal. Ezen torz kinézés által feltűnve, a király figyelmét magokra vonják, ki előszólítván őket, kérdezi, kik volnának. Markalf durva feleletében, melylyel a kérdést a királyra visszafordítja, t. i. hogy ő akarja előbb megtudni, ki s mily eredetű volna, kitűnik mindjárt annak faragatlan jelleme s mosdatlan szája; és mire Salamon ősei elszámolásával válaszol, Markalf is azonnal saját és felesége kigondolt s bohós ötletekkel adott nemzetségeredetét hozza fel (l. alább a közl. próbát). A durva parasztos tréfa és merészség a bölcs királyt ingerli, miért felhívja Markalfot a beszédbeni vetélkedésre, melyben a király bölcs példabeszédeivel adja mintegy a kérdést vagy a tétel tárgyát, mire Markalfnak válaszolnia kellene; mihez feltételül köti Salamon, hogy, ha minden kérdésére illőleg megfelel, gazdaggá és híres emberré fogja őt tenni. Erre következik már a felelés, Salamon részéről, mint mondók, bölcs példabeszédei tételével, Markalf részéről pedig azoknak népies közmondásokkalai visszatorlásával, melyek olykori durva, sőt néhányszor aljas alakja mellett is, még is a mű becsét képezik, mely azt minden korokon át és minden népeknél oly annyira megkedvelteté s meghonosítá, hogy azok mint a tréfás beszéd, az elménység, a gúnyoros nyilatkozat, a találós ötlet ékes gyöngyeiként felszedve, általános elismerésre és elfogadásra tettek szert. Általok, mint Toldy helyesen jellemzi: „Salamon úgy jelenik meg, mint a céhbeli bölcssek képviselője, Markalf pedig, mint az alnép természetes, egyszerű, életrevaló bölcseségének hordozója, mely a nép közmondásai s többnyire durva és mosdatlan tréfabeszédeiben rejlik. — — Ily formát keresett — úgy mond továbbad — a hatalmaskodó erőszak irányában a méztelen igazság a középkor egy más intézvényében, a vígmesterek vagy udvari bolondokéban, s ez a Markalf ennek mintegy irodalmi nyilatkozmányja.“ Így foly ezen felelés több lapon át, mintegy 180 tételben és válaszban, míg végre Markalf kifog Salamonon, ki már nem győzi a vitatkozást. Markalf, mint győztes, ígért díját követeli, mit a király, szolgálai dacára, kik a durván sértő pórt ki akarják vetni, végre is megadott neki, hogy tőle szabadulhasson.

A következő fejezetben Salamon vadászat alkalmával, kiséréte által figyelmeztetve Markalf lakára, beköszön ennél; s itt ismét Markalf elménc talányai adatnak elő; például a király kérdésére, hogy ki van a házban? felel: egy egész ember, meg egy fél, s a lónak feje, s míg az egyik feljön, addig a másik lemegy; mit azzal magyaráz, hogy őmaga az egész ember, a behajló Salamon s lovának, melyen ül, a feje, a fél ember és lófő, a tűzhelyen fölő babok pedig fel s alá járnak a fazéokban. A király további kérdésére: hol van atyja, anyja s testvérei? válaszolja: atyám egy kárból kettőt csinál, azaz a búzaföldén áttört ösvényt elreteszeli, holott más nap az emberek egy újat fognak rajta keresztül törni. Anyám, szomszédnéjának azt teszi, mit az neki, míg a világ áll, soha többé nem tehet; azaz a haldoklónak szemeit fogja be. Bátyja mindent, a mit talál, megöl, t. i. a rovaroktól tisztítja magát. Huga esztendeig való örömét siratja; t. i. fajtalan szerelmét, mely által teherbe esett.

A következőkben tréfás, bohócos, eulenspiegeli szerepet vesz fel; s e nemű ötletei, tettei és csinjai által, épen úgy kifog ingerkedve a király haragján, mint közmondásaival bölcseségén. Ezek is a király különös böles tételei kijátszása, vagy saját talányos és furfangos ötletei bebizonyítása körül forognak, s végre a haragvó királynak, aljas és trágár csinálni megtorlását adják elő. Minden számos epizódokban szövődik tovább, melyek között Salamon ismeretes ítélete az életben maradt gyermeket követelő két anyáról is felhasználatik. A beszély, végét éri egy utolsó szakasszal, melyben a király Markalfot egy újabb szemtelen csíntetteért felakasztatni parancsolja; mire az egy vég kegyelmet kér és nyer: hogy t. i. azon fára akasztassék, melyet megszeret vagy kiválasztand; illet azonban összejárva kisérétevel az egész országot, sehol sem találhat, s ekképen kifogván ismét a királyon, ez, hogy végre tőle megmenekedjék, kényszerítve érzi magát Markalfnak feleségével együtt eltartására.

A rövid tartalomismertetés után lássuk népkönyvünk külső történetét. Első kétségtelen nyomai már a XII. századnál jóval feljebb visznek. A XII. században ugyan is említi már Cyprusbani tyrusi Vilmos v. Villermus érsek történeté-

ben ¹⁾, mint általánosan ismeretes könyvet, e szavakkal : *Ex hac urbe (Tyro) fuit Abdimus adolescens, Abdaemonis filius, qui Salamonis omnia sophismata et verba parabolarum aenigmatica, quae Hiram regi Tyriorum solvenda mittebat, mira solvebat subtilitate. De quo ita legitur in Iosepho stb (itt Flavii Jos. Antiqu. VIII. c. 11. könyvéből, ki ismét Menanderre hivatkozik, hosszasan idéztetik a már elmondottnak bővebb elbeszélése ²⁾, (mire Vilmos érsek folytatja) : et hic fortasse est, quem fabulose popularium narrationes Marcolfum vocant, de quo dicitur, quod Salamonis solvebat aenigmata, et ei respondere, aequipollenter iterum solvenda proponens.* Ennek nyomán már tovább kimutatja a Goldastnál hely (I. az 1. jegyz.), hogy a mai Markalf és Salamonróli népkönyvvvel azonos irat fölemlítése forog fen Vilmos érseknél is, mondván : in historia Marculphi, minime nupera, ut vulgo putatur, sed perveteri, et cuius iam ante annos quasi 500 (ez mondva van 1620-ban) mentionem fecit Guilhelmus Archiepiscopus Cypri in belli Sacri historia, legitur : *Sal. quod timet impius veniet super eum. Mar. qui male facit, et bene sperat, totum se fallit.*“ A Vilmosnál ugyan is ekképen idézett két mondat, maig is hasonlóan jön elő azonos szavakkal Salamon és Markalf fennlévő latin példányaiban, valamint az innét való összes fordításokban, például a magyar népkönyvben : „Sal. a mitől retteg az istentelen, megesk örajta. Mark. a ki gonoszul cselekszik és jót remél, teljesen magát megcsalja.“ — Vilmos érseknek a XII. századbóli adata tehát, melyben a Salamon és Markalfróli történetet már is általánosan a nép között elterjedtnek és ismeretesnek mondja, annyira hogy már az ó szövetségben Salamon korában véli annak sajátági eredetét kereshetni, mit, mint láttuk, a Hiram és Abdimosróli tyrusi hagyo-

¹⁾ *Ville mi Tyrii Hist. rer. in partib. transmarinis gestarum* (I. Bongarsii *Gesta dei per Francos* 834.). Első figyelmeztett e helyre *Eschenburg* (Denkm. 175.) *G. Erhardi Goldasti Symbol. ad Petron. Francof.* 1621 nyomán; utána röviden érinti csupán ez adatot *Görres* (Die Teutsch. Volksbücher 192.); kimerítőbben tárgyalja *Hagen és Büsching* *Deutsche Gedichte d. Mittelalters* I. Sal. 1.

²⁾ Mely helyet — közbevetőleg legyen megjegyezve — már régen nálunk is észrevett *Bod* a maga *Hilariusában* (előszó 17.).

mánynyal is igyekszik magyarázni, könyvünk XII. század előtti keletét bizonyítja.

Minél fogva könyvünk eredete, hasonlóan az egyéb e nemű mese és példabeszédes gyűjteményekhez — mint péld. a sanskrit Hitopodesa, Kalilah és Dimnah, az arab Lokman, az ógörög Aesopféle — már az ókorban volna kereshető; s valószínűnek látszik, hogy Salamonról, különösen bibliai tudat szerint, annak Pélábészédei, s a többi római történeti adatok nyomán (mikép például Saba királyné jön példabeszédes bölcsességét hallgatni, s őt talányos feladásaival megkísérteni ¹⁾), vagy a felebb látott Flavius és Menandernéli tudósítás szerint, hogy Hiram szolgálja segítségével fejtí meg talányait, s ilyeneket viszont ő is megfejtésül küld neki) alakult még a zsidókorban, netalán zsidó hagyományként, vagy mint apokryph irat a szent könyvek mellett fentartva. Az utóbbi vélemény annál nagyobb valószínűséggel bír, miután a többi apokryph könyvek között különösen értesülünk az ötödik században s már talán jóval előbb létezett „*Contradictio Salamonis*“ című és Gelasius pápa által 494-ben kárhoztatott könyvről, melynek ezen címéhez egészen hasonlóan hangzik Markalf és Salamon némely régibb, kétségtelenül a latin eredetéből származó, német fordítások : „*Red und Widerred*“ (kiadva Augsb. 1487. ²⁾) címe. Lehet tehát, hogy már azon apokryph könyv hasonló tartalommal bírt, sőt hogy az volt népkönyvünk latin eredetie. Kétségtelen azonban annyi, hogy már a XII. században a maig ismeretes latin szerkezet fenvolt, — mint Vilmos érsek belőle felhozott s a mai latin példányokkal azonos szavai mutatják, s *Markalf* nevének említése is eléggé bizonyítja. Mily változásokon ment át az előtt, mielőtt latinúl följegyeztetett, leiratott vagy lefordított, ma már többé meg nem határozható. Lehet hogy egy régibb, talán épen — mint már említők — zsidó-héber, vagy a mi sokkal valóbbszínű, görög szerkezetben létezett, mint számos más apokryph könyvek ³⁾. Annyi bizonyos, hogy a fennlévő régi latin szerkezet a

¹⁾ III. Reg. X. 1. Regina Saba, audita fama Salamonis — venit tentare eum in aenigmatibus.

²⁾ L. Docen Hagennál i. h. II.

³⁾ Mi mellett még különösen figyelemztetek sz. *Jeromosnak* a régibb

többi egyéb nyelvekeni, Europa majdnem minden irodalommal bíró népeinéli fordítások alapszövegeül szolgált ¹⁾. Ily régi fordítások tudomásunkra már ófrancia, ónémet, angol-szász s németalföldi nyelveken a XIV. és XV. századból felmutathatók; utóbb dán, svéd és szláv fordításokat is ért, míg olasz és spanyol nyelven külön átdolgozásokban is fentartotta magát ²⁾. Ezek közül a tárgyunkhoz közelebbi viszonyban állókat, mint különösen a latin szöveget s annak németországi régi kiadásait, a német szerkezettel, a honnét az jött át kétségtelenül hozzánk is, még közelebbről kell tárgyalnunk.

Németországban első nyoma a XIII. században virágzott Frigedank vagy Freidank költőnél jön elő, ki egy költeményében arra vonatkozólag mondja :

Salmon witze (vagy : viszheit) lerte

Marolf daz verkerte ³⁾.

Vajjon azonban itt Salamon és Markalfnak csupán régi latin szövegét érti-e, vagy már is egy német fordítását ismeri, a mondóttból ki nem vehető. Első ismeretes német szövegét egy

vulgáta kiadásokban Salamon könyvei előtt álló előbeszédére is (Hieronymi Praef. in Libros Salamonis), hol a „*Liber Sapientiae*“-nak görög : „*Sapientia Salamonis*“ pseudoepigraphjáról szólva, mondja tovább : Apud Hebraeos nusquam est (azaz héber nyelven nem létezik, sajátlag görögül iratván össze), quin et ipse stylus graecam eloquentiam redolet : et nonnulli scriptorum veterum hunc esse Iudaei Philonis affirmant. Ellenben *Jos. Flavius* L. I. Contr. Appionem, Demetrius Phalereusnak, mások a hetven fordítónak tulajdonítják összeírását.

- ¹⁾ Görres i. h. fonákul állítja Vilmos érsek szavai következtében, hogy az eredeti szöveg újjörög volt, talán azért, mivel egy görög püspök tudósít róla, kiről úgy sem tudhatni vajjon frank, azaz nyugoti európai volt-e, és csupán a keresztes hadakkal jött-e Cyprusba, vagy más nemzetségű, s azért mily népet értett a populares narrationes felhozásával. Ellenben egy akkori újjörög és Dolopatossal — mint Görres véli — egykoru szöveg léteztéből csak az következnék, mit már előbb megjegyeztem, hogy a könyv legrégebb szövege talán hellen nyelven följegyzett zsidó hagyomány volt, mint a fentebbi Philonak st. tulajdonított, vagy pedig mint az apokryph könyvek.

²⁾ *Mone Quellen u. Forsch. z. Gesch. d. Teutsch. Lit.* I. 240 és *Hagen* i. h.

³⁾ Von den wisen und toren 75 v.

1479-diki kézirat tartá fen ¹⁾, melyben valamely szerzetes versbe foglalva a *latin eredetét*, egészen szabad fordításban, mintegy teljesen megnémetesítve adja ²⁾; de már kiadója Hagen figyelmeztet itt, belső, nyelvészeti, okoknál fogva, hogy az egy régibb, valószínűleg XIV-dik századbeli, és pedig óalnémet (niederdeutsch) nyelven írt költeménynek csupán felnémetbei átírása ³⁾. Egy más német verses feldolgozását Do-

¹⁾ Kiadva Hagen által i. h.

²⁾ Szerzőjét s latin eredetét elég világosan tanúsítják a költeménybeni szavak:

ich sas in der *ezellen* myn
und fant eyn buch, das was *latin*.

magában a codexben is elül egy, íróasztalnál ülő, szerzetes képe áll.

³⁾ *Mone Quellen* 240 s köv. úgy látszik *óalnémet* nyelvenni elsőbbségét még tovább akarja kiterjeszteni, kimutatni igyekeztén, hogy a *Markalf* név tisztán alnémet eredetű lévén, innét ment volna át a többi szövegekbe, melyek azért csupán az alnémet eredetinek fordításai volnának. Óalnémet nyelven ugyan is *markolf*, *mercolf*, *markloff* (Murmeliuss Pappe puerorum, Dasypodius Gemma gemmarum st. régibb szótárak szerint) *csevegőt*, *szajkót* jelentene (gracculus, garrulus, Schwätzer, Klaffer, Nachspracher der die Worte verdreht, ursprünglich der Name einer Krähenart); mi, a mint igen jól talál, s népkönyvünk *Markalf* név alatti személyesítésére teljesen illik, úgy még is aligha volna elfogadható, azon oknál fogva, hogy már a XII. században az akkor rég elterjedett történet felemlítésében s annak latin szövegében előjön; s még inkább azon tekintetből, hogy *Markalf* név a nélkül is mint régi, és már a VI. században előjövő keresztnév ismeretes. Így már 590-ből egy szent *Markalfot* találunk *Surius*nál (De probat. S. S. vitis III.). A hetedik századból a *formulák v. cautelák szerzője Marculphus* szerzetes neve ismeretes (L. *Ducange* Gloss. I. 129, 1681. kiad. *Marculfi Formulae* edit. a Bignonio et Bolurio vixit circa a. 660). *Holtzmann* legújabbán kijött munkájában „Kelten und Germanen“ olvassuk (142. l.) *Remigius rheinsi érsek végrendeletében* (Bollandb. I. oct. 167.) egy *Marcoleifus*-t. Nevezetesen talállok még egy *Marcholtot* az ónémet hőmondakör egy regéjében is (*Rabenschlacht*), hol *Attila hőskörében*, és pedig mint *erdélyi eredetű* hozatik fel: *Marcholt von Siebenbürgen* (l. *Grimm* Heldensage 212.). Mihez még megjegyzendő, hogy épen a német átdolgozásokban *Markalf* neve folytonos habozással majd *Marolf*, *Marolt*, *Marolt*, majd *Markalf*, *Markulfnak* stb. iratik, míg a latin szövegben s a többi nyelvekeni fordításokban ez állandóbb az eredeti formában (a szlávban l. alább ismét

cen közli ¹⁾), mely Hayden Gergely által a XV. században készült, hívebben követve a latin eredetit, s valószínűleg az előbb említett német költői szerkezet ismerete nélkül ²⁾). A beszély ezen legrégibb német, de mint látni, szabad költői feldolgozásai mellett ³⁾), nevezetesebb ránk nézve anna. próza,

egészen hasonlóan ama fentebbi erdélyi attilai hőshöz : Markolt és Markoltow), mi nyilván annak *Mone* által érvényesített alnémet eredetét kétségbe vonhatja. A szó első része úgy is mint héber és hellen név eléggé ismeretes, hozzá ragasztott, különféle képzőkkel alakítva. Mindezt bővebben azért véltem érintendőnek, miután *Mone*, csupán oda vetett helye nyománi, véleményét ma az általános irodalomtörténet minden további ok nélkül folytonosan utánmondja.

¹⁾ *Hagen* Muzeumáb. és *Hagen* i. h.

²⁾ Korát Leuchtenbergi Friedr. orsz. grófnak ajánlása, ki a XV. század közepéből ismeretes, szerzőjét s latin eredetét a költemény vég szavai árulják el :

Lateynisch ich die hystory han
funden und in Teutsch gerichtet;

Dytz buch hat getichtet

Gregor Hayden der ainfaltig stb.

³⁾ Itt a teljesség végett megjegyzendő, hogy a németben még egy külön elbeszélő költemény jó elő, a népkönyvünkkel azonos „*Salamon u. Morolf*“ v. „*Salmon u. Morolt*“ cím alatt, melyet a német irodalomtörténészek közönségesen az előbbivel együtt s összefüggőleg tárgyalnak, kezdve az első kiadó *Hagentól* (i. h.), ki mellett még az szólna, hogy mind a kettőt egy codexben találta, egész a legújabbig *Kurtzig* (Gesch. d. deut. Lit. I. 282.). Mi oknál fogva teszik ezt azonban, azt csak ők tudják; a költemény, tartalmára egészen eltér: bizonyos Salamon jeruzsálemi királyt állítva elő, kinek Pharaó király nevű ellensége, és az ez által elrablott hűlen neje Prinziána körül forog egész története; ezen nejének visszaszerzésében segíti azután szemfényvesztő ügyességű, cseles és ravasz testvére Morolf v. Morolt. *Mone*, s utána mások, a keleti színezetű s tárgyú történetet magyarázataik által ónémet alpra visszaállítani igyekeztek; hősei szerepében, a Salmon és Marolt nevekben nemzeti hősrégék nyomait s neveit fürkészve Jeruzsálemet Salernóra, Pharaót Farus v. Faróra, a keleti vonatkozásokat a X. századbeli sicília Fatimitákkal olasz ónémet viszonyokra stb magyarázva. Mindehez természetesen semmi közünk, s csupán azért igényelt közelebbi megemlítést, mivel tárgyalt Salamon és Markolt népkönyveink amaz említett német verses átdolgozásai elsőbbike a végén, a

a latin szöveggel azonos fordítása, mely mind a mellett egyes helyeken szinte szabadabb és eltérő; mire nézve lejjebb a latin s magyar szöveggel párvonalos közléseket adandunk, melyek eléggé kimutatják, hogy a magyar, valamint több más, egyenesen a latinból, s nem németből vétetett át. Ezen német prózai fordításnak legrégibb szövegei már nyomtatásban ismeretesek, melynek mindjárt legelső korszakából mutathatók fel, és pedig több rendbeli példányokban és kiadásokban; mint I. *Frag und antwort Salamos un Marcolfi*. Nürnberg, Ayrrer, 1487. II. *Red und widerred*. Augsburg, 1490. III. u. az 1520. stb ¹⁾. — Egykoruak ezekkel a legismereteseb latin, nyomtatásban megjelent, példányok, mint I. *Salamonis et Marcolphi dialogus*. Antverp. 1487 ²⁾. II. *Collationes quas dicuntur fecisse mutus (o) Rex Salomon sapientissimus et Marcolphus facie deformis et turpissimus, tamen ut fertur eloquentissimus*; végén : impressus A. D. 1488. s több hason című, év s h. nélkül ³⁾. Egy ily kéziratit sejt Mone (i. h.) Hikesnél az angol-szász Vanley-féle kéziratából felhozottban : *Dialogus Salamonis et Saturni poetice*; miután Mone, mint a fentebbi jegyzetben láttuk, a Markalf nevet hibásan tartja későbbben felvettnek; itt azonban a *poetice* szó is mutatja, hogy, ha csakugyan ezen tárgy volna is, még eltérő *verses feldolgozás* forog fen. Ide tarthatjuk azonban mi a honunkbani *Béldi-codexben* fentartott, Salamon és Marcalphus kézirati latin szövegét; róla mindjárt alább ⁴⁾. — Mindez, hogy az ősnymatok

latin eredeti szövegen túl, hozzá még egy további történetkét sző, mikép Salamon királynak neje elragadtatván, a mi bohóc paraszt Markalfunk — ki azon kegyelemnyerés után már Salamon meghittjévé lesz — cselei és ravaszsága által azt visszakeríti. Így áll ezen részlet maig a német Salamon és Markalfi prózai népkönyvben is, kétségtelenül a fentebb ismertett német eltérő költeményből hozzá alakítva; míg arról a latin eredeti szöveg, valamint az innéti összes fordítások, s ezek közt a mienk és a szláv népkönyvek, sem tudnak. Az utóbbiakra nézve l. még alább.

¹⁾ Panzer Annal. d. ált. D. Lit. 168, 187, 447, és Hagen i. h. Görres által (Völksbüch. 189.) még két más 1569-diki példány hozatik fel.

²⁾ Mone Quellen 240.

³⁾ L. Hagen i. h. IV.

⁴⁾ Ezek jelen átírása között említtem még egy korábbi, XIV. századi la-

első korából annyi kiadás és példányban fenmaradt, tanúsítja könyvünk általános elterjedését, valamint annak azon túl is számos át- s feldolgozásai ¹⁾ különösen a népeletre oly élénk hatását, hogy nem csak a legújabb időig érő ismételt lenyomatokban mint népkönyv folytonosan fentartá magát ²⁾; de, mi több, hogy tartalma, közmondásai, adomái, talányai a nép közbeszédébe átmenvén, abból maig folytonosan, habár kútforrások ismeretét illetőleg már öntudatlanul, hangzanak felénk. Ezeknek kimutatását már, csupán bennünket illetőleg, a következőkben kísértjük meg.

Átmenve ugyan is népkönyvünk hazánkban történetére,

tin kézírati szövegét, felhozva : Serapeum Zeitschr. f. Bibliothekswissenschaft, Handschriftenkunde stb 1843. I. 81.

¹⁾ Az említett két költői régebbi német átdolgozás mellett, tárgya szinte egy XV. századi, *Folz* által írt ismeretes Fastnachtspielnek : Von dem künig Salomon u. Markolf stb (l. *Panzer Annal.* II. 51. s *Hagennél* i. h.). Hasonlóképp *Hans Sachs*tól felhasználva egy bohózatban : Comedi mit acht Personen stb Augsb. 1591, hol a negyedik jelenetben Markalf és Salamonnak ismeretes ítélete játszik, melyben Markalf a népkönyvbeni lázító szerepében jó elő. Egy második Fastnachtspiel darabjában ismét azon jelenet jó elő, miképp Salamon és Markalf nemzetségek sorozata előadásában vetekednek. Nevezetesebb még, miképp például az olaszban a Salamon és Markalf név elhagyása mellett is (az utóbbinak neve itt Bertoldo, és Markalf neje nevévé lön) az egész történet a legelterjedtebb népkönyvek egyikében tartá fen magát, s számos folytatásokban kiképezetett. Első feldolgozója a XVI. század vége felé *Giulio Cesare Croce della Lira* volna, a könyvek címe : Astuzie sottilissime di Bertoldo — un villano accorto et sagace stb, és : La piacevole e ridiculose semplicita di Bertoldino stb, miről, valamint folytatott későbbi művészi alakításairól, igen érdekes leírásokat olvashatni *Reinhardt*nál Romanbibl. I. 210, *Görres*nél i. h. 193, és *Hagennél* i. h. XVII.

²⁾ A német maig a régeinek hű lényomataiban, legfeljebb nyelvi és helyesírási újításokkal, ismételtetett, míg *Simrock* gyönyörű képekkel kiállított népkönyvgyűjteményébe — *Deutsche Volksbücher*. I. Salomon und Morolf, nach den ächtesten Ausgaben hergestellt von Dr. K. Simrock. Berlin; — kritikailag javított szövegében mindjárt első hely felvételre. Nyelvünkön első XVI. századi példányaitól kezdve számtalan változatban utánnymatott 1848-ig. Hazánkbeli tő kiadásai közt tudomra legújabb a szakolcai 1830-ki, mely *Skarintz* nyomatában készült.

annak első fenmaradt nyomait a XV. század második felében találjuk, és pedig az elterjedt latin eredeti szöveg egy töredékében kéziratilag fentartva az 1453. és 1470. közt írott *Béldi-codexben*, hol a Galliphus-féle eroticus versek után áll „*Manolphus et Salamon*“ töredék ¹⁾. E codex, vegyes tartalmánál fogva, milyen egy hazai krónika, naptári és diaetetikai szabályok, stilistikai példányok, mulattató curiosumok stb egyvelegét magában foglaló, azon korban, mint ismertetője Vass helyesen megjegyzi, egy kis családi könyvtár helyét pótolván, s az akkori műveltség kíváncsiainhoz képest nemét az encyclopaediának képviselvén, legjobban tanusítja, mennyire el volt már ekkor hazánkban a Salamon és Markalfról történet terjedve latin szövegében, miután az ily kézi gyűjteményekbe, mint egy, azokat kiegészítő rész, beutat talált. Vajjon azonban e töredékből még más tanuság is felmutatható volna-e vagy sem, — különösen talán egy a közönséges kiadásoktól eltérőbb, vagy pedig a magyar fordítás összehasonlításánál használhatóbb szöveg? — nem lévén kezemenél, az egyszeri megtekintés után itt meg nem határozhatom. A codex íratása ideje azonban, mint látni, alig néhány tized évvel korábbi (1453—70.) a már is nyomtatásban megjelent (1487.) Salamon és Markalf latin és német, előbb felsorolt, ismeretes első kiadásainál.

Jóval későbbi, ámbár irodalmunkat tekintve még mindig elég nevezetesen korai, Salamon és Markalfnak, minket itt kizárólag érdeklő első *magyar fordítása*, miről már a *Heltai Gáspár* által Kolosvárt nyomtatott kiadásokban van első tudomásunk. Toldy (Magy. Irod. Kézikönyve I. 102.) szerint ugyan is „*Salamon királynak az Dávid király fiának Markalf-fal való tréfabeszédeknek rövid könyve*, először Heltai nyomdájában látott világot, s aztán fia által többször, u. m. 1577. és 1585-ben — kiadatott.“ Mi, ha jól felfogtam, tudatja, hogy már az 1577-ki kiadás előtt is megjelent volna, minek 1550-től kezdve — mely időponttól kezdve ismeretes Heltai kolosvári könyvnyomdászati tevékenysége (L. Toldy Újkori M. Irod. Tört. I. 33.) — valamely évben kellett volna, s talán ismételve is,

¹⁾ L. Új M. Muzeum 1853. IX. 418. l.

történnie. E szerint az 1577-ki kiadás, melyet Bod (Athenas 194.) hoz fel, későbbi volna már, valamint a nála adott cím is : „*Salamon királynak a Dávid fijának Markalfal-való tréfa beszédének könyve 1577. 4rét*,” eltér a Toldynál felhozottól, többi közt a „*rövid*” szó kimaradása által is (ámbar, mint a nyelvhibának megigazítása, úgy ezen elhagyás is, és egyéb kisebb változatok könnyen csak a Bod idézeteiben pontosság-hiányból eredhetnek, miután a még későbbi *Manliusi* lenyomat is 1591-ből szinte a Toldy által idézett címet adja híven; hacsak azt nem tesszük fel, hogy vagy ő egyenesen ezt írja le, vagy hogy Manlius utánnyomata az első Heltai-példányok nyomán készülve, annak hibáit változatlanul ismétlék, míg talán a későbbi Heltai-nyomatok javítottak valának, mi azonban aligha valószínű, miután még későbbi példányokon is a hiba fenforog). Ily szabadon van adva Bodnál a Hilariusban (Előszó 11.) is a cím „*Markalfnak Salamonnal való beszélgetése*,” mely e szerint szinte csak amaz általa említett vagy más későbbi ismeretes kiadások egyikére fog vonatkozni ¹⁾. Hasonlón eltér az is, mely a Széchényi bibl. Catalogusában (Sup. II. 312.) előjön : „*Markalfnak Salamon királylyal való tréffa beszédéről írott könyv*” (hely és név nélkül) 4rét, 4 ív; a cím gyaníttatja, hogy itt egy, amazoktól egészen különböző, példányról van szó, melyet azonban amaz elsőül már újabb helyesírásánál fogva sem lehet tartani, s melynek csupán negyedréte alakja utalna régibb voltára. A következő ismeretes kiadás a Toldy által említett 1585-ki volna ²⁾, s azután mint Toldy i. h. folytatja, a Manlius János, Heltai több munkái utánnyomója által Monyorókeréken 1591-ben kiadott (ez az ismeretes legrégibb fennlévő példány, melynek egyetlene a Múzeum könyvtárában létezik ³⁾, s róla mint itteni értekezésünk alappéldányáról lejjebb bővebben szólandok); ezen innen, Toldy szerint, különféle helyeken gyakran, többnyire Budán, legújabbán Bagónál 1847-ben jelent meg. Ezen utóbbiak közül, a már említett muzeumi hely és év nélküli mellett, a tudomá-

¹⁾ Talán mindjárt a következőre, melyet a szövegben a Széchényi Catalogusból közlök, hol a Markalf neve szinte a Salamoné előtt áll.

²⁾ A Költészet Történetében I. 148. az 1577-ki után még kettőt említ.

³⁾ L. Catalog. Bibl. Hung. Széchényi. II. 277.

somra levő kiadások a következők : I. *Landerernek* 1796-diki könyvjegyzékében felhozva : „*Salamon királynak Markalffal való tréfabeszédei.*“ II. 1795-ki *váci kiadás* (l. Catalog. Bibl. Széch. Suppl. I. 485.) különböző címe mutatja, hogy az előbbivel nem azonos kiadás. III. Egy saját birtokomban lévő *pozsonyi Patzkó* Fer. betűivel 1797. IV. 1808-ki *budai* Toldy által a M. Költ. Tört. I. 149. említve. V. A fentebb már felhozott legutóbbi *budai, Bagó-féle* 1847-ből. Összesen tehát az előbb felhozottakkal tizenegy kiadás; mi természetesen csupán azok számát állítja elő, melyek helyzetemnél fogva, korlátozott további vizsgálatom mellett, szűk körömben ismeretembe jutottak; mások e számot példányaikkal könnyen kettőztethetik, s még ez is kétségtelenül csak legkisebb részét fogja tenni a számos kiadásokban ránk maradottnak, vagy ismeretünkre levőknek, miután, mint Toldy jól mondja, az ily cikkek ritkán találván beutata a könyvtári gyűjteményekbe, nagyobb részt nyom nélkül a köznép kezein elnyüvödtek; de melyek összes kiadásai egybevetése még is nem kis nyomtékú volna a szöveg szükséges kritikai vizsgálatában.

Meg akarom még csupán röviden említeni, a népkönyvnek hazánkban *tót* kiadásokban is elterjedtét, melyek egyike előttem levő, legújabb, lenyomata a már említett 1830-beli, hely nélküli, de Skarnitzl szakolcai nyomdájából való, hol előbb többször helynév s évszám nélkül kijött; címe „*Rozmlauwány krále Salomauna s wyluwnym Markoltem*“ (azaz Salamon király beszélgetése a beszédes Markolttal), durva fa-nyomatú ábrával, vegyes magyar-tót és cseh nyelven írva; szövege hasonló a többi nyelveken fennlévőhöz, s a szerint is végződik, a német népkönyv folytatása nélkül. Különösen azonban hozzá nyomtatva áll említett példányomban egy különben más tárgyú cikk, ily cím alatt „*Mandát o panowánj Zen,*“ azaz : parancsolat a nők uralkodásáról; melyben egy e tárgyú bohós parancsolat hirdettetik a nők főkormányzója Ferymarus által kiadva. A népkönyv szláv áttételének régibb nyoma s története előttem csak annyiban ismeretes, a meny nyiben *Mone* (Quellen 241.) egyik adatából értesülök, hogy az első e nemű szláv fordítás egy lengyel 1602-diki példány, mi tehát a mienknél jóval későbbi volna, s mely is csupán

egy közmondási gyűjtemény mellett: „*Vocabular z rozmaitych y potrzebnych sentency. W Krolewcu 1602.*“ töredékes szerkezetben van fentartva, az illető népkönyvnek csupán első szakait adván, Markalf — kinek neve itt *Marchaltow* — s neje alakja leírását s a példabeszédekbeni vitatkozást, melylyel a könyv végződik.

A népkönyv első magyarítójának Toldy *Heltai Gáspárt*, vagy ennek valamely erdélyi társát tartja Bod Péter állítása ellenében, ki azt *Bornemisza Péternek tulajdonítja* ¹⁾; mi kétségen kívül azon okoknál fogva, melyeket Toldy felhoz (Magy. Irod. Kézik. I. 99. és M. Költ. Tört. I. 148.) a legvalóbbbszínű, melyekre nézve azért olvasóinkat is egyenesen hozzá utasítjuk. Csupán mint curiosumot akarom itt megemlíteni, mikép Salamon és Markalf egy, birtokomban levő, előbb említett 1797-diki pozsonyi kiadása példányának, melyet nem rég Magyar M. pesti könyvtárus ökönyvboltjában szereztem meg, címére egy újabb kéz vörösrajzónnal feljegyzé „*Szerzője Gyöngyösi István.*“ Ezen nyilván oktalanul hamis felvételnél azonban figyelemre méltóbbnak tetszik nekem egy más ily jegyzet Bod M. Athenásának birtokomban levő példányában, mely l. 194. a., „*Névtelen Könyvek*“ rovata alatt elősoroltak néhányához, hasonlóképp újabb kéz által tétetett, azokban egy könyv írója vagy fordítója nevét mellékelve a lap szélére. Így például a „Jeles szép historia két Görög Hertzegről, erős Ajaksról és bölts Uliessesről“ stb mellett, a mennyire azt kibetűzhetem, e széljegyzet áll: „*Ioanes literat;*“ a következő Salamon és Markalf mellett „*Valkaj*“ ²⁾. Az elsőre nézve, mely, mint

¹⁾ Bod helyét s okait után nem nézhetem, kezemenél Bodnak számos iratai közül csupán *M. Athenása*, *Sz. Hilariusa* és a *Sz. Biblia Historiája* lévén, melyek egyikeben sem találom; bennök Markalf történetét kétszer (Athen. 194., Hilar. Elősz. 11.) névtelenül hozza elő; Athenásb. egyenesen a Névtelen könyvek rovatában. Hasonlóképp hiában keresem Bornemisza P. neve alatt is.

²⁾ Magát Bod Athenása ezen csonka, s itt ott kéziratilag pótolta, példányát csupán ezen pár jegyzeteért, s azon hittel, hogy azok *Jankowich Miklóstól* származnak, szereztem meg, annak egy más, nevét beírva viselő könyvével, s néhány gyűjteménye bélyegével jelelt kézírataival, melyeket együtt Schrat bécsi ökönyvtárusnál találtam;

mondók, oktanul a XVII. században virágzott (1620—1704), eléggé ismeretes *Gyöngyösi Istvánnak* tulajdonítja e népkönyvet, sajátlag szó sem lehet; és talán csak úgy volna némileg magyarázható, hogy Gyöngyösi iratai népiesekké válván, sőt hogy neki szinte ily a nép körében s ponyvairodalomban elterjedt és számtalanszor kijött „Daedalus Temploma” című irat a szájbeli hagyomány által tulajdoníttatván (l. *Toldy Kézikönyve* I. 253.), valaki azon gondolatra is jött, hogy az őt egy századdal megelőzőtt népkönyvet is nevére írja; más-kép ugyan is a népkönyvnek netalán Gyöngyösi általi újabb kiadása vagy átdolgozásáról közel álló véleménynek sem lehet helyt adni, miután az, mint mondók, tisztán változatlan lenyomata a legrégibb példányoknak, legfeljebb csak számos nyomdahiba általi megrontott szöveg különbségét adva. Épen így szó sem lehet egy más Gyöngyösiről, miután Istvánon kívül, mint író, csak a nálánál is későbbi Jánost ismerjük, kinek munkáját Toldy, mint a népies irodalom legnagyobb aberratióját jellemzi (Költ. Tört. II. 205.). Ezen túl a felhozott jegyzet legkisebb kezességet sem nyújt, hogy nyomán netalán egy második eddig ismeretlen Gyöngyösi Istvánt Heltai korából, mint annak erdélyi társai egyikét, ki a mű fordítója lehetett volna, felvegyünk; s ezzel az adatot, mint továbbbi figyelmet nem érdemlőt itt egyszerűn mellőzhetjük.

Nagyobb valószínűség szól, mint mondók, a felhozott második adat mellett, mely népkönyvünket *Valkainak* tulajdonítja. Itt, ha teljesen bebizonyítható a felebbi jegyzetben jelentett eredete, némileg tekintélyre is hivatkozni lehetne, minő, hanem is mindig kétségenfelüli, Jankowich Miklós. Maga azonban a felmutatott kettős jegyzet elsőbbségének vizsgálata, mindjárt képes hitünket megrendíteni; miután az első, mint közlém, az Ajax és Ulysses történetét valami „*Joanes literat*” = *Joannes Literatus*, tehát *János deáknak* látszik tulajdonítani. Ezen János deákot ugyan is sok keresés után nem tudom másnak tartani, mint a Toldynál (Költ. Tört. I. 137.) előjövő *Dálnoki János* kolosvári *deáknak* (1569.), de ki nem Ajax és Ulysses történetét, mely Toldy szerint (u. o.) Csák-

a jegyzetek írása a mennyire a néhány betűből kivehetem, Jankowich kézírásától nem volna eltérő.

tornyai Mátyás műve (1592.), hanem Trója Veszedelmét írta. Jegyzetünk írója tehát, ha azon János deákróli felvételünk áll, mit épen ezen munkákróli tudat erősít leginkább, a trójai háború epizódjait tárgyaló, s így tárgyunkra nézve némileg hasonló költemények íróit cserélhette fel, s nevét is valamely homályos kútfő nyomán csak félig ismerheté Joannes Literatusnak, a sajátlagi Dálnoki János deák helyett; mire nézve azonban lehet, hogy a Dálnoki név talán csupán a születési helytől, ha nem épen írónk költői, dálnoki tehetségétől eredt, elnevezés ¹⁾. E szerint a glossza íróját hibás véleményen kapva, ámbár Toldy kútfői nincsenek kezem alatt, bizvást kétkedhetnénk a másodikra nézve is tanúsága igazságán, miszerint Salamon és Markalfot *Valkainak* tulajdonítja. Mind a mellett ez még is nem valószínűtlen. Valkai alatt itt csak a XVI. századbeli *Valkai Andrást* (l. Bod Ath. 320, Horányi Mem. III. 485. Toldy Költ. Tört. I. 124, 155. stb) érthetjük, kit ugyan nagyobbára mint verselőt, a honi történetből vett tárgyaknak feldolgozójaként ismerünk, melyek a Királykrónika (1567.), és Bánk bán (1574.). Ezeken kívül mindazáltal idegen tárgyak feldolgozója is lévén, mint: Chronica miképen Károly cs. hadakozott Afrikában (1571.), Chronica miképen Hareadenus tengeri tolvaj Barbarossa basává lett (1573.), Chronica Priester Jánosról (1573.), Rozimunda (1579. a longobard mondából ugyan, de szinte Bonfini Magy. Története nyomán); e mellett talán ráférne még Salamon és Markalf prózai fordítása is. Minden esetre leginkább erősíthetné ez adatot az, ha Valkait is Heltai azon erdélyi társai közé számíthatnók, kik közül egyiknek tulajdonítja Toldy is a fentebb előhozott helyen könyvünk szerzőségét; mi ellen nem tudom, mi szólhat ²⁾; mit ellenben erősít az, hogy Heltaival ő nem

¹⁾ Ismeretes azonban még két Dálnoki nevű, t. i. Dálnoki Benkő Márton és Dálnoki Mihály XVII. századi írók (Bod Athen. 54., az első Horányinál is Mem. I. 460.), ámbár az elsőnél itt is csak a Benkő melletti praedicatumi v. születéshelytől felvett elnevezésként áll.

²⁾ Nem gondolom ugyan is, hogy Heltai társaiul csupán a bibliafordításban nevezettek: *Gyulai Istvánt, Ozorai Istvánt, Vizaknai Gergelyt* kelljen tartani (l. Jankowich Biblia Magy. fordítását 27., Bod Athen. 105., Toldy Újkori M. Nemz. Irod. Tört. 91. l.).

csak egykoru, hanem hogy bő szerzeményei ennek kolosvári sajtóját igen is foglalkodtatták; sőt Heltai (1574.) *Cantionaléja* gyűjteményébe is Valkai több darabjai felvétel (l. Toldy Irod. Kézik. I. 102.)¹⁾. A belső, nyelvészeti s irályi, okok vizsgálatába, melyeknél fogva Toldy szinte Heltainak tulajdonítja Salamont, nem ereszkedhetem, miután Valkai műveiből mi sincs kezemnél. S ezzel, a véletlen, s azért igénytelen, ha nem kétséges, adat közlése után, bizvást megállapodva e kérdésnél: Vajjon az adat hitelt érdemlő-e vagy sem? annak megoldását az irodalomtörténet íróira hagyom.

Népkönyvünk kül és nyelvünköni történetét a kívánt-

¹⁾ Ha Heltai könyvnyomdászai tevékenységét, a mennyire az a tudomá-sunkra levőből ismeretes, tekintem, számos és dús egyvelges kiadásainál fogva gyanítom, hogy őelőtte is, mint a külföldi nyomdászok előtt, a nyomdászat első korában, nagyobb kézirati codexi gyűjtemények állottak a múlt XIV. és XV. századból, melyek tárgyainak lefordítva kiadása tevé munkálkodása nagy részét; így például a magyar történeti, *krónikai* Bonfinis-féle kivonat mellett, *Fortunatus historiája*, a *Fabulák*, *Euryalus* (melyet a *pataki névtelentől*i származása dacára, mint 1577-diki kolosvári nyomatot, szinte talán a Heltai társak művei közé lehet számítani), *Magellona*, *Salamon és Markalf*; milyek, mint az utóbbi és Euryalus honi kézirati gyűjteményeinkben is, például a Béldi-codexben, az utóbbi időkben összeírva, más történeti s egyvelges tartalom mellett fen voltak. Egy ily teljesb codexnek birtokába jöve akkor valamely erélyesb nyomdász, azt fordításai s átdolgozásai kiadása által nyomatai kútforrásául használta; egyes részleteit ekkép az íróknak — kik bizonyára nem magok keresék fel e különböző idegen tárgyakat — lefordításul és átdolgozásul — mely utóbbi legtöbhnire csak felverselésből állt — adván. Ki is fogná hinni Heltainak, vagy bár ki legyen is a Fortunatus magyar fordítója, hogy ő a historiát csupán Szebenben hallva, ezen hallásból fordítá le! (Toldy: Kézik. I. 101.). Az ily szó-lás akkor megszokott ajánlás volt, valamint számos külföldi hasonló átdolgozások, fordítások és kiadások példái mutatják: előbeszélvén, mily különösen véletlenül jöttek ily példányhoz; vagy hol hallák az elterjedt, általánosán más népnél v. nyelven divatozó szép történetet; v. hogy sokaktól megírására v. kiadására felszólítottak stb, miben természetesen sokszor igazok is lehetett. Idővel azonban, ha ezen vizsgálataink eredményeit a többi népkönyvekről is, mint Fortunatus stb közlendjük, látni fogjuk, mikép a csekélységekig szorosan követték az előtök álló eredetit a nyomdásztól munkát kapott, nagyobbára céhszerű, fordító társak.

nál hosszasabban szöve, habár annak csak legszükségesebb vázlatára szorítkoztam; átmegegyek ezzel szövege s az abból felmerülő tanulságok vizsgálatára. Alapúl népkönyvünk ismeretes legrégibb példánya szövegét teszem. Ilyen a közelebbiről nem ismert, ama fentebb említett muzeumi negyedréti, év s hely nélküli, s azért korára s eredetére meg nem határozható mellett, azon 1591-diki, kétségtelenül a Heltai-féle eredeti első példányok nyomán készült Manlius általi monyorókeréki utánnyomat, melynek egyetlen ismeretes példánya jelenleg a nemzeti muzeum könyvtárának kincsei között tartatik ¹⁾; címe: „*Salamon kiralynak, az David kiraly fiának : Markalfal való trefa beszedeinek rövid könyve*. (Acímlapközepén itt Magyarország címere szívalakú, felül két oldalról kivájt vértén kétszeresen áll korona nélkül, fa nyomatu képben; alatta következik jellegeként :) Mindenek é vegre irattatnak meg, hogy iot tanullyunk belöle. Nyomtatot Monyoroköröken Manlius Janos által. Anno MD,XCI“ ²⁾).

¹⁾ Honnét a nemzeti muzeum érdemteljes könyvtárnoka *Mátray Gábor* úr készséges kegyéből betekintés és használat végett kezennél volt.

²⁾ A példány legkisebb 8rét; összesen négy iv (32 számozatlan levél) A. B. C. D. ívjegyekkel, s e mellett a levelek az egyes ívek szerint arab számokkal jegyezvék, de mi igen hanyagúl számos kihagyással történt. Pédányunk levelei közé erős fehér írópapiros van kötve, többnyire kétkét levél, melyre az első példabeszédétől kezdve egy XVI. vagy XVII. századbeli csinos apróbetűs kéz a magyar szöveg megkísérlett latin fordítását jegyzé fel, az egésznek csupán mintegy ötödét, t. i. az első 46 példabeszédet; a fordítás szorosan a magyart követi, a latin eredeti szöveg ismeretű vagy használata nélkül; s így e kelletlen fordítással két különös szöveg áll elő, miután már a magyar is a latinnak szoros, sok helyt szóbeli, nehézkes fordítása; mind a mellett ezen latin fordítás is, mennyiben az akkori magyar kifejezés értelmét jól fogta fel, nem egy helyt magyarázó, mit alább példák fognak mutatni. A könyv egykori régi birtokosa — mint egy XVII. századbeli, ama latin fordítóétól azonban eltérőnek látszó, írás a cím felett megjegyzé: „*Conventus S. Michaelis Vetero Pragaen. frat. seru. B : V : mariae.*“ — a serviták prágai kolostorának könyvtára volt, hová a szerzet magyar társai által juthatott, miután a rend magyar házai a többi osztrák tartományokéval egy provinciát képeztek. — Írásmodorára az akkori eltérések, határozatlan és habozó jelelés több jelenségeivel bír; az ékezés a hosszú hang-

Álljon már itt a szövegből mutatványul párhuzamosan a latin s német legrégibb szerkezettel együtt a következő közlemény, mely legjobb tanuságot adhat a magyar szövegnek latinbéli fordításáról, annak nyelvéről, irányáról s írásmódjáról.

„Markalf Allapattya.“

Statura itaque Marcalphi fuit brevis, et grossa, caput habuit grande: frontem latissimam, rubicundam et rugosam, aures pilosas et usque ad medium maxillarum pendentes, oculos grossos et lipposos, labium subtus minus quasi caballinum, barbam sordidam et foetosam quasi hirci, manus truncas,

Vnd dy person Marcolfi was kurtz vnd dick, grob, vnd het ein grosz haubt, ein preite stirn, rot vnd geruntzelt horig oren, hangende wangen, grosz flieszende augen. Der unter lebs als ein Kalbs lebs ¹⁾. Ein stikenden part als ein pock, plochet hende, kurtze finger vnd dick sehentlich füesz, eyn spi-

zőknál mindenütt hiányzik, és csupán az *e* olykor *ę* féle jellel jön elő; az *ő ű* az *oufölibe* vetett *c*-vel jelettetik, olykor a német írásból vett *fractur ű*-vel fejeztetik ki, néha a szó elein, valamint az *u* is, ketős *v*-vel adatik, mint *veneit* = üneit; a névelő *az*, és mássalhangzójának elhagyása ékkel jelettetik *é, á*. A szó közepén *v* helyett *u*; *cs* helyett olykor *ch*; *j* helyett *y* vagy *i* áll stb. Mind ezt, valamint az írályt is a szövegből lejjebb felhozandó összehasonlítási példák bővebben feltüntetik. A szöveg mindjárt a címlevél hátsó lapján kezdődik, hol a magyar fordító saját előbeszédével (legalább ilyet sem a latin, sem a német, sem a szláv példányok nem ismernek, míg a magyarok azt folyvást utánnyomtatják) kezdi: „*Praefatio, az az: eloeliaro beszéd az Markolfus trefas dolgaira.*“ Mely leginkább a körül forog, hogy tréfás dologból is hasznót lehet vonni; e szerint némileg kimentve a trágár tréfák s adomákkal átszőtt művet, a miért a végén még ez mondatik, hogy: gyengébb és tisztességesebb szavakkal van fordítva; mit épen nem lehetne mondani, a latin szöveg minden scurrilitásai híven visszaadatván. A harmadik lapon kezdődik a sajátlagi szöveg és a 61. l. végződik. A példányhoz van kötve a következő című verses könyvecske: „*Gonos Asszonyembereknek erkelchekroel vallo aenek, kit szerse zebe ni Ormprust Christoff egij kopot ebagnenek bozussagara, kit oztan egij barátia keressere magijar nielure fordita*“ (a címlap közepén fanyomat terített asztalnál ülő nőt s férfit ábrázolva). „*Viennae Austriae excudebat Egidius Aquila.*“ A cím hátsó lapján az első versszak hangjegyekkel áll. Az egész 8 levél, melyen 68 versszak (1. róla *Toldyt* Költ. Tört. I. 194.).

¹⁾ A német a „labium caballinum“-ot, mit a magyar: „ajkaji mint lónak“ jól fordít, nem értve „Kalbs lebs“-vel, borjúajakkal fordítja.

digitos breues et grossos, pedes rotundos, nasum spissum et gibbosum, labia magna et grossa, faciem asininam, capillos veluti sunt hircorum: calceamenta pedum eius rustica erant nimis, pannitiosa atque lutos a pellis, curta tunica usque ad nates, calligae repagulatae, vestimenta eius coloris turpissimi erant.

tzige hogerte nasen, grosz und grobelebszen, eineselisch angesicht vnd har als ein ygel ¹⁾. Grosz pe-werisch schuch. Vnd auch ein schwert vmb sich gegurt mit einer zurissen scheiden ²⁾. Sein kappen was mit har geflochten vnd geziert mit einem hyrsen gehörn ³⁾; sein kleit het ein schnode farb vnd was von schnoden tuch. Sein rock ging im pizs auff die scham. Czurissen hosen.

Vala penig Markalf rőuid allapatu ember igen temerdeg es pot-rohos: feie ő neki nagy vala, szeles homloka, piros es szőmőrgös ortzaia: fülei felőtte szőrések, es el ala függenek vala, szemei nagyok es chipa-sok: Aiakijs nagyok temerdekek fölőtte, mint egy lonak: szakala mint a kechkenek: kezei rőuidek es temerdegek, vviai zomokok, labai rőui-dek es felőtte temerdekek valanak: az orra penig (mint ég sos vgorka) temerdek, szeplős es horgos mint á kanyanak ⁴⁾. Abrazattya neki ollyan, mint á szamar nak, haia ollyan mint á baknak a szőre, es sariai igen pa-rasztok valanak, bőre peniglen rut es igen szeplős es fekete mint á sar ⁵⁾; ruhái kurta es chak a bal fenekeig ⁶⁾ er vala, nadrag szellel kiteriedet vala, es minden öltözetei ektelenek valanak.

Az összehasonlításból látni, hogy mind a magyar, mind a német a latin eredeti szövegnek fordítása, mit egyik is, má-sik is majd hívebben és szó szerint, majd a nyelvbeli nehézsé-gek miatt körülírva, vagy félreértésből eltérőleg ád, legfeljebb egy pár közel álló, közbe szúrt hasonlítással bővítve, melyek-nek eltérő volta a magyarban és németben, mutatja, hogy a

¹⁾ Ismét a német saját hasonlata, mit a latin és magyar nem bír.

²⁾ E karddali előállítás szinte csupán a német szöveg sajátja; így már ezen hozzáadás azon említett régi német költői feldolgozásokban is előjő, valamint a codex képein is, hol Markalf torz alakja kard-dal oldalán, neje kulesokkal ábrázoltatik.

³⁾ A német szöveg ezen toldása is esmét csak a latin eredetinek félreértése lehet: capillos veluti sunt hircorum, mi neki kappen — mit hirsch gehörn, sipka szarvasszarvakkal.

⁴⁾ Mint látni e hasonlat a sós ugorkához és kányaorrhoz a magyar szö-veg sajátja, mit sem a latin, sem a német nem bír.

⁵⁾ A „fekete“ kifejezés hiányzik a latinban és németben.

⁶⁾ „Bal fenekeig“ = ad nates, a németben: pizs auff die scham.

két utóbbi szöveg semmi közösségben sincs ¹⁾. Ennél fogva elhagyva itt a németteli további egybevetést, csupán a latin-nal folytatom azt még egy mutatóványban, a latin eredeti szöveg s a magyar fordításnak hozzá való viszonya és ismertetése bővebb kijelölésüül. Markalf neje Polikana leírása:

Vxor quoque eius erat pusilla et nimis grossa, cum grossis mam-mis, comam habebat spinosam, supercilia longa, foetosa et acuta, quasi dorsum porci, barbam ut habet hircus, aures asininas, oculos lipposos, aspectum colubrinum, carnem rugosam et nigram, et massa de plumbo ornatam grossas mammas eius, digitos habebat breues, ornatos annulis ferreis, nares habebat valde grandes, tibiae breues et grossas, in modum vrsae pilosas: tunica eius erat pilosa, et dirupta de tali quidem muliere, quidam iuuenis hos dixit versus

Foemina deformis tenebrarum subdita formis, cum turpi facie transijt absque die,

Et mala res multum turpem concedere cultum, sed turpis nimium turpe ferat vitium.

Rex vero Salomon cumeos conspexisset, sic exorsus est dicens: Quis estis, et unde estis, quod est genus vestrum? Marcolphus respondit: dic tu nobis prius genealogiam tuam et patrum tuorum; et tunc indicabo tibi genus nostrum. Salomon ego sum de duodecim generibus Prophetarum. Iudas genuit Phares. Phares genuit Esron. Esron genuit Aran (stb). — — — Isai genuit Daud Regem. Daud autem rex genuit Salomonem. Et ego sum Salomon rex. Marcolphus

Az ő felesége is neki törpe és igen temerdeg. Nagy á ket chechi ő neki, haia pedig choportos, hosszú á szemöldeke dohos és eles mint a disznónak a serteie, szakalkaiais vagy on mint a kechkenek: á ket füle olyan mint á szamarnak, szemei chipasok, és tekintete olyan mint a merges zomok kígyónak. Teste peniglen fekete és szömörögös, és onbol ontatott plehekkal az ő ket chechit fel ekesítette: vviai rövidke, és vasbol chinalt gyűrökkel befűzte: orra likai nagyok valának; labai rövidke és szörösek mint a meduenek: Ruhai gyapiasok és szellel ki teriettenek. És ilyen aszonyi állatokrol szépen monta egy neminemű bölch imez verseket:

Foemina deformis stb (hasonlón mint a latin szövegben, fordítás nélkül).

Salamon annak okaert hogy megtekentette volna őket, ekképen szola nekik: Michoda emberek és michoda nemzetsegből valok vattok? Markalf pedig ezt haluan ekképen felele: mond meg te mi nekünk először á te nemzetsegedet, és a te atyadfiainak eredeteket: Es en is meg beszéllem a mi nemzetsegünket. Salamon monda: En vagyok a tizenket Patriarkának nemzetsegeből való: (mi itt helyesebb a latin prophetai helyett). Mert Iuda nemze (stb mint

¹⁾ A latin szövegnek leghívebb fordítását adja e helyt a szláv népkönyv.

respondit: Ego sum de duodecim generibus Rusticorum. Rusticus genuit Rustam, Rusta genuit Rustum, Rustus genuit Rusticulum, Rusticulus genuit Tarcum, Tarcus genuit Tarcol. Tarcol genuit Pharsi, Pharsi genuit Marcul. Marcul genuit Marquat. Marquat autem genuit Marcolphum. Et ego sum Marcolphus follus. Vxor mea est de duodecim generibus Lupicanarum. Lupica genuit Lupicam. Lupica genuit Lupidrag. Lupidrag genuit Bonestrung. Bonestrung genuit Boledrut. Boledrut genuit Bladrut. Bladrut genuit Lordam. Lorda genuit Curtam. Curta genuit Curtellam. Curtella genuit Policam. Polica genuit Policanam. Et haec Policana vxor mea. Salomon dixit: Audiui te esse verbum et callidum, quamvis sis rusticus turpis. Quamobrem inter nos habeamus altercationem. Ego vero te interrogabo: tu vero subsequens responde mihi. Marcolphus respondit: Qui male cantat primo incipiat.

a latinban) — — es en vagyok Salamon kiraly. Markalf ezt haluan felele. En vagyok a tizenket parasztsagnaknemzetsegeből: mert Rusticus nemze Rustat, Rusta nemze Rustomat, Rustoma nemze Rusticellust (stb mint a latinban) — — es en vagyok a Follus Markalf ¹⁾. Az en feleségem penig a tizenket Lupikanaknak nemzetsegeből való: Mert Lupica nemzette Lupicanat (stb m. a latinb.) ²⁾. Salamon monda halottam hog igen bövv beszédű es chachogo ranaasz alnok paraszt ember volnal, annak okaert vetekedgyünk beszeddel mi közöttünk. En tegedet kerdezlek: te penig ennekem felely meg minden kerdesimre. Markalf. A ki hituan enekes ez kezgye el ismet elől ³⁾.

¹⁾ E szó is, mint a latin szövegben a media és infima latinitas tulajdona, a francia szónak deákositásával (l. *Ducange* Gloss. a Follis sz. a.), magyar szövegünkbe változatlanul vétetett által.

²⁾ Ezen egy hely, melyben a latin szójáték a *Rusticussal* Marcolfnál, *Lupicával* Polikánánál jellemzetesen előjön, magában kimutatja már szövegünk eredetét, egészen változatlanul vétetvén át, míg a többi népkönyvek kevesbbé vagy többé fordításban s megfelelő saját neveik helyettesítésével adják. Például a szlávban: *Sedlak mel Chlapa*, *Clap mel Chlapca* stb, azaz Parasztnak fia volt. Férfi vagy Ember, a Férfinak fia volt Fiu stb. Lupica is: *pokoleni Wilkohtaveho* = Farkasfaló nemzetségből való. A németben: *Mein Urahne war Rumpolt, sein Sohn hiess Ronepolt, dessen Sohn Rolebrecht*, stb. Polikána ismét a ludak 12 nemzetségből való: *Gänserich, Gans, Gissel* stb. Ellenben ismét e helyből alaposabban lehetne, mintsem a Markulf névnel fogva tévé *Mone*, a fenmaradt latin szöveg német befolyás alatti képződését gyanítani, a benne előjövő *Bonestrung*,

A mutatvány után mely eléggé képes magyarított népkönyvünk kútfejét kimutatni, átmegyek annak legnyomósb azon része vizsgálatára, mely főbb maradandó becsét teszi, t. i. a Salamon és Markalf vetekedéséből *közmondásos részletekre*; mikre nézve elég legyen eleve megjegyezni, hogy annak majdnem valamennyi így nevezhető mondatai (Salamon tételei t. i. kevesebbé azok) maig is nyelvünkön s a köznépnél divatosak, s kezdettől fogva közmondási gyűjteményeink becses részét teszik, a nélkül, hogy ezek egyike is ezen eredeti kútfőre hivatkoznék. De magok a közmondások, példabeszédes kifejezéseikben, mintegy háladatosbak lévén a könyvszerzőknél, öntudatlanul visszahangoztatják mind maig a forrást a hasonlókép közmondásilag emlegetett „*Markalf régi históriájá*“-ban. Így áll még ugyan is e közmondás Kovács nyomán Erdélyinél is felvéve: „*Még a régi Markalf históriáját sem tudja*“ (5406.) és: „*Csunya mint a régi Markalf*“ (5407); Ballaginál: „*Még a Markalf históriáját sem hallotta*“ (5083.); jól magyarázva a latinnal „*ne Aesopum quidem trivisti*.“ De rég feledve lévén már sajátlagi eredete és vonatkozása, *Erdélyi* (Közm. 285. l.) ily jegyzettel kíséri: „e Markalfnak egykor elterjedt híru embernek kellett lenni. Még ma is olvashatni a ponyvairodalomban róla, mint bölcS Salamon udvari bolondjáról, *holott őt a magyar Salamon király bolondjául ismeri a hagyomány*,“ mire nézve Dugonics Píldabeszédei II. 75. lapjára utaltatunk. *Dugonics* e helyt e közmondást „ezért egy jó szót sem adok“ e jegyzettel magyarázza: „*Markalfot Salamon királyunknak bolondját ebédre hívta a zimonyi bíró, ő pedig oda nem ment. Okárúl kérdeztetvén azt mondá: hogy a minapiban is nála volt, még se volt annyi embersége, hogy fáradságát megköszönte volna, az olyan ebédért jó szót nem adok*.“ Ellenben *Szirmay* (Parab. 2-dik kiad. 110.) már I. Mátyás udvari bolondjává teszi: *Morionum de genere memo-*

Boledrut eredeti német nevek még felismerhetők, s különösen az utóbbi összetétele a *Drut* szóval itt jelentősen áll.

³⁾ Itt kezdődik a példabeszédekbeni vetekedés, magyar példányunk említett glossatora a latin közmondás magyar fordítását mindjárt ezen elsőnél így fordítja vissza: „qui verbosior est, incipiat et loquatur.

rabiles sunt apud Hungaros : Oktondy, Bonfordy, Bolond Istók Debrecenbe. *Markalf morio Mathiae I. Regis in proverbio est : Szép vagy, mint a régi Markalf.*“ Vajjon ezen népszerű íróink, már akkor sem ismerék-e népkönyvünket (úgy gyakorlatván a népies irodalom mint ma, annak sajátlagi ösmerete nélkül), vagy hogy csakugyan ily hagyomány királyaink Markalf nevű udvari bohócáról ismeretes volt előttök? ¹⁾ Mi jelenleg az adott mutatvány nyomán már értjük, mily alakot gondol a közmondás a „*szép vagy csunya mint Markalf*“ alatt; s mily históriát vél népünk a közmondásos „*régi Markalf históriája*“ emlegetésével.

Lássuk tehát már a gyűjteményeinkben előjövő népies közmondásokat, melyek egyenesen népkönyvünkből valók, s melyeknek e szerint eredeti kútfője lévén, mutatja mennyire ment át népünk gondolkozása és szólásába, minden ízbe s vérébe. Az összehasonlítást párvonalosan adom közmondásainkkal, ezekre nézve Erdélyi gyűjteményét tevén alapúl, nem csak azért, mert gyűjteményeink legteljesbike, s a megkívántató kritikai kellékek szem előtt tartásával szerkesztetett (míg Ballagié a példabeszédek és szójárásokra is kiterjeszkedvén

¹⁾ Ezen megszokott historizáló ráfogások természetesen itt sem minden alap nélküliek. Igen nevezetesen bizonyítana például népkönyvünk, s nálunk régi, habár csupán latin szövegbeni divatozása mellett, ha például Salamon vagy régibb királyaink korából egy udvari bohóc Markalf nevét volnánk képesek felmutatni, minő igen természetesen ezen ismeretes historiából az udvari vígmesterek neveül átvétethetett; de mi esmét megfordítva is állhat : hogy az udvari vagy nevezeteseb bohócok egyikének ily neve a középkorban a latin népkönyv szerkezetébe csuszott, bár ez utóbbi kevésbbé valószínű. Ellenben I. Mátyás korára nézve már igen könnyen feltehető volna, hogy egy ily udvari bohóc az ismeretes és divatos történet nyomán vette fel a Markalf nevet. A Mátyás korabeli Béli-codexféle szöveg t. i. eléggé tanúsítja, hogy a történet már akkor hazánkban legalább latin nyelven általánosan elterjedt volt. I. Salamon korában megint egy historiai, hazánk történetével összefüggő Marquard név volna felmutatható, az úgy nevezett korontáni gróf, ki Salamon anyjának bátyja, az ismeretes Mária-Cell építője (I. Secul. sext. ad Cellas Marian. peregr. 22.), unokáját ki Salamont hadaival Magyarországon a királyi hatalom visszanyerésére segíté, s az ezen hadban kapott sebében meghalt.

szinte saját külön becsesl bír); de mivel Erdélyinél még különösen itt, s előbbeni általami használatukban, arra is építtek, hogy, mint előbeszédében mondja, ő elébb eredetileg a népnél gyűjtött, és csak azután folyamodott a fen lévő gyűjteményekhez; mit úgy értek, hogy mindenütt, hol a közmondás urát a hozzá mellékelt kezdő betűvel nem adja, ott a közmondást, habár amazoktól is felvétellett, ő mintegy eredetileg még a néptől is újra, mint ily divatút s népszerűt constatálva bírja; mi legjobban képes itt népkönyvünk adandó közmondásai népies divatát és érvényességét kimutatni, s az által népkönyvünk hatását s befolyását tanúsítani. Lássuk azért:

Salamon és Markalf.

Lap.

8. hituan enekes kezgyé.
- iger az oruos egesseget, holot hatalma nincs rea.
- a hol sok asszon nepek vadnak, ot vadnak sok pelda beszede.
9. a kinek pokol szomszedgyavagion ő maga dichiri magat.
- mikor fut a kechke akkor feierlik az ő seggi.
- az teyfeles fazakat mig tele, igen kel a matskatol örizni.
10. az io machkat az io böreiert meg szoktak nyuzni.
- hivv machkat a teies fazaknak kitalalhat.

Erdélyi: M. Közm.

Szám.

8639. hitvány éneket kezdeni.
8821. iger az orvos egészséget, de nincs rá hatalma.
8577. hol sok asszony nép van, sok a példabeszéd.
1751. maga dicséri magát ¹⁾.
4256. mikor fut a kecske, akkor fehérlík a segge (*Kovácsnál* is).
5251. szerdek próbálja meg a macskát.
8774. a jó macskát bőréért meg szokták nyuzni ²⁾.
2621. tejes fazéknak hivatlen szolga a macska.

¹⁾ Hiányzó részét kiegészíti Erdélyi i. h. e magyarázattal: „azaz rosz szomszédja van, vagy ő a rosz szomszéd, különben az dicsérné, nem ő maga magát.”

²⁾ Mint látni a kútfőben, t. i. népkönyvünkben, értelmesb, a kettőztett „jó” szóban levén a kifejezés ereje, mit a mai közmondás elejtett már; példányunk említett glossatora azért még jobban magyaráz fordításával: bonus cattus semper propter pulchram pellem exco-riari solet.

Salamon és Marcalf.

Lap.

10. nem olyan az szép subaknak belől az vviai, mint az derek bellesi ¹⁾.
 — szép dolog a feier fatyol.
 11. á feier fattyol alatt gyakorta moly vagyon.
 — a ki polyuat vet nyomorusagot arat ²⁾.
 — a szamar ily természetű, hogy a hol legeltetik ot nő.
 — a ki mehet metzj, azaz vviat nyalogattya.
 — az kemény faba mikor vered az eket meg od magad, hogy szemedbe ne pattanyon.
 12. nehéz teneked az eszten ellen rugodoznod.
 — a mely abroszt igen el viselnek, szöszsze valik, es csepűe.
 13. az mely püspök felötte halgato, vegre ayton aloua tetetik.
 — az folyo viz ellen ne törekedgyel.
 — elmeieben eszik á ki az euö embernek köszön.

Erdélyi : K. Mond.

Szám.

8868. nem oly szép a suba ujja belül, mint a derék bellése.
 8652. szép dolog a fehér fátyol.
 8651. fehér fátyol alatt gyakorta moly vagyon ²⁾.
 6429. ki polyvát rostál, nem keresi meg a napszámot.
 8874. a számár ott nő, a hol legel ⁴⁾.
 5544. a ki mézet metsz, ujjait nyalogatja.
 8638. úgy verj éket a kemény fába, hogy szemedbe ne pattanjon.
 6115. nehéz ösztön ellen rugodozni ⁵⁾.
 17. a mely abroszt sokan viselnek, szöszszé válik (Dugonicsnál is).
 8834. a mely pap jó hallgató, végre ajtónállóvá teszik ⁶⁾.
 8462. viz ellen úszni.
 8632. elméjében eszik, a ki az evő embernek köszön.

¹⁾ A latin eredetiben : non sunt talia manicae quales pellicia; legértelmesben példányunk latin fordítója: vestis subductae manicae intrinsecus non sunt ita subductae atqui ipsa vestis.

²⁾ Ezen közmondást is csak népkönyvünkől lehet teljesen megérteni, mint Markalf megfelelő válaszát Salamon mondatára : szép dolog a fejeér fátyol a szép asszony embernek fején.

³⁾ A latin eredeti : qui seminat palias, metet miserias.

⁴⁾ Mit Markalf még tovább folytat : a hol sz-k ott ganaioz, a hol hugyik ott öntöz, a hol heuer ott rontya el á göröngyekeket. A latin eredeti értelmeseb : Asellus semper debet esse ubi se pascit, et ubi pascit vnam plantam quadraginta resumit, vbi cacat ibi format stb.

⁵⁾ Ez Pázmány után, de még egy más is Erdélyinél 8831 : veszedelmes ösztön ellen rugódzni; egyébként mind a kettő már a szent írásból van : „contra stimulum calcitrare.”

⁶⁾ A latin eredetiben : Episcopus tacens efficitur hostiarius.

Salamon és Markalf.

Lap.

14. meltan szaggatyak elaszt disznok, az ki á körpa (így) közibe elegyiti ő magát.
- a ki az idegen ebnek kenyeret hany, nem veszi jutalmat.
 - nem igaz barát, á ki meg nem marad a barátságban.
 - sok okokat keres á ki el akar baratyatol szakadni.
15. hamar el vnyya a ki farkason akar szántani.
- a ki retket eszik mind ket felöl horut, alol es fellyül.
 - az hallas ott elvesz, a hol az elme nem vigyaz.
 - meg tompittya az nyilat, a ki lövöldözi a serpenyöt.
16. el veszti az siralmat, á ki biro elöt ielenti sirasat.
- az halalt es á szegenseget el ne titkolliad.
 - á ki tökös az nem egesseges.
 - mikor ülsz a gazdagnak asztalánál, iol eszedbe vegyed mit raknak elődbe.
 - a ki magasb szekben ül az tartya az fő helyet.
17. iol lat a machka, noha a talpat nyallya.
- a meztlenseget senki meg nem foszthattya.
 - a rest ember az hidegben es melegben nem akar szántani.
 - minden kez siet az ő meg szokot vas fazakara.
 - az mord es haragos asszony allat es az füst, és a likas tal, igen nagy kaar az embernek hazaban.
18. sokan vadnak a kik eheznek, es mindaztal meghazasodnak.

Erdélyi: K. Mond.

Szám.

4601. ki korpa közé vegyül, meg eszik a disznók (szinte a régibb latin: qui se miscet furfuribus).
1960. ki idegen ebnek hány kenyeret, nem veszi jutalmát.
570. nem igaz barátság, mely könnyen elmúlik.
8581. sok okot lel, ki el akar szakadni barátjától.
2583. hamar elunja, ki farkason akar szántani (Kovácsnál is).
6554. a ki retket eszik, két felől hurutol.
8623. ha elméd nem vigyáz, hallásod is elvész.
5845. nyilat tompít, ki serpenyőt lövöldöz (Faludinál is).
8590. elveszti sirását, ki bíró előtt jelenti siralmát.
7100. szegénységet el nem titkolhatni (Dugonicsnál is).
8921. a ki tökös, nem egészséges.
8663. mikor ülsz a gazdagnak asztalánál, jól foglald eszedbe, mit raknak elődbe.
8893. ki magasb széken ül, a fő helyet tartja.
5238. jól lát a macska, noha a talpát nyalogatja.
5513. a meztelent nem lehet megfosztani.
6546. rest kéz nem izzasztja az eke szarvát.
2618. kiki a maga fazeka mellé siet.
3555. ártalmas a háznál: haragos asszony, sűrű füst, lyukas tál (Kovácsnál is).
8636. sok van, ki éheznek és megházasodik.

Salamon és Markalf.

Lap.

18. a szegény embernek nincsen kenyere, es meg is ebet keres hogy eltarcha.
19. a ki teged nem szeret, a teged nem ragalmaz.
- chak annyit alogyal a mennyi elég.
- a kitől lehet es nem aloszik, az röstseg art annak.
- igen örüend á rigó : neki felel á szaiko.
- nem egyarant enekel az ehező az elegendettel.
20. mikor az ember rag chak akkor ő nem beszélhet.
- egyenlő keppen meghal mind az ehező es mind penig á ki eleget eszik.
- poklul aloszik a ki nem eszik.
- a mie vagyon az herelt embernek, aszt adhattya szomszed asszonyanak.
21. a holt meh nem sz—k mezet.
- a mit á bac es farkas miuel, tetzik az a nösten farkasnak.
- mikor valaki nyomodgya labadot, vedő (így) el onnat ha banod.
- minden allat hasonlatost keres tarsul magához.
- nagy hazat utal meg, a ki maga magát meg akaria esmerni.
- a ki farkastol fut el, találkozik az oroszlanra.

Erdélyi : M. Közm.

Szám.

1957. ne tarts ebet, ha kenyérhadjad nincs.
8849. a ki téged megszeret, az téged rágalmaz.
8566. csak annyit aludjál mennyi elég.
6548. a kinek lehet es nem aluszik, azt a restség bántja.
6574. igen örvend a rigó, felel neki a szajkó (Faludinal is ¹).
2347. éh a jólakottal nem egyarant dudol (Dugonicsnál is ¹).
8848. mikor az ember rág, akkor nem beszélhet.
8793. egyenlőképpen meghal mind az ehező, mind a ki eleget eszik.
6072. ördöggel álmodik (magyarázva:) a ki éh gyomorral lefekszik.
8697. mi vagyon a herelt embernek, azt adhatja szomszed asszonyának.
5515. döglött méh nem ad mézet.
8645. mit farkas mivel, tetszik a nösténynek ²).
8765. ha valaki nyomjalábad, vedd el onnét ha bánod.
3420. hasonló hasonlóval hamar összebarátkozik (Dugon. is).
8780. nagy házat utál meg, ki magát meg akarná ismerni.
8644. ki farkastól elfut, oroszlanra talál.

¹) Erdélyi mondja e mellett : „kevésbé jól : nem egyiránt énekel az ehező a jóllakottal;“ mi mint látni közelebb áll népkönyvünkéhez, hol ez sajátlag összefüggőleg az előbbi „igen örvend a rigó“ stb közmondással jó elő.

²) A népkönyvben teljesebb, de az „és“ kötő megzavarja, lesz jobban : mit a bak farkas mivel, tetszik az a nöstény farkasnak.

Salamon és Markalf.

Lap.

22. szakachrol találkozok sötöre.
 — a veszteg alo viznek, es az hal-
 gato embernek semmit ne
 hidgy.
 — kinek lova nincz gyalog iar.
 — atkozott a száz esztendös gyer-
 mek.
 — késő az ag ebet tanítani nya-
 kon kötve hordani.
 23. az mely ember két szekken
 akar ülni ha lattya tehát a
 földön maradt ülni.
 — a szívnek bővvegeből szol az
 szay.
 24. az szűkség keszeríti az igaz em-
 bert vetkezni.
 — nem adnak az ebkölyöknek an-
 nyit, az mennyit hizelkedik
 a farka.
 — a ki kesen megyen az asztal-
 hoz, eleyti a kest: etlen ma-
 rad.
 — a könyön futóis mi nem minde-
 nűe eliuthat.
 — lagy pasztor előta Farkas gyap-
 jat sz—k.
 — nem illik az ekesen szolas, az
 bolondhoz.
 25. nem illik az ebhez, hogy nyer-
 get hordozzon hatan.
 — a ki apolgattya es chokolgat-
 ty a barát, nem gyűlöli a
 kost is.
 — minden oesuenyekegy utra tart-
 nak.
 — igen illik az szomi ember melle
 az io borral tele allo fazek.
 26. io louagol a ki hasonlatosokkal
 louagol.
 — nem egyarant enekel az vidam
 es a banatos.

Erdélyi: M. Közm.

Szám.

8870. szakácstúl sötöre találkozik.
 8498. veszteg álló viznek nem kell
 hinni.
 5135. kinek lova nincsen, gyalog
 jár az Pestre.
 8669. átkozott a száz esztendös
 gyermek (l. 3188 és Dugon.).
 1968. késő agg ebet táncra taní-
 tani.
 7262. két szek között földön ma-
 radt.
 7352. kinek szive telve, megnyilik
 a nyelve.
 7549. szükség törvényt ront.
 1948. ne higgy annyit az ebnek,
 mennyit farka hizelkedik.
 4405. elejtetted a kést (Erdélyi
 magyarázza: azaz későn jöt-
 tél).
 2898. könnyen futó sem érhet min-
 denhová.
 6269. lágy pásztor alatt gyapjat
 rug a farkas.
 8596. nem illik bolondhoz ékes-
 szólás.
 1999. az ebre nem vetnek hámot,
 v. 6960. nem illet szamarat
 vörös stb nyereg.
 8583. ki bárányt ápolgat, a kost
 sem gyűlöli.
 8826. minden ösvény egy útra tart.
 7408. szomjasnak kevés vigasztal-
 lás az üres korsó.
 8683. jól lovagol, ki hasonlókkal
 lovagol.
 2384. szomorú nótára válik meg az
 ének.

Markalf és Salamon.

Lap.

26. mindeneke^t tanachal cheleked-
gyel es nem banod meg.
— elég beteg az is, ki beteget
emel.
— mindennek ideie vagyon.
27. mondgy kuhit.
31. az Vvr Isten ot ad essöt a hol
akaria.
32. az szarkaban annyi feier toll
vagyon mennyi fekete.
33. eg alat semminemü allat nin-
chen feiereb az nap vilagnál.
39. nagyobb az természet az szo-
kasnal.
54. ninch nehezebb dolog az asszo-
nyi alat haragianal.
55. vaknak, süketnek es nemanak
kellenni annak az ki az alatta
valokkal bekesse^gben akar
elni.

Erdélyi: M. Közö.

Szám.

7617. tanács^sal tégy mindent, so-
ha nem bánod meg.
729. elég beteg az is, ki beteget
emel.
3751. mindennek van ideje.
4724. kuhit (lásd Erdélyi 249. 1.)
Molnár Alb. mondj kohit.
Szirmay Parab. 145 : kuhit
mondani, manus dare.
8631. ott ad isten esöt, a hol a-
karja.
8875. szarkának annyi fehér tolla,
mint fekete.
8810. nincs fehérebb állat a napnál.
7738. természet nagyobb a szo-
kásnál.
278. nincsen harag asszonyok ha-
rágja felett.
8565. süketnek és némának kell
lenni, ki alattvalóival bé-
kességben akar élni.

Felismerhetjük már ezekből, mikép népkönyvünk a ma-
gyar közmondások egy tetemes részének egyik eddig ismeret-
len kútforrása; közmondásai majdnem összes kincse eddig, mint
látjuk, nagyobbára a néphasználatban fentartva lévén. Azon
néhány még ezen felül, melyeket fel nem találtam, Erdélyi,
Ballagi és Dugonics e célra csupán felületesen átnézett gyűj-
teményeikben, bővebb vizsgálat nyomán, különösen változa-
tokban, hasonlatokban vagy ellentétesekben, még talán nálok
is feltalálható volna ¹⁾. A mindezek feletti vizsgálatokat ér-

¹⁾ Ilyenek volnának például még a népkönyvünkben előjövő követke-
zők, miknek mását hamarjában nem lelem, s melyek még is annyira
ismeretesen s megszokottan hangzanak felénk, mintha ma olvastuk
volna könyveinkben, vagy hallottuk volna népies közbeszédben;
mint: (12. l.) A ki üneit jól tartja, gyakorta eszik a tejből, (12.)
Az igaz bíró a mit ért, azt szólja. (13.) Az erős sas meg szokta
melleszteni az egyéb madarakat. (16.) Minden a mi elődbe raka-
tik, a te hasadba származik. (17.) Mitől retteg az istentelen, meg-

dekes és könnyű volna itt tovább folytatni, kimutatva mikép azok onnét eredetiségökben vagy változásaikban, első közmondásgyűjtőnkől Csimortól kezdve (kinek 1583-ban kijött gyűjteménye, népkönyvünk első kiadásainál, mint látni már jóval későbbi) de szógyűjtőink, szónokaink, népszerű prózaíróink és költőink által is, — mint az azon korhoz még közelebb álló Pázmány, Molnár Albert, Balásfi, Beniczky stb — munkáikba felvéve, azokon át az újabb gyűjteményekbe is bementek, s a népbeszédben megerősödtek ¹⁾. Mind ezt azonban jelenleg itt, nem ugyan a fáradságos munka miatt, miután ez már nálam nagyjából kész, hanem csak azért hagyom el, mert messzebb vinne, mint ezen már is akaratlanul kellett-

esik az őrajta. (17.) Tanulónak gyorsasága teszi a tanítót jóakarátúvá. (18.) Ha te szereted azt, a ki téged utál, elveszted a te szerelmedet. (18.) Ím ma és ím holnap megmivelem : mondja az, kinek ura nincsen. (20.) Együnk igyunk, mert mindnyájan meghalunk. (20.) Mikor az eb énekel, akkor ő sem ugathat. (21.) A ki előbb szól, hogysémmint kérdik, kijelenti magát, hogy bolond. (20.) A túros ló túros lovat keres : és ketten egymást vakarják. (25.) A jó ember jót tehet a gonosz asszonyemberben is. (26.) Ki keveset vet, keveset arat. (26.) Mennél nagyobb dér avagy fagy vagy, annál esikorgósabb az út. (31.) Azt szokták mondani bölcsnek, ki magát tartja bolondnak. (40.) Ott vagy gonosz udvar, a hol nincsen igazság. (47.) A kinek mi vagy szívében, azt forgatja szájában. (55.) Meg kell felelni a bolondnak mindenkoron az ő bolondsága szerint stb.

¹⁾ Így például Beniczkynél is népkönyvünk több közmondásai felverselvék, mint a „lány pásztor alatt gyapjut rúg a farkas; ösztön ellen rugódzni; süketnek és némának kell lenni, ki békességben akar élni st. péld.

(10. v.) Hogy ha csendességben
Kivánsz és békességben
Hajlékodban maradni stb.

(42.) Lány pásztor miatt
Farkas lejtőt rúghat
S gyapjat hányhat előtte.

(108.) Mert az ösztön ellen
Rúgódzni fennye
Ártalmodra fog lenni.

Balásfi még különösen Markalf neve felemlítésével is vonatkozik a népkönyv adomáira, mint egyet nyomán alább érintek is.

nél hosszabbra nyúlt vizsgálatom engedé. Miért még csak azt jegyzem meg, hogy mind ennek kijelentésével, úgy hiszem, eredeti közmondásbeli becses kincsünkön még legkisebb csorbát sem ejtettünk, midőn történetökhöz egy kis adalékkal járultunk, azok netalán idegen eredetét vagy csak külső befolyás általi elterjedtét s divatát kimutatván. Mert volna bár ezen egy centuria idegen, közéjük s népünk szólásába kívülről becsempészett: mi ez még az eddig is felmutatott s összeszedett nyolc ezer és néhány közt. Sőt ez utóbbi számmal se ámitsuk magunkat, azok eredetiségét felényire leszállítani kétszék lévén; kétségbe sem véve, hogy azon számuak, ha nem fele, legalább egy harmada idegen nyelvek, befolyás és érintkezés nyomán jött át hozzánk, épen úgy mint minden más nemzethez mai sajátjának egy része egy másodiktól vagy harmadiktól, ha nem hamarább — mi kisebb részletekre nézve igen is már korábban történhetett — úgy leginkább azon időben, midőn Rotterdami Rézmán híres gyűjteményével a közmondási literatura alapját megveté, miben a classicusnak, s különösen irata nyelvénél fogva a latinnak, jutott a legnagyobb rész. Tudjuk, hogy ennek nyomán nem csak a németeknél, de Europa majdnem minden nyelvein alakultak gyűjtemények, s legtöbbször az Erasmus által felhalmozott tőkét emészték, a nélkül, hogy saját elásott és rejlő kincsök keresésére azonnal kiindultak volna ¹⁾. Mind a mellett kétségtelen, hogy így is, a kezdetben majdan öntudatlanul, de mindinkább öntudatosabbá váló érdekekkel tartatott fen nem egy nemzeti kincs amazok fordítása, magyarázása és glossái közt. Sőt, hogy e tárgyat egyenesen alapjában tekintjük, kétségtelen, miszerint épen azért, mivel ezen szólások minden nemzetek s minden nyelvek régi közös s általános kincsét és természetes őseredeti bölcsességét képezzék, találtak ily első összeállítási kísérletek mindenütt legott ily kész meghonosító

¹⁾ Lásd *Nopitsch Literatur d. Sprüchworter*. Nürnberg. 1822. című, a közmondásgyűjtemények történetét tárgyaló munkáját. Nevezetes a mondottak tekintetéből különösen már Canova nyilatkozata, mint azt *Monenál* (Quellen 187.) felhozva találom, *Hernan Nunez Refranes* spanyol (1555-diki) közmondásainál, Erasmus gyűjteménye classicus eleme ellenében a nemzetit annak fölébe emelvén.

fogadásra, mert már is otthonosak valának; s azért kapott talán jelen népkönyvünk is oly élénk, elterjedt és tartós életre, mert a nép ismeretes bölcseségét beszélé. Ezen felvétel híával Pázmány beszédei azon részeikben, hol a közmondásokra támaszkodik, nem fogták volna azon természetes átható erőt, köz hatást és népszerűséget gerjeszteni, ha szónoklata ezen közmondási gyöngyei egy idegen, alig félszázaddal előbb behozott tudományos, csupán a tanult közönség osztályrészévé vált kincs voltak volna, minőkül kellene azokat tartanunk, ha közmondásaink eredetét az Erasmus után készült Csimor-féle gyűjteménynek és Salamon-Markalf-féle népkönyvek elterjedtével kezdenők számítani. — De valamint a németben még Erasmus előtt ama nevezetes középnémetkori prózairó és egyházi szónok, Kaisersbergi Gailer, hitbeszédei és iratai legnagyobb hatásukat a közmondások felhasználása által gyakorlák ¹⁾, úgy leghíresebb múltkori magyar szónokunk és prózaírónk Pázmány Péter, egy második Kaisersbergként, valamint a magyar közmondásokat beszéde ékeül s hatásaúl felhasználta, szinte azt bizonyára nem mesterkélt compilációk nyomán tevő — melyek aligha szülhetnek vala hatást — de a nép jellemző nyelvének és gondolkodásának, melytől áthatva volt, lángeszű felfogása s alkalmazása által. — Így kellett szóban lévő népkönyvünknek is mindenütt egy ismeretes népies alapelvvel s annak nyilatkozó fogalmazásával találkoznia, hogy az annyira meghonosulhasson, s századokon át e népkincs részletévé váljék nemzetünknel is; mert igaz, mit e tekintetben a népkönyvek hatásáról *Görres* (Volksbüch. 11.) mond: Die Nation ist nicht einem todtem Felsen ähnlich, dem der Meisel willkührlich jedes Bild eingraben kann, es muss etwas ihm Zusagendes in dem seyn, was man von ihr aufgenommen wissen will.

Ezen alapelv mellett a *birálati vizsgálatnak* köteles-

¹⁾ Kaisersbergi Gailer János XV. századbeli (sz. 1445.) nevezetes egyházi szónok beszédei e tekintetben is épen azon beccsel bírnak a németben, mint nálunk Pázmányéi, a munkáiból összeszedett közmondások már 1508 előtt külön megjelentek, e cím alatt: *Scomata Johan. Kaiserbergii concionatoris*. L. Monetól *Zur Gesch. d. Sprichwört*. 187., hol a Nopitschnál elmaradtakat adalékul felhozza.

sége kimutatni másfelül a legcsekélyebbnek látszó erek, izmok és idegek eredetét is a teljes nemzeti életben; hogy előforduló alkalommal, az alkalmazás fontos percében, el tudja határozni, mennyit lehessen ezen egyes atómokra is, melyekből az egész test alakul, minden legkisebb részletig alapítani; mily súly helyhezhető rájuk, meddig ér horderejük, s meddig nem. Ez által is megjön a tárgynak saját külön bece, kimutatva a nemzeti életben nyilatkozó befolyások erejét és hatását, megválasztva ezeket a honitól, mely ha az által apad is terjedelmében, a mi még fenmarad, annál inkább növekedik becsében, mint a próbát kiállott arany. Közmondásainkra nézve legalább, ha még — ismétlem — agyújtóink által ma már 8000-re tettek közül, egy harmadot vagy félrészt levonnánk is, mint idegennel érintkezőt, s azért netalán elsajátítottat; még mindig egy kitünő contingens marad, melylyel mi is a többi népek ezen szellemkincséhez, mint eredeti saját productummal járulhatunk, mely mitsem engedend becsre és számra nézve amazok eredetiének; de minek tiszta felismerését s megválasztását, úgy hiszem, csak is ezen az úton eszközölhetjük: a népies érintkezések kijelölésével, népi irodalmi befolyások vizsgálatával, annyi más meg más, valódi „sexcenta alia“ teendők végzésével. Mi ha magában annyira kicsinyes, annyira nehézkes és terjedelmesnek látszik is, minőnek jelen értekezésünk után sokaknak tetszeni fog: még is vég eredményeiben fontos marad, az egyes szó értéke, a közmondás ereje, a népszólás eredetisége alkalmazására nézve, becsének meghatározása, s ez által egy nevezetes tétel megállapítása vagy eldöntésében, vagy egy szellemvirág megtagadásában, mi által ismét szegényebbekké kellene lennünk. Mindezen tekintetekből mennyire szükséges és kívánatos az ily eljárás, méltányolni fogja minden, kit oly munka valaha elfoglalt, melynek ezek kritikai kellékei.

Azon örvendetes tudomás befolyása alatt, hogy régi nyelvünk az akademia által egyes részletekben ismét tovább, szótárilag is, összeállíttatik, még egy pár feltünőbb és szokatlanabb szót és szólást akarok példányunkból közölni, mit röviden végezhetek, miután a szöveg későbbi, XVI. századi, voltánál fogva kevés eltérőt nyújt. A nevezetesbek: (5. l.) szö-

mörgös = *rugosus*, az 1797. példányban *sömörgös*, s így más helyütt az 1591-kiben is; (5.) *temerdeg* = *grossus*; (5.) *illat* = *foetor*; (23.) *vakondokhiu* = üreg, lyuk (l. Magy. Myth. 309., a hiju, ür s üregről mondottat); (27.) *kuhit mondani* (l. felj. a közmondások értelmezését); (28.) *bincs* = *pastellus*, *pasta*; (28.) *pálcákkal meg-apinálván* = megvervén; (29.) *fazak*, mindig fazék helyett áll; (32.) *megvereitezett* = izzadott helyett; (34.) *mikor ingyen sem vélné* = *quando non putaret*; (37.) *sántál vala* = *sántit vala*; (40.) *huzítani*; (41.) *szőnyeg* = *tapet*; (42.) *horut* = *köhög*, *horutni* = *köhögni*; (43.) *esztergar* = *esztergály*; (43.) *szelence*; (43.) *galyat ember* = *galád*; (49.) *kösöntyü* = *ékszer* (l. a Tájszótár. „régí főrendü asszony medáliája“); (50.) *kofa*; (51.) *zenebona*; (55.) *ingyen sem tudod*; (57.) *serleg*; (58.) *szekszamenta* (*scurrilis* szó, a latin eredetiben : *curgulio et testiculi*).

Valamint a népkönyvünkbeni közmondások, úgy annak bohós, tréfás *eulenspiegel*i *adomai* részletei is maig fentarták magokat népünk tréfás meséiben, hol a számtalanszor visszatérő vonásokban a furfangos mesei kalandhősökről előhozvák, többnyire már az eredeti alap, tudniillik népkönyvünk és Markalf szerepe, minden legkisebb ismerete nélkül. Mindezeknek azonban népmeséink és mondáinkon keresztülívő kimutatásával itt szinte nem időzök, bármily érdekes ez rám nézve, s bár nagyobbára már is összeállítva állanak nálam a találkozások. Röviden például csak azon adomákra figyelmeztetem az olvasót, melyek a Markalf által felállított példabeszédes három tétel bebizonyítása körül forognak, különösen : hogy a „természet erősebb a szokásnál“ stb, mit maiglan azon történetke elbeszélésével szokott a népmese igazolni, melyet erre nézve népkönyvünkben olvasunk. Egyike szinte a népünk közt legelterjedtebb adomáknak a cigányról mese, hogy semmikép sem tudja megszeretni a fát, melyre fel kell akasztatnia, mi ismét azon Markalfról vonással talál, mikép engedelmet nyerve a királytól, hogy azon fára akasztassék, melyet megszeret, szerte jár az egész országban, de ilyet sehol sem talál stb. Mire vonatkozólag mondja már Balásfi Tamás püspök is Csepri Iskola című könyvében (1616-kikiad. 351.l.) ellenfelét, ki a katolikus tan ellenében a bőjt módját magyarázza, vissza-

torolva : *de én azt mondom, hogy, mint Markalf hogy nem találta fát, kire őt felakaszszák, úgy ti is nem találtok olyan bűntőt, a ki nektek tetszenék.*“

Rám nézve nem volna illő, hogy azon nevezetes *mythosi* adalék felemlítését mellőzzem, mely népkönyvünkben felmerül. Nevezetesen beszéli ugyan is, mikép Salamon kérdi Markalfot kifogyhatatlan feleselései és csinjai után, hogy honét van e sok ravaszság benne? mire Markalf felel : „Az te atyádnak Dávid királynak idejében, mikor volnék a te atyád orvosának kis gyermeke, egy néminemű nap, mikor orvosságot csinálnak a te atyádnak : fogának egy saskeselőt, kinek minden tetemét kibontogatták volna orvosságnak, akkor Betsabea a te anyád, vevé annak a szívét, és kenyérhajra tevén teneked a tűzben ennek megsüté : és hogy én ott állok vala, háta megé a fején általveté a kenyérhaját a kin megsült vala, és én megevém : azért a mint vélem az én ravaszságom innét vagyon : minthogy tenéked a szívnek megételéből az bölcsesség.” Így ismeretes maig még e vonás a fenmaradt regék s mondákban a csodás állatokról és a hősökrol. Az utóbbiaknak bizonyos madár-, sőt sárkány-szívnek, fehér-kigyó- vagy madárfőnek stb megevése mindentudást, bölcseséget, a madarak nyelve megértését, kincseket, uralkodást stb eszközöl, mint például nálunk a szép magyar monda tudja Gaalnál (Magy. Märch. 195. L. a többi vonásokat összeállítva Magy. Myth. 234.). Hasonlókép jön ez elő általánosan az ókor regéiben, mint a Demokritosrólí görög mesében, az óéjszaki hősregékben Sigurdrol (*Snorri Edda* 27. Volsunga saga 28.), és számos e körüli legkülönnemű változatokban fentartott hagyományokban (l. *Grimm* 654.); melyek azért szinte kitünőleg tanusítják népkönyvünk távol ókori eredetét.

S itt már első vizsgálatom közlését befejezem, nehogy azon egykét olvasónak, ki talán erőt véve magán eddig követett, türelmével visszaéljek, a hála helyett, melylyel figyelmeért tartoznám *). Jól tudom én, hogy az ily tárgyak szövése

*) Sokkal inkább tisztetem én e folyóirat kevés, de válogatott olvasóit, mint hogy rólok fel ne tegyem, miszerint ily, saját irodalmunkat, annak

ma kimentést és bocsánatot igényel sok tekintetben, mire szívesen hajlok azon úgy is maroknyi munkatársak irányában, kik velem e messze távol téreket bejárják; azonban azt is tudom, hogy éppen a tudomány illetékes férfiai irányában, kik a méltányosság legnemesb érzetétől áthatvák, saját ismereteik benső becsénél fogva, s kik az ily vizsgálatok feltételeit jól tudják, erre éppen legkevésbé van szükségem. Ellenben tudom, hogy a nagyobb élvsovár résznek s az ezt szító irodalomnak sem figyelmét, sem méltánylását ezzel kieszközölni nem leszek képes, valaminthogy rá nem is számolok. Elmondám már másutt, hogy az ily vizsgálatok természetöknél fogva nehézkesek, elvontak s lassu eredményűek, de ezen lassu előmenetel a bizonytalantól a valószínűre, a valószínűtől a bizonyosra munkásságunk azon vég eredménye, a tudomány azon csendes diadala, melyet ha a közönség érteni és méltányolni nem képes is, vagy nem akar, még is az általa érlelt gyümölcsön folytonosan élődik. Nincs több mondandóm e tekintetben; de igen is a lelkes társakhoz, kik végre éledő tudományos irodalmunk terein karöltve indulni készek, nem egy figyelmeztető szót hangoztathatnánk tárgyunk nyomán: mily terjedt fürkésző gonddal, mily vizsga szemmel kell behatnunk,

egykori mozgalmait, összeköttetéseit a külföldével, csereviszonyait a népélettel és népszellemmel, ennek a nyelvben lenyomatát s egyéb minnen nemzetünket közelebből ismertető vizsgálódásokat nem csak pusztán tűni, hanem becsők szerint méltatni, élvezni tudjanak; s be ne lássák, hogy, *a tudományt előre vinni* s ekép tudományos jellemét megőrizni kívánó folyóiratnak, mint a mienk, nem lehet feladata a nagy, azaz gondolkodni nem szerető, s azért egyes gondolat- és isme-rongyokkal beelégvő, sőt ékeskedni kívánó közönségnek kedvezve (de ennek is csak látszatva kedvezve) *mindig csak eredményeket*, s ezeket is, „*popularizálva*“ tálalni fel, mi nem előmozdítására, hanem éppen devalvációjára van a tudományosságnak: melyhez ugyan az Új M. Muzeum, a jelenkori irodalomhozi állásánál fogva, járulni, egy némely collegánk kétes becsületességű zaklatásai dacára, járulni nem akar. Folytassa tehát Ipolyi barátunk áldásos vizsgálódásait e nagy fontosságú szakban; folytassák egyéb írói is az Új M. M.-nak kűtfőbecsű közléseit és vizsgálódásaikat, melyek által ezt classicaivá tették, bizvást: így aztán, mellelleges haszonképen lesz ama nemzetmívelőknek is (!) *mit popularizálniok!*

Toldy F.

túl azon fölületes tárgyakon, melyeken ma minden encyclopaediai ismeret az unalomig kérődzik. Ezen vizsgálatoknak minden porszemnyit fel kell karolni, mit az emberi szellem előhozott; — túl a mai fényével kápráztató s felületes simaságával vonzó félszeg világirodalmon, felkeresi tárgyát a könyvtárak mélyében rejlő óságokban és sápadt hártatekereseken; s ha ezek ritka kincseihez nem férhetünk is mindig, még ez nem szolgálhat mentségül, hogy kútfőhiány miatt tevékenységünk pangásra legyen kárhoztatva. Mert ím a pórkunyhó mestergerendája is nyújthat tárgyunknak könyvtári kincseket, csak vizsga szemmel keressük azokat. A jelenkornak fényes külseű divatos irodalma mellett feledjük-e azért a régít, melynek vállán emelkedtünk nagygyá, s mely mindig azon alap marad, melyen magán emelkedhetik a tudomány szilárd épülete. Mily koldusszegény volna a világ, ha minden létező a jövőben már is teljesen elmulandó volna, mint a divatból kikopott pipere. A mint az élet tova halad, összetiporva útjában a rögös múlt göröngyeit, a belőlök felszállt por ráülledptével viszi át annak magvait a jövő sarjául. S ezeknek felismerése a szellem műveiben, mindannyi kimutatása és fölfedezése a kamatozó tőkének, melyet az elődök szellemének hatása az ivadéknak hagyott felhasználásul; ez minden nemes érzületű nemzedék kifogyhatatlan kincskamaráját képezi, mely nélkül becsületesen nem tőzsérkedhetik. Ennek használása és felismerése nélkül is, megvan ugyan hatása a mai divatmunkásságnak, de az előzmények ismerete nélkül, valamint alap hiányában gyökeret nem verhet, úgy ösztöni s öntudatlan jelenségében méltatlan a valódi öntudatos tudomány s irodalom nevére.

Talán helyén volt ezt itt elmondani, egy szokatlan tárgy ismétli fölébresztése alkalmával, mely képes lehetne úgynevezett irodalomszépítőink egynémelyikének jó izlését megkéséríteni, s véleménye szerint irodalmunkban netalán általános rossz izlést gerjeszteni, melyet azután helyre hozni mai népkönyveinknek terhes feladat volna! De bocsánat a kitérésért, mely ugyan az ehez szokottaknál könnyen lel mentséget; valamint sokkal könnyebb mesterség a tudomány rögös útján tett száraz vizsgálatokbani zökögésnél. Azért végül is tárgyamhoz térve, régi népkönyveink érdekében zárom be soraimat, *Görresnek*

vizsgálatunkra buzdító szépszávaival: „Wollt ihr sie suchen die Verwiesenen, ihr müsst sie beim Volke suchen, wo sie noch im Leben gehen, und im Staube der Bibliotheken, wo sie schon viele Jahrhunderte den Winterschlaf gehalten haben! Wecken wir sie denn aus dem langen Schlummer auf, sie werden Wunder staunen, in welchem Zustand sie die Enkel finden; die kleine Schamröthe mögen wir immerhin über uns ergehen lassen!“

IRODALMI NAPLÓ.

— Történelem és rokon. — *Egyetemes Történelem*, melyet érettebb ifjak és olvasók számára írt *Maar Bonifác*. Győr, 1855. N8r. VII. VIII. füzet, 209—496 l. Mindenik füzet 48 kr.

Romai dolgok a cenzorok behozatásától egész Hannibal halálaig; mely után a Macedonia, Görögország és Syria elleni hadviselések elbeszéléséhez készülvén, beszövi a macedonai történeteket nagy Sándor halála után, a görög állapotokat szinte ez időtől Corinth veszedelméig, Syria történetét a Seleucidák alatt, Egyiptomét a Ptolemaeusok alatt, a tudományok itteni történetével, s megkezdi a zsidó dolgok rajzát melylyel e gazdag és érdekes tartalmu füzetek megszakadnak.

Világtörténet, Bumüller Jánostól. Magyarítva a második bővített és jav. kiadás után *Fenicz János* nagybárkányi plebános által. Kiadja a Sz. István-Társulat. Pest, Herz János bet. 1854. n8r. Első kötet első füzet 1—256. l. füzve 48 kr.

Az Orosztörök Háború, történeti jegyzetekkel stb. Szerk. *Fényes Elek*. Második kötet, V. VI. Pest, 1854. Landerer és Heckenastnál. N8r. 193—288 l.

Europa első typometriai közönséges földrajza. Országlárok, egyetemek, gymnasiumok, akademiák, együletek, társaságok, katonák, nagykereskedők, nagy merények igazgatásai stb számára kiadja *Raffelsperger Ferenc*, földíró . . . Bécs, 1854. a cs. k. szab. első typogeographi müintézet raktárában. Fol. 15 ft.

E vállalatnak jobb magyarítót kívántunk volna.

A Statistikának legujabb állása közgazgatási s tudományos tekintetben. Írta Dr. *Konek Sándor*, egyetemi r. jogtanár. Pest, 1855. Kiadja Heckenast G. N8. VIII és 136 l.

— Jog- és törvénytudomány. — *Jogtudományi s Törvénykezési Tár*. Szerkeszti több magyar jogtudományi író hozzájárultával *Tóth Lőrinc*, hites ügyv. s magy. akad. tag. Pest, 1855. kiadja Heckenast G. N8r. Eddig három füzet 1—340 l.

Első speciális közlönye e tudománynak, tudományos, nagyobb-részt azonban gyakorlati cikkekkal, s teljes irodalommal. A dolgozók közt a szorgalmas szerkesztőn kívül legnevezetesebb jogtudósaink neveivel találkozunk, melyek Fogarasi János, Wenzel Gusztáv, Szinováczy György, Schuster János egyetemi tanár stb.

Romai Magánjog, többnyire Heimberger és Schilling Brúnó után írta Dr *Henfner János*, cs. k. egyetemi jogtanár. Első kötet : Bevezetés, általános rész, külön rész első könyve : Személyjog. Pest, Heckenast G. sajátja. 1855. N8r. 294 l.

A legelső magyar munka e nemben, a legnevezetesebb írók után, de a forrástanulmányozás jeleivel minden részben. Valóságos alapmunka, s a tudományos jogtan mulhatlan kiegészítője, ritka szabattossággal s világossággal dolgozva.

Büntető Törvény Magyarázata. Írta *Nyáry Gyula* báró, volt Pest-megyei törvényszéki ülnök. Első füzet. Pest, 1855. Müller Emíl nyomd. 16r. 155 l.

A Végrendeletek készitési módja és az örökösödési rend és jog. Oláh László végrendelezési . . . terjedelmesebb munkájának kivonatja. Pest, 1855. Müller Gyula sajátja. N8r. 88 l. füzve 40 kr.

Az Atyafiság és Sógorság tilos fokozatai a házasságban, különösen protestánsok számára. Írta *Kovács János*, eszényi ref. lelkész. S. Patak, a főiskola bet. 1855. N8r. 82 l. füzve 32 kr.

Jegyzetek az egyházjogi ellenészrevételekre a „Religio“-ban adott „Felelet“ fölött. (Bacsáktól. Pest, Trattner-Károlyi bet. 1855.) 4r. 15 l.

Tárgyai : 1. A püspökök törvényhozó hatalma mint jogkútfő. 2. Receptio. 3. A püspökök egyenkint is apostolok. 4. A pápai főhatalom korlátai. Vonatkozással a Religio 1854-ki II. félévi 55. és 56. számokban adott Podhorszky-féle ellenészrevételekre.

— Természeti tudományok. — *Sauer Ignác* egyetemi tanár urnak kórodai előadásai a *Keletindiai Hányzékelésről*. Közli Dr *Poor Imre*. Kiadták a gyógyászat hallgatói. Pest, 1855. Emích G. nyomd. N8r. 43 l. füzve 40 kr.

Értekezés (a) keserűvizekről általánosan, különösen pedig az alsó-alapíróról, és első jelentés ezen víz használatáról . . . Dr *Eleméry Ferenc* által. Pest, 1855. Müller Emíl nyomd. 8r. 31 l.

Okszerű Bortermelés hegyaljai kézikönyve. *Szabó Dávid* orvostudortól. Pest, 1855. Emích bet. N8r. 136 l. füzve 1 ft 20 kr.

— Egély. — Különféle viszonyokra vonatkozó *Papi Dolgozatok*. Szerkesztő *Fördös Lajos*, kúnszmiklósi ref. lelkész. Hatodik füzet : *Kulifay Zsigmond* kúnhegyesi ref. lelkész *Egyházi Beszédei*. Második füzet. Kecskeméten, kiad. Szilády Károly. 1855. N8r. 196 l. — Hozzájárul :

Fördös Lajos Szentirati Szókönyve (Concordantia) 33—64 l. „Amnon“ cikkszóig. A kettő együtt 1 ft 20 kr.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

JUNIUS, 1855.

VI. FÜZ.

ÚJABB KÉT NAPOM GERENDEN.

(Febr. 2, 3. — 1855.)

VASS JÓZSEF,

kegyes szer. áldor, irod. tört. tanár s lyc. könyvtárnoktól Kolosvárt.

1. §. Erdély maga egy gazdag történelmi tárház, és történetei mind mainapiglan nincsenek megírva. Kútfőink tanulmányozását is tüzetesen csak most kezdjük. Kellőleg azíránt sem tájékozók eddigelé magunkat, mit bírunk e téren. Köröttünk senyvednek, porladoznak nemzeti multunk évkönyveinek tekercei illetlenül csendben, veszendőben, mint a tündéerkertek mesés aranyalmái a hervatag fűben. Lajstromoznunk, ismertetnünk, s az enyészet karjai közöl kiragadva az utókor-nak biztosítanunk kell a múlt századoknak örökségképen reánk szállott becses emlékeit. Meg kell gazdagítanunk ez ismeretlenségökben elveszetteknek hitt emlékekkel nemzeti irodalmunk letűnt időszakaszait, s bebizonyítanunk tények súlyerejével, hogy míg Nyugot-Europa a béke aranykorát polgárisulására használná: addig mi, a béke áldásait élvező európai államoknak előharcosai, vérrel és ésszel áldozánk a népek s nemzetek közműveltsége szent ügyének. Első teendőnk tehát: tisztába jöni minmagunkkal történelmi emlékeinkre nézve; második: ezeket rendszereznünk, s évfolyamos kiadásokban,

mint közvagyon, az utókor számára biztosítanunk; harmadik: alaposan tanulmányoznunk, s a nemzeti történelem épületének bevégezésére fordítanunk. Mindebből a szellemi haszon kettő; első: hogy nemzeti életünk múltja minden viszonyában híven lerajzolva állandó előttünk; második: hogy nemzeti irodalmunk az ősök kitartó munkásságának ismeretlen kincsei kiaknászásával megtermékenyül, tetemesen gazdagul.

Az első perctől, melyben Erdély magyar fővárosában nemzeti irodalmunk történetének tanszékére léptem, a jelen napig ezen eszme foglalta el egész valómat, kötötte le előkelőleg figyelmemet. Ez volt irányadója, fő rugója a társadalmi téren működésemnek. És én a szíves tisztelet legőszintébb nemével hajlok meg azon nemes hazafiak előtt, kikkel eszmém, igyekezetem, lankadatlan törekvésem céljára nézve találkoznom szerencsés leheték. Ezek sorában a nemzeti dicsőség, különösen Erdély múltjának lángszeretetével fénylik fajunk egyik kiváló dísze, büszkesége, gr. *Mikó Imre* úr ő exclja.

2. §. Erdélynek is mulaszthatlan kötelességében áll meghozni tartozását, áldozatát a nemzeti irodalomnak, tudományosságnak. Akkor midőn fajunk értelmi öszvesége a nemzet szellemi erejét, s általa műveltségét, az irodalmi tényezők öszszeható működésével, kifejtteni törekszik: Erdély — hahogy nagy őseinek dicső pályájára árnyékot vetni nem akar, — álmoss-gyáván nem maradhat hátra.

3. §. A nemzetek évkönyvei sokszor szellemben, irányzatban egymáshoz közel rokon korokat, időszakokat tüntetnek fel. A jelent a múlttal összevetve, legott kiemelkedve szemléljük a múlt század utolsó évtizedét, melyet az irodalomban nyilatkozó nemzeti életerő, s erélyesen visszaható szellem bélyegez. Azon idő-tájatt, midőn az irodalom fontos rendeltetésének alapos felfogásától átmelegült, fellelkesült nemzet legnemesebb erőit a *nyelv* és *nemzetiség* ikerérdeke körül öszpon-tosítá: Erdélyben e két eszme érdekében két külön társaság keletkezett. Egyike volt ezeknek a *régi kéziratok társasága* (Societas philohistorum Transsilvanica). Erdély akkori nevezetességeinek fénysora ¹⁾ sietett szívvel, észszel, értékkel ezen,

¹⁾ Gr. Teleki Lászlónak febr. 18. 1794. évről szóló érdekes lajstroma szerint, melynek kézirati példánya kezemnél van, a társaságnak 78

irányzatában korszerű, céljában végtelen fontosságu társaságot gyámolítani. Pénz elég, tudományos anyag temérdek gyűlt halomra. Felkerestettek ez érdekből egyesek; a könyvtárak kézirat-gyűjteményei, az ősi családok iratszekrényei felhányattak, átvizsgáltattak. Mindenütt ébredés, zsendült élet, életpezsgés, munkásság. Alig volt e szép hazában történelmi család, mely a társaság szent céljához illetékével ne járult volna. Lajstromozás, rendezés, minden oldalú meghányás után bekövetkezett a társaságnak tényben nyilatkozó életideje. Azonban soha eléggé nem fájlalható, hogy a vállalat, a latin nyelv uralkodó szerepe-, s a százados megszokás beható erejénél fogva, balirányt vett. A deák szerkezetű történelmi emlékeknek elsőség adatott a magyar kútfők felett. A felébredt nemzeti szellem ereje hideg közönyben nyilatkozott e ferde irány ellen. Dacolás a nemzet ifjú életével, a korszellemmel, s a közbirodalom határaihoz mindinkább közelgő csatazaj megzsibbaszták, s két kiadás után ¹⁾ megbuktatták a jobb sorsra, tartósra életre méltó társaságot. A lelkesedés lelohadt, végkép kialutt. Magányba vonultak a jelesek. A szerkesztői irodákba síri csend, tétlenség állt be. Minden megszünt; vesztve volt az egész. A drága szerzemények, a nagybecsű irattekercsek, a kézirati egyetlen példányok titkon elosontak ide vagy amoda, az általános feloszlás szomorú napjaiban. Hervasztó szünet, halotti csend időszaka állott be. Az életnek semmi nesze, jele sehu.

Nap folyt nap után, év évet követett : s Erdély történelmének mezeje még mindig ugarban hevert.

4. §. Benső hivatásul, alapos készültséggel bíró, s nagy

pártoló és munkás tagjai közt 5 grófnő, 1 bárónő, 32 gróf, 13 báró, 27 nagy birtoku nemes említettik.

¹⁾ L. Christian. Schesaei Saxonis Transsilvani Ruinae Pannonicae libri quatuor. Ex edit. Wittemberg. Ann. M.D.L.XXXI. reęusi Cibinii M.DCC.XC.VII. in 4-o — Scriptores Rerum Transsilvanarum. Cura et opera Societatis Philohistorum Transsilv. editi et illustrati. Tomi II. Volumen I. Complexum Ambrosii Simigiani Historiam Rerum Hungaric. et Transsilvanic. Adcurante Josepho Carolo Eder. Cibinii. M.DCCC. in 4-to. — Schesaeusnak az első kötet másodík darabjában ígért „*Anecdota*“-i elmaradtak.

számu emlékek birtokában két munkaedzett hazafit látunk a hosszú szünetelés után egymásnak baráti jobbat nyújtani azon megfontolt eltökéléssel, hogy Erdély historiai irodalmának félbenahagyott művelését felfogni s tovább fejleszteni képesek és kitartók. E két tisztelt név: gr. *Kemény József* és *Nagy-Ajtai Kovács István*. Vállalatuk „*Erdély Történetei Tára*“ cím alatt létrejött. Két kötete van birtokunkban ¹⁾ s a harmadik kéziratban gr. Kemény József gerendi gyűjteményében. A folyó század negyedik évtizedében a mindinkább tetőpontja felé rohanó magyar országos életnek zaja elnémítá a komoly tudományok Múzáját: s ez okozá hihetőleg, hogy a nemzet bárkájával együtt, e közfigyelmet ébresztett s meleg pártolásban részesült vállalat is zátonyra jutott.

5. §. A vészterhes fellegek elvonultával fajunk ébred, eszmél, cselekszik. Janus-arccal emelkedik nemzetünk körében a nemzeti irodalom, mely míg egyikkel a nyelvfejlesztés, nyelvtérjesztés üdvös irányzatánál fogva a jövőbe tekint, az utókorra hat; másikkal a múltnak homályban szendergő nagyszerű emlékeire veti pillantatát, s azokat nemtelen rejtekökből napfényre derítvén, belőlök merít és nyújt életbölcseiséget, vigaszt, erőt s kitartást a jelen s jövő nemzedéknek. A nemzeti irodalom mindkét iránybani hatásának jótékonyasága, a tudomány, közműveltség, s nemzeti életerő táplálásának érdekében felszámíthatlan.

6. §. Ember mindenre nem született. A munkafelosztás irodalmunk körében is követelhető. Erdély, történelmi múltjának nagyszerűségénél fogva, a historiai szakmára van meghíva. És a komoly meghívást jól értették sokan. Körébe sietének ezek azon nagylelkű hazafinak, ki észszel és pénzzel tud is, akar is áldozni azon szent ügynek, mely fajunk egyik életügye. Gr. *Mikó Imre* ur ő excelja állt *Erdély történelmi kiadatlan emlékei* ügyének élére. Sebes esze, mély belátása mindenüvé elhat, hol ősi irathagyományok sejthetők. Személyesen a hely színén, levéllel a távolban ébreszt, lelkesít, részvétre serkent. Tevékenységének eredményei már is tetemesek. Szívesen en-

¹⁾ L. I. köt. (1540—1600. időköri emlékek). Kolosvárt. 1837. 8r. XXV. és 256. l. — II. köt. (1566—1613. időköri emlékek). Kolosvárt. 1845. 8r. XIII. és 291. l.

gedvén magát a fontos ügy szolgálatának, a hideg tél egyik zordon napján remény és öröm közt sietett Gerendre, Erdély első történettudósához. A nemes gróf leereszkedő kegyessége utitársul szerénységet emelé fel maga mellé: és így másodszor nyílt alkalom, tisztelhetnem Gerend egyik nagytudományu földesurát, részletesebben átvizsgálhatnom páratlan gyűjteményének historiai részeit. E kutatások teszik *gerendi újabb két napom* eredményét, melyet egy rendszeres egészbe foglalva közzétennem, felint a tudományok felé delejtő lelkem vágya, s szaktudósaink iránti forró tiszteletem.

7. §. Folyó évi febr. 2-kán útra kelénk.

Nem ecsetelem ismételve a Kolosvártól Gerendig kigyózdó jól kövezett útvonal egyes vidékeit. A természet téli szendere most úgy sem nyújthatna tájképeimhez bájvonásokat. Hóval fedett dombok, hóval borított hajladozó völgyek, az árkok partjain meredező hófuvatagok, a galyakhoz tapadt, ágakra települt csillogó zuzmara, a rengeteg megdermedt sudarain visítva végig nyargaló fergeteg, a nyomás alatt felfelsikoltó fagyos hó mind, mindnyájan búsan emlékeztetének az eltemetkezett anyatermészet tetszhalálára. Elzárkozva tehát az alvó természet halvány, fagyos képétől, s hintónk hátulsó részébe mélyedve, eszméink — miként a kikelet pillangói — a múlt idők virányainak emlékvirágain szállingóztak. Delesti öt óra tájt a grófi lak előtt állott meg kocsink. Benyitánk a gróf szerény lakába, mely egyszersmind dolgozószobája. Kölsönös üdvözlés után, egészen honn érzők magunkat. Egy futólagos körültekintés, és pillantatunk a ház egyik asztalán veszteglő iratesomókon állapodott meg. Negyedréti izmos öt kötetre voltak felosztva ezen kéziratok. A tudós háziúr örömsugárzó arccal jegyzé meg rólok, hogy Erdély tudósainak, irodalmárinak mauzoleumai. Rendezésöket épen ez nap végezte be. Hány lángész, mily szellemnagyság a múltban; mennyi nemes igyekezet, mekkora tudománykincs az ezrekre menő lapokon; de egyszersmind mily roppant ismeret, kitűrés és ernyedetlen buzgalom mindezeknek összeállításában! ¹⁾).

¹⁾ E kötetek forgatása közben eszembe jutott jeles igyekezetű *Kertbeny* nagy figyelmet ébresztett vállalata. A t. gróf egyéb ritka

Gr. Mikó Imre ő exelja kirándulása célját bizodalmasan kijelentvén, a közlékeny háziúr átvizsgálásul, sőt szemelvényezésül egész kéziratárát ¹⁾ szíves volt önkényt felajánlani. Kegyes engedély következtén, más nap reggel hét órakor a páratlan kézirtár iróasztalán jegyezgetéshez láttam. A gazdag okmány-gyűjtemény, s a chartophylaciumok izmos foliánsai jelenleg munkakörömön kívül esvén, kizárólag a *történelmi folyó munkákkal*, melyek nagyobb vagy kisebb terjedelmű egészeket alkotnak, foglalkodtam. Másfél nap alatt negyvenegy negyedréti, és harminckét ívrét-nagyságu kötetet forgattam meg figyelemmel. Vizsgálódásom, s jegyezgetéseim eredményét itt adom rendszeres egészben.

Hogy jegyzeteimmal mind magam tisztában legyek, mind t. olvasóm magát kellőleg tájékozhasssa, a 280 darabra menő emlékek tömkelegébe ily rendszert vezettem:

I. Ország-történelmi emlékek.

A) XV. — B) XVI. — C) XVII. — D) XVIII. — E) XIX. század.

a) Magyar kézirati munkák.

β) Deák szerkesztmények.

γ) Német szerkesztmények.

II. Vallás- és műveltség-történelmi emlékek.

A) XV. — B) XVI. — C) XVII. — D) XVIII. — E) XIX. század.

a) Magyar kéziratok.

β) Deák szerkesztmények.

γ) Német munkák.

Ily beosztás mellett, nézetem szerint, mindent saját helyén lelhet a szaktudós. Ha bevezetésül még azt jegyzem meg,

könyvei közt leltem Sándor István *Magyar Könyvesházának* egy példányát, mely a levelek közé illesztett írópapiros-szeletekért negyedréti-alaku kötést nyert. A t. gróf ezt kézikönyvül használja, s nagybecsű bepótlásai a nyomtatványt tetemesen fölűlmulják. Ezer meg ezer hiányt, rést töltött be itt a közel negyven éven át szakadatlanul buvárkodó szellem. Vágy gerjedt bennem a t. gróf példányának ezen „*unicum*“-át derek *Kerbenynk* birtokába átjatszani.

¹⁾ 20,000 (húsz ezer) darab. — V. ö. „Hon és Külföld.“ Szerkeszti Szilágyi Ferenc. Kolosvár. 1841. 4r. 29. sz. a *jegyzetb.*

hogy azoknak kedvéért, kik a gerendi gazdag kincstárt netalán igénybe venni szándékoznának, minden egyes kötet alakját, folyó-, sőt (hol ez, időm rövidsége miatt, lehetséges volt, vagy készen kaphatám) lapszámát is utánvetém, a tárgy érdemleges részletezésébe bocsátkozhatom.

I. ORSZÁGTÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

A) XV. század.

a) Magyar kézirati munka.

Kászon székelv széknek Csik-széktől kiváltképen Lázár Bálint által lett hajdani elválásának leírása. (Másolat) XXII. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Anonymi Saxo-Transsilvani Chronologia Rerum Hungarico-Transilvanicarum ab anno 9 usque annum 1500. IX. 4r. 182 l.

2. Chronica Civitatis Schaesburg. Ab a. 1198—1663. X. 4r.

B) XVI. század.

a) Magyar kézirati munkák.

1. Borsos Sebestyén krónikája Erdély történeteiről. 1490—1584 ¹⁾. Folytatta Szabó Nagy Ferenc. 1584—1658. III. ívr. 173 l.

2. Rövid magyar krónika. 1521—1534. XXXIII. ívr.

3. Gálfi Jánosnak, Bátori Kristóf és Zsigmond uralkodások alatt ország tanácsosának, rabságában készített önéletrata. 1540—1585. XXV. 4r. ²⁾.

4. Székely István krónikájának folytatása. 1558—1601. XVII. 4r. 18 l.

5. Centum et quinque epistolae, ab anno 1572. usque 1600., quas ex sic dicto Batoriano protocollo autographo desumptas descripsit Josephus Benkő (Benkő másolata) ³⁾. XXIV. ívrét.

6. Historiai jegyzések 1541, 1543, 1589, 1594 és 1602-ről. XXII. 4r.

¹⁾ Saját koráig Székely István száraz jegyzeteit írta ki.

²⁾ Kiadatott: „Erdélyország Történeti Tára.” I. köt. Kolosvár. 1837. 8r. 77—81 l.

³⁾ Nagy részt magyar szerkezetű levelek gyűjteménye.

7. Csik-Szentkirályi Bors János krónikája 1595—1619. XXII. 4r. ¹⁾).

β) Deák szerkesztmények.

1. Anonymi Historia, qua ratione dimidia decimae Dominis Schelkensibus sint ademptae. 1411—1553. XXV. 4r.

2. Series Vajvodarum Transsilvaniae, ab anno 1500. usque 1594. XX. 4r.

3. Francisci Forgách, episcopi quondam Varadiensis, de rebus suo tempore in Hungaria gestis commentarii. 1540—1582. V. ívr. ²⁾).

4. Joannis Lebelii Elegia de oppido Thalmud (hodie *Talmács*). 1542—1559. X. 4r.

5. Profectionis Serenissimi Principis Joannis II. electi Regis Hungariae ad Caesarem Turcarum modus et series. 1566. (Egykoru s hihetőleg eredeti kézirat). XXIV. ívr.

6. Christiani Schesaei, Saxonis Transsilvani, Ruinae Pannonicae Libr. V, VI, VII, VIII. — — — atque XII. Statum Reipubl. et Religionis in Ungaria et Transsilvania, temporibus Joannis Sigismundi Zapolya complexi. VI. 4r. 219 l.

7. Stephani Szamosközi Rerum Transsilvanicarum pentadis quintae libri, anni 1598. et 1599. Vol. I. 468 l. — Vol. II. 952 l. — Pentadis sextae liber I. 84 l. Pars I. XIV. — Pars II. XV. 4r.

8. Martini Schmeizel Sciagraphia, seu Collegium Historicum Transsilvaniae. VII. 4r. 3—496. l.

9. Acta initi anno 1595. inter Rudolphum Caesarem et Sigismundum Bátori Transsilvaniae Principem foederis. XXV. 4r.

10. Paria Privilegiorum, aliorumque diversorum instrumentorum, pro tempore emanatorum, et exscriptorum, industria Danielis Trapoldini, notarii Reipublicae Mediensis, 1596. Intermixta sunt et alia quaedam, scitu notatuque necessaria. XXVI. 4r.

¹⁾ Kinyomatott „Erdélyország Tört. Tára.“ I. köt. Kolosvár. 1837. 8r. 179—182. l.

²⁾ Ezen munkáját a tudós főpaprak kiadta ugyan Horányi Elek, Pozsony. 1788. 8r. de annyira elborítva hibákkal, hogy alig használható. — V. ö. Siebenbürg. Quartal-Schrift. Bd. I. 435. l.

11. *Diarium regiminis Principis et Cardinalis Andreae Bátori. 1598—1599. XXII. 4r. „Varia.“ 3. sz.*

12. *Stephani Szamosközi Rerum Transsilvanicarum pentadis quintae liber I, II, III, IV et V. integer, et pentadis sextae libri primi pars maxima, usque ad mortom Georgii Borbély, quae 1603. die 13-a Decembris accidit, perducta. X. ívr. 1062 l.*

13. *Ambrosii Simigiani Pannonii, notarii Comitatus Szolnok interioris in Transsilvania, Rerum Ungaricarum, post Bonfinium gestarum, libri quatuor. Cum indice copioso, ordine alphabetico digesto. Claudiopoli, in platea Tordana. Anno Domini 1604. IX. ívr.*

γ) Német nyelven szerkesztett művek.

1. *Chronik des Hieronymus Ostermayer. 1520—1561. XIX. ívr. 1).*

2. *Grundriss einer Geschichte des fürstlichen Siebenbürgens. Von Georg Jeremias Haner, Superintendenten. 1540—1562. XIX. ívr. (E kézirat vége az 1848. forradalomkor elpusztított.)*

3. *Beschreibung der herrlichen Thaten, welche der hochgeborne Fürst und Herr Sigmund Bátori, Fürst in Siebenbürgen, Herr beider Walacheien und Moldau, wieder den Erbfeind männlich erzeigt und begengen hat. Durch Samuel Dilbaum, Bürger in Augsburg, aus mancherlei Missilien fleissig zusammen getragen. 1596. XXXI. 4r.*

C) XVII. század.

a) Magyar kézirati munkák.

1. *Enyedi Pál: Ének az erdélyi veszedelemről. 1598—1605. XXIII. ívr. 178—193. l. 2).*

1) Megjelent „Deutsche Fundgruben.“

2) Ennek épen azon példányát, melyről Benkó József azt jegyzé meg, „hogy szebben lenni sehol nem látta, mint Galanthai gr. Eszterházy Jánosnál,“ (l. Új M. Muz. 1853. V. v. máj. füz. 221. l. — V. ö. Hon és Külföld. Szerk. Szilágyi Ferenc. Kolosvár. 1842. 4r. 46. sz.) volt szerencsés gróf Mikó Imre úr öxeja Bécsből, gr. Eszterházy László ö nagyságának szivességéből használatul megnyerni. Alakja ezen terjedelmes kéziratnak ívrét. All 337 lapból. A munka átforgatása kezdetén legott egy lényeges dolog vonja magára az

2. Hermányi József, n. enyedi ref. pap continuatiója Bethlen Farkas historiájára. 1601—1660. XVII. 4r.

3. Hunyadvármegyei nagy éhségnek rövid leírása 1603-ban. XXII. 4r.

4. Kemény János fejedelem önéletirata. 1607—1648. Az eredetiről gondosan vett másolat. Két példány. VII. és XI. ívr. (Maga az eredeti gr. Kemény Sámuel ő nságának birtokában, Kolosvárat 1).

5. Károlyi Zsuzsánna, fejedelem Bethlen Gáborné, eltemettetésének leírása. 1620. XXXI. 4r.

6. Gönc-Ruszkai Kornis Ferenc naplója. 1629, 1630 és 1632-ről. a) Eredeti példány. XXXIII. ívr. — b) Az eredetiről gr. Kemény József által vett másolat V. 4r. 4 l.

7. Haller Gábor naplókönyve. 1629—1643. (Benkő József másolata. XXX. 4r. 104 l. 2).

8. Losonci Bánfi György naplója. 1644. (Benkő másolata, előszóval.) XXIX. 4r. 28 l.

9. Enyedi István: Occasio suscepti itineris et belli Principis Georgii Rákóci II. in Poloniam. XXIX. 4r. 130 l. 3).

10. Sepsi-Köröspataki úr, Kálnoki István naplókönyve, melybe befoglalta I. Rákóci György erdélyi fejedelemnek 1645-ben a felséges ausztriai ház ellen az erdélyi hadakkal Morvaországba és Szileziába menetelének rendjét. (Benkő másolata, előszóval.) XVIII. ívr. I—VIII. és 1—26. l.

11. Gönc-Ruszkai Kornis Gáspár kézirata familiájának viszontagságairól és történeteiről (gr. Kemény József másolata). 1594—1683. XXII. 4r. 25 l.

olvasó figyelmét. Erdély veszedelmének szakaszait lesi itt az ember: de ez legott az első veszedelem után megszakad, s a 32-dik lapon bele vegyül Erdély korirati történelmébe. Enyedinek eredetie tehát azon időtájatt, midőn másolgatásához láttak, már csonka lehetett. Erre utal gr. Kemény József példánya is.

1) Rumynakhibákkal elborított kiadását (I. Monumenta Hungarica. Pest. II. köt. 1816. — III. köt. 1817. 8r.) ebből lehetne egy újabb s hibátlan kiadással a feledékenységeknek átadni.

2) Kóvári Lászlónak szóbeli állítása szerint, eredetie a gyulafejevári püspöki könyvtárban.

3) Magyar szövegű történeti szerkesztmény. — L. Új M. Muz. 1853. V. füz. 231. l.

12. Werner Mihály diárium a házi dolgairól. 1649—1686. (Eredeti példány.) XXIV. 4r.

13. Idősb és ifjabb Köleséri Sámuel rövid naplója. 1657—1685. XXXI. 4r.

14. Nevezetes megmaradása a várban a nagy-enyedieknek 1658-ban, melynek historiáját eképen írta le Dipsei Szabó István, akkori egyházfi. 28-a Octobr. ejusdem anni. XXX. 4r.

15. Nagyváradi Incédi Pálnak maga életében Erdélyországában történt közönséges dolgoknak feljegyzései. 1660—1697. (gr. Kemény József másolata.) ¹⁾ XXI. 4r. 15 l.

16. A Tekéntetes, Nagyságos és Méltóságos Kemény János urnak Erdély-országába való bemenetele 1660. XXII. 4r. ²⁾ XIX. ívr.

17. Napló az 1661-ben április 23-dikától fogva ugyan április 29-ig Besztercén tartott országgyűlésről. XXII. 4r.

18. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1663. esztendőben a török udvar által parancsolt tábori útja Magyarországra Érsekújvárhoz, melyet megírt m. vásárhelyi Rozsnyai Dávid török deák. (Benkő másolata, előszóval.) XXIX. 4r. 54 l. ³⁾.

19. Névtelen író naplókönyve Egri Fodor Sámuel írásából 1663-ra, melyet az eredetiből általírt Közép-Ajtai Benkő József, t. k. udvarhelyi ref. emeritus professor. XXX. 4r. 32 l.

20. Igaz és keresztyén magyarok gondolkozására való rövid materia. Írta Erdélynek a török udvarnál lévő követe Paskó Kristóf. 1665. XIX. ívr.

21. Teleki Mihály tulajdon Apológiája. 1676—1678. XXVIII. 4r.

22. Algyógyi Török Ferenc naplókönyve I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1681-ben Magyarországra tett tábori utazásáról. (Benkő másolata, előszóval.) XXIX. 4r.

23. Die 14-a mensis Julii Szebenben, a marosszéki oszló

¹⁾ Gyula-Fejérvári Dobó József által vett másolata Pesten, Halmágyi Sándor birtokában lévő kézirat-gyűjteményben. Ezt t. Szabó Károly szíves tudósítása nyomán közlöm.

²⁾ Megjelent „Hon és Külföld.” Szerkeszti Szilágyi Ferenc. Kolosvár. 1841. 4r. 56. sz. 217 l.

³⁾ Kiadta Benkő másolatából Szilágyi Ferenc „Hon és Külföld.” Kolosvár. 1842. 4r. 8. sz. 29 l.

vágattatása után, a mely is esék azelőtt való hétfőn, ugymint 8-a Julii anno 1686. Nagyári József beszéde. XXXI. 4r.

24. Méltóságos ifju (II.) Apafi Mihály választott fejedelem inauguratiojakor lött tanítás Nagyári József uram által, Fehérvárt a templomban. 1687. 17-a Sept. XXXI. 4r.

25. A méltóságos Deputatio conclusuminak, az alatt jött leveleknek, arra való választételeknek, és egyéb interveniáló occurrentiáknak anno 1688. mensibus Februario, Martio, Aprili et Majo páriája. II. ívr.

26. Gulacsi Albertnek, II. Apafi Mihály titoknokának, naplókönyve. 1691—1696. Az eredeti kéziratból általirta Benkő József. XXIX. 4r. 131—213. l.

27. Boithinus (*Bojti*) Gáspár : Fejedelem Bethlen Gábor nemzetségéről. (Eredeti példány) ¹⁾. XIX. ívr.

28. Kemény János kézírásából kiírt, franciákkal, svéddekkel, németekkel való dolgok. XIX. ívr.

β) Deák szerkesztmények.

1. Chronologia rerum Transsilvanicarum, ex MS. seculi XV. et Calendario Eberiano, adjectisque ad eundem consignationibus historicis Andreae Oltardi composita. 1002—1667. (Eredeti példány.) XXIV. 4r.

2. Anonymi Series Principum Transsilvaniae, ab obitu Ludovici II. Regis Hungariae. XI. ívr.

3. Samuel Grondzky de Grondi, nobilis Polonus : Epitome praecipuarum rerum ab infelici Clade Mohácsiana, seu ab anno 1526. usque 1663. in Hungaria et Transsilvania gestarum. I. 4r. 735 l.

4. Notata Historica varii argumenti, e vetusto quodam manuscripto excerpta. 1554—1607. XXX. 4r.

5. Josephi Antonii Bajtay, episcopi Transsilvani Fragmenta ad historiam Transsilvaniae. 1571—1696. VI. ívr.

6. Demetrii Napragi (*Napragy*), electi episcopi Transsilvani, De Rebus Transsilvanicis ad S.C. Regiamque Majestatem Memoriale. 1602. V. 4r. 14 l.

7. Stephani Thordai, Mathiae Thatariensis, et Martini

¹⁾ Melynek végére Bethlen Gábor saját kezével ezt írta : „*Keveset írt le benne.*“

Albensis, Brevis Ratio proventuum et erogationum Regni Transsilvaniae, de anno 1602. V. 4r. 10. l.

8. Diarium obsidionis Claudiopolitanae, per Moysem Székely pertentatae. 1603. 21. April. — 9. Junii. XXIV. 4r.

9. Historia Victostrarum ad Álmosd, et in Hungaria per Stephanum Bocskai de generali Petz et Basta 1604. et 1605. reportatarum XXIV. 4r.

10. Alberti Huet Oratio de origine et meritis Saxonum, 1591. die 10-a Julii coram Illustrissimo Principe et Consiliariis recitata; — et ejusdem oratiuncula, recitata 1601. die 30-a Martii, coram Principe et Consiliariis. XIX. ívr.

11. Rerum, in vita a serenissimo Principe, Domino Stephano Bocskai, in Hungaria et Transsilvania gestarum, consignatio. 1604. 1605. XX. 4r.

12. Fragmentum Diarii Valentini Homonnai. 1605. XVII. ívr.

13. Brevis Descriptio, qualiter Serenissimus Princeps ac Dominus Mathias, Archidux Austriae etc. Viennam sit ingressus 19-a Julii, 1608. XXII. „*Varia*“ sz. 4. 4r.

14. Connotationes coevae, ab anno 1619 — 1657. per anonymum Cibiniensem veteri cuidam calendario inscriptae. V. 4r. 2 l.

15. Historia conjurationis contra Gabrielem Bátori, Principem Transsilvaniae, 1611. initae. (A vége hiányzik.) XIX. ívr.

16. Memorabilia Historica circa conductionem agazorum, pro pastoribus saxonis, ad devehenda impedimenta bellica necessariorum, Joannis Simonius, notarii provincialis nationis saxonicae. 1653 — 1655. XXXI. 4r.

17. Testamentum Joannis Henrici Bisterfeld, Theologiae et Philosophiae Professoris Albensis, die 6-a Januarii, 1655. XXXIII. ívr.

18. Nonnulla consignata super partialis conventus regnicolarum Transsilvaniensium Alba-Juliae, 1657. die 25-a Octobris celebratis, actis. XXXI. 4r.

19. Memoria belli Hungarico-Turcici inter Caesares Leopoldum I. et Mahometem IV. Authore Joanne Henrico Andler. 1657 — 1664. XX. 4r.

20. Acta dierum, sub quibus Illustres Principes Georgius Rákóczi et Achatius Baresai, unacum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Szeben super regimine regni Transsilvaniae contendunt, anno 1660. Per Demetrium Kereszturi de Dobófalva observata et conscripta. III. 4r. 269 l.

21. Collectiones actorum Joannis Kemény, Principis Transsilvaniae. 1660. 1661. VII. ívr.

22. Fragmentum Diarii rerum, per Principem Joannem Kemény mense Aprili, 1661. gestarum. XIX. ívr.

23. Deductio, et historia familiae Siculicae Columbán de Olasz-Telek concinnata per Franc. Columbán de Olasz-Telek. Anno 1661. XXIV. 4r.

24. Joannis Bethlen Historia Rerum Transsilvanicarum, ab anno 1662. usque ad annum 1673. XII. ívr. 539 l. ¹⁾.

25. Vera Descriptio criminalis processus et secuti supplicii in tres Comites : Franciscum de Nádasd, Petrum de Zrin, et Franciscum Christophorum Frangepánium, regnante Augustissimo Romanorum Imperatore et Rege Hungariae, Leopoldo I. Anno virginei partus 1671. XIX. ívr. XIII. 4r.

26. Causa criminalis Dionysii Bánfi, 1674. conscripta. XVIII. ívr.

27. Epistola responsoria Joannis Gubasóci, episcopi Vaciensis, ad Suam Majestatem super consilio de compositione rebellium animorum requisito. Tyrnaviae. 22. Januar. 1678 ²⁾. XIX. ívr. sz. 10. a).

28. Puncta conclusionum Leopoldi Caesaris cum rebellibus ³⁾. XIX. ívr. sz. 10. b).

29. Acta comitiorum, Sopronium ad 28-am Aprilis, anni 1681. indictorum. XIX. ívr.

¹⁾ Horányi Elek közrebocsátotta ugyan Bethlen Jánost Bécsben 1782. 8r. két darabban, Kurzbeck betűivel; de oly szerencsétlenül, hogy a bíráló történéz kézirati példányát nem nélkülözheti. A számtalan sajtóhibához, s a tulajdon nevek irtózatossá elferdítéseivel e kiadásban még azon meg nem bocsátható önkény is járult, hogy e történelmi szerkesztményt Horányi tetszése szerint megcsontkítva nyomatta ki.

²⁾ ³⁾ E kézirati maradványok a 25. pont alatt álló történelmi leirással közel viszonyban vannak; a miért is az idézett ívrét-kötetben egymás mellé sorozvák.

30. *Calendarium Historicum*. 1685. XXV. 4r.

31. *Declaratio afflicti status Civitatis Debrecen*, occasione congregationis Poseniensis, 18-a Octobris, aliisque subsequentibus diebus A. D. 1696. celebratae. Celsissimo Principi, Incltyti Regni Hungariae Palatino, Paulo Eszterházy, ceterisque Statibus praesentata, et prius concinnata per Joannem Posalaki, juratum praedictae civitatis notarium. 1685—1696. XX. 4r.

32. *Acta publica in causa infidelitatis Emerici Tököli*, de anno 1685. XXXIII. 4r.

33. *Theatrum Eperjesiense*, anno 1687. die 5-a Martii erectum. Conscriptis Joannes Rezik. XX. 4r.

34. *De Statu Transsilvaniae (1687—1701.) Relatio* P. Rudolphi Bzenski, jesuitae concinnata anno 1701. XXI. 4r.

35. *Idea turbulenti Imperii Ottomanici*. Ex cancellaria Turcica defuncti Vezirii magni, Suliman Bassae. Sub auspiciis Augustissimi et Invictissimi Romanorum Imperatoris, Leopoldi I. repraesentata per Henricum Christophorum Schwegler, S. C. Majestatis linguarum orientalium interpretem Anno salutis 1689. XXXIII. 4r.

36. *Memorabile quoddam anni 1690., consignatum* per P. Stephanum Lakatos, parochum Kozmásensensem. XXIII. 4r.

37. *Idea brevissima Status Principatus Transsilvaniae in familia Apafiana (1690—1698.)*. Conscripta per Michaellem II. Apafi. X. 4r. (Benkő másolata.) XXIX. 4r.

38. *Anonymi Notationes ad Historiam Transsilvaniae*. 1693—1702. XVII. 4r.

39. *Elogium in ornamentum et memoriam Illustrissimae Familiae Bánfianae, ac Excellentissimi, Illustrissimi Transsilvaniae, et Partium Regni Hungariae, eidem adnexarum Gubernatoris Regii, Domini Domini Georgii Bánfi, Liberi Baronis de Losonc, inter quotidianas dissertationes causa recreationis optimo affectu conceptum ac donatum, nec non luci publicae propositum ab unico nunc incltytae stirpis suae nobilissimo haerede, Domino Domino Ladislao Mikola de Szamosfalva, Transsilvano*. 1698. XXXI. 4r.

40. *Diarium Viennense, sive assignationes istorum negotiorum, quae tam in productione de neo-aquisitorum bono-*

rum in Partio existentium, tam vero in variis locis, et cum personis in praesentia vel opere Georgii Wass senioris de Czege Viennae Austriae sunt peractae ac finitae. Inchoatum in anno Domini 1698. mense Decembri. XVI. ívr.

41. Marginales notationes Reverendi Josephi Dienes Hermányi ad primam, idest Keresdiensem editionem Historiae Volfgangi Bethlen. XXIII. ívr.

42. Oltardus : Inscriptiones Chronologicae parietum templi olim Cibiniensis et Coronensis, cum continuatione Martini Oltardi Cibiniensis, Pastoris olim Mediensis. XXX. 4r.

43. Georgii Soterii senioris manuscriptum Historicum. XXX. 4r.

44. Martini Schmeizel Collegium in Historiam Principatus Transsilvaniae. XXVII. 4r.

45. Supplementum in Ruinam Transsilvaniae, a clarissimo Davide Hermanno conscriptum. (Eredeti példány.) XXVII. 4r.

46. De Origine saxonum in Transsilvania. Davidis Hermann. XXV. 4r.

47. Anonymi Dissertatio de ingressu et systemate nationis saxonicae in Transsilvania. XXV. 4r.

48. Historia Cingarorum. Auctore Georgio Soterio, pastore Crucensi. (Eredeti példány.) XXV. 4r.

49. Georgii Soterii Cibinium. XVIII. 4r. 419 l.

50. Fragmenta historica rerum Transsilvanicarum. 1690--1697. XXI. ívr.

γ). Német nyelven szerkesztett művek.

1. Mährische Lantags-Abschiede. a) I. Theil. 1527 — 1607. b) II. Theil. 1609 — 1615. XXXI. XXXII. ívr.

2. Geschichte der Jahre 1600. u. 1601. Aus der Chronica des Andreae Hegyes abgeschrieben. XXXI. 4r.

3. Expeditio Schirmeriana, das ist: Kurze Beschreibung aus was Ursachen Herr Antonius Schirmerus im Jahre 1602. von einen Ehrsamem, Wohlweisen Rath in der königlichen Hermannstadt, nachher Zattmár, und von dar nachher Prag in Böhmen zu Jhro Röm. Kais. Maiest. Rudolpho II. sei ausgesendet worden. Einfaltig entworfen von einem der histori-

scher Wissenschaft Liebhaber. (Andr. Gunesch.) Im Jahre 1699. Mense Martio. 1601—1603. XXII. 4r.

4. Kurz gefasster Bericht von der Belagerung der Stadt Bistritz, welche Georg Basta General unter Jhro k. k. Majestät Rudolphus Röm. Kaiser, im Jahre Christi 1602. vorgenommen, und wie derselbige diese Stadt und Gebiet unter zwein Jahren beängstiget und ruinirt hat. XXXI. 4r.

5. Beschreibung der Stadt Hermannstadt, und ihrer Befestigungswerke. 1603. XXXI. 4r.

6. Diarium dessen in dem Herren ruhenden N. N. W. W. Herrn Johannes Lutsch, vormals gewesenen treuen Königs-Richter unserer Haupt-Hermannstadt, so aus eigene seine Manuscriptis von Worten zu Worten herausgezogen. 1607—1661. XX. 4r.

7. Wie sich der Tyrann Gabriel Bátori gegen die Hermannstädter Bürgerschaft verhalten, und was er darinnen verübet hat, Von Simon Brenner, Hermanstädter Bürger. 1609—1612. X. 4r.

8. Kronik des Kronstädter Rathsherrn Michael Forgach, bis zum 29. Juli, 1631. durch denselben geschrieben V. 4r. 23 l.

9. Auszug aus dem Marcktbuch des königlichen Marcks-Meschen. 1654—1670. XXX. 4r.

10. Pauli Brölft Cibinio-Transsilvani, Wahrhaftige Beschreibung, was sich in der in Siebenbürgen liegender Hermannstadt unter der Rákócischen Belagerung zugetragen im Jahre 1659. und angehalten bis A. 1660. im May. XIX. 4r.

11. Kronstädter Begebenheiten der Jahre 1688. u. 1689. XXXI. 4r.

12. Fides Saxonum in Transsilvania; das ist: Derer Sachsen in Siebenbürgen Treu und Beständigkeit. Aus historischen Grund, von denen zwei nächst verflossenen Seculis gestellet von einem Liebhaber derer Historien. (Andr. Gunesch.) X. 4r.

D) XVIII. század.

a) Magyar kézirati munkák.

1. A Nagy-Enyeden két rendben, ugymint 1657. és 1704-ben esett siralmas és igen veszedelmes romlásoknak rö-

vid és hiteles historiája, Dipsei Szabó István feljegyzése szerint. XXXII. 4r.

2. Idősb Cegei Wass György naplója, 1-ső január. 1704 — 31-ig octob. 1705 ¹⁾ XXI. 4r. 216 l.

3. Gr. Bethlen Miklós : Olajágot viselő Noe galambja. 1704. XVII. ívr.

4. Erdélynek 1705-beli nevezetesebb történetei. Irta Gyalogi János jezsuita XXII. 4r.

5. Sylvae opusculorum P. Joannis Gyalogi, S. I. Tomus prior. Anno 1750 jubilaéo. (Ezen kéziratban egyebek közt, a 347-dik lapon „De rebus Transsilvaniae memorabilioribus anni 1705.“ igen érdekes dolgok magyar előadása kezdetik meg.) XXXIV. 4r. Az egész munka 385 l.

6. Gr. Bethlen Miklós önéletirata. 1642 — 1710. XIII. ívr.

7. Vizaknai Bereck (Briccius), kolosvári orvos, napló-könyve 1693—1715. (Benkő másolata, előszóval,) XXIX. 4r. 3—52. ll.

8. Belgrád hajdani történeteinek leírása, 1717-től. XXX. 4r.

9. Száma azoknak, kik a gyergyai, al-esíki és kászoni esperestségeken pestis által elhaltak 1718. és 1719-ben. XXV. 4r.

10. Losonci Báró Bánfi Farkas naplókönyve bécsi útjáról. 1749. és 1750. XVII. 4r.

11. Erdély- és Magyarországnak historiája. Irta Barabás Sámuel. 1770. (1526—1741.) I. ívr. 466 l. és tárgymutató 30 l.

12. Keresztes Máté : II. József császár háromszéki utazása, 1773. Leirta Keresztes Máté, kézdi-vásárhelyi reform. pap. XXVIII. 4r. I. ívr. 5 l.

13. Hóra támadásának története, akkori levelekben s írásokban. 1784. (Gyűjtögette Aranka György.) — Bölöni

¹⁾ E naplónak, egyéb másolataiban, ily címe van : „Néhai Tekéntetes, Nemzetes Cegei Wass György urnak, Tekéntetes, Nemes Kolos és Doboka vármegyék substitutus főispánjának, nem különben Nemes Kolos városa substitutus kapitányának, hivatalai alatt, 1704. és 1705. esztendőben napról napra szorgalmasan vitt jegyzései s némely correspondentiai.“

Sámuel versei a Hóra-világról. — Enyedi N. N. magyar versei az akkori Zaránd megyei veszedelemről. XVI. 4r.

14. Az 1784-ben támadott oláh zenebonának leírása. Készítette Benkő József. XXX. 4r.

15. Hóra pórhadáról hivatalos nyomozások, akkori eredeti irományokban, I. köt. 1784. XXXIV. ívr. — II. köt. 1785. XXXV. ívr. (Izmos foliánsok.)

16. Torockónak privilegiális ügyét felvilágosító írás vagy historia. XXXIII. ívr.

17. Torda nemes városának historiája, eredete, változásai, törvényes és politikai adminisztráltatásának rövid leírása, Rákosi Csipkés Elek által. (Eredeti kézirat.) XXXIII. ívr.

18. A magyar nemzetnek viselt dolgairól, melyeket ezen nemzetnek kezdetétől fogva a mostani időig, a napkeleti, görög, deák s más írók munkáiból szedett Nagy-Ajtai Cserei Lőrinc. (Az első résznek első szakasza : Az ázsiai hunnuszokról, birodalmoknak kezdetétől fogva Európába történt kibontakozásokig.) XXVII. ívr.

19. Honnan neveztetett Erdély németül Siebenbürgennek? Irta Aranka György. XXX. 4r.

20. Az erdélyi vajdák, a kik szolnok-vármegyei ispánok voltak, melyik Szolnoknak voltak ispánjai : Belső-, Külső- vagy Közép-Szolnoknak-e? Irta Aranka György. XXX. 4r.

21. Huszti András : Magyarok vezetéknévökről írt versek, s nevökből megtetsző igaz eredetök lerajzoltatása. XXVI. 4r. — I. ívr. 5 l.

22. Rabságomban bőjt, és vasárnapi imádságom. Gr. Bethlen Miklóstól. XIII. ívr.

23. Syntagma et Syllabus vivorum et mortuorum, aetate mea qui memoriam non fugerunt. Azaz : Az élőknek és holtaknak, kik életemben hatvanhat esztendeig voltak, összeszedése és száma, valakik eszembe jutottanak. A melyet utolsó vénségében, a következőknek emlékezetére és mulatságokra, öregségében az időnek töltéseért és maga mulatásáért írt le Bárá Al-Torjai Apór Péter, nemes Háromszéknek főkirálybirája. 1741. esztendőben. XX. ívr.

24. Syntagma et Syllabus mortuorum ante aetatem meam. Azaz : A születésem előtt, az 1676-dik esztendő előtt való

holtaknak számuk és nevök, uri, fő s nemesi rendből valók-nak. Kiket historiákból, kézírásokból, hallomásból összeszedett, és utolsó vénségében mulatságnak okáért írt le Bárá Al-Torjai Apor Péter, nemes Háromszéknek főkirálybírája, az 1742-dik esztendőben. XX. ívr.

25. Huszti András: Leírása annak, hogyan ítéltetett meg a reform. consistorium által azon oratiojaért, melyet 1742-ben Szebenben nyomtatott „Jurisprudencia Hungarico-Transsilvanica“ című munkája eleibe tett (ahhoz tartozó irományokkal.) 1742. XXIII. ívr.

26. Erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc, 1707-ben, april. 5-kén, Maros-Vásárhelyen lett dicsőséges inauguratiojának leírása. XIX. ívr.

β) Deák szerkesztmények.

1. Historia Diplomatica de modo et fundamento Regiminis Domus Austriacae in Transsilvania. 1674—1711. VIII. ívr.

2. Observationes Historicae ab anno 1692—1705. VI. ívr.

3. Georgii Wass de Cege Diarium a 10-a Nov. 1700. usque finem anni 1702. perductum de rebus publicis politicis Europaeis. XVI. ívr.

4. Calendarium anni 1701. cum notationibus manuscriptoris Comitiss Samuelis Kálnoki, Cancellarii Transsilvanico-aulici. (Eredeti példány.) XXVI. 4r.

5. Annus 1715-tus, notabilioribus Cancellariae Transsilvanico-aulicae correspondentiis, expeditionibusque ejusdem anni illustratus. Praecedunt nonnullae correspondentiae ejusdem Cancellariae de anno 1701. Collegit, et transscribi fecit Josephus C. Kemény. XXVIII. ívr.

6. Ruina Hungariae, hoc est: Brevis narratio, ex quibus causis et occasionibus florentissimum et amplissimum Pannoniae Regnum et summo sui culminis apice decidit, et de supremo felicitatis gradu in profundissimum servitutis carcerem detrusum est. Conscripta horis subcisivis, annis 1702. et 1703. per quemdam historiophilum. (Eredeti példány. Másolata, előszóval XII. 4r.) XXVII. 4r.

7. Acta publica et correspondentiae Principis Francisci

II. Rákóci, et malecontentorum Hungarorum. Ab anno 1703 — 1711. XXVI. ívr.

8. Jam jam expirantis Transsilvaniae gemitus. Auctore C. Nicolao Bethlen. 1704. XVII. ívr.

9. Literalia, Revolutionem Francisco Rákócianam ferientia; quorum autographa collegerat Samuel Székely de Doba. 1704—1711. XXVI. ívr.

10. Memoria flebilis cladis et stragis Nagy-Enyediensis anni 1704. Auctore Francisco Páris-Pápai, Professore Collegii Nagy-Enyediensis. XXX. 4r.

11. Diarium expeditionis ad comitia, ex mandato Principis Francisci Rákóci, ad 28-am Martii, 1707. Maros-Vásárhelyinum indicta, per Stephanum Tolvaj, Petrum Rákosi, et Josephum Sámsondi conscriptum. XXVIII. 4r.

12. De moderno Hungarorum motu simplex et breve projectum Michaelis Cserei. Coronae. 26. April. 1707. („Rákóci Ferenc fejedelem idejében támadott kurucok motusáról való Projectum.“ Irja az öreg Cserei.) XXXI. 4r.

13. Gróf Bethlen Miklós : Sudores et cruciatus Nicolai C. de Bethlen. XIII. ívr.

14. Nicolai C. de Bethlen „Columba Noe.“ 1714. (Egykorú példány.) XXV. 4r.

15. Descriptio politicae et civilis administrationis Transsilvaniae. Concinnata anno 1721. per Andream Szentkereszti, M. Protonotarium Transsilvaniae. VI. ívr.

16. Codex rerum memorabilium, ab anno 1731—1737. in Transsilvania, ac alibi gestarum. XXV. 4r.

17. Descriptio Civitatis Claudiopolitanae, ab origine repeta. Conscripta anno 1734. XI. 4r. c).

18. Petri Köblös Descriptio Historica factae eliminationis e senatu, et subsecutae oppressionis status nobilium portionatorum in Nagy-Enyed. 1740. et 1741. XXXIII. ívr.

19. Diarium autographum C. Michaelis Teleki, ex Transsilvaniae comitiis anni 1741. una cum Barone Georgio Pontgrác, Comite Ladislao Gyulafi, Barone Joanne Lázár, Petro Binder senatore Cibiniensi, Michaele Schüller, magistro civium Meggyesiensi, ad aulam Viennensem, fine proponendorum Regni gravaminum deputati. XXV. ívr.

20. Acta Diaetae 1741. in L. R. Civitatem Poseniensem pro die 14-a mensis Maji praefixae ¹⁾. XXX. ívr.

21. Imposturae Bogislai Makovzky in Transsilvania, authentice repraesentatae. XVII. ívr.

22. Nomine Ducum et Vice-Ducum, qui olim gloriosissimis Regni Hungariae sub regibus Provinciam Transsilvaniam administrabant. Collecta et decentem in ordinem redacta per Andream Huszti. 1752. XXIV. ívr.

23. Vajvodae Transsilvani, et Comites Siculorum, ex archivis publicis atque privatis collecti, industria Andreae Huszti. 1752. XXIV. ívr. — Másik példány A. D. 1753. XXIV. ívr. ²⁾.

24. Didaci Leypold, fratris laici in conventu Patrum Franciscanorum Esztelnekiensi, Denunciatio, qualiter post stragem Siculorum Mádéfalvenssem Franciscani Esztelnekien-ses pulveres pyrios clam fabricaverint 1764. XXXIII. ívr.

25. Observationes quaedam circa jura Saxonum in Transsilvania, et fori productorii, ex documentis in archivo Coronensi reperibilibus, collatis juris naturae principiis, excerptae 18. Mart. 1771. Auctore Michaelae Gottlieb Hermann, notario publici Coronensis. XXXVI. 4r.

26. Norma itineris suae Imperatoriae Majestatis (Josephi II.) in Transsilvania prosequendi. 1773. XXXIII. ívr.

27. Data quaedam Revolutionis Hóraianae, ex libro Ab-batis Barruel. 1784. XVI. 4r.

28. Historia veteris et novae Daciae. Conscripta per Jo-annem Bapt. Winkler, juris patrii Professorem Claudiopoli-tanum. XIII. 4r.

29. Brevis Biographia Joannis de Hunyad, Gubernato-ris. Conscripta ab N. N. Bojinca. XIII. 4r.

30. Gabriel Kolinovics : De Bello Civili per Francis-cum II. Rákóci suscitato, plurium annorum decursu protracto, et tandem anno 1711. terminato Libri IX. — XIX. 4r. 395 l. ³⁾.

¹⁾ A koronázási ünnepély rendtartásának némi töredékei magyarul, gr. Kemény József ő nagyságának szívességéből birtokomban.

²⁾ E kézirati feljegyzések nem mindenben hangzanak össze : honnét sejthető, hogy írók azokat időnként bővítette s javíttatta.

³⁾ Arankának m. vásárhelyi gyűjteményében két példány; egyik Libr. XII. másík Libr. XIII.

31. *Dissertatiuncula super eo : Num Sanctus Rex Stephanus Transsilvaniam solemnem armorum expeditionem in suam potestatem redegerit, nec ne?* Auctore Andrea Thorwaechter, pastore coetus religiosi ad Ecclesiam Bolkácsiensem. Cum notationibus Josephi Caroli Eder. XXII. 4r.

32. *Curriculum vitae Christiani Ziegler, et varia ejus scripta.* (Eredeti példány.) XXV. 4r.

33. *Philippica Siculica, seu compendium rerum gestarum inclutae nationis Siculicae.* (Usque ad annum 1571.) Auctore Michaelis Mihále. XXVIII. 4r.

34. *Michaelis Mihále Connotationes super nexu familiae suae cum Aporiana, et aliis familiis.* XXX. 4r.

35. *Connotationes de installationibus Gubernatorum Transsilvaniae.* XXXI. 4r.

36. *Johannis Kinder de Friedenberg Descriptio Diplomatica nationis Saxonicae in Transsilvania, et praesertim de fidelitate ejus in Domum Austriacam.* XXII. 4r.

37. *Instantia Nicolai Com. de Bethlen, ex ultima captivitate ad Caesarem scripta.* XIII. ívr.

38. *Moribunda Transsilvania.* Auctore Nicolao Com. de Bethlen. XIII. ívr.

39. *Apologia Com. Nicolai Bethlen, ratione projecti controversi: „Columba Noe“ vocati.* XVII. ívr.

40. *Querelae captivi Com. Nicolai Bethlen de processu suae captivitatis, et quae illam secuta est, totius tragoediae.* XVII. ívr.

41. *Com. Nicolai Bethlen Considerationes de projecto „Columba Noe“ vocato, judicio de illo ferendo, ex conscientia et recta ratione necessario permittendae.* XVII. ívr.

42. *Arbor seu nexus conjurationis Martinovicsianae. Anno 1795.* XXXIII. ívr.

43. *Pauli de Ráda Descriptio historiae arcanae infausti praeteriti belli Rákóciani. 1712.* XXIII. ívr.

44. *Secreta Historia machinationum Rákócii; seu Arcana, per C. Alexandrum Károlyi, ad fidelitatem caesaream regiam redeuntem, plenipotentiarium Caesareo regi, C. Joanni Pálfi ab Erdőd, scripto revelata.* XXIII. ívr.

45. *Pia júbila Collegii Enyediensis super nativitate Pri-*

mogeniti Regii, qui Leopoldi II. nomen accepit. Publico nomine dixit Stephanus Gyula Szigetinus. 1717. XXXIII. ivr.

46. Lusus mundi et ejusdem actus scenicus, prout in humillima familia Aporiana, ab exitu quidem ex Scythia, non interrupta serie nobilis, sic in reliquis eidem sanguine junctis inclytis familiis, opere et veritate Petri Apor, Liberi Baronis de Al-Torja, AA. LL. et Philosophiae Magistri, inclyti comitatus de Küküllő Supremi Comititis emeriti, nec non inclytarum sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai, ut et Miklósvár Supremi Judicis Regii Actualis, in lucem publicam repraesentatus, ad gratam posteritatum memoriam. Anno 1727. XX. ivr.

47. Fragmenta, historiam anni 1738. et 1739. ferientia. XXIII. ivr.

48. Christiani Ziegler, pastoris Schellenbergensis, Tractatus epistolaris de origine Saxonum in Transsilvania. 1755. (Eredeti példány.) XXIII. ivr.

γ) Német nyelven szerkesztett művek.

1. Fogarascher Chronik. 104. — 1707. XXXI. 4r.

2. Die Geschichte der Herrn Richter in Kronstadt, und der während ihrer Regierung vorgefallenen Begebenheiten. Entworfen von Joseph Teutsch, Pfarrer zu Honigberg. 1235 — 1700. XXXVI. 4r.

3. Kurutzen, Geschichte vom Jahr 1704—1709. Verfasst vom Simon Christoph, orator in Kronstadt. XXXVI. ivr.

4. Geschichte der Belagerung von Mediasch durch die Malecontenten. 1705. Von N.N. Schobel. XXXI. 4r.

5. Altes und neues, aufrichtiges Denkmahl der verfallenen Burgen oder Schlösser in Burzenland. Aufgestellt von Joseph Teutsch, adj. Minister. 1750. XXXVI. 4r.

6. Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen, aus bewährten Urkunden herausgenommen, 1000 — 1753. VI. ivr.

7. Besondere Nachricht vom Burtzenland. Ertheilt von Joseph Teutsch, Pfarrer in Honigberg. Anno 1770. XXXVI. 4r.

*) Kiadatott : Siebenbürgische Provinzial-Blätter. 1824. 1—116 l.

8. Das so genannte „Rothe Büchel“ der Stadt Hermannstadt. XVII. ívr. ¹⁾.

9. Kurze geographische und historische Anmerkungen von dem Fürstenthume Siebenbürgen. Verfasst durch Johann Filstich. XXXV. 4r. 342 l.

10. Historische Notizen über Szász-Régen. Von Georg Schüller, evangelischem Pfarrer in Szász-Régen. XXII 4r.

11. Tagebuch der Grenz-Militz-Errichtungscommission. Geführt unter unmittelbarer Leitung des k. k. Hofkriegsrathes F. M. L. Baron Siskovics. Angefangen den 27-ten November 1763.; geendet den 3-ten Februar. 1764. XXIII. ívr.

E) XIX. század.

a) Magyar kézirati munka.

1. Thorda nemes városának históriája. Irta Csipkés Elek. 1823. XVII. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Succincta deductio ortus et progressus nonnularum illustrium familiarum, quae olim in Inclyt. M. Principatu Transsilvaniae exstiterunt etc. Labore et industria Josephi Dobó de Alba-Julia. A. D. 1800. XXVI. 4r.

2. Nomine eorum Magnatum et Nobilium, qui ex Inclyt. Regno Hungariae olim in M. Principatum Transsilvaniae intrarunt, et locum habitationis sibi ipsimet fixerunt tam per connubium initum, quam vero per munus aliquod auspicatum. E fide dignis literalibus instrumentis, ac manuscriptis patriae historicis excerpta labore et industria Josephi Dobó de Alba-Julia. A. D. 1802. XXVI. 4r.

3. Regestrum ex Inclyt. Comitatu de Doboka ortorum Nobilium, ac eo aliunde quoque accessorum etc. Edidit Josephus Dobó de Alba-Julia. A. D. 1804. XXVI. 4r.

4. Series Transsilvaniae Ducum, Vajvodarum, Vice-Vajvodarum, Principum, Comitum Sicularum, Gubernatorum, Generalium, Commendantium, Episcoporum etc. Concinnata per Josephum Dobó de Alba-Julia. XXVI. 4r.

¹⁾ Kiadta Kurz : Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Kronstadt. 1845. 8-o I. Bd. III. Heft. 239—250 l.

5. Dissertatio Diplomatica-critica de Calendarii Eberiani exemplari Josephi Com. Kemény; et respective de contento in eodem Diario manuscripto authentico Stephani Bátori de Somlyó, eruto per C. Josephum Kemény. XXVII. 4r. ¹⁾

γ) Német nyelven szerkesztett művek.

1. Das alte und neue Kronstadt. Beschrieben von Georg Michael Gottlieb Hermann, königlichem Rath. Im Jahre 1801. I. Bd. 1141—1688. XXXVII. 4r. — II. Bd. 1688—1780. XXXVIII. 4r. — III. Bd. 1781—1792. XXXIX. 4r. — IV. Bd. 1792—1800 XL. 4r.

2. Skizze von dem politischen Zustand der siebenbürger Sachsen, kurz vor der Trennung Siebenbürgens von Ungarn und der darauf erfolgten engeren Vereinigung der drei Nationen. Von Joseph Karl Eder XXXI. 4r.

3. Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen. Aus bewährten Urkunden herausgezogen von Samuel von Bruckenthal, Gubernator. XXXVI. 4r. ²⁾.

4. Geschichte der Deutschen im Norden von Siebenbürgen. Nach Urkunden des Bistrizer Archivs verfasst von Joseph Traugott Klein, Stadtpfarrer von Bistritz. I. Theil. 1827. XXVI. 4r.

II. VALLÁS- ÉS MŰVELTSÉG-TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

A) XV. század.

Deák szerkesztmény.

Series Plebanorum olim Capituli Cibiniensis, ad annum usque 1471. perducta, et inscripta libro missali pergamenaceo manuscripto, 1397. exarato, inque bibliotheca Capituli Cibinensis reperibili. 533—563 l. V. 4r.

¹⁾ Kiadta Kurz : Nachlese auf dem Felde der Ungar. und Siebenbürg. Geschichte. Kronstadt. 1840. 8-o IV. Fragment. 81—95 l.

²⁾ Kinyomatott „Siebenbürgischen Provinzial-Blätter.“ V. 1—116 ll.; de nem egészen, miként gróf Kemény József eredeti példányában áll.

B) XVI. század.

a) Magyar kéziratok.

1. Az apostoli Credonak rövid magyarázata a szent-írás folyása szerint. Iratott a kolosvári predikátor Basilius Istvántól. 1568. XXIV. 4r.

2. Egynehány kérdések az keresztyéni igaz hűtről, és azzal ellenkező tudományokról az Istennek egyházában. Egybeszedettek az kolosvári predikátortól, Basilius Istvántól. XXIV. 4r.

3. Az calvinista és az unitáriusoknak vallások között való különbség. XXIV. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Brevis Historia illustris scholae Sáros-Patakinae, a prima ejus origine ad haec tempora. 1530 - 1714. XXII. 4r.

2. Bibliotheca Scriptorum Transsilvano-Unitariorum; sive Catalogus Auctorum Unitariorum, eorumque librorum tam impressorum quam manuscriptorum. Scribebat Palaeo-Thordae, anno 1573. mense Julio, Theophilus Monotheita (=Johannes Tösér de Kénos). XXIV.

3. Onomasticon Pastorum Capituli Cibiniensis 11.V. 4r.

4. Anagnostes Transsilvanus, Historiam Reformatae Religionis in Transsilvania complexus. Auctore R. P. Rudolpho Bzensky. 1499—1540. XXII. 4r.

5. De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transsilvania, atque libris in iisdem impressis. Auctore Theophilo Monotheita (=Johanne Tösér de Kenos). XXIV. 4r.

6. Brevis notitia de vita et scriptis celebrium in Transsilvania Unitariorum. Auctore Johanne Tösér de Kénos. XXXIII. ivr.

C) XVII. század.

a) Magyar kéziratok.

1. A jezsuiták, úgy a rom. kath. püspökök és a reform. superintendések iránt írt articulások és kir. decretumoknak seriese, sub seculis duobus. Ex authentico originali excerpta. 1527 - 1712. XXII. 4r.

2. Nagy-enyedi reform. ecclesiának papjai, kiknek neveiket holmi régi írásokból felnyomozta Hermányi Dienes József XIX. ivr.

β) Deák szerkesztmények.

1. Acta publica universitatis Saxonum ecclesiasticae, inde ab antiquis temporibus Historiam Religionis Lutheranoevangelicae in Transsilvania rite exponentia. 1559—1607. VIII. ívr.

2. Historia Episcoporum Valachicorum in Sclavonia. A fine seculi XVI. usque 1670. XXII. 4r.

3. Vita et labores Joannis Sutoris Rozgoni. (Eredeti példány.) 1618—1654. XXXI 4r.

4. Historica Relatio de tentata anno 1619. Cassoviae interemtione PP. Jesuitarum : Stephani Pongrác et Melchioris Grodecii. XXII. 4r.

5. Descriptio mortis PP. Stephano Pongrác et Melchiori Gradecio Jesuitis Cassoviae illatae, anno 1619. XXII. 4r.

6. Joannis Bisselii, e S. J. Enarratio mortis, PP. Stephano Pongrác et Melchiori Grodecio Cassoviae illatae, anno 1619. XXII. 4r.

7. Andreae Langii (1675. Kacensis, 1682. vero Rupensis pastoris, denati 1702. die 16-a Junii) Matrica Ecclesiarum Kacensis et Rupensis. (Eredeti példány.) 17 l. 4r.

8. Historica Relatio de origine et progressu Missionis Coronensis Societatis Jesu in Transsilvania. (Szerzője hihetőleg Bzensky Rudolf.) 1688—1720. XXII. 4r.

9. Syllogimaea Transsilvaniae Ecclesiae, per historophilum anagnosten (=Rudolphum Bzensky, S. J.) in castrensisbus stativis collecta, et pro strena novi anni sacris commilitonibus in Transsilvaniam advenis, praesentata. 1699. 313 l. XV. ívr. ¹⁾.

10. Joannis Oltardi, Decani Cibiniensis, Historia progressus Christianitatis et Reformationis in Transsilvania. XXIV. ívr.

11. Auto-biographia Stephani Katona Gelei, Ecclesiarum Hungaricarum in Transsilvania superintendentis. XXII. 4r. „*Varia*.”

¹⁾ Említi Pray : Dissertationes Criticae in Annales veteres Hunnorum etc. Vindobonae. 1774. Fol. pag. 170 s) jegyz.

β) Német munkák.

1. Diejenige Schrift, welche im Thurnkopf der kronstädter ewangelischen grossen Stadtpfarr-Kirche verwahrt wird. Verfasst durch Georg Drauth. 1689. XXXI. XXXVI. 4r. (Két példányb.)

2. Beiträge zur Geschichte des hermannstädter sächsischen Gymnasiums. XVII. ívr. 1).

D) XVIII. század.

a) Magyar kéziratok.

1. Miképen osztatott a csíki főesperesség négy főesperestségre, u. m. al- és fel-csíki, gyergyó-szentmiklósi és kászoni főesperestségekre. 1718—1766. Irta Németh József, nagy-boldogasszonyi plébános és főesperest, 1797. XXV. 4r.

2. A szászvárosi reform. ecclesiának története a reformációtól fogva, 1726-ig. Készítette Nádudvari Péter, szászvárosi reform. pap 1726-ban. Folytatattott 1745-ig. XXVI. 4r.

3. Kősziklán épült ház ostroma. Avagy: Oly rövid, de világos historia, melyben a magyarországi protestans ekleziák nyomorgattatások közönségesen, nevezetesen pedig az 1673-dik esztendőben Pozsonyba citáltatott papoknak halálra sentenciáztatások, tömlöcöztetésök, és onnan csodálatosan való kiszabadulások világ elejébe adattatott a Krisztusnak e sok nyomorúságokból kiszabadult szolgálai által, 1676-ban. Mely magyarra fordítottatott 1738-dik *síralmas esztendőben* 2), és bővítettett Bod Péter által. XXXII. 4r.

4. Az angliai unitariusok hite historiájának jelenlevő vagy mostani állapotjának rövid kitétele vagy kimagyarázása. (Két példányb.) XXII. 4r.

5. Benkő József pótlásai, Bod Péter Magyar Athenására. (Benkő saját kézírata.) XXVIII. 4r.

β) Deák szerkesztmények.

1. Literaria, ad historiam PP. Franciscanorum in Transilvania facientia. 1486—1745. VI. ívr.

1) Kiadta Kurz Magazin. Kronstadt. 1844. 8-o I. Bd. II. H. 163—171 l.

2) Az 1738-dik *esztendő* Erdélyben azért volt *síralmas*; mert Rákóczi József mozgalmai miatt többen ott elfogattak. — Gr. Kemény József jegyzete.

2. Brevissimum compendium Principatus Transsilvanici Historiae. 1526—1703. VI. ívr.

3. Continuatio Brevissimi Compendii Principatus Transsilvanici Historiae. Ab anno 1703. usque 1743. *Religiosa* plerumque negotia exhibens. VIII. ívr.

4. Codex Synodalis Ecclesiae Lutheranae in Transsilvania. Ab anno 1565. usque A. 1693. Collectus et conscriptus per Andreám Lang, 1675. Kacensem, 1682. vero Rupensem Pastorem, 1702. die 16-a Junii denatum. Vol. I. 436 l. XXXIII. 4r.

5. Danielis Körneri, Saxo-Transsilvani, Tractatus epistolaris de statu ecclesiae Saxonum in Transsilvania, qui omnes Augustanae Confessionis addicti sunt. Anno 1716. concinnatus. XXX. 4r.

6. Confessio Fidei secundum unitarios, concinnata 1719. per Samuelem Biró, Consiliarium Gubernialem. XXVII. 4r.

7. Historia Religionis unitariae in Transsilvania. Auctore Stephano Ágh, superintendente. Conscripta anno 1774. VIII. 4r.

8. Relatio e Provincia Transsilvanica Sancti Regis Stephani Ordinis Minorum strictioris observantiae, jussu Reverendissimi in Christo Patris, Paschalis a Varisio, totius Ordinis Fratrum Minorum Ministri Generalis. Ex archivo nostro provinciali Vetero-Claudiopolitano excerpta, ac anno 1775. et sequentibus Romam transmissa. II. ívr.

9. Historia Collegii illustris Albano-Nagy-Enyediensis, 1777. IX. 4r. 9. sz. b). — XXX. 4r. — Ugyanaz. Conscripta circa 1704. XVII. ívr.

10. Anonymi Biographiae nonnullorum Pastorum et Professorum Collegii Reform. Claudiopolitani. XVII. ívr.

11. Facies vetus et nova Transsilvaniae Franciscanae. Auctore P. Ludovico Veres, Franciscano. XIII. 4r.

12. Modus et tempus Reformationis Religionis apud Hungaros. XXII. 4r.

13. Auto-biographia Michaelis Cserei de Nagy-Ajta. 1685—1722. XXII. 4r. „*Varia*.“

14. Josephi Benkő Synodi Erdődienses geminae; prior generalis, anno 1545., altera partialis, anno 1555. a Protestan-

tibus Verbi Divini Ministris in Erdőd, oppido Hungariae celebratae. (Benkő saját kézírata.) XXVIII. 4r. ¹⁾

15. Petri Bod Necessaria et utilis Scriptorum Historiae Hungaricae notitia, in qua auctores veteres ac recentiores, qui historiam Hungariae ac Transsilvaniae integram, vel ex parte, civilem aut ecclesiasticam adcurate, vel minus, tradiderunt, cum crisi plerumque recensentur. Adiciuntur in fine adnotatiunculae Josephi Benkő. XXVIII. 4r. ²⁾

16. Versus mnemonici de Regibus Hungariae. 1000—1711. XXV. 4r.

17. Michaelis Cserei historiographi autobiographia, actis, scriptis et documentis ejus illustrata. XXIII. ívr.

18. P. Rudolphi Bzensky, e S. J. Relatio de Ecclesia Transsilvanica. XXXIII. ívr.

19. Sermo de rebus proximi biennii memorabilibus in synodo, 1771. die 8-a Octobr. BIRTHALBINI celebrata, habitus a Georgio Jeremia Haner Superintendente. (1769. — 7-d. sept. 1771. időközi dolgok emlegettetnek benne.) XXIII. ívr.

γ) Német munka.

Die Rolle eines Abentheuerers Bogislaus Ignatius von Makowsky in Siebenbürgen. 1747. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte. Von Joh. Strevei (=Seivert). X. 4r.

E) XIX. század.

α) Magyar kézirat.

Az oláh nyelv művelésére szolgáló intézetek, az oláh nyelvművelő társaság által, melyet magyarra fordított 1808. april 21-d. Magyar István. XXX. 4r.

β) Deák szerkesztmény.

Nomina eorum locorum, ubi olim in Principatu Transsilvaniae sacer ordo Religiosus S. Rom. Cath. Religioni adhaerens residentias habuit, etc. Excerpsit Josephus Dobó de Alba-Julia. A. D. 1806. XXVI. 4r.

¹⁾ Hibás tehát azon állítás (l. Új M. Muz. 1853. V. füz. 244. l.), hogy „mindkét kézirat az erdővidéki esperesség levéltárában van;” ha csak két külön Benkőféle példány létezését fel nem tesszük.

²⁾ Kiadta Kurz : Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte. III. Fragment. 85. l.

γ) Német munkák.

1. Bátori und Weisz. Ein Heldengedicht, in VI Gesängen. Aus der Geschichte Siebenbürgens entnommen, und mit historischen Anmerkungen begleitet von Christian Heyser. XLI. 4r.

2. Meinhard, oder die Kreuz-Ritter im Burzenland. Ein dramatisches Gemählde, mit beigefügten historischen Anmerkungen aus der Vorzeit Kronstadt's. Von Christian Heyser. XLI. 4r.

* * *

8. §. Ezek alkotják *gerendi újabb két napom* eredményeit. Jegyezgetésem bevégeztével, gr. Mikó Imre úr ő exclja oldalán érzékeny bucsút vevék Gerend nagytudományu grófjától, ki irántam tanúsított ritka szívjóságát s hálás emlékezetemben maradandó kegyességét jelenleg azzal tetézte, hogy egy kiváló figyelemre érdemes kézirati művével ajándékozott meg. Címe e műnek „*Könyvészeti Emlény.*“ Korunkban, midőn általában irodalmunk, különösen pedig történeti hagyományaink alapos tanulmányozása, nemzetünk értelmiségének kettős irányzata : a becses mű, mely közel negyven év folytonos fürkészeteinek eredménye, mind a való tudományt szomjazó közönségnek, mind a nemzeti irodalomnak áldozni kész vállalkozó kiadóknak figyelmére méltó. Tartalma lényegesb részeinél fogva minden esetre olyan, mely Toldy Irodalomtörténete mellett — főleg tanárookra nézve — nélkülözhetlen segédkönyv. A mű nem áll még úgy, hogy sajtó alá meheszen; de ha kiadója akad, nekem leend szerencsém, az egészet szükséges kellékeivel ellátva letisztázní. Terjedelmét tekintve 14—15 sűrűen nyomott ívre vetek. A t. olvasóközönségnek előízletül, a vállalkozásra hajlandó kiadónak pedig ingerül, időrendben adom itt az egésznek meglepőleg érdekes tartalmát.

1. A szász-sebesi tanodának 1437-ből; Szász-Sebes ostromának a török által 1437-ban; s egy erdélyi történésznek 1458-ból emléke.

2. Jóslat Magyarország jövődjéről, 1480-ban.

3. Laki Thúz Jánosnak velencei emléke. 1486.

4. Egy magyar költő emléke I. Mátyás király korából.

5. Magyar- s erdélyországi honfiaink, kiknek a külföldön 1472-től 1494-ig saját könyvnyomdájok volt; és a budai könyv-
árusok 1484-től 1525-ig.

6. Tudományos honfiaink a XV. század végén, és a XVI-
diknak elején.

7. Idősb Perényi Gábor emléke. 1509—1512.

8. Erdélyi költők emléke, 1511 és 1520 között.

9. Az 1514-ki pórzendülésnek 1515-beli leírása; és Sza-
polyai Jánosnak I. Ferdinánd házassága elleni törekedése
1514-ben.

10. Zrednai Vitéz János és Eperjesi János emléke 1514-ből.

11. Verbőci István emléke.

12. Budai Simon, magyar költő, Spanyolhonban. 1518.

13. A velenceiek által elfoglalt részei Magyarországnak.

14. A mohácsi ütközetnek egykoru emléke.

15. I. Mátyás király budai könyvtárának emléke.

16. Georgievics Bertalan emléke.

17. Erdélyi Wagner Andrásnak 1549-beli; s hajdani és
mostani hazánkunk ősi emléke.

18. Martinuzi (Utjesenich v. Frater) György megöleté-
sének esztendeje és napja iránti tévedés.

19. Oláh Miklós emléke.

20. Erdősi (Sylvester) Jánosnak 1551-beli emléke.

21. Az erdélyi szászoknak 1552-diki emléke.

22. Istvánfi Pál halotti emléke. 1553.

23. Veranchich Antalnak 1558-beli emléke.

24. Magyarországnak s régiszokásainak 1571-beli leírása.

25. A szombathelyi zsinat s azon korbéli jezsuitáknak
emléke. 1579.

26. Ecsedi Bátori Istvánnak 1586-beli emléke.

27. Draskovics Jánosnak s nejének, Istvánfi Erzsébetnek,
1610-beli emléke.

28. Idősb Rákóczi Györgynek 1627-beli dicséretes emléke.

29. Nemzetéről való panasza Prágai Andrásnak. 1628.

30. Ifjabb Perényi Gábor, eldődei s neje, Salyai Kata,
emléke. 1637.

31. Fröhlich Dávid s kora nevezetesebb embereinek
1639-beli emléke.

32. Idősb Rákóczi György születési esztendeje s napja.
 33. Dobó István s Ferenc; és Lórántfi Mihály és Zsuzsanna 1640-beli emléke.
 34. Magyarország siralmas állapota. 1641.
 35. Bedegi Nyári Bernárd emléke. 1649.
 36. A magyarnak külföldi szokás s öltözet iránti vonzalma. 1654.
 37. Battyáni Ádám emléke. 1654.
 38. Idősb Rákóczi György havasalföldi győzelmének emléke. 1655.
 39. Vesselényi Ferenc nádor érdemeinek, s hasonnevű eldődének 1655-beli emléke.
 40. Selyei Balog István emléke. 1655.
 41. Lónyai, Bátori s Varkucs család származásának, és Lónyai Zsuzsánnának 1656-beli emléke.
 42. A lengyelek ellen viselt háborúnak veszélyes napjai. 1657.
 43. A Boeszkai-családnak nemágazati sora, és Boeszkai István fejedelem emléke. 1664.
 44. Rédei Ferencnek és az akkori időnek emléke. 1664.
 45. Magyar nyomdász, Szenci Kertész Ábrahám halálának éve s napja.
 46. Gyarmati Balassa Bálint magyar költőnek, s eldődeinek 1675-beli emléke.
 47. Vesselényi Pálnak, Szőnyi Nagy Istvánnak, s Magyarországon 1670-ben keletkezett vallási üldözéseknek 1675-beli emléke.
 48. Melotai Nyilas István emléke. 1680.
 49. Csúzi Oseh Jakabnak emléke. 1682.
 50. Lisznyai Kovács Pál emléke.
 51. Bercsényi Miklós emléke. 1685.
 52. Szatmár-Németi Mihály munkáinak 1686-beli emléke.
 53. I. Apafi Mihálynak 1690-beli emléke.
 54. Magyarországnak lelki szegénysége a XVII. század vége felé.
 55. Apor Istvánnak 1695-beli emléke.
- E tartalomból kivehette a figyelmes olvasó, miszerint a mű, tisztán tudományos alkrészeinél fogva, igen érdekes s

olyan, mely irodalmunk, országos életünk s műveltségünk történelmének tanulmányozásában nem nélkülözhető. Fájna a lelkem, ha a mű csak azért, mert erősen tudományos, kényszerülne véka alá rejtőzni. Bizony itt az ideje, hogy nemzeti irodalmunk leszabaduljon már valaha a novella-irodalom gyenge járszalagáról, melyen soha, de soha tudományosan kifejtett, tömött, s műbecsrel bíró irodalomra nem emelkedhetünk. Nálunk minden tudományos vállalatnak rendesen kérsz- (tiszavirág) élete van. Hát e nemzet, mely oly sok s nagy tehetségnek hordja keblében csiráját, örökre bölcső-irodalomra volna kárhoztatva? Míg az ájúldozásba hozó regények torlaszain belül édelgünk: ne is képzeljük, hogy a nagy nemzetek sorába felküzdjük magunkat. Ez az, mit Berzsenyi „lassu méreg, lassu halál“-nak nevez. Tudomány kell nekünk; az a való, az az élet: a ki ezt akarja, azt szeresse.

Tiszteletére siettünk ezután Gerend másik lelkes birtokosának, gr. *Kemény Sámuel* ő nságának, ki ekkor éppen mezei jószágán tartózkodott. Derült nyájassággal s vendégszerető asztallal fogadott bennünket egyéb vendégei környezetében. Könyvtárát ohajtók legelsőben is megtekinteni. Rendezése, a közelebbi viharos idők dülásai után, éppen a múlt héten fejeztetett be. Eredeti helyén, az ősi kastélyban, van az felállítva. A bánatérzet sötét fátyola borult lelkünkre, midőn feléje lépdelünk. A grófi fénypalota, mely egykor vidám külsejével mosolygott le az Aranyosra, a forradalom vészterhes felhőiben elkomorult. Némán, csendben vesztegel az az Aranyos-parton, mint bérctetőkön sziklaváraink, hajdani di-csőségét, szép idők boldog napjait gyászolva. A forradalomkor vad kezek erősen megrongálák ugyan az ősi szerzeményt: mindazáltal tekintélyes számát leltük benne oly munkáknak, melyek minden jelenteseb könyvtárnak díszai. Alig foglal magában művet, melyet saját érdekessége nem jelelne meg; többet olyat, mely bármely könyvtárnak becsülyt kölcsönöz. A kézirat-gyűjtemény felé fordulva, itt lelők a legérzékenyebb csapásokat s tetemes hézagokat: azonban gr. *Mikó Imre* ő exclja a chartophylaciumok néhány jelentékeny kötetét mégis szerencsés volt kiválaszthatni, s használatul a tudomány érdekében szíves tulajdonosától kinyerhetni. — Kilépvén a pusztá

kastély becses könyvtárából, csipős fergeteggel találkozánk, mely az egykor keleti fényben úszott termeken pajzánul végig süvöltött. Ebédhez ülénk. Rövid ideig tartott étkezés után, kocsinkban valánk, mely velünk a fagyos országunton Kolosvár felé robotgott.

9. §. Záradékul utrajzaimhoz még némi fontos dolgokat kell csatolnom. Az illetők, hiszem, kedvesen fogadják a jó szándékot.

Céлом volt *gerendi kutatásaimban*, a letűnt századoknak rejtekben veszteglő hagyományai felderítése által ismereteimet gazdagítani; továbbá, elviharzott nemzeti életünknek általánosan, Erdély gazdag történelmének barátait pedig különösen, jelen *utrajzaim* által, az eddigelé vagy egészen ismeretlen, vagy csak kevesek által ismert codexek iránt tájékozni; hogy kezénél legyenek a férfinak, ki nemzeti történelmünk nagyszerű művének összeállítására nem köznapi szellemének erejénél fogva, hivatalos, mindazon adatszálak, melyek a classikái műegésznek szövegét alkotják.

Érzem én és jól tudom, hogy mindez, mit közlék, csak része azoknak, miket még bírnak, de nem ismerünk: azonban, ki az egészet akarja, részeit nem mellőzheti. És e rész — az egyebünnen ismertek után ¹⁾ — már maga is oly *harminckét* darab szerkesztményt foglal magában, melyek *Szilágyi István-*

¹⁾ Ilyenek: A szécsényi gyűlés végzései. L. Romy: Monumenta Hungaric. Pest. 1817. I. köt. 8r. 215—225 l. — Pótlékok az 1703. — 7-diki magyar történetekhez. Zweig naplójából. L. Tud. Tár. VI. köt. Buda. 1835. 8r. 136—185. ll. — A sárospataki országgyűlés 1708-ban. Közlé Jászay Pál, Csécsi Jánosnak ily című deák kézirati szerkesztményéből: „Memoria rerum quarumdam Belli Hungarici, adversus Domum Austriacam Anno MDCCIII. suscepti. Descripta per Johannem Tsétsi, Saaros-Patachini, ab anno Domini 1705.“ E kézirat, mely a sárospataki ref. anyaoskola könyvtárában nyugszik, maiglan sincs egészen kiadva. L. Országgyűlési Almanach. I. köt. Pest. 1843. 8r. 104—120. ll. Spangár: Magyar Krónika. Kassa, 1734. 4r. 62—89. l. — Országgyűlési irományok. 1708. — Károlyi Sándor, Rákóczi pártján lévő fő hadvezérnek, patense 1708-ban, nemes Aranyos-székeknek. Közli saját gyűjteményéből Lőcsei Sp. Samuel. L. Hon és Külföld. Szerkeszti Szilágyi Ferenc. Kolosvár, 1842. 4r. 95. sz. 401. l.

nak Csereihez írt Adversáriáiban, azon — bár habozva kimondott — állítását, miszerint „e mozgalmak (II. Rákóczi Ferenc) történetének Erdélyben, eddigelé, csaknem egyedüli forrása *Cserei*“¹⁾, tények halmazával homlokegyenest ellenkezőnek bizonyítják. Innen látható történelmi kútfőink nyomozásának fontossága; s innen érthető mily becs és súly helyezendő azon öt vállalatra²⁾, melyek kútfőink közrebocsátását tüzték ki magoknak célul. A harminckét darabhoz járulnak az *Aranka* nagybecsű gyűjteményére³⁾ vonatkozó lajstromból ezek:

1. Erdélyben történt nevezetesebb változásoknak leírása. 1676—1721.

2. Erdély változásai esztendőnként. 1686—1792.

¹⁾ L. Új M. Muz. Pest. 1855. 8r. I. v. Január füz. 33. l.

²⁾ Első: Magyar Történelmi Tár. A kútfők ismeretének előmozdítására kiadja a magyar akadémia történettudományi osztálya. Előrajzát ld. Új M. Muzeum. 1854. VII. v. juliusi füzet 59—62. l. — Második, Toldy: *Analecta Monumentorum Hungaricorum maximam partem inedita*. L. Új M. Muz. 1854. XII. v. decemb. füz. 487. l. — Harmadik Kazinczy Gáboré, melynek első kötetéből nyomtatva van már Illésházy nádor naplója, és Mikó Ferenc historiája, emez érdekes pótlékokkal. Kiegészítik e vállalat első kötetét Szamosközi *magyar* (deák munkájától egészen különböző) történeti feljegyzései. Negyedik: Toldy Tizenhatodik századbéli magyar Történetírói (az Újabb Nemz. Könyvtárban), melyből eddig már Székelyt és Heltait vettük. — Pólyában van még egy ötödik; ennek azonban nevét s rendeltetését más mondja meg.

³⁾ E gazdag tartalmu gyűjtemény, melynek másolati lajstromát f. é. máj. 15-kén vitte gróf Mikó Imre ő excéja Pestre, a nemzet előtt, 1816 óta, teljesen ismeretlen kincs volt e mai napiglan. Hogy napfényre derült, szép igyekezetü *Száva Farkas* barátom figyeelmének köszönheti a haza, ki engem arról magán levélben körülményesen értesíteni kegyeskedett. A drága kincsek kilenc ládában, zár alatt, a marosvásárhelyi reform. collegium repositóriumában, nemzeti tudományosságunk hátrányára, mint földbe ástott kincs, vesztegelnek. Sorsuk *Aranka* örököseinek hazafiságától s országos intézeteink érdekelttségétől függ. A gyűjtemény lajstromának eredetie t. *Geréb Elek* úr kezei közt van, Csík-Csicsóban. A székely hazafiság hinnen engedi, miszerint t. *Geréb* úr, mint egyenes örökös, a gyűjtemény eladására nézve, tud. akademiánk iránt minden szűkkeblü túlkövetelésnek még csak sejtetésétől is mentnek bizonyítandja magát.

3. XVIII. századbeli nevezetesebb politikai történetek. I—III. db.

4. A XVIII. század krónikájának kulcsa. — Erdélynek XVIII. századbeli krónikája. (Mlgs Türi László gondolatja. Harsányi úr jegyzése. I—III. db.)

5. Puncta, que nomine suae Majestatis in Congressu Dietaali tractanda sunt. 1702.

6. Projectum instructionis Commissariorum Inquisitorum pro duo (?) pro Michaele Kendeffi. 1702. (Eredeti.)

7. II. Rákóci Ferenc beszéde és imádsága.

8. II. Rákóci Ferenc levele Kendeffi Mihályhoz, passuálisa és commissiója. (Eredetiek.)

9. Udvarhely-szék Memoriáléja a fejedelemhez. 1708.

10. Torockóval való egyezés puskacsövek, kardok csinálása iránt. 1706.

11. II. Rákóci Ferencnek Vásárhelyre s másuvá szolgálatott éles.

12. 1703-diki nyugtatványok. I—IV. db.

13. Korda Zsigmond parancsolatja 1702-ből, hogy a mi költséggel terheltettek az udvarhelyszéki faluk, adják fel.

14. Görgényvára megvételének leírása, 1704 és 1708-ban.

15. Károlyi Gábor eredeti levele, 1709-ből.

16. A szatmári békeség.

Midőn *Aranka Györgynek* m. vásárhelyi gyűjteményére vonatkozó lajstromát, melynek másolati példányát gróf Mikó Imre ő exclja volt kegyes velem közleni, öröm s remény közt feszült figyelemmel átlapoztam volna, Szilágyi „Adversáriái” mellett legott az *1533-diki Székely Krónika* ügye támadt fel lelkemben. Minthogy e becses ősi emlék hitelességét *Szabó Károly* benső hivatásánál fogva győző okainak diadalmas fegyverével fényesen kivívta : legyen szabad az érdekllett krónikára nézve, záradékul, egy bizalmas kéréssel fordulnom hozzá, kinek szép lelke, két levelében lefestve, oly közel jutott hozzám. Ne szorgalmazza kegyed, tisztelt hazafi! a krónika haladéktalan kiadását. E tárgy már a mult század végén Páris almája volt az *Erdélyi régi kézírások Társaságában*. Sokan izzadtak e vitatárgyban. Temérdek adatok gyűjtettek halomra, s a dolog úgy látszik, oda fejlesztetett, hogy legott sajtó alá

is megyen a nagy figyelmet ébresztett krónika, ha bizonyos tekinteteknél fogva — melyeknek azonban még alapos nyomaira nem juthattam, — *Schesæus* és *Simegianus* elébe nem vágnak. A tárgy körül kifejtett munkálatok mind Aranka ládáiban rejlenek. Várákunk, míg a bűvös szekrények zárai lehullanak. Addig is álljanak itt, kegyednek s egyéb szaktársaimnak öömére, mint napjainkban is létező nagybecsű emlékek a következő lajstromi átiratok:

1. Székelyek eredete. Egy 1533-beli krónika.
2. Az 1533-beli kézirat deákul, a székelyek eredetéről, Mátyá Andrásh által. Négy példány, deákul. Magyarra fordítva és jegyzetekkel kiadva; négy példány.
3. Régi írás a Székely Krónika folytatásából ¹⁾.
4. A székelyek diplomatikájára egy gondolat. (Eredeti.)
5. Készület a székelyek diplomatika historiájához.
6. Székelyeket illető diplomák lajstroma.
7. Krónikák s az illetők: a) 405—1490. b) 604—1590. c) 99—1527. d) 998—1300. és 1192—1241. e) 1000—1200. f) 136—1455. g) 1420—1438. h) 1438—1559. i) 1490—1694. (Ezen legutolsó, két példányban.) ²⁾.
8. Székely krónika, diplomákból szedett esztendőkrészint. 1243—1764. (Végzi a katonaság felállításával.)
9. Székelyek historiája. Lakatos Istvántól, 1702.
10. Krónikai jegyzések. 1540—1794.
11. A brassai templom falain lévő krónika. Deákul és magyarul.
12. Béla király jegyzője és a brassai krónika. Fordította Aanka. (Egy db.)
13. Készületek a székely régiséghez. Comes trium generum Siculorum, et omnium generum Siculorum.
14. Krónikára való jegyzések és készületek.
15. Az 1533-beli krónikára jegyzések.

¹⁾ Nem a 3- vagy 7-dik szám alatt említettetek egyike-e Szigethi Gyula Mihálynak azon példánya, melyet 1695-re hoz fel *Szabó Károly*? Új M. Muz. 1854. XII. füz. 485. l. — Gyula Mihály elhalt; örökösei élnek. Ezeknél a kérdéses példány nyomozására szerencsés voltam t. *Salamon József* igazgató-tanár urat Kolosvárt megnyerni.

16. Ismét az 1533-beli krónikára jegyzések.
17. Az 1533-diki krónikára tett világosító jegyzések.
18. Székelyek eredetét illető *tíz* kérdés és felelet. Az 1533-beli krónikára jegyzések. I. II. db.
19. Eder urhoz küldött válasz, a székely kézirat iránt.
20. Az 1533-diki krónikára *Zabolai* jegyzései ¹⁾.
21. Az 1533-diki krónikának idő szerint való summája.
22. Az 1533-diki krónikának rendje.
23. Az 1533-diki krónikának indexe.
24. Az 1533-beli krónikához előszó.
25. Bevezetés az 1533-diki Székely Krónikába. I. I. III. példány.
26. Maros-szék leírása.
27. Udvarhely-szék leírása. Bikkfalvi Lukácsfi Lászlótól.
28. Háromszék Constitutiója, Szent-Györgyi és Bizini János gróf alatt. 1466. (Sok régiség van benne) ²⁾.
29. Udvarhelyt kelt Constitutiója a székelyeknek. 1505.
30. Maros-szék Constitutiója.
31. Székelyeknek régi törvényei. (Hét db.)
32. A székelyekről költ articulások. 1559—1612.
33. Vizaknai Miklós és Geréb János levele a székeyek successiójáról. 1451.
34. II. Ulászlónak 1511-beli végzése a három nemzetről nézve a perek folyása és appellálásáról.
35. Ulászló (II.), fia, Lajos (II.), születésére illő ökörsütést kéri a székelyektől. 1511.
36. Maros-szék tisztjeinek lajstroma. 1491—1515.
37. Főhadnagyok és főbírák rendje, nemek és ágazato szerint. 1491—1515.
38. Regestrum officialium sedis cujusdam Siculicalis, a anno 1491—1515.
39. Tisztségek rendje tribusok szerint, de anno 1548.

¹⁾ Emlékezik ezekről, a *Siebenbürg. Quartalschrift* után (VI. köt. 284. l. Szabó Károly, Új M. Muz. 1854. XII. füz. 486. l.

²⁾ Egy efélét „A székelyeknek régi törvénye“ gróf *Széchenyi Fere* példányáról *Engel* által vett másolat után *Rumy* is ad: *Monumen Hungaric.* I. köt. Pest, 1817. 8r. 317—336. l.

40. Károly, Dok(?)Káson, Sándor Opur, de anno 1324.
 41. Erdélyi vajdák, fejedelmek, vice-vajdák, és székelyek ispánjai. 1001—1555. (Mellette Cornides vajdái. Aranka Györgytől letisztázva.)
 42. a) A székelyek nemei és ágai; b) Zsigmond császár levele; c) András (II.) király levele az Aranyos-székiekhez.
 43. A székelyeknek nemzetség, rend, nem, ág szerint való különbségökről.
 44. Nemők, ágak, szabadságuk a székelyeknek, de anno 1552. (Kovachich darabja.)
 45. Mátyás (I.) király szabadságlevele a kászoniaknak, de anno 1462. (Eredetie Csíkban.)
 46. Káson-széknek Csík-széktől elválása. (Négy db.) ¹⁾.

CLASSICA LITERATURA.

MAKÁRY GYÖRGY HORATIUSÁBÓL

MUTATVÁNYUL.

Od. I. 9. A fogadóshoz.

Lásd, hófejéren mint üti föl fejét
 Soracte, s immár terhököt a fagyos
 Erdők sem állhatják ki, s jégtől
 A folyamok lenyügözve állnak.

El a hideggel! rakj fáhasábokat
 Tüzedre bőven, s szívesen udvarolj
 Négy évi borral a Sabínum
 Korsaiban, fogadás barátom.

Hagyj istenekre más egyebet, holott
 Leülteték a tengeri vészcsatát,
 S többé az agg gyertyán s cupressus
 Ágai szinte nem ingadoznak.

Holnap mi érend téged, azon ne aggj.
 Ha új napot hagy fényleni rád az ég,
 Azt, jó fiú, fordítsd haszonra,
 Lány szerelem tüze s tánc vidítson,

¹⁾ Egy másolati példánya gr. Kemény József gerendi gyűjteményében.
 L. fentebb a 311. lapon.

Míg vir korodtól messze van a komor
Vénség, Jelenben küzdhomok és mező
Járják, s az éjben folytatandó
Halk susogás bizodalmas órán,

S a vég szugolyban rejtekező leány
Hív árulója, a nevetés, avagy
A zálogok pajzán kis úja-
S karjairól ügyesen lerántva.

Ód. I. 22. Ariscius Fuscushoz.

A ki tisztán él s gonoszúl nem indul,
Nem szorúl Maurus kelevézsre s ívre,
S mérgezett nyíllal teli puzdra sem kell
Öneki, Fusce!

Hév fővénypusztán vigyen útja ámbár,
S vándoroljon bár amaz oly lakatlan
Caucason, s ott hol a mesés Hydaspes
Árja kalandoz.

Ám Sabínumnak vadon erdejében
A midőn zengém Lalagém, s bolyongék
Gondtalan, bár nem vála fegyverem, fut
Tőlem az ordas.

Nincsen ily szörnyű vad Apúliának
Harcias táján cseresében annak;
Júba orszlánok szíkes éltetője
Nem növel ilyet.

Bár helyezz engem sivatag mezőre,
Hol fa nem vídúl melegén a nyárnak,
S mely világrészen sűrű köd tanyáz csak
Rosz levegővel;

Tégy közelb a nap kocsiaihoz engem,
Tégy a házatlan telekekre : ott is
Kedvesem mindég amaz édes ajku,
Édes enyelgő.

Ód. I. 23. Chloéhoz.

Engem futva kerülsz, o Chloe, mint amaz
Ifju gím, mikoron úttalan ormokon
Félénk anyja után les,
S erdő, szél ijedezteti;

Mert ha hűs fuvalom lengtíre rezgenek
A szőlőlevelek, vagy tövises bokrot
Zöld gyíkok mozognak,
Szívvel s térdeivel remeg.

Mit félsz! nem vagyok én marcona tigrised,
Sem gétúli oroszlán, hogy előljelek.
Válj el végre anyádtól:
Immár férfi való neked.

Ód. I. 24. Virgiliushoz.

Oh, most volna-e mód gátolni bánatot,
S ki átalja könyét oly szeretett nagyért?
Zengj gyászt Melpomene; nemde atyád neked
Szép dalszót s citharát adott?

Jaj, hát Quintiliust már örök éj födi?
Ah hozzája hasont tiszta szemérem és
Astraeának igaz vére, szeplőtelen
Hit s jószág mikoron talál?

Ő sok jóknak esék halva siralmaul;
Mint, Virgíl, teneked, senkinek annyira.
Hasztlan kéred elő Quintiliust, holott
Ellenkeznek az istenek.

Légyen bár kobozod zengzete bájosabb,
Mint thrax Orpheusé, melyre fa is figyelt,
Holt kép volt-pirosát már nem igézi fel,
Ha Mercur, kit a hű könyör

Meg nem hajt, hogy a sors útait állja el,
Vesszőjével üzé barna sereg közé.
Szörnyű! de türelem karja puhít azon
Mit másítani nem szabad.

Ód. II. 3. *Deliushoz.*

Tartsd egy irányban, Deliusom, magad
Nehéz ügyedben, s jóban azonszerint

A szertelen vigság zajától
Óva szived, csak úgy elhalandó

Akár busongasz minden időn, akár
Távol füvesben ünnepeken leszesz
Boldog, Falernum mélyen eltett
Hordaiból heverészve inni,

Hol a fenyőfa és az ezüst topoly
Lakályos árnyat szőni együttlenek
Dús lombjaikkal s kútfejétől
Válva futóka patak kigyózik.

E helyre bort és keneteket hozass,
S kellemvirágot, a rövid-életű
Rózsát, míg a kor és a Párcák
Fekete szálai engedendik.

Az összeszerzett ház, berek elmarad,
S a sárga-Tybris-folyta major vele
Mind elmarad tőled, s a kincsek
Halmaza majd örökösre szálland.

Mind egy ha dús vagy, dédösöd Inachus,
Avagy szegény pór, s mint alacson fajú
Pusztán az ég alatt időzzél,
A könyörületen Orkusé vagy.

Mindnyájan egy véghelyre szoríttatunk;
Kijő akárki sorsa előbb utóbb
A titkos urnából, s öröklő
Számkivetésbe röpít a csolnak *).

*) Kitűrést és ihlettséget kívánunk a derék fordítónak, kinek nálunk levő kézírata már a II. könyv vége felé jár. Emlékezhetnek olvasóink *Szlemenics Pál* áttételére is (Új M. M. 1853. XI.), ki eddig egész Horácot befejezte. Mindkét férfi méltó Horác koszorujáért vívni; de elérhető az csak a *multa litura* által, melyhez saját érdekekben s az irodaloméban nem csökkenő kedvet kívánunk nekik. Szerk.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Classica literatura.* — *Phaedrus*, Augustus szabadosa, Aesop nyomán s modorában írt *Meséi* öt könyv s függelékekben. Fordította s jegyzetekkel ellátta *Mocsy Antal*. Kecskeméten, nyom. Szilády Károlynál. 1855. 12r. 166 l. füzve 1 ft.

Rímelt jámbusokban, elég jól.

— Tan és ifjúsági munkák. — *Magyar Nyelvtan* az algymnásium I. és II. osztálya számára. Irta *Ihász Gábor*, egri megyei áldor s főegyházi hitszónok. Harmadik kiadás, példákkal bővítve. Eger, 1854. Az érseki lyc. nyomd. 8r. 154 l. füzve 40 kr.

Közlések a külföldről. Fiatal olvasók számára írta *Jósika Julia*. Pest, 1855. kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. I. kötet 191 l. II. köt 203 l.

Tanulságos cikkek, magyar és német nyelven. A szerzőné, mint halljuk b. Podmaniczky Julia asszony, b. Jósika Miklósné.

Legújabb szerkezetű népszerű *Magyar Levelező és Házi Ügyvéd*... szerk. *Farkas Elek*. Hetedik javított s mostani törvények és viszonyokhoz alkalm. kiadás. Pest, 1855. Heckenast G. tul. N8r. 374 l.

— Népisme. — *Vázlatok Magyarleón Népeletéből.* Báró *Prónay Gábortól*. Barabás, Sterio és Veber huszonöt színezett képművével. Pesten, Geibel Armin sajátja. 1855. (nyom. Lipcsében, Giesecke és Devrient könyvnyomdájában). Ívréten 93 l. Díszkötésben 30 ft ep.

Jellemzetes képek a magyar népeletből, elég érdekesen, s még inkább valóan rajzolva; képesek egyszersmind sok balitéleteit s tévnézeteit a külföldnek megcáfolni s megigazítani. Mert a munka németül is megjelent, s mennyire tudjuk, kedvesen is fogadtatott. Ily vázlatokból közvetlenebb s hívebb tudomást szerezhet az idegen, népi állapotainkról, mint azon — előkelő hangon beható ismeretet negédlő, valótlan és üres külföldi munkákból, melyek az utolsó két tizedben nem csak olvastattak, hanem mint nagy tekintélyek magasztaltattak is a szinte külföldi, de ránk nézve csakugyan avatatlan, kritika által.

— Egély. — *Bibliai Egyezményes Szótár*, a szentirat igéinek föllelésére és magyarázatára vezérlő segédkönyv. Készítette *Maklári Pap Lajos*, gicei helv. hitv. lelkész, közre bocsátják *Székács József* és *Török Pál*, pesti ág. és helv. hitv. evang. lelkészek. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1855. N8r. Első osztály (VIII és) 1—320 l. Terjed az A betűtől a „Látás” cikkig, s így fele az egésznek.

Isten Országá a földön, vagy egyházi államtan, melyben a kath. egyház jelen állapotát a világ öt részeiben újabb adatok nyomán ismerteti *Gyarmathy Chrys. János* hittudor . . . somlyóvásárhelyi pleb. II—IV. könyv. Pápan, a ref. főisk. bet. 1855. 8r. XXIX és 420 l.

Újabb Keresztýén Katedrai Tanítások, melyeket néh. *Kolmár József* komáromi helv. hitv. predikátor és esperes hátrahagyott irományai-

ból szerk. és kiadott *Vári-Szabó Sámuel* tiszaföldvári lelkész. II. köt. 1-ő füz. Halotti tanítások. Szarvason, Réthy Lipót gyorsajtóján, 1855. kir. 8r. 160 l. Az egész 2-d. kötet ára 3 ft.

A Szent Történetek rövid summája. Harmadik javított kiadás. S. Patak, a főiskola költségén és bet. 1855. 8r. 47 l.

Száz és négy válogatott *Bibliai Történet*, melyeket az ó és új szövetségű szentírásból a helv. és ágostai hitv. ifjuság számára összeszedett *Hübner János*. Ujonan átdolgozott kiadás. Pest, 1855. kiadja Bucsánszky Alajos. 8r. 131 l.

Ajtatosság Liliomai a bold. szüz Mária szeplőtelen fogantatásának tiszteletére gyűjté *Tárkányi B. József*, egri főmegyei áldozópap. Kiadja a Sz. István-Társulat. Eger, 1855. az érseki lyceumi gyorsajtón. 16r. 107. l.

Énekek és litánia a bold. szüz Mária szeplőtelen fogantatásáról. Szerkeszté *Tárkányi B. József*. Eger, 1855. az érseki lyc. gyorsajtón. 16r. 15 l. fűlve 2 kr.

Buzgalmi irodalmunk legmunkásabb, legbensőbb, legköltoőbb általános népszerűségű művelőjének legujabb adományai, teli azon kegyességgel, melylyel a katolicismus minden időkben feldicsőítette a szívet oly annyira szelídítő és nemesítő Mária-tiszteletet.

Igaz isteni szeretetnek harmatjából nevededett, drágakövekkel kirakott *Arany Korona*, . . . melyet szerzett *Pongrácz Eszter* stb. Pest, 1855. Trattner-Károlyi tulajdona 4r. 422 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXX. *Bela Dei Gratia Dux totius Slavoniae, Dalmatiae atque Croatiae. Universis Xti Fidelibus praesentem paginam inspecturis Salutem in omnium Salvatore. Provida Principum circumspectio condignis proemiis sibi obsequentibus sic debet occurrere, ut alii eorum exemplo provocati ad fidelitatis studia fortius accendantur. Hac itaque consideratione inducti ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos attendentes merita et servitia fidelium nostrorum Joannis Comitiss de Genere Drusma, et magistri Stephani filii ejusdem Ensiferi nostri quae idem nobis in Regno ac alias fideliter et laudabiliter impenderunt se et suos dubiis fortunae casibus exponendo. In recompensationem multiplicium et fidelissimorum Servitiorum Suorum non tamen in plenam Satisfactionem, cum pro modico reputemus id, quod eis in praesenti dedimus, respectu eorum quae facere intendimus in futurum, quandam Villam Gara nuncupatam in Comitatu de Wilko existentem ad nostram donationem pertinentem, cum omnibus utilitatibus, et pertinentiis suis praefato Comiti Johanni et Magistro Stephano Ensifero nostro, ac*

eorundem Haeredibus, Haeredumque Successoribus dedimus tradidimus et contulimus Jure perpetuo possidendam. In cujus Terrae corporalem Possessionem Ipsos per dilectum et fidelem Nostrum Dominicum Comitem de Barana autoritate nostra fecimus introduci. Ut igitur haec a Nobis facta Donatio robur perpetuae firmitatis obtineat, nec per quempiam possit lapsu temporis in irritum revocari, praesentem paginam concessimus duplicis Sigilli Nostri munimine roboratam. Datum per manus Venerabilis Patris Ladislai Eppiscopi Timiensis Aulae Nostrae Cancellarii dilecti et fidelis Nostri Anno Domini Millesimo Ducentesimo Sexagesimo nono Mense Aprili

Közli gróf Zay Károly.

Im a Garaiak nemzékrende is :

1269. Comes Joann. de genere Drusma.

1269. Mag. Steph. de genere Drusma, Banus de Gara.

Nicol. de Gara, Agaz. R. Mag.

Paulus de Gara.

Nicol. de Gara, 1375. Palatinus

Desev de Gara, Banus Machoviensis, et Com. de Baranya. Consors Anna Szilágyi de Horogszegh.

Joann de Gara

Nic. de Gara

Thom de Gara

Com. Temesiensis

1430. Palat.

Defecit.

Consors: Hedvigis per consortem

Semovitis, Ducis Hedvigem Com.

Moscoviae filia.

Ciliae Sigism.

Defecit.

Regis affinis.

Ladisl. de Gara

1449. R. H. Palatinus

1466. Jobus de Gara

defec. 1471.

Joannes Banus de Gara, Bánfi de Gara vocari ceptus. Consors: Nobilis Anna.

Laurentius Bánfi de Gara, stirpis de Gara masculus haeres ultimus. E consorte prima Sophia Ostfi 1, 2, 3, 4. Ex secunda, Lucia Paxi de Pakos: 5.

1. Petronella 2. Catharina 3. Anna 4. Ladislaus 5. Barbara
nupta Paulo nupta Petro nupta Joanni minorennis Bánfi de Gara
Istvánfi Markos Macedoniai mortuus. ultima suae
def. def. def. stirpis † 1565.

nupta Francisco Baroni Zay de Chemer.

Ladislaus B. Zay

cons. Felicitas Bar. Puchheim.

|
Ladislaus B. Zay
 cons. Felicitas Bar. Puchheim.
 |
Sigismundus B. Zay
 cons. Anna Bar. Pográny
 |
Ladislaus B. Zay
 cons. Juditha Bar. Ujfalusy
 |
Laurentius B. Zay
 cons. Polyxena Com. Kollonitz
 |
Emericus B. Zay
 cons. Maria Christina B. Zay
 |
Petrus B. Zay
 cons. Anna Maria Com. Auersperg
 |
Emericus Comes Zay
 cons. Maria Bar. Calisius
 |
Carolus Com. Zay
 de Csömör perp. in Zay-Ugróc.
 cons. Carolina Bar. Prónay
 |

<i>Ludovic.</i>	<i>Albert.</i>	<i>Francisc.</i>	<i>Eleonora</i>	<i>Georgius</i>
nat. 1821.	nat. 1825.	nat. 1829.	nat. 1831.	nat. 1833.

FELHIVÁS A MAGYAR TÖRTÉNET KEDVELŐIHEZ ÉS OKLEVÉLBIRTOKOSOKHOZ.

Az 1854-id évi Új M. Muzeum augustusi füzetében „a Magyar Királyok Utazásai” cím alatt egy nagyobb munkából közlött kivonatban megmutattam, mily fontos hazai történetiünkre nézve a királyok oklevelei kelteinek vizsgálata, mely által legnagyobb történetiróinktól elkövetett hibák mohón elfogadva a többiektől, s így történetünk kárára gyökeret vervék, az oklevelek keltjeiből sikeresen kijavíthatók. E tévelyek kiirtására nagy alkalmat nyújtván királyi okleveleink keltjei, tisztelettel felkérem magyar hazánk történetkedvelőit és oklevélbirtokosait, hogy megközelíthető vagy birtokukban levő királyi oklevelekből, különösen 1540-ig az évet, napot és helyet kijegyezve velem bérmentetlen levélben közölni sziveskedjenek. Mindazon tisztelt közlő hazafiaknak, kik nemzetünk története érdekében e szívességet megteendik, ajánlom viszonti szolgálatomat, a mennyire néhány százból álló oklevélgyűjteményem alkalmat nyújt. A küldendő szives közlő leveleket „Ráth Károlynak Győrben” tessék címezni.

Ráth Károly.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

JULIUS, 1855.

VII. FÜZ.

AESTHETIKAI TANULMÁNYOK.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

III *).

Eddigi vizsgálódások szerint meg lön állapítva egyelőre, hogy a természeti szép a műszéppel viszonyban van ugyan, de amazt ennek, ezt amannak, ráamájára vonni nem lehet, nem szabad. Ezenkívül meg voltak vitatva a legszokottabb vélemények s módok, melyek szerint bizonyos elvek és célok szerinti működésnek nézetett a művészet, és pedig oly működésnek, melynek célja, elve, utánozni a természetet, aztán használni és gyönyörködtetni is, végre nemesíteni az erkölcsöket.

Ezek a fő pontok. A nélkül, hogy mindezek kitagadtatnának a művészetből, bebizonyult felőlők, hogy nem adnak teljes, valódi művészetet, s velők nem éri be a tudományos vizsgálódás. Mennyire álljon ez a vélemény s meggyőződés: megtetszik az egykori aesthetikai elméletekből, melyek egymás után szőnyegre kerültek, s újabb nézletmódot állapítottak meg a szép eszméje körül. Ha tehát nem utánzás, nem használni és gyönyörködtetni akarás, vagy erkölcsnemesítés a cél, az elv : ilyen lesz, mondák, az *ideál*, és a művészetnek fel-

*) L. Új M. Muzeum 1854. III. és IX. füzet.

adata, vég tökélye az *eszményítés* (idealizálás); annál fogva ítéssz és költő egyiránt esküdött az eszményítéshez, s úgy lát-szott, hogy a tudomány elérte a tetőpontot. És nem is ok nél-kül. Az ideál tana minden tekintetben felülhaladja elődeit; nemes szívet, fényes gondolkodást igényel, s oda mutat a fen-ségesre, a dicsőre, egy magasabb világra, így legjobban meg-felel a keresztyén világnézetnek is, épen úgy mint a görögök művészete a görög regehitnek; s megvan az, mit a köz meg-győződés is jónak lát, az ész pedig követel, hogy vallás és mű-vészet kölcsönösen mutassanak egymásra.

A feltalált elv után következett a magyarázat: miké-pen kell azt érteni, s utána művészetet létesíteni. A magya-rázat legelső módja volt ismét a természethez folyamodni s benne lelni föl az elemeket, bizonyos szerkesztő ügyesség se-gítségével, midőn például a főtész, a szobrász egy szép kezét, egy szép lábat innen onnan összetapasztal, s művében együvé alkot, egészszé kerekít. Különösen ez volt Winckelmann fel-fogása, utasítása, kinek tekintélye csak segítette még jobban megszilárdítani az akadémiai szabályokat; a minthogy a winckelmanni felfogás mind e napig uralkodó elv az iskolás képző művészetben. Soha nem fogódzott össze két egymástól távo-libb ellentét, mint e tanítmányban, mely miután a természetet csak *részenként* találta szépnek, és így utánzásának elvét félig lerontotta, felhagyá egyszersmind a szellem jogait fölötte, s amazt aláveté ennek; és a művészeti előállítás képességét csak-ugyan a szellemre hárítá, a mennyiben *egész*et csak ettől vár-hatni. De nem vitatva: mi módon és mérték szerint találhatók meg a természetben, a főtész és szobrászat tárgyain kívül a többi művészetek (építészet, zene és költészet) elemei, me-lyekből aztán egész alkottassák: annyit mégis bizvást emel-hetni ki a winckelmanni tanokból, hogy ezóta a műszép el-mélete közönségesen az idealismus elvére támaszkodott, ha szinte nem találatott is kielégítőnek a magyarázat.

Azonban az aesthetikai fejlődés csak párhuzamban ha-ladt a bölcsészet fejlődésével; s ezután a természetről mint elvről mind kevesbbé volt már emlékezet, hanem sürgette-tett az eszmény dolgozása, elevenítő ereje körülbelül oly egy-oldalalussággal, mint egykor a természet utánzása, s előállt a

félszeg idealismus tana a múlt és jelen század legnagyobb íté-
szeiben, kik közé számítandók Kant, Schiller; ez utóbbi mint
gyakorlat és elmélet embere is egyszersmind s legerősebb tá-
mogatója a kanti tételeknek, míg ellenkezőleg Goethét foly-
vást híven megtartá nagy elméje a tárgyilagos szép mellett, s
a bölcsezszek közül Schelling tette meg az óriási lépést, mely-
lyel a műbölcsezsét tudományi helyet nyert; kimutattatván ál-
lása a philosophiában.

Szinte ez időtájatt lép solidaris viszonyba a magyar
ítéset is az egyetemes aesthetikai tudományossággal, mire
az a megjegyzendő, hogy nálunk inkább csak kritikai volt az
ítéset álláspontja és nem bölcsezségi, azon befolyás után nagy
részben, melyet a Sehlegelek műveltsége árasztott be hozzánk.
A szépnek inkább gondolati oldala forgott fel a tudományos
lapok elmélkedéseiben, mint az átérzendett egyéni elevenség,
mely utóbbihoz senki sem mutatott közöttünk oly előkelő
hajlandóságot, mint Henszlmann Imre, ki főleg a képző mű-
vészet köréből való műveken gyakorolván éles elméjét, fejte-
gető okoskodás nélkül, úgy szólván, egyszerre oda emelke-
dett, hová másokat csak hosszas tanulatás, az is bajosan,
emelhete fel. Így történt, hogy nálunk az eszményi helyett
most már könnyű ajkkal s folyó nyelvvel emlegeti a legkur-
tább ítéset is az egyénit, holott ezelőtt tíz évvel a Henszlmann
által kimondott *eleven, célirányos, jellemzetes*, mint művészeti
háromság, csak fellökött lapta volt, melyet a kevés belátásu
írók, az akkor divatozott élcelés szerint, kapóra ütöttek. Mind
a mellett ama három határozmány, melyek szerint a művészet
remekei csak olyanok lehetnek, soha sem volt eléggé kima-
gyarázva, s nem csoda, ha el nem fogadtatott; mert mikép
főlebb említém, H. nagy műérzéket tüntete inkább elő, mint
írói ügyességet, kibeszélő, világosító előadást. Ő a művészet-
nek, ha lehet így szólnom, inkább evangyelistája, mint apos-
tola; épen azért megbocsátható neki, ha ama három kelléken
túl nem mozdulva, az egyénit homlokegyenest az ideállal tü-
zesen vitatta, a kettőt merev átellenességbe állította, holott
*az egyéni magára hagyva épen úgy nem ad művészetet, mint
nem az eszményi*. De a szellem fejlődése úgy akarván, hogy
ellentétből ellentétbe csapjon át az új eredmény: az egyéni

elvnek sürgetése csak természetszerű visszatörése volt az eszménység előbbi diadalának. Az egyéniség pártolása leginkább a Szépirodalmi Szemlében lőn kiemelve, úgy látszik nem minden siker nélkül; mert a szépirók nagy része ma is azon szemközti csatarendben találja az eszményt és egyénit, melybe még a Szépirodalmi Szemle állítja őket. Azonban mind a két elv kitombolván magát, eddigelé szépirodalmunkban egyik oldalra mint halvány, színtelen idealismus, másik oldalra mint torzításig szállatt nyers egyéniség: eljöttnek látszik az idő, hogy a műbölcsész, midőn tételeit felállítja, ne szűkölködjék, ha meg akar értetni, példák nélkül, s a köztudalomban lelje támasztát.

Eme rövid megemlézése után az aesthetikai nézeteknek külföldön és hazánkban: megérintetik a fő dolog, mely szerint állítjuk, hogy a művészetnek tartalma épen az, mi a vallás és bölcsészete, t. i. az eszme, a gondolat. El vagyok rá készsülve, hogy így fejezvé ki magamat, ne értessem; mert az eszméről, mint logikai lényről, nem egyformán tudunk mindnyájan, különböző levén a bölcsészeti műveltség irodalmunkban; aztán az nem is olyan könnyű dolog, hogy ha kimondatik, azonnal értessék is. Mindazáltal reményem van megértetni, ha így fejezem ki magamat: művészetnek tartalma az eszme, alakja az érzéki előállítás, vagy másképp: művészet az eszmének érzéki képes előállítása. Látni való, hogy e ponton az egymástól legtávolabb eső ellentétek, ugymint eszme és érzék vannak összehozva, hogy a művészet sem rideg eszmeiség, sem nyers érzékiség, hanem a kettőnek bizonyos egysége. Azonban mikép leszzen egygyé a kettő? Felelet az összekötetésben: és így bizonyos módon, mikéntiségben, mikor az érzéki nem absztrakt érzéki már, hanem szellemre mutató, hol a látszó (érzékelhető) külső nem maga által becses, hanem a rajta előmlő, benne megszólamló szellem által, mikor a test lelket tüntet; a test a lelkiség finomságát, a lélek a test tapasztalatszerűségét öltözvén magára.

Hasonlóul a vallás és bölcsészetre nézve is áll, hogy mindkettőnek tartalma az eszme, és pedig az első az eszmének képzet szerinti kifejezése, mikor a külső tárgyiságból mintegy belsőkbe, a szívbe, a kedélybe tétetik által az isten-

ség, mert a képzet mindig belső; annál fogva éppen a vallás középpontját az ájtatosság, a belső megnyugvás, mint legmélyebb alanyiség teszi; a bölcsészet elvégre az eszmét (azt, a mi észí) a gondolás elvontságában állítja elő, mikor leszen az felfogó ismeret, vagy feltisztult gondolat azon gondolathoz képest, mely a szellem alsóbb fokain: az érzékelet és képzet körében, öntudatlan állapot még. És így az, a mi örök, az eszme, háromféleképp nyilatkozhatik előttünk, t. i. az érzékelet, képzet és gondolat (Anschauung, Vorstellung, Denken) alakjában, és eme háromféle nyilatkozás szüli a művészetet, vallást és bölcsészetet; megjegyezvén, hogy a hegeli tantól már eddig elé is vannak eltérések, a mennyiben egyik műbölcsész az érzékeletet, másik a képzetet veszi a művészet alapjául, de bár ez vagy amaz állítás maradjon is meg: maga ez a különbség eléggé mutatja, minő közel állnak egymáshoz művészet és vallás, melyekhez aztán úgy áll a bölcsészet, mint a gondolkodás az érzékelethez és a képzelethez.

Azonban eme fő kérdés eldöntése nem éppen tartozik ide, hanem mindamellett meg kelle említettetnie, miután e tétel az, melyből a mai aesthetikai műveltségnek indulni és tisztába hozatni kell, hogy „aesthetikánk,” mint Szontagh Gusztáv mondaná, „hajba ne kapjon egész philosophiánkkal;” aztán magam is említém már, ha jól emlékszem, a művészet, vallás és bölcsészet közös tartalmát, legalább ennyit mondani legyen elég most. Ez a tétel az, mely megó az inductio gyarlóságaitól, a tapasztalás esendőseitől; mikor a szép, nem azért lesz szép, mert közös tulajdona van a jóval, és igazzal, hanem magaért, mint saját lény; mely ha megegyezik is ama kettővel valamiben, de önállólag is felfogandó; és ez az, mit el kell dönten.

Tehát a művészet az eszmének érzéki képes előállítása, és nem gondolati vagy képzeti, mint a bölcsészet és vallás. A két egymástól legtávolabbbit: eszmét és érzéket, kell a művészetnek nyugodt egészletté idomítani. Lehet, hogy e fogalmazás szertelennek fog mondatni, de az semmi: nincs könnyebb a szónál, mindamellett így folytatjuk: *első* kelléke az eszmének hogy alkalmas legyen *érzéki előállításra*, s már előlegesen magában hordja külsejét, megteremje alakját, külön-

ben tökéletlen az összeköttetés tartalom és forma között. E tudva első tekintetre belátszik, hogy a tartalom nem lehet elvontság, a fogalom sivatagján elvesző egyetemesség, hanem *összszerűség*, mert csak így öltheti fel az érzéki formát, oly módon, hogy egyetemesség mellett benne legyen az egyediség és különösség is. Például ha istent egyszerűen egynek, ilyen legfőbb lénynek mondjuk : csak holt elvontságnak mondtuk, s mint ilyen, a művészetnek tárgya nem lehet. Épen azért a zsidó és török nem is állíthatja elő istent művészetben; míg a keresztyénről elmondhatni, hogy istent a maga igazságában, mint szellemet, alanyt és személyt fogván fel, művészetben is előállíthatja. Ugyanis a vallásos felfogás szerint isten oly szellem, kiben a személyek hármassága mellett is megvan az egység; tehát ugyanazért a felfogás concret; és csak az ily egység concret. A mint már a tartalomnak, hogy igaz legyen, efféle *összszerűnek* kell lennie: hasonló *összszerűséget* igényel a művészet is, mert az *elvont egyetemességnek* nincs meg az a rendeltetése, hogy *különössé* levén is, magával *egységben* maradhasson. Az ily egyetemességre célozva mondá már közöttünk is Vajda Péter, hogy érthetetlen; az ily egyetemességre, mely magánál alsóbb lépcsőzetig le nem szállhat, s megszűnik munkás lenni a különösségekben.

Ha már szükség, hogy az *összszerű* tartalomnak érzéki forma feleljen meg, ennek végre *egyéninek*, egyesnek kell lennie, mely minden szakadozottsága mellett is magában viselje az egyetemességet; mikor azt mondjuk, hogy a művészet mindkét oldala : tartalom és előállítás, concret; vagy ez a pont az, melyben a kettő együvé esik, egymásnak megfelel annyira, hogy a forma nem lesz többé esetleges, hanem szükségképi, belső, melynek koránt sem az a célja, hogy szemünk, szánk végett, mint mondani szokás, legyen meg a művészetben, hanem a kedélyért, a szellemért, lelki szemeinkért. Itt sarkallik a művészeti formáról való tudomány mélyebb felfogása, meg-alapítása.

A művészet becsét, méltóságát utolsó elemzésében ennélfogva onnan mérjük : minő egységgé vannak egymásba áttéve eszme és alak. De míg az eszme, a szép eszméje, egyes művé idomíttatnék, át kell mennie bizonyos alakzatokon. He-

gel eme átmenetelt a maga tudományos szigora szerint egyenesen a fogalom természetéből magyarázza; Wienbarg ellenben, szinte az ő nyomain, be hagy pillantani a történetek könyvébe, s ugyanazon eredményre vezet, mondván: a szép fogalma eleve néni leszen elménk előtt, ha felfogjuk azt, mit Goethe után és Hegel szerint, *világnézetnek* (Weltanschauung) mond a mai műveltség, mi semmi egyéb, mint határozott és átölelő tudalom és felfogási mód a természeti, emberi és isteni dolgokról annyira, hogy nincs egyes mű, kőben vagy beszédben, mely a szépet, mint eszmét ne eme felfogás színében láttatná; miért a legjelenteseb vonásokban vezet elénk az ind, görög és keresztyén világnézetet.

Tehát a világnézet az, miben a szép eszméje magát megkülönbözteti, benne első stadiumát bírjuk a szépeszme nyilatkozásának, mely nyilatkozás aztán egyetemesség gyanánt ömlik el, mint bizonyos kiváló szín, megkülönböztető lényeg az egyes művészeti fajokon. Mert tudni kell, hogy az eszme, míg a legvégső egyediségig leszállana, több lépcsőzeteken át veszi fejlődését; p. ember, vallás, alkotmány, igazgatásforma; így az egész természet élete, melyből, ha tetszik, az alnem (Gattung) fogalmát a szellemre is átviszszük. Ily legelső megkülönböztetése az ember fogalmának, mint külső egyetemesség, a szín (fehér, fekete, sárga); a vallásának az egy vagy több istenhívés; igazgatásformáé az egy, a több, a nép uralkodás stb. A mint ezek kiállítják összesen a fő nemet, viszont más oldalról magokban foglalnak minden egyest, melyekben él aztán az eszme, például az ember eszméje Péter, Pál stb, minden egyesekben számtalanul. És így tovább. Mert vallás, erkölcs, igazság, szép, soha sem jelenik meg előttünk a maga egyetemességében, sőt inkább azokat magasabb lét illeti, és színről színre való előállításuknak ez a világ igen kényelmetlen egy haza volna. Miért Henszlmann tétele, melyet Szontagh Gusztáv *) a curiosumok sorába lökött, hogy „a szép nem is létezik,“ több mint curiosum, s abban, hogy ő csak az *elevent, célszerűt és jellemzőt* ajándékozza meg léttel, mélyebb felfo-

*) Új M. Muzeum. 1854. februári füzet, 128. lap.

gás nyomát veszem észre, mint hogy teljesen félredobnám; s igazolását a következőkben elvállalom.

A művészeti alakzat már, a mennyiben világnézletként mutatkozik, szellemi különbséget tüntet elő, azaz különböző felfogását istennek, világnak. De a különbség tovább fejlődik, ha érzékileg is elő kell állíttatni az eszmének, azaz anyaghoz köttetnie; mikor egyik anyag egyik, másik anyag másik felfogási móddal van titkos egyetértésben, s annálfogva lehetővé lesz, hogy az említett világnézletek közül mindegyik más más anyagban fejezze ki magát magához legméltóbban, például az ind szertelen felfogásnak talán szertelen művek legyenek szüleményei, s így tovább a görög és keresztyén világnézletnek is, a magái.

Előszámlált megkülönböztetéseinél fogva a művészeti eszmének, a műbölcsészet három fő részre oszthatik, ugymint

Első rész, mint *egyetemes*, tanít a műszép eszméjéről, vagy ideálról; valamint ennek viszonyáról egyfelül a természethez, másfelül a teremtő elméhez.

Második rész, mint *különös*, a műszép fogalmából levezeti a benne levő különbségeket, vagy a műalkotásnak fejlődő lépcsőzeteit, a felfogásnak említett módjait.

Harmadik rész a műszép termékeit, vagy a művészet megalakulását vizsgálja, s az egyes művészeteket nem és fajok szerint rendszerre kerekíti.

IV.

Föl kell tenni az olvasóról, hogy ismeri az eszme természetét, a mint az a logikában, mely tulajdonkép az eszme tudománya, kifejtetett; noha más részről nem lehet megjegyzés nélkül hagyni azt a hiányt, hogy Hegel a szép fogalmának nem mutatja ki állását oly biztosan, mint az igaz és jóét; annálfogva kérdést is intéztek hozzá: mutatná ki azt az alaptudományban. Mindemellett semmi kétség iránta, hogy a szép nála egy rangban áll ama kettővel; hogy a jó, igaz és szép ugyanazon általános eszme tartalma, mely mind a hármat egyesítő kötélléssel fűzi össze, vagy mint Plato mondja: a különbözőkbe egységet hoz.

Az igaz, jó és szép többé nem pusztá, általános eszme, hanem mint első foku nyilatkozásai az általánosnak, határozott eszme is már; és így a művészeti eszme, melyről a tudomány első része tanít, megjelenésre, valódiságra, életre van rendelve oly formán, hogy minden valódisággal egységbe lép és marad, mikor egyénivé fejlődik, s az egyéniség minden alakjában (minden egyes műben) átlátszólag jelenik meg. Ez által egyuttal ki van fejezve az a követelés, hogy az eszme és alakja, mint concret valódiság, tökéletesen egymáshoz mértek, egy-méretűek legyenek; mely felfogás után az eszme, mint fogalmához méltóan alakult valódiság, leszen *eszmény*.

Azonban nem kell formailag venni az alak és eszme összemértséget, hogy például ez, vagy amaz eszme mihelyest alakot, bármilyet nyer, a forma által ilyen vagy olyan nagy becsüvé lesz; mert valamely tartalom jelenhetik meg magához illő alakban, mind a mellett nem jut fel az eszményhez, a műszéphez; sőt ezzel összehasonlítva hiányosnak fog mutatkozni az előállítás. Az ily előállítás ugyanis nem több mint rászabottság (Richtigkeit), mely után a mű hiánya távol attól, hogy alanyi ügyetlenségül vétessék: de a forma nyavalyája a tartalom nyavalyás voltától is származik. Például a chinai, ind, egyiptomi művészet bálványai, istenei, s egyéb műalakjai a forma, de tökéletlen felfogásra vetett forma, helyes volta miatt nem érhatték el a műszépséget; mivel hitregészeti képzelők, műveik tartalma, gondolata még határozatlanság, vagy ferde határozottság valának, nem pedig önmagokban bevégezett, kitökéletesedett tartalom.

Ez értelemben annál jobb valamely mű, minél mélyebb belső igazság sürr és forr benne tartalom, eszme gyanánt. És az előállításnak, hogy művészet legyen általa, nem szükség azon ügyességet vadászni, mely a természeti alakok külső valódiságát éri el; sőt inkább van oly lépcsője a műtudalomnak, melyen a természet eredetie számba sem veendő, hanem azon tartalom után módosítandó, melyet a tudalom, mondhatnám, a művészeti hitvallás, sugall. Ily módon állhat elő tökéletlen művészet, mely munkai részről a maga köre szerint be van végezve, s mégis hiányos leszen a műszép fogalmához képest. Csak a legmagasb művészetben felel meg egymásnak tartalom

(eszme) és kiállítás oly értelemben, hogy az eszme alakja magában és magára való nézve igaz alak legyen, mert az eszme, melyet kifejez, magában már valódi és igaz. Erre céloz a népi felfogás is efféle mondatokkal: jól fogant gondolat okosan, épkezésláb születik; és helyesen, mert eme határozottság, vagy életre való fogamzás nélkül soha sem ver hidat a megjelenésre magának az eszme; s hol nem bír kiválni az általánosságból, hol nem bír megkülönbödni: ott elvont marad, azaz nem adhat alakot magára; ellenben a concret eszme önmagában hordja megjelenési, alakulási erejét, és leszen saját maga műve, szabad teremtménye. Így állítja elő az igazi concret eszme az igazi alakot és a kettő egysége az *eszmény*.

Concret egységgé levén az eszme ily módon, művészetté csak úgy leszen, ha a benne levő különösségek kifejtetnek; s most azt keressük: mikép valósul meg a szép a maga különös határozmányai szerint. Ez állítja elő az úgynevezendő műalakok tudományát vagy a műbölcsészet második részét. Emez alakok eredete már az eszmének különböző felfogási módja, mely után idomúl az alak is, melyben az eszme előtűnik megjelenik. A műalakok tehát egyenesen az eszme és forma viszonyai; azon viszonyok, melyek szerint lazább vagy teljesebb és mélyebb a kettő közötti összeköttetés.

E tekintetben az eszmének és alaknak *három* viszonyát ismerjük. — Első viszony a *kezdeté*. Itt elővehetjük a művelődés történetét, s benne lapozván, alkalmasint esik kérdésünk: lehet-e csak képzelni is, nem hogy adatok után bebizonyítani, hogy a legelső műveltség vallás- vagy művészetben azonnal megütötte volna a tökély mértékét? Előbb ugyan emlékeztetni kell az olvasót bizonyos elméletekre, miknélfogva egy felekezet oly meggyőződésben él, hogy művészet, vallás és bölcsészet a legelső korban már a tökély fokán jelentek volna meg. Így tanít Aristoteles, midőn a közmondásokban rejlő bölcselmeket valamely régi összeomlott bölcsészeti akadémia romjainak hiszi. Így tanít a theologia, magas lelkesedéssel vitatván tételeit az eredeti ártatlanságról, az eset történetében. Így tartják a nyelvet valamely közvetlen kijelentésnek; így végre a mythologok a mese, mondaféle ereklýéket oly maradványokul, melyek fennuszkálnak még az emlékezet

folyamán, s tanulságot tesznek az emberi elmének elhomályosított tudalma felől egy világos, észí, babonától ment világnézet megbukta után. E felfogással veszi kezébe a hitregészet fonalát, többek között, Ipolyi Arnold is, a honnan induló pontja már téves, megállhatlan.

Az ész, de a történet is úgy állítja, hogy a kezdet még nem több mint kezdet, s oly határozatlanság, melyben akár-mely dolog is belép a létezés világába, csak kezd lenni, a nélkül, hogy be volna végezve. A legmagasabb költészet vagy vallásnak is, míg föllengésig emelkedhetnek, a földet éri a lába, mint a repülni kezdő madárnak. Ezt azon bölcsészeknek volna kötelességök belátni, kik a tapasztalást emlegetik, a hol nem kell, és mellőzik a hol emlegetni kellene.

Költészet, vallás és bölcsészet mind mind csak gyenge dolgok, zsenge valamik a kezdő korban. Belőlök minden lehet, de még nem lett. Azért nincs oly kezdet az eszmék világában, mely ki nem vívná magát; s úgy látjuk a népek hajdankorát is, hogy életök gyarlóság, vallások igen sokszor bűn, hatalmuk, mint a csecsemőé, semmi : hanem fel van tartva minden előmenet a fejlődésnek, s ki nem tudja, hogy akár-mely nép is annyira elüt eredetétől a művelődés fensőbb fokozatain, hogy később Virgil oltott fájaként, rá sem ismer önmagára?

Művészetről levén szó : így folytatjuk. Az eszmének és alakjának legelső összeköttetése az, mikor még az eszme, a szellemi erők megmozdultával, csupa határozatlanság, egysznőség, kivehetlen bizonytalanság; azaz tökéletlenül felfogva vétetik az alak tartalmául. Mint határozatlanság, nem bír az eszményhez megkívántató egyéniséggel, miért az alak is, melybe öltözik, hiányos és fogyatékos. A legelső vagy *legalsó* műalak tehát csak téveteg igyekvés, törekvés a képes, érzéki előállítás felé. Mondhatnók : az eszme keresi az alakot, s még nem találta meg illő, magához méltó kifejezését. Eza műalak az ugynevezett *jelvi* (symbolicus) műalak. Itt az eszme csak lappang, rejlik, átmelegítése nélkül a borítéknak. És mivel nem világosította még ki magát szembetűnő érthetőségig, homályos is. Hogy tehát avagy csak némileg kifejezze, örömet társakozik a természet érzékei kelméjéhez, s abból vesz magára öltözetet. De

a természeti tárgyak egy részt meghagyatnak illetetlenül, a mint vannak, más részt pedig jelentesség zárul beléjük, melyet ki kell tüntetniök, mintha állandóan bennök laknék az eszme. E végett szükséges, hogy a dolgoknak legalább egy oldalrokonságuk legyen az eszmével, legyen oly oldaluk, mely szerint egyetemes jelentőséget foglalhatnak magokba. A természet tárgyainak e nemü *felmagasztalása*, mely szerint eszmék hordozóivá lesznek, mindamellett nem teljes kifejezés, hanem sok részben ráfogás, bizonytalan vonatkozás eszme és kifejezés közt, vagyis a viszony még beteljesületlen, elvont; például ha kigyó okosnak mondatik.

De, ismét, a természeti tárgyak és eszme igen távol esnek egymástól, és ha mégis áthatja ez amazokat, mivel nincs más módja magát kifejezni : ez által a természeti tüneményeket a határozatlanságig, tömérdekségig emeli ki, dul és forr bennök, feszíti és erőteti őket, a mikor rendfölkötött uton a kifejezés hiányát képek nagyságával, meglepő összehozásokkal pótolja; a tárgyakat mintegy magok teriméjükön (volumen) túl kibővítvén. Ezen visszás viszonyban eszme és tárgy távol esnek egymástól, s eme szellemi távolság mezején feltolakodik a jelentesség, vagy az, mit a jelv alatt akarunk érteni. Az eszme, úgy szólván, mint csillagok állása a földi helyzetet messziről határozza meg a tárgy jelentését, rámutat a tárgyra, a tárgy órá; s az efféle kifejezésben szűkölködő, de alakja felett lebegő eszme adja a *fenségesnek* képzeletét.

Ily távoli összehozások, nagy idomu képek, alakulás nélküli alakzatok mutatványai a keleti vallás, költészet, bölcsészet. Ott ugyanis a leghitványabb tárgyba is általános jelentesség tolatik, a tünemények mintegy erőszakkal kényszerítvék, hogy kifejezői legyenek az uralkodó világnézetnek, a honnan előáll a bizarr, grotesk, ízetlen alakítás. E miatt a kifejezésbe soha sem lehet tökéletesen befoglalni a jelentességet, s minden törekvés dacára is legyőzhetlennek marad az eszme és alak közötti aránytalanság. Ez volna már az első műalak, vagy a jelvi, melynek tulajdona készülődés, rejtélyesség és fenség. Ez uralkodik, kétségkívül, mindabban, mit kezdő felfogás állít elő. Ez úton lehet szó mythologiai elemekről, a népi dolgokról vallás, költészet, bölcsészetben. Ha

nem csalódom : mese, monda, közmondás, hiedelmek stb effélék mind e műalak teremtményei, melynek megélmése nélkül szólni sem lehet a népi képzelődés alkotásairól. Talán meg van feelve itt egy régi bírálóm ellenvetésére, ki a közmondásokat az allegoriából eredezteti, s nem a symbolismusból, mint én. De hagyján! ez régi dolog; és az allegoria úgy áll a symbolismushoz, mint egy retorikai figura az egész költészethez.

A jelvi képzelődés, vagy műalak az, melyre a többi, s mindjárt kifejtendő alakokhoz képest, előkelőleg illik az, mit Henszlmann a megjelent, művé általment szépség határozmányául állított, t. i. az elevenség.

Tehát a *legelső forma, melyben a szép eszméje világba lép, az eleven, a jelvi műalak.*

A második műalakban föl van emésztve az első vagy jelvi alak hiányos volta, vagy az eszme és forma távolias, egymást majdnem kizáró összeköttetése, miért benne az eszme is, mint kellő formában meg nem jelenhetett tartalom, még teljesen elvont, magán álló; és a forma határozatlan. Eme kettős hiány kipótlását nevezzük *classica műalaknak*, midőn az eszme szabadon s teljesen kifejezőleg öntetik a maga fogalmához illő alakba, mikor a kettő tökéletesen összeegyezik; és megeléjünk benne a valósított eszmény kinyomatát, mint legfőbb művészetet. Kérem, emlékezetbe hozatni e helyütt is, a mi főntebb az eszményről mondatott, hogy az alak és tartalom összekötése ne vétessék csak pusztá *formai* értelemben. Különben a természet minden alakzata, minden arckép, táj, virág stb a tartalom és alak ilyféle egyezése már classicai művészetet, ideált állítana elő. Ellenkezőleg classicaiban a tartalom sajátosságát az teszi, hogy az concret eszme, valódi belső. Már itt a képzelődés nem ragaszkodik fűhöz, fához és minden lehető körülményekhez, mint a jelviben; hanem kikeresi a természetből a neki való azt, mi természeti tárgy létre is legjobban kifejezi a szellemet, s úgy leli meg alakját. A concret szellemiség alakja e szerint nem lehet más, mint az *emberi alak*; ebben van a szellemiség, mint egyéni határozott eszme, idő és tér szerint, legteltesebben kinyomva.

Eme személyítés vagy emberítés ugyan igen sokszor úgy

nézeték, mint a szelleminek lealacsonyítása. De ha érzéki előállítás a művészet, az emberi alakot ki nem kerülheti, mert csak ebben jelenik meg a szellem maga módja szerint érzéki-leg. Az emberi alak kitűnően lelkes test, és pedig oly lelkes, hogy minden test csak a benne levő szellemnek alakulása; miért a lélekvándorlási tudomány merő elvontság, vagy a test és léleknek pusztán mechanikai összeköttetését tanítja; holott minden test a maga saját szellemének külsővé léte; azaz concret valóság, és így nem rideg érzéki létel, hanem a szellemnek természeti alakja, a miért is ki van véve a pusztá érzékinek hiányossága alól. Ha ilyenmü az alak, és ezzel meg kell egyezni a tartalomnak, szükség, hogy a tartalom is oly nemű legyen, minélfogva kifejeztethessék az emberi alakban. Ezért a szellem itt részletességig van meghatározva, mint emberi, és nem mint általános és örök, mely csak mint szellemiség, mennél kevesebb anyagiságban, leli magához méltó kifejezését.

A mondottakból egy tekintetre is megösmérhető : miért neveztetik főleg classicainak arégi görög világnézet; miféle művészet volt leginkább otthona világnézetben; miért lettek istenek is emberekké; miért hitt magának kiki egy-egy védszellemet (deus tutelarís, familiarís stb). Csupa személyítés, csupa emberítés minden. Hasonlóul itt nyeri magyarázatát a classicai művészetnek válogató természete, mely szerint nem minden tartalmat, nem minden alakot használhat fel, hanem csak oly összeköttetést fogad el alak és eszme között, mely az emberi test és lélek kölcsönös kifejezési módjával egyező; azaz tulajdonkép korlátozott, körzött; mikor az eszme, mint cél, mely ki akar fejeztetni, megelégszik a maga kiválasztott eszközének szolgálatával, s minden nyomor fölismerteti magát benne, úgyszólván természeté teszi a szellemet; a természet pedig előkelőleg a célosság fogalmának megvalósult birodalma, mikor a classicai művészetre, vagy a szép eszméjének classicai alakban vett megjelenésére azt mondjuk, hogy benne a mit akart a művész mindent kifejezett, hogy az alakban a célzott tartalom elő van állítva, és így sem több, sem kevesebb egyik a másiknál, az egész pedig a *célirányosság* fogalmának megvalósítása.

A classicai műalak említett oldalai mutatják, hogy a

szép eszméje még nincs meg a maga szellemiségében, hanem e hiányt pótolja ki a harmadik és legfelsőbb vagy *romantikai* műalak.

A romantikai műalak kiveszi egységéből az eszmét és megvalósulását, és különbséggé, sőt ellentétté oldja fel, magasabb jelentőség végett, egymástól a kettőt. Ugyanis a classica műalak mind a lehetőségig teljesíté azt, mi a művészet-től, mint érzékítő munkásságtól várható, és ha van benne hiány, ez maga a művészeti tér korlátozottsága, a mennyiben feladata nem terjed tovább, mint a szellemet érzéki concret alakban állítani elő, s ez a classicai alakban teljesítve van. De mindez egymásba átvadása alak és tartalomnak, nem a szellem fogalom szerinti előállítása még; mert anyaghoz, alakhoz kötve csakugyan nincs elérve a szellem szabadsága, s ez oka: miért oldja fel a classicai alak összhangzását a romantikai felsőbb alak; mert oly valami lett tartalomká, ami többet követel annál, hogy méltókép előadathassék.

Legyen szabad e helyütt megkérdeni a művelt olvasót: nem ide vág-e mindaz, mit szögrül végrül, a nélkül, hogy mélyebben kutatná vala e sovány elméleteket, a romantikai művészet felől hallott, s meggyőződéséskép magának elvont? Sőt folyamodjunk a művészet történetéhez: nem valami erőszakosnak látszó föllépés volt-e ama nagy szellemeké, kik az előttök divatos formákat, sőt classicitást is széttörvén, magok útja és módja szerint túlszárnyaltak minden megállapított szabályokon, iskolai leckéken, s új világnézetet, új aesthetikai meggyőződéseket toltak fel a művészet világában, a miért volt eléggé módjok találkozni a legkeserűbb kritikával, lehurrogatással. A ki az aristotelesi hely- és időegységet a drámában lerontotta, a ki az akadémiai modornak, mint Byron Horácnak, hátat fordított, a ki a görög isteneket lehányta Olympjokról stb, az mind, mind romantikailag, vagyis a szellem kívánalmához képest járt el a művészetben.

Azért is helyén lesz ismert képzetmódokat elővenni, melyek ez alkalommal némi felvilágosítást adnak. Vegyük például: mit mond istenéről a keresztyénség ahoz képest, a mit a görög hitrege, a classicai művészet egyetlen tartalma, mondott volt a magáéről. Ebben ugyanis a tartalom oly egy-

sége vala isteni és emberinek, mely épen azért, mert közvetlenül létezett, érzékileg is a legarányosb, beteltebb alakban volt előállítható. A görög isten egyéni különös hatalom volt, ki úgy fogatott fel, mint a ki nem tudja magát egynek a világszellemmel; azért igen helyesen maradt meg tárgyaúl a classicai művészetnek. De ha emez egység az emberi és isteni természetben nem csak közvetlen, érzéki, hanem *öntudatos* is leszen : érzéki előállítás helyett, mely az emberi alak, oly előállítási módot igényel, a mely csak a tudalomban leszen érthetővé. Ezért lép s vonul mintegy vissza a belsőbe a kereszttyén világnézet, elhagyva a külsőt, a mennyiben istent, mint szellemet, még pedig általános szellemet fogja fel, és teszi tartalmává, melynek aztán kevés az anyaghoz kötött érzéki előállítás, mikor a romantikai művészet úgy nézendő, mint kilépés a művészetből, mint önmagának felülhaladása, vagy a művészet a két alkotó elem — az eszme és alak — közül amához való ragaszkodás inkább, hogysesem emez utóbbihoz.

E harmadik fokon tehát a művészet tartalma lesz az a concret szellemiség, mely nem annyira igényel külsőleg láttatni, közvetlen érzékiségben mutattatni fel, mint inkább az alanyi belsőségnek, a *kedélynek*, az *érzelemnek* jelenni meg, szabadon, menten az anyagiság terhétől. Eme *belső* világ teszi a romantikai művészet tartalmát, s mint ilyen, nem gondol a külső érzékiséggel, hanem teljesen belsőül akar látszatni, uralkodóvá tévén a gondolatot minden anyag felett, mikor többet látunk, mint a mennyi föstve, többet értünk, mint a mennyi mondva van.— E szerint a külső, az anyag nincs végkép eltörölve, hanem megkevesbítve benne; s utóljára is szükség, hogy kifejezőül annyi a mennyi külső elemet vállaljon el. De e külső már lényegtelen, úgy szólván, elenyésző, esetleges, a képzelődés kényére hagyatott, miért ha egyfelül belsőségében adja is a szellemet, de másfelül széttörtvén a külső világ alakjai, könnyen mehet által torzítottá. Amott jellem, itt caricatura. Ez a romantikai művészet erénye és bűne.

Így, valamint a jelvi, úgy a romantikai művészetben is előáll még egyszer a tartalom és alak közönyössége, aránytalansága, elpártolása, de mégis ama lényeges különbséggel,

hogy a romantikaiban az eszme, melynek hiányossága a jelviben az alak hiányosságát is szülte, mint szellem a kedélyben jelenik meg, fejeztetik ki, s e magasabb megjelenési mód miatt tartózkodik vissza a külsőveli közlekedéstől.

Ha összevetjük a romantikai alak minden, csak nagyjában, elsorolt határozmányait, melyek szerint a belső, vagy eszme, és gondolat mellett majdnem fölöslegessé válik az alak, és minden becs a tartalomra, mint ilyenre, van fektetve a classicaiktól eltérő hiányos formában is : úgy fogjuk találni, hogy a romantikai művészet az, melyet köztudomásilag *jellemzetesnek* ismerünk.

És ez volna már egyetemesen *ajelvi, classicai és romantikai* műalakoknak, mint az eszme és alak háromféle viszonyának tudománya a művészetben. Az első : törekvés, a második : eljutás az eszményig, s az utolsó végre túlemelkedés az eszményen, a szépség valódi eszméjén — a tiszta gondolat felé. Eme három alakban forog a művészet egész pályája, még pedig, a képzet szerint, alsóbb vagy magasabb fellengéssel. Ezen alakok szokják egymást felváltani a műtörténetben, mint soha meg nem szűnő processus, fejlődve egymásból, egymás után, örökös visszatéréssel a kezdethez, hogy megújult, erősödött tartalomban fejezzék ki egyes népek világnézletét a szépről időszakaszonként. Hol ez átmenetek felakadtak, vagy megszüntek, ott megszakad az aesthetikai élet; mert megújulás (regeneratio) nélkül nincs élet, úgy a szellem, mint a természet világában. Egyes nemzetek mű- vagy irodalomtörténetének is az volna igazi, szerves felfogása, előadása, hol, nem csak az egymásutáni, időbeli feltűnések, hanem a műszellem fejlődésének emez újra előkerülő gyűrűzetei is be és átlátszanának.

ADALÉK

PÁZMÁNY PÉTER ROMAI KÖVETSÉGÉHEZ.

SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.

Pázmány Péter kétségtelenül első nagyságu csillag Magyarországon, s mindaz valami e férfiú egyházi, polgári és irodalmi életére fényt adhat, mi annak egy vagy más oldalról felvilágosítására szolgálhat, méltán érdemel figyelmet, érdemli a megismerttetést. Hogy e tekintetből nem történtek volna még figyelmet érdemlő munkálatok, azok után, miket e tárgyban Miller, Podhradczky, Mednyánszky világra bocsátottak, nem mondhatni: de hogy sok minden lappang még, miket látnunk kellene, hogy Pázmány élete magához méltó módon irassék meg, hogy munkásságát egész teljességében lássuk, méltányolni tudjuk, azt a hozzá értők nem fogják tagadni.

Az újabb időben, a tiszteletünket és hálánkat, hamvaiban is sok tekintetben érdemlő b. Mednyánszky vette magának azon nemes feladatot, hogy Pázmányt különös gondjai tárgyává tegye, s kik ismerik az elhunyt fáradatlan és sikeres szorgalmát, nem minden remény nélkül is tekintének az eredmény eleibe. Azonban a sors úgy akará, hogy ne lássuk azt. A magyar Academia Értesítőjének IV. évfolyamában t. i. a 108. lapon, következő feljegyzés olvasható: A múlt ülési (kisgyűlés, július 1. 1844.) jegyzőkönyv hitelesítése alkalmával *Peregriny* Elek lt. megjegyzé, hogy legközelebb (jun. 17. 1844.) elhunyt tiszt. tag b. *Mednyánszky* Alajos, kinek közéletében ő szerencsés volt több éveket tölthetni, magasb országos hivatalokba lépte után sem hagyta el az irodalmi pályát s kedvenc tanulmányait, hanem tovább húsz évnél dolgozta a *magyarországi templáriusok történetét* s *egybegyűjté Pázmány kézíratait*; mely nagybecsű irományait Erdélyben hosszabb tartózkodása idejében végkép elkészítvén, az azokat magában foglaltó *mályha*, *Budára visszautaztában, nyom nélkül elveszett.*

Volt-e vajjon ez irományoknak az a szerencsés sorsok, hogy becsületes kezekbe kerüljenek, arról semmit sem tudunk;

de ha csakugyan örökre el kellett veszniök, enyészniök: méltán fájlalhatja minden, honát s irodalmát szerető, magyar a köz veszteséget. Minden esetre oly hézag maradt ez által polgári, egyházi és irodalmi történeteinkben, melyet, nagy kérdés, ha valaha azok nélkül ki fogunk-e tölthetni?

Kedves dolgot vélek azért cselekedni, ha az alább következő irományt közlöm, mely Pázmány romai követsége alatti egyik azon beszédét tartalmazza, mely magában Mednyánszky nagybecsű monographiájában ¹⁾ is hiányzik, nemcsak, de róla még csak emlékezet sincs téve. Az irat nyelvezete magyar; azt azonban gondolnunk sem lehet, hogy ugyanazon mondatott volna el. Valószínű, hogy azt itthon valaki, kinek kezeibe került, fordította le, mert annak semmi oka nem látszik, hogy maga Pázmány *így* tegye papírra: hacsak azt nem vennők fel, hogy valaki számára, kivel levelezésben állott, s kinek *csak e nyelven* adhatá által, önmaga tette magyarrá.

A példány, melyről e közlés tétetik, van a felső szabolcsi ref. egyházmegye levéltárában, ívrétben, XVII. századi kézzel írva, a mi maga is arról látszik tanuskodni, hogy a magyar szöveg csakugyan Pázmánynyal egykorú, habár az más munkája volna is.

Tartalmát illetőleg, a mi mondani való lehet, utolra hagyván, itt először is magát a szöveget adom, hiven az eredeti példányhoz.

Illustrissimi Doni Cardinalis Petri Pazman apud
pontificem Oratio.

Beatissime Pater!

Az Czázár ü Fölsége, szentségednek maga megh alázva Fiui engedelmességgel szolgálattyát ajánlya. *Savallus* Fejedelőm, mely ü Föls. rend szerint való fü orátora, akart volna ugyan együt én velem Szentségednél jelen lenni, azért, hogy ennek az Ézaki tartománnak mostani nyomorult állapotját

¹⁾ Petri Pázmány, Sacr. Rom. Ecclesiae Cardinalis et Archiepiscopi Strigoniensis Legatio Romana, Edente Aloysio Lib. Bar. Mednyánszky. Pestini. 8-o M.DCCC.XXX.

megh jelentené : de az *Fejedelm* beteges állapottyában megh *nehzedvén*, szentségödnél jelen nem lehetöt; hanem im én, az menyre én tülem lehet igön rövideden azokat az dolgokat fel-ségednek voltaképpen megh jelentöm.

Elsőben, ezt akarta az Föls. Czázár, hogy szentségödnék azokat a *conditiókat*, az *mellyeket az Svetiai király az Cololum városbeliekk adot, leirva egy czomóba adnám be*, ha mely conditiokk csak egyikét követni nem akarnák, midön szándoka az, hogy az várast elrontsa, s a körösztyn hitnek véget vessen, és az eretnekségnek szabad útát nysson és engedgyen; az mely conditiok bizonyosan megh mutattyák, hogy menny sok Érsökségöket, Püspökségöket, Kalastromokat és plebanusoknak szorgalmatosságokat elakarjon rontani, és az szentségös szüzeknek az szentségtörő házassággal paráznaságot adgyon, és az számkivetöt Ecclesiákat az Eretnekséghek prae-dicállásával helyre állassa.

Másodszor. Mert az vezedelmek az Suecustul és az kereztyén hitnek töb egyéb közönséghek ellenséghetül naprul napra áradnak és hozzánk közelitenek, és az Suecus hadj kézőlettel is legyen az eö Czázári méltóságának elrontására és az kereztyén szent szövetséghek felháborítására, az melliön az felséghek Czázár az eö elméiét felette ighen teöri és hánnya, és hogy Német Országban az keöreztyénséghek utolsó kára és vezedelve foghna következni. Az teöb kereztyén Országokra és tartományokra is penigh ugyan azon veszedelem kövötközék (az melliöt In nem akar), hogy az kereztyén gyülekezet vezedelemben essen. Ismét annakokáért, hogy Szentségheknek, az kereztyéneknek vezedelmeknek elfordításáért voltaképpen könyörögnék és esedezném; az mely minthogy ighen szükséghek és illendö, magamat meghalázván, alázatosan kérem és kénzeritem is Szentségödet, hogy azért, az kit mellyeden uiselsz, és minden szentséghekért vitézkedö Papsághnak kegyes indulatyáért könyörgök és esedezem, hogy atyai kegyességhek kebelét nyissa megh, hogy ennyi sok megh számlálhatatlan ártatlan kereztyének az eöröké való testi és lelki veszedelemtül, az mellyet az eretnekséghek magával uisel, kivenni ne neheztelliön, hogy utánunk való maradékunk ne panazolkodhasék, hogy az Német Nemzetséghek az Apostoli székek megh

nem oltalmazta, hanem az feneketlen eretnekséghe be merített és annak dühösségétül elboritatot legyen.

Harmadzor. Ezt akarta az felséghe Czázár ielenteni Zentségödnek : minthogy *Donaverda a Suecustol megh véte-töt ötödik napján Szent Giörgy havának*, és ennek meghvéte-lével nem csak az Dunán innet levő birodalmat az ellenséghe kívánnia és zomjuhozza, hanem ugan *utat is nyitot az beme-netelre Bavariában*, az melyet felette ighen kívánt és ohaytot: annakokáért Szentségednek kegyes atyai gondgya viselését és alkalmas időben való segítséghe az kereztyén tartomá-niok kívánnják és ohaytyák. Én is penigh Szentséghe nek magam megh alázva alázatosan könyörghök, hogy könyörül-lyön Szentséged az keresztyénséghe nek ennyi keserves nyomo-rusághán, mely keresztyénséghe nek megh tartásáért Embernek mégh életét is szükséges letenni és életének fonalát elmed-zeni, az Papoknak és kereztyén gyülekezeteknek is tárházai-nak iavai kioztogattassanak; — és azokat alkalmas időben ha így megh nem seghiti : In előtt is az elhaltattat atyafiui szeretetről még zámot kell adni, és ha jó ideien az Orvosságh hozzáiok nem iuttatik, félő, hogy ennél is keservesb állapotra ne jussanak az keresztyén gyülekezetek. Bizonyára keserves könyhullatással iayghatni láttatik, az melyet most irnak bizo-nyossan, hogy *az kereztyén Fejedelem uyonna szövetséghe megh uyította volna az mi ellenséghe nek az Suecussal az ielen való Pünkösöd hauában, egy millio aranyat igért az Suecusnak estendöröl estendöre*, czakhogy az iövendő avagy az ielenvaló nyáron ugy foghion ártani az Orzághnak, hogy az kereztyén-séghe nek sehonnét semmi seghitséghe ne talállassék, hanem az Eretnekséghe nek oltalmazása maradgyon megh. — Ismét Szent-séghe nek ezért is könyörghök, hogy Szentséghe nek az Papi tiztöket mozdicza eléb ezeknek ártalmas sebej és dühösséghe ellen. Tudom Szentséghe nek atya, hogy ez iövendő vezedelmek-nek gondolattyatul Szentséghe nek is elméie nem üres : de mind azon által az Agoston Doctornak amaz igaz mondását szükséghe megh tartani : *Meliusum esse incert negligi de fu-turo periculum, quam certum de praesenti exitium*; az az : Job, ugymond, elhaltatni az iövendő bizontalan vezedelmet, hogy nem mint az bizonios és jelenvaló vezedelemnek veztegh-

leni. És az In, az ki az sziveket nézi, fordicza el mi rólunk ez nagy vezedelmet, és kétség nélkül elhidgyük, hogy ha az atyafiui zent zeretben megh erősödünk: az Chtus vérével megh váltott lelkek az eretnekségnek feneketlen barlanghiából megh szabadulnak.

Negyedzer. Az Palatinus auagy Királyképe, az kereztyéni igaz hitnek erős buzgóságos férfia, jelenti azt is, hogy *az Sueciay királynak az Erdélyi Fejedelemmél volt volna követe, az mely követ sok tractalások után egyenesen által ment volna az Teörök Czázárhoz Constancinapolban, zorgalmaztatni a Teörök Czázárt azon, hogy az Erdélyi Fejedelem mellé adion segítséghe, az melyekkel az magyar orzághban levő kereztyéneket nyomorgathassa, és az Czázárnak is ereiét és hatalmát feöldigh leronthassa.*— Azt is ielenti az Királyképe Szent-séghe atya, hogy az magyar orzághi nemzetségnek nagyub réze elhaylot volna és az Eretnekséghe bement volna, és magát tellyességhezen ahoz czatlotta volna és az kereztyén (hit) igaz hivi gyűlölségheben iutottak volna, az Teöröknek is nehez igáia alá atta volna, csak hogy az kereztyénséghe eltöröllessék és kigyomlálhassák közzülök. Kér Enghemet az megh mondott Magyar Orzághnak Királyképe azon, hogy az Egéz magyarsághnak nevében Zentséghe laby elöt arczal leborulyak és könyörögheik Zentséghe azon, hogy ez nagy és nehéz sulyos nyavalyáiokban, Czázárunknak eő Felséghe nek méltóztassék Zentséghe mellette lenni, és nyavalyáiban segítséghe lenni; az Német Orzágnak is zerenczéje vezedelemlre fordult és Magyar Orzágh oltalmazására és meghtartására nem eléghséghe, mert az vezedelem is nincz mezze tüle, mert gyülekezni és fegyvert foghni kezdet az Eretnekséghe nek sokasághu sereghe.

Ezek voltanak azok az dolghok zentséghe atya, az melyeket Zentséghe elöt kellet nekem meghielentenem; aláztosan könyöröghe, hogy Zentséghe az magha értelme zerint ez ielen való vezedelmek ellen méltóztassék ielen való orvosághot mutatni és állatni. Azt is aláztosan kérem Zentséghe töl, hogy amaz három kívánsághim zerint, az melyeket Zentséghe elöt az Czázárnak nevében *ez elöt* előzamlálék, méltóztassék Zentséghe ió válazt adni, elmeiét Zentséghe

meghányván, ió akarattiát megh kettőztetnj, és ió akaratiából ezekre Zentséghez kegyes válazt adni, kívánom.

Eddig van a nevezetes okirat, melyet annyival figyelemre méltóbbnak tarthatunk, mivel azon négy beszéd közül, melyeket Pázmány négy rendbeli kihallgatásai alkalmával tartott, ez *egyetlen az*, mely eddigelé előkerült; mint e körülmény megtetszik b. Mednyánszky fentebb is említett Monographiájából, a hol ilyes beszéd egyetlen egy sem találtatik. E beszéd *történelmi* szempontból két kérdést támaszthat előnkbe; egyik illeti az *elmondás idejét*, másik a benne foglalt *tényeket*, mely utóbbi, mint látandjuk, azért is érdekes, mivel dolgok mondatnak abban, melyekről eddig, *legalább tudomra*, a történetírók vagy *máskép*, vagy *alig* emlékeznek.

1. Mednyánszky idézett munkája actumai között az LI. számmal jegyzett adja Pázmány Naplóját, s ennek tanúságaszerint Pázmány a pápánál következő napokon volt audientían: ápril 6., ápril 13., ápril 24. és május 13-án. Hogy ezek közül melyikhez tartozzék e kézalatti *Oratio*: elhatározza azt maga a szöveg, mely *Pünkösthavát a folyó hónap mondja*. Történt e május 13-diki kihallgattatás *Gandolffi* (Gandelhutt) várban, melyről a Mednyánszky-féle műben két helyen történik említettetés, u. m. a 131. lapon, e szavakkal: 13. Maii in Castello *Gandolphi* fui. Ubi rursum pericula et progressus Sueci (a *verbum* elmaradt); azután a 85. lapon, a XXXIV. számú okiratban, mely Pázmánynak a császárhoz írt hatodik jelentését tartalmazza. Ennek erről szóló sorai így vannak: *Vigesima Aprilis exaratas Mattis Vestrae litteras accepi etc. Occasione calamitatum Bavariae et inpendentium periculorum non intermitto assidue pulsare etc. die 13-a praesentis Mensis ad Castellum Gandolffi* ivi, ubi heri et nudius tertius cum Sanctitate Sua . . . egi copiosissime cet.

2. Egész *tartalmát* illetőleg, ugyan e jelentés így fejezi ki magát: Imminentia Italiae mala, praesentes populi Catholici ruinas, qua potui, verborum efficacia demonstravi, iudicia populorum, Catholicorum scandalum, ruina Religionis omni conatu avertendum esse Pastori, commonstravi. Mely szavak

teljesen adják az Oratio szellemét, kinyomatát. — A mi pedig az *egyes* történelmi *részleteket* illeti : azokra nézve a következőket jegyezhetni meg.

a) *Köln*-öt úgy ismervén meg *Gusztáv* Adolf, mint az ellene visszaható németországi kathol. főpapi párt egyik fontos fészkrét, kétségtelen hogy ezért igyekezett azt maga-megadásra bírni. Már 1631. december. többen a főpapok közül oda gyülekeztek. Így *Cluverius* ¹⁾ a nevezett hónapra feljegyzi: Moguntinus Elector Anshelmus Casimirus ac Praesul Wormatiensis *Coloniam* secessere. Az azonban feltűnő, tudtomra legalább azon íróknál, kik a 30. évi német háborúról irtak, nem találtatik, hogy *Kölnre* nézve ez adat vagy ilyesek eddig-elé ismeretlenek, s csak az van feljegyezve, midőn 1632. november hónap végén *Baudis* svéd hadvezér által környéke pusztítottatott. *Cluverius* írja ismét ²⁾ : Emortualis ille principibus *Viris mensis* (t. i. november), *Coloniensi quoque dioecesi*, profugorum Praesulum receptaculo funestus exstitit. *Baudis*, exercitu in Coloniensem districtum transportato, longum et latum de se terrorem in confinia proiecit. Én azt hívó vagyok, hogy itt a *Colonom városbeliek* alatt alkalmasint az *oda menekültek* lesznek értendők; de a dolgot csak az világosítaná fel, ha a felhívott *Conditiók* valaha megkerülnének. Azok bizonyosan, valamint egy hézagát tölténék be a történelemnek : úgy jó adalékul szolgálnának másfelől *Gusztáv* Adolf életéhez, jellemrajzolásához ; feltételvén mindenestre, hogy ugyan ezek a *némethoni* újabb történetbuvárok előtt is még ismeretlenek.

b) *Donauwerth* elbukása az oratióban sz. *Györgyhó* 5-re tétetik. Ezzel a történetírók ellenkeznek. *Cluverius*, nap említése nélkül, általán, csak *martius* hónapot említ, midőn a 780. lapon, előre bocsátván, hogy a svéd királyt „*Norinberga splendide XIV. Martii accepit*,” elmondja : Comperto eius adventu, Tillius, direptis qua transibat, agris, oppidisque in Palatinatum Superiorem retulit pedem. Rex Danubium petiit, urbemque *Donaverdam magna vi adortus, Rudolphum inde Ma-*

¹⁾ Joannis Cluverii Historiarum totius mundi Epitome. Ed. VII. Vratislaviae. M.DC.LXII. p. 777.

²⁾ Pag. 789.

ximilianum, Ducem Lavenburgicum expulit, recedentes praesidiarios machinarum ictibus prosequutus, haud modica illorum strage. A *Teutscher Florus* ¹⁾ erről határozottan így ír: *Den 28. Mart. eroberte er* (König Gustavus) *Donawert und schlug der Käys. 800.* (15 lap). A dolgot alkalmasan úgy lehet elintézni, a mint az Cluveriusnál, folytatólágosan Donauwerth elfoglaltatása után elmondatik, t. i. Eius insistens vestigiis Tillius, Rainam permunitum ad Lycum amnem oppidum insedit, ripamque fluminis Augustam usque accurate custodivit. Rex ex adverso inter Lycum Istrumque fixit castra, omnesque Danubii acolas usque ad Imperialem Ulmam redegit in potestatem, et continenti victoria Gunsburgum etc. sui iuris fecit. Nec irritus consilii in iungendo ponte Lyco fuit, reperto loco, ubi ob ripae curvitatē rapidum coereret impetum fluvius. Ibi dum impigre pontem struit, frequenti grandium tormentorum fulmine sylvam pulsāt, quam suo commodo *Caesariani ac Bavarici* praeoccupaverant, glandesque exinde maximi ponderis in regios jaculabantur, sed munimentis se suis protegentes. Geminato igitur periculo exterriti Tilliani, quod pontem transire regii inceptabant ac tormentaria verberatione, quam arborum strages tamquam coelo tractarum, horribiliorem magisque noxiam efficeret, promiscuam caedem faciebant, praesertim Ducis Tillii crure transverberato, Altringeri capite icto, excedere arbustis fugamque arripere destinarunt. Igitur noctis usi umbraculo, Neoburgum atque Ingolstadium trepidi refugere, ultra mille suorum desideratis. *In Nonas Aprilis ea Caesarianorum clades incidit.* — Valószínű, hogy ez a tény szolgáltatott alkalmat, a mi tulajdonképen csak folytatás, hogy Donauwerth elesése erre az időre tétessék.

c) A francia királyra és Rákócira vonatkozó adatok elsőjét én is csak innen tudom; a másodikról mind a hazai, mind a külföldi történetírók, ha nem bőven is, tesznek említést; bár az *okiratok*, melyek a dologra fényt vetnének, mindeddig lapanganak. Bár elő lehetne őket keríteni. Erdély történetei-

¹⁾ Példányomnak címlapja nincs. Rövid krónika és okiratok gyűjteménye 1618—1659-ből. 768. lap.

ben különösen nevezetesek a Betlen és Rákóczi-féle idők; e két fejedelem sort fogott korának tényező hatalmai között.

d) A mi *Eszterházi* Miklós nádor jelentése folytán a magyarországi vallásfelekezeti akkori népesség aránya, török védurság stb felől elmondatik, az eléggé ismeretes; valamint az is, hogy mind ezt később azon férfúnak sikerült megfordítani, kinek *Oratióját* most e sorokban közöltem.

BÁTHORI ISTVÁN ERDÉLYI VAJDA S LENGYEL KIRÁLY MINT A KATHOLICISMUS PÁRTOLÓJA,

s a jezsuitáknak egy eddig ismeretlen kolosvári nyomdájok.

G. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

Eléggé ismeretes az, hogy a *jeszuiták* nagyobb számmal legelőbb 1579-ben Báthori István és Kristóf uralkodása alatt jöhettek Erdélybe ¹⁾, de mi adott erre valódi alkalmat? ki s hogyan vitte őket erdélyi hazámba? minő nyilvános, vagy némileg titkos rendelésből történt ezen rendkívüli, és az erdélyi országos rendek megkívántató előleges törvényes hire s megegyezése nélküli esemény? az nem tudatik eléggé, mert akkori krónikáink ezen eseménynek titkos indokairól s valódi alkalmáról, melyeknek eredete csak is hazánkon kívül nyomozható, szerfelett keveset fedeztek fel.

Nem lehet tehát csodálni, ha korunkbeli történészeink a jezsuitáknak 1579-beli bejövetelőket Báthori István, romai hitvallása iránti szerfeletti buzgalmának tulajdonítani hajlandók lennének, bár vélekedésem szerint bizonyos is az, hogy Báthori István (a ki II. Zápolya János Zsigmondnak halála után, 1571-ben május 15-kén erdélyi vajdának választatott), erdélyi vajdaságának első ideje alatt nem hogy figyelmét saját hitvallásának Erdélyben való terjesztésére fordította volna, hanem inkább romai hitvallásának terjesztése iránti indifferetismusát tanusítani láttatott.

¹⁾ Lásd : „*Illia. Ortus et progressus variarum in Dacia nationum et religionum.*“ 78. lap. — és „*Benkő. Milkovia.*“ I. 306. lap.

Ezen indifferentismusát követhette Báthori István erdélyi vajdasága elérése előtt is, s talán nem hibáztam, ha gyanítom, hogy ő minden egyéb erényei mellett, ezen indifferentismusa által is szerezhette az erdélyiek azon bizodalmát, melynek következtetésében 1571-ben vajdának választatott, s még pedig oly időben, mikor t. i. Erdélyben a romai vallás elleni szivetlenség a türedelmetlenségig még mind folyton folyt.

De ha Báthori István mégis olykor belső lelki furdalásai által indítva, illendőnek vélte, vallása szertartásának néha néha sátoros innepeken eleget tenni, azt soha fejedelmi lakásban nyiltan nem tette, hanem, vadászatnak színe alatt Gyulafejevárról eltávozva, és valamely közel levő faluba menve, ott egy világi cím és köntös alatt lappangó romai vallású szerzetes barátinak misemondását csak is titkon hallgatni, s annak gyónni merészle.

De, a mi több, azt is merem gyanítani, hogy Báthori Istvánt nem csak kitünő polgári s fejedelmi erényei, hanem romai hitvallása iránt mutatott indifferentismusa is segítette a lengyelhoni korona elnyerésére, mert nagyobb része azoknak, kik Lengyelországban leghathatósban őtet kívánták királyuknak, éppen nem romai hitvallású lévén, saját hitvallási nézetének propagandáját (Báthori Istvánnak eddigelé mutatott vallási indifferentismusánál fogva) inkább az ő, hogysem romai császár II. Maximiliánnak (a ki ezen királyságnak elnyerésére maga is törekedett) uralkodása alatt elérhetőnek tartotta.

Ehez járul még az is, hogy a lengyelhoni romai hitvallású főpapság akkor még kételkedni láttatott azon, vajjon Báthori István még mind valódi romai hitvallású-e? — s innen következett, hogy midőn Báthori 1576-ban Lengyelország széleire érkezett a királyságot átveendő, az eleibe küldött lengyel követtséghez, az odavaló főpapság nevében *Solikovius Demeter* ¹⁾ is csatoltatott azon utasítással, hogy megkivánná

¹⁾ Solikovius, vagy helyesebben Solikowski János Demeter, lengyel fi, született 1529-ben. — 1570-ben Zsigmond lengyel királynak titkonoka volt. — 1574-ben valesi Henrik lengyel király eltávozván Lengyelországból, utána küldetett a lengyelek által Franciaországba,

tőle : magát nyíltan, s esküje által is hív és szoros romai válasúnak vallani.

Mivel pedig annak nyomát, a mit Báthori Istvánról most említettem, akkori honi történészeinknél nem igen lelhetjük; szükségesebbeli állításaimat annál is inkább hitelesíteni, mivel azok első tekintetre alig hihetőknek tetszhetnek.

Kútforrásúl szolgáltak nekem e tárgyban említett Solikovius Demeternek (a ki nem csak ugyanazon időben élt, de az akkori történeteknek egyik tetteges részese vala), saját hiteles szavai következő című munkájában :

„*Joannis Demetrii Solikovii Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti Poloniae Regis anno 1572. mense Julio Knisini mortui. Dantisci, sumptibus Georgii Försteri Bibliopolae Regii. Anno 1647.*“ — Negyedréiben.

Minthogy pedig Solikoviusnak ezen munkája, ritkasága miatt, csak is nagyobb könyvtárakban található, s ennél fogva nem is jöhet könnyen minden honi történésznek kezébe, helyesnek véltem Solikoviusnak saját szavait itt közre bocsátani, melyek így következnek :

„Unus fere Episcoporum fuit *Karnkovius* ²⁾, qui se his partibus (azaz : azon lengyelekhez, a kik Báthori Istvánt kívánták királyuknak) primus adjunxit, quod ab eo magno rei ecclesiasticae emolumento factum fuisse, tempus et res ipsa comprobavit. Etenim cum *Stephanus (Báthori) haereticorum ut plurimum studiis Rex esset nominatus, tamquam is, qui aut haereticus, aut haereticorum fautor ab illis existimaretur*, et confirmaret hanc

de sikertelenül. — 1575. Báthori István választatván lengyel királynak, eleibe küldetett 1576-ban Sniatimig a főpapság nevében. 1582-ben lembergi érseknek tétetett. — Meghalt 1603-ban junius 17-kén, életének 74. évében. — Lásd „*Neuvermehrtes histor. geograph. Lexicon.* Basel. 1744.“ VI. 449. lap.

¹⁾ Az e tárgy iránti véleményemnek netaláni cáfolótól örömet várom s ohajtom az Új M. Muzeum útján a szükséges felvilágosítást s alapos helyreigazítást.

²⁾ *Karnowski Szaniszló* született 1520-ban, ő koronázta 1576-ban lengyel királynak Báthori Istvánt, ki ötlet későbbre a gnesnai érseki székkal és a lengyelországi primássággal jutalmazta. Meghalt 1603-ban. Lásd : *Janozki Nachricht von der Zaluskischen Bibliothek.* Breslau. 1749. II. 7. lapon.

eorum opinionem Blandrata, homo haereticus, ab eo (Báthorio) ad electionem missus, *timens episcopus (Karnkovius) ne eum (Bathorium) vel totum vel medium haberent haeretici, in hoc nervos suos intendit, ut antequam Stephanus (Báthori) in regnum ingrederetur, de ejus fide ac religione edoctus, vel eum sibi ulterius fovendum, aut vero, si quid secus de eo intelligeret, Regio fastigio, et Throno excludendum curaret* ne diu expectatus Rex (Stephanus Báthori), rebus Ecclesiae Dei non provisus, regni fines intraret (Karnkovius) arrepta ea occasione, quod Rex eum, ut sibi ad fines Regni occurreret, literis suis invitabat, ipse (Karnkovius) se rebus omnibus servans, et invidiam hominum declinaret, ad eum non ivit, sed *Solikovium* ¹⁾ ad se denuo literis evocatum, ut ne Reipublicae, et *causae divinae et ipse deesset, sui loco ad eum (Bathorium) misit.* Magnum a Caesareis videbatur imminere periculum, *sed multo majus, si Rex (Bathorius) in potestate haereticorum totus esset, Solikovius igitur de omni re, quam cum Rege ageret, Episcopi (Karnkovii) sententia intellecta, et plene de omnibus instructus, in ulteriorem Russiam profectus, Regi electo Stephano ad Sniatinium occurrit* Invulgato Solicovii adventu apud oratores, qui uno tantum excepto, *haeretici omnes fuerunt,* omnes ne Solikovius a Rege nisi praesentibus illis admitteretur, decreverunt, quod vererentur, ne is per eum in Ecclesiasticorum potentiam deveniret. Quod Solikovius ex iis, qui Episcopo (Karnkovio) favebant, ubi subolevit, ipse ad oratores misit rogans, ut sibi accessum nomine Episcopi ad Regem compararent et quod quidquid (Solicovus) ejus (i. e. Episcopi Karnkovii) nomine apud Regem acturus esset, ipsos oratores praesentes adesse, audire, et intelligere cupe-
ret. Quo intellecto oratores exhilarati Plaza tantum et Niemstae id Negotii dederunt, ut Solikovium ad Regem comitati, ei cum illo colloquendi adessent. Sed, ut mos nostrorum fert, solus tantum Plaza adfuit, et salutationem tantum, ac benedictionem Episcopi audivit, atque ad suos retulit. Caeteroquin de hora secretioris colloquii submissius locuti (Rex et Solikovius), tandem hora vespertina ejusdem diei, et in

¹⁾ Azaz Solikowski Demetert, a ki ugyanezen Commentariust irta.

profundissimam noctem secum Rex et Solikovius, Philipponio fores observante (qui dies erat Sabbathi) fuerunt. Illic Regem de omnibus rebus, quae fundamentum essent Regni feliciter inchoandi, plenissime nomine Episcopi edocet. Quid agere, quae consilia sequi, quae vitare, in quas partes oculos, et animum advertere oporteat, quo animo denique esset illum instruxit, et ad caetera audienda benevolum, attentum, et docilem effecit. Hic tandem de gratitudine Deo reddenda, de fide ei praestanda, et fide quidem Catholica, sine cujus vera, et sincera confessione, et observatione non solum diademate Regio se non esse potiturum, sed nec Cracoviam quidem, sedem coronandorum, ac conservandorum Regum laudatissimam, et catholicissimam semper esse conspecturum. Fundamentum esse Regni Catholicam fidem, et catholicos viros, ipsumque Sacrum ordinem spiritualem esse primam, et praecipuam Regni partem, et Senatus caput, et Regis animam, lucernam et spiritum vitalem. Profitendam igitur esse fidem, vere et sincere cum Deo agendum, qui eum ad tanti Regni gubernacula vocavit; et jam fines Regni eum adduxit; caetera secutura, et jam (ad) fines Regni eum adduxit; caetera secutura, et adjectum iri gratis, modo is intra limen et ostium Regni pedem suum in vestigia priorum Regum Poloniae ponat, et figat, Missam singulis diebus audiat, Episcopos ut patres veneretur, et illis obediatur, Romanum Pontificem Summum Jesu Christi Vicarium recognoscat¹⁾, jura Ecclesiarum sarta, tecta conservet, Senatum diligat, Ordini Equestri fidat. Haereticorum consilia, tamquam Regno, et sibi pernicioso, suspecta habeat Audivit Rex electus Solikovium non sine suspiriis, et cum singulari consolatione sua. Et non solum ad omnia verbis fusissimis respondit, sed etiam fidei suae Catholicae professione generali facta, rebus statim ipsis ita Solikovio satisfecit, ut is de eo omnia praeclare et sentiret, et ad episcopum perscriberet, et quoniam ante aliquot annos Sniatinium a Moldavis exustum, necdum restitutam Ecclesiam Catholicam habebat, in qua die Dominico crastino Sacro Sanctum Missae Sacrificium audiret, Soli-

¹⁾ Ha Báthori Istvánnak hitvallása nem lett volna akkor gyanus, bizonyonyal ezek nem kívántattak volna tőle.

kovio locum, ubi id fieri posset, demonstrante, sequenti die, summo mane *illud se auditurum, et illud idem singulis diebus facturum lubentissimo animo spopondit*. Habebat autem jam secum ab Episcopo Solikovius et sacerdotem, et omnem altaris apparatus, quem penes Regem cum pueris ammanuentibus reliquit. *Multi sermones de Transylvaniae religionibus inpiis, de paucitate Catholicorum, de Societatis Jesu Patribus, quos per Fabium Dalmatam* ¹⁾ *jam petierit. Religionem quidem Catholicam se semper, ob Procere Hungariae, et populos omnes haereticos integram servasse occulte* ²⁾, *et monacho cuidam Albae Juliae seni, per speciem venationis ad eum excurrrens, confiteri, et ab eo communicari solitum fuisse. Et se quidem militari modo, in penitioribus articulis Catholicae fidei versatum* ³⁾, *sed animo prompto omnia auditurum, et suscepturum, quaecunque in salutem animae suae, et Reipublicae, praesertim Ecclesiae statum tuendum, et ornandum pertinere edoctus ab Episcopo fuerit. Multa dehinc de rebus aliis, politia Regni hujus (Poloniae), moribus Sigismundi Augusti, Henrici, itemque Officiis Regni, et forma Reipublicae interrogabat. Sequenti igitur die, festo Dominico, summo mane Sacrum Missae Sacrificium audiuit cum lachrimis, etiam librum Evangelii oblatum osculatus est, et per totum Sacrificium genibus flexis orans. Oratores durante Missae Sacrificio ante fores erant, et cum Missam apud Regem haberi intellexissent: Jam isti sacerdotes, inquit, se in possessionem Regis intruserunt etc."*

De kérdés már : minő eredményű volt Báthori Istvánnak, a római hitvallásnak hív és szoros megtartása iránti ezen ünnepélyes nyilatkozata, Erdélyre nézve? tett-e Báthori ennek következtésül valamit nyiltan és erélyesen a romai hitvallásnak Erdélybeni terjesztése tekintetéből? vagy megmaradt-e Báthori továbbra is Erdélyre nézve az eddig mutatott vallási indifferentismusa mellett?

De, tudtomra, ninesen nyoma annak, hogy Báthori István 1579 előtt olyas lényeges valamit tett légyen, a mi által

¹⁾ *Fabius Dalmata* Báthori Istvánnak gyóntatója volt.

²⁾ Tehát csak is titkon!

³⁾ Gyanítható tehát, hogy Báthori Istvánnak vallási nevelése el volt hanyagolva.

Erdélyben a romai hitvallás gyarapítása előmozdított volt.

Ez az oka tehát annak, hogy midőn 1579-ben XIII. Gergely pápa ama híres jezsuitát *Possevin Antalt* ¹⁾ a svéd királyhoz követségbe küldené, ugyanezen pápa Possevinnek meghagyta, hogy Lengyelhon felé vevén útját, Báthori Istvánt arra intse, hogy a romai hitvallást terjesztő törekvését Erdélyre is terjesztené ki.

D'Origni János ily című munkájának: „*La vie du Pere Antoine Possevin de la Compagnie de Jesus, ou l'on voit l'Histoire des importantes Negotiations, ausquelles il a été employé en Pologne, et en Moscovie.* — A Paris. 1712.“ 204. lapján Possevintől, és akkori követségről ezeket említi: „*Il avoit plus d'une vüe dans ce voyage de Lithvanie* (ott vala t. i. akkor Báthori István) *il étoit bien aise de rendre ses respects a un Prince que sa Compagnie regardoit comme son Pere, et son Protecteur dans le Septentrion.*“

Ezen alkommal bírta tehát Possevin Báthori Istvánt arra, hogy küldené Erdélybe a jezsuitákat (a romai hitvallásnak akkor világszerte ismeretes tüzes bajnokait, — a reformationnak elhatározott hősies ellenségeit, — és a térítésnek nagy mestereit).

Possevin ezen sürgető kívánságának Báthori István eleget is tett annyiban, hogy még azon évben, midőn táborával Polock várát ostromolná, a lengyelhoni jezsuitáknak Sunyerius nevű papi főnökét (Provinciálisát) táborába hivatván, és neki az e célra kívántató pénzbeli segedelmet nyujtván, arra biztatta, hogy Erdélybe mintegy tizenkét számu jezsuitát személyesen szállítana által, s ez akkor teljesítésbe is ment, a mint ezt az alább közlendő 1581-beli okmány bizonyítani fogja.

¹⁾ Híres és tudós jezsuita Possevin Antal született Mantuában 1532. — Mint erélyes szónok, s lelkes hittérítő küldetett XIII. Gergely pápa által svéd király III. Jánoshoz, orosz fejedelem Basiliushoz és lengyel király Báthori Istvánhoz; VIII. Kelemen pápa által francia király IV. Henrikhez hittérítésnek és országos dolgok kiegyenlítésének okáért. — Meghalt 1611. mint a jezsuita szerzetnek nagy előmozdítója. Lásd: „*Alegambe Bibl. Soc. Jesu.*“ és „*Freher. Theatrum viror. erudit.*“

De ha bár Báthori István ez iránt bátyját Báthori Kristófot, a ki helyette Erdélyt kormányozta, értesítette is, vonakodott mégis, hogy a jezsuitáknak Erdélybe való ezen szállítása nyiltan az ő neve alatt essék meg. — Ugyanezt említeni láttatnak Possevinnek saját szavai is azon ajánlólevelében, melyek mellett ily című munkáját: „*Capita, quibus Graeci et Rutheni a Latinis in rebus fidei dissentiunt, postquam ab Ecclesia Catholica Graeci descivere. Tradita ab Antonio Possevino de Societate Jesu, in magno consessu Procerum Joanni Basilij Magno Moscoviae Duci, tertio Martii 1582. in civitate Moscu. Posnaniae, in officina Typographica Joannis Walzabi. 1585.*“ (Negyedrébhen. 35 lapon ¹⁾ Volhinia Palatinusának ajánlotta, a hol Possevin Báthori Istvánról ezeket mondja: „*Polociae Magnum Ducatum expugnavit* ²⁾ *inque Polocensem, et Livonicum tractum Catholicae fidei lucem illico iniecit, quo pene tempore per Transylvaniae Principem Christophorum, fratrem suum eandem lucem in Daciam inferebat.*“ — Nem tette tehát ezt Báthori István Erdélyben saját ebbeli akarátjának nyilvános kijelentése és rendelete által, hanem csak is inkább bátyja Báthori Kristóf neve alatt.

Báthori István az által, hogy minden megintetései mellett is, Erdélyben mint romai vallásu fejedelem, ezen vallásnak hathatós terjesztése iránt *nyiltan, parancsolólag és saját fejedelmi neve alatt* még mind eddig fellépni késedelmezett, XIII. Gergely pápának némi nehezitelését vonta magára, a ki midőn Possevinust 1581-ben martius 15-kén, újra Lengyelországba küldené, hogy a békességet Báthori István és moskovi (orosz) fejedelem Basilius János közt eszközölné, annak egy úttal megparancsolá, hogy Báthorit romai vallásának terjesztésére lelkesítse, s arra is bírja, miszerint ő Erdélyben, a hol a romai vallás a reformationnak heves mozgalmai miatt már szinte kifogyott, a jezsuitáknak saját fejedelmi tekintete, parancsa és neve alatti ünnepélyes alapítása által, az elhanyaglott s nyomtatott romai vallást új állandó létre hozná.

Possevin Báthorit s táborát Disna városában találván,

¹⁾ Ezen már nem könnyen megszerezhető könyv találtatik a kolosvári lyceum könyvtárában.

²⁾ Történt ez 1579-ben.

előtte oly hathatós latin beszédet tartott, hogy a király könyhullásig illetődve, azonnal megígérte : a pápa kívánságának rögtön eleget tenni.

D'Origni János fenn említett munkájának 268-dik lapján ezen eseményt így említi : „Comme le Roy (Báthori) s'arreta là (azaz Disnán) quelque temps, apparemet pour assembler son armée, il voulut y entendre ce Prince Gverrie à suivre tellement les mouvemens de son courage, qu'on pût dire, qu'il faisoit les Gverres du Seigneur; il lui ajûtta, que jamais il ne seroit plus sûr des benedictions du Ciel sur ces Armées, que quand il employeroit son autorité pour en éloigner les vices, qui attirent la colere de Dieu, et que ces Troupes ne seroient jamais plus fortes, que quand elles seroient plus unies contre elles par le lien de la Religion. *Il dit la dessus les plus belles choses, il les dit avec tant de force et tant d'onction, qu'il tira les larmes des yeux a ce grande Prince, qui au sortir du sermon prit des mesures pour avoir des ouvriers Evangelices capables d'enstruire les Hongrois (értetnek az erdélyiek) Protestans, qui etoient dans son armée.*“

Possevinnek ezen 1581-beli erélyes beszéde eldöntő hatású vala Báthori Istvánnak ezentúli vallásosszellemére nézve oly annyira, hogy belőle ez órán túl, vallásának terjesztése iránt valódi lelkes zelota lett, és hogy elmellőzván az erdélyi országos rendeknek megkívántató előleges egyetértését, de sőt azon országos törvények ellenére, a melyek a római vallásu egyházi személyeket minden birtokolhatási jogtól örökre kizárták, merőben csak korlátlan fejedelmi tekinteténél fogva, ugyan azon 1581-beli május 12-kén a jezsuitákat Erdélybe ünnepélyesen bevétetni nem csak rendelné, de azoknak ottani állandó létököt a kolosmonostori urodalomnak birtoki átadásával megalapítaná, s Kolosvárt az azelőtti barátok templomát és annak szomszédságában levő hajdani apácák klastromát nekik átengedtetni parancsolá, hogy ők eképen ott tanodát is állítván, térítő hivatásuknak sikeresen eleget tehesse nek.

Báthori Istvánnak az ezekről kelt oklevelebeli szavai ezek : „In Transylvania etiam praestare aliquid conati sumus, imprimis autem in depellendis erroribus religionis, quibus illa

provincia implicita est, quibus in rebus nulla praestantior ratio se nobis obtulit, quam ut exemplo caeterorum Principum, doctos viros, pietate, ac vitae commendatione insignes in Transylvaniam accerseremus, quorum doctrina, et piis institutis vera pietas in suam antiquam possessionem restitueretur, et Sacrarum Literarum, atque humanitatis studiis juvenes instructi, alii ad tractandas res sacras, alii ad civilitatis studia aptiores redderentur Quam ob rem, ut et Deo, et hominibus vixisse, atque adeo de posteritate bene meriti videremur, ex certa scientia, et multa deliberatione cum Beatismo in Cristo Patre, et Domino Domino Gregorio Papa XIII. Pontifice Maximo, et Illustrissimo Principe Domino Christophoro Báthori de Somlyo Vajvoda Regni Transylvaniae, et Siculorum Comite, fratre nostro charissimo communicato consilio, scriptis praeterea ad Venerabilem Patrem Laurentium Magium Sacrae Theologiae Doctorem, Provinciale societatibus Jesu per Bohemiam et Austriam literis de familia Societatis Jesu eo potissimum nomine suscepta est nobis cogitatio, quod testatum iam illa apud omnes fere populos Christianos fecerit, ut suo praeclaro, utilique in Ecclesia, et Republica instituto, et munere quo ingeniorum cultui, ac animarum saluti studere tenentur. *Ac ne hujus consilii (nostri) fructus subditis nostris Transylvanicis* caeterisque vicinis locis *diutius deesset*, nihil nobis prius putavimus, quam ut vel ad ipsum bellum abhinc biennio ¹⁾ procincto, et jam Vilna Urbe nostra relicta, *versus Polockium* cum exercitu nostro profecti, Venerabilem olim *Patrem Franciscum Sunyerium*, per Regnum nostrum Poloniae Societatis Jesu Provinciale in castra nostra evocarem, et cum eo de *mittendis sumptu nostro in Transylvaniam ex Societate Jesu aliquot doctis viris* ageremus, quod ipse pro suo studio erga Rempublicam Christianam non modo promovendam suscepit, sed etiam *se aliquos ex Societate in Transylvaniam deducturum recepit*, quam quidem voluntatem nostram paulo post (dum nos obsessa arce Polocensi laborarem) *deductis duodecim, vel eo amplius ad docendum, interioris doctrinae et probitatis viris*, qui

¹⁾ Azaz : 1579-ben, a mint azt felebb már említettem.

in Vinea Domini cum fructu operarentur, perfecit, minime longinquitate itineris, multo minus vario discrimine, cui homines interdum peregrinantes sunt obnoxii, deterritus. Quare nos respectu et causa hujus muneris praedictae Societatis Jesu pro nostra in religionem, humaniores literas, et ipsam Provinciam nostram Transylvaniae consulere hac in parte volumus, ex certa scientia nostra, animoque bene deliberato, et maturo consilio in Jesu Christi Domini nostri sacrosancto nomine, in *civitate nostra Claudiopolitana alias Kolosvár nuncupata Collegium Societatis Jesu fundamus, facimus, instituimus, ordinamus, et erigimus, et bonis, redditibusque infrascriptis afficimus*. Quam foundationem perpetuis futuris temporibus, et in omne aevum valere volumus, attribuentes praedictae Societati Jesu, accedente auctoritate Apostolica, *Monasterium desertum, olim ordinis Franciscanorum fratrum, liberalitate Regum Ungariae exstructum, in platea Farkas útza, muro Civitatis contiguum cum templo, hortis, areis, turribus, atque adeo locis omnibus circumjacentibus juxta moenia civitatis, in quorum usu ac possessione praedicti Fratres Franciscani antiquitus fuerunt, praeterea domum proximam, in qua olim religiosae virgines habitabant, ut in ea schola aedificaretur*. Ut vero isti Collegio a nobis, ut supra dictum est, instituto, nec ad jura, ornamenta, praeeminentias ad consuetudinem reliquarum in Orbe Christiano Academicarum desit, ex Regia nostro singulari gratia vigore praesentium statuimus, et decernimus, ut qui in humanioribus literis hebraeis, graecis, et latinis cum laude versatus fuerit, et postea ad alterutrius facultatis sive Theologiae, sive Philosophiae fastigium, argumentis prius doctrinae suae editis, judicio Collegii pervenire voluerit, *ad gradus et Baccalaureatus, et Magisterii, et Doctoratus promoveri possit. Quae quidem promotio tantum dein juris, dignitatis, praeeminentiae, ornamenti habeat, quantum istius-modi promotiones in Italiae, Galliae, Hispaniae et Germaniae Academicis de jure, et consuetudine habere solent, et possunt*. Quod ut auctoritate Pontificis Maximi sanciat, et *privilegium justae Universitatis* hoc Collegium omni ex parte obtineat, apud Sedem Apostolicam contendemus. Pro Societatis autem ejusmodi sustentatione, *Abbatiam Beatissimae Vir-*

ginis Mariae de Colosmonostra cum antiquo pago, qui pene conjunctus est suburbio praedictae Civitatis Colosvár, et aliis totalibus et integris possessionibus Bacz (Bács), Jegenye, Tybwrzcz, Kayanthó et Bogárthelke . . . commemorato Collegio Societatis Jesu dedimus, donavimus, et contulimus . . . Datum in arce nostra Regia Vilmensi 12-a Maji. A. D. 1581“¹⁾.

Minő erélyes és eldöntő hatása volt Báthori Istvánnak nézve Possevinnek fenn említett beszéde? s annak következtében minő pontosan, de rögtönösen is ohajtott Báthori, XIII. Gergely pápa, Possevin által 1581-ben kijelentett kívánságának eleget tenni? az vagy csak abból is szembetűnő, hogy Possevin ugyanazon *martius 15-kén* indult el Romából a reá bízott dolgok kivitelére *május 12-kén* pedig Báthori István, a jezsuitáknak Erdélyben való állandó, s innepélyes alapítását illető okmányát már el is készítette.

Báthori Istvánnak, Possevin hathatós szónoklata által mintegy új életre felhevített vallásos buzgalma onnan is kitetszhető, hogy, elhalván 1582-ben május 27-kén Báthori Kristóf²⁾ a ki Erdélyt helyette kormányozta, annak még kiskorú fiát Báthori Zsigmondot (azutáni erdélyi fejedelmet) merőben a jezsuiták nevelése alá adta, s végre maga Báthori István is 1586-ban elhalálozván, végrendeletében most említett Báthori Zsigmondnak hathatósan meghagyta, hogy az er-

¹⁾ Ezen okmányt egész terjedelmében lásd Kaprinainál: Hungar. Diplom. I. 41. lap. — Az igtatási parancsot pedig Szegedinél: Decret. et Vitae Reg. Hung. 383. l.

²⁾ Ugyanazon a napon, a melyen Báthori Kristóf Gyulafejevárt elhalt, meggebedt Vilmán, Báthori Istvánnak kedves háts paripája is. Báthori István ezen lovának emlékére Vilna mezején követ állíttatott, a melyre erdélyi szászfi Herman Dánielnek következő versei metszettek:

„Regis equus Stephani forma, gressuque superbus.

Et cursu velox prope Vilnae conditur arcem,

Qui moriens Regis fratrem praesagiit esse

Sublatum e vivis : docuit quod fama secuta.

Huic statua erecta est, monimentum testis equini.“

Lásd : Opera horarum subcisivarum, sive meditationes historicae etc. Philippo Camerario . . . auctore. Francofurti. 1658. Cent. I. cap. XXI. 112. lapon.

déli jezsuitákat, tanodájokat, s birtokukat minden üldözések ellen teljes erővel védelmezné. „Quos quidem (Báthori István végrendeletének szavai) ita tuearis, et defendas, *quatenus animae tuae, cui praeceps, salus tibi chara est*: non deerunt puto *Unitarii, atque imprimis Colosvárienses, qui eos (Jesuitas) eversos velint*, favebuntque iis omnes Senatores tui Calvinistae, et Lutherani. Non deerunt oportunitati juvenes et Aulici praesentes pariter haeretici, qui tibi adulantes procaciter in eos (Jesuitas) invehentes animum tuum in transversum rapiant. Sed si Vir es, generose, facileque omnibus istis sola constantia, et fervore, *Zeloque pietatis, magis Deo, quam hominibus contestato*. O utinam potuissem vel in eo solum meae erga te pietati satis facere, ut *saltem paucos tibi intimos Consiliarios Catholicos et pios dare potuissem*, tibi certe ornameto, mihi autem securitati fuissent. *Sed ea* est tibi *temporis, et morum perversitas*, ut omnes declinaverint, *variisque haeresibus imbuti Atheismum spirent plerique*. Quo difficilior itaque tibi constat concertatio, eo magis tibi restabit laus, et proemium sempiternum“¹⁾.

Nem minden ok nélkül erősíthetem tehát, hogy Báthori István (a ki saját vallomása szerint 1576-ban hitvallásáról még csak annyit tudott, a mennyit egy akkori katona-közlegény tudhatott), csak is Possevinnek szívre s lélekre ható 1581-beli szónoklata után vált a romai vallásra nézve orthodoxus zelotává, habár a jezsuitáknak Erdélybe való jövetelét azelőtt is (de az erdélyiek előtt nem nyiltan s eléggé erőlesen) kívánni láttatott.

De ezeknek további vitatását s nyomozását mások bírálására bízván, áttérek jelenlegi értekezésemnek következő tárgyára.

Minden propagandának, s következőleg a hittérítő vágnak is egyik hathatósabb eszköze a sajtó, melynek használata nélkül a reformatio sem lehetett volna mindjárt elején oly gyors gyarapodású.

Ezen nagyszerű eszközt méltánylották a jezsuiták is, s névszerint Possevin Antal is (a ki maga is jezsuita vala), midőn fenebb eléhozott munkájának ajánlólevelében ezeket írta:

¹⁾ Lásd: Rudus redivivum Francisci Páriz Pápai. Cibinii. 1684. D. 3. 1.

„Praela nullam melius in rem, quam in Christianam Orthodoxam religionem vindicandam ab hostibus, et inter ipsos hostes promovendam sudare possunt.“

Méltán következhetik tehát innen e kérdés : mennyire használhatták a sajtó erejét az 1581. Erdélybe ünnepélyesen telepedett jezsuiták? s volt-e azoknak akkor saját könyvnyomdájok Erdélyben?

Megfelelt némileg erre brassói tudós Roth Pál († 1793-ban octob. 2-kán) ¹⁾, tudós Benkő Józsefhez 1785-ben martius 16-kán irt levelében e szavakkal : „Pro coronide tandem significo Tibi rem notatu omnino dignam, ac studiis laboribusque Tuis haud inutilem. — Scis equidem apprime Claudiopoli non aliam viginisse anno 1582. praeter Unitariorum sic dictam Heltaianam Typographiam. Sed quid dices, si Tibi significavero, viginisse eodem anno ibidem etiam aliam Typographiam? — Rem sic habeto : possideo exemplar unum Calendarii sic dicti Eberiani Vittebergae 1551. in 8-vo editum, cujus subsequi possessores (sed nescio qui) varias notulas historicas, quae tamen annum 1601. non excedunt, manu exaratas inscripserant. In hoc itaque Calendario sequentia invenio adnotata: „„Anno 1581. 12. may impetrant Jesuitae Claudiopolitani fundationales a Stephano Báthori Rege Poloniae inconsultis Transilvaniae Statibus. Hi diuturnam, pacificamque sperantes in Transylvania moram, typos quoque edendis libris aptos adtulerant secum Claudiopolim murmurantibus non nihil antitrinitariis ejatibus.““ — Ita haec in dicto Calendario. — Vix crediderim tamen Typis his Jesuitas, anno 1588. ex Transsilvania iterum extrusos uti potuisse, nullus namque mihi ab anno 1581. usque 1588. constat liber dictis Typis Claudiopoli excussus. Sed Tu hac de re rectius feres iudicium“ ²⁾.

Felelt-e? s mit felelt erre Benkő József? azt nem tudom; azonban magam is ezen állítólagos kolosvári sajtónak hajdani léte felől kétségben valék mindaddig, míg kolosvári tanár, és az odavaló lyceum könyvtárnoka Vass József tudós barátom által az idén egy oly könyvre figyelmesíttettem, a mely

¹⁾ Élete leírását lásd : Siebenbürg. Quartalschrift IV. 91—95. lap.

²⁾ Találtatott Benkő Józsefnek kéziratí gyűjteményében a nagy-enyedi könyvtárban.

1581-ben a kolosvári jezsuiták által csakugyan Kolosvárt sajtó alá tétetett. — Ezen könyvnek, mely az említett lyceum könyvtárában található, címe ez :

„*Theses de puro, et expresso Dei verbo, tam scriptis, quam viva voce tradito: et pari utriusque auctoritate, necessitate, utilitate, ac fine. Ad disputandum publice propositae, cum Claudiopoli in Transylvania novum Gymnasium societatis Jesu aperiretur A. D. 1.5.8.1. Defendentur a Joanne Puschio* ¹⁾ *societatis Jesu. Praeside Wolfgango Schreckio, Theologo ejusdem Societatis Jesu. Cum licentia Illustrissimi Principis Transylvaniae. Claudiopoli.*“ — Negyedréten, 3¹/₂ ívre.

Ajánlotta ezen munkáját a szerző „Wolfgangus Schreckius Societatis Jesu“ erdélyi vajda Báthori Kristófnak „Domino ac Patrono benignissimo.“ — Ezen ajánlólevél minden historiai érdek nélküli, végszavai ezek : „Reliquum est Illustrissime Princeps, ut has pauculas Theses, *veluti quaedam futurorum laborum nostrorum praeludia* ²⁾, benigne suscipias. Nos vicissim totum studium nostrum, ac omnem operam, cum omni animi summissione, et promptitudine Celsitudini Tuae libenter deferimus. Precamurque Deum Opt. Max. ut ad sui nominis gloriam, ad utilitatem totius Regni Transsylvaniae, ad universae denique Reipublicae Christianae perpetuum ornamentum, ad plurimos annos Cels. Tuam sua bonitate conservet incolumem.“ — A munka maga más vallások sértegetése és említése nélkül van írva.

Ámbár pedig ezen könyvnek címlapján nem említettik, hogy ugyanezen Kolosvárt nyomtatott könyv, kinek sajtójában nyomatott? — mindazonáltal azon véleményben vagyok, hogy ezen könyv 1581-ben a kolosvári jezsuiták saját könyvnyomdájának szüleménye. Okaim, ezt hinni, im ezek :

Elhalván 1577-ben Heltai Gáspár, annak kolosvári könyvnyomdája özvegyére szállott; ez férjének könyvnyomtatói szorgalmát 1577. után is folytatván, névszerint a fenn említett 1581-ben, a többi között, a következő című könyv-

¹⁾ Pusch János és Schreck Farkas tehát azon jezsuiták közé számíthatók, a kik 1581-ben vagy még 1579-ben Erdélybe küldettek.

²⁾ Szándékoztak tehát az akkori kolosvári jezsuiták több ilyen könyveket is sajtó alá bocsátani. — De hová lettek azok?

vet is sajtója által közre bocsátotta : „*Commentarius rerum a Stephano (Báthori) Rege adversus Magnum Moschorum Ducem gestarum an. 1580. Claudiopoli in officina Relictae Casparis Heltai anno 1581.*“ Negyedréthben. — A többi ezen nyomda által 1581-ben kiadatott könyveket elésorolta Sándor István: „Magyar Könyvesház“ 8. és 9. lap.

Tudatik ezen kívül közönségesen, hogy 1581-ig Kolosvárt az úgy nevezett Heltai-féle nyomdán kívül, egyéb könyvsajtó nem létezett, valamint az is, hogy Heltai Gáspár és özvegye az unitária vallást buzgón követték oly annyira, hogy nyomdájok közönségesen „*Kolosvári Unitária Typographiának*“ is tartatott, és neveztetett; hogy pedig a kolosvári unitáriusok legnehezebben szívelhették el a jezsuitáknak 1581-ben történt kolosvári letelepedését, az kitünő Báthori István fenn eléhozott végrendeletének szavaiból. — Alig hihető tehát, hogy akár Heltai Gáspárnak özvegye, akár pedig a kolosvári unitáriusok 1581-ben, vagy későbbre is nyomdájokat a jezsuiták céljára használtatni engedték volna, s még pedig annál kevésbbé, mivel szinte azon időben, az 1579-ben választott unitáriusok püspöke, s egyszersmind a kolosvári unitária egyháznak főpapja Hunyadi (Bánfihunyadi) Demeter († 1592. jul. 6.) gyakorl izben hevesen vitatkozott hitcikkek felett tudós jezsuita *Alv́rus Manóval*¹⁾, valamint ezt Székely Sándor is ily című munkájában : „Unitária vallás történetei. Kolosvárt, 1839.“ 86. lapon említi.

Így állván a dolgok, fel kell tennem, hogy a kolosvári jezsuitáknak Kolosvárt 1581-ben nyomtatott, s fenn említett könyve nem a Heltai-féle könyvnyomdának, hanem valamely más kolosvári sajtónak, még pedig ugyanazon jezsuiták akkori kolosvári nyomdájoknak szüleménye. — Ezt annál is inkább kell feltennem, mivel erre egy régi adatot nyújtott már 1785-ben tudós Roth Pál, Benkő Józsefhez irt levelében.

De ha mégis ezeknek ellenére valaki (az Új M. Múzeum

¹⁾ Alvarus, vagy Alvarez Emánuel, spanyol jezsuita, született Madera szigetén 1526-ban. — Állandó hírt szerzett magának főleg latin grammatikája által, mely még a jelenlegi századnak első éveiben a magyarországi s erdélyi tanodákban, felsőbb rendeletek nyomán, tanuló könyv gyanánt szolgált. — Meghalt 1582-ben december 30

utján) véleményemet helyre igazítaná, azt annál szivesebben venném, mivel ez által erdélyi kis hazámnak eddig elhanyagolt könyvnyomdai története e részben lényegesen felvilágosíttatnék.

Vége újra is hálát mondok fenn tisztelt Vass József tudós barátomnak, a ki az által, hogy csak a most említett 1581-beli könyvet velem közölni sziveskedett, nem csak ezen értekezésemnek írására, de, a mi ennél sokkal több, egy oly tárgynak és kérdésnek megpendítésére adatot és alkalmat nyújtott, a mely hazámnak hajdani literaturájára, s annak segéd-eszközeire épen nem érdektelen. — „Habent et Maxima quaeque constitutivas suas partes minusculas, sine quibus Maxima haec maxima esse nequeunt.“ — Vadianus.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXXI. *A magyar fejér lovag.* (Ajánlva t. Dr Wenzel G. úrnak.) Nemzetünk teljes függetlensége korszakából kegyeletgerjesztőbb emlékekkel és szeplőtlenebbül egy név sem jutott reánk, mint Hunyadi János kormányzó és hadvezéré. Ez egyetlen a nagy tömegből, kinek neve az angol s francia Conversations-Lexiconokban is föltalálható. Ez azon név, melyet még I. Péter orosz cár is 1697-ben érdemesnek tartott arra, hogy vele annyi között egy hajóját földiszítse ¹⁾. Mindezek dacára ez neve azon férfiúnak, kinek nemzékrendét az atyján túl sűrű homály borítja, mit főleg Bonfin Antal léha hízélgésének köszönhetünk, miután ő akkor, midőn a való adatok még tudva lehettek, csupán azért, hogy Mátyást és az úgynevezett Corvin Jánost Caesaroktól és a romai Corvionoktól származtathassa, nem állotta Hunyadi János nemzetségéről a ma már kétségtelenül alaptalannak bizonyult mesét valóság gyanánt írásba foglalni. — Én Hunyadi János nemzéktenát, ha nem főlebb is, legalább atyjáig már néhai gr. Teleki József által is a „Hunyadiak Kora“ I. kötetében közölt adatok nyomán kétségtelennek hiszem, miután oklevelekből is kitűnik, hogy atyja *Hunyadi Voyknak* neveztetett ²⁾. És tán még lehet remény, hogy a Hunyadi családi levéltárnak Onalsbachból az országba már több mint hatvan évi visszakerülése után még

¹⁾ Diarium itineris in Moscoviam ect. ablegati Caesarei ad Petr. 1698. p. 237.

²⁾ G. Teleki : Hunyadiak Kora X. kötet 90. lap. stb.

többet is sikerülend azokból kitanúlni, főleg miután — mint tudom — abban tudós Dr. Wenzel Gusztáv úr szerencsés vala buvárkodhatni.

És ezen tudat az indok, hogy jelenleg¹⁾ én is a t. Dr. úrhoz fordulok fölvilágosítás végett a következőkre nézve:

A velencei sz. Márk könyvtár kéziratai közt Clas. Ital. VII. Cod. DCCXIV. nr. Contar. 96. szám alatti régi foliáns krónikában, mely 1471-dik évig terjed, s hihetőleg e tájban készült, az 1456. évről a többi között ezek olvashatók:

„In questo mezo venne la grandi et maravigliosa nouella a di 1-o agosto 1456. nel di d. San. Donado dta victoria haue il Re d. Ungaria a Belgrado contra el pfido turcho Impador Maumeth bei stb. — — A diffension de belgrada se trouava Janus Vaiuoda dicto el biancho, Capitano del Re d' Ungaria cum octo millia cruce signati, homo invictissimo contra turci et insieme cum Janus, frate Joanne de Capistrano¹⁾ stb.

Kitünik ezen idézetből, hogy Hunyadi János „*fejér*“-nek is nevezetett; — és ugyan csak

Gr. Teleki J. a „Hunyadiak Kora“ című munkájának I. köt. 60. lapján a 3-dik jegyzet alatt Gibbon, és Commines francia írókra hivatkozva, Hunyadi Jánosról Commines e szavait idézi: „Chevallier blanc de Vallaquie“ stb.

Tehát két külföldi forrás, s az egyik majdnem egykorú, áll tanúbizonyságul, hogy Hunyadi János „*fejér lovag*“-nak is nevezetett.

Honnan kapta Hunyadi e melléknevet? miután én azt soha egy hazai krónikában sem találtam, nem tudhatom.

Nagyon örvendenék ez okból, s velem együtt tán másokat is érdekelne, ha t. úr erről fölvilágosítást adhatna, mire a történettudomány érdekében ezennel tisztelettel föl is kérem.

XXXII. *Magyar régi álgyük.* — Hajdan fából való álgyükat használtak; ezek vászonnal borított, és vas abronccsal megerősített facsóvekből készültek. Később a XIV. században lettek az ércből öntött álgyük ismereteseek. Hazánkban Hunyadi János kormányzó korában már használtattak az érc álgyük. Nem szükség mondanunk, hogy az álgyük úgy azelőtt, mint jelenleg is a harcokban döntő szerepet viselnek. Nem lesz azért érdektelen három régi álgyük sorsával röviden megismerkedni.

A. *Revertar in Patriam*: I. Ferdinánd (1526—1564.) magyar király idejében öntetett hazánkban rézből egy álgyük ily fölirással: „*Re-*

¹⁾ Itt folytatólag olvasható olasz fordításban egész terjedelmében Hunyadinak belgrádi győzelméről az esztergami érsekhez irt levele is, mely alatt szörnyű hibásan áll a név így írva: „Joanes d. beromide Comes ibitriensis“ az olasz író ügyetlensége miatt; „Joannes de Hunyad Comes bistriciensis“ helyett.

vertar in Patriam“ (Visszatérek a hazába). Ezen álgú sok viszontagságon ment által. Készítése után nem sokára egy ütközetben a törökök kezébe esett. A törökök harcoltak vele a velencések ellen, és ekkor a velencések kezébe került, kik elvitték Moreába. Midőn a törökök (1715) a velencésektől Moreát elfoglalták, ezen álgú ismét a töröké lőn. A török ismét nem bírta sokáig, 1716. augusztus 5-kén Péterváradnál csatát vesztett, s ekkor 170 álgú között a „*Revertar in Patriam*“ is visszakerült Magyarországra. (Lásd: Pethő-Spangár Krónika 1734. kiadás az 1716. évre.)

B. „*Farkas*“ álgú. — Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem 1589-dik év táján öntetett egy igen csinos álgút ily latin irattal:

„Sum lupus, alpium nomen ne temnito lector;
Nata est auspiciis incluta Roma meis.“

E verset Szalárdi eképen fordítá magyarra:

„Farkas az én nevem, kérlek ne irtózz oly névtől,
Melyről vött régen Roma is eredetel.“

Ezen álgút I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630—1648.) igen erős vas tengelyre s kerekre fektetvén Gyulaféjvárárt a Kendervár bástyájára helyeztette. — 1658-ban Erdélyt a tatárok dúlván, Gyulaféjvárárt rátaláltak a Farkas álgúra is, s dühökben roppant tüzet rakván körüle, összeolvasztani akarták, de az álgú terjedelmes levén, a tűz egész hatálylyal nem fogott rajta, hanem csupán a gyújtóluka körül csonkítá meg.

II. Rákóczi György 1648. év óta erdélyi fejedelem, a lengyel háború miatt a török kegyét elvesztvén, vetélytársa Barcsai Ákos ellenfejedelemmel állott szemközt. 1659-ben Barcsai Szebenbe szorult. Rákóczi ostromot kezdett ellene, és ez alkalommal a roppant Farkas álgút is, melynek ekkor kerekai sem voltak, vassal talpalt szánon Szeben alá huzatta, rémíteni inkább, mint öldökleni akarván ezen öt öles hosszú álgúval, mely 50 fontos golyót fogadott üregébe. Mind e mellett lövett is belőle, de mivel kerekai hiányzottak, és gyújtóluka körül csonka volt, nem sok sikert aratott. Ez alkalommal az öreg Farkas is valószínűleg osztá a többi álgú sorsát; t. i. a várból kironató katonák az álgúkat vas szöggel beszegezték úgy, hogy — mint Szalárdi írja — Gaudi András nagy bajjal orvosolhatta. (Szalárdi Siralm. M. Krónikája 476—477. lap.)

C. *Bercsényi Miklós álgúja*. — Kassán 1704—1709. év között merő poltura vörösréz pénzből öntetett Bercsényi Miklós egy álgút, és arra ily felírást tétetett:

„Numus eram Patriae, nervus belli, atque moneta,
Nunc libertatis vindico jura boans.“

Ezen álgút Bercsényi Érsekújvárra vitette, és ott volt az mind

addig, míg 1710-ben Érsekújvárt a császári hadsereg visszafoglalván, ezen álgúy is annak hatalmába esett.

Ugyan mi volt később sorsuk, és hol lehetnek most ezen régi álgúyuk?
NAGY IVÁN.

XXXIII. *Két okirat a XIII. század hatodik tizedéből.* — Addig is, míg az 1853. évi Új Magyar Muzeum februári füzetében tett ígéretmet egész terjedelmében beválthatandó, legyen szabad az ott említett Ostffy családnak másolatok kinyerhetése végett rendelkezésemre tárva levő, okiratokban igen gazdag levéltárából a következő, tudtomra még nem közlött okmányt a XIII. századból e becses lapok „Historiai Forgácsok” rovatában felmutatnom.

„Capitulum ecclesie Strigoniensis, omnibus Christi fidelibus, presentes litteras inspecturis, Salutem in domino. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod nobilis vir comes Mauricius de generatione Osl, ad nos accedens, supplicavit nobis. Quod cum quondam littere privilegiales quas olim a nostris predecessores emanasse dicebat amisse essent, et aliud par ipsarum in camera ecclesie nostre reservaretur, illud par earundem in nostra camera depositum, requiri faceremus. Cumque nos ipsum par privilegij requiri fecissemus, et illud in predicta nostra camera, sub antiquo et vero Sigillo nostro quo olim predecessores nostri utebantur, repertum fuisset, tenorem eiusdem ad petitionem predicti Mauricij comitis de verbo ad verbum, presentibus duximus inserendum. et Sigilli nostri quo nunc utimur munimine roborandum. qui quidem tenor talis est. C. Petrus prepositus Strigoniensis, et eiusdem loci capitulum, universis ad quos littere presentes pervenerint, oraciones in domino. Quoniam labilis est hominum memoria, et rerum turbe non sufficit, solent ea que inter homines sive in iudicio sive extra iudicium legitime geruntur, in lingua testium poni. et scripture memoria perempnari. Hinc est quod constitutis in presencia nostra Nicolao de genere Osl comitis ex una parte, et Pousa comite de villa Kerekij cum propinquis suis quorum nomina hec sunt, Fabijan, Bethem, Bogeelai duo. Mathoij cum reliquis ex altera parte, proposuit nobis idem Nicolaus. quod emisset a dicto Pousa, cum consensu omnium propinquorum suorum, triginta una marcis iam solutis, terram in Rabakuz, nomine Thouththeluk cum Insula et palude ad ipsam spectantibus. cui conterminales sunt ville Osl. Szahar, Andreos. et supradictis Pousa et propinquis eius idem penitus confitentibus, postulaverunt a nobis omnes unanimiter. quatenus huius rei seriem, scripto commendaremus. ad quorum instanciam presentem paginam confecimus. et Sigilli nostri munimine roboravimus. Anno ab incarnatione domini M.CC.XIII.J. Regnante feliciter Andrea Hungarorum Rege. Johanne Strigoniensi archiepiscopo. Kalano quinque ecclesiensi, Kathapano Agriensi, Petro Geuriensi, Roberto Vezprimiensi, Jacobo Waciensi, Johanne Nitriensi episcopis. Ja-

cobo comite palatino neenon Budrugienti, Smaragdo Poseniensi, Jula Nitriensi, Radulfo Borsiensi Comitibus. Magro Jacobo Lectore, Benedicto Poseniensi, Hubaldo sancti Thome prepositis, Hijce custode. Apollinari Nitriensi, Johanne Borsiensi, archidiaconis. Marco, Laurencio, Sedek canonicis. C. Nos autem presentes nostras litteras Sigillo nostro quo nunc utimur communitas, concessimus Anno domini Millesimo. ducentesimo. Sexagesimo. Nono. XIII. kalendas. augusti.

Kivül : XV. századbeli írás : „Tothtelek.“

Az okirat íróhátyára van írva, zöld és sárga selyemről függő pecsét nyomai fenntartvák; a felső szélén a szokott A. B. C. kötbetűk fele részei láthatók.

Az okiratban előforduló nevekről ezeket vélem megjegyzendőknek:

Móric gróf Osl nemzetségből; ezen Móric grófot illetőleg még egy más szinte közlendő okirat van kezem között 1264-ből; ő valószínűleg Rábaköz nagy részének ura volt, az utóbb említett okiratban így iratik : „Mauricius de Cherna.“

Miklós gróf Osl nemből, előde Móriának, talán atyja? későbbi kutatás fogja kitüntetni.

Pousa gróf, Kereky faluból, ez hihetőleg a Rábaközben ez időtájban tanyázott besenyők egyik főnöke, neve legalább arra mutat, valamint rokonaíé is, kik Fabyán, Bethem, Bogežlo (Bogyoszló), Mathó néven fordulnak elő. Bethem neve mai napig is fenvan a Kisfaludról (hajdan Kázmér) Jobbaháznak vivő út melletti, előbb Bethlen, Bethen, később, úgy ma is Pethlen nevű erdőben; a Bogyoszlók neve Bogyoszló falu nevében maradt reánk.

Kereky és Tothtelek faluk nem léteznek többé Sopron megyében; valamely elenyészett, vagy később más nevet felvett faluk lappanghatnak e faluk régi nevei alatt.

Osl, ma Osli; Szahar ma Szárföld; András nevű helység ezek szomszédságában nem létezik többé.

„Rabakuz“ Sopron vármegyének a Rába és Rábca vize közötti alsó része, ma Rábaköz.

Mit szóljak végül a transsumptumban élőjövő főpapok s országnagyok neveiről? Az okiratnak ez, egyik legnevezetesebb s figyelemre méltóbb része; több oly nevet látunk itt fentartva, melyről nem tudtunk eddigelé, hogy ez évben hazánk legfőbb hivatalnokainak egyikeé volt. Ott áll Jakab nádor. Több a nádorok névsorát tartalmazó kézikönyvetek forgattam keresztül, de őt ez évben mint nádort feljegyezve nem találtam; de ha ismeretes is e nádorunk, bizonyára csak újabb időben, s kevesek előtt lehet az, s ez okirat csak bővebb adat léteztének bebizonyítására.

S most álljon itt a fenn említett okirat 1264-ből.

„Capitulum ecclesie Jauriensis, universis presencium iuspectoribus salutem in domino sempiternam. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod Johanne filio Stephani de generatione Osl ex una parte, et domina Bybur filia Stephani de Jakua uxore ejusdem Johannis ex altera coram nobis comparentibus idem Johannes prefate domine Bybur uxori sue pro dote et rebus parafernalibus eiusdem dedit et assignavit quandam terram suam empticiam Zupur nominatam in comitatu Supruniensi a quodam jobagione castri Supruniensis Hemirico nomine sicut dycit comparatam. Qua recepta ipsa domina super premissis dote et rebus suis parafernalibus esse asseruit se contentam. Verum in eodem instanti ipsa domina eandem terram Zupur vendidit comiti Georgio filio Mauricij de Cherna, pro quo Stephanus filius Heym de Dwr comparuit coram nobis receptis pro eadem sedecim marcis. perpetuo pacifice possidendam. Cuius quidem terre mete sicut idem Johannes recitavit, hoc ordine distinguuntur. Incipit prima meta a plaga orientali in commetaneitate ville Chalad in quodam virgulto. et tendit ad Zupur villam jobagionum. ubi sunt due mete Hinc vergit versus meridiem ad Kyreztyen villam cruciferorum. et ibi sunt due mete. ab inde venit ad septemtrionalem plagam. ad Ker villam jobagionum. ubi sunt similiter due mete Inde venit iterum ad orientem ad primam metam ubi orditur, et ibi conterminium recipit ipsa terra. In cujus rei memoriam ad parcium petitionem presentes dedimus litteras sigilli nostri munimine roboratas. Anno gracie millesimo. ducentesimo. sexagesimo. quarto. Chepano preposito. Jurkone cantore. Hectore custode. existentibus.

Az okirat hártýára van írva, róla veres és selyem zsinór függ, melyről a pecsét már leporlott; a felső szélén a szokott A. B. C. kötetük fele részei.

A mi illeti az okiratban előjövő saját neveket, ezekről következők vélek megjegyezhetni.

Osl János neje Jákfai Bibor a Ják nemzetségből származhatott, kiktől a Niczkyek.—Egyébiránt hogy a Ják és Osliai vagy Osthok egy osztálybeliek s egy nemzetségbeliek lehettek, gyanítható Fejér Cod. Diplomaticusa VII. kötete 1-ső részének 223. lapján közölt okiratból; hol egy Osl a Jákokkal egy osztálybelinek mondatik. Lehóczky is Stenmatographiájában a II. rész 264. lapján a Niczkyeket, kiket felebb a 254. lapon Ják nemzetségbeliek közé soroz, mint Osliaiktól származotakat tüntet elő.

Zupur — jelenleg Szopor. Sopron megyében két Szopor van: Alsó és Felső; az eladott föld Felső-Szopor lehetett, alább a határos helységek közt előjön Alsó-Szopor, mint várjobbágyok által lakott hely. A felső-szopori eladott föld hajdan, Imre „Hemiricus“ Soproni várjobbágy birtoka volt.

Csernai vagy Csornai Móric : hogy ez is Osl nemzetségbeli volt, gyanítható András királynak 1220. évbeli, Fejér Cod. Diplomaticusában a VII. kötet 1. füzetének 203. lapján közlött adományleveléből, hol a többek között Oslw nemzetségbelieknek adományoztatik Deer, ma Dör, helység; s ezen Móric unokája már innét nevezi magát a fenn közlött okiratban így : „Heym de Dur.“ — Dör és Csorna jelenleg is határos helységek. Továbbá Fejér Codex Diplomaticusából tudjuk, hogy Csornának egy részét Osl nemzetségbeliek adományozták a Premontreiek conventének; mutatja az Osloktól származó kanizsai grófok közbenjárására Zsigmond királynak az említett convent részére kiadott szabadelomlevele 1393-ból; úgy az abban körülírt, a convent által jelenleg is használt pecsét körirata ezen szavakkal : „Conventus de Chorna Oslo-nis.“ Lásd Fejér Cod. Diplom. a X. köt. II. füzetének 100. l. — Hogy Sopron megyében Osl nemzetségbeliek saját nevei után több helységek nyerték nevezetöket, bizonyosság erre nem csak Csornai Móric neve, hanem ilyen Belud gróf, kiról a mai Beled, Agyagus, kiról a mai Agyagos, Vica, Lozs stb nyerték nevezetöket.

Az okiratban megemlített határos helységek, Chalád, Ker s Kyreztyen, ma Puszta-Család, Nemes-Kér, Új-Kér és Keresztény nevezet alatt ismereteseek.

Keresztény elnevezését az akkori Répce mellett kiterjedt birtoku keresztes rend lovagaitól nyerhette, kiknek egyik főmesterök Sopronban lakott.

Nyelvünkre nézve érdeklél bír ezen helység neve, miután a jelenlegi orthographiától oly kevésbé eltérőleg tűnik előnkbe, s mindenestre arra mutat, hogy ez okirat írója a magyar nyelvbe is avatott volt, nem úgy mint Fejér Cod. Diplom. a VII. kötet II. füzetének 70. lapján közlött okmány írója, hol ugyanezen helység így iratik : „Cryztyan.“ — Innét van az, hogy régi okmányainkban sok helységeink oltorzított neveire alig ismerhetünk.

Született magyar leíróink azonban híven írták az akkori orthographia szerint a saját neveket, mit a közlött okirat is bizonyít. Mely egyszersmind ez egy névben is tanuságul szolgál arra, hogy a magyar orthographia már ekkor is bizonyos szabályokon alapult, s hogy ez okirat leírója nem csak a latin, hanem a magyar nyelvben és orthographiában is jártas volt. — Különben nem használhatta volna nyelvünk ezen egyik sajátos hangját „ty“ a Kyreztyén szóban. — Melyet egyébiránt még mai napig is több helyeken nem úgy mint jelenleg iratik, hanem így ejtenek ki : keresztyén.

RÉPCEMELLÉKI.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

AUGUSTUS, 1855.

VIII. FÜZ.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS IGYEKEZETEK.

EGYKORU EREDETI MAGÁNYOS LEVELEK SZERINT.

G. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

Magyarországi honfiainknak az elmúlt század végén, és a jelenleginek elején, a tudományok s főleg a honi történelem mezején való működéseik meghaladták ugyan Erdélynek e tárgyban törekvéseit; azonban erdélyi tudósaink is időnként és tehetségek szerint az anya nagy hazáknak ezen jeles példáját követve, tették e tárgyban azt, a mit akkor tehettek.

Ha mindazonáltal ezen iparkodásaik az ohajtott, és célba vett sikert el nem érhatték, azt csakis egyedül azon körülménynek kelletik tulajdonítani, hogy tehetségek akkor szűkebb, s nehezebb korlátok közé vala szorítva.

Hogy pedig részökről, minden akadályok dacára is, minden megkísértetett, a mi erejökben állott, az valósul azon levelekből is, melyek jelenleg itt köztudatra bocsáttatnak, és a melyek egyébiránt is éppen nem érdektelenek.

Szándékom tehát az ilyszerű leveleket időnként a magyar tudós világgal közölni, reménylven, hogy unalmat nem fogok okozni azoknak, a kik erdélyi kis hazámnak a tudomá-

nyok iránti iparkodásait méltánylani nem tartják szükségte-
lennek.

I.

Erdélyi püspök, gróf Batthyányi Ignác levele gróf Teleki Sámuelhez, az általa tervezett erdélyi tudós társaságnak alakítása iránt. 1785. sept. 15.

Erdélyi püspök gróf Batthyányi Ignácnak ¹⁾ a diploma-
tika és historia mezején szerzett érdemei eléggé ismeretese-
k.

¹⁾ Battyányi Ignác halálát a károlyfejérvári káptalan néhai atyámnak, a ki Batthyányi Ignác testvérének, Batthyányi Györgynek leányát (anyámat) tartá feleségül, következő levél által jelentette 1798-ban : „Quod genus pietatis in seros annos differri optassemus, imo colentibus precibus a Deo O. M. oravimus, triste mortalitatis exemplum Illustrissimae Dominationi Vestrae cogimur annunciare. Scilicet Illustrissimus, ac Reverendissimus D. D. *Ignatius e Comitibus de Batthyán*, M. Principatus Transilvaniae Episcopus, Perpetuus de Német-Ujvár, Incltyti Comitatus Castriferrei Perpetuus Comes, S. C. R. et A. Majestatis Status, et excelsi Regii in Transilvania Gubernii Consiliarius Actualis Intimus, Dominus ac Praelatus noster desideratissimus, posteaquam hanc Dioecesim suam in 18-vum annum, summa cum pietate, zelo, mansuetudine, doctrina, liberalitate sancta peracta, *pustulas quasdam in pede accepit*, quibus tota quidem aestate conflicatus est; sed iudicio Medicorum absque ullo mortis periculo : id potissimum dolens, quod malo hoc a Missae Sacrificiis offerendis (quae antea quotidie pientissime frequentabat) prohiberetur. Verum quum spes proximior esset optatae consanationis, *junctis febribus putridis intra octo dies*, suscepti tenerrima cum devotione omnibus morientium Sacramentis, *17-a currentis mensis Novembris ante horam 7-mam vespertinam, aetatis suae anno 58-o in mundo vivere desiit*, in coelo (ut plane confidimus) incepit.

Igitur Pupilli facti sumus absque Patre, et tali quidem Patre, in quo nobiscum Dioecesis haec non solum magnum, sed et sanctis priorum seculorum Episcopis similem Praelatum, Patria vero universa beneficentissimum concivem suum ex merito luget. In eo certabat summa doctrina, libris etiam publicae luci datis satis, superque comprobata, cum mansuetudine ad infimos quosque se se demittente. Sacris operando ardens in corde charitas perfrequenter semet prodebat tenerrimis laeymis, adstantesque compunctionem excitabat. Ubi ubi offerebat se sacrarum functionum occasio, faciebat tanto Spiritus ardore, ut se longe juniores, viribusque fortiores defatigaret ipse indefessus : in Visitationibus sacris observatus interdum refectionem in tertiam diem distulisse. Dies in publicis, noctes in studiis, ac pietatis operibus insummebat, solitus a 12-ma

Ezen érdemeit tetézi pedig a Károlyfejérvárt saját költségén állított csillagászi s könyvtári intézete¹⁾, de tetézi még

ad primam usque noctis velatum panis specie Deum constanter adorare. Innocens corpus suum quam saevis scopis, ac flagris in servitutem redegerit, cicatrices post mortem quoque ostentabant. Ad liberalitatem, ac miserationem exercendam factus, imo natus erat. Ex ruderibus curiae antiquorum Principum Transilvaniae illustrem isthic excitavit sibi, successoribusque suis residentiam. Sponsam suam Ecclesiam Cathedralem testimonio etiam Josephi II. Maximi Caesaris mirifice ornatam reddidit. In Lycaeis complures adolescentes in spem Patriae educavit, in privatis domibus multas viduas earumque proles, ac alios miseros sustentavit. Aula ejus etiam se absente quotidianum fuit hospitium ultro citroque commeantium receptaculum. Ad immortalitatem Batthyani nominis (ex qua Celssissima Domo Transilvania binis hoc seculo Maximis Praesulibus ornatam se fuisse singulari ducit honori) posterioribus quoque saeculis transcribendam, Speculam Astronomicam (hujus quoque scientiae peritus) maximis impensis apud nos fundavit, erexit, instrumentis pretiosissimis, singulari cura ex Anglia adlatis instruxit, copiosissima Bibliotheca rarioris Libris, ac Manuscriptis ornata publicis usibus servitura auxit, dotavit; Canonico Astronomo secuturis perpetuis temporibus gavisuram nobilitavit. Ne infiniti simus, *caetera scripta sunt in libro vitae.*

Talem, ac tantum Ecclesiae Transilvaniae Principem quamquam dignum fuisset antiquorum saeculorum more a Dominorum Comprovincialium Praesulum, inferiorumque Sacerdotum corona, Illustrium item cognatorum, ac amicorum Ejus praesentia ultimis obsequiis honorari, quia tamen et hyemis imminemtem rigorem, et viarum difficultatem, ac multa alia obstacula praevidemus, ideo rogare non ausi significamus, 23-a currentis mensis Novembris mortales ejus exuvias in hoc templo Cathedrali inter Praedecessores Daciae Antistites, praesente Clero Dioecesano cum omni, quae a nobis proficisci potest, reverentia, atque adparatu reponendas, trigesimam vero depositionis diem, 17-a venturi mensis Decembris pari cum solemnitate fore in eadem Ecclesia celebrandam. Cujus innocentem animam (si quid adhuc Divino judicio expiandum haberet) sacris precibus et piis commemorationibus; nos vero gratiis commendamus singulari cum venerationis cultu manentes Illustrissimae D. Vestrae, A. Carolinae die 20-a Nov. 1798. obligatissimi servi *Capitulum Ecclesiae Transilvaniae.*“

¹⁾ Gróf Batthyány Ignác 1798-ban július 30-kán kelt végrendeletével által ugyenezen intézeteit, s azoknak fentartására szánt 38,200 forintból álló tőkét Erdélyországnak hagyományozta (Lásd: „Sie-

azon igyekezete is, melynél fogva 1785-ben Erdélyben egy tudós társaság alapítását létre hozni törekedett; s ezen célra nézett, midőn ugyanazon évben tudós gróf Teleki Sámuelhez következő levélét bocsátotta :

„Kolosvarini 17. Sept. 1785. Excellentissime Domine Comes Commissarie Regie, mihi colendissime! Admittat Excellentia Vestra, ut promissorum commune faciam. Eadem promiserat nimirum, quod librum quemdama Cardinale Garampi sibi tantopere commendatum mihi commodare velit, promiserat insuper pro libro meo donum aliquod literarium; mihi sufficerent *Centuriae Weszprémianae* ¹⁾). Liceat etiam querelam movere : intellexi nuper Excellentiam Vestram *novam editionem Jani Pannonii cum adnotationibus procurasse, ac etiam praefatum fuisse*, licebatne id amico celare? — Ut itaque amicitia nostra firmetur magis, et simili querelae locus deinceps esse nequeat, *submitto Excellentiae Vestrae invitationem Societatis Literariae, quae nuper Cibinii lucem aspexit, mitto aliquot exemplaria*, ut Excellentia Vestra aliquot nobis conscribat socios, et ad me perscribat, qui jugi cultu persisto Excellentiae Vestrae humillimus servus *Ignatius Comes de Batthyán* m. p. Episcopus Transilv.“

Ezen levél mellé vala zárva Batthyányi Ignácnak ezen tudós társulat alapítása, célja s működése iránti terve; — de sajnálom, hogy ezen levél záratékját nem közölhetem többé,

benb. Quartal-Schrift.“ VII. 155.). De halála után az öröklő Batthyányi család, Batthyányi Ignácnak ezen végrendeletét azon okból akadályoztatta, hogy Batthyányi Ignácnak adósságai minden szerzeményeit sokkal feljülhaladnák. — Azonban a károlyfejevári káptalannak is számos pénztömeggel adósa maradván Batthyányi Ignác, a káptalan is követelte ezen pénznek megfizetését. — Végre hosszas per után a Batthyányi-család a kész pénz helyett a káptalannak az említett csillagászi könyvtári intézetet örökre átengedte. — S ez a károlyfejevári, Batthyányi Ignác-féle könyvtárnak rövid genesise.

¹⁾ Értetik Weszprémi Istvánnak, négy kötetből álló ily című becses munkája : „*Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Centuria I. Lipsiae. 1774. — Centuria II. Pars prior. Vindobonae. 1778. — Centuria II. Pars posterior. Vindobonae. 1781. — Centuria III. Vindobonae. 1787.*“

mert az 1848-beli forradalmi dúlások engemet attól megfosztottak, megmaradván csupán is Batthyányi Ignác levelének saját kezével írt fogalmazata. — Azonban kipótolhatja ezen hiányt az, a ki oly szerencsés lenne, az említett tervezetnek nyomtatott más példányát bírni.

Megjegyzendő egyébiránt, hogy Batthyányi Ignácnak nem csak 1785-ben, de már 1781-ben is szándéka vala ilyes társulatot pénzbeli áldozattal is alapítani (lásd „Siebenbürg. Quartal-Schrift.“ VII. 154.), de az erdélyi normalis iskolák akkori főigazgatója (s azutáni erdélyi püspök) tudós *Mártonfi József* ¹⁾ Batthyányit arra figyelmeztetvén, hogy egy tudós

¹⁾ Ezen tudós székelv hazánkfiának tudományos munkái többnyire még kéziratban hevernek, valamint jeles magyar versei is.

Midőn 1805-ben Mártonfi József, mint erdélyi püspök, ezredes Barcsai Ábrahám tudós barátját († 1806. mart. 3-kán) Csórán (regényes fekvésű falu Hunyad megyében) meglátogatná, s őtet ott nem találná, az ezredes asztalán heverő papírra rögtön ezeket írta:

„Hegyek, völgyek, kies erdők, Diánának udvara,
Hantos halmok, híves ernyők, Pán istennek sátora,
A természet szűz munkája vidámtja szívemet,
A szép vadság palotája felébreszti kedvemet.
De mit használ, ha nincs ember, a szívnek mulatsága
Olyan mint az ősz november, május iffiusága.
Ember kell a társaságra, ezzel szívet cserélni,
Ez ad módot mulatságra, s csak ezzel lehet élni.
Boldog volnék, ha e völgyben találhatnám emberemet,
Ki bémesse egy vén tölgybe háládatos versemet.“

Barcsai Ábrahám későbbrehaza kerülvén, Mártonfi versei alá ezt írta.

„Áldott pásztor! jól hallottam nyájos hangu sípodat,
Álmélkodván, magasztalván barátságos lantodat,
Azért én is ide metszem neved alá nevemet,
Hogy e völgyben ismertessem háládatos szívemet.“

Kár, hogy Mártonfi József, a ki az erdélyi jelesb férfiak és tudósok közé méltán számítható, mindeddig biographus nélkül marada. — Azonban szolgáljon élete rajza gyanánt a következő levélnek tartalma, melynél fogva halála 1815-ben néhai atyámnak jelentett: „Illustrissime Domine Comes Domine nobis gratiosissimae Ecclesiae Transsilvaniensis vigilantissimum Pastorem suum, Excellentissimum, Illustrissimum, ac Reverendissimum Dominum *Josephum Mártonfi* de Csik-Mindszent, Insignis Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Commendatorem, S. C. R. et A. Majestatis Status, et

társulat alapításának még nem lenne ideje, Batthyányi minden arra szánt költségeit akkor egy csillagászi intézetnek létrehozására fordította. — Azonban Batthyányi 1785-ben újra

Excelsi Regii M. Principatus Transsilvaniae Gubernii Actualem, Intimum Consiliarium e vivis recentissime ereptum, acerbior dolore luget. *Tertius currentis mensis Martii in ipsis Annalibus inter infaustos computati dies erat Praesuli desideratissimo fatalis*, in quo, ex inveterato malo intestinali, superveniente gangraena, vim corporis adeo velociter consummente, ut inter horam 9. et 10. notis, spiritum suum, *aetatis suae septuagesimo, Episcopatus vero decimo sexto aeternitati*, quantum per vim morbi potuit, rite praeparatus, reddiderit.

Merita praesulis, ab amplissima doctrina, acri judicio, et ab honorificis gestis officiis, in publico nota sunt. Is enim a subpresso Ordine Societatis Jesu in Patriam revocatus, continuo ita in publico versatus est, ut anno 1793. Serbiensem, et anno 1799. 14. Martii Transsilvaniensem infulam sibi meruerit. In pastorali hoc munere erga Principem, erga Patriam, et erga concives fidelem se constanter probaverit. Augustissimo quidem Principi in difficillimis temporum adjunctis subsidia belli liberaliter contulit, praeterea in repartitione obtingentes praestationes prompte consecravit, imo spontaneas addidit. In spiritualibus Evangelio serviens, juxta illud vita frugali contentus, hospitatem simul se exhibuit. In visitatione Canonica Ecclesiarum populum, ut pastor erudit, viduis, orphanis, et pauperibus ad necessitatem subvenit. Nec defuit ei liberalitas in ornanda Ecclesia sua Cathedrali, pro cujus restauratione majores sumtus resolvit. Defectui fundi Religionis, in subsidium Parochorum, Capellanorum, ac Magistrorum ex suo supplementum adjecit. Viros litteratos consilio, libris, ope juvit, Astronomiam in loco residentiae Episcopalis a decessore Episcopo institutam multa sollicitudine conservavit, Claudiopoli initia illius perfecit, atque dotavit. Mensae episcopali fundos novos acquisivit, et anteriores melioravit atque de his omnibus illud unum elogium sibi ipse scripsit: *vixit plus, quam optavit, fecit minus, quam voluit*, conquiescens in eo, quod scripta essent in libro vitae.

Ab Augustissimo, feliciter modo regnante Imperatore, Insignis Ordinis S. Stephani Regis Apostolici Commendator nominatus, memoriam sui illustriorem reddidit, in nobis autem desiderium sui auxit, quibus insperata haec orbitas tanto acerbior accidit, quod optimas ejus de nobis destinationes hactenus ob solam temporum calamitatem dilatas invidiosa mors praeverterit.

Tametsi autem confidamus Praesulem mortali exutum corpore ad meliorem vitam transivisse, filialis nihilominus pietas, atque obli-

felölelte előbbi szándékát, és a felállítandó tudós társulat iránti tervét elkészíté. — Minő indulattal fogadta legyen pedig gr. Teleki Sámuel ezen tervet? kitetszik az a következő levélből.

II.

Gróf Teleki Sámuel válasza gróf Batthyányi Ignáchoz 1785. sept. 25.

„Excellentissime Domine Comes Episcopo, mihi colendissime! Memoriam mei aliquo apud Excellentiam Vestram loco esse, cognovi literis Excellentiae Vestrae, et propensioris voluntatis significationi plane gratulor.

Laudatos Marcelli de Stilo Inscriptionum latinarum Libros tres ex intervallo, quo disjungor, commodandi nulla nunc maxime suppetit opportuna occasio. Romae anno 1780. in quarto majori typis excusi sunt, indeque per Bibliothecarium Excellentiae Vestrae commode adferri poterunt.

Centuriae Weszprémianae (relicta Cibinii suppellectili libraria) nunc penes me non sunt, illas tamen undecunque extricabo integras, curaboque, ut ad Excellentiam Vestram perveniant.

Litem de nova Jani Pannonii editione motam, meam non facio; etsi enim populari huic poetae elegantissimo emendando, et perpoliando juveniles aliquando curas in otio, et umbra domestica impenderim, editionis tamen novae qualiscunque gloria ad alios pertinet.

De conscripta Cibinii Societate literaria Excellentiae Vestrae impense gratulor. Si successus voto et expectationi responderit, exiget Excellentia Vestra monumentum aere perennius, magnusque nobis erit Apollo. Ego interim in augendo

gatio a nobis exposcit, ut piis ejus manibus devote parentemus, quocirca exuvias illius omni cum reverentia, et condecente apparatu in Crypta infra Ecclesiam Cathedrallem ab ipso reparata ad alios Provinciae Antistites heri apposuimus, sub hodierno autem solemniori ritu sacrificia obtulimus, quae juxta praescriptum rubricarum Missalis diebus septimo, et trigesimo pari cum solemnitate a nobis celebranda esse officiosissime significamus, animam Praesulis piaec memoriae, nos vero preciosis affectibus commendamus, Illustritatis Vestrae humillimi servi, *Albae Carolinae die 7-a Martii 1815. Capitulum Ecclesiae Transsylvanae.*“

Sociorum numero meis haudquaquam defuturis officiis, jugi cultu persisto M. Varadini 25. Sept. 1785. Excellentiae Vestrae humillimus servus Samuel Comes Teleki.“

Csak is az, a ki tudja minő hidegséggel viseltetett gróf Teleki Sámuel örökké gróf Batthyányi Ignác, és annak akár polgári, akár pedig tudományos törekedései iránt, csak is az, mondtam, fogja átlátni, gúny, vagy valódi szíves részvétel rejlik-e Telekinek ezen szavaiban : „Excellentia Vestra magnus nobis erit Apollo?“

Telekinek ezen nem eléggé illendő versenykedési vágya (mely előttem, mint Batthyányi Ignácnak közel lévő atyjafia előtt, hiteles adatokból igen is tudva van) a publicitásnak nem lehetvén tárgya, merüljön azonban örök feledékenységre annál is inkább, mivel Telekinek, habár privát életének voltának is némi csorbái, minden egyéb tekintetben való szám-talan, s díszes érdemei csak is borostyánkoszorút, nem pedig magányos szemrehányásokat érdemelnek.

III.

Aranka György levele Békési Zsigmondhoz 1794.

„Érdemes Hazafi! Hogy a nemzeti nyelvnek kipalléro-zása, kimívelése egy hazában igen hasznos, és minden jó hazafira nézve érzékeny dolog legyen, azt az európai keresztyén nemzeteknek szembetűnő példái bizonyítják. Azok az okok, mellyek ezt a munkát egy nemzetben szükségessé tették, igen sokak, és fontosok; és olly világosok egyszersmind, hogy a ki ma azokat még-is világosítani akarná, szinte ollyan szükség felett való dolgot tsinálna, mintha a délben tündöklő, fényes napnak világát fáklyákkal akarná nevelni. Ebben a nemes igyekezetben, a több pallérozott nemzetek között Európában, tsak a vitézségről, és nemes gondolkodása módjáról dicséretes magyar nemzet maradott hátra; az a nemzet, mellynek talán leg nagyobb szüksége vagyon reája. Mert a magyar nemzet, és nyelv, úgy szólván, az egészsz (így!) föld kerektségén, ki-váltképpen pedig Európában, a sok hatalmas elágozott és né-pes nemzetek között, mind egy idegen földi, ritka, és szép plánta egy kertben, melly a többinek ritkaságával is, szépsé-gével is, hasznával is díszére vagyon, egyetlen égy, és leg-

alább közel való szomszédai között, attyafia, vagy ágazattya egy sincsen, és azért hogy a nemzet maga nyelvét az elvesztéstől, zavarodástól, és romlástól megőrizze, igen illendő. Ugyanis, kebelében sok idegen, mindenféle nemzeteket fogadván bé, és a nemzeti nyelvnek árván, s miveletlenül való hagyattatása miatt, azoknak az idegen nemzeteknek nyelvek, s az által nemzeti különbségek is igen megerősödvén, ha a nemzet jól gondolkodik, szükség mind az, hogy már egyszer mint egy álmából felserkenvén, tulajdon anyai nyelvét, és ez által magát is erősítse, mind pedig, hogy a nemzeti nyelvet más kebelébe lévő mind lakosok, mind jövevények között közönségesebbé tévén, ez által az erőss kötél által is azokat magához szorítani, s a mennyibe lehet magával egygyesíteni lassan lassan igyekezzék. Nem lehet azt-is tagadni, hogy ámbár a magyar nyelv magában, és természete szerint elég bőv, s a mint ma fennáll, elég ép légyenis, mindazonáltal a Tudományok, Mesterségek, sőt társalkodásbéli szókban is nagy fogyatkozása vagy, mellynek kipótlása a mivelő kezeket várja. Hibákis csúsztanak a nyelvbe, kivált némelly újjabb könyvek által. Az írók nem egyaránt tudják jól a nyelvet, mivel nem mindnyájon annyok és dajkájok tejével tanulták vólt, némellyeknek elméjük ereje a szép gondolatoknak szülésére gyenge, és azért a nyelvet huzzák, hogy kis erőltetett elmésséget sajtollyanak, nevezetesen eme finnyás írók, a nyelvnek természeti tisztaságát és közönséges érthető szokott élésit únják, és azért idegen tzifrázásokat vadászván, a nyelvet nem illendő, és uri, hanem fársángi köntösbe öltöztetik. Mind ezek a magyar nyelvnek mivelését nem tsak szükségessé tészik, hanem annak siettetését is kívánják.

Erre nézve, jónak és szükségesnek itéltük addig is, *mig egy országos társaság állhatna fel, Erdélyben a nyelv mivelésre egy kicsin, mint egy útkészítő, és próbát tevő társaságotskát formálni*, s azt továbbra, kivált azon az okon nem halasztani, *hogy a magyar nemzeti oskolák Isten kegyelméből sok helyeken felállván*, s majdon többeknek felállásokhoz is reménység lévén, *ezeknek érdemes közönséges tanítói a tiszta, és közönséges izű nyelv eleinek előadásában segítséget végyenek, és abban a véllek való barátságos egyetértés által egy forma jó mód*

állitassék fel mindenütt, és közönségesen. Úgy vélekedünk pedig, hogy erre a tételre egy társaság maga kötelességének legjobbban meg felel, ha leg előbbis a nyelv eleit, és mindennek elötte az úgy nevezett paradigmákat, a nyelvnek hajlásait s igéknek változásait, s azoknak különböző formáit az alsóbb nemzeti iskolák számára igyekezik kidolgozni. Azután pedig mind azt tselekedni, a mi más nemzetek példája szerint, egy nyelvnek jól ki mivelésére és virágzására szükséges. Ha azon lészen tudni illik, hogy azoknak az érdemes hazafiaknak buzgó fáradságokat, kik egy *jó nyelvmester, és szótár kiadásában dolgoznak*, tehetségéhez képest segítse, hogy azok, mind a nemzeti alsóbb és felsőbb iskoláknak, mind a magyar nyelvet tanulni akaró idegeneknek segítségekre elégségesek legyenek. Ha a tudományokra, mesterségekre, és társalkodásra tartozó szónak fogytatkozását, mind az élő nyelvből, mind a régi és újjabb magyar könyvekből, kézírásokból, és a nyelv természetéből ki pótolja; ha a jó fordításban utat mutat, ha a hibákat meg jobbitja, ha a nyelvbéli külömbségekben, és helybéli szók rendiben az úgy nevezett Dialectusokban, és Provincialismusban a jót ki választja, s közönséges útasítást ad abban, hogy mellyekkel szabad és illő közölök a könyvek írásában közönségesen élni, és mellyekkel nem; ha igyekezni fog az ékesen szóllásnak eme veszett kútfejeit bé-dugni, minéműek a *Bendeguz apja idejébéli szók* a mái szokott szók helyett, s a paraszt konyhabéliek a tisztességesek helyett; azok nélkül való újjítások, a szók szokott élésének finnyás vagy hibás meg változtatások, az igék formáinak és változásának az újjítás kedvéért, tudatlanságból való szörnyü zavarások.

Ha igyekezni fog még-is továbbá erejéhez képest, a jó elméket és munkás tollakat a jó izben, és hasznos tárgyokra vezérelni, minéműek a haza földének, terméseinek, állapotjának, régi és újj történeteinek szép, jó ki dolgozása, az idegen nyelven való külömbbnél külömbb utazásoknak, régibb és újjabb szép elmék darabjainak fordítása, a nevelésre, gazdaságra, mesterségekre tartozó külső országi találmányoknak, és jó rendtartásoknak hazánkra s állapotunkra való szabása, és ha azon lészen, hogy erre nézve mind a külső szép könyveket, mind a hazabélieket egy más után, a szokott esmertető elő

adás, — úgy nevezett Recensio — útján a közönséggel megismertesse.

Nem különben, ha mind ezekről más munkákról a társaság az érdemes közönségnek számot ad, és leg előbbis rendes munkáját szakaszos darabokban egy más után ki adja; annak utánna esztendőnként az európai s hazai minden fővebb változásokról egy napló könyvet, úgy nevezett Journált, és mellette egy kül-földi forma jó izü 'sebbéli Kalendariumot térszen közönségessé.

Hogy ezen módok által nem tsak a nyelv maga lassan lassan a tökéletességnek nagyobb mértékére jusson, hanem egyszersmind természeti kellemetességei által az hazában azt tselekedje, hogy a Magyar a Magyartól ne kénytelenítették a maga nyelvét, s annak idétlen terméseit szégyenleni, az idegeneknél pedig a nemzeti nyelv naponként kedvesebbis, érdemesebbis, és közönségesebbis lehessen.

Ennek a nemes igyekezetnek, a nyelv mivelésnek tudni illik, nem tökéletes módjáról, hanem a környüllásokhoz képest csak első meg-indulásáról, illyen formán gondolkozik a társaság, a mint az érdemes közönségnek summásan eleibe tette, maga magának pedig pontonként bővebben eleibe irta, és ezután példaivalis meg kívánnya bizonyítani. A nemes haza pedig böltsen által fogja látni, hogy tsak a mondottaknak végben vitelére-is okvetetlenül sokféle, és költséges készülétek szükségesek : az *eddig ki jött nyelv mestereket* ¹⁾, *szótárokat, régi és új magyar könyveket, kéz írásokat, haza történeteinek kútfejeit, krónikáit*, minden nyelven való íróit, a régi és új idegen nyelveken lévő szép elmék darabjait, utazásokat, országok, tudományok, s mesterségek naponként való változásokról, s állapotjokról írott külföldi írásokat magának meg kell szereznie, és erre magától elégtelen lévén, más jó hazafiak segítségéhez kell folyamodnia. Azután a két nemes hazabéli jó elméket, és munkás tollakat meg kell nyernie, mellyek által maga kötelességének, és a nemzet kívánságának eleget tehessen, sőt ha mind a két rendbéli terhnek el viselésére elég-séges volnais, a terhel, a köz Jó felsegállésének dicsősége el

¹⁾ Azaz : grammatikákat.

válthatatlanul egybe lévén köttetve, véteknek és alaton irigységnek tartaná, abból a nemzetnek más érdemes tagjait ki zárni.

Meg nyitja azért a társaság ezt a ditsőségnek ajtaját a két nemes haza, és egész nemzet előtt közönségesen, és annak minden érdemes hazafiait, és leányait, ha kiknek fog tetszeni, mint társaságbéli tagokat, hogy a tisztességben részt vegyenek, arra ki terjesztett karokkal hívja, s hogy a terihben (így) osztolni ne sajnálják, arra buzgó szeretettel kényszeríti. Tessék a hazának fel ajánlott nemes, és el készült elméknek idejeket, és tehetségeket velünk egybe kötven, édes terhünket könnyebbíteni, és minden magyar nemzeteknek szeretetével égő buzgó hazafiainak, és leányainak *könyv, kéz írás, pénz, és munkabéli hathatós segedelmek által*is hazájokhoz való szereteteknek mértéke szerint, ezen dicsőséges igyekezeteknek elősegállásával s munkájokkal, majdan el enyésző neveiket az haza krónikaiban halhatatlanokká tenni.

Nem kételkedünk semmit a két nemes haza édes fiaiban, és leányaiban, hogy a mint ennek a köz Jóra intézett ártatlan, de hasznos igyekezetnek jelentésit örömmel fogják venni, úgy annak elő segállására rész szerint egy néhány órányi kötelesegtől, s mulatságtól üres idejeket ki szakasztani, és rész szerint tehetségekhez képest valami áldozatocskát fel ajánlani nem fogják sajnállani. Mindazonáltal mind a szüntelen fojó költségeknek ki pótlására, mind pedig azért, hogy a társaságnak állapotját, és társainak számát tudván, magunkat ahoz tudjuk tartani, jónak itéltük, hogy a Főrendeknek, és jól tévőknek jóra való buzgóságokat meg nem kötven, más minden hazafia és leánya, a ki a társaságba bé akar lépni, magát leg alább öt n. forint le tételével irassa bé, és ezutánis minden esztendőnként azt a Summát tegye le, jelentését és ajánlását Maros Vásárhelyre *Aranka György*, vagy *Ábel Károly*, vagy a kiknek inkább kezek ügyében lészen, Kolosvárra *Cserei Farkas*¹⁾

¹⁾ Cs. k. kamarás és őrnagy ifjabb *Cserei Farkas*, tudós udvari tanácsos idősb *Cserei Farkas*nak eszes fia, mint a honi irodalomnak barátja, az erdélyi literatura mezején buzgón működő Döbrentei Gábor tiszteletére ezüst érdempénzt veretett, és az „Erdélyi Múzeum“ című folyóiratnak kiadathatását lelkesen elősegítette. — Szép lelki

vagy *Fekete Ferentz* atyáinkiai, és társaink kezekbe küldvén. A könyv szerző, és más kevés jövedelmű munkás tudós társokra nézve pedig úgy határoztuk, hogy ezek magokat, az elsőbbség ugyan eddig ki adott, és ezutánis ki adandó munkájoknak, — a másod rendbeliek pedig egy egy szép könyvnek, vagy kéz írásnak bé ajánlásávalis a meg határozottatott öt német forintoknak le tétele nélkül bé avathassák. Miis részünk-ről kötelességünknek fogjuk esmérni, érdemes hazafi társaink-

tehetségeit azonban életének utolsó éveiben könnyelműsége által, a mely végre ötet szükségbe is meríté, elhanyagolván, tudós apjáról reá- szállott könyv és kézirati jeles gyűjteménye Krasznán adósainak tudatlan kezei között elenyészett, s úgy élete is magtalanul Bécsben, 1828-ban. Rövid emléket leljük az 1819-dik évi „Tud. Gyűjteménynek“ I. füzetében, a 115-dik lapon.

- 1) Ezen jeles és tudós hazámfiának emlékét fentartotta a halálakor nyomtatott következő „Szomorú Jelentés. Hazánk egyik ősz Böltse, városunk Nesztora, a tisztos ártatlan öreg Méltóságos *Fritsi Fekete Ferentz* Ur, nints többé! minekutána 80 esztendőig látta a természetet örökös törvényeiben mindég változni, és mindég azon egy célunak lenni; minekutánna maga mellett egy emberi nyomot felnőni s elhullani látott, s ő egyedül maradt azoknak sirjánál mint egy emlékoszlop, hogy az élőknek még egy ideig a mennyei virtus képét ábrázolja, s az emberi dicsőség mulandóságára emlékeztessen. Ifjabb esztendeiben felső országi Akademiákon öregbített szép tudománnya, Európa nevezetesebb országai bé-utazásával gyűjtött széles esmerete, és a hosszas köz jóra tzelőző, erkölcsös, józan, szelid élet által szerzett méjj tapasztalás ötet egy oly érzékeny és munkás ember-baráttá és igaz kereszténnyé formálták, a kinek meglátása szent tiszteletet öntött első tekintettel az esméretlenbe, és példája felséges mustrává lett az ötet esmérő előtt. Hazája szeretete a sírig lobogott szívében, és a sok viszontagságos esztendők búsan hullatott könnyeiben ki nem alutt a szép láng. A maga halhatatlansága felől való tellyes meggyőződésel *végezte ő bé becses életét ezen folyó 1823-dik esztendő Februarius* 13-dikán estvél 6 órakor. Földi maradványa Vasárnap, folyó Februarius 16-dikán délután 4 órakor belső Közép utszai (kolosvári) házából el fog kísértetni. Tegyük-meg érdemlett utolsó tisztességét, kísérjük-el tetemeit, vegyük példává magunk eleibe életét, és higgyünk az ő gyakorti, igaz lélekből mondott szép szavainak : „„Ismét meglátjuk egymást !““

A kolosvári nemzeti színház főleg *Fekete Ferenc* élénk működéseinek köszönheti felállíttatását. — Ő, a hazai, s külföldi szépiro-

nak fojó *munkáink első darabját* minél hamarébb, és azután a többitis ingyen meg küldeni. *Debreczen Kis aszszony havának 11-dikén 1794.* Becses váloszszát elvárom. *A magyar nyelv-mivelésére útát készítő Társaság nevében Aranka György* ¹⁾, *mint fő Titoknak.*— Külső cím : „Tekintetes Békesi 'Sigmond Urnak, mint jó hazafinak. Debreczen.“

Aranka Györgynek, ezen gyűjteményemben meglevő levele nyomtatási alakban küldetvén Békesi Zsigmondhoz, kitetsző, hogy ilyen tartalmu s alaku levelek köz hirdetés gyanánt 1794-ben másokhoz is küldettek.

A magyar nyelv-mivelő társulat eszméje Erdélyben 1791-ben derült fel, annak egyik főmozdítója lévén Aranka György, a kinek minden méltó érdeme mellett is nagyobb vala igyekezete, hogysem lelki tehetsége.

Ugyanazon évben Aranka György a fenemlített célra rögtön egymás után a következő két munkáscáját bocsátá Kolosvárt sajtó alá :

a) „Égy Erdélyi Magyar nyelv-mivelő Társaság felállításáról való Rajzolat az Haza felséges rendeihez. Kolosváváratt. Nyomt. A' Ref. Koll. Betüivel. MDCCXCI.“— Nyolcadrét. 36 l.

b) „Erdélyi Magyar nyelv-mivelő társaság.“ Nyomatott minden címlapi esztendő és hely nélkül, nyolcadrétben, 39 l.

Ezen kis könyvecskének második lapján ez áll : „A Magyar nyelv-mivelő Társaságról újjabb elmélkedés,“ a mely az 39-dik lapon így rekesztetik be : „Kolosvár Kis, Aszszony Havának 1. napján 1791. Aranka György m. p.“

Mind e mellett csak is 1794-ben alakulhatott, nem ugyan

dalomnak különös barátja, az erdélyi tudós férfiakat tettel s pénzzel gyámolította, s a közjóra célzó minden erdélyi intézeteknek lelkes pártfogója vala. — Ő életének ifjabb éveiben könyveket, irományokat közölván, engemet is gyakran izben a munkás élet állhatatos folytatására buzdított. — Ezt ez alkalommal említeni, hálas kötelességemnek tartom.

Könyv- és kéziratbeli jeles gyűjteményének némi maradványai léteznek még Besztercén Bardocz Elek barátomnál.

¹⁾ Aranka Györgynek († 1817. mart. 11.) rövid, de legelőbb megjelent életrajzát lásd a következő című munkában : „Siebenb. Quartals-Schrift.“ V. 233. — s azután Horányinál „Nova Memor.“ 182.

maga a fenn érintett társaság, hanem előre egy, a célba vett magyar nyelv-mívelésre utat készítő kis társulat, a melynek főtitoknoka vala Aranka György, a mint ezt a fennebbi levélből láthatni.

Végre létre jöven Erdélyben maga a fennebb említett társaság, munkás fáradozásainak nyilvános jelét adá 1796-ban, midőn következő című könyve sajtó alá jött: „A magyar nyelv-mívelő társaság' Munkáinak első darabja. Szebenben. Nyomtatattott Hochmeister Márton betüivel. 1796.“ Nyolcadrét. 287 l.

Ezen társaság, habár gyenge erővel, de mégis minő lelkes szorgalommal folytatta légyen még 1798-ban tudós működéseit? — kitetszik az akkori jegyzőkönyveiből, a melyek „Siebenb. Quartal-Schrift“ című könyv VI. kötetének 281—286. lapjain kivonatilag köztudatra adattak. — Azonban a jelenlegi századnak első évei félbe szakaszták ezen, gyenge erővel megkezdett, társaságnak további létét.

A mit tehát erdélyi kis hazám ezek szerint 1791-ben megkezdeni merészlett, s a mit 1819-ben újra állandó létre hozhatni lelkesen óhajtott ¹⁾, annak sikeres, és állandó létre hozatala csak is a magyar nagy hazának, a nemzeti muzeum, és magyar akademia alakítása után, jutott az érdemnek díszkoszorújául.

IV.

Kerekes Ábel által Aranka Györgynek írott levélnek töredéke.

1814. apríl. 14.

„Gyűjteményem leginkább kiterjed Erdély historiáját egy vagy más tekintetben világosítható régi historiai darabokra (monumenta), a melyek még csak kézírásban vagynak, vagy ha ki is nyomtatódtak, de most éppen meg nem szerezhetők, milyenek példának okáért:

a) Sok diaetalis Articulusok, Benkő szerint: fontes Historiae Patriae limpidissimi.

b) Naplókönyvek, vagy Diáriumok.

c) Rövid historiák. A hosszabbaknak kiadása magában

¹⁾ Lásd az 1826-beli „Tudományos Gyűjteménynek“ III. füzetében 206. l. olvasható ily című értekezést: „Az erdélyi magyar nyelv-mívelő társaságról, mely 1819-ben újra felállott.“

is egész munka, s nem is oly veszendők, mint amazok kicsin-ségek miatt.

d) Királyi, fejedelmi s egyéb missilis levelek, és minden más egyéb apróságok, melyeket még most meg sem tudok nevezni, ha csak a gyűjtemény már megírt céljának megfelelnék.

De minthogy sok tudós hazámfiainak lehetnek Erdély historiája némely pontjaira holmi megjegyzései, észrevételei s. a. t. azomban ezek rövidebbek, hogy sem mint külön munkában kiadhatnák, ezeket is felveszem, s mindenkor toldalékkal kiadom.

Gyűjteményem első kötetét (egy egy kötet mint egy 15 árkusból fog állani, s a darabok aprósága miatt ezt a mértéket minden erőszak nélkül meg is lehet tartanom) a következő darabok fogják tenni :

Első Rákoczi György levele a Császárhoz.

Ifjabb Székely Mosesé a brassai bíróhoz.

Első Rákoczi Györgyé a portai kajmekhámhoz.

„ „ „ Juszuff Agához.

„ „ „ Szölfikár Agához.

„ „ „ Sebessi Boldisárhoz.

Brassai bíró válasza Székely Moseshez.

Portai kajmekhámé I. Rákoczi Györgyhez.

Bethlen István levele a magyarországiakhoz.

Erre az első Rákoczi Györgynek feleletje.

Ugyan Bethlen István levele az Erdélyiekhez.

Erre I. Rákoczi feleletje.

Az ezen alkalmatossággal Kolosváron tartott országgyűlés végeztései.

Ország levele a budai vezérhez.

Rákoczié ugyan hozzá.

Budára küldött követek instructioja.

Ország levele a török Császárhoz, s több effélék.

Ezek a többi darabok is 1635, és 1636. esztendőre tartoznak.

Azt tartom, hogy *Thóldalagi Mihálynak* ¹⁾ azon munkája

¹⁾ Nagy-Ercsei *Thóldalagi Mihály* (a ki 1630-ban szent-benedeki birtoka után Szent-Benedeki Thóldalagi Mihálynak is neveztetett)

(kézirata), a mely a Cancellarius ő excellentiája (gróf Teleki Sámuel) catalogussának 3-dik darabjában pag. 91. említődik, egy az enyimmel, azzal a különbséggel, hogy a kezemnél lévő eredeti.

Sem esmeretségem, sem módom nincs, hogy a gyűjteményt költségemen kiadhassam; Nagyjaink is inkább szeretik patronusoknak tartatni, mint lenni. Trattnernek szándékom tehát Pestre kiküldeni, az ő gondja lesz a censurában való eljárás is.“

Egy pár nap múlva (aprilis 17-én) Kerekes Ábel ugyan e tárgyban ezeket írá Arankához : „A méltóságos urat az erdélyi historiát tárgyozó gyűjteményem elősegéllésére tisztelettel meghívom. A gyűjteménynek „*Historiai darabok és apróságok*“ lesz a czimje. Minden bevétetik, a mi csak Erdély polgári historiáját gyarapithatja, diaetalis articulusok, naplókönyvek, missilis levelek, kisebb historiátskák, holmi megjegyzések. — *A két első kötetével nem sokára készen lések,* ezekbe mennek I. Rákoczi Györgynek az ifjabb Székely Mó-

maga idejében nagy birtoku, tekintélyü s befolyásu személy, fejedelem Bethlen Gábornak több izbeni követje, 1620. Maros- és azután háromszéki főkapitány, s végre fejedelem I. Rákóczi Györgynek tanácsnoka, főlovászmestere, és az erdélyországi rendeknek elnöke meghalt 1642-ben. — Halála napját az egykoru Haller Gábor, kézirati naplójában így említi : „1642. martius 24. Mára viradólag hala megh Thóldalagi Mihály.“

Könyvtáromban megvan ugyan ezen Thóldalagi Mihály ily című kéziratának : „Thóldalagi Mihálynak fejedelem Bethlen Gábor által rendeltetett Konstáncinápoli követségéről való naplója. 1628. Octob. 15-dikétől 1629. Febr. 20-káig.“ Eredeti példánya.

Első nője volt Mihálcz Erzsébet. — Második nőül vette 1640-ben Petki Erzsébetet, a miről Haller Gábornak most említett naplójában a következő találtatik feljegyezve : „1640. Julius 30. Szent Györgyön (Erdő) volt az Thóldalagi Mihály lakadalma Szentpáliné Aszszonyommal Petki Erzsébettel. Urunk is (I. Rákóczi György) jelen volt, és az Moduvai és Havasalföldi Vaidák követete.“

Ennek fia, ifjabb Thóldalagi Mihály, fejedelem Barcsai Ákos hű embere, 1660-ban a segesváriaktól meggyilkoltatott, „immani rabie frustratim dissecuere,“ Bethlen János szavai szerint. „Rerum Transylvanicarum Libri quatuor. Claudiopoli. 1789.“ 160. l.

sessel, és Bethlen Istvánnal való bajai a *Thóldalagi Mikály* eredeti gyűjteményeiből.”

Csik-Szent-Iványi Kerekes Ábel, a szászvárosi iskolának egyik tanára, s hazánk hajdani történeteit érdeklő irományoknak fáradhatlan gyűjtője született 1790-ben február. 15-kén, és a honi történelem nem csekély kárára munkás életét földi létének 26-dik évében martius elején zárta be ¹⁾).

Fenn említett 1814-beli levelében érintett, s kiadatni óhajtott „Historiai darabok és apróságok” (című munkájának ²⁾), melynek két első darabját 1815-ben martius 12-dikén bevégzte vala, sajtó alá való jövetelét, habár annak kieszközlését előbb Rumy Károlyra, azután Igaz Sámuelre bízta is, de nem sokára következett halála miatt el nem érhette.

Kerekes Ábel halála után, említett munkájának két első darabja eredeti kéziratban a bécsi magyar ujság szerkesztője Igaz Sámuel birtokában maradván, én azt Bécsben 1819-ben könyvtáram számára megvettem; de az 1848-ban keletkezett gerendi lakomnak forradalmi dülása ezen becses kéziratot oly annyira megsemmisítette, hogy csak is az első darabnak címlapja s előbeszéde maradhatott meg, a többinek még nyoma sem találtathatván többé.

Nehogy azonban ezen töredék is örökös feledékenységre merüljön, azt itt közrebocsátani célszerűnek véltem.

Címlapja ez : „Historiai darabok és apróságok. Össze-szedte s kiadta Kerekes Ábel, tanító a Reformátusok’ Szász-városi Gymnasiumában. Első Tsomó.” — Negyedréiben.

Ezen címlapnak tulsó felén olvasható :

„Forsitan haec aliquis (nam sunt quoque) parva vocabit :
Sed quae non possunt singula, multa juvant.”

„Ovidius.”

„Dum nihil habemus majus.”

„Phaedrus.”

A második lapon következik :

¹⁾ Életéről, munkáiról és kézirati gyűjteményeiről lásd : „Csik-Szent-Iványi Kerekes Ábel életképe. Festé Ponori Thewrewk József. Pestén. Januárban. 1821.”

²⁾ Lásd erről az „Erdélyi Múzeumnak” negyedik füzetét, 15—186. l.

„Előbeszéd.“

„Mi a' kiterjedése e' gyűjteménynek? — Mit tettek mások is eddig-elé e' tárgyban? — Mit lehetne 's kellenék is még megtenni? — Mi haszon háromolna az által literatúránkra 's nemzetünkre? — Nagy kérdések, és, ha mindenikre ez úttal felelnék-meg, méltán attól lehetne tartanom, hogy az előbeszéd sokkal nagyobbra nőnne, mint sem egy (így!) ilyen kitsiny munkátska' eleibe illhetnék. — Most tehát tsak az első kérdés mellett maradok, a' tsomók rendével megfogok a' többiekre is felelni.

E' gyűjtemény leginkább kiterjed Erdély' polgári dolgait világosító Historiai darabokra és apróságokra, mellyek még tsak kéz-írásban vagynak, vagy ha ki is nyomtatodtak, de már igen nagyon megritkultak. Ilyenek p. o. a nemzeti Diætae Articulusok, Benkőként: *Fontes Historiae patriae limpidissimi*, — a' napló-könyvek (*Diaria*) 's rövidebb Historiák: mert a' hosszabbaknak kiadása magában is egész munka, és nem olly veszendők, mint amazok kitsinységek miatt, — mindennemű levelek 's más apróságok, ha tsak a gyűjtemény tzeljának megfelelnek, — észrevételek és kritikai jegyzetek egygy vagy más történet iránt 's a' t.

Kérek szivesen minden Hazafit; és tám nem lessz (így!) szemtelenség azt megvárnom másoktól, a' mit magam is hasonló esetben akár kivel örömet megtennék, — segítse az efféle apróságokat ezen gyűjteménybe öszvegyűlni (így!), és egygyütt tsomóban attól megmenekedni, a' minek talám külön-külön ki vólnának téve.

Részemről nagyon válagatos nem lések: nagyon gyakran a' kitsinységeknek is haszna a' Historiában, ha szintén első tekintettel nem is igen ajánlják magokat. Mindenkor, kitől mitsoda Irás-darabot kaptam, meg fogom említeni; 's ez töllem háládatosság léssen, másokra nézve pedig a' példa szolgájon hathatós ösztön gyanánt.

Az utolsó tsomóban minden Darabok időrend szerént lajstromba szedődnek, a' mikor különösen minden Darabról számadolni is fogok, hogy hönnat vagy ki után adtam-ki.

Újra-meg-újra kötöm szivére minden Hazafinak Hazafiúi igyekezetemet, melly nagyobb, hogy sem tsak magamra

is hagyatva hasznosan fáradozhatnék, és azonban kiterjedőbb hasznú, hogy sem minden Hazafi' pártfogását méltán ne remélhetném: — Nem elég nagy kárunk, szegyenünk, gyalázatunk, hogy az Erdélyi dolgokról mind e mái napig is oly keveset olvashatni nyomtatásban magyarul; holott mindenféle szerte-széjjel Hazánkban a' sok betses kéz-írás? Eleink annyi sok villongások, annyi sok Török pusztítások 's Tatár járások között is kívánták dolgaik' emlékezetét tanúságképpen maradáikra áthagyni, 's mi a' tsendes békességben (mert azok a' történetek, mellyek a' századokat játszó közelebbi két tizedek olta pusztítának, egész Európával közösek, és nekünk Magyaroknak hálá Istennek! hálá Királyunknak! a' kik megkíméltek, még nem sok részünk volt benne), mellyet pedig nagyobbára nékiek köszönhetünk¹⁾, nem átolljuk rólak háládatlanul elfelejtkezni akarni. Ditső Eleink iránt érzéketleneknek lennünk, a' maradékról semmit sem gondoskodnunk, azt tartom, eggy főrma vétek. — Szászvároson, Mart. 12-kén. 1815. Kerekes Ábel.“

Végre említenem kell itt még azt is, hogy 1836-ban erdélyi udvari tanácsnok báró Naláci József Bécsben elhalálozván, s ott lévő könyvei árverés útján eladatván, az azok közt találtatott Kerekes Ábel-féle kézirati gyűjtemények több negyedréti kötetben, honi történelmünk szerencséjére, érdemtelen hazánkfia, s jelenleg már nyugalomra bocsátott erdélyi udvari tanácsnok báró Apor Lázár úr által megvétettek, s most is ott léteznek.

V.

Gróf Bethlen Imrének hozzám küldött nyomtatott körlevele 1828.

„Hazafiui kérés. — Akkor, midőn az atyafi magyar Haza nagy lelkü áldozatokkal, és szorgalmatos munkássággal a' nemzeti nyelvet és Tudományosságot szép előmenetellel virágoztatni törekedik: bátor vagyok édes Hazámfiát felszólítani, hogy, ha minket az áldozat tételektől gyengeségünk el is tilt, munkásság által bár mi kevés részbe nemzeti Tudományosságunkat Erdély Hazánkba s elősegíteni, felébredjünk.

¹⁾ Itt nem eléggé tiszta az értelem.

Vagynak már a' Magyar dolgokról nevezetes Történet Íróknak munkái (az igaz, hogy fájdalmas érzés, ezek is többnyire idegen nyelven vagynak írva), és ezen munkák az Erdélyi dolgokat, csak annyiban említik, a' mennyiben azok a' Magyar Országi történetekben belé folytatnak; sőt az Erdélyi dolgoknak a' Magyarországiakban való befolyások is nintsen eléggé kivilágosítva: holott a' Fejedelmek alatti időben, a' testvér Magyar Országon történt dolgok, az Erdélyiekkel közelebbi távolabbi egybenkötöttségben voltak, — nintsen Erdélynek magyar nyelven csak egy, valamennyire tökéletes történeteinek leírása is: de nem is lehet mind addig, míg az előkészületek, a' megvilágosítások meg nem tétetnek, — hogy pedig az erdélyi történetek' egy tökéletes leírása, nem csak Erdélynek, hanem a' testvér Magyar Hazának is kívánatos lehet; és csak így születhetik-meg az égy Korona alatt való egyesített két Hazának, az egész Magyar nemzetnek történetének fennálló emlékoszlópa, reméllem minden Magyar megismeri.

Ezen tziélnak elérésére, és ezzel egyben kötötve nemzeti nyelvünk öregbítésére, 's a' magyar olvasásnak is elősegítésére *ohajtanék égy hólnapos Írást kiadni; melynek tziimje lenne: Magyar Klio.* — Ezen Magyar Klionak tárgyai lésznek:

Először: az Erdélyi, és az azzal egyben kötötött Magyar Országi történetekre tartozó, minden még napfényt nem látott oklevelek', és levelezések' kiadásai, úgy mindazonáltal, hogy ha az írárok Deák nyelven vagynak, az eredeti Deák nyelven kiadandó iratmány mellé, jó magyarsággal a' fordítás is, a lehetőségig a' szükséges jegyzések is, melléje tétesenek.

Valamint égy felől a birtokos jussokkal egyben folyó, és valakinek kárt okozható oklevelek' felvilágosítását kívánni nem lehet, úgy más felől Hazánk több Nemes, és Uri Nemzetségeinek ládáiban oly nevezetes régi oklevelek, levelezések és másféle iratmányok hevernek, melyeket a' mostani időkaszban élők, a' történetek' kivilágosítására bátran közre bocsáthatnának. Az illyeket miért tagadná-meg akármeddig Hazafi is a' történetek' igaz kivilágosításától?

Másodszor: Hazánk történetei égy vagy más részének

újabb leírásai. Vagynak azok között mind a' Magyar Királyok, mind a' nemzeti Fejedelmek alatt olly nevezetes tárgyak, 's olly időszakaszok, mellyek újabb felvilágosításokat várnak; az illyeneknek, ha lehetséges, újabb oklevelekkel, felvilágosításokkal való rövid leírása használni fog az egész történetek kidolgozására.

Harmadszor. Ide tartoznak a' hajdani idegen Udvaroknál, és nevezetes embereknél folytatott nyilvános és titkos követségek', még napfényt nem látott oklevelekkel való leírásai.

Negyedszer. Az Erdély Ország, vagy is a' Nemes három Nemzet hajdonj különös gyűlésének, az abban hozott végzéseknél, az körülállásai okainak leírása, kivilágosítása.

Ötödször. Erdélynek, vagy Erdély valamellyik nagyobb, vagy kisebb részének, p. o. egy egy megyének, vagy valamellyik városnak, akár a' Magyar Királyok', akár a' nemzeti Fejedelmek alatti idő' egy vagy más szakassziból, a' polgári, katonai, kereskedés, gazdaság, tudományos, iskolai, akkori Topographiai megismeretetésére : továbbá az akkori társaságbeli élet, vendégségek, temetések, lakadalmok, háztartások módja, köntös viselet' felvilágosítására szolgáló leírások, és azokat elősegítő oklevelek 's bizonyítások.

Hatodszor. Az Erdélyi akár a' papi, akár a' polgári 's katonai renden elhunyt nevezetes Hazafiaknak rövid és fontos életek leírása, minden vallás, és a' három Nemzet' külömbisége nélkül.

Hetedszer. Minden Erdélyben találtató régi emlék kövek' leírásai.

Nyolctadszor. Az Erdélyi magva szakadt és elhunyt Nemzetségek' történetei, a' lehetőségig oklevelekkel kidolgozva.

Kilentzedszer. Az Erdélyi akár düledékibe, akár egészen elpusztult várak, erősségek, és egész helységek történetei megismerésére szolgáló oklevelek és leírások.

Törvényül téve főképpen, hogy mind ezen tárgyak tsupán I. Jó'sef haláláig terjedjenek, az azutáni idők egyfelől újabbak, mint sem hogy felvilágosítást kívánnának, másfelől, azután az Erdélyi történetek az Isteni Felség' kegyelméből tsupán a' békesség történetei közzé tartozhatnak.

Ezen magyar Klio meg fog jelenni holnaponként nagy nyoltzadrészben tisztességes boritékkal a N. Enyedi Ref. Kollegyom' betüivel, hat, legfelyebb nyoltz ivnyi egy holnapra. A' kiadás módja tisztességes, de nem pompás lészen, hogy az arra mentül óltsóbb lehessen.

Semmi haszonkeresés ezen törekedéssel nem lévén egyben köttetve, egyik tzél a' lészen, hogy mentül óltsóbban lehessen ezen folyó írást közrebocsátani; a' másik, hogy a' Magyar Klio tzéljának a' lehetőségig megfelelő, annak dolgozásában Nemzet, vallás és tekintet nélkül, mentül több érdemes Hazafiak részt vegyenek.

Erre nézve két rendbéli tagokat kívánok egyben gyűjteni; segedelmező és munkás tagokat. A' segedelmező tagoktól esztendőnként (az ígéretet most két esztendőre megtéve) nagy esdekléssel kérek ötven Rhforintokat Váltóban. Ezen segedelmezés azért kértetik, hogy :

a) Könnyen megeshetik, hogy eleinten kevesebb előfizetők találtatnak, mint sem ezen holnapos írást illendő óltsósággal lehetne adni.

b) Ha a' bėjővő jövedelem engedné, az ezutáni időben szükséges lenne, némely munkás tagokat egy kevés jutalommal is serkenteni.

c) Ha ezen fennebbi költségektől valami megmaradhatna, aztat kellene a' segedelmező tagok meg egygyezésével esztendőnként kiadandó Hazai történetekből választandó nevezetes kérdések megfejtésére, 's leírására kitejendő jutalomra fordítani.

Szentül ígérem magamat, hogy a' segedelmező tagoktól bėjővendő segedelem iránt, a' segedelmező tagokat esztendő végével, tiszta számadással felvilágosítani kötelességemnek esmérém; sem a' segedelem, sem az előfizetésből bėjőhető pénzt idegen tzélra nem fordítom, — és hogy minden segedelmező erről bizonyos lehessen, a' N. Enyedi Kollegyom perceptora Thoth Jó'sef az ezen tzélra bėjővendő pénzt quietantja mellett fogja által venni, aztat tractálni, és annak idejében róla számot is fog adni. Segedelmező tagnak minden segedelmezhető Hazafit tisztelettel kikérek.

Munkás tagok lehetnek a' segedelmező tagok is, és az

illy kettős tagok annál nagyobb háládatossággal fogadtatnak; meg is hívok munkás tagnak ezennel minden vallás és nemzet külömbisége nélkül minden magyar nyelven tisztán írni tudó Hazafit, és hazafi indulattal kérem, hogy akár segedelmező, akár munkás taggá, akár mindenikké, a' ki magát felszentelni méltóztatik, hazafi kérésemet, esdeklésemet elfogadva, bár két írásban akár nékem, akár ezen tzim alatt: Rector Prof. Tiszt. Hegedűs Samuel Urnak. N. Enyeden. — Ezen megszolgáltatás vételével mentől hamarébb akaratját az Enyedi posta útján kijelenteni méltóztasson.

Mihelyt elegendendő tagok találkoznak, hogy a' Magyar Klio megindulása, és rendes módon való folyása méltán remélthetik, azonnal el nem fogom mulatni, a' Felsőbbségtől a' kiadásra az engedelmet megkérni. Ezen engedelem megnyerését nagy bizodalommal reméllem, mivel olly kegyes uralkodás alatt élünk, melly a' tudományosság' kimivelését pártfogolja. A' Magyaroknak méjjében Királlyához, polgári alkotmányához való hívsége mindenkor változhatatlan, és a' Magyar Klionak is olvasása, a' hol a' régibb zavaros történetei Hazánknak, a' midőn megvilágosittatnak, nem egyebet szülhet tsupán háládatosságot azon Felséges Házhhoz, mellynek szárnyai alatt olly tsendesen nyugszunk.

Fájdalmas érzés lenne réám nézve, ha ezen hazafi megszolgáltatásom óltsárók 's balra magyarázókra találna. Nem azért bátorodom én ezt magamra vállalni, mintha azon képzelődéstől lennék elragadtatva, hogy nálamnál erre több tekintetben alkalmasabb Hazafiak nem találtnának, hanem tsupán azon tzélből, hogy ezen fennebbi tzéloknek elérhetését könnyebbitsem; és mihelyt a' Magyar Klio állandó lábra fel fog állittatni, magam fogok törekedni ezen kiadás terhéért érdeme-sebb Hazafinak által adni; — mostan pedig buzgón reméllem, hogy nem hunyt el annyira még nemzetiségünkhez, tudományosságunkhoz az Erdélyi hazánkban a' részvétel, hogy nem az én kérésem, hanem a' nemzetiséget tekintve, a' Magyar Klio kiadása hazánk kormányain ülő Méltóságok előtt pártfogást, minden segedelmezhető Hazafiak előtt egy kis segedelmet, 's azok között pedig, a' kik munkájokkal hazafi társoknak 's a' tudományoknak szolgálni tudnak, résztvevő ige-

kezetet, és egy kevés órányi munkás áldozatot, ne találna. *Bethlen Sz. Miklós. Minden Sz. havának 1-ső napján. 1828-dik eszt. Idősb G. Bethlen Imre*“¹⁾).

Ezen hozzám, de sok másokhoz is egyhangulag intézett felszólításnak következtül kész valék rögtön, számos régi historiai darabok, adatok, s irományok közlése által ezen „*Magyar Klionak*“ megjelenhetését, s folytathatását elemezditani.

Azonban számos igérők, de kevés valódi segedelmező és munkás tagok, s talán egyéb akadályok miatt is, gróf Bethlen Imrének ezen dicséretes szép igyekezete siker nélkül marada.

Nagy-Ajtai Kovács István tudós barátomnak és nekem tanuságul szolgált ezen kedvetlen esemény arra, hogy „Erdélyország” Történetára“ című munkánknek megjelenhetési-kerét, sem kétséges segedelmező, sem bizonytalan munkás társak által, hanem merőben csak is csekély saját erőnkkel ugyan de annál nagyobb igyekezetünkkel biztosítsuk, a mi sikerült annyiban, hogy fenemlített munkánknek két kötete 1837-ben, és 1845-ben sajtó alá jöhetett; a harmadik tisztelt barátom Kovács István urnak munkás kezei között várja a könyvnyomtatót. (Folytatása köv.)

¹⁾ Küküllő megyei főispán, belső titkos tanácsos és szent István érdemrendének kiskeresztése, Bethleni gróf Bethlen Imre volt néhai híres s tudós erdélyi cancellár és történész Bethleni Bethlen János unoka-unokájának érdemes fia. — Polgári életének, s viselt hivatalainak érdemein kívül (lásd „Siebenbürgische Provinzial-Blätter“ V. 275.), a magyar literatura mezején is kijellette magát következő című munkája által: „Második Rákotzi György ideje. Irta idősb gr. Bethlen Imre. Nagy Enyeden. 1829.“ A halál kitörölte őtet az élők sorából 1834-ben.

ÚJ CLASSICA LITERATURA.

MOLIÈRE TARTÜFFJE.

Harmadik felvonás.

KAZINCZY GÁBORTÓL.

Személyek: *Orgon*, Elmira férje. *Elmira*, Orgon második neje. *Damis*, Orgon fia, első nejétől. *Tartuffe*, szenteskedő. *Dorina*, komorna. A színhely Párisban az Orgon házában.

ELSŐ JELENET.

Damis, Dorina.

Damis. Üssön meg engem az isten nyila,
S mindenki tartson hitvány gazfinak,
Ha visszatart bármely erő s tekintet,
S inyem szerént nem vágok közibe.

Dorina. Az istenért, ne háborogjon így!
Hisz' atyja ezt csak *emlité*; az ember
Nem hajtja végre minden szándokát,
S terv és eredmény közt hosszú az út.

Damis. Elébe kell már állnom e bitang
Ármányinak, s pár szót sugnom fülébe.

Dorina. Csak lassan. Őt, mind atyját bizza Ön
A mostohára; elbán ő velek.

Egy kis hatása van Tartuffre; ez
Minden szavát nagy készséggel fogadja;
Sőt meglehet, hogy mást is rejteget
Szívében. Adná isten, volna úgy! Be
Szép lenne! — Szóval, Önnek érdekében
Kellett hogy anyja meghivassa őt; ki
Akarja tudni, mint gondolkozik
A nászra nézt, min Ön busúl, kilesni
Érzelmait, s majd értésére adni,
Mily zürzavart és galibát okozhat,
Ha szándokától el nem állana.

Nem láthatám, mert, mint cseléde mondá.

Imádkozik; de tüstént jöni fog.

Azért siessen, kérem; én bevárom.

Damis. A mit beszélnek, meghallgathatom.

Dorina. Nem, nem. Magokban szükség lenniük.

Damis. Egy szót se szólok hozzá.

Dorina. Tréfaság!
 Tapasztalók, mint úrkodik magán Ön.
 Egyéb se' kell, hogy mindennek bevágjuk
 Utát. El! El!

Damis. Ném mozdulok. Tanu
 Kell hogy legyenek, de meg sem kukkanok.

Dorina. Manó se' bírna Önnel boldogúlni!
 Ő jön. Siessen.

(Damis egy cabinetbe vonul a szin háttérében.)

MÁSODIK JELENET.

Tartuffe, Dorina.

Tartuffe. (meglátván Dorinát, hangosan szól eselédéhez a szin-
 falak mögé) Szórcsuhámát és

Korbácsomat rakd össze, ó Laurent;
 S intézz az égre buzgalmas fohászt,
 Világosítsa lelked' mind örökké.
 Hatán keresnek, mondd, hogy a rabokhoz
 Mentem, közöttök a szent adomány
 Filléreit hiven kiosztani.

Dorina (félre) Mily álkodás és nyegleség!

Tartuffe. Mi tetszik?

Dorina. Önt értesítnem ...

Tartuffe (kihuzza zsebbeliét) Ó ég! Mielőtt

Beszélne, kérem, fogja e ruhát.

Dorina. Minek?

Tartuffe. Takarja el mellét; lehetlen
 Reá tekintnem. Lelket sebz az ily tárgy.
 És bünös eszmét idéz benne föl.

Dorina. Be gyöngö a kísértés ellenében
 Ön; és a test ily lázító hatással
 Bir Önre? Higyje, meg nem foghatom.
 Mi hozza ilyen tűzbe; látja, én
 Nem lobbanok fel olyan könnyedén;
 S bizvást lehetne Önt meztelen'
 Látnom tetőtől talpig anekül, hogy
 Öszves valója kísértetbe hozna.

Tartuffe. Tegyen szerényebb választást szavaiban,
 Vagy én azonnal itt hagyom magát.

Dorina. Ó csak maradjon; békén én hagyom;
 S csak pár szavam van Önnek átadandó:
 Ezen terembe jó le asszonyom,
 S pár pillanatra kéri Önt magához.

Tartuffe. Ó szívesen.

Dorina *(felre)*. Mint megjuhászodik!
 Isten biz', állom mindig szavamat.
 Tartuffe. Jó-e azonnal?
 Dorina. Mintha hallanám.
 Valóban, ő az; itt hagyom vele. *(el.)*

HARMADIK JELENET.

Elmira, Tartuffe.

Tartuffe. Áraszszon Önre a mindenható
 Kegyelme minden testi s lelki jót,
 És életére áldást, mint ohajtom,
 Én, legesekélyebb hű szolgálói közt.

Elmira. E szent ohajtást hálásan veszem;
 Azonba' fogjunk helyt, jobb lesz kisé úgy. *(leülnek)*

Tartuffe. Üdülve érzi már magát bajából?

Elmira. Egészen; a láz gyorsan megszűnik.

Tartuffe. Fohászainnak nincs oly érdeme,
 Hogy e kegyelmet nyerheték az Úrtól;
 De egy imát sem küldék zsámolyához,
 Mely gyógyulását nem tárgyazta volna.

Elmira. Ön kelletén tul aggódott miattam.

Tartuffe. Kegyed javáért nincs aggály elég;
 Ó mily örömmel vállaltam vala
 Helyette a kórt el magamra én!

Elmira. Ez a keresztyén érzés túlvivése;
 Fogadja hálám' jó indulatáért.

Tartuffe. Sokkal kevésb az mint Ön érdemel.

Elmira. Egy tárgy iránt négy szem között kívántam
 Önnel beszélni, s örvendek hogy itt
 Nincs, a ki minket szemmel tartana.

Tartuffe. Szintúgy örülök rajta én, nagyobb
 Üdv nincs reám nézt, mint ha egyedül
 Vagyok Kegyeddal. Rég fohászokodom
 Az égre ilyen alkalmért, de eddig
 Meghallgatásra nem méltattatám.

Elmira. Egy pár szavam van Önnel; tárja fel
 Szívét előttem nyíltan, hímezetlen.

(Damis, a nélkül hogy mutatkoznék, felnyitja azon cabinet ajtaját, hová kémleni vonult.)

Tartuffe. S én sem kívánok mást, becses kegyül,
 Mint keblemet föltárni teljesen,
 És esküvéssel biztosítani Önt,
 Hogy mind e számos hódoló fölött, kit
 Az Ön bűbajos lénye vonz ide,
 Zajt nem gyűlölet üttetett velem,

Desót e forró buzgalom ragadt el,
És tiszta szándok

Elmira. Én is úgy veszem,
S hiszem, hogy ezt az aggályt lelki üdvöm
Okozza Önnek.

Tartüffe (Elmira kezét megfogva s ujjait szorítva).

 Úgy van, asszonyom,
Kétség kívül; s oly hő e buzgalom

Elmira. Ah, be szorít Ön

Tartüffe. Elkapott hevem;
Mert fájni Önnek, bármiként, soha
Nem volt eszemben; sőt inkább

(Elmira térdére teszi kezét.)

Elmira. Mi dolga
Ott a kezének?

Tartüffe. Öltönyét tapintom;
Oly puha kelme

Elmira. Kérem, hagyja el.
Én véghetetlen csiklandós vagyok.

(Elmira eltolja székét, Tartüffe utána.)

Tartüffe. Mily bámulásra méltó mű e csipke!
Csodát teremt a kézipar korunkban;
Nincs a világon párja e remeknek.

Elmira. Igaz. De szóljunk egy kisé ügyünkről.
Férjem, szavát, úgy hallok, visszavonni
Akarja s lányát Önnek adni nőül.
Szóljon, való ez?

Tartüffe. Ilyest említett
Elöttem; ámde őszintén bevallva,
Nem e szerencse az, miért sovárgok;
S az' üdv bűbája, mely után szívem
Vágy és eped — *máshol* mosolyg элем.

Elmira. Mert földi tárgy nem vonja érdekeit.

Tartüffe. Ó e kebelben nem kő szív dobog!

Elmira. Én azt hiszem, hogy Ön minden fohászt föl
Az égre intéz, s nincs tárgy ideleenn,
Min megpihenne szent ohajtozása.

Tartüffe. Az érzemény, mely minket az örök
Szépség felé vonz, méltányolni hagyja
A földi bájt is; érzelékeinkre
Varázs hatása van minden tökélyes
Műnek, mit a menny alkotott. Az ő
Szépsége fénylik vissza mind azon, ki
Önhöz hasonló: ámde legmagasztosb
Bűbájit Önre árasztotta el.

Arcára tündérkellemet varázsolt,
 Szemet vakítót s szívet hódítót :
 S nem láthatám Önt anekül, hogy Önben,
 Kecsés teremtés, álmélkodva ne
 Csodálnám a mindenség alkotóját,
 S keblem ne gyúljon forró lángolásra
 A legdicsőbb arckép iránt, miben
 Önönmagának lón ihlett művésze.
 Kezdetbe' félttem, titkos szenvedélyem
 Netán ügyes tör a bün szellemétől :
 Sőt eltökélte arra is magát
 Szívem, kerülni ígézö szemeit,
 Önt égi üdvöm gátaul tekintvén :
 De végre el-beláttam, ó dicső hölgy,
 Hogy szenvedelmem lehet nem-bűnös,
 És egybeférkeszthetni a szemérem
 Törvényivel, s ezért urkodni hagytam
 Egész hatalmát kebelem fölött.
 Nagy vakmerőség, megvallom, hogy én
 Kegyednek e szív oltáráldozatját
 Ekként merészlem fölajánlani ;
 De vágyaimban én mindent csupán
 Önnek kegyétől várok, s semmit en
 Hiú erőködésimtől. Remény-,
 Öröm-, nyugalmam Önben ; bűt, gyönyört
 Tetszése oszt ; és én boldog csak Ön
 Által kívánok, ha akarja, lenni ;
 Boldogtalan, ha kénye-kedve tartja.

Elmira. Nyilatkozása bár milyen deli,
 Mégis, valóban, álmélatra kész.
 Úgy gondolom, hogy jobban kellene
 Vétezní szívet s fontolóra venni
 Kisé az ilyen föltételt. Az oly
 Országul ismert ájtatos keresztyén . . .

Tartuffe. Ah, ájtatos bár, én mégis csak ember
 Vagyok ! S Kegyednek látva bájait,
 Meghódol a szív s nem böleselkedik.
 Tudom, hogy ezt Ön álmélkodva hallja.
 De én, hiába, angyal nem vagyok ;
 S ha vallomásom' kárhoztatja, úgy
 Ön kellemeinek rövja fel bűnül.
 Mióta tündérfényöket ragyogni
 Láttam, királynő lón Kegyed szivemben ;
 Mennyei szemeinek ígézö hatalma
 Megtörte keblem ellenző dacát,

Legyőze mindent, bűjtöt, könyt, imát,
 És minden óhajt bájkörébe vont.
 Elmondta ezt száz- meg százszor szemem,
 S a bús sohajtás, mely kitört szivemből :
 S ime, szavakba öltöm azt merészen,
 Hogy hallja s értse meg nyiltabban Ön.
 Hahogy Kegyednél némi irgalomra
 Lel gyötretése méltatlan rabának,
 És száanalomból, megvigasztalólag
 Hozzám a porba méltatnék leszállni :
 Úgy holtomiglan olyan hódolattal
 Viszonozom azt, o ígéző teremtés,
 Milyet kebel még nem nyújtott soha.
 Velem becsületét nem féltheti,
 Tőlem reá nézt nincs mit tartania.
 Ez udvaronc nép' — melyen annyira
 Kapkodnak a nők — eljárása zajt üt.
 És nyelve dobra ver mindent hiún ;
 Hetykén dicsekszik úton-útfelen
 Szerencsejével, s nincs oly drága kegy,
 Mit szóbeszéddé el ne hírlene,
 S meggondolatlan nyelve, visszaélve
 A bizalommal, megfertézi az
 Oltárt min a sziv áldozott. Viszont,
 Az olyan ember érzeménye mint mi,
 Szerény, vigyázó, s benne a titok
 El van temetve sírig biztosan.
 A gond, mivel jó hírnevünk iránt
 Viseltetünk, egyszersmind biztosítja
 Mindenrül a nőt, kit szivünk imád ;
 Érzelmünket viszonzozva, bennünk
 Találja botrány nélkül a szerelmet,
 És rettegetek nélkül a gyönyört.

Elmira. Hallom beszédét ; értelmét elég
 Világosan kiszíneze. Ugyan
 Nem tart-e Ön, hogy kedvem jó deli
 Nyilatkozását férjemmel tudatni ?
 S ő megköszönné-e, hogy Ön, nejére
 Is átruházza, ekként, hajlamát ?

Tartuffe. Kegyelmesebb Ön, jól tudom, s merész
 Nyilatkozásom irgalmat talál ;
 Érzelmeimnek megfékezhetetlen
 Lángját, mely Önt sebzé, az emberi
 Gyarló mivoltnak róvja fel bűnül,

S meggondolandja, tükörébe nézve.

A férfi nem vak, s teste s vére van.

Elmira. Más ezt talán nem így veendené;

De én ez egyszer kímélő leszek,

S nem szólok erről férjemnek; de Öntől

Ezért viszontag valamit kívánok:

Sürgesse nyíltan, hímezetlenül

Valér s Mariána nászát; Ön maga

Mondjon le végkép a bitor hatalmról.

Mely Ön reményét más tulajdonával

Akarja joglan gazdagítani

NEGYEDIK JELENET.

Elmira. Damis. Tartuffe.

Damis (kilép a cabinetből).

Nem úgy, anyám; hadd tudja a világ ezt.

Itt voltam én, hol mindent hallhaték;

Talán a jó ég küldött volt oda,

Letépnem egy cenk álarcát, ki mindütt

Utamba szórja cselszövényeit,

S hogy tért mutasson, arclan önhitét

S szenteskedését visszatorlanom,

Atyám szeméit fölnyitnom, és kitárnom

Előtte lelkét e gonosztevőnek,

Ki szerelemről mert beszélni Önnel.

Elmira. Nem úgy, Damis. Ha ő eszére tér,

És rajta lesz, megérdemelni a

Bocsánatot, mint ígérém — elég ez.

Ne ellenezd, mert szavamat adám.

Zajt ütni igen ellenemre van;

Az ily botor csínyt csak kacagja a nő.

S nem bántja férje füleit vele.

Damis. Hogy így tegyen, van rá oka Kegyednek,

És nekem is van, hogy másként cselekjem.

Kimélni ötet balgaság; eléggé

Packáza eddig méltó bosszumon

Szenteskedése arclan-dölyfösen;

Elég zavart és bajt csinált e háznál.

Atyám fölött úr volt, s szerelmemet

Meg' a Valérét össze-visszazúrte.

Át kell a gazfi lelkén látnia;

S e végre jó alkalmat nyújt az ég.

S én hálateljes szívvel fogadom.

Hogy elszalaszszam, sokkal kedvezőbb.

Megérdemelném, hogy kijátsza ő, ha
Kezembe' lévén, hasznát nem veendném.

Elmira. Damis

Damis. Nem, ó nem; hadd kövessem en-
Szivem sugalmát. A lelkem repes;
S anyám hiába kész lemondanom
A visszatörülés édes érzetéről.
Mily kedvező az alkalom reá!
Én egy tapodtat sem teszek tovább,
Török-szakad, megoldom a csomót

ÖTÖDIK JELENET.

Orgon. Elmira. Damis. Tartuffe.

Damis. Atyám, mi oly friss ujsággal fogadjuk,
Min meglepetve ámuland el Ön.
Sziveskedésit drágán megfizették,
S ez úr ugyancsak nem maradt adósa.
Napfényre jött, mily jó barát; Ön
Becsületének árán szándokolta
Azt megmutatni. E helyen kapám
Öt rajta, szennyes lángjait bevallót
Anyám előtt. Ez, lágy lelkű s kimélő,
Hallgassuk el, kívánta minden áron;
De én az ilyen arctalan merényt
Elnézni képes nem vagyok, s hiszem, hogy
Önt sérténém meg, elhallgatva azt.

Elmira. Ugy van. Szeréntem ily badar csinyekkel
A férj nyugalmát nem való zavarni;
Nem ilyenektől függ a nőbecsület;
S elég, ha védni tudjuk minmagunkat.
Így érzek én, s te nem szólasz, Damis,
Ha némi súlylyal bír nálad szavam. (el.)

HATODIK JELENET.

Orgon. Damis. Tartuffe.

Orgon. Mit hallok, ó ég, higgyek-e fülemnek?
Tartuffe. Testvérem, úgy van; én gonosztevő,
Hitvány bűnőnc, rút lelki fertelem
Vagyok; legaljasb cenk, kit valaha,
Mint isten átkát, hordozott a föld.
Szenny undokítja minden percemet,
Bűnök szemetje teljes életem;
S látom, hogy érte a mindenható

Ez alkalommal kíván megfenyíteni.
 Bármily nagy ortett váda sujtson is,
 Koránse' védem dölyfösen magam'.
 Csak higgye mit hall, fegyverezze föl
 Méltó haragját, s mint gonosztevőt
 Űzzön magától el: nem érhet oly
 Pizok s gyalázat, melynél még súlyoshat
 Nem érdemeltem volna már meg én.

Orgon (fiához). Ugyan te, gazfi, mernéd megkísérteni,
 Hogy e mesével, tündöklő erénye
 Fölé homályt vonj?

Damis. És e kétszínűnek
 Szent álkodása képes volna Ön
 Előtt hazudság . . .

Orgon. Hallgass, szemtelen.
 Tartuffe. Ah, hadd beszéljen; mért korholja őt?
 S jobb, hogy ha mind azt mit mond, elhiszi.
Est tudva, mért e kedvezés irántam?
 Aztán, ki tudja, mire vagyok én
 Képes? Talán Ön külsőmben bizik,
 És jobbnak ítél a szerént a mit lát?
 Ne, ó ne hagyja, testvérem, magát
 Csalóka külszín által rászedetni.
 Ó én koránsem az vagyok, minek
 Gondolnak; engem a közvélemény
 Becsületesnek tart; pedig csalódik,
 Bennem valóban egy hajszálnyi jó sincs.

(Damishoz fordul.)

Igen, szerelmes jó fiam, beszéljen,
 Bánjék velem mint áruló, bitang,
 Fondor, zsvány, orgyilkos gazfival;
 Áraszszon el még undokabb cimekkel,
 Nem mondok ellent, mind megérdemeltem;
 És térden állva türöm a gyalázat
 Szennyét, pironságként, mely életemnek
 Sujtolja méltán ocsmány bűneit. (térdre borul.)

Orgon (Tartuffehöz). Testvérem, ez sok.

(fiához)

Nem esik-e meg

Szived, te aljas lélek?

Damis. Mit, szavainak

Oly csábhatalma volna-e Kegyedre! . . .

Orgon. Egy szót se', gazfi.

(Tartuffet fölemelve)

Ó testvérem, isten

Nevére kérem, álljon fel.

(fiához)

Cudar . . .

Damis. Lehetne

Orgon. Hallgass.

Damis. Megveszek dühömben.

Hát zsebre dugjam . . .

Orgon. Úgy mondj egy igét,
Hogy összezúgom lábad' és kezéd!

Tartuffe. Az istenért, ne gyúljon Ön haragra,
Testvérem; inkább eltűrném a leg-
Sulyosb fenyítést, hogysem ő csak egy
Kis karcoláskát kapjon énniattam.

Orgon. (hához) Ó háladatlan!

Tartuffe. Hagyja nyugton. Im, ha
Kell, térden állva kérem Önt — bocsánat!

Orgon (szintén letérdel s Tartuffeöt megöleli)

Ah, csúfot űz Ön?

(hához)

Lásd angyal szívét,

Te gaz!

Damis Hogyan . . .

Orgon. Csitt.

Damis. S én

Orgon. Egy szót se', mondom.

Jól tudom én, mért vetted üldözőbe.

Mindnyájatokban forr reá a méreg.

S most látom én, hogy hitves, gyermekek,

Még a cseléd is, dül-fül ellene.

Minden követ megmozdítanak dühökben

Arcátlanul, hogy házamtól elűzzék

Az isten-adta jámborát; de mennél

Jobban töreknek rajta, én meg' annál

Inkább ohajtom őt megtartani,

S minél előbb nőül adom neki

Leányomat, hogy így megszégyenítsem

Egész családom' dölýfét.

Damis. Hitvesévé

Akarja késztni Mariánát, atyám?

Orgon. Úgy van, te cenk; s hogy megdühödjetek,
Ez estve még. Mit bánlak titeket?

Majd megtanítlak rá, ki űr a háznál,

S parancsaimnak főt kell hajtani. —

Vond vissza, fattyu, rút rágalmazat,

Borúlj le tüstént s kérd bocsánatát.

Damis. Mit, én? E gaztól, a ki becsstelen

Mesterkedése által

Orgon. Ah, te rosz

Kölyök, dacolsz s még új bántalmakat szórsz
Botot, botot.

(Tartuffehöz)

Ereszszen Ön.

(fiához)

Te meg

Kitakarodj' a házamból azonnal,
S átlépni többé küszöbét ne merd.

Damis. Jól van, megyek, de . . .

Orgon.

El tüstént szemem

Elöl, gazember; végkép kitagadlak,

S azon felül átkot mondok reád.

(Damis el).

HETEDIK JELENET.

Orgon. Tartuffe.

Orgon. Egy szent személyt így, így megbántani!

Tartuffe. (félre) Isten, bocsásd meg ezt a kint neki,
A mit miatta szenvedek.

(Orgonhoz)

Ha tudná,

Milyen keserves, látnom, mint akarnak

Gyanúba hozni Önnél

Orgon.

Ah!

Tartuffe.

Ezen

Hálátalanság pusztá gondolatja

Kínpadra vont a lelkem' annyira

Szörnyűködésem e dolog fölött

Úgy fáj a szívem, meg sem mondhatom;

Érzem magamban, meghalnék belé.

Orgon (sirva szalad azon ajtó felé, melyen fiát elűzte).

Ó gaz! be bánom, hogy kiméltelek,

S e helybe' tüstént meg nem gyilkolalak!

(Tartuffehöz) Nyugasztalódjék, testvérem, ne végye
Szívére.

Tartuffe. Hagyjunk, hagyjunk e kinos

Tárggyal föl. Ebből látom, mennyi zür-

Zavart hozék e házba, s úgy hiszem,

Szükséges innen távoznom.

Orgon.

Hogyan,

Ön, nemde, tréfál?

Tartuffe.

Gyűlölnék s gyanúba

Akarnak Önnél hozni engemet.

Orgon. Hagyján! De hát meghallgatá-e szívem?

Tartuffe. Nem hagynak ök fel azzal, jól tudom,

És épen azt a pletykát, mit ma eldob,

Máskor talán meghallgatandja Ön.

Orgon. Ó drága testvér, higgye, nem fogom.

Tartuffe. Ah, vajmi könnyen elcsábítja férje
Szívét a nő, ó testvérem!

Orgon. Soha!

Tartuffe. Hadd menjek én el, kérem; úgy okuk
Nem lesz reá, így törni ellenem.

Orgon. Nem, Ön marad, mert túl nem élem azt.

Tartuffe. Így hát továbbra is vezeklenem kell.
Azonba', hogyha Ön kívánja . . .

Orgon. Ah!

Tartuffe. Legyen. Ne szóljunk többé e dologról,
Hanem tudom, mint kell magam' viselni.
Nincs kényesebb mint a hirnév; baráti
Szent tartozásom, a pletykák utát
Bevágni és mellőzni tárgyukat.
Nejét kerülöm, s nem fog látni Ön . . .

Orgon. Desőt, azért is látogassa gyakran.
Örvendenék, ha a világ, dühében
Megveszne; és megkívánom, hogy Önnel
Lássák a nőmet minden untalan.
Még ez kevés. Hogy jobban megdacoljam,
Örökösömmé Önt teszem magát;
S rögtön megyek, hogy minden birtokom'
Törvényszerűleg átruházzam Önre.
Vöül egy ily nyíltszívű s jó barát
Becsesebb nekem mint nő, gyermek s rokonság;
Ha elfogadná-e ajánlatom?

Tartuffe. Legyen mindenben az ég akarata.

Orgon. Az isten-adta! — Menjünk hát, a kellő
Okmányt megírni; s bár fakadna meg
Mégében aztán a galád irígység.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Vecsey Sándor Költeményei*. Kiadja *Jókai Mór*. Pesten, nyomtatott Landerer és Heckenastnál, 1855. 16r. 178 l.

Ibolyák. Költeményfüzér. Irta *Győrffy Gyula*. Pest, 1855. Müller Gyula tulajdona. 32rétb. 147 l.

A Marosdi Remete. Erényképző népies költemény négy képben. Irta *Csutor János*. Pest, 1855. Müller Emil könyvnyomdája. 16r. 316 l. füzve 40 kr.

Tarka Élet. Irta *Jókai Mór*. I. kötet. 1855. Szerző tulajd. Pesten, nyom. Landerer és Heck. 1855. N8r. 160 l. Díszkiadás.

Véres Könyv. Csataképek a jelenkori háborúból. Irta *Jókai Mór*. III. kötet. Pest, Heckenast G. tulajd. 1855. K8r. 190 l.

Samil. Történeti regény. Irta *P. Szathmári Károly*. Pest, 1855. Kiadja Müller Gyula. 16r. I. köt. 208 l. II. 221. l. füzve 2 ft 24 kr.

Balázs Sándor Besszélei. Pest, 1855. kiadja Müller Gyula. 16r. I. köt. 207 l. II. 209 l.

Téli Könyvtár, legjelesb s legkedveltebb külföldi regények gyűjteménye. IV—VII. kötet. Bleak House (Pusztá ház). Irta *Dickens Károly*. Az angol eredetiből ford. Dr. Récsi Emil. I—IV. rész. Pest, 1855. Heckenast G. tulajdona, kis 16r. I. II. mindenik 164 l. III. IV. minde-
nik 160 l. Füzve minden kötet 30 kr.

Legújabb Külföldi Regénycsarnok, kiadja *Friebeiss István*. IX—X. füzet: *A párizsi Mohikánok.* Regény, írta *Dumas Sándor*. Fordították Párizsban Országh Antal és többen IX. X. kötet. Pest, Müller Gyula bizománya. 24r. 122 és 96 l. Tizenkét füzet ára 6 ft.

— Ifjúsági iratok. — *Új Magyar-Német Képes Olvasókönyv* 6—10 éves gyermekek számára, *Ajákytól.* Pest, 1855. Verlag von G. Heckenast. 4r. 100 l.

Segédkönyv a magas cs. k. közoktatási miniszterium által iskolai használatra rendelt *Abc és Olvasókönyv* szellemében. Iskolamesterek és tanítói pályára készülők számára készítette *Mészáros Imre*, alesperes és isk. főügyelő. Pest, Heckenast G. tulajd. 1855. 8r. XII és 176 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

ADATOK A TŰZPRÓBA TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARHONBAN.

Az „*istenítélet*“, az úgynevezett „*ordáliák*“—ról csak hagyományok vagy régi iratok lapjain találunk némely adatokat feljegyezve. A kora századok e gyászos maradványát nem a civilisatio törölje el. Önmagában hordá romlása magvait, mert igaztalanságáért kebellázító vala. Visszaélés a nép hiszékenységgel tevő alapját, s ennek babonásságára építék a templomot, melynek önmagától össze kelle roskadnia. Csak az egy *párbaj* tartá fen magát, mert ez a lovagias századok szellemével meg-egyezett, s vannak esetek, midőn az embernek kötelessége bebizonyítani, hogy maga vagy szerette becsületeért vérét is kész ontani. A vízpróba, úrvacsora, kereszt vagy koporsó általi próba s mindenek fölött a tűzpróba — *Judicia Dei, Sancti Spiritus* — ma már csak a hagyományok lapjain élnek.

Eredetök bizonytalan. Úgy látszik, hogy egyike a pogány szer-
tartások maradványinak, melyek, a keresztyénség bölcsőkorában, csak-
nem a középkor végéig legtöbb államban hol kisebb, hol nagyobb

mértékben divatoztak. Világos adataink hiányzanak, hogy a legfőbb papi forumok pártfogolták volna; de mivel épen papi felügyelet alatt történtek, ezek döntő befolyása az ordáliákban kétségbe vonhatlan. Igaz ugyan, hogy III. Celesztin pápa 1193-ban megtiltá a párbajt, igaz ugyan, hogy III. Honorius (1216—1227.) pápa, a templáriusok ellen e tárgyban emelt panasz következtében megtiltá az ilyen ítéleteket, „mint melyek által isten próbára tétetni láttatik“¹⁾; de azon számtalan adatok ellenében, hogy az ordáliák foruma papság volt, mitsem bizonyítanak.

Az ordáliák kritikai történetét illető adataink fölötté hiányosak lévén, a tűzpróba véghezmentének historiai leírására fogunk szorítkozni mint melyről annyiszor és annyi szó volt már, hogy az olvasó figyelmét méltán igénybe veheti. Aztán egy adalék is a sötét századok szokásainak ismertetéséhez.

Hogy hozzánk Németországból szivárgott át, csaknem kétségbe vonhatlan: áthozák azon papok, kiket nekünk ez állam adott. Pistorius²⁾ eseteket hoz fel, hogy császárnók állották ki e próbát. Jelesen III. Károly és II. Henrik parázناسággal vádolt nejeiket—említi, kik közül az első tüzes vasat fogott, az utóbbi tizenkét megtüzesített ekén ment át.

A tűzpróba használatát hazánkban 969-nél nem tudjuk feljebb vinni. Bizonyosnak látszik, hogy nem vala egyike Ázsiából hozott azon összekötéseknek, melyeknek következtése annyi véráldozatot igényelt. S így lőn hogy, miután Károly 1309 óta magyar királyi trónra lépte után nem sokára eltörlé, minden ellenszegülés nélkül folyamba tétetett a rendelet. Pedig azelőtt a tűzpróba használata igen is gyakori volt. Egy Kolosvárt 1550-ben kiadott könyvecske „Ritus explorandae veritatis in dirimendis controversiis“³⁾, több mint négyszáz olyan esetet hoz fel, melyben a nagyváradi káptalan által tűzpróba-ítéletek tétettek. Pedig a felhozott példák 1214—1235. időközre esnek. Alig 21 év! Aztán mint az ott felhozott példák mutatják, majd mindenféle nemű jogi kérdésben alkalmazzák ez ítéletet. Windisch⁴⁾ említi, hogy a pozsonyi és nyitrai székesegyházaknál is nyomai vannak használatának. Bizonyos hát, hogy az első századokban az egész hazában el volt terjedve, s Windisch azon állítása, hogy a nagyváradi székes egyház volt fő helye, el nem fogadható vélemény.

E rövid ismertetés előre bocsátása után eredeti szándokomhoz képest a szertartás leírásához fogok.

¹⁾ L. V. Decret. XXXV. Tit. III. lap. „Cum igitur hujusmodi iudicium sit penitus interdictum, utpote in quo Deus tentari videtur, mandamus quatenus . . .“

²⁾ Scriptores Rer. German. Tom. I.

³⁾ Bél, Adparatus ad historiam Hungariae (Pozsony, 1735.) című gyűjteményében újra kiadta.

⁴⁾ Ung. Magazin. I. k. II. füzet.

A vád megtörténte után megidézték a vádlott. Megjelenvén, háromnap böjtöléssel tartozott magát előkészíteni. Ennek megtörténte után a vádlott a székes egyházba vitetett. A püspök vagy helyettese püspöki ornátusban szent misét olvasott. Annak végeztével az oltár elibe vitt vasat egy fogóval megfogá, s a lángoló kemencébe vetett három ifju énekét „Benedicite omnia opera“ éneklé. Azután a vasat tűzbe vetette, megáldván mindkettőt következő módon : „Áldd meg örökkévaló uristen mindenható atyánk, a te legszentebb nevednek felvétele és a te egyszülött fiadnak a mi urunk Jézus Kristusnak eljövetele és a szent léleknek ajándoka által, a te igaz ítéletednek nyilvánulására, az ércnek ezen nemét, hogy legyen az megáldott és megszentelt, és a daemonok minden hamisítása eltávolíttatván, a te hivednek, a te igaz ítéletednek valósága nyilvánossá legyen, a mi urunk Jézus Krisztus által. Amen.“ Aztán a pap a vádlott felé fordulva kérdőtle : „Testvér, ment¹⁾ vagy-e a bűntől, melylyel vádoltatol?“ Felelet : „Ment vagyok.“ Kérd. „Tiszta vagy-e?“ Fel. „Tiszta vagyok.“ Szavai igazságát az úrvacsora vételével pecsétlé meg.

Az úrvacsora vétele alatt a püspök következőleg szólt : „Megtiltom neked óh ember minden jelenlevők előtt, az atya, fiu és szentlélek isten által, és az ítélet rémletes napja által, a keresztség mysteriuma által, minden szentek tisztelete által hogy, ha e dologban bűnös vagy, vagy cselekedted, vagy tudtad, vagy előmozdítottad, vagy megengedted, vagy a megnevezett bűnért tudva segítetted a tevőket : az egyházba ne lépj, keresztyén társaságba ne vegyülj, ha a feladott tényt elismerni nem akarod, mielőtt a közönséges ítéletet ki nem állottad.“

Úrvacsora-vétel után a püspök a vasat megöntésvetél vizzel s kiűzte belőle az ördögöt (exorcisálta). Annak végeztével kiállotta a vádlott a próbát, t. i. vagy izzó vasat vett kezébe, vagy izzó ekéken ment át e szavakat mondva : „Az isten azon testére, melylyel ma éltem, nem bízva semmi cselfogásba²⁾, nem a füvek gyógyerejében, fogadom el e vasat.“

A próba végeztével a vádlottnak keze vagy lába a szerint, mint vagy izzó vasat tartott kezébe, vagy izzó ekéken ment át, egy posztóba bonyolítottatott, s három nap múlva a vádló és roppant tömeg jelenlétében bontatott fel. Ha a vádlott sértetlen maradt, akkor nyilvánosan ártatlannak ítélték; ha ellenben az izzó vas nyomos sebet hozott elő, a vádlottat a vád súlyához mért büntetésre ítélték.

Mint a mai Boscók és Philippik, úgy hiszem, az akkori papok is ismerték azon chemiai vegyületet, melylyel a test bekenve, az izzó tűz nem árthatott annak. Legalább azon körülmény, hogy számtalan vádlott fölmentetett, nem tanúsít ellenkezőt.

SZILÁGYI SÁNDOR.

¹⁾ A latin formulában „ment vagy-e?“ e szóval van kitéve : „es ne justus?“

²⁾ A latin formulában „cselfogás“ e szóval : „maleficium“ van kitéve.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

SEPTEMBER, 1855.

IX. FÜZ.

A HOMÉRFÉLE BÉKAEGÉRHARC.

Hellénből. Bevezetéssel s jegyzetekkel.

LONKAY ANTALTÓL.

Rövid bevezetés.

A homéri két nagy művet, az Íliászt és Odüsszeiát bírjuk már műveltségi viszonyainknak megfelelő fordításban, a mi tiszteletre méltó, nyugodt lelkű kedves öregünknek, Szabó Istvánnak nem múlóérdemű munkássága folytán; mely teljesedésbe hozta halhatatlan Kazinczynek azon jóslatát, mely igen szép, de melyet csak kevesen olvastunk a Vályi-Nagy fordítása elébe irt előszónak végén. De határainkon túl, a többi művelt nemzetnél a homéri két nagy művel mindig kapcsolatban adatik, ha nem is egy *dicsének-gyűjtemény* (ᾠμοι), de biztosan a homérféle *Békaegérharc*. Ez, az ókorból fönmaradt legérdekesb víghősköltemény (miután az elhírvűlt Márgiteszből csak pár sornyi töredéket olvashattam) megérdemli, hogy a magyaroknál is ugyanazon figyelemre méltattassék, melyben részesűlt más művelt nemzeteknél. A németekről nem is szólok, mivel ezeknél minden hellén mű és különösen Homér művei fölött egész kis irodalom virágzik; hanem az olaszoknál is egy *Montbel* s egy gróf Leopardi Jakab gyönyört találtak a Békaegérharc tanulmányozása- s lefordításá-

ban ¹⁾. Így gondolkodva elhatározám közzétenni az Új Magyar Muzeumban, még serdülő ifju koromnak ezen mulatságát. E lapok t. szerkesztőjétől értém, hogy e víg hősköltemény lefordításában egy elődöm is volt: Vályi-Nagy tudnillik, az Íliász fordítója. Nagyon ritka lehet már e külön kiadás, miután én utánjárásom mellett sem láthattam, s nem tudom, lefordította-e Vályi-Nagy a béka- s egérhősök tulajdonneveit, mi nélkül az egész mű, ugyszólván, élvezhetlen. De lássuk már, mi-féle mű az, a mit itt adunk.

A *Batrakhomüomakhia* vagyis a Békaegérharc víg (komikai) hősköltemény. Bátran föltehetjük, hogy az nem egyéb, mint parodizálása az Íliásznak, s hogy a hellén-perzsa háborúk idején a kariai Pigresztől iratott ²⁾. Ez a legvalószínűbb vélemény, miután azon állítás, miszerint a békaegérharcot maga Homér ifjukorában írta volna ³⁾, megdöntetik maga a nyelv, előadás, szokályok s hitregészlet által, melyek mind későbbi korra utalnak. Kissé erősebb néhány újabb hellenistának ⁴⁾ azon véleménye, hogy a *Batrakhomüomakhia*t egy, a Ptolemaeók idejében élt alekszandriai költő írta, részint mivel az eszme ama kor szelleméhez illő, részint mivel az ama költeményben említett növények (jobbára) egyiptomiak. De erre azt felelhetni, hogy a kérdéses növények nem kizárólag egyip-

¹⁾ L. Discorso preliminare della Batracomimachia, tradotta in italiano bei.

²⁾ L. Szuidaszt Πίγρης szó alatt 2982. l. — Plutarkhosz is (de *Herodoti malignitate* 43. p. 873.) Pigresznek tulajdonítja e költeményt, de nem nevezi őt mint Szuidasz, Artemizia fivérének, hanem fiának. Az meg van mutatva, hogy a híres *Margitesz* című víg eposzt is, mely szinte Homérnak tulajdoníttatik, Pigresz, ha nem szerzette, legalább átdolgozta, *szököket* (jambusokat) vegyítve a *hatlábuak* (hexameterék) közé. (L. Bodétól : *Geschichte der hellenischen Dichtkunst*. Leipzig, 1838. I. köt. 279. s 411. ll. — Továbbá Wolfftól : *Vorlesungen über die Alterthumswissenschaft*; herausg. von Gürtler. Leipzig, 1831. II. k. 147. lap; és Schölltől : *Geschichte der griechischen Literatur*. I. köt. 114. lap).

³⁾ L. Homér életrajzát Pszeudoherodotosztól Statius Silviusnál Epist. lib. I. ad Stellam.

⁴⁾ V. ö. J. F. D. Goess : *Dissert. de Batrachomyomachia Homero vulgo adscripta*. Erlangen, 1789. és A. Ch. Borheck : *Die Batrachomyomachie sat*. Lemgo, 1789.

tomiak, s ha így volna is, még sem lehetne alekszandriai költőre követköztetni, miután az Íliászban is előfordulnak kizárólag egyiptomi növények; és Pigresznek, mint a hellének ellenségének legtöbb oka lehetett nemzeti hőskölteményöket, az Íliászt kiparodizálni.

T a r t a l o m.

Egy egér épen üldöző macskától menekülve, szomját enyhítendő egy tóhoz érkezik. Itt beszédbe ered egy békával, s magasztalva hordja fel mindegyikök életmódjok előnyeit. A béka meghívása folytán ennek hátára ereszködik az egér, hogy vitesse magát a tavon és a békák vízi boldogságát megismerje (1–82). A mint a tó közepére értek, fölbukkant iszonyu vízi kigyó; a béka rémültében elfeledi hátán ülő vendégét s alámerül, és az egér vízbe fúl (83–98). Egy másik egér, ki a halál szemtanúja volt, megjelenti az eseményt a többi egereknek, melyek a vízbefúlt egér atyjának fölhívására, harcra készülnek a békák ellen. Egy hírnök hozza meg a hadüzenetet; s most a békák is fölfegyverzik magukat (99–167). Egy gyűlésben értekezletet tartanak az istenek a bekövetkezendő harc tárgyában, s Athéné tanácsára elhatározzák, hogy sem az egyik, sem a másik félnek nem segítenek. Zeüsz jelt ad az ütközetre és elkezdődik a harc (168–204). Sok harcos esik el mind két részen, de végre az egerek részére hajlik a győzelem (205–260). De Zeüsz megkönnyörül a legyőzötteken; azonban a villám és dörgés vissza nem riasztja a dölyfös egereket, s hát végre Zeüsz a rákokat küldi a békák segélyére; az egerek megszalasztatnak és bevégeződik a harc (261–305).

Művemet elkezdvén Helikonról kérek először
Lelkesedést zengély végett, melyet minapában
Térdeimen tarték, lemezekben; szörnű csatát, mely
Harczsibajú rémes munkája mogorva Hadurnak.
Mindennek tudtára adom, s közzé teszem a nagy
Hösi tüzet, melytől melegítve rohant az egérhad
A békákra, utánozván ama Géa szülöttit,
Kikről említést teszen a rege. Kezdeté ez volt.

5

1. vers. *Helikonról*. A böotiai hegy, Helikon, mint a muzák kedvenc tartózkodási helye, először Hesziód Theogoniájában említették. Homér szerint (Íliász, II. 484.) a muzák Olümpon laknak.
2. v. *Zengély végett*; költői ének, a választott tárgy megéneklése végett.
3. v. *Térdeimen tarték, lemezekben*. A régi hellének a viasszal behuzott vagy ólom-lemezeket, térdeikre szokták volt tenni, ha irtak, mit a törököknél még ma is nem ritkán láthatni.
7. v. *Géa szülöttit*. A gigászok (óriások) az Odüsszeia szerint (VII. 59.) csak egy, az istenek ellen felbőszült néptörzset jelölnek; itt már a

- Egykor amint egy szomjas egér a macska veszélyét
 Elkerülé, s közel egy tónak mézízű vizéhez 10
 Illeszté gyöngéd állát, őt észrevév a
 Sokszavu tószereető, s ily szókkal kezdte beszédét :
 Vendég ! kit látok ? honnan jössz ? mondd meg atyádat,
 Csak ne hazudj, s mindent igazán szólj, mert ha valóban
 Méltónak látlak társul, házamba vezetlek, 15
 S ott sok szép vendégi ajándokot adni fogok majd.
 Én magam a békák fejedelme vagyok, nevem e szó :
Pöffedező, s mint fő kalauz tiszteltetem itten.
 S engem atyám *Sáros Vizikormányőnek* ölében
 Nemzett Eridanosz folyamának partjain egykor. 20
 Ámde te is gyönyörű, izmos, nagy s legjelesebb vagy;
 Én benned fejedelmi személyt, és ütközetekben
 Nagy harcost látok ; nemed ismertesd közelebből.
 Erre a *Morzsálopó* felel, és hozzája imígy szólt :
 Mért kérde nemem ? azt már minden tudja, barátom : 25
 Emberek, istenek úgy, mint a levegői madárkák,
Morzsálopó vagyok én, ilyen nevet édesatyám, a
 Nagylelkű *Kenyeresdi* adott nekem, édes anyám volt
Malmínyalánk, *Sódordi* uram fejedelmi leánya :
 Ez nemzett egy kunyhóban, s gyönyörére nevelt föl, 30
 Nyujta fűgét, táplála dióval, adott csemegéket.
 Ámde miként lehetünk társak, külön alkatu két lény ?
 Mert te csak a vízben tartózkodol, én pedig a mit
 Ember eszik, mindent hasonlú eszem édes örömmel :
 Jó kétszersültöt lopok a kis gömbölyű tárból, 35
 Ismerem a megfűszerezett, jó hosszú lepényt is,
 Úgy eszem a sódorfolatot, mint hártaborított
 Májakat, és tejből készített ujdoni sajtot ;
 Sőt eszem a legjobb édességet, mit az égi
 Lények is óhajtnak, s mindent mit az emberi nemnél 40
 A lakomára szakács készít fűszerezve fazékít.
 Én soha sem szaladék a harcok durva zajától,

későbbi műthosz szerint Uranosz és Géa szülötti, iszonyu óriások, kik az egeket ostromolni merészkedtek.

12. vers. *Tószereető*. Azaz béka. Ez még itt nem tulajdonnév. Mert ugyanezen békának neve alább *Φυσίωματος* azaz *pöffedező*, mivel fúja magát, pöffeszkedik. A béka- s egérhősök neveit is magyarra fordítottam, miután e víg költemény különben élvezhetlen volna.
20. v. *Eridanosz* — mesés folyó neve (L. Hesziód. Theog. 338.). A későbbi földleírók majd Padus (Po), majd Rhodanus (Rhône) folyót értették alatta.

S gyorsan az elsők közt hevesen verekedni kiszálltam.
 Még magas embertől sem rettegek, és mikor alszik,
 Ágyához szaladok, s nagy úját kezdem csipegetni, 45
 S ámbár megharapom sarkát, neki még sem okozhat
 Fájdalmat harapásom : föl sem serken az édes
 Álomból. De vagyon mégis két ellenem : ölyv és
 Macska, keservimnek mindannyi szülői, van egy még,
 Oh ama megsiratott kis egértör, mely csupa vést rejt. 50
 Mégis főképen macskától félek; ez üldöz,
 És ha lyukamba buvom, még ott is fölkeres engem.
 Nem falok én répát, sem petrezselyem-levelet, sem
 Káposztát, se tököt, nekem a zöld cékla nem étkem;
 Mert te csoportoddal rágsz ilyeket e tunya tóban. 55
 Elmosolyog most *Pöffedező*, s ezt mondja viszontag :
 Oh vendég! ne dicsérd hasadat már annyira; tudd meg,
 Hogy nekünk egyaránt viz- s földön számtalan étünk
 Van, mert két laku éltet adott Zeüs : ugrani földön
 Helyről helyre, s mikor tetszik, tavainkba leszállni. 60
 Hogyha pedig mindezt óhajtod látni, eléred
 Könnyen : csak vegyelek hátamra, s te tartsd magadat jól,
 Hogy le ne ess', s elvégre öröm közt jőj be lakomba.
 Így szólt ő, s hátát tartá, s az egér szaporán ment,
 Átolelé a béka nyakát s gyöngéden elusztak. 65
 A kis egér kezdetben örült, míg láthata partot,
 Nézvén *Pöffedező* úszását; ah de mihelyt a
 Pirhalagos habok őt veregették, sűrű könyek közt
 Kezde panaszt, de haszontalanul, tépdelte haját is,
 Lábait is huzogatta hasán; hát még szíve mint volt? 70
 Vergődött nagyon és szárazra tekintni sovárgott,
 Szörnyű visítás közt szintén didereg félelme.
 Most farkát a vizen terjeszti ki, mint evezőjét
 Huzza, s az isteneket szabadítására kiáltja.
 A biboros habok is mossák őt; ah de kiáltoz! 75
 S végre beszédet kezd, és a békához imígy szól :
 A bika nagy hátán másképen vitte szerelmét —
 Európát — a zajos habokon szép Kréta szigetbe,
 Nem mint *Pöffedező* halavány testét kiemelve
 A vízből engem házába vezetni ígérte. 80
 Ah iszonyú látvány! mindkettőnek veszedelme!
 Feltűnt egy sárkány, és hosszú nyakát fölemelte.
 Ezt a Pöffedező meglátván a víz alá ment,
 Nem gondolva minő társát döntendi veszélybe.
 A víz alá búván kikerülte a nagy veszedelmet. 85
 Ah! de az elhagyatott egyszerre hanyatt düle vízbe,
 Lábait összehúzta, s már-már beleveszve vonaglik;

Elmerül a nyomorult többször, s ismét nagy erővel
Fölvergődik, azonban a sors őt veszni akarta.
Szórei is megnevésedének, s mindig erősben 90
Húzták őt; de mikor haldoklott, szóla utószor :

Megver, *Pöffedező!* isten keze, mert te csalárdul
Testedről mint egy szikláról tóba vetettél.
Hisz te cudar földön nem lettél volna hatalmasb,
Én bármely küzdeésre erősb, szaladásra serényebb 95
Lettem volna, de vízbe csalál, van egy isteni kéz is,
Mely, s az egérhadak is, bünyödért, várj! megboszulandnak.

Ez volt végszava *Morzsálopónak*, s a vizen elnyult.
Észrevevé őt *Tálcanyaló*, mely a puha parton
Ült vala. Szörnyü visítás közt az egérseregeknek 100
Hírt viz : az érelmet ¹⁾ mihelyest tudják, boszuvágytól
S méregtől forr minden egérkebel; annakokáért
Gyűlést hirdetnek reggel *Kenyeresdi* lakában.

Ezt az eset főleg sérté, mert ő vala atyja
Morzsálopónak, kit part mellett halva találtak; 105
Itt sem volt ő már, lebegett a tó közepében.

Hajnalkor miután már összejövének, először
Fölkelt nagy *Kenyeresdi*, s fiját fájlalva imígy szólt :
Társaim! e baleset nem csak szívembe döfött tört;
E méltatlanság titeket, mint engemet úgy sért. 110

Ah boldogtalan én! három fiat elveve tőlem
A sors; mert egytől megfoszta ravasz szívü macska
Kegytelenül, mikor őt földön járdalva találta.
Másikat a kérlelhetlen hamis emberek ejték
Vészbe, újabb szerrel, s a lángész csalfa művével, 115
Melyet egértörnek nevezünk, egerek veszedelme!
És ah! mely nékem s anyjának fő gyönyörünk volt,
— *Morzsálopót a Pöffedező* mély vízbe fulasztá. —

Rajta tehát! hadat indítsunk a békanem ellen!
S öltözzünk talpig dúló fegyverbe vitézek! 120

Ezt mondván : mindent fegyverragadásra tüzelt föl,
S így maga büszke Hadúr fegyverköztette föl őket.
Mindenelőtt kiki lábszárát ellátta sarúval,
S ez zöld bab szárából készüle éj idejében,
Melyet alányestek hegyes és megfent fogaikkal. 125
A lenyuzott macskák bőrét fegyverderekakra
Használták, de művészileg is sok nádba borították.

¹⁾ Azaz *balsorsot*, mely ér vkit. . . A római *fatum* (fari-tól) a stoikusok szerint az, mi *ki van mondva* emberre, mit ki nem kerül, mi őt utol-
éri. Azért magyarul *érelemnek* nevezte már Sándor István; Döb-
rentei Gábor pedig helyeselte.

- A gyertyák bele vért vala nékik, s hosszú dzsidáik
Éles tők voltak, fémkészítményi Hadúrnak,
És fejöket szép sárga dióhéj fődte sisakként. 130
- A nagy egérsereg így készülé föl, ámde mihelyt ezt
A békák megsejdték, kijövének azonnal
A vízből, mindjárt ott tartandók hadi gyűlést.
Itten amint vizsgálgatják, mi okozta az oly nagy
Zajt; kormánypálcás követet látnak közeledni, 135
Nagylelkű *Sajtrágónak* kedves fia volt ez :
Büszke *Fazékászó*; az üzent hadat így teszi közzé :
— Halljátok békák! az egérseregek fenyegetve
Nagy hadat üzennek, s titeket küzdésre kihínak;
Mert láták, kit *Pöffedező* fejedelmek ölt meg, 140
A szép *Morzsálopót* elnyulva; tehát valamennyi
Bajnok van tábortokban, harcolni siessen. —
Így szólt, s visszasiet, s az egérsereg a feleletre
Megzavará elméjüket a gögös vizeknek.
A békák mostan zugolódtak, s *Pöffedező* szólt : 145
Társaim! a kis egért én meg nem ölém, s veszedelmét
Nem látám; bizonyára befűlt ő, játszva tavunknál,
S a békákat utánozván az uszásban; ezek meg,
— A cudarok — most engemet ártatlant fenyegetnek.
Ámde se baj! keresünk módot megdönteni őket. 150
Mint vélem, bizonyára dicsőn üthetne ki dolgunk,
Hogyha magas parton mindnyájan fegyverövezve
Összejövünk, mert ott meredek hely van : s mikor ők már
Bennünket megtámadnak nagy dühvel, erővel,
Megfoglaljuk sisakát, kiki csak közeledni merészel, 155
S a fegyverrel együtt a tó mélyébe taszítjuk,
Mert ekkép őket könnyen vizeinkbe fulasztjuk,
S emlékül seregünk győzelmi nagy oszlopot állít.
Így szólt s mindnyájan fegyvert ragadának azonnal.
Most lábszáraikat betekerték málvafüvekkel, 160
A fegyverderekak széles zöld cékla levélből
Készültek, s káposztalevél jó vért vala nékik,
Mindenik egy hosszú kákát használta dzsidának,
És fejökön, mintegy sisak, a gyöngéd csigahéj volt. —
Így megerősítván magukat, csörgette a fegyvert 165
Mindenik a meredek parton, forralva haragját.
Zeusz pedig összehívá a csillagos égi családot,
S megmutatá, milyen sulyos e had, s mennyi derék hős
Fog harcolni, s minő számmal, s mily hosszú dzsidákkal,
Menvén mint hajdan kentaurók szörnyű csapatja. 170
Édesen elmosolyog, s mely isten fogja segíteni
A hadak egy részét? kérdé s szólítja Minervát.

Óh lányom! hát fogsz egereknek vinni segédet?
Hisz dicscsarnokaiddban elég kárt tettek, az édes
Sültek- s áldozatokból evén, s ugrálva szünetlen. 175

Ezt Zeüsz : és hozzá így szóla Minerva viszontag :
Óh atya! épen nem megyek a nyomorult egerektől
A vést elhárítani, mivel méltatlanok erre,
Diszeimet s csillárait megsejtve fogukkal,
Mebánták szívemet, de nagyobb bosszuságra is adtak 180
Alkalmat s méltó okot : ők kedves szövetségben,
Melyet igen vékony fonalakból szőtt kezem és varrt,
Nagy lyukakat rágtak, s a szabó most sürgeti tőlem
A műnek bérét ¹⁾; e fakasza haragra leginkább,
Mert csak kölcsönözém a kelmét, s visszafizetni 185
Nem tudom. — Ám de ne gondold, hogy békáknak azonnal
Védelmőkre kelek, mert ők is bántani tudtak.

Ók, mikor a hadból hazamentemben, nagyon álmos
Lévén, egykor szint' el akartam aludni, brekegtek,
S a folyton brekegés szememet sem hagyta leháyni, 190
S így álomtalanul fekvőnek fájt fejem, a mig
Megszólt a kakas; így hát rajtuk mitse segítsünk;
Mert félhetni, nehogy valamelyiket a hegyesült nyíl
Érje; mivel jön maga isten elejbök, erősen
Küzdenek: azért kacagunk majd, s mennyből nézzük a harcot. 195

Így szólott; szavain megegyeztek a mennyei lények.
S önkényt mindnyájan mindjárt együvé gyülekeztek.
Jött az idő : gyorsan jelt ad két büszke poroszló
Harera, s előjönök szunyogok nagy tárogatókkal,
— Rémítőn fúják — kezdődik a harc, s magas égből 200
Fölséges Jupiter nagy mennyköt sújta le földre.

Első volt *Harsányszavu* hős, ki leszurta vasával
Nyaldit, markolatig bémártva szívébe dzsidáját;
Ez lerogyott és fürteit a rút porba keverte.
Lyukbabuvó ezután *Sárosfira* vette irányát, 205
S vastag dárdáját mélyen mellébe taszítá,
Ő elnyulva halálba merült, és lelke szabad lón. —
Most *Céklási* dzsidája *Fazékmászót* veri által,
Büszke *Kenyérrágó* pedig a *Sokhangut* ütötte
Hasba, s a jó lélek kirepült testéből azonnal. 210
Tószertető látván *Sokhangunak* e veszedelmét,
Lyukbabuvót egy szörnyü malomkövel veri hátba,

¹⁾ E nehéz hely így értelmezhető : Athéne, ki mint elnöknője a női munkáknak, maga is gyakorolja azokat, mintaszöveget kért a szabótól kölcsön; e mintaszöveget megrágták az egerek, s a szabó követelte a szövet árát.

- És ennek szemeit befogta örökre sötétség.
Nyaldífi dárdáját a *Tószere*tőre irányzá,
 És el nem vété, épen szívébe találta. 215
 Ezt látván *Káposztafaló*, mély partok alá ment,
 Itt se maradt békével azonban, mellbe döfé őt
 A rémes fegyver, s elesett, s a földön előmlött
 A bársonyszínű vér, s ő elnyult a puha parton,
 Még a kövér belek is kiszakadtak sárga hasából. 220
Tóbeli egy parton *Sajtrágót* vágta halálra.
Nádasi Sódarevőt látván, félelme miatt a
 Tóba ugort gyorsan, s a vértet messzevetette.
Visszerető megöle *Sódorrágó* fejedelmet,
 Úgy sujtván egy nagy sziklával kis koponyáját, 225
 Hogy vérét s velejét orrán is látta kifolyni.
Tálcanyaló pedig agybaveré nagy *Sárbaheverdit*,
 És ennek szemeit befogá egy hosszú sötétség.
Hagymafaló a *Sültkutatót* hurcolta keményen
 Tóba, s kegyetlenül is befulasztá, tartva inánál. 230
Morzsálopó azalatt küzdött holt társai közt is;
 És *Pocsolyásihoz* út, s szíveig hat durva dzsidája;
 Ez pedig összerogyott, és lelke pokolba leszállott.
 Látván *Sármászót* mind ezt, neki dobta göröngyét,
 Orcáját bekené, s szemeit csaknem kiütötte. 235
 Megharagudt most *Morzsálopó*, s egy szörnyű követ vesz
 Kézbe, s ez oly nagy volt, hogy terhét tette a földnek;
Sármászót ezzel dühösen veri térdeinél le,
 S eltört jobb lábszára, s hanyatt a porba esett ő.
Süvöltő ezt megboszulá, s rá új rohanást tett, 240
 Bémártotta vasát mélyen testébe, s azonnal
 Benmaradott a fegyver, azért fölemelte kezével,
 S rázá dárdáján, míg minden béle kiömlött.
Étkesi a partról látván e nagy veszedelmet,
 Nagy fájdalmak közt, és sántán ballag a hadból 245
 Vissza, s gödörbe ugort, a nagy vészt elkerülendő.
 Most *Kenyeresdi* veré lábáról *Pöffedesőt* le,
 S ez nagy kínai közt, a tó szélére ugort be.
 Ezt látván *Kenyeresdi*, hogy él, hogy lelke piheg még,
 Dühhel néki rohant, őt végképen megölendő. 250
 Most az elősorból *Hagymási* rohan nagy erővel,
 És *Kenyeresdire* csapja vasát, de sikertelen ez mind,
 A vért el nem tört, s a dárdát visszataszítá.
 Volt az egérhadban valamennyi fölött nemes ifju,
 Nagynevű, bátorlelkű vezér, neki atyja *Kenyérnök*; 255
 A díszes *Daraborsó* ez : hű mása Hadurnak,
 Ez felmulhatlan bajnok vala minden időben.

- Állt a tó mellett mindentől elkülönözve;
 S kérkedvén, a békákat fenyegette veszélylyel.
 S mármár végbevivé tervét, ha csak egy magasabb lény 260
 Meg nem előzi a vészt : Zeüsz, istenek, emberek atyja,
 A nyomorult békáknak ügyét jobb karba helyezvén.
 Megcsóválta fejét, s ezt mondja kiáltó hangon :
 Szörnyü! minő látvány! mily tényt látok szemeimmel?
 Nem kicsiny aggodalomba hozott a hős *Daraborzó*, 265
 Nem szünnvén öldösní a békákat; de sietve
 Küldjük el a nagy erőü Hadúrt s nagylelkü Minervát,
 Majd ezek öt, bár milyen erős lesz, megzabolázzák.
- Ezt mondá Jupiter, de Hadúr így szóla viszontag :
 Sem Pallász haderénye, sem én meg nem zabolázzuk 270
 A nagy hőst, s a tó lakosit meg nem szabadíttjuk;
 Szükség hát : mindnyájan védelmökre siessünk!
 Vagy pedig oh Jupiter! megereszd ama mennykövid árját,
 Melyekkel te a fölzendült Títánokat ölted,
 Enkeladoszt lekötéd, s a rémes Géa szülöttit. 275
 Ezt mihelyest hallá Jupiter; megrendül Olümposz,
 Sujtja tüzes, nagy mennyköveit, megrendül a föld is,
 S a fölségesnek mihelyest nagy fegyvere csattant,
 Megrémült minden, mit tartott föld kebelében,
 És egerek, békák egyaránt rémültek el ekkor. 280
- Ámde kévéssel utóbb még jobban ütött ki a haretüz,
 S a nyomorult békákat utósó vész fenyegette.
 Míg valahára Zeüsz békáin megkönyörült és
 Nékiek egy különös segedelmet küldé azonnal :
 Jöttek hirtelenül kis púposhátu segítők, 285
 Oldalvást szaladók, balogok, meg hosszú bajúszúk,
 Széles csontbörü és fényes hátú vitézek,
 Hátrafelé látók, sokujú és görbe kezekkel,
 Nyolc láb- s két fővel: — ezek a szép alkatu rákok;
 Ők az egérhadnak keze- s farkait elcsipegették, 290
 A dárdák csontos testökről visszaverődtek;
 Így a szegény egerek megijedvén, megfutamodtak,
 S a szaladás közben lenyugodván a gyönyörű nap,
 Bévégződött a dühös egynapi *békaegérharc*!

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS IGYEKEZETEK

EGYKORU EREDETI MAGÁNYOS LEVELEK SZERINT.

G. KEMÉNY JÓZSEFTŐL.

(Folytatás.)

VI.

Benkő Józsefnek Mária Theresiához intézett ajánlólevele, 1777.

Benkő Józsefnek „Transsilvania“ című munkája megjelent legegőbb is Bécsben 1778-ban ¹⁾ minden ajánlólevél nélkül. Megvannak azonban gyűjteményekben ugyanezen munkának Benkő József saját kezével 1777-ben írott első néhány izei, melyeknek elejéből kitetszik, hogy ezen derék hazánkfia említett munkáját Mária Theresia császárnénak ugyan 1777-ben ajánlani óhajtotta. — Mi akadályoztatta Benkőnek ezen kívánságát? előttem ismeretlen.

Az említett kéziratnak címe ez :

„Princeps Dacicus. Sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus, orbi nondum satis cognitus, nunc multifariam quidem, at strictim illustratus. Auctore Josepho Benkő Transsilvano-Siculo, Parocho Közép-Ajtsi, et Notario Venerabilis Dioëceseos Helveticae Confes-

¹⁾ Találtatik könyvtáramban ezen bécsi kiadásnak azon példánya, a mely Benkő Józsefnek tulajdona vala, s a melynek táblájára Benkő József, az első kötetnek 147-dik lapjára vonatkozólag, saját kezével ezeket írta: „Pagina 147 dicitur: Ludovicus II. coronatus 1507, ego possideo jam nummum argenteum, parte adversa effigiem Regis pueri sedentis exhibentem cum epigraphe: „LVDOVICVS. FILIVS. R. VNGA. ET. BOHEMI. 1508. CORONATVS.“ — parte aversa autem: „1544. BVDA. POTENS. ET. PANONIJ. GENS. MARTIA. REGNI. QVOD. FVIT. ESSET. SI. VIVERET. ISTE PVER.“

Ugyanezen becses munkának második kiadásáról szó vala már 1830-ban (lásd: „Erdélyi Nemzeti Társalkodó. 1830.“ 240. és 241. lap). — Végre ezen második kiadás, az első bécsi kiadásnak nyomtatási hibáit is híven követve megjelent: „Claudiopoli. Typis Lycei Regii. 1834.

sioni Addictorum Erdővidekensis ordinario. Pars Prior, seu Generalis. Tom. I.“

A címlap után következik :

„Augustissimae et Immortali Principi Mariae Theresiae, Romanorum Imperatrici Viduae, Germaniae, Hungariae Apostolicae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Reginae, Austriae Archiduci, Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Mantuae, Parmae et Placentiae, Limburgi, Lucemburgi, Wirtembergae, utriusque Silesiae Duci, Transsilvaniae Magnae Principi, Sveviae Principi, Sacri Romani Imperii, Burgoviae, Moraviae, Superioris et Inferioris Lusatiae Marchioni, Habsburgi, Flandriae, Tyrolis, Feretis, Kyburgi, Goritiae, Gradiscae, Arthesiae, Namurci, et Siculorum Comiti, Alsaciae Landgraviae, Marchiae, Slavonicae, Portus Naonis, Salinarum, et Mechliniae Dominae etc. etc. Dominae Dominae Clementissimae.“

Ez után következik az ajánlólevél:

„Augustissima! — Tua est Provincia, cujus Notitiam a nullo antehac Scriptore vulgatam, vera Adumbratione cum Orbe Erudito communicandam suscepi. Tua est, inquam, Transsilvania, quam Haereditario, in utrumque Sexum Jure, Augustissimae Domui Imperatoriae subditam, cum universis Potentissimae Monarchiae Austriacae Ditionibus, ab annis septem et tricenis, pro Summi imperii jure, rara adeo Justitia et Clementia regis, ut dubitem merito, Principem magis, an Matrem Transsilvaniae dicam; cum utriusque, ex toto, munia, ad perpetuam subditarum Nationum felicitatem, exsequaris sanctissime.

Princeps audis, nobis certe a Rebus ad communem salutem profectis, Magna Transsilvaniae, quam Magni Principatus titulo ornasti clementissime. Mater vocaris, omnium profecto Nationum in hoc Principatu habitantium ore, a Benignitate, qua publicam felicitatem instaurasti.

Tua est proinde haec Transsilvania, non talis, qualem decessores Principes, vel Patrii, licet a potiori laudabiles; vel Austriaci, quamvis inter Bonos sane Optimi Imperatores et Reipublicae summae Columnae, possederunt: sed, quae exteras potentias, quarum immanitatem toties sibi luctuosam (ut

Tantalus ingens saxum super caput suum pendens, ne in se ruat) seculis superioribus semper metuebat, Theresiano sub tutamine non jam extimescit; potentiorum in sinu suo Civium discordias toti saepe Reipublicae exitiosas non amplius luget; nec Leges violatas queritur: verum sub alis Aquilae Bicipitis, rebus undique pacatis et prosperis fruitur.

Tuam igitur, Serenissima Princeps, Provinciam, Transilvaniam, Patriam meam, ut se olim habuit, hodieque habet, dum in speculo quasi perspiciendam, et cognoscendam, in hoc opere, multo labore concinnato, publicae luci exhibeo; moniti non ignarus Salvatoris: Reddite quae sunt Caesaris Caesari; Tuo nomini Sacratissimo inscribere non modo non reformido, sed et summa fiducia, rarae in omne aevum Clementiae Caesareo Regiae et Principali innixa, pergo.

Opus ergo Tibi dicatum benigne accipe animo, et Deum imitare Immortalem, qui nec minima fidelium suorum munuscula adspernatur. Sic orat Majestatis Tuae Sacratissimae humillimus perpetuusque fidelis subditus *Josephus Benkő*.“

Ha azonban Benkő „Transsilvaniáját“ 1777-ben a nagy császárnénak ajánlhatta volna is, azért munkája, díszesebb ugyan, de nem jelesebb lehetett volna, mert „Transsilvaniája“ oly remek mű vala, hogy most is valóban nem lehet eléggé csudálkozni azon, hogy egy szűk vagyon és csekély segédessköz közé szorított egyén, a milyen akkor Benkő vala, hogyan készíthetett egy oly teljes munkát, a melyet elmellőzhetővé és szükségtelenné tenni, semmi újabb ily szerű könyv még nem vala képes.

Mi csoda tehát, ha ezen munka, derék szerzőjének irigye-
ket szült, a kik sugdosták és sugdostatták, hogy Benkőnek „Transsilvaniája“ s egyéb munkái nem saját szerzői tollából folytanak, hanem az 1763-ban elhalt Hermányi Dienes József kézirati hagyományainak szüleményei lennének?

Ezen rágalmazás ellen Benkő József magát nyíltan védelmezte 1795-ben ily című kézirati munkájának: „Synodi Erdődienses geminae, prior Generalis anno MDXLV. altera Partialis anno MDLV. a Protestantibus verbi divini Ministris, in Erdőd, oppido Hungariae celebratae“ előljáró beszédében.

Mivel pedig Benkőnek ezen kézirati munkája eredetileg csak is könyvtáramban létezik, annak tartalma pedig nem igen ismeretes tudósaink előtt, azért szükségesnek véltem, abból Benkőnek védelmező szavait annál is inkább itt közölni, mivel azok Benkőnek életrajzához tartozók ¹⁾.

„Dum in illustri, et apud nos, qui in Transsilvania Helveticam sequimur Confessionem, primario Collegio Litterario Nagy-Enyediensi, inter Studiosos Theologos agerem: mortem ibidem a. 1763. obeunte Reverendo admodum Viro *Josepho Dienes Hermányi*, oppidi ejusdem Enyed Pastore Primario, avunculo meo, quem non solus ego laudavi justissime Transsilvaniae meae Tomo II., sed tota celebravit Patria; libri ejus, praeter varia Manuscripta, publicae licitationi sunt expositi. Postremo itaque accidit, ut cumulus lacerorum librorum, chartarumque similium, et fumosarum venditioni subjiceretur, in meamque deveniret possessionem. Sed ha, ha he! quanta non modo juvenum amicorum, verum etiam Clarissimi, ac Celeberrimi dum vixit, Michaelis Ajtai, Histor. atque Lingvarum Professoris irrisione; quod tantam supellectilem librariam, scilicet, tamquam fuliginem exiguam pro grandi auro, in pignus, a vidua quadam pastrice Ecclesiastica, Komollaiana dicta, nuper Hermányio nostro datam, pro peculio adeptus fuerim. Sed haec amica derisio, tametsi fuisset quasi pipulus, poterat me movere nihil: sciebam enim jam, non semel me, cum pullo galinaceo, margaritam in sterquilinio réperisse. Neque nunc spes deseruit.

Paucis enim interpositis diebus, dum meam percenseo emtionem; in ea se mihi offert Codex in folio manuscriptus, membrana pergamena, literis, uti vulgo vocantur, monasticis inscripta involutus, atque 175 paginis (ut ut jam quasdam ex iis evulsas esse merito doleamus), ac per eas variis, ecclesiasticis potissimum, instructus Instrumentis. Quorum caetera omnia etiam si nullius essent, sed sunt aquis rerum aestimatoribus, utilitatis: solam *Confessionem Erdődiensem* pro maximo, et rarissimo Volumine habendam esse, quis non censu-

¹⁾ Szintoly érdekes az is, a mi „Siebenb. Provincial-Blätter“ I. 74. és 75. lapon Benkő József életéről mondatik.

erit? Ea vero Confessio unicum duntaxat in eo, videlicet, 90-mam paginam implevit : ast tam densis lineis, tamque minutulis characteribus, et adabbreviatis vocibus, ut vix centesimus recte perlegere valeat. Et hoc puto in causa fuisse, quod laudatus Hermanyus, indefessus rerum scrutator, quia miops erat, rarum hocce Monumentum, cum reliquis libris atque chartis jam memoratis, juxta posticum alterius sui hypocausti haerere permiserit.

Ego vero Codicem memoratum, dicta confessione cumprimis insignem, quem nunc quoque possideo, peculiari meo Charticinio inserui : ast non diu ibi latere potuit. Non multo namque postea tempore, dum laudatus, et orbi erudito haud ignotus, Professor Ajtai, Historiam Hungariae ac Transsilvaniae Ecclesiasticam publice nobis tradendo, dolenter admodum quiritaretur, *formalem Synodi Erdödiensis Confessionem penitus occidisse* ¹⁾; finita ejus Professione, confestim eum reverenter adivi, Confessionemque superesse integram oculis ejus subjeci. Papae! (így!) quanta voluptate, qua major esse non poterat, eam quasi coelo delapsam, ipse excepit; subindeque ejus indicem, vix non svavio dato, iterum atque iterum collaudavit : ipse scilicet, qui antea Codicem vili pretio comparanti, tremulum naso crispante cachinnum exhibuerat. Jussit etiam illico advocari Causidicum non ignobilem, lectionis antiquorum scriptorum, ut putabat, scientem; qui Confessionis copiam lectu facilem scriberet : quo id minime perficiente, *ipse ego tria non sine sudore exscripsi exempla* ²⁾; unum pro eodem Professore, alterum pro Celeberrimo tunc *Petro Bod*, Eruditis sic satis ex editis suis operibus noto, pro usu meo tertium. Deinde igitur idem Historiarum Doctor professionem revocavit, Confessionem publico in auditorio laetabundus prae-

¹⁾ Ezt erősítette még Ribini János is „Memorabilia Ecclesiae A. C. in Regno Hungariae.“ I. 66-dik lapnak végén.

²⁾ Ezen három másolatnak egyike idővel szászvárosi tanár Kerekes Ábel birtokába jutván, ez azt 1812-ben közlöttes tiszteletes Tóth Ferenczel, a ki az említett, s Benkő József által feltaláltatott, 1545-beli erdödi zsinatnak hitvallását ily című munkájának : „Túl a Tiszai Ref. Püspökök élete“ első tóldalékjában sajtó alá bocsátotta. Lásd : „Budai Esaiás, Magyar Ország' Historiája.“ II. 94, 95.

legit, meque indicem, pro hoc, et monumentis caeteris, e memorata saepius collectione desumtis, laudibus supra meritum ornavit ac commendavit.

Ex his *Hermányianis* revera tamen, ut statim dicitur, *Desianis* ¹⁾ reliquiis, modo recensito tunc temporis per me pu-

¹⁾ Benkő Józsefnek alább előfordulandó, de ide vonatkozó szavai ezek: „Laudatum adeoque Codicem, e diversis monumentis collectum debemus industriae, et manibus Rever. ac Clariss. dudum *Stephani Dési*, hominis, ut per traditionem accepi, verbisque Ciceronis exprimam, grandi macie torridi (hung. igen ösztövé); sed multa eruditione robusti, quem celebrem fuisse virum vel inde judico, quod Simon Pechi (hodierna orthographia Pécsi, sive Pétsi) Transsilvaniae Cancellarius, maximi sua aetate nominis, in quadam epistola apud me adservata, amicum suum svaviter eum nominet. Dignum adeoque videtur, ut in hoc opusculo, cui ipse ansam suppediavit, quae eum nobis reddent notiozem, ea paucis exponantur. — Fuit itaque *Désius* circa a. 1614. pastor ecclesiae Claudiopolitanae cum collega *Luca Thraski*, testibus literis Joannis Batizi Senioris Tractus Marusiensis, 1-a Julii a. 1614. ad eos datis. Factus est tandem Albensis: Pécsius enim Cancellarius citatam epistolam a. 1618. die 29. Julii ad eum exaratam sic inscribebat: Reverendissimo Domino Stephano Dési, Civitatis Albae Juliae Concionatori e. e. t. — Alba vero Devam ductum fuisse, ex ejus authographo disco. Anno 1619. autem Saxopolim (Szászváros) vocatus, et translatus fuit; ubi degens, Confessionem Erdődiensem e quopiam exemplo transscripsit; haec enim ad calcem ejus subnectit: 13. Junii 1624. trans. *Saxopoli Steghanus Dési Pastor Primarius vulgo Plebanus*. Hic dum fungeretur, duobus malis conflictatus est. Unum erat infamia quaedam (sed qua in re constiterit? non scribitur) conjugii suae inusta; tanta quidem ea, ut ipsemet Princeps Gabriel Bethlen a Saxopolitanis requisitus, etsi Désio faveret, Superintendentem tamen, datis ad eum a. 1629. 4. Julii literis urserit, quod causa mulieris quamprimum discuteretur, et quidquid jus ac justitia in eam atque maritum ejus Parochum, qui cum infamata habitaverit, dictavit, executioni mandaretur. Hoc malo quidem Désius se enodavit, sed tamen Cathedram Saxopolitanam cum Küküllővariensi a. 1630. vel 1631. commutare debuit, reperio enim annis 1632. et 1633. Pastorem eum ibidem fuisse. Malum alterum satis declarat sequens Sententia, quam uti propter judicium in ea latum, perquam maxime peculiarem, et Lectoribus futuram procul dubio gratissimam, non possum non integram hic subnectere, videlicet:

„Sententia Politicae Universitatis Saxonum Transylvanorum Cibiui pronunciata anno 1629, die vero 3 Decembris. Posteaquam

blicatis, non multos quidem, sed tamen tres saltem e Studiosis *nactus sum invidos, osores atque rosos, qui successu temporis videntes aliquantulam meam in publicum bonum Patriae industriam, qua (juxta verba Horatii) ex fumo dare lucem cogitavi; non erubuerunt ad aures aliorum insusurrare, quaedam me meis*

Alma Universitas, partium ambarum litigantium, Reverendi viri *Stephani Dési* Pastoris ecclesiae Zazvarosiensis, ut Actoris ab una, et Johannis Kampo, omnino de Zazvaros Incatti (id est: in causam adtracti) parte ab altera, propositiones, allegationes, attestations documentaque satis diu attenteque ruminasset, examinasset, ventillassetque; habito etiam respectu debito mandatoriarum Suae Serenitatis ad sese datarum, maturoque judicio praemisso; tandem secundum Deum, et ejus justitiam, Sententiam modo sequente pronunciavit: Cum Incattus Johannes Kampo Actorem Stephanum Dési Pastorem animae suae, quem duplici honore venerari debebat, tribus criminalibus et enormibus calumniis proscederit, famamque personae ejus honestam laeserit, *Latronem* eum, *Furem*, et *Diabolicum Pastorem* appellans, et publice proclamans, quorum tamen nulum docere, nec testibus potuit comprobare: debeat Actor, intra quindenam corporali suo juramento, coram suo competente iudice, sese de inusta infamia purgare, quod nempe et tempore illo, quo Conjux ejus tam turpiter diffamata est, nunquam eadem suae conjugii, matrimonii vinculo cohabitaverit, vel se carnaliter commiscuerit. Eo juramento solemniter praestito, tandem Sententia Universitatis executioni mandabitur ita, ut Incattus Johannes Kampo compedibus vinctus, in forum publicum productus, statuatur supra cadum a mane usque ad meridiem. Ubi tandem *Carnifex forfice barbam ipsi et mystaces abscindat ad mentum usque; tandem barba nudatus ter manus suum percutiat, aperta voce clamando: Se mentitum esse omnia ea, quaecumque de Pastore suo Stephano Dési proclamaverat, sparseratque in vulgus antehac. Demum per Carnificem educatur ex oppido, et ex tota illa Sede Zazvarosiensi ita relegetur, ut nunquam post haec audeat ad eadem territoria ingredi. Si vero in ambitu oppidi et Sedis Zazvarosiensis alicubi comprehensus fuerit, vigore hujus Sententiae lingua ipsi excindatur, ac tandem plectatur capite.* Actor etiam Stephanus Dési vigore mandati Serenissimi Principis, post praetactam executionis quindenam, causam contra suam conjugem in Foro Ecclesiastico prosequatur. Hanc Sententiam parti petenti extradeditur Anno et die ut supra (igy!) Valen Notarius m. p.“— Dési István életének ismertetésére szolgál még az is, a mi a könyvtáramban meglévő ily című kéziratban: „A Szászvárosi Reformata Ecclesiának Története, a Reformatiótól fogva 1726-ig. Készítette Nádudvari Péter, Szászvárosi Reformatus Pap 1726-ban.“

ex opusculis publicam in lucem edita, adjumento vitulorum Hermányianorum exarasse. Hos ego nihil curo, dum sciam scire Eruditos quosque, res Historicas et Geographicas non ita esse comparatas, ut ex animi meditationibus solitariis proficiscantur, sed ex aliorum scriptis, fide dignis monumentis, atque autopsia desummi debent; quibus profecto instrumentis mihi etiam uti necesse fuit. Verum quod vel tantopere auxilio Hermányiano usus fuerim, mendacium est putidissimum. Si quis contrarium sentiat; dum vivum me sciet, publice virus suum evomat, nec clanculum garriat; mendacem eum, fallacem, vanum, ac aliorum industriae incidentem, actutum, nulloque negotio ostendam.

Hermányii aestimator nemo est me fervidior; et certe multa ei me debere, in concinnandis praesertim Homiliis sacris, quarum artifex erat maximus ¹⁾, gratus semper confiteor; sed

iratik: „Ezután (Kecskeméti Búzás Basilius után (hivattatott) Szászvárosra) Plebanusnak *Stephanus Deesi*, a ki igen nagy tekintetű ember volt a boldog emlékezetű Bethlen Gábor Fejedelem, és annak bátyja Bethlen István Uram előtt, kinek, a mint maga írásában látom, mikor Bethlen Fejedelem a Csehek mellett hadakozott a Császár ellen, minden dolgokat a Fejedelem Cancelláriájáról megírtak. Ezt annak utánna elvitte G. Bethlen István Küküllővári Papságra 1629-ben.“

Igen eltértem talán a jelenlegi értekezésemnek fő céljától, midőn ezeket Benkő Józsefnek fennemlített munkájából ide átírtam, de meg kellett ezt itt tennem, mert azok egy oly egyénnek képezik életrajzát, a ki mint magyar író is honi irodalmunk mezején fenn tartotta emlékét következő című munkája által: „*Az igaz Zent Wallásnak az természeti Okossággal, az melly Philosophianak is nevezetik, való szép Harmoniaja. Mellyet Magyar Nyelven megh írtt Dési István Gyula Feierwari Pap. Nyomtatattott az Kegielmes Urunk ő Felsege költsegen. Gyula Feierwárott. 1619. Eszt.*“ — Nyolcadrét. 312 lap. (Megvolt a nagyenyedi könyvtárban). — Ez oly ritka könyv, hogy róla még Sándor István „Magyar Könyvesházában“ sem tehetett emlékezetet. Bod Péter „Magyar Áthenásában“ és Horányinál, de mindeddig egyebütt sem találatik Dési István régi honi tudósaink között említve, sőt Dési István, mint honi író, még Benkő József előtt is ösmeretlen maradtott.

¹⁾ „Hoc profecto multi ejus Sacrorum pro Concione Sermonum Tomi manuscripti testantur. Quotiescunque eum sciebant concionatum, frequentiores, quam alias, aderant Cives oppidani, juxta ac Lycei

in speciali Transsilvaniae Historia, Jure Publico, atque Geographia, nihilo me ei teneri, 1-o Deus, 2-do Conscientia, 3-tio Commmercium Epistolicum aliquot apud me Tomis, quibus praesertim Responsoriae Eruditorum de diversissimis Patriae rebus continentur. Quot quaeso, non habeo, habeoque hujus autoptes gravissimos ex Eruditis patriis?—supra modum multos. 4-to Res plurimae et conversiones momentosae, quae post mortem ejus in Transsilvania evenerunt. Et denique 5-to ne plures adducam, quicumque studia mea sincere propiusque noscunt, testes sunt luculentissimi. Quamquam enim temeritatem, uti mihi quidem videtur, saperet inconsideratissimam, negare eum ceu virum omnium Scientiarum amantissimum, generali horum etiam objectorum idea gavisum fuisse, verum specialissime eorundem cognitioni tempus non indulsisse; sed potius Asiae, Africae, Americaeque res abstrusiores investigasse, testantur multa manu ejus exarata Volumina, quae Zilahini in Comitatu Szolnok Mediocri apud nepotes ejus, Nobiles Mohaios integre maximoque numero adservantur. Vide uberius „Transsilvaniae“ meae Tom. II.

Certe magnus ille Vir *non plura, quam duo reliquit opuscula manuscripta*, lingua hungarica concinnata, quibus res Transsilvanicas juvenili sua aetate paucis paginis, nec operose complexus fuerat ¹⁾, *unum de aliquot Superintendentibus nostrae Confessionis* ²⁾; quod etsi quibusdam non careat amoenitatibus, librum tamen famosum potius, contra Scriptoris morem, quum reticendas Sacrorum Virorum imbecillitates (qualibus, majoribusque veteres quoque Sancti laborarunt) ad posteros transmiserit, quam historiam Lectorum omnium iudicio sapit. *Alterum*, brevis admodum *Continuatio Historiae Illust. Wolfgangi de Bethlen de Principibus seculi XVII.* †);

Enyedensis studiosa juvenus, ex qua Togati non pauci consueverant Sermones eius calamis excipere.“ Benkő jegyzése.

¹⁾ Csalatik Benkő, mert Hermányi több ilyes munkákat is készített. Lásd alább †) alatti jegyzésemet.

²⁾ Találtatik könyvtáramban ily cím alatt: „Erdélyi Református Püspökök élete. Irta Hermányi Diénes József. 1751.“

†) Találtatik hasonlag könyvtáramban ily cím alatt: „Hermányi Diénes József Continuatioja Bethlen Farkas Historiájának 1601-től 1660-

uti ipsemet sincere fatetur ¹⁾, potissimum ex authographa Historia Magnifici quondam Joannis Kemény de Magyar Gyerő Monostor, ultimis vitae annis Transsilvaniae Principis, jam antea in captivitate sua Crimensi conscripta, excerptum, quod Historiae Bethlenianae veteris editionis ²⁾ originaliter adnexum, in Bibliotheca Gymnasii Ref. Székely-Udvarhelyiensis (Areopolitani), inter Libros ab Ill. p. m. Comitibus Ladislai Székely de Boros-Jenő relictos asservatur. — Scripsi haec, non quasi obtrectatores curarem, sed quod hominis sit honesti, maculam vel ab impudente musca illatam abstergere. Ast jam meis apologeticis, quae aures cordatorum Lectorum plus debito fatigarunt, tuto omissis; quod praesertim jam illi obesae naris homunciones longe a me dissiti, a Viris gravissimis de falsitate palam convicti latrare desierunt; ad rem re-

ig.“ — De az említettéken kívül megvan könyvtárban ily című munkája is : „Nagy-Enyedi Reformata Ecclesiának Papjai, kiknek neveiket régi írásokból felynyomozta Hermányi Diénes József.“ — Még egy más historiai munkája találhatik gróf Kemény Sámuel kolosvári könyvtárában is.

1) „Erat namque, Togatus existens, in Athenaeo Enyedensi informator Illust. Domini Ladislai Kemény, videlicet tunc Helveticam Confessionem, postea vero Sacra Romana professi (de quo Comite excellentissimo, tamquam ad extremum Regio Gubernatore Transsilvaniae Excellentissimo vide „Transsilvaniae“ meae Tom. I.), atque ita in Ill. aula Keményiana datum ei perlegere fuerat laudatum authographum, mihi quoque pridem visum, quod nunc Ill. D. L. Baro Samuel Kemény de M. Gy. Monostor, Inelyti Comitatus Thordensis Comes Supremus, et Consiliarius Regius, Litterariis artibus in Patria, exterisque Academiis maxime imbutus, pro raro haeredio tenet.“ — Benkő jegyzése. — Fejedelem Kemény Jánosnak említett kézírata találhatik eredeti példányban gróf Kemény Sámuel kolosvári könyvtárában.

2) „De veteri editione, sub finem Seculi superioris (XVII.) interrupta, atque adeo valde manca, scripsi in Praefatione Tomi V. e reliquo Manuscripto (una cum Tomo VI-to) nuper curis meis editi; quod Manuscriptum (Hermányii) *continuationis* nomine apud nostros vulgo veniebat. Nec hanc continuationem, nec praecipuas hunc in diem ineditas Historias patrias, uti sunt juratissimorum Auctorum: Szamosközii, Simigiani, Bojtini, Miko, e. c. t. quarum plerasque nostra aetas prioribus longe curiosior, e scriniis in lucem protraxit, doctiss. Hermányi cernere potuerat.“ — Benkő jegyzése.

deamus.“ — Ezen szavak után visszatér Benkő József az erdői zsinatok tárgyára.

Benkőnek minden ebbeli mentsége mellett is szembetűnő azonban az, hogy erdélyi szász születésű jénai tanár *Schmeitzel Márton* ¹⁾ (szül. 1679. † 1747.) sokkal Benkő József előtt készített egy ily című terjedelmes munkát: „*Notitia Principatus Transilvaniae, geographice, historice, et politice adornata*“ ²⁾, a mely maiglan is kiadatlanul hever, és a mely Benkőnek „*Transsilvaniájához*“, ha nem is szóról szóra, de tartalmára és belfelosztására nézve mégis némileg hasonlít. — Meglehet tehát, hogy Benkő József ezen terjedelmes kéziratot akár Hermányi József hagyománya között megvevén, akár pedig azt egyebütt meglátván, azon gondolatra jött, hogy ő is egy ilyszerű, de sokkal kimerítőbb és életének idejeig kiterjedő munkát készítsen. — Azonban akár hogyan legyen is ezen dolog, mégis csalhatatlan bizonyynak marad az, hogy Benkőnek „*Transsilvaniája*“ sokkal jelesebb Schmeitzelnek érintett kézirati munkájánál. Benkőé tehát a koszorú, nem pedig, az egyébiránt igen érdemes és tudós Schmeitzelé.

VII.

Benkő József levele gróf Teleki Sámuelhez, az erdélyi három országos nemzetnek egyesülése s pecsétje tárgyában stb. 1783.

„Méltóságos R. Sz. B. Gróf Consiliarius Ur! tselekedettel és valósággal gratiosus nagy Patronus Uram! — Most uj-jolag kéntelenit engem a' Nagyságod terhelésére ilyen dolog: Már egy néhány apróság irások kerültek szemem eleibe, a' melyekben a' Szász írók azt akarják elhitetni, hogy:

1-o a' más két nemzet a' Szászt megcsalta, 's minek-utánna 400 esztendőök alatt a' Szász Natio boldogúl, tsak magára, külön válva lett volna, réa-vétetett volna az Uniora, még pedig

2-o első János Király' idejében 1538-ban ³⁾,

¹⁾ Életéről és munkáiról lásd: „Hirsching, Historisch-Litterarisches Handbuch.“ Tom. XI. 213.

²⁾ Találtatik könyvtáramban.

³⁾ Ezt erősítette legelőbb is tudós Seivert János: „Ungrisches Magazin“ II. 499. és utána mások is, de nagyon hibásan, mert nem 1538-

3-tio a' Szász nátiot állitják elébb való grádusúnak vólnak lenni, mintsem a' Székely nátiot ¹⁾, melyre hamisan hívják bizonyáságul az *három Natioek pecséteinek inscriptioját*, t. i. hogy a' Magyar Vármegyékéjén e' vólna : *Nemes Há*, — a' Szászokén : *rom Nemzetből ál*, — a' Székelyekén : *ló Erdély Országá* ²⁾. Közelebbről Hommerdorfi pap *Seivert* ³⁾ uram is ezekkel kedveskedett hazájának az Ungrische Magazinnak tavalyi utolsóbb, azaz negyedik darabjában ⁴⁾. Mind ő, mind mások a' mennyiben láthatom, vették ezeket az ok nélkül való

ban, hanem már azelőtt 1437. Kápolnán egyesült legelőbb is Erdélyben a magyar, székely és szász nemzet. — Az erről kelt hiteles okmány találtatik az erdélyi szász nemzet levéltárában. — Mi adott okot s alkalmat ezen egyesülésre? lásd : „Eder. Observ. in Felmer.“ 68. és 71. lap.

¹⁾ Ezen állítást bizonyítani láttatik az erdélyi három országos nemzetek 1437-beli egyesüléséről kelt okmánynak következő szavai : „Nos . . . una cum regni *Nobilibus* (azaz Hungaris), Septem et duarum Sedium Saxonicalium, ac Bistriciensibus *Saxonibus*, omniumque Sedium *Siculis*,“ — és valamivel tovább : „inter praedictos *Nobiles, Saxones* et *Siculos* talem disponimus fraternam unionem.“ Itt a szászok elébb, a székelyek pedig csak is utánok említetnek. Lásd : „Eder. Observ. in Felmer.“ 66. l.

²⁾ Így adta elé legelőbb is ezen pecséteknek körülírását Felmer Márton „Histor. Transsilv.“ 21. l. — és utána mások is, Felmernek e tárgyban vakon híven. — Azonban már Eder Károly is „Observ. in Felmer.“ 4. lapon, Felmernek ezen állítása felől ezeket említette : „Schema isthoc (sigillorum nationalium) a Felmero productum atque ejus fide ab aliis scriptoribus repetitum, mendosum esse, statuunt viri docti.“

Nem tudom, bámuljak-e azon, vagy nevessem-e azt, hogy t. i. tudós Horvát István : „Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből. Pesten 1825.“ című munkájának 55. és 56. lapjain hogyan mondhatta, hogy az erdélyi szász nemzetnek országos pecsétjén lévő körülírás ez lenne : „*Rom Nemzet Bolai*,“ s hogyan következtethette ezen hibás, és minden értelem nélküli körülírásból azt, hogy erdélyi szászaink azon időben nem szászoknak, hanem másképen (talán *Rom-bolaiaknak* ?) neveztek. — Azonban Horvát Istvánt, etymologiai szerfeletti ábrándozásai ellen csak úgy menthetem, ha ötöt a túlan túli tudósnak valloim.

³⁾ *Seivert János* († 1785) életéről és tudós munkáiról lásd : „Siebenb. Quartal-Schrift.“ I. 62.

⁴⁾ Lásd : „Ungarisches Magazin.“ II. 498—504.

vádokat, és egyéb illetlenségeket ex *Johannis Kinder de Friedenbergy* ¹⁾ *brevi et diplomatika Historia Nationis in Transsilvania Saxonica* ²⁾, (melyet ha nintsen Nagyságodnak, örömet leiratok), melynek valami kitsin részét már refutáltam *Transsilvaniámnak prelum alatt forgó III-dik Tomussában* (így) ³⁾. De csak annyiban nem hagyhatom, hanem minden szelidséggel, mintha ellenünk nem is irták volna, *akarok ellene égy rövid munkát kiadni kevés idő alatt a' Natiok Uniojáról és pecsétjéről* ⁴⁾.

1) Erdélyi szász, Friedenbergi *Kinder János*nak (szül. 1672. † 1740.) életéről s tudós munkáiról lásd „Seivert. Nachrichten von Siebenb. Gelehrten.“ 218—226. l.

2) Ezen kézirati munka találtatik könyvtáramban.

3) Értetnek Benkő József „Specialis Transsilvaniájának“ első ivei, melyek 1783-ban már sajtó alá kerültek vala, de azután annyiban maradtak.

4) Ezt ígérte Benkő József következő című munkájának: „Dialectae, sive rectius Comitua Transsilvanica, eorumque Decreta. Cibinii, 1791.“ 47-dik lapján is.

A székely nemzetnek országos pecsétjén levő körülrás tárgyában fáradozott 1798-ban az „Erdélyi magyar nyelvmivelő társaság“ is, februarius 2-kán, és május 17-kén tartott gyűléseiben. Lásd „Siebenb. Quartal-Schrift“ VI. 285. és VII. 56. — S innen van, hogy Aranka György által fel lévén e tárgy iránt szólítva tudós Bolla Márton, ez, 1798. febr. 18., következőt válaszolt: „Megnéztem a' Székely nemzet pecsétjét az 1790-ben tartott Országgyűlésének instrumentumán is, mely itt (Kolosvárt) az archivumban vagyon. Azon is világosan látszik, hogy a' magyar Vármegyék pecsétjének elvesztése után vágattatott a' Székely nemzetnek mostani pecsétje, és akkor tsuszott arra által az „*Há*“ a' magyar Vármegyéknek pecsétjéről azért, hogy józan értelem nélkül ne maradna az inscriptio, annak semmi része nem lévén fejjér pecsétjein, melylyel a' magyar Vármegyék kezdettenek pecsételni. Ez minden documentum nélkül való pusztá vélekedés ugyan, de alkalmatosságot adhat annak figyelmetes nyomozására, mikor, mi okból, s miképpen veszett el a' magyar nemzet pecsétje? — valyon nem veszett-e el akkor a' székelyek' pecsétje is? — hasonlóképpen, hogy melyik esztendőben, kik által, 's miért vétetődött fel Fejér vármegyének pecsétje a' magyar nemzet' pecsétje helyébe? — és ha nem akkor metzetetett-e a' székely nemzetnek mostani pecsétje? — Mind-ezekről lásd bővebben az „Erdélyi Nemzeti Társalkodóban 1833.“ II. 145. és 271. lapokon megjelent e tárgyróli értekezésemet, és Bedeus József tudós barátomnak ily című munkáját: „Wappen und

Meg is készítettem a' munkának inait és tsontjait, melyben megmutatom száfolthatatlanul 1-o hogy nem 1538 tájat lett az Unio, mert *Trapoldinus' irásai között*¹⁾ feltaláljuk az 1459-beli *Medgyesi Unionis instrumentumát*²⁾ az három nemzeteknek. 2-do Hogy a' petsétek' inscriptioját nem igazán citálják. Mert a' régi petséteken, melyeket titkan láttam 1779-ben az ő archivumában a' Felséges Kir. Guberniumnak, úgy találtam, hogy az említett Epigráphéból egy betű is nintsen a' Várme-gyék petsétjén. A' Székelyekén van pedig a' kezdete, mert azon ezek olvastatnak: *lo Erdély Országa. Há,* — a' Szászokén pedig: *rom nemzetből ál.*

De hogy ebbéli munkám tökéletesebb legyen, mind ta-nátsa, mind segítse Nagyságodnak igen szükséges, úgy mint: 1-mo kellene nékem adcuratum exempluma az említett 1459-beli Unionis instrumentumnak. Annál inkább 2-o ha még ré-gibbet is találhatnánk az unioról³⁾. Ezt pedig, úgy hiszem,

Siegeln der Fürsten von Siebenbürgen, und der einzelnen ständi-schen Nationen dieses Landes.“

1) *Trapoldinus Dániel* 1594-ben meggyes-széki, 1599. és 1601-ben az er-délyi szász nemzetnek jegyzője vala. — Ennek kézirati munkája, a melyre Benkő hivatkozik, s mely könyvtáramban is taláztatik, ily című: „*Paria Privilegiorum, aliorumque diversorum instrumento-rum, pro tempore emanatorum et exscriptorum industria Danielis Trapoldoni, notarii Reipublicae Mediensis. 1596.*“

2) Kiadta ezt Schlözer „*Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.*“ 56. l. — Csalatik azonban Benkő is, mert Erdélynek országos há-rom nemzetei legelőbb nem 1459-ben, hanem 1437-ben egyesültek Kápolnán; az erről lelt okmányt kiadta 1790-ben Katona István „*Hist. Crit.*“ XII. 793. l. — Ezen egyesülésre hivatkozik 1438-ban erdélyi alvajda Lépes Lóránd azon oklevélben, melynek töredékét közrebocsátotta Eder „*De Initii Saxonum.*“ 123. lapon. — Meg-ujtattott ugyanezen nemzeti egyesülés 1542-ben a Tordán tartott országos gyűlésnek következő törvényeikre által: „*Ex gratia Dei omnes tres Nationes convenerunt de mutua pace fovenda, et rebus omnibus Regni eodem modo, et pari consilio gerendis. . . . Quod si aliquis hostis externus venerit ad hoc regnum, vel etiam in-ternus hostis fuerit, tunc teneantur singulae nationes cum omni ap-paratu bellico alias ordinato, venire per singula capita.*“ — Ezen erdélyi nemzeti unioról lásd bővebben „*Eder, de Initii Sax.*“ 123. l.

3) Ismeretlen vala tehát 1783-ban Benkő előtt ezen erdélyi nemzeti egyesülésnek 1437-beli eredete, s további története.

tudja Nagyságod; tudni kell erről azoknak a' nagy Uraknak is, kikkel conversatioja vagyon Nagyságodnak. 3-tio kellene spanyorviaszba (így!) nyomva a' régi petséteknek formája, melyek is égy ládában állanak a' Guberniumnak régi archivumában. 4-to A' Magyar Vármegyék és Szász (mert a' Székely natiojét birom) Natio ujjabb, vagy is mostani pecsétjének is képei. Mindezek in duplo lennének jók, hogy a' mi egyik nyomott képen jól ki nem látszik, tessék meg a' másikon. 5-to Szeretném tudni (de a' könyvek meg nem tudnak tanítani) mikor formáltattak vólt mind a' régibb, mind az ujjabb nationalis petsétek? — Azt is 6-to minemű instrumentumok vagynak (bizónynyal taláztatik égy, ha több nem is) erről a' Fejérvári Káptalanban?

Nagyságos Uram Patronusom! várok kitelhető segedelmeket. Kissebbségére lenne a' Nagyságod aetásának, ha ebben a' Nagyságod kegyelme engem nem vezetne.

Más dologgal is kéntelenittetem terhelni Nagyságodat, lelkem ismeretének ilyen nyughatatlanságából (melyet nem merek egyenesen az egész Fő Méltóságos Consistorium' eleibe terjesztetni, de Nagyságod, ha jónak itélné, jóra fordítani bővebben is méltóztatik) hogy ecclesiastica Visitatiok folynak gyakran, mint mostan is megnyertük Nagyságtok intercessiojával. De oh! mely kevés haszonnal! rész szerént azért, hogy nem birunk sok dolgokkal, más részről, hogy a' melyekkel birnánk, azokon sem iparkodunk. Én tsak ezt bátorodom jelenteni: hogy semmiért nagyobb szükség nem vólna a' Visitatióra, mint a' Papok, Mesterek és Oskolák jobbitására. Tsekély projectumom:

1-o meg kellene kívánni's Visitatioban előkérni, minden innepi's vasárnapi alkalmatosságokkal, miről prédikálottak, sőt miből dolgozták, és miképpen munkájokat, kitsin fáradtság erről égy Papnak catalogust készíteni.

2-o Adnák elő könyveiknek catalogusait, hogy mind azoknak számát, mind haszonvehetőségöket meg lehetne itélni, mind pedig azt, ha újitják-é, szaparitják-é?

E' két positio alatt való dolgokat submittálna azután a' Visitatio a' Fő méltóságos Consistoriumnak. — Ezekre avagy

tsak az ifjabb Papokat, 15 vagy 20 esztendeig igen hasznos volna szorítani.

3-tio Számba kérni az ifjabb Papoktól, Mesterektől, minemű könyvek olvasásával szokták a' restséget üzni?

4-to Istenfélő jó ifju Papokat (ha Esperést és Notarius, aetása nem elégséges erre) talám hasznos volna Tractusonként nevezni, kik az Oskolákat néha néha megvizsgálják, mert a' szokott exameneknek, melyekre mint valami szinmutatásokra késztetnek a' tanulók, kevés hasznok van.

Ezek a' Visitationt illető dolgok. Vajha Nagyságtok ezekben még jobb utat mutatni, 's intést tenni méltóztatnának, mert ámbár a' mi Tractusunk effélet akar elkövetni, de nintsen auctoritásunk felső rendelkezések nélkül.

Im más színű dolgok is :

A' *Mi Atyánkat* a' mennyi Pap, majd ennyiképpen, némely hibáson is mondja; mely külömbség mindenkor elosztja a' hallgatónak figyelmezését; ennek jövendőre oh mely könnyű volna az orvossága, ha Nagyságtok auctoritásából a' Déáki seregek mind egy formán betűről betűre tanulnák elmondani az úri imádságot. Sőt Apostoli hitformáját és parantsolatokat is szükség volna egy stilussal tanultatni az ifjúsággal. A' *Miatyánkat* és parantsolatokat talám úgy, a' mint a' Sz. Írásban vagynak fordítva.

Különös ez is, hogy egy Udvarhelyi, vagy más Déák Papnak megyen, és az is ritkán tudja, hogy köszöntsén bé Agendához s.a.t. és száz közül alig szoktatta egy magát. Ennek a' Collegiumban kellene megvetni a' fundamentumát. Az Ekklesiákló Introductiot talám nem volna szégyen megtanulni a' Szászaktól.

De én mind ezekben való alkalmatlanságomról véghetetlenül könyörgök Nagyságodnak az engedelemért. Papokról szólok, magamat is oda értem in infimo gradu. Bizony a' Clerusnak kellene az halkkal való 's mint egy észre se vehetőképpen való reformatio. Most ugyan igyekezik a' pápista Felsőség a' maga Papjait kötelessége mellé szorítani. Nekünk is protestans Papokul most annál inkább kellene igyekeznünk.

Már ismét könyvekről:

Enyedi István ¹⁾ vólt Felső Bányai notarius 1660 tájat, és a' maga idejebeli historiát irta hitelesen. Láttam én magam az autographumat. Jól irattatott a' miénk is belőle ²⁾. Nem rég irtam Bányára, hogy Enyediről többet tanuljak; — ha tanulok, Nagyságoddal közleni el nem mulatom. Nem emlékezem, hogy láttam volna Nagyságod collectioi között ezt.

Extractus Articulorum et Diplomatum super Religionis negotiis in inclyto Regno Hungariae ³⁾. Én *Barthék* ⁴⁾ Bibliopoliumban vettem. Azért említem, hogy ha nintsen, vétesse meg Nagyságod.

Az ember nehezen várokozván, mig ezt íram, igen kelle sietnem. Könyörgök bocsánatért, és vagyok Nagyságodnak kegyelmes Patronus Uramnak *Közép-Ajtán 1783. 14. mart.* sok kötelességű alázatos szolgálja *Benkő József* K. Ajtai Ref. Pap.“

VIII.

Benkő József levele munkálkodásai felől gróf Teleki Sámuelhez. 1795.

„Nagy méltóságú R. Sz. B. Gróf Cancellárius Ur! kiváltképpen való kegyelmes Patronus Uram! — *Minekutánna megverettetem*, megpróbáltattam rosz akaróim miatt, *rosszá lettem*, elkedvetlenedtem, és hypocondriával küszködtem volna; már ismét alkalmason vissza állattam tsekély elmém' járásaira 's igyekezetemre. — Kedvetlen és igen nyomorult állapotomban is gyűjtögettem ugyan és írásaimat szaparítottam; dolgoztam is a' nyomtatásban kijött *Erdélyi Diaetákat* ⁵⁾, *Imago Nationis Siculicae* ⁶⁾, *Közép-Ajtai Dohányt*. — Di miolta jobban lettem, és a' Köpetzi Papságot is (melyben három

¹⁾ *Enyedi Istvánról* és kéziratáról lásd „Új Magyar Muzeum. 1853.“ I. 231. l.

²⁾ *Enyedi Istvánnak* ily című kéziratát: „II. Rákoczi György' veszedelméről. 1657—1660“ *Benkő* az eredetiből másolta le, s *Benkőnek* ezen másolata találtatik könyvtáramban.

³⁾ Nyomatott minden hely s esztendőszám nélkül negyed rétben 28 lapra.

⁴⁾ Értetik nagy-szebeni könyvnyomató és könyvárus *Barth Péter*.

⁵⁾ *Benkő* ezen munkájának recensióját lásd „Siebenb. Quartal-Schrift.“ II. 90.

⁶⁾ Recensióját lásd ugyanott II. 215.

esztendőitől fogva vagyok) felváltam, attól fogva többre mentem és menni szándékozom. Az Erdélyi tudós társaságnak már beadtam *tíz darab gyűjtemény munkát az haza Historiájára magam nem kevés számú adnotatioimmal* ¹⁾. Ezekon kívül *Mikót és Bojtinust* sajtó alá elkészítettem sok szükséges jegyzésekkel, és *az utolsó talám nyomtattatik is* ²⁾. A' mást pedig *égy Gróf Ur nyomtattatja ki* ³⁾.

De mind ezeknél többet kívántam tenni azzal, hogy a' Reformationak a' magyar Ecclesiákba való bėjövetelének legelső kezdete igen tsonka vólt az Erdődön 1545-ben tartatott Synodus' Confessiojának (a' mint gondoltatott) elveszése miatt, a' mint látjuk Haner', Pápai', és Lampe' Ecclesiastica Historiájakból. Én pedig nem tsak ezt a' Confessiot találván meg még Enyedi Déák koromban, *Dési István* nevű, Bethlen Gábor Fejedelem' idejebeli Szászvárosi Papnak égy darab gyűjteményében, hanem az ugyan Erdődön Báthori György patrociniuma alatt 1555-ben celebráltatott Synodusnak XXVIII articulusokból álló Confessioját is. Ezeknek alkalmatossággal és betételével dolgoztam a' Reformationak kezdetéről, mint égy 13 árkosból álló munkát ⁴⁾, melyet nyomtatás végett, akademiákra ment érdemes *Sotyori József* Déáktól

1) Benkőnek ezen „*tíz darab gyűjtemény munkája*“ alatt értetnek (hihetőleg) némely historiai kéziratoknak saját kezével írott azon másolatai, melyeket Benkő József ily című tudósításában: „Az Erdélyi historiája íróinak magyar nyelven találató kézírataikról,“ elősorolt. Lásd „Új M. Muzeum. 1853.“ V. füz.

2) *Bojtinus Gáspár* historiai kéziratának kinyomtatása iránt alkudozott ugyan Benkő szébeni könyvnyomtató Hochmeister Mártonnal, de nem érvén célt, Benkőnek Bojtinus mellé irt érdekes jegyzései Hochmeister Márton kezei közt idővel elvesztek. — Eleget hajhásztam azokat magam is Szebenben, de minden siker nélkül. — Azonban Bojtinusnak említett kézírata 1809. kiadatott Engel Keresztély által. : „Monumenta Ungrica. Viennae, 1809.“ 236—436 ll.

3) Ki volt azon gróf, a ki *Mikó Ferenc* historiai kéziratának kinyomtatását Benkőnek megígérte? nem tudom, valamint azt sem, hogy Benkőnek ezen kézirat mellé készített becses jegyzései hová lehettek? *Mikó* kézírata még mind várja a kiadót. (Eddig ki van már nyomtatva *Kazinczy Gábor* „Kiadatlan Magyar Történetírói“ közt. *Toldy*).

4) Ezen kézirati munkának címe : „Synodi Erdődienses geminae“ — és ugyan ez az, a melyről feljebb említést tettem.

útasítottam Göttingába Professor és Consiliarius *Heyne nagy correspondens Uramhoz* ¹⁾. De hogy valamiképpen még is az útban el ne vezthessék, ebből egy exemplárt a' méltóságos Fő Consistoriale, mást a' püspöki archivumba, harmadikat a' Brassai Gymnázium Bibliothekájába tétettem bé. Most a' *Székelvények Törvényeit* ²⁾, és mellesleg a' *Rosnyai Dávid munkáját* ³⁾ (még pedig ezt az originából) *készítgetem*, melybe a' Török Porta, és Erdélyi Fejedelmek között való correspondenciát. De ezeket 40 darab *Török levelekkel* igen nevezetesekekkel szaporítom ⁴⁾.

Miért bátorkodám ezeknek jelentésével Excellenciádnak terhire lenni? — Nem tsak azért, hogy Excellenciádnak az effélékben való példás gyönyörködését jól tudom, 's tudják mások is, hanem kíváltképpen, hogy számat adjak ilyen velem és *gyermekemmel* meghálálhatatlan sok jót tett nagy Patronus Uramnak egy néhány esztendőimről, melyekben semmi jelentést nem tettem, *unalmas lévén én magam* magamnak is. Már ha valamiben akármi tőlem kitelhetőben szerentsém leendő Excellenciai parantsolatját venni, nagy örömem leszen azt teljesíteni.

Irt vólt nékem igen szépen Tit. *Mihelyes Uram*, Excellenciád' érdemes és tanult cancellestája, talám ugyan Excellenciád rendeléséből a' *Scithiai betűkről, és írásokról*, hogy ha mik ezekből nálam találatnának, én is adnám az Excellenciád' collectiojához. Válaszoltam vólt ő Kegyelmének confusioim között is valami soványon, 's egy akademisáns kezére bízam, de vagy meg nem adta, vagy ha bevette Mihelyes

¹⁾ Levelezésben állott tehát Benkőnk ama, maga idejében világszerte híres és tudós göttingai tanár Heyne Keresztélyvel (szül. 1729 † 1812. Láss többet róla „Ersch und Gruber. Allgem. Encyclopaedie. II. Sect. VI. Theil.“ 369—375.). Azonban Benkőnek most említett munkája Göttingába sajtó alá nem jött, s most is kiadatlanul hever könyvtáramban.

²⁾ Elkészítette-e Benkő ezen munkáját? vagy hol hever? nem tudom.

³⁾ Rosnyai Dávidnak említett munkája eredeti példányban könyvtáramnak tulajdona.

⁴⁾ De hova lett ezen igen nevezetes 40 darab török levél? — a nagyenyedi könyvtárban már 1841-ben sem akadhattam nyomára.

Uram, igen kitsinnek tartotta feleletemet, de mind mostanig semmi válaszát nem vettem. Valami fülhegygyel úgy is hallottam, hogy ő Kegyelme mostan Excellenciád mellett nem nem volna. De ha ottan vagyon, és Excellenciád nekem a' felől parantsolni fog, teszem kötelességemet. Azt irtam volt ő Kegyelmének, és mostan is jelentem, hogy erről a' materiáról *Doctor Gyarmathi Sámuel Ur* irt bőven, és ha igazán hozták hozzám, már a' *Grammaticája* nyomtattatik is. — Továbbá magamat kegyelmébe ajánlván vagyok mély tisztelettel *Közép-ajtai házomnál, rossz író szerszámmal 1795. 25. aug.* Excellenciádnak igen méltatlan alázatos szolgája *Benkő József Köpetzi fungens Pap.*“

BRANDENBURGI KATALIN TRÓNRALÉPTÉRE VONATKOZÓ OKLEVELEK *).

KÖZLI

SZILÁGYI SÁNDOR.

I.

Ferdinandi Secundi Imperatoris Romani Litterae Responsoriae Serenissimae Principi ac Dominae Catharinae natae Ducissae Brandenburgi ac Transsilvaniae Principi Cognatae nobis Honorandae.

Ferdinandus Secundus Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae Rex. Serenissima Princeps, Cognata nobis Honoranda! Luctum et moerorem D. vestrae, qui ob decessum Serenissimi quondam Gabrielis Sacri Romani Imperii et Transsilvaniae Principis, Mariti sui dilecti, *nostri vero Adfinis honorandi*, mentem etiamnum D. vestrae perturbat, idque nobis dolenter perscripsit, intelleximus; quos quidem Casus ut humanae sorti et conditioni familiares, ita incertitudini rerum humanarum subjectos, dum rationem ipsam constanti mente excipiendos et

*) A kolosvári ref. főiskola könyvtárának báró Szilágyi-féle gyűjteménybeli hű és pontos másolata szerint.

sustinendos esse apud sese reputaverit, tanto facilius ab effectibus luctuosis sibi temperaturam esse D. vestram, haud quam dubitamus. At liceat trito animo memoriam illam contestata fuerit, quod tamen simul erga Maiestatem nostram confidentia ducta, hoc ipsum perscribendum nobis duxit, reputamus, quod moerori temperamentum aliquatenus, taliter quoque procurandum existimaverit. Neque vero dubium aliquod Cogitationes Dilectionis vestrae subire debet, quin pro ea benignitate et Clementi demonstratione nostra, qua superstitute adhuc Dilectionis vestrae Charissimo Conthorali erga Respublicas, et tranquillem conditionem etiam Transsilvaniae, ad quoque gentis Hungaricae assecurandam Clementes ferebamur, in eis quoque, quae iam in negotiis regni, placidis mediis dirigendis necessaria videbuntur, id ordinaturos esse, quae cum publicae tranquillitatis bono, compositioni deservitura sunt. Porro si qua in te Caesareae ac Regiae Benignitatis nostrae demonstratione D. Vestrae a Maiestate nostra Sibi proficua declarari posse existimaverit, Clementiam nostram ut experiatur, de eo omni occasione D. Vestram optime sperare iubemus; ac in reliquo consulationem, omnemque prosperitatem eidem comprecamur. Datum in Ciuitate Enczersdorff, die ultima mensis Novembris, Anno domini 1629.

Dilectionis Vestrae benevolus cognatus
Ferdinandus m. ppria.

II.

A török császár Szultán Murat chám levele asszonyunkhoz.

A szent Jézus hitin levő uraknak dicséretesse, és a Messiás vallásán levő nemzetségnek méltóságos fejedelme, a kereszttyénségnek békességes gondviselője, a vitézlő népnek fényes ékessége, ki előtt minden méltóságos térdek meghajolnak, örvendetes *Catharina*, Isten szerencséteket nevelje és egészségtéket hozszabítsa. Ez mi hatalmas fényes parancsolatunk oda érkezvén, értésteekre legyen, hogy ennekelőtte Erdélynek minden főrendei, és ennek válogatott népei, és házáknak fiai, és Erdélynek egyéb lakosi, fényes portánknak alázatosan jelentették, és informatiójokat hozzánk béküldöttek, hogy ha az erdélyi fejedelemnek Bethlen Gábornak halála

történnék, és annak utánna a fejedelemségnek bírása kíván-
tatik, szükségesképen titeket magok közül fejedelemségre vá-
lasztottak, és javallottak, és *hogy az erdélyi fejedelemséget*
néktek adjuk, azon kértenek. Mivel azért az istenben elnyu-
godott Bethlen Gábor után, kinek az isten lelkét nyugassa
meg, a fejedelemségnek bírása reátok szállott, régi időtől
fogva az erdélyi fejedelmeknek megújítása, a fényes portáról
zászló, bot, kafftánnal való athname együtt kiküldettek a mi
vélek való végzéseek szerint; a megnevezett Bethlen Gábor
mivel e világból kiköltözvén, az országnak bírása parancsol-
tunk szerint titeket illet; hadjuk ezért és erőssen parancsol-
juk, hogy ennek előtte adatott biratunk szerint Erdélyorszá-
gát hűséggel és teljes igazsággal bírjátok az országnak lako-
sival és főrendivel szép egyességben élvén, valameddig
hatalmas győzhetetlen császári méltóságomhoz, és annak fé-
nyes székiben az igaz állhatatosságot és tökéletes igazságot
megtartandjátok, és azon kívül hágni nem igyekeztek; ellen-
ségteknek ellenségi, és jóakarótoknak jóakarói vagyunk. Bu-
dai birodalmunkban levő kedves becsületes vezérünknek és
Szerdárunknak, kinek isten méltóságát öregbítse, Murtecza
passának megparancsoltuk, hogy valamiből megtaláltatjátok,
akár hadak dolgából, akár egyéb szükséges dolgaitokból, min-
denekben hozzátok igazsággal légyen, ti is az országra gondot
viseljetek, és vigyázásban légyetek. Ti, kik Erdélynek főren-
dei vagytok, a szent Jézus hitin lévő urak, nemesek, Erdély-
nek főrendei, lakosi, ez hazánknak fiai, kik a megnevezett
dicséretes fejedelem-asszonyt egyenlő akaratból választottá-
tok, mindnyájan fejedelemnek tudjátok, elismerjétek, megbe-
csüljétek, és néki mindenben engedelmességgel, és állhatatos-
sággal légyetek, az igazságnak utát nyomjátok. A mi boldog
emlékezetű őseinknek minemű igaz engedelmisséget mutatott
Erdély országa, és annak fejedelmi, ti is abban maradjatok,
hozzánk minden igazsággal legyetek, a mi kegyelmességünket
háláadással vegyétek, és ahhoz mind vidám orcát mutassatok.
Így tudjátok, és a nagy istennek hitelt adjatok. Iratott Reb-
ből Achirnak elein, a mi szent profétánknak ezer harminc ki-
lencedik esztendejében.

III.

A török császárnak Szultán Murat chám levele a gubernátor urhoz.

A Messiás vallásán valóknak tekintetesse, a keresztyén-ségnek békeséges gondviselője, Erdély országának gubernátora, Bethlen királynak atyjafia, Bethlen István, isten méltóságtokat nevelje. Ez mi nagy parancsolatunk hozzátok érkezvén, értésekre légyen, hogy ennek előtt az Erdélyországnak főrendei és lakosi fényes portánknak alázatosan jelentették, hogy ha történet szerint Bethlen Gábornak halála történnék, avagy más módon az erdélyi fejedelemség megvitatnék, egyenlő akaratból magok közül a mostani fejedelem-asszonyt, a szent Jézus hitin lévő méltóságos Catharina asszonyt, kinek isten szerencsáját nevelje, fejedelemnek választották és annak birására javallották, és erős hittel confirmálták, és *hogy ti is, Erdélynek mostani gubernátora, azon gubernátorságban megmaradjatok*, azon kértének bennünket, és ugyan akkor titeket is a gubernátorságban megerősítenénk. Mivel a megnevezett erdélyi fejedelem Bethlen Gábor a világból kiköltözött, és az országnak gubernálása a megnevezett mostani fejedelem Catharina után reád maradt, hagyjuk azért, és erőssen parancsoljuk, a mint ennekelőtte rendeltük és parancsoltuk, Erdélyországot tökéletes igazsággal gubernáljátok, az országnak főrendeivel és lakosival együtt, a megnevezett mostani fejedelemnek Catharinának, kinek isten életét hosszabítsa, igaz alázatossággal, és igaz tökéletes hűséggel légyetek, az országnak birásában szorgalmatoskodjatok, Erdélynek lakosi általatok meg ne bántódjanak, valamig ti Erdélynek lakosival fényes portánkhöz igaz alázatosságot mutattok, és abban megmaradtok, és az igaz szolgálatot megbizonyíttjátok, és abban állhatatosan megmaradtok, és jóakaróimnak jóakarói, ellenséginnek ellenségi lesztek, mindenek ellen titeket megoltalmazunk. Budai birodalmunkban levő kedves, bec sületes vezérünk és Szerdárunknak Musztosza passának erőssen megparancsoljuk, hogy mindenekben reátok nagy vigyázásban légyenek, és ha a szükség kívánja, hadakkal és egyéb segítséggel melletetek légyenek. Így lévén a dolog, szükség, hogy ti is vigyázzatok, a birodalmat szépen igazgassátok, minden dolgokat fényes portánkra idején tudósítsatok. Így tudjátok, e nagy

jelemnek hitelt adjatok. Iratott Rebből Achernek utólján, a mi nagy profétánknak Mahomet Musztafának születése után 1039. esztendőben.

IV.

Litterae transactionales pro serenissima principissa brandenburgica.

Mi N.N.N. adjuk tudtára mindeneknek ez levelünknek rendiben, mivel a császár ő felsége részéről való commissarius urak úgy declarálták a diplomában való nyolcadik articulust, hogy a mint ő nagysága a mi kegyelmes urunk a tekintetes és nagyságos Rákóczy György urnak, Erdély országának fejedelme, Magyarország részeinek ura, és székelyek ispánja követi elérkezik, a felséges Catharina brandenburgumi fejedelem-asszony, és a jó emlékezetű felséges Bethlen Gábor Erdély és romai imperiumbéli fejedelemnek megmaradott özvegye Plenipotentiariussival, azon fejedelem-asszonynak neminemű praetensióinak continentiáját pro effectuatione octavi articuli lészen. Azért, hogy sok idegen controversiák leszállíttassanak és a fejedelem ő felsége is tudja bizonyosan mit várhat, és nagysága is a mi kegyelmes urunk mivel tartozik. Mí a megnevezett fejedelem-asszony Plenipotentiariussival, ugymint a nagyságos és becsülletes Sennyei István urammal, győri püspökkel és azon vármegyének főispánjával, romai Császárnak ő felségégének tanácsával és magyarországi cancellariussával : Annak felette nagyságos Bribori Mélit György urammal az mi kegyelmes urunk ő nagysága nekünk küldött resolutiója szerint ilyen végezésre condescendáltunk, sőt ugyan így is végeztünk.

Hogy ő nagysága a mi kegyelmes urunk a feljül megnevezett Catharina brandenburgumi fejedelem-asszonynak Fogarasért 70 ezer forintot. A munkácsi és fogarasi jövedelemért 20 ezer forintot. Ezenkívül volt ő nagyságának adósága tiz ezer forint, azt is megadja ő nagysága; mindezeknek annualis revolutiót rendelvén megfizetésére. Post permutationem diplomatum pedig valami res mobilis (ott nem értvén az allodiátúrás és proventusbéli res mobilest) minden ezüst, arany clenodiák, kárpitok, szőnyegek, és egyebe a megnevezett fejedelem-asszonynak Munkácsban vagyon, kit Erdélyből vittének volt ki, avagy a megnevezett Munkács várában

voltanak volna afféle marhák, mindenkit kiadat ő nagysága az melyekről sufficienter quietáltassék ő nagysága. Ott benn Erdélyben is valamije lészen, vagy valamit azokból elköltött volna is, vagy költene is ő nagysága intra revolutionem annualem (excepta a fejedelem-asszony ígért ő nagyságának). Az minémű praetensiói voltanak a fejedelem-asszonynak Munkácsban, Fogarasban lévő lábas marhái felől, azokért is három ezer forinttal augeálja a kileneven ezer forintot. A fellebb megírt készpénz adósságról, és a megígért summáról pedig tizenkét hónap alatt a die permutationis diplomatum tartozzék ő nagysága contentálni a fejedelem-asszony ő felségét, felvévén a fejedelem-asszony arra rendeltetett embere, ha mit az idő alatt is deponáltatni akar a summában akar ő nagysága, és sufficienter quietálja ő nagyságát. Mely depositiónak helye a léleszi konventben légyen, a pénznek letétele valamennyiszer lészen mindannyiszor két héttel avagy legfellebb három héttel ő nagysága annakelőtte certificálja arra rendeltetett emberét, ugymint nagyságos Melit György uramot; ha pedig ő kegyelme vagy távolléte, vagy betegsége miatt jelen nem lehetne a káptalan, tartozzék ő nagyságának arról quantitiát adni, a pénzt kezéhez venni. Hogyha pedig a mi kegyelmes urunk, vagy maradéki és legatáriussi a tizenkét hónap alatt plenarie nem contentálnák a fejedelem-asszonyt super praemissis omnibus, Beregh vármegyének akkorbéli viceispánját szolgabirájával és esküdteivel csak házatól is hivatlatván, saltem vigore praesentium a munkácsi jószágból modo et ordine decreti super perennali aestimatione sancito foglalhasson, és foglaltathasson annyit a fejedelem-asszony, a mennyit a hátra levő summa érne (exceptis et exclusis omnibus juridicis reclamationibus amputatis) a fejedelem-asszony birhassa mind addig, míg a summával nem lészen contentálva, et dum quando ő maga a mi kegyelmes urunk maradéki, vagy legatáriussi deponálnák ezt a hátra maradott és elfoglalt részjószágra való summát, tartozzék a fejedelem-asszony kezéből kibocsátani, kit ha nem cselekednék, magok erejével a mi kegyelmes urunk ő nagysága, maradéki és legatáriussi, kifoglalhassák kezéből, valakinél az a részjószág találtatnék lenni, depositis tamen primo deponendis. A míg pedig a jószág

a fejedelem-asszonynak kezénél lenne is, ne pusztítsa, szegényítse; sőt ha történnék is, ez akár a summából defalcáltások egy Beregh vármegyei viceispán intézése és ítéleti által.

A hét szőlőt a mint a szegény fejedelem vötte, tartozzék a fejedelem azt a fejevári collegiumnak fél esztendő alatt letenni, avagy az ő nagyságától neki adandó summából defalcálni stb.

IRODALMI NAPLÓ.

— Ifjúsági iratok. — *Szívmevelő Beszélgetések és Színjátékok* mindkét nemű ifjuság számára. Irta *Majer István*, Pest városi elemi tanodák és magán-növeldek igazgatója. Pest, 1855. Heckenast Gusztáv tulajd. 8r. és 220 l. kötve 1 ft.

Mindenik beszélgetés bizonyos erkölcsi eszmét tárgyal a gyermeki szívhez szóló kedélyes módon.

Arany Tanácsok szolgálók, dajkák, szobaleányok, szakácsnők, gazdasszonyok és egyéb nőcselédek számára. Irta *Majer István*. Pest, Landerer és Heck. könyvnyomd. (1855.) 8r. 16 l.

— Földrajz. — *Erdély nagy fejedelemség minden községe betűrendes Névtára* magyar, német és román nyelven, a kerület és járás kimutatásával, a hova tartozik minden helység a politikai és törvényszéki új felosztás szerint. Összeállította *Posch József* es. k. ker. biztos, kiadja a kolozsvári keresked. és iparkamara. Kolosv. 1855. a kath. lyc. bet. n8r. 74 l.

— Törvény és közigazg. — *Jogtudományi s Törvénykezési Tár*. Szerkeszti több magyar jogtudományi író hozzájárultával *Tóth Lőrinc*. IV—VI. füzet. Pest, 1855. Hecken. n8. 241—480. l.

Büntető Törvény Magyarázata. Irta *Nyáry Gyula* báró, volt Pest megyei törvényszéki ülnök. II. III. IV. füzet. Pest, 1855. Müller Gyula bizománya. 16r. 147 l.

Útmutatás arra nézve, hogy mikép kelljen azon feleknek, kiknek a magyar-, horvát- és tótországi, a szerbvajdasági s a temesi bánsági földtehermentesítési pénzalapokon igényeik vannak, ezen igényeket érvényesíteni. Kiadatott a magas belügyi ministerium jóváhagyásával. Pest, Heckenast G. tulajd. 1855. n8r. 84 l.

— Orvostud. — Biztos sajátlagos gyógyszer a Keleti Cholera ellen. Ajánlvá *Kirény Kornél* által. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1855. k8r. 32 l.

— Egély. — *Két Egyházi Beszéd a bold. szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról* (Fogarasy Mihály címzetes püspöktől). N. Várad, Tichy Alajos nyomt. 1855. 8r. 43 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

MÉG EGYSZER AZ „ELME“ SZÓRÓL.

TOLDY FERENCHEZ.

Betegeskedésem és egyéb foglalkodásaim miatt csak most olvashattam az U. M. Muzeum azon füzetét, melyben érdemes társunk Hunfalvy Pál az *elme* szót újabb vizsgálat alá vette *).

Őn igen jól tudja, hogy második közlésem e szó felett terjedelmes értekezés volt, melyből csak rövid kivonatot adhatott akkor az Értetítő; de a kivonat és értekezés közt nagy a különbség, mi félreértésre, bal magyarázatra okul szolgálhat, a mi meg is történt. Azért méltán kívánhatom, hogy még egyszer — de utoljára — hozzászóljak a dologhoz: kívánságom magában csekélység, mert az nem több, mint hogy e rövid harmadik közlés a Muzeumban közöltessék, továbbá sziveskedjék tagtársunk magát az értekezést, melyet vele örömet közlök — átoltvasni; s így az öszves szerkezet alapjával megismerkedve arról itélni.

Észrevételeiből én most azt tanultam, hogy a finn és lapp nyelvben *mieti*, *miol*, az eszthben *mele*, *meel* a magyar *elme* szónak megfelelőnek, melyekben az *m* betű áttevés: de bevallja, hogy az által az *elme* szó még nincs elemezve, tehát ez még mindig „incognita quantitas.“

Én erről másképp vagyok meggyőződve, még pedig a finn nyelv alapján, s azért kívánnám értekezésem átvizsgálását, melyben a kiindulási pontok:

a) Az *elme* szónak az *él* gyökre vonása, mely mint „vis motrix“ általában felismert ősvilági hittani műszó.

b) Az *elme* szónak a magyar nyelvben felfakadása *él* gyökből hason uton mint a finn *ilmä*képződött a szellemi *ilma-rin*, *ilma-tar* nevekben. Az öszveállítást én gondosan tettem meg a *ma*, *me* képzők többoldalúságát is megérintve, például a finn *elä-mä* (=élet) Schott szerint is az *él* gyökre vonandó.

Előterjesztéseimből annyi kiviláglik, hogy valamint a finn, úgy a magyar nyelv is — mindenik saját úton járva hason hangzatu és csak *gyökb*ben egyező, de a jelentés árnyéklataiban néha eltérő szókat fejtettek ki; s ez elég az *elme* szó származatjának megállapítására, kivált hogy a finn-lapp *alme*, *elemä*, *olom*, *ulym*, *alm*, *albme*, *pälimä* (=félelem) *kulomo*, *kuolomo* (=halál), *olle-mä* szókat sem hagytuk vizsgálat nélkül.

c) A phoenik *Él* isten név „vis motrix“ alapértelme, mind bölcséleti, mind nyelvtani úton támogatva lévén — ha mí az arab *elm*, *ilm* szók taglalásába is beléereszkedtünk, azt kettős célból tettük, u.m. azért, mert irodalmi tekintetben a khámo-phoenik törzsöt illeti az elsőség, továbbá azért, hogy ez irányban is újabb vizsgálatokra töressék fel az út.

*) L. az Új M. Muzeum 1853. II. köt 9—11. II.

Maga bevallja tagtársunk, hogy az ellen, miszerint Babylon és Elám föld lakói *Él* tisztelői voltak, nincs semmi ellenvetése; bevallja azt is, hogy az arab *Allah* attól el nem választható; de hogy ez istennek *Eli*, s *Elim* tudós papkastja lett volna, azt szerinte bizonyosan nem tudjuk.

Mi elég történelmi bizonyosságnak véljük (mert a phoenik irodalom in naufragio temporis kiveszett), hogy Mózes (Genes. X. 22.) Elám földet s népet emleget: tudva van az is, hogy *Éli* utolsó főpap volt az Áron-nemzetségből, a mi csak oly szóképzés, mint moábi=moábita, jisraeli=izraelita, *elami*=elamita. Lukács (acta apostol. XIII. 8.) nyilván írja „obsistebat autem eis *Elymas* idest magus“ s Bochart erre jegyzi meg, hogy Erpén arab Pentateuchusában is *alm*, vagy *alim* = magus.

Hogy a phoenikek Elám földi telepeket ültettek át Siciliába is, ez Bochart idézvényeiből világos (Geogr. Sacra. 570. l.), Byzanti István is régi kútfők után említ *Elim* királyt Tyrrhen földön, mely hogy assyro-phoenik befolyás alatt állott egykor, és sokáig, azt az ott kiásott emlékművek után indokoltuk a Kham törzsűek kígyóirtószertéről szóló kézirat munkánkban, melyet szinte örömet közlünk tagtársunkkal; de különben is a pun emlék-feliratok gyűjteményei Italiában, Sardiniában, Siciliában s a határos tengerparti földeken e tény mellett hatalmasan szólnak.

d) Ha az arab *elm* eredeti értelme jegy, jegyzés, akkor is az írást tudó *El* papjaira kell visszagondolnunk, kik az írásjegyeket Nyugati-Elő-Ázsiában elsők hozták forgásba; vagy történetesség-e az is, hogy *elm* hason betűjegyekkel íratik a Genesisben mint földirati és nemzeti név, mely más oréthai vocalisációkkal Elamnak olvastatik ma, de *Elm*nek is olvasható, mert a masorethai interpunctatiók Krisztus után az első században jöttek létre; azelőtt, kivált a patriarchális időszakban milyen volt a kimondás, ma már épen nem tudhatjuk. Tudva van az is, hogy sokkal később még Néró is *mágus* bölceket kerestetett Arábiában, s igen hihető, hogy Babylonia őslakói a syro-nabáthok később Arábiában meghonosulva terjeszték ott el az *Él* isten tiszteletét, kiknek az arab történetekben nagy szerep jutott (l. Quatreméret. Journ. Asiat. Tom. XV. 1835. 107, 227, 240. l. Rommel jegyzeteit Laborde arabiai utazására Götting. Gelehrte Anz. 1834. 32. Stück) s *Eliphas* themáni földön ott mint Jób bölcselő társa említetik Jób könyvében. Mózes szerint *Aram*, *Elam*, *Aschur* Sem fiai voltak, tehát vér- és nyelvrokonságnak kellett a syro-aramok s Elám maradékai közt létezni, s feltűnő, hogy későbbi arab írók a régi hagyományok nyomában öszvehangzólag épen azt állítják a nabáthokról, a mit Raske az Elám föld lakóiról is, hogy az írás és tudomány alkotói voltak. Hogy a syro-nabáthok sok szóval gazdagíták az arab nyelvet, azt Tuch is állítja Casirira s Larsovera hivatkozva, és nehezen tévedünk, ha állítjuk, hogy a syro-aram s arab nyelv közti régi viszonyok hasonlóak voltak a latiumi (=latin) s magna

graeeciai (=görög) nyelvviszonyokhoz, az „inpraegnatio“ vagyis kölesönözlet mindenikben kézzel tapogatható. Az „Abad Elohi“ (=isten vagy is Él szolgálja) s más pharán völgyi feliratokat Beer egyenesen nabáthoknak, Tuch araboknak tulajdonítja, de mindenik vélemény ki egyeztethető az által, hogy mikor e feliratok készültek (a legrégibb Tuch szerint Kr. előtt a harmadik századból való, a nagyobb rész Krisztus utáni) a nabáthok már arabizálva voltak (arabi inarabati, másképp *mustarabha*, l. Hottingert *Historia Orientalis*. Tiguri, 1666. 6. l.). Ez arab földi nabáthok még Tyrus virágzása idejében nagy hatalommal bírtak, a kereskedelem által meggazdagodtak, kiknek a felirati Baaltisztelet is tulajdonítható, magokkal hozván azt mint az Él tiszteletét Arabiából.

e) A régi nyelvfordulatokra az újabb nyelvek állásából bajos következtetni, a következtetés inkább helyt áll, hogy az arab *elm*, *ilm* Elám földön fakadt fel, hol magusok, az Él isten papi kastja, kezelte a hittani s az azzal akkor még szorosan egybekapcsolt világi tudományokat, mint ez *Bab-Él* vagy Babylonia s Chaldaea földekről tudva van. Nem én, hanem Raske tanítja, hogy *Elam*, *Elyma*, *Elymais* nevek az Elohimből *ah* helyraggal keletkeztek (l. Die älteste Hebr. Zeitrechnung 52. l. Mohnike által németül kiadva); nem én, hanem Raske tanítja, hogy *Kashdim-ah* = Chaldaea. Ha ő, ha Bochart csalatkoztak — a mit nehéz elhinni — úgy természetes, hogy én is csalatkoztam; de látom, hogy más tekintélyes orientalisták is (Wiener, Gesenius, Bohlen stb.) Chaldaea nevét a Khashdimhoz kötik, s az is igen természetes, hogy az *Elám* vagy *Elm* név származatja korán feledve lett, s így az *m* betű gyökbetűnek vétetve ragadt meg az arab nyelvben, aminthogy Bochart nem is feledé az *m* betűt az Elám névben gyökbetűnek feljegyezni (570. l.) s nem feledé az elámiták s khuristániak (=Khusch föld) szomszédságáról a földirők helyeit közölni (71. l.). A Judaea (Jehud), *Idumea* (Édom) nevek is csak így keletkezhettek, tekintsük bár Raskéval az *ah*-t helyragnak, vagy Geseniussal a kétneműség képzőjének, mely mint masculinum népet, mint foemininum várost, tartományt jelentett a héber nyelv geniusza szerint (l. Somossy Zsidó Grammat. Gesenius után 153. l.).

f) Szólottunk értékezésünkben az édeni életfáról is, gyanításainkat előadva, hogy az *éts ha chajim* a jehovisták által szurattott be a szövegbe az *éts ha Él* helyett, melyet az elohisták használtak, mert tudva van, hogy a jehovisták később az Él tisztelőit üldözték, magát a nevet is mint az Él szobraikt kicsúfolták.

g) Ha a finn-lapp-esth *mieli*, *miol*, *mele*, *meel* szókban az *m* betű áttétel, akkor a finn *él* (=vív, Castrennél *elän*, *jil*, Schottnál *él*, honnan *elä-ma* = élet) s a szinte finn *il* (=fény, világosság) gyökre lehet támaszkodni, melyekről terjedelmesen szoltunk az értekezésben.

Az esetleges szóhasonlatosságokról pedig nyilván oda nyilatkozunk, hogy azok nyelvészeti kérdésekben nem eldöntő momentumok, de

az már nem ok nélküli jelenet, ha hason idomú szók jelentésben távolabb-ról vagy közelebből némileg öszvetartanak, mert az által a hitelesség növekszik, hogy az ily szók bizonyos esetekben. ha más egyéb körülmények is léteznek, egy közös törzsre vonandók. Az arab *elm*, *ilm* s a magyar elme más viszonyban állnak egymáshoz, mint a Hunfalvy úr által felhozott *bacca* (baka), *laque* (lak), *hüthen* (hüteni) szók.

h) Távol van, s mindig távol volt tőlünk az a gondolat, hogy mi a khám vagy phoenik törzsüek nyelvét egy osztályba hozzuk a magyarral, de számos hittani műszók közössége, melyről szót tettünk, mégis a buvárt további vizsgálatra kényszerít. Így például Hunfalvy úr épen ez alkalommal szóba hozta a finn *aisti* s magyar *ész* szót, melyről mi még 1839. az akad. nagy szótár számára beadtuk véleményünket a megbizásnál fogva. Felhoztuk e közleményben a votyák *viss* (= der Verstand. Erdmann's Reise 2. Th. 203. l.), a zend *usz* (= intelligentia), török *ausz* (= intellectus), az újperzsa *husch* (honnan *huschiz* = eszes, mentis compos, sibi cavens, intelligens, prudens, *usz*-nak is írva az audi sultán nagy szótárában), a kurd *hesz* (honnan *hesiara*, Garzoniban hitelesben *ehhsia* = eszes, vigyázó) szóidomokat, útalva Meninszkire is, ki szerint törökül *es-berlemek* = memoriter discere, *es-berm* = memoriter.

Később olvastuk Castrén értekezését Jumaláról, melyben a jeni-zéi osztyák *es*-t ég és isten értelemben említi; ez hihetőleg a votyák *viss*, mely a Katalin alatt készült orosz öszve hasonlító szótárban *ess*, *esch*, *öss*, *ösch*, *ess*, *esch* (Arndt 374. l.). Klaprothban *ösh*, *eis*, *es*, *etsch*, *ös* idomokban adatik a sziberiai nyelvágazatokban (Asia P. 147. l.). Gyarmathiban votyául *usz*, cseremisziul *us* (Affin. 202—297. l.), Schottban finnül *haisu* = geruch, kalmukul, turkul *isz* = dunst, geruch, hauch, geist, verstand, ozmánul *usz* = geist, *esz* = wehen, csuvaszul *usz*, *asz* = verstand (Über das Altaische Sprachengeschlecht 335. l. és Dissertatio de lingua Tschuvassorum 5, 11. lap.). A kérdés most már oda fejlik, vajjon a sanskrit *ag-un* (= coelum) ide kötendő-e? mert az osztyák *es* jobban írva *ész* Castrén szerint ég és isten értelmű névszó. Burnouf szerint az *an* zend és sanskrit képző, tehát tiszta gyök az *asz*, szerinte *hosch* = verstand, tehát az újperzsa *husch* (Comment. sur yaqna 271. l. Röth Die aegypt. Glaubenslehre 620. jegyzetben). Ugyancsak Burnoufban *asu* = Lebensgeist, Seele, spiritus, miből *ra* képzővel *asura*, zendül *ahura* lett, a pársus könyvekben *ascha* = szentség, honnan *aschesching* női izeel neve, egyszersmind az ismeret és tudás geniusza (450, 481. l. i. h. és Röth 622, 639. jegyzetekben). Mind ez közösségre útal, mint a görög *νοῦς* is, melyet Hammer az arab *usz*-ra viszonyított; Beregszásziban *os*, *as* olvasás áll *ész* jelentésben, ki tudtommal első jegyezte fel e keleti szóidomokat; Gösche *aschya*, *aschigat* idomokat közöl a zend nyelvből „sanctus, sanctitate praeditus“ értelemben (De linguae arianae indole 35. l.). A lázok nyelvében *noszi* = Verstand, *noszoni*, Weisheit, s ez a keresztyén vallással mehetett át nyelvökbe a görög *nusz* után, midőn az evangeliumok georgiai, örmény s más nyelvekre átfordítottak. Időnk most nincs tovább fűzni e tárgyat, szándékunk azt Glossariumunkban az *Ész* és *Assia* cikke alatt bővebben tárgyalni. Hunfalvy szerint az *észnek* származéka az *esme*, per analogiam mi is állíthatjuk, hogy az *él*-nek származéka az *elme*, s midőn megengedi, hogy az *ész* gyök egykor mint ige is létezett a magyar nyelvben, az elme szó származatja is az által és együtt elannyira tisztába van hozva, hogy nézetünk szerint arról többé vitatkozni sem szükség.

KÁLLAY FERENC.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

OCTOBER, 1855.

X. FÜZ.

KAZINCZY FERENC LEVÉLTÁRCÁJÁBÓL.

KÖZLI

KAZINCZY GÁBOR.

Második fogás *).

(Kazinczy Ferenc levelei nem csak mint legszebb példányai az epistolographiának; nem csak mint adalékok az ő s levelezői életéhez, nézeteik, működéseik, jellemökhöz: hanem úgy is nagy figyelmet érdemelnek, mint az irodalom, nyelv és kor gondolkodása történetéhez. Az én kedves barátom, a tisztelt közlő, évek óta kegyeletes buzgósággal s költségeskedéssel szerezte s szerzi össze, legnagyobb részt eredetiben, részben másolatilag, Kazinczy Ferenc kézirati dolgozásait, jegyzéseit, levelezéseit; s közel van az idő, midőn legnagyobb nyelvreformátorunknak, jelenkori irodalmunk státorának, legclassicaibb prózáirónk s legszellemdúsabb költőnknek özsves eredeti munkái s levelei — mely utóbbiakkal, különösen, büszkén mérkőzhetünk a levélbeli világ-irodalommal — kiadásával meg fogja a mívelt magyar közönsé-

*) L. az Első Fogást az Új M. M. 1853-ki folyama I. köt. 492. sk. II. Új M. Muz. X. Füz.

get kínálhatni. Kérésemre, előízletül s érdekes epizódul *Bölöni Farkas Sándor* szellemi életéből, az „Éjszakamerikai Utazás“ koszorús szerzőéből, ki méltán bírta egykor a magyar közönség kedvezéseit, s kiről még is oly keveset tudunk, közli most e kisdéd levelezést. *Toldy Ferenc*).

I. Bölöni Farkas Sándornak Kazinczy Ferenc.

Széphalom, aug. 29-d. 1815.

Nagy érdemű barátom, A mi Döbrenteink közlé velem hozzá írt levelednek engem illető sorait. Nem mivel személyemet szereted, hanem mivel igyekezeteim miatt szereted személyemet, és mivel az, a mit ez a megbecsülhetetlen és kivált Erdélyre képzelhetetlenül sokat ható barátunk Déciuszodról és Juniuszodról ír, s továbbá mivel kiírt soraid egy igen szép, nem csak érzésű, hanem izlésű embert és írórt is festenek: imhol vagyok azt mondani néked, hogy ismeretségednek kimondhatatlanul örvendek, és hogy veled barátim előtt kevélykedni fogok. Te tehát, szívesen becsült ifjú, érted, a mit oly sok jó fej nem ért a sok tudatlanok közt, hogy nyelvünk mit fog nyerni az én bátorságom által. Ezek nevetnek. Azt nekik szabadon hagyom. Ezek kárhoztatnak, bántanak. Légyen meg az az öröme is. Énelöttem is voltak nyelvrontók, s a mostani kor, mely míveiket sem tudja, annyival inkább nem azt, a mit ők mertek, csodálkozva nézi, hogy ez az én merésem nem újmerés. Ossziánom végében néhány nem ismert régi szót fognak találni, mely új volt egykor, s mivel már régi, ha tiszteleteket nem nyeri is meg, legalább őket elnémitja. Bár a helyett, hogy nevetnek, a minél könnyebb nines, olvasnák meg Horátzot, a ki épen úgy rontá a Róma nyelvét mint a miénket én, hogy azt emelhesse — s közötté és közötttem csak az a különbség, hogy én egy szegény és még míveletlen nyelvben merem ezt, ő pedig ezt a nagyírók' nyelvrontásaik által már megállapított deák nyelvben merte. A mit a természet (nyelv ideálja) s a szépnek örök remekjei (a régi és új nemzetek classicusai) javallnak, az nem lehet hamis, akármit beszélnek ezek. Ne azért hidd ezt, mert én mondom, hanem azért, mert a Dayka és Báróczy életekben

én megmutattam. Olvasd meg azt nagy gonddal, és hirdesd az evangéliomot, ha érte keresztre vonnak is. Én most mutatom meg egy puristának, prof. Beregszászinak, mely járatlan ő a mi nyelvünkben. Figyelmessé teszek ezen munkám iránt; az neked kedves jelenés lesz. — Éljen szerencsésen, s szeress továbbá is. Ne csüggedj el s kövess el mindent, hogy sorsod megkönnyüljön.

K. F.

II. Kazinczynak Bölöni.

Kolozsvár, octob. 12-d. 1815.

Octóber 8-dikán vettem az Úr levelét s octóber 8-kán kezdődött életemnek egy fényes időszaka. Nem egyszer kértem ez nap magamtól: ha nem álmodom-e? s pulszom tapasztottam mint Trenck, ha nem részegekedtem-e el lelkem e számtalanszor vágyott meglepés örömeiben? — Én a T. Úrnak számtalanszor kezdtem levelet írni, s mindig elreszkettem a rendeket, egy csodálatos szemérem mindig megölte hevem, s most, hogy Döbrentei barátom ezt a meglepést tette velem, elnémultam a vágyott, a reszketett örömen. Ha ő figyelt volna rám, mikor általadta a kedves levelet, látta volna, mint melegekedem el, mint habozok, mint reszket a bámulás bennem. Minden szó, minden sor szikrát pattantott lelkembe s csak elsohajtani tudtam magam a teremőnek ennyi kegyéért, ki imádságokkal körülvelt thrónjából letekinte rám s életem elszontyolódásait e meglepéssel pótlá ki.

Hogy a Tekintetes Úr levelére méltatlannak nem tartott, valamint ezt, úgy egész életem is Döbrenteinek köszönöm. Vele engem egy különös történet hozott össze, s hakiszen is, feltaláltam benne, a mit egész életemben kerestem, a tiszta szívet s azt a lelket, mely a teremő elementjei között a sympathiát ölelte ki. Ő ismertete meg előbb a T. Úr individualitásával. Előbbi napjaim setétbe süllyedtek különös környülményim miatt. Falak közt, az unitarium collégiumba nevekedve, elzárva a nagy világtól s szebb tónjától, ismeretlenül a könyvekkel — az egy Schilleren kívül — el voltam vágva attól, hogy destinációmnak hódoljak. Itt csak ideálokkal electrisáltam magam, s ezekbe ábrándoztam egy Johanna

d'Arc-ját a magyar nyelvnek, ki érezze hol állunk s mi által kellene emelődnünk. A T. Ur Daykája kezembe akadt, s lebuktam a megjelent reformátor előtt, mint az Ázsia égő homokján bujdosó lebukik az idvezítő reliquiái előtt. Megismerszett a lélek benne, mint a mívészé Apolljában. Tudja Döbrentei, hányszor nem kívántam géniuszt a jó ügyet felfogottnak, mely védje az elcsüggedéstől s mélyen lelkébe súgja a forró idvezletet. Kicsiny körömben — mint a reggeli har-matcsepp a földet övedző Oceán mellett visszatükrözi a teremő képét — felhálálkodtam a menyieihez, s átkoztam a setét felhős mocsárt, mely el sem fogadja a nap ragyogását s vissza sem tükrözi. — Örökre átkozott legyen a Kanka, Bartholomaeidesek s Somogyi hamva, égő betűkkel sujtsa az idvezítő homlokokhoz az elkárhozás sententiáját, s a magyar nyelvre süttött gyalázatos bélyeg különböztesse ki az elkárhozottak közül. Ezerszer forrott bennem a vér, még a magyar historiát végig hallgattam; égett a köny szememben, mikor borongani láttam egünket, s most, mikor ennyi vérözön közt megmaradt nyelvünk, egy dominus Kanka jóvoltából égessük meg magunkat, s szülessünk tót phoenixxé; egy gewisserTakács, Somogyi buzgólkodó hazafiúságáért térjünk vissza a Tinódi Sebestyén korába; elég gazdag nyelvünk, elég bővek ideáink, hogy az Úr Jézus állatját, személyét dissertáljuk, kapadóciai Sz. Jánost commentáljuk, s a classicusokat örökké csak phrasisekben rágjuk, mint a molyok! —! — Ó hozd vissza ezeknek a középidőt, magyaroknak istene, kik a nyelvet vissza akarják taszítani emelkedéséből, hogy az istenség-től elzárhassák az utat; hozd el korokot, hogy az eredeti magyar megöszült bibliai stíllel harsogtassák a Sion kőfalait! — Te pedig, nagy érdemű férfiú, kiérsz hol vagyunk s hol kellene lennünk, hogy a valót s dicsőt honosítsuk, ki elmelegülsz a classicusok szép lelkétől s égsz elérni, hogy a Hel-lász, Teutonia, s Albion ragyogásából mi is osztozzunk, érezd dicső ügyed nagyságát, s légy elég büszke, rájuk nem pillantani. Mondd a Messziás ama szavait nekik: *Uram bocsásd meg az ő vétkeket, mert nem tudják mit cselekesznek*, s csendes lesz lelked. Hányd által a néma köveket fejedén, mint Aeakus, s új nép emelkedik hátad megett.

Ohajtva várom a Beregszászi kimutatott botlásait. — Ossziánt, Rumyt, a Muzeumot ma kapám; mivel Brassóból — a magyar s literaturai világ széléről — a katonai nevelő-házból most érkeztem, Kolozsvárra.

Köszönöm a T. Úr részvétét sorsomon! Való, hogy ennek emléke mindig elkésérít. Engem a sors katonafiúvá szült! — S nem igaz jussal kérdezhetném-e Don Carlósszal: Miért épen engem milliók közül? — Mélyen érzem, mit térszen nem szabadnak lenni; ez egy olyan akadály, mely visszalök egemből, s lábaim eleibe törve veti plánjaim. Minden kinézés el van zárva; nem próbálhatok; mert unitarius, mert székely-conscriptus s pénzetlen vagyok. Környülményeim a Múzsára nézve lélekölők.

Tek. Úr... barátom... légyen egy ismeretlennek ismerője, adjon nekem is egy helyet szívében, tartsa meg azt a büszke nevet, azt a tónt nekem is, melylyel előbb hozzám szóla. Énigyekezni fogom ismeretségét becsülni, s mikor kevélykedni akarok s mikor hizelkedő álmak közé ringatom magam, arra emlékezem, hogy engem *Kazinczy* ismer. A tógát most vetkeztem le, s most jöttem ki a collegiumból a honi törvényeket hallgatni. Szállásom vagyon Kolozsvárt Farkas-utcában egy Christoph nevű németnél, az új játékszín s a gubernium között. Nyughatatlan leszek még a Tek. Úr válaszát kapom. —

F. S,

III. Bölöninek Kazinczy.

Széphalom, octob. 22-d. 1815.

Én is nyomban felelek leveledre, kedves barátom, és úgy felelek, mint ha sok évek oltá ismernénk egymást; azzal az ömledezéssel, azzal a bizodalommal. Ne látasd leveleimet azokkal, a kik az ősz hajút ezen maga-elfeledéséért kevélyen mosolyganák; nekik képzeletek sincs arról, a mi minket egymás felé vonsz, a mi minket egymással ennyire szerettet.

Tekints vissza azon időre, a melyben én nemzetünk írói közt felléptem, s látni fogod, mi volt akkor a nyelv, és mi most, nekem nem épen kis tekintetű fáradozásaim után és által. Elsiketültem minden lárma iránt, nem gondoltam sem-

mi bántásokkal, s mentem a merre istenem vitt. A mint Helmecki mondá írásaim iránt kiadott jelentésében, felette rendes, hogy még a jobbak közül is nem kevesen — sokan — sőt nagyobb részben — azt hiszik, hogy kezdetemkor jobban irtam magyarul mint most, sőt hogy most rosszúl, akkor jól. Hadd mondják! ki kérdi azt őtőlök? — Alig lévén előlemnőm, s mindenfelé nekem kellvén törnöm az útát, én az originálok írásában elmaradtam, kivált hogy életemnek 2387 napját tinta és minden író szer nélkül töltöttem el, s annakelötte egy igen kedves, de igen terhes hivatal, azolta pedig sok viszontagság időmnek nagy részét elemésztette. Oztán én úgy hittem (a mint ezt Báróczyról mondám a B. életében) hogy több hasznót fogok nyújthatni, ha középszerű originálok helyett nagy gondnal készített fordításokban classica szépségű darabokat dolgozandók. — A nyelv már most nem az, a mi 40 esztendő előtt völt; törve az út, a hercyniai erdő ki van irtva; nektek ifjabbaknak nem kell többé irtanotok, ti tenyészthetitek a virágokat. A te ajakidat, szeretetre méltó ifjú barátom, isten illette meg, nyelved gyönyörű, képzeleted lángol, csapdos, repked; állj munkának, adj eredeti darabokat. Fordításokra ne ereszkedjél, legalább ne soha másképen, mint merő gyakorlásul, a mit Cicero is tett; abba nem fogod hagyhatni s örökké fordító maradsz, mint Báróczy és én, a ki egy kisded csomócska versezetnél semmit nem mondhatok tulajdon teremtesemnek. De midőn erre kérlek, arra is intellek egyszersmind, hogy origináljaidat ki ne add, vagy ne neved alatt. Később árthatnának fényednek. S a mit kieresztesz, nonum prematur in annum, s értsd iránta azoknak ítéletét, a kiket becsülsz. — Egy-két darabodra reá ütheted bélyegedet, hogy nevedet ismerje a hon. Kedves dolog digito monstrarier, kivált ifjú embernek; mert az öreg azt a viszketegét is elvesztette. Én ugyan, ha semmi darabomat nem eresztem ki bélyeg nélkül, azt nem a hír szomja miatt cselekszem, hanem azért, mert gyűlölöm az anonymitást.

Tudsz-e te görögül? Fiatal vagy, s ha akarod, ha tudod mint kell hozzá látni, Homért és Xenophont fél esztendei tanulás által széltében fogod olvashatni. Ne

foszd meg magadat ezen gyönyörtől ; hatalmadban van azt elérni.

Leginkább arra kérlek, hogy ne olvass sokat. Keveset, de jót, s azt a keveset szünet nélkül, s igen nagy gonddal. Ne soha a közészerű írók firkálásaikat! A ki Kotzebüet örömmel olvasta, az örökre el van veszve. Goethével ismerkedjél meg, és Goethével, és ismét meg ismét Goethével. Az én bálványom mindenben ő. S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A többinek félve higgy, Goethének, kiben görög lélek lakik, vaktában. Virít rajta minden ; ő öszveköté a férjfiúi érot és az ifjúkor szépségét.

Munkáimnak, melyeknek számokat Trattner úr kilenczre szorította, most nyomtattatik 7-dik kötete, mely második Ossziánban. E héten kaptam meg azelsőbb íveit és a másodikból azokat, a melyeket a betüarakó elkészíte. A megígért 9 kötetből már csak egy van nyomtatlan. Tr. úr most a Klopstock Messziádját várja tőlem. A mi olvasóink azon oly kevésé fognak kapni, mint Ossziánon, melynek előbeszédében kénytelen valék megszólalni, nem hogy magamat mentsem, hanem hogy jobb fejeinket figyelemre gyúlaszszam, s éreztessenem velek, hogy annak a ki magát becsüli, nem kell függeni másoknak ítéletétől, legalább nem a sokakétól, hanem a jókétól. Satis est equitem mihi plaudere. Ezt mondá Arbuscula egykor a római játékszínén.

Horátnak itt előhozott sora *Töviseimre s Virágaimra* emlékeztet, hol e sort egy nekem nem egy tekintetből igen kedves epigrammá dolgoztam. Ismered-e té ezt a kisded munkámat? Ha nem, kérjed a mi Döbrenteinket, hogy láttassa veled. Én a magam dolgozásaimat nem szoktam isteni mívének vagy tartani vagy hirdetni: de minekutána barátom vagy, illő, hogy mind azt ismerd, a mi barátodnak tollából folya. Irtam én holmit, a mit mások szépnek néznek, s magam annak már nem nézek, s bizonyos tekintetben így nézem episztoláimat is, melyekről Berzsényi azt hiszi, hogy a magyar literaturának azok a legszebb virágai. Ellenben epigrammjaimat, melyek felől a szegény Szacsvai egy nyomtatatlan recensiójában az Erd. Muzeum' első füzetének, azt mondá, hogy ha oly verseket volna kénytelen olvasni, bánná

hogy olvasni megtanúlt, valamikor kezembe akadnak, oly örömmel olvasom, mint ha más írta volna. Ezt nem rettegem kimondani, mert én itt is, mint mindenütt máshol, inkább akarok vétkesnek találtatni, mint hamisnak. A hiúság, a gög, a pöffedtség felette nevetséges gyengeség, kivált midőn el akar rejtezni, s oly setén rejt el magát, hogy minden lépten kilátszik: a hamisság nem nevetséget, hanem utálatot, borzadást és retteget érdemlő, nem gyengeség, hanem vétek, s a világ bölcsei által annyira csudált szerénység, igen jól tudjuk, mit ér.

Az Erd. Muzeum' 3. füzetét e napokban kaptam Pestről egy jó rakás igen nagy becsű könyvekkel, nevezetesen Wielandnak barátjaihoz írt leveleivel, melyek ez idén Bécsben jöttek ki. Minthogy ezeknek olvasása s az Osszián íveinek végig tekintése egészen elfoglalta időmet, e füzetet általküldém Szemerének, ki most Lasztócon mulat. De mégis igen sietve megolvastam azt, a mit ott Döbrenteink s prof. Zsombori úr mondanak a nyelv dolgában. Rendes dolog, hogy Zs. a tudományokban a voksok többsége által akar holmit meghatároztatni, holott ezer tapasztalásokból tanulhatta volna meg, a mit már Cartesius is mond, hogy többnyire az nem való, a mit a nép tart valónak. S Tudós-Társaság kell? — Óvjon tőleminket azégnek minden hatalmassága! — De nem! visszavonom szavamat. Akarom hogy legyen. S tegyük fejévé annak a tiszteletes Arankát, s tagjává prof. Zsomborit, majd meglátjuk mi lesz a társaságból — való Bábeltornya építése!

Édes barátom, a Te sorsod nekem nagyon szívemen fekszik. Ezer meg ezer katona van, a ki szeret az lenni, s ezek közt vannak olyanok is, mint az én Csehym volt. Innen nem következik, hogy e nemét az életnek neked is kell szerethetned, s igazad van abban, hogy magadat valami egyébre nézed születettnék mint a mangalléta forgatására. Légy rajta, hogy barátokat szerezhess, a kik könnyíthetnek rajtad. — Azt hiszed, hogy a Jézus Krisztus istenségének nemhivése cselekszi, hogy nem boldogulhatsz. Én apostolnak nem születtem, s senkinek sem fogom tanácsolni, hogy vallását változtassa — az olyan gyanúba hoz bennünket, barátinkat rokoninkat elidegeníti, velünk azt vallatja a mit tagad a belső

érzés: az pedig magát-becsülő emberhez nem igen illik, — csakhogy az ember a társasági életben minden lépten kénytelennek látja magát arra, hogy azt tegye, s az emberek egymás közt titkos egyezésre léptek, hogy azt nem veszik tettecsnek, hanem egy bohó kénytelenség munkájának (ilyen az „alazatos szolgálja“ stb.) — De engedd mondanom, hogy ha istenné lett istent tudok hinni, tudok született emberistent is, s nekem legalább nincsen alkalmatlanságomra, hogy Calvin János kedves atyámnak hív fia vagyok — noha épen ez miatt 1791. egy igen kedves hivatalomtól estem el (II-dik Leopold nem akarta hogy pápista iskolák nem-pápista igazgatótól függenek). De az sem volna alkalmatlanságomra, ha szüleim pápisták voltak volna, s abban voltam volna nevelve. Azon szabadságot, hogy pénteken és szombaton húst ehetem, vasárnap misére nem kell járnom, s megbetegedvén, nem vagyok kénytelen papot hívni, igen drágám vásárlom meg; ez életben zárva élöttem az út előmenní, a más világ ajtaján pedig Sz. Péter be nem bocsát. S szóljunk igazat: mi különbség van a keresztyén secták között? Én ugyan nagyot köztök nem látok. A protestáns azzal dicsekszik, hogy az ő felekezete az „examen“ religiója, a pápistáé pedig az „obsequiumé.“ Megfelel-e annak a mit mond? Nem engedelmesség vallása-e a protestáns vallás is inkább, mint a vizsgálatoké? — Az én feleségem pápista, s minthogy a törvény úgy kívánja, hogy leányaim is azok legyenek, én tavaly magam vittem a 7 esztős leányomat a bérnáló püspök környébe. — De a mint mondtam, vallást cserélni nem könnyű, sok bolondot ellenségünké tennénk, pedig a bolondok el nem tűrik, hogy velek nagyon sokat nem gondolunk. Azonban Winckelmann azt a lépést is becsületének csonkítása nélkül tette. Azt mondja Clavigónak Carlosz, hogy a rendkívül való ember kötelességei a közönséges ember kötelességeitől“ stb. stb. — Engedj meg szabadságomnak, édes barátom, s higgy mindent a mit akarsz, csak azt ne hidd, hogy engemet a Jehova missionáriusságra teremtett. A világ úgy is azt hiszi, hogy én protestáns vagyok a Pierre Bayle protestántságának értelmében, a ki csak annyiban vala az, a meny-nyiben minden vallás ellen általában protestált.

Leveledben egy erdélyi szót lelek, melynek értelmét kérem tőled: — „életem elszontyolódásait.“ — Nem tudod magad szavad-e ez, és mit teszen? — Éljen szerencsésen, és érezd, hogy nagyon szeretlek.

IV. Kazinczynak Bölöni.

Kolozsvár, nov. 6-d. 1815.

Tisztelt barátom,

Sohajtok leveledre s elnémúlok, mint mikor az élet nehéz csapkodásai közt elcsüggedtnek meglegegy a mennyei, inségeit, s általteszi egébe, s ő elnémulva áll a menny s az égiek meglátásakor. Álmaim, ábrándozásaim kezdenek valóká lenni; nem sírok már többé, hogy ezelőtt 2000-rel nem születtem Graeciában, vagy ezután századokkal. Én még csak nálad nélkül voltam, hogy égről, földről elfeledve, érezzem, hogy élek s istenem imádjam! Megenged az úr, hogy a gyermek ily tónnal szól az ősz hajúhoz; mindig irigylettem Döbrenteitől, miker ő az úrhoz a mennyei sympathia Te-jével írt; oh hagyd magoknak álmokba a kik ezt kacagják s nem akarják érezni, micsoda gyönyört hagyott meg ebben a teremő a paradicsomból! Ne kárhoztasd kicsapongásom, ne íteld a rhetorika regulái szerént szavaim; emlékezz, mit mond Shakspeare az indulatokról. Engedd, hogy kérdjem a mennyeitől, ha a megidvezült órájában van-e annyi öröm, a mennyit leveled ada nekem? Úgy írok én is neked „mintha sok évek óta ismernénk egymást“. Leveleid kincsek nekem, mint a szent-városból hozott vándornak az idvezítő reliquiája. Mint Heloizt a litániák olvasása alatt az Abeilárd képe lepte meg, kenyérstudiumaim tanulása alatt rendeidre gondolok.

Intéseid mindennapi reguláim lesznek. Görögül még nem tudok s épen az idén akarék tanulni, ha Döbrentei az anglust tanulni Wesselényivel s gr. Gyulaival való jó alkalmat nem ajánlotta volna. Már az anglushoz hozzá fogtam, s most több felé nem osztom magam.

Goethének néhány darabjait olvastam; de nem tudom, én nem érek-e még oda, hogy őt megértsem, én nem találom meg azt benne, a mit a németek oly igen magasztalnak épen

Schiller s mások felett. Én a Mad. Staëlitéleténél állok Goethe iránt: hogy ő olyan, mint egy igen pompás görög statua, melyen minden vonás a legfáinabbúl van eltalálva; de mégis csak — kő. Szeretem ugyan némely darabjait, mint Clavigót, Egmontot, Werthert, Hermant s verseinek több darabjait; de előttem Schiller mellett ő hideg genie. Azért-e, hogy nekem a történet Schillert játszotta előbb kezembe? én csak őt imádom, az én istenemet s a poéták istentagadóját. Mikor én az ő Künstlerét, Carloszát s Moorját elolvasom, oly kevélyen nézek ad poetas minorum gentium, mint a nap a több planetákra. Az ő lelke és a természet egyek, prózai írásai a lélek originál editiója, előttem benne végződik az emberek és angyalok közötti lánc. — Fordító nem akarok lenni, ám-bár látom, hogy a fordítások épen most sokat tehetnének, legyen az, a kit arra szánt az ég. Örvendek, hogy gyermekkoromban a játékszinre beadott darabjaimra nem tettem nevem. Én a drámára érzem destinációm s annak adtam sadom életem, abba teszek a mit tehetek, ha környülményim engedik. Az eddig tett próbáim a drámában kicsapongások, Schillernek és a természetnek félreértése, Moor Károlynak erős reminiscentiája s egy csodás ambitio — hogy addig nem nyugszom, míg Moorhoz hasonlót nem írok — Abenteuerlicht teremtetek velem, s Döbrenteinek köszönöm, hogy vagy egy ilyennek kiadásával el nem hirtelenkedtem magam. De a mit leginkább kívánnék célomra olvasni, Lessing Dramaturgiáját, két esztendei fáradozásaim után sem kaphattam még meg Kolozsvárt.

Shakspearnak minden munkáit most hozattam meg. Most neki élek egészen, éjjeleim neki vannak szentelve; mert a nappalt heterogena bajaim, az élet s élelem, ellopják tőlem. Ó ezzel a kérdéssel sokszor támadom meg magam: Valljon eléred-e valaha, hogy egészen elementedbe élj, s lelked a bajok ne öljék meg? Én Marsnak lekötelezettje vagyok, s tőle behúnyják a Múzsák szemöket. Életemből egy szép részt, mikor az enthusiasmus lángolóbb, az Exercier- s Abrichtungs-Regulamentek olvasásával kellett töltenem, a penna helyett mangalétát forgattam; fáj a lelkem ezért: az alatt a classicussokkal ismerkedhettem volna; már szinte késő azt tennem a

mit akarok vala. Schiller 20 esztendőös korába sokat tett, s én még semmit sem; ó ennek emléke sokszor elkeserít engem.

Töviseid s Virágaid még nem juthattak kezemhez. Döbrenteitől elhordták az övét, Pestről fogom meghozatni. — Ossziánt végig olvasám, s ismét elfogom. Erdélyünkben kárhozatos ő; mert Kazinczy fordította. Ez az exaltatio olyan korban van még a magyaroknál, mint a *Jakobitól* felhozott spanyol *Gongora*, hidegek s unexcentrischek érezni, mit monda Osszián s mit adál Te nekünk vele. Tudod-e, hogy járt az előbb istennek imádott Columb? láncba roppantak lábai, hogy neki kelle az arany honát feltalálni. „Das ist das Loos des Schönen auf der Erde“ azt mondja Schiller, ó de eljön az idő tán nekünk is valaha, mikor a maradék lebukik sírodnál, lelked lehívja a csillagok megűl, háláját rá csókolni. Ne kívánj e népnek hálájára szorúlni, valamint Kölcsy is soha átoknál egyebet ne várjon a Csokonai recensiójáért, ő egy kibélyegzett fog lenni a Csokonaistáktól, s neve olyan lesz életébe, mint egy Jehonomachus Luthernek.

Az „*Elszontyolodom*“ szó, nem a Laune szava. Háromszéken létemben sok olyan szót hallottam, melyek a literatúrában még ismeretlenek. Néhányat feljegyeztem: *elszontyolodni*“ az elkomolyodni s elszomorodni közti ideát teszi ki, ezt: trübsinnig. S ilyenek ezek is: *Ábrándozás*, mely a Schwärmerey ideáját nyomja ki a székeleyknél; *Magát türköztetni*: se abstinere; *ezsdődni*, *sorároggni*, vágyni valami után; *rityolni*, *rútolni*, *probrificare*, deludere; *elélukkenni*, hirtelen eléjelelni sat.

Munkáid fognak-e tovább folytatódni a 9. köteten kívül? Tedd, hogy jöhessenek ki legalább még a nevezetesebbek. Messziást várnám s a Shakspeare Hamletjét; úgy tudom jámbokban van fordítva, még ezt kevesen fogják tudni miért. A jutalomra is vagy 3 jámbokban írt játék van küldve.

Ha még az engem nem ismerő Szemere úr Lasztócon mulat, idvezlésem mondd meg neki. Velem *Titkos Vidéke* őt soha nem feledteti el.

Megengedj vett szabadságaimról, s hitesd el magaddal, hogy örökre becsülni s szeretni fog tisztelő barátod

F. S.

V. *Kazinczynak Bölöni.*

Kolozsvár, febr. 7-d. 1816.

A sír széléről térek meg, édes barátom. Csaknem gondolám eddig, hogy az élet ilyen egy pillanattól függő legyen.

Január. 6-dikán az orrom vére megindult; ez gyakran történt velem eddig is, s azt gondolám, most is csak ideig tart. Hiába vártam elmulását órák múlva is, mind csak tovább, mind csak sebesebben forgott. Segéd után akartam küldeni, de szerencsétlenségemre, senki sem volt szobámban. Így tartott egész estig; érzettem már, hogy gyengülök. Jöttek végre doctorok; hasztalan volt mindenik próbája, mind csak tovább csorgott, lerogytam véremben, s többé fel nem tudtam kelni. — Képzeld, édes barátom, hogy pillantgattam az utolsó óra eleibe; nem vala többé sem nekem, sem a doctoroknak remények a megmaradás felől. Bucsuzódtam, s Tőled is, édes barátom; — itt van, mondtam magamnak, az élet, itt vannak kinézéseid egy sohajtásban elrepülve; ilyen ifjú korodban elszakadsz a szép, a kinézésekkel, a reményekkel teli élettől! — Végre eljött dr. Judenhoffer; ő jeges vízzel s más szerekekkel visszaránta a halál karjából. — Ilyen az élet, édes barátom. Megjövendölé ezt nekem Judenhoffer, midőn vérem folyását panaszolgattam. Mert társaságtalan, szomorgó, bennülő vagyok, ezt monda. — De tehetek-e én róla, ha temperamentem ilyen különös. Én egy idő oltá nem állhatom az életnek ezt a bizarr moralis anarchiáját, ezt az egymást taszigálást, ezt a tolongást. Vagy csalódom, vagy nem így volt ez a Leonidások, Junius Brutus s Paulus Emiliusok idejében. Fájt a lelkem, igen nagyon fájt, édes barátom, ha historiánkat végig tekintem, s e pula, e lesülyedt, e nevezhetlen korban olvasom, hogy „Vége“, s én is itt találom magam. Ezért nem választok honi hisztóriát tárgyamnak; mert elkeseredésem messze vinne. S oztán talán nevekedésem is oka különösségemnek; én, mint a bércre esett fa, vadon nőttem fel. Szébb társaságokba nem volt alkalmam mehetni, az alább-valókba nem mentem, vagy mikor igen, elromolva tértem magamba. Nekem egészen újra kell most magam ne-

velnem s mivelnem, újra kell tanulniom magam a világ tón-jába. Az iskolai absolutus politikus abeciista lett.

Leveledet az ágyban vettem, mert még gyengén vagyok. Epistolácskádnak nem hittem, hogy igazán veszem s hozzám szól, s épen Tőled. Azt gondolám, hogy most is ez s amaz gyönyörbe ringat csalódásom. Jól mondod, édes barátom: Vagy ne, vagy a határig. Ezt mondogatám én is sokszormagammak, s mintsem középszeren ballagó, vagy szenvedhető legyek, inkább örökre alatt maradok. Horátz: Medio tutissimus ibis-e félre értése több magasra néző lelket lecsikart a nagyságról, mint való értelme éldelmet adott. Vagy a célig, vagy fel sem lépem. Imádságom mindennap megteszem az Ikrek Hermájánál.

Három hét olta egészen Goethének élek. Most kezdem bánni, hogy ötet elismertem volt, ő más directiót adhatott volna nekem. Betegségem alatt Wilhelm Meistert olvastam, s milyen jól esék, ebből a kiadásból olvasni, mert ez a Te kezdedbe járt, Gyulai Lajosnak általad szerződött meg. — Meister, nekem nagyon interessans, én is olyan theatrumozó voltam egykor. — S hát meg az a Mignon karaktere, be szelíd, be gyengéd vonásu. Mikor a Heisz mich nicht reden, heisz mich schweigen-hez értem, olyan nagyon megillete, hogy könybe borúlva csak ezt tudám mondani: Be szép! Iphigeniát, Tassót, Egmontot is megint elolvastam. De csakugyan még is gyönyörű az a Tasso, barátom; olyan jól esik nekem, hogy azt nem érti minden, s hogy én értem. Nem cserélném fel magam ebben az órában egy Schellingisttel is. Szeretném, ha valakit ilyenkor megölelhetnék, s mondhatnám neki: Érezd te is örömem, lásd be gyönyörű.

Kosztom most báró Wesselényi Miklósnál van. A férjfiás, szép-lelkű asszony, megértve sorsom, felveve asztalához. Még csak ezt látám, hogy magyarságával büszke legyen. Carlosz barátom lett; mutatá az ő levelébe közlött Vidához írt Gresset-módu szép epistolád. Én még most látám előbb Csereyhez írt epistolád is, nagyon óhajtanám minden munkáidat bírni, de még a *Tövisek s Virágokra* sem tudék szert tenni.

Ungvár-Németi Tóth László kiadott verseit végig olvasók Döbrenteivel; kár hogy ez az ifjú, ha ifjú, elsiette

magát; mire legyen az ember csak szenvedhető, hamar magosabb áll előtte. Én úgy gondolom, hogy a ki ezután ír, Berszenyin felül kell emelkednie, vagy más utat vágni. Szébbet munkáiban nem kapék, mint a Thezisek. Ez a poéta, munkáiban, úgy tetszik, igen kiméletlen; gyakran emleget Téged. — Ölel Téged, édes barátom, a tisztelet ölelésével s a szeretetével

B. F. S.

Köszönöm, édes barátom, hogy pesti jövőendő állapotról gondoskodal; de hát mit is tudnék én ott csinálni, mint idegen? — Úgy gondolom, minél hamarább elválik sorom a guberniumnál gárdába mehetésem felől.

VI. Bölöninek Kazinczy.

Széphalom, febr. 21-d. 1816.

El, el a határig, vagy ne, nagy Merő!

El, el a határig! — ezt kiáltom most érkezett leveled olvasása alatt is. — S te az én kedvenc leányomat, a bájoló Mignont, ismered, te az én imádott nagyasszonyomat, Iphigéniát, azt az istennek szentelt szüzet, azt a nagy hazafiúi leányt, azt a hív gyermeket és testvért, azt a nagy szívvel tűró asszonyt, azt a csalni nem tudó nagy lelket, úgy imádoz mint én! Te, második Tassó, örülsz azon, hogy a mitte értesz, azt más nem érti, s a mit más nem ért, te értesz; azonban még is lángolsz egy valakit lelmi annyi között, a kinek ezt kiálthasd: „Értesz, együtt érted ezt velem; jer, érezzük együtt.“ — Íme, barátom, te vagy az én egyem, én vagyok ez a te egyed. Ezt érzettem én, midőn első levelem hozzád repült, midőn téged azon nagy hézag mellett is, melyet közöttünk a kor teszen, nem úgy tekintelek mint barátomat, a ki engem szeret és a kit én szeretek, hanem mint társamat. Óh, a kik ezt most kevélyen mosolygják, lássák meg mi lésszesz te egykor, csak el, el, a határig! s akkor szóljanak, én csaltam-e meg magamat benned, vagy ők.

Nyugtalanul várom azon pillantást, melyben téged a legnagyobb leánya előtt hazádnak, s hazádnak legnagyobb fia előtt megölelhesselek. S az a pillantás csatoljon bennünket össze örökre Nagyon segélli lelked kifejtözését,

hogy te ennek a nagy asszonynak s az én Carloszomnak s Döbrenteinek, és a mint óhajtom és reméllem, Lajosnak is (gróf Gyulai) társaságában élsz. Nagy karaktert tanúlsz ismerni a két elsőben; Döbrenteiben lelket, fejet, szívet kapsz, s sok tudományt; Lajos lehetetlen, hogy szeretetre igen méltó gyermek ne legyen. Kivánhattál-e jobb iskolát?

Mosolygottam kifakadásodat a moralis anarchia ellen. Én az ellen soha nem tudtam zúgolódni, noha a szépet és rút-tat épen oly élesen érzettem mint te. Ennek oka az, hogy az én philosophiám a Horátzé, mely neveti s gyűlöli a bolondot és gonoszt, de nyugalomban. Te merő Tasso vagy, a mint látszik. Az idő meg fogja törni hajthatatlanságodat : nem jó volna, ha az tartana, de jó, hogy most így van. Mindenek felett arra kérlek, hogy ne manírózd magadat semmiben és senki után, légy az, a minek a természet csinált. De ne is makacskodjál egyéb lenni mint mások. Így az lésszesz, a minek lenned illik.

Az orvostudományhoz nem értek : de szeretném, ha tanácsra vennéd véredet. Szép tónú s lelkes emberek közt mindég kapsz te, kivált az én ifjú, de nagy idolumom által, szabadságot megjeleníteni, csak erővel ne vönd el magad azoktól, a kik bizonyosan érzeni fogják becsedet. Oztán jó volna, ha lovaglanál, jó volna ha szeretnél. Légy görög (athénit értem, nem pétervárit vagy bukaresztit.) Te úgy is unitárius vagy, az olyan egy lépéssel közelébb áll azokhoz, mint a trinitáriusok.

Tóth Lászlónak *Ágrai Eskét*, a felséges *Máriuszt*, némely epigrammjait, némely apológját, két hátulsóbb epistoláit, s szép epithalamiumát, bizony irigyleni lehet. Hogy engem oly sokat tömjénez, pirúlva olvasom. De T. L. még ifjú, s a mit szeret, nagyon szeret. Én ősz vagyok, s ugyan azt teszem, mert lelkem ifjú, s ifjú marad.

DIPLOMATIKAI KUTATÁSOK.

IRTA

G. KEMÉNY JÓZSEF.

V.

Erdélynek némely 1598 és 1599-beli eseményeit felvilágosító hiteles irományok.

Diplomatikai kutatásaimnak előbbeni darabjából hitelesen láthattuk, minő közös alkudozások és feltételek alatt Prágában 1597-ben dec. 11-kén engedtetett át Erdély Báthori Zsigmond által II. Rudolfnak.

Minő módon teljesítettett pedig ezen átadás 1598-nak elején? — azt egykorú történetírónk, és ugyan ezen átadási módban hivatalosan működő Istvánfi Miklós hitelesen s bőven megírta. ¹⁾

Némi felvilágosítást nyújtanak mindazonáltal e tárgy iránt az itt következő, s eddig köztudatra még nem jött hivatalos irományok, melyek itt ily renddel következnek.

I. „*Pragae 20. Jan. 1598. Rudolphi II. Caesaris literae ad Mariam Christiernam Principissam Transylvaniae.*“

„Durchleuchtige, Freundliche, Liebe Muehm, und Fürstin! Ich schicke jetzt meine *Gesandten*, den *Biscoff von Wai-zen*, den *Nadassdy*, und *Doctor Pezzen* wegen der Handlung hinein, davon Ich Ewer Liebden bey dem *Carillia* ²⁾ nechstendes Meldung gethan, und weilen Sy von mir in Bevehl haben, Ewer Liebden alles zu communiciren, was Dieselbe antreffen möchte, so wollen Sy Inen volligen glauben geben, und Sich nach Gelegenheit der Sachen zu dem, was nit allein Unsers löblichen Hauss, sondern auch die ganzen Christenheit notturfft erfordert, bevegen lassen. Und Ich bin Ewer

¹⁾ Lásd ezen kívül: Wolf. Bethlen Tom. IV. Lib. IX. — Katona Tom. XXVII. — Pray Hist. R. H. Tom. III.

²⁾ *Carillia Alfons*, Báthori Zsigmond alatt Erdélynek országos dolgaiban, s eseményeiben nagy befolyású jezsuita.

Liebden mit vetterlichen Willen jeder Zeit ganz woll zuge-
than. Prag dem 20 Januarij Anno 98. Rudolph. m p. ¹⁾

II. „*Pragae 31 Jan. 1598. Rudolphi II. literae ad Principem Transylvaniae Sigismundum Báthori.*“

„*Rudolphus e. c. t. Illustrissime e. c. t!* Ut ea de quibus inter Nos, et Dilectionem Tuam actum fuit, utrinque perficiantur, et in plenam executionem provehantur, *Legatos* mitimus, scilicet *Devotos*, *Spectabiles*, ac *Magnificos*, *Honorabilesque doctos fideles nobis dilectos Stephanum Zuhay* Episcopum *Wacziensem*, *Camerae nostrae Hungaricae Praefectum*, *Franciscum Comitem de Nadasd*, *Comitatum Castri Ferrei*, et *Soproniensis Comitem*, *Agazonum nostrorum Regalium in Hungaria Magistrum*, et *Bartholomeum Peczen* ab *Ulrichs Kirchen J. U. Doctorem*, *Consiliarios Nostros*, quibus plenam, uti Nobis ipsis fidem habere cupimus. Erit jam Dilectionis Vestrae, ut et Ea, quae harum sint partium, fideliter deinceps, quemadmodum cepit, praestat, nihilque in se desiderari patiatur. De reliquo Nos sibi perpetuo addictos habet. *Pragae. 31. Jan. 1598.*“ ²⁾

III. „*Pragae, 31. Jan. 1598. Rudolphi II. Imperatoris Plenipotentiale mandatum, pro Ablegatis suis, ad recipiendam Transylvaniam missis.*“

„*Rudolphus Secundus*, divina favente clementia *Electus Romanorum Imperator. e. c. t.* Recognoscimus, et notum facimus tenore praesentium universis, quod cum Nobis Illustrissimus *Sigismundus Bathoreus* de Somlio, *Transylvaniae Princeps*, *Siculorum Comes*, et quarundam *Hungariae partium Dominus*, affinis, et Princeps noster Charissimus consilium et desiderium suum significavit, ut provinciam suam *Transylvanicam*, et Patrimonialia sua, quae intra et extra eam habet, bona cum omnibus eo pertinentibus, certis Nobis conditionibus, et pactis cedere, et in Nos transferre cupiat, Nosque tam rationibus, quas Nobis aperiri curavit, tum Republicae totius Christianae beneficio, quod inde sperandum

¹⁾ Találtatik Bécsben a cs. k. udvari kamara, jelenleg pénzügyi ministerium levéltárában.

²⁾ Találtatik ugyanott.

sit, moti, desiderio Dilectionis ipsius acquieverimus, ut de conditionibus illis, et pactis, quantum necesse esset, ageretur. Et jam tandem res eo deducta est, ut conditionum illarum, et pactorum confirmatio juxta conceptam formulam utrinque perficienda, et quae iis comprehendantur, tam apud Dilectionem ipsius, quam apud Serenissimam ejus Conjugem *Mariam Christiernam* patruelem nostram charissimam, *Provinciaeque Ordines*, et alios praestanda, et executioni mandanda, Provincia etiam Nostro nomine apprehendenda, et in Nostram potestatem acceptanda, Juramentum ab Ordinibus, et Statibus exigendum, et *gubernatio instituenda, ac Supradictae Serenissimae Archiducissae patrueli nostrae, donec Nos aliud statuerimus, concredenda, et comittenda sit.* Necesse autem Nobis ducamus, ut id nostra ex parte per Legatos fiat, idcirco singularem opinionem habentes de fide, integritate, prudentia, rerumque gerendarum usu, industria, et dexterritate Reverendi, Spectabilis, ac Magnifici, Honorabilis ac Docti *Stephani Szuhay* Electi Episcopi Vaciensis, Praefecti Camerae Nostrae Hungaricae, *Comitis Francisci de Nádasd* Comitatum Castri Ferrei, et Soproniensis Comitis, Agazorum nostrorum Regalium in Hungaria Magistri, *Bartholomei Pezzij* ab Ulrichs-Kirchen, J. U. Doctoris, Consiliariorum Nostrorum, fidelium Nostrorum dilectorum, eosdem sponte, et ex certa Nostra scientia, animoque bene deliberato, de omnibus melioribus modo, et via, ac jure, causa, et forma, quibus melius, validius et efficacius, de jure, vel consuetudine potuimus, aut debuimus, possumus aut debemus, fecimus et constituimus, creamus et deputamus Nostros veros, legitimos et indubitatos *Commissarios, et Mandatarios*, ac negotiorum nostrorum gestores, et procuratores speciales, et generales, ita tamen, ut specialitas generalitati non deroget, nec e contra; dantes et concedentes iisdem Consiliariis, Oratoribus, Commissariis, ac Mandatariis Nostris, conjunctim, et separatim plenam, omnimodamque facultatem, auctoritatem, et potestatem, ut videlicet pro Nobis, et nomine Nostro cum supradicto Illustrissimo Principe affine Nostro, vel ejus Mandatariis, et jam dicta Serenissima Archiducissa Maria Christierna patruele nostra charissima, nec non cum Statibus

et Ordinibus Transylvaniae, eorumque deputatis, Nunciis, et procuratoribus, et cum omnibus aliis, cum quibus opus fuerit, ut conditionum illarum, et pactorum, de quibus supra mentio fit, confirmatio juxta conceptam formulam perficiatur, et quae iis comprehenduntur, atque Provincia Nostro nomine apprehendatur, et in Nostram potestatem acceptetur, atque Juramentum ab Ordinibus et Statibus exigatur, ac *gubernatio Provinciae*, omniumque eo pertinentium apprehendatur, ac in Nostram potestatem acceptetur, ac supradictae *Serenissimae Archiducissae patrueli Nostrae, donec aliud statuerimus, committatur, et concedatur*, ac de omnibus aliis inde dependentibus, emergentibus annexis, et connexis agere, tractare, et concludere, nec non *observationem et confirmationem jurium, libertatum, ac privilegiorum Statuum et Ordinum, et aliorum promittere, et supra praemissis omnibus literas, pacta, et quaevis alia documenta necessaria exigere*. Nec non omnia alia, et singula in praedictis necessaria ut oportuna, quaeque Nos ipsi, si interessemus, gerere possemus, etiam si talia forent, quae mandatum exigent speciale, quam praesentibus est expressum, facere, dicere, et exequi cum plena et omnimoda facultate, et potestate a Nobis eis concessa, possint et valeant. Ponentes ideirco eosdem Consiliarios, Oratores, Commissarios, ac Mandatores Nostros conjunctim, ac separatim quoad praemissa in locum, et vicem Personae Nostrae. Promittentes etiam in verbo Nostro Regio: Nos omnia et singula, quae per eos in praemissis, vel circa ea acta, transacta, inita, conclusa, promissa, firmata, et roborata fuerint, firmiter et inconcusse, ac perpetuo rata, grata, valida, et firma habere, executionique demandare, et inviolabiliter custodire, et observare, nec contra ea, vel earum aliquod ullo unquam tempore dicere, facere, vel venire velle, aut debere. Harum testimonio literarum, manus Nostrae subscriptione et *sigilli Nostri appensione* munitarum mediante. *Datum in Arce Nostra Regia Pragae, die Ultima Januarii. Anno Domini Nonagesimo Octavo.* (Igy) Regnorum Nostrorum Romani XXIII. Hungarici XXVI, et Bohemiae XXIII. *Rudolphus. m.p. Ad mandatum Sacrae Caes. Maj. proprium Jo. Barvitius. m.p.* ¹⁾

¹⁾ Találtatik az említett levéltárban.

IV. „*Rudolphi II. Caesaris Credentiales pro Ablegatis suis Commissariis, ad Transylvanos diaetaliter congregatos missae.*“

„*Rudolphus Secundus Dei gratia Electus Romanorum Imperator semper Augustus. e. c. t. Reveren:, Spectabiles, Magnifici, Strenui, Honorabiles, Egregii, Prudentes, Circumspecti, fideles Nobis dilecti! Quantae Nobis curae his annis fuerit, ut Ditionis istius Vestrae salutem, quam etiam vicinae ditionis Nostrae saluti conjunctam interpretaabamur, defendere juvaremus, ipsi novistis. In praesenti, cum ea inter Nos, et Serenissimum Principem Vestrum, affinem Nostrum charissimum consilia pro praesenti rerum statu capta sint, quibus Patriae Vestrae magis, magisque consulatur, ejusdemque securitas confirmetur, ac stabiliatur, Nobis de pietate Vestra pollicemur futurum, ut quantum fide, ac studio possetis, libenter et Ipsi in iis, quae a Vobis requirentur, praestetis. Nos sane benignissimum erga Vos, et quemlibet Vestrum, animi nostri affectum quocunque gratiae documento testari parati sumus, quemadmodum Nostri Vobis *Legati*, scilicet *Devotus, Spectabilis ac Magnificus, Honorabilisque ac Doctus, fideles Nobis dilecti Stephanus Zuhay* Episcopus Wacsiensis, Camerae Nostrae Hungaricae Praefectus, *Franciscus Comes de Nádasd*, Comitatum Castri Ferrei, et Soproniensis Comes, Agazonumque Nostrorum Regalium in Hungaria Magister, et *Bartholomeus Peczen* ab Ulrichskirchen, J. U. Doctor, Consilarii Nostri pluribus exponent, quibus plenam, uti Nobis ipsis, fidem haberi cupimus. *Datum in Arce nostra Pragae die vigesima prima* ¹⁾ *Mensis Januarii. Anno Domini 1598. Regnorum nostrorum, Romani XXIII. Hungariae XXVI. et Bohemiae XXIII. Rudolphus. m. p. Ad mandatum S. Caesareae Majestatis proprium Johannes Barvitijs. m. p.*“ — Ugyan ezen levélnek külső címe így hangzik: „Reverendis, Spectabilibus Magnificis, Strenuis, Honorabilibus, Egregiis, Prudentibus, et Circumspectis N. Statibus atque Ordinibus Transylvaniae, fidelibus Nobis dilectis.“ ²⁾*

¹⁾ Talán helyesebben „trigesima prima.“

²⁾ Egy régi másolatban találtatik Bécsben udvari ministerialis taná-

V. „*Instruction*“, und Befehl wie sich Unser Koncipst, und Verwalter des Registrator Amts bey Unser hinterlassenen Hof Kammer *Niklas Haunold*, unter der ihm itzt von Uns *anbefolenen Siebenbürgischen Reise, und Verrichtung*, allenthalben verhalten solle.

Erstlich. Nachdem auf die mit dem *Siebenbürger Fürsten* hinc inde füngeloffene *Tractation wegen Abtretung Siebenbürgens* zu Unsere, und desjenigen Handen, der von (Igy!) und dazu Gewalt haben wird, anitzt Unsere Rätthe, und Abgesandten hineingeschickt worden, um mit dem Fürsten, und den Ständen die Sach vollkommen richtig zu machen, woran Wir nicht zweifeln, so soll *Haunold* die Aufträge der Abgesandten getreu vollziehen.

Insonderheit nachdem Siebenbürgen sammt Partibus durch die Transaction in Unsere Hande khummen wird, so erfordert die Noththdurf zu wissen, wie es mit den Gefällen, und Einkommen eigentlich beschaffen, item was für Dreysigst, Mauth, und andere Arenten in jenem Land vorhanden, was jedes jährlich entragt, wie dieselben mit Officianten und Dienern bestellt, deren Besoldungen, und Instructionen. Desgleichen was für *Decimae*, oder Zehent, item für Goldt, und andere Bergwerke vorhanden, welche unter solche Zehent, oder Bergwerke dem Fürsten, oder andern Privaten bisher zugehört, oder in quo statu dieselbigen noch sind, welche verpfändet, oder nicht verpfändet, e. c. t. Auch was für Einkommen der Fürst zu seiner fürstlichen Tafel, und Unterhaltung insonderheit einzunehmen, oder sonst zu genissen gehabt. Was ihme auf dieselbe, wie auch sein Hofstaat monatlich, oder jährlich aufgegangen, und Seine Liebden sonsten für andere ordinari und extraordinari Ausgaben haben müssen.

Desgleich ob nicht diese Einkommen zu verbessern.

Insonderheit was für Geschütz, und Munition sowohl bey den Zeug-Gränzhäusern vorhanden, und wie sie verproviantirt seyn.

csos Rosenfeld Lajos úr becses gyűjteményében, a ki azt, valamint egyéb historiai adatokat is, velem közölni szíves vala.

Da das 1597. nach Siebenbürgen geschickte Kriegsvolk grossen Mangel an Proviant gelitten, woher dies gekhummen, von übler Bestellung, oder sonst nicht vorhandenen Gelegenheit, und wie zu helfen.

Dann wie die Bestellung des Proviantes in der *Walachei zeitlich zu thun, damit wenn Kriegsvolk in ein, oder andern Ort geschickt wird, es kein Mangel leide.*

Hierüber hat *Haunold* zu inquiren, den Commissarien in die Hand zu gehen, und zu berichten. *Prag dem 13 february 1598.*¹⁾

Habár a fen elősorozott rendelések Erdélynek átvétele tárgyában II. Rudolf által jó idején tétettek is, de maga az a tetleges átvétel mégis csak későbbre érte létesülését, a mint ez a következő okmányokból kitetszik.

VI. „*Rudolphus Secundus* e. c. t. *Universis Statibus et Ordinibus Partium Regni Nostri Hungariae Superiorum* simul, vel divisim constitutis, praesentibus requirendis. Salutem, et Gratiam. Cum in certis arduis, et magni momenti negotiis totius Reipublicae Christianae, ac praesertim Regni istius Hungariae bonum, et commodum, felicemque statum, et conservationem concernentibus *certos Nostros Oratores in Transylvaniam ablegaverimus*, atque hoc praesertim periculo bellorum tempore summe necessarium sit, ut fideles subditi Nostri Hungariae ubique locorum advigilentur, ac in bono apparatu bellico jugiter ita instructi, ac parati existant, quo ad hostiles, et aliorum, si qui ex inopinato, ac subito forte oriri possent, motus reprimendos statim insurgere, atque auxiliariis suis copiis omne periculum viriliter propulsari juvare possint, ut hoc pacto et *dicti Oratores Nostri susceptum iter commodius continuare, et omnes tractatus cum summa totius Christianitatis, et partium Regni istius Nostri Hungariae utilitate, et bono, feliciter aggredi, et ad optatum tandem finem perducere valeant.* Ideo Fidelitatem Vestram benigne hortamur, Vobisque, ac Vestrum singulis harum serie firmissime committimus, ut in quantum Vobis Patriae Vestrae salus, et permansio, ac gratia denique Nostra chara

¹⁾ Találtatik a feljebb említett levéltárban.

est, hoc tempore ad quosvis motus diligenter attendere, et invigilare, atque armis bellicis bene instructi, et parati esse, et *quandocunque per praefatos Oratores Nostros cum praesentibus requisiti fueritis, sine ulla difficultate, et mora statim insurgere*, ac quocunque in loco major necessitas ingrueret, eo Vos conjunctis, et unitis viribus conferre, et hostibus Nostris viriliter Vos opponere, eorumque motus, et conatus animose reprimere, omniaque pericula a dilectissima Vestra Patria, fideli Vestra opera propulsare velitis, et debeat. Secus nullatenus facturi. Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. *Datum in Arce Nostra Regia Pragae, 10 die Martii. A. D. 1598. Rudolphus m. p. Himmelreich. m. p.*“⁴⁾

VII. „*Juramentum, quod Transylvani Rudolpho II. Caesari in Diaeta praestiterunt Albae Juliae 8. April. 1598.*“

„En N. eskwzeom Attianak, Fiunak, es az zenth leleknék, tellies zenth Haromsagnak egi bizoni Istennek, hogi en az en kegielmes Vramnak Fejedelmeknek, Cziaszaromnak masodik Rudolphusnak, az zenth Romaij birodalomnak Cziaszaranak, es Magyar Orzagnak Coronas Kijralijnak, kik legitime Succedálnak, minden wdeoben, igaz es hü lezek, es mindenekben az eo felsege parancziolatiahoz tartom magomat, elenseginek ellensege, baratinak baratia lezek, ez ellene sem titkon sem nijlvan se czielekedetemmél, se tanaczommal nem iarok, hanem minden ellene valo dolgoknak elene alok, es walaminemw rendet, es formath ez mü orzagunknak Erdelijnek, és Magyar Orzagnak es rezeinek gubernalasaban, vagi per absolutum Principatum, vagi per Gubernatorem Orzagunkban rendel, mindenekben az eo felsege rendeleset acceptalom ffeiem (Igy) fen alasaig hiwen meg alom, es mindenekben az eo felsege akaratiahoz, es keozetunk valo rendelesehez tartom magomat: Isten engem ugij segelljen. *Albae Juliae. 8 die mensis Aprilis. A. dj. 1598.*“²⁾

VIII. „*Instrumentum Juramenti, quod Commissarii Rudolphi II. Imperatoris, nomine ejusdem Imperatoris Statibus*

¹⁾ Találtatik ugyan azon levéltárban.

²⁾ Régi másolatban találtatik fentisztezt Rosenfeld Lajos úr gyűjteményében.

et Ordinibus Transylvaniae comitaliter congregatis praestiterunt Albae Juliae 8-o Aprilis 1598.“

„Nos Stephanus Zuhay, Nicolaus Istvanffi, et Bartholomeus Peczen Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae e. c. t. Regiae Majestatis Rudolphi Secundi, Domini nostri clementissimi ad praesentem tractatum cum Serenissimo Principe, ac Domino Sigismundo Báthory Transylvaniae et S. R. Imperii Principe, Siculorum Comite, et Partium Regni Hungariae Domino e. c. t. atque universis Proceribus, Statibus et Ordinibus Transylvaniae cum plenaria facultate destinati Legati e. c. t. Juramus per illud vinculum Sacratissimi Domini Imperatoris, et Regis nostri, quo est *Regno Hungariae et ejus Coronae obligatus*, ejusdemque Caesareae et Regiae Majestatis *tamquam coronati Regis Hungariae*, aliorumque successorum ejus Regnum Hungariae legitime intrantium nomine: quod postquam dictus Serenissimus Princeps Transylvaniae, et addictarum ei Partium Dominus *forte e civis excedens*, quod Deus avertat, aut alia aliqua ratione hac ipsa Transylvania, aut ditionibus de facto pertinentibus se abdicaverit, plenarie cesserit, ac omnimode et totaliter assignaverit, per se, atque omnes et singulos Praelatos, Proceres, Status, atque Ordines, cujuscunque conditionis existant, eas in manus dictae Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Hungariae Regiae Majestatis, easque nobis Legatis de facto remiserit, ad idque Status quoque universi Transylvaniae, et ditionum ejus spontaneum, liberum, et benevolum consensum praebuerint, *prout juramento se obstrinxerunt*, Sacratissimaque Ejus Majestas Dominus omnium nostrorum clementissimus *in gubernatione ejus provinciae Transylvanicae iisdem Consiliariis utetur, Privilegia omnia, immunitates, libertates, status, donationes, et reliqua omnia observabit, rata et firma habebit, officiales praecipuos Hungaros habebit in Provincia, Religionis negotium in praesenti statu juxta Articulos provinciae eo tempore quo rebelles sunt condemnati*, ¹⁾ et sequentibus Comitibus usque ad hoc

¹⁾ Történt ez 1594. augusztusban, midőn Báthori Zsigmond által Báthori Boldizsár, Ifjú János, Kováchóczi Farkas s. a. t. elfogattak, s

tempus editos relinquet, quodque omnes viribus nostris nos id Suae Majestati consulemus. Si nos Deus adjuvet, Beatissima Virgo Maria atque omnes Electi Dei. Amen. *Albae Juliae Octava die mensis Aprilis. A. D. 1598.*¹⁾

Mindezek következtében Báthori Zsigmond aprilis 10-kén búcsut vévén az ország rendeitől, Erdélyt elhagyá.

El vala ugyan II. Rudolf által 1598 elején határozva, hogy Erdélynek kormányzása Maria Kristierna kezében hagyassék, változtak mindazonáltal már májusban a császárnak eziránti nézetei, és a kormányzásra Maximilián osztrák herceg rendeltetett, de ez Erdélybe való átmenetelét halasztotta, ennek okát következő levelében így indokolván:

IX. „*Literae Maximiliani Archi-Ducis ad Rudolphum II. Caesarem. Neostadii 3 Junii 1598.*“

„Allerdurchleuchtigster, Grossmechtiger Römische Kayser! Ewr Röm: Kays: Majestät, und Liebden sein meine gehorsame bruderliche willige Dienstjederzeit zuvor. Gnedigster, geliebter Herr und Bruder! Ewr Majestät gnedigstes Schreiben vom 28 May, darinnen Sie mich ermahnen, *die Reise ohne allen langern Verzug zu befördern*, und die schwebenden Practiken sambt dem Beyschluss von dem *Nuncio aus Polen* woll empfangen, und Inhalts vernohmen.

So viel nun des *Nuncii Schreiben* anlangt, hat er mir zu Wien selbst sehen lassen, und davon mündlich ausführlichen Bericht gethan. *Meine Reise aber betreffend* do wissen E. Majestät selbst gnedigst, dass mir so wenig *ohne Geldt von hinnen aufzubrechen* möglich ist, als es mit der Lannde, und *meiner höchsten Gefahr, Unglumpff, und Spott* beschehen werde, wenn ich ohne Geldt hinein kommen solt, inmassen ich dann hiebevör E. Majestät ausdrücklich zngeschrieben, was mir der *D. Pezzen* mündlich referirt, nemblich,²⁾ do ich mit Wenigerem, als Einmalhundert Tausend Gulden bahren

megölettek. — Lásd: Istváni Libr. XXIX. — W. Bethlen. Tom. III. Lib. 8. — Katona XXVII.

¹⁾ Régi másolatban találatik az említett gyűjteményben.

²⁾ Tehát császári biztos Pecz Bertalan Erdélyt 1598. aprilis után odahagyá.

Geldts hinein khommen würde, nichts Gewissres, als *meinen entlichen Untergang* zu gewarten hätte. Hierumb nun E. Majestät mir gnedigst verzeihen, und Ihro nichts anders ausraiten wollen, als *dass Ich ohne bahrs Geldt, so viel die Nottwendigkeit erfordert, keinen Fuss aus der Stelle sezen werde, ess gehe darüber mit Practiken, oder dem Lande wie es mag* ¹⁾, denn so mir das *izo widerfährt, dass man mich stecken lasst, do Ich noch draussen bin, was würdt erst geschehen, wenn Ich darinnen were?* Und habe derentwegen noch heut ein gehorsambs Anmahnungs Schreiben an E. Majestät abgehen lassen *mit angeheffter Protestation*, do hieraus ein Unfall entstehen solte, dass ich daran vor Gott und der Welt entschuldigt sein wolte. Können es E. Majestät solchergestalts durch andere Mittel besser bestellen, und zum Weg richten, wil Ichs gerne geschehn lassen. *Ich wais einmal ohne Geldt nit aufzuziehen*, viel weniger ohne Geldt aldorten ichtes (igy) zu nutzen. Wofern mir aber E. Majestät die Nottwendigkeit hiezu hergeben, bin ich erböttig meine Reiss also zu befürdern, das an mir kein Saumbnuss soll gespürtt werden. Welches ich gleich so mehr vorher E. Majestät gehorsambst vermelden wollen, als hernach den Spott zum Schaden tragen. Mit ganz bruderlicher Bitte, solchs von mir in keinen Ungnaden zu vermerken. Dero Ich mich zu Kayserlichen Gnaden, und bruderlichen Hulden treulich bevehle. *Geben zur Neustadt den 3-ten Juni Anno Acht und Neunzig.* Ewr Röm. Kays. Majestät und Liebden gehorsamer Bruder *Maximilian.* m.p.

P. S. Wie wenig mein Eilen nuzen würde, wenn ich mit lehrer Handt hinein keme, sehen E. Majestät ausdes *Bischoffs von Waizen* ²⁾ Schreiben, und den Extract der *samentlichen Kommissarien* Brieffs, so mir gleich nach Fertigung dieses einkommen. Derwegen Ich nochmals E. Majestät umb Dero selbst, und der Lande wollfahrt willen treulichts bitte, Sie *mich mit bloszen Worten mit hinein lassen*, sondern dasjenige darbey leisten wolle, was dieses hochwichtige Werk unemperlich erfordert. Datum ut supra.“

¹⁾ Nagyon erötéljes, és elhatározott kitétel!

²⁾ Zuhai István.

Ezen levélnek külső címe ez : „Der Röm. Kais. auch zu Hungarn und Bohaimb Kön: Majestät, *Meinem gnedigsten, freundlichen, geliebten Herrn, und Brudern.*“ ¹⁾

Ezen érdekes levélnek tartalmából látjuk tehát okát, miért vonakodott Maximilián Erdélybe sietni, és az odavaló kormányt II. Rudolf nevében átvenni.

Csodálni lehet, hogy II. Rudolf, a ki halála után (1612. jan. 11.) saját titkos pénztárában tizenhét milliót kész pénzben hagyott, ²⁾ tulajdon édes testvérét Maximiliánt pénz nélkül hagyta akkor, midőn arra leginkább szükség vala.

II. Rudolfnak ezen pénzszeretete okozta némileg Erdélynek akkori zavarba való esését, és szinte minden erőteljes és célszerű kormány nélkül létét. — Napról napra nőttek tehát a bizonytalanságnak, — a közelgető töröktől félelemnek, és a köz meglegegedetlenségnek magvai.

Ezek öszvesen véve könnyen bírhatták Báthori Zsigmondnak azonkívül is állhatatlan s nyugtalan elméjét arra, hogy Oppoliát titkon elhagyván, véletlenül Erdélybe vissza jöjjön; a minnek a leve következménye, hogy elhagyott, és elkeseredett hívei által örömmel vissza fogadtatott, és újra fejedelemeinek tétetett.

Ezt megtudván Maximilián, a ki akkor már Kassán vala Erdélynek kormányát átveendő, az erdélyiekhez a következő kemény parancsát bocsátá :

X. „Maximilianus. e. c. t. Significamus Vobis benigne: Nos Dei beneficio *cum exercitu nostro hodierna die Cassoviam pervenisse*, ac post triduum inde moturos, *Transylvaniamque petituros esse*. Unde Vos benigne requirendos, admonendosque duximus, ut in fide, et fidelitate, qua Vos Suae Majestati Caesareae devinxistis, constanter permaneat, et penes Commissarios Suae Majestatis Regnum Transylvaniae tam contra hostes *Turcos*, et *Tartaros*, quam *Sigis-*

¹⁾ Találtatik a felfebb említett levéltárban.

²⁾ Lásd az egykoru Bisselius Jánosnak már ritkán lelhető ily című munkáját : „Aetatis nostrae gestorum eminentium Medulla historica. Septennium II. Ambergae 1675“ in 8-vo pag. 206. — Kár, hogy ezen munka, mely sok magyar historiai adatokat foglal magában, hazai történetíróink által eddig nem igen használtatott.

mundum Báthori, qui contra datam fidem, praestitutumque juramentum ante paucos dies Transylvaniam intravit, fortiter usque ad adventum nostrum defendatis, neve illum, abjecto priori juramento, ulla ratione recipiatis, sed potius e Regno ejiciatis prouti et juramentum, fidesque Vestra hoc ipsum requirunt, et Nos Vobis benigne confidimus, certo certius Nobis persuadentes, Nos brevi cum exercitu affuturos, et hanc fidelitatem Vestram gratia Nostra recognituros esse. Facturi in eo Suae Majestatis Caesareae, et Nostram benignam voluntatem. Quibus Nos gratia Nostra benigne propensi sumus. *Ex Cassovia, 27 die Mensis Augusti. Anno 98 Maximilianus. m.p.*“

Külső cím: „*Statibus et Ordinibus Regni Transylvaniae nunc in Castris ad Albam Juliam existentibus.*“ ¹⁾

Változván azonban a körülmények Maximilián Erdélybe nem juthata, a kihez Báthori Zsigmond Gyulafejevárról a következendő levelet szeptember 13-kán küldött:

XI. „*Litterae Principis Sigismundi Báthori, Principis, ad Archi-Ducem Maximilianum. 13 Sept. 1598.*“

„Serenissime Princeps! Non dubito plerosque esse a latere Serenitatis Vestrae, qui meas literas in alienum sensum detorquent, Vestramque Serenitatem eo adducunt, ut secus, quam ego fortasse existimassem Serenitati Vestrae illas interpretetur (Igy). Sed quocunque tandem illaesensu accipiantur, ego id, quod jam pridem in animum induxi meum, studium juvandae Christianae Reipublicae cum summa Domus Austriae observantia perpetuo sum observaturus, cujus salus, et incolumitas ita mihi chara sunt, ut illis res omnes alias postponendas arbitrer. Itaque nunc etiam eadem fide ductus ad Serenitatem Vestram scribo eo, quae Reipublicae Christianae maxime intersunt. Certis enim Nunciis, cum ab exploratoribus, cum etiam a transfugis accepimus; *Turcas* et *Tartaros* conjunctis viribus, numerosissima manu jam in fines nostros penetrasse, praesertim autem *Varadinum* tamquam victoriae scopum capiendum sibi proposuisse; jamque intercepta sunt tria Castella: *Chanadium*, *Orodinum*, et *Fellak*, quare, cum animadverterem res nostras in tanto esse discrimine positas,

¹⁾ Találatatik ugyan azon levéltárban.

et ad defendendum *Varadinum* certam manum praemisi, ut si hostis eo pervenerit, non desint, qui oppidum praesidio tueantur. Reliquas copias, quas in tam subitaneo casu cogere possum, ad propulsandas hostium vires undique confero. Et certe hactenus belli fortunam cum hoste barbaro periclitatus fuisset, sed hoc exigua manu, omnium auxilio destitutus, tantae multitudini par esse non possum. Nam alias quoque *Commissarii Caesaris in procuratione rei bellicae ita remissi fuerunt*, ut nihil omnino bellici apparatus in promptu rediens invenerim, sed post reditum raptim omnia, sicut occasio praesens patitur, praeparare debuerim. Quibus difficultatibus, etsi summopere premar, nihilominus divino fretus auxilio, hosti numero et viribus inferior occurrere non verebor. Vestram Serenitatem vehementer oro, ut in hoc periculo constituta Republica Christiana, id exequi non gravetur, quod et periclitantis rei Christianae conditio, et Inclytæ Domus Austriacæ majestas a Serenitate Vestra maxime requirunt. Servet Deus Vestram Serenitatem ad multos annos felicem et incolumem. *Datae Albae Juliae 13 Sept. Anno 98.* Vestrae Serenitatis servitor, et affinis *Sigismundus Princeps.* m.p.“¹⁾

Ugyan ezen a napon irtak Zuhai István, és Istvánfi Miklós, akkoron még Gyulafejérvárt létező császári biztosok, Maximiliánnak következő tartalmú levelet:

XII. „*Commissariorum Caesarum literae ad Archiducem Maximilianum. 13 Sept. 1598.*“

„Serenissime Princeps! A certis transfugis, qui ex castris Turcicis venerunt, allatum est: *Turcas Varadino* inhiare, et eum locum obsidere velle. Interim vero iste *Princeps Serenissimus*²⁾ miserat quemdam cursorem ad *Vezirium Passam pro petendis literis Salvi Conductus, suis ad eum mittendis Legatis*, ut si quo modo posset, tempus extrahendo, illos detineret spe induciarum. Is modo rediit, et pro certo retulit, maximas esse copias, et ingentem exercitum hostilem tam *Turcarum quam Tartarorum* adeo, ut etiam si omnes Christianorum vires conjunctae essent, vix pares esse possent. Pas-

¹⁾ Találatik ugyanott.

²⁾ Báthori Zsigmond.

sam cum Hano Tartarorum ita ipsi respondisse : ut si pacem velint , eam statim concludant redditis arcibus , quas a Turcis ademerant , et *tormentis bellicis , quae in Transalpina obtinuerant* , idque quamprimum fieri possit , sine mora perficiant , alioquin se ferro , et igne omnia consumpturos , ulterius enim nullo modo procrastinatueros . Quae quidem ita sese habere minime dubitamus , quandoquidem nobis quoque constat , numerosissimam esse in castris tam Turcorum , quam Tartarorum multitudinem , et sicuti antea tam Sacrae Majestati Caesareae , quam Serenitati Vestrae scripseramus , *huic provinciae occupandae animum intendere* . Hoc igitur rerum statu , et hoc tempore nescimus , nec modum videmus ullum , quo Serenitas Vestra cum his , quas habet copiis , etiam si liberum in hanc provinciam aditum posset habere , et quia verendum est , ne hostis captis arcibus in provinciam irrumpat , et eam capiat , ac exercitum in hyberna hic dividat atque inde continuam habeat occasionem invadendae , et vexandae Hungariae , satius et consultius nobis videretur , ut *Serenitas Vestra suum in hanc Provinciam iter , et conatus omnes omitteret* ; et quoniam *Princeps iste modis omnibus cupit Suae Majestati Caesareae , et Serenitati Vestrae satisfacere , ac ad pristinam conjunctionem se tenere* , potius Serenitas Vestra modum inveniret , quo conjunctis viribus contra communem hostem pugnaret , et Rempublicam Christianam simul defenderet . Ejus enim Principis subjectionem nos a Sua Majestate Caesarea , et Serenitate Vestra acceptandam esse in hoc summo ardore belli , et perturbatissimo belli rerum statu vel propter *Serenissimam Serenitatis Vestrae Sororem* ¹⁾ humiliter svademus , et consulimus . Et supplicamus , Serenitas Vestra dignetur rem apud Suam Majestatem Caes. benigne promovere . Et si haec opinio nostra Serenitati Vestrae probabitur , dignabitur *exercitum suum huic Transylvanico exercitui conjungere* , et sic communem hostem communibus viribus arcere .

Quodsi autem Serenissimus iste Princeps pacem , vel inducias cum Turca faceret , Vestra Serenitas cum suo exercitu partes Superioris Hungariae defendat , quando hostes , si hic

¹⁾ Azaz „Mariam Christiarnam.“

non habuerint quod agant, induciis forte ligati proculdubio partes Hungariae invadent. Certa autem sit Serenitas Vestra, quod nisi abstineat a *Varadino*, et aliis limitibus Transylvaniae antiquis, quin nisi ea restitui mandet, ipse Princeps, et Regnicolae nulla ratione volunt esse securi de vera, et solida pace, ac exercituum conjunctione. Judicabit Serenitas Vestra, num melius sit, ut *Varadinum* a Christianis retineatur, aut a Turcis expugnatum possideatur.

Praeterea *nostrae libertatis alia spes, et via non est quam si res ipsius Principis, et famuli in Castello, vel alibi detenti dimittantur*, quae quidem res non sunt magni pretii, nam *praeter libellos aliquos*, vasa saltem argentea quotidiana haberi dicuntur, ac ab ipso Principe magni aestimantur. Quorum cum Serenitas Vestra, neque Majestas Caesarea minime indiget, supplicamus, Serenitas Vestra dignetur eas reddendas statim committere. Sic etiam pecuniam *D. Bochkaj* apud *D. Georgium Horváth de Pallocha* habitam, reddendam mandare, sicuti per *D. Paulum Melith* institimus, *ut nos* iis redditus ad *Vestram Serenitatem, et Majestatem Caesaream primo quoque tempore reverti*, et omnia bona inter Vestras Majestates, et hunc Serenissimum Principem tractare, et concludere valeamus. Ostendet Serenitas Vestra magnanimitatem Augustissimae Domus Suae Austriacae, reddendo scilicet res istas, et pecuniam, et testificetur eo se facto haec parvi momenti non curare, praesertim cum *agatur de nostra detentione*, ex qua Sua Majestas Caesarea commodum nullum, imo multa habet incommoda.

Nihil audimus de exercitu Suae Majestatis Caesariae, qui *Veszprimio*, et *Palota* receptis, *Albam Regalem* versus ivisse dicebatur, nisi, quod quidam, incerto auctore, ferebant, illud ad has Superiores Partes Hungariae contendere, quod si verum esset, et huc ad resistendum hosti mitteretur, fortassis posset iste Princeps induci, ne cum *Turcis* inducias pacisceretur, et Deo O. M. volente, hostibus communi auxilio profligatis, tum demum Vestrae Majestates inter se quod bonum, et Christianitati optimum, et utile foret, statuerent. Sed *ante omnia res ipsius Principis, et pecunia D. Bochkaj* ut remittantur, summe necessarium est.

Quod reliquum est Serenitatem Vestram florentissimam, felicissimamque diutissime vivere oxoptamus. *Datum Albae Juliae 13 Sept. Anno 1598. Steph. Z. Wacien.* ¹⁾ *Nicolaus Istwanffy* Sacrae Caes. Majestatis Commissarii.

P. S. In his praemissis Vestra Serenitas dignetur suam bonam resolutionem sine mora huc significare, ne quid in mora eveniat, in qua etiam M. D. *Bochkaj* operam suam offert, si Serenitas Vestra bonum responsum dederit, et sufficienter isti Regnicolae erunt assecurati, atque a Vestra Serenitate auxilium habuerint, tunc non facient pacem cum Turcis, sed se potius cum Christianis mansuros pollicentur.“ ²⁾

Erdélynek további 1598-beli eseményei eléggé ismeretesekek, valamint az is, hogy Báthori Zsigmond, az alatt hogy Prágába küldött követei Bocskai István, és erdélyi püspök Náprágyi Demeter Erdélynek II. Rudolf császár számára ujjalag történendő átadása felett alkudoznának és az eziránti egyezés április 6-kán Prágában megerősítették, ³⁾ Lengyelországban mulató bibornok Báthori Andrást még februariusban magához visszahívta, és annak Erdélyt a Meggyesen martius 20-kán tartatott országgyűlésben ünnepélyesen átengedte, magát Lengyelországba elvonandó.

Báthori Zsigmond, ezen állhatatlan tette által nem csak II. Rudolfot új haragra indította, hanem Erdélyt is Mihály oláhországi vajda vérontó dühös pusztításának és zsarnokságainak kitette.

Maria Kristierna, férje Báthori Zsigmond által újra elhagyatva, és Erdélynek közelgető balsorsát előre sejdítve, — Krakkóba magát (akkori szándéka szerint) áthuzandó, Erdélyt odahagyá, és odavaló zálogos birtokait az erdélyi új fejedelem Báthori Andrásnak, esztendőnként fizetendő 15000 tallérokért haszonbérbe, a következő okmányoknak tartalma szerint átadá :

XIII. „Nos *Maria Christierna* Dei gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transylvaniae Princeps, Partium Regni

¹⁾ Az az : „Stephanus Zuhai Vaciensis episcopus.“

²⁾ Találtatik ugyan ott.

³⁾ Lásd : Istvánfi Lib. XXI. — W. Bethlen Lib. X. — Katona T. XXVII. — Pray Hist. R. Hung. P. III.

Hungariae Domina, et Siculorum Comes, nata Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae, Comes Tyrolis et Goriciae e. c. t. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis, quod cum sic rebus Nostris requirantibus, diversisque ad Nostrum commodum spectantibus, ac causis rationabilibus animam Nostram moventibus, visum Nobis sit, *bona, juraque Nostra possessionaria ubique in hoc Regno Transylvaniae existentia pro certa arenda* viro alacri, industrio, spectataeque fidei, cui hoc tuto committi possit, *oblocare*. Perspectum habentes affectum in Nos singularem una cum fide, et integritate Illustrissimi ac Reverendissimi Domini *Andreae Báthori* Principis Transylvaniae, Dilectionis Suae, censuimus bona Nostra *per hunc contractum Arendae* concedere. Igitur jura Nostra universa possessionaria ubivis in hoc Regno Transylvaniae, et in quibuscunque Comitatibus, Sedibus, Districtibus, et terris habita, quaecunque *sive dotis, sive ratione donationum, sive quovis alio jure* hactenus ad Nostram rationem possessa sunt, et possidentur, signanter totalem, et integrum *Districtum Nostrum Fogaras*, in quo et *Castrum similiter Fogaras* vocatum cum *oppido* ejusdem nominis, et *Curia Komana* appellata, cum omnibusque eorum possessionibus, et Inventario Suae Dilectioni tradito, specificatis, omnino in Districtu Fogaras existentibus, et cum *Oppido Theke*, quod a Fogaras pendens, illuc proventus suos devehit, nec non *Castrum aliud Nostrum Maros Ujvár* nuncupatum, cum *Oppido* similiter ejusdem nominis, item Curiam Nostram *Monora* cum suis possessionibus, Curiam similiter Nostram *Kisfalud*, nec non *Oppidum* Nostrum *Enyed* cum suis possessionibus, omnino in Comitatu Albensi existentibus, simul cum cunctis eorum omnibus utilitatibus, et pertinentiis quibuscunque, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, silvis, virgultis, nemoribus, alpibus, montibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, decursibusque aquarum, molendinis, et eorundem locis, decimis vini, tritici, hordei, avenae, lini, canabis, et aliarum rerum terrae nascentium, porcorum item, agnellorum, apum, aliorumque animalium, et rerum omnium decimari solitarum, item birsagiis,

censibus, taxis, contributionibus, pontibus, vadis, teloniis, nundinis, immunitatis et libertatis usu, educillatione vinorum, et quarumlibet utilitatum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, *Bojeronibus quoque quibuscunque qui hactenus vel in Fiscum Nostrum reciderunt, vel in posterum in Nos devolventur*, a die 8 mensis Aprilis anni currentis computando, et singulis annis, *pro florenis hungaricalibus, quos Germani Talleros vocant, singulis videlicet Centum nummos hungaricales valentibus, quindecim millibus, nomine arrendae*, et conductitii proetii Dilectioni Suae locanda, eademque jura Nostra possessionaria omnia tamdiu possidenda, fructibusque et utilitatibus eorum cujuscunque generis, aut nominis pro sese percipiendis, omnino quomodo Nos hactenus usae sumus, danda et conferenda duximus, prout damus, locamus et arendamus, conferimus per praesentes, cum plena, et omnimoda potentia, facultate, et authoritate gubernandi, bona possidendi, tenendique, ac habendi, et exigendi, recuperandique quaecunque invenientur *alienata post diem contractus matrimonii nostri; salvis illis redditibus, qui hactenus a Nobis sunt Ecclesiis collati*, privilegiis, et immunitatibus quibuscunque utendi, ita quidem, ut *annuatim initio cujusvis semestris* eadem Sua Dilectio ex redditibus dictorum bonorum, et jurium possessionariorum *Cracoviae alicui a nobis destinato*, qui ipsi superinde quietantiam subscriptione, et sigillo nostro (roboratam) dederit, *administret florenos hungaricales, singulos Centum Denarios valentes septem mille et quingentos*; Restantias etiam exiget, *et Nobis integra fide administrabit*, ¹⁾ nisi vicissim tantundem restantiam Nobis reliquerit, quantam locationis tempore in inventario Dilectioni Suae daturerat. (Igy!) Idem de aliis rebus in inventario specificatis iudicium erit. Tecta et aedificia in bono statu conservabit Dilectio Sua, quaelibet tradita sunt. Denique si ratione eorundem bonorum Nostrorum, vel ex iisdem juribus possessionariis per officiales et alios servitores tales causae emergerint, quae gravamina aliqua importarent, ab eorum gravaminum omni, et qualicun-

¹⁾ Innen gyanítható, hogy Maria Kristiernának akkori szándéka volt, Krakóban férjéhez közel elvonulni.

que onere et Nos, et eundem Illustrissimum liberos pronuntiamus, evictionem superinde Sua Dilectio recipiet. In quorum omnium documentum, et robur praesentes literas scribi curavimus, subscripsimus, et sigillo communivimus. *Datum in Transylvania, Albae Juliae 8 Aprilis. Anno Domini 1599. Maria Christierna. m. p.*¹⁾

XIV. „Nos *Andreas*, Divina Miseratione Sacrae Romanae Ecclesiae Cardinalis *Bathoreus*, Transylvaniae, Moldaviae Valachiae Transalpinae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, nec non Episcopatus Varmiensis perpetuus Administrator e. c. t. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum rebus ita requirentibus, diversis respectibus, et rationabilibus de causis Serenissimae Principi Dominae *Mariae Christiernae*, Dei gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae Principi, Partium Regni Hungariae Dominae et Siculorum Comiti, natae Archi Duci Austriae, Duci Burgundiae, Comiti Tyrolis et Goriciae e. c. t. visum sit, *bona, juraque sua possessionaria*, ubivis in hoc Regno Transylvaniae habitapro certa arenda viro alicui industrio, spectataeque fidei, cui hoc tuto committi posset, *oblocare*, placuit tandem Suae Serenitati eadem universa sua bona, una cum fide, et integritate *per aliquem contractum Arendae Nobis concedere*. Universa igitur bona, et jura sua possessionaria, ubivis in hoc Regno Transylvaniae, et in quibusque Comitatibus, Sedibus, Districtibus, et terris habita, quaecunque *sive dotis, sive ratione donationum, sive quovis jure* hactenus ad Suae Serenitatis rationem possessa sunt, et possidentur, signanter totalem, et integrum *Districtum Fogaras*, in quo et *Castrum* similiter Fogaras nuncupatum, cum *Oppido* ejusdem nominis, et *Curia Kamana* appellata, cum omnibus eorum possessionibus in Inventario Nobis tradito specificatis, omnino in Districtu Fogaras existentibus et cum *Oppido Theke*, quod a Fogaras pendens, illuc proventus suos devehit, nec non *Castrum* aliud *Maros Ujvár* nuncupatum, cum *Oppido* similiter ejusdem nominis, item *Curiam Monora* cum suis possessionibus,

¹⁾ Találtatik az említett levéltárban.

Curiam similiter *Kisfalud*, nec non *Oppidum Enyed* cum suis possessionibus, omnino in Comitatu Albensi existentibus, simul cum cunctis eorum omnibus utilitatibus, et pertinentiis quibuscumque, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, silvis, virgultis, nemoribus, alpibus, montibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, decursibusque aquarum, molendinis, et eorundem locis, decimis vini, tritici, hordei, avenae, lini, cannabis, et aliarum rerum terra nascentium; porcorum item, agnellorum, apum, aliorumque animalium, et rerum omnium decimari solitarum. Item birsagiis, contributionibus, pontibus, vadis, teloniis, nundinis, immunitatibus, et libertatibus, usu, educillatione vinorum, et generaliter quarumlibet utilitatum, et pertinentiarum, ac libertatum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, *Bojeronatibus*, quicumque hactenus in fiscum Suae Serenitatis reciderunt, vel in posterum eo devolventur, a die 8 Aprilis currentis hujus anni 1599 computando, singulis annis pro florinis hungaricalibus, quos Germani *Taleros* vocant, singulis centum nummos hungaricales valentibus, Quindecim Milibus nomine arendae, et conductitii pretii, Nobis locanda, eademque jura possessionaria omnia, tamdiu possidenda, fructibusque et utilitatibus eorum cujuscunque generis, aut nominis percipiendis, immunitatibus ac privilegiis eorum gaudendis, omnino quomodo Sua Serenitas iis hactenus usa est, dedit, locavit, arendavit, et contulit, cum plena, et omnimoda potentia et facultate ac auctoritate gubernandi bona, possidendi fructus, utilitatesque eorum pro Nobis percipiendi, tenendique ac habendi, et jure exigendi, recuperandique, quaecunque inveniuntur alienata, post diem contractus matrimonii Suae Serenitatis, *salvisque redditibus, qui hactenus sunt a Sua Serenitate Ecclesiis collati*, privilegiis, et immunitatibus quibuscunque utendi, ita quidem, ut annuatim, initio cujusvis Semestris Nos ratione arendae, ex redditibus eorundem bonorum, et jurium possessionariorum, *Cracoviae alicui a Serenitate Sua designato*, qui nobis superinde quietantiam subscriptione, et sigillo Serenitatis Suae munitam dederit, administremus *florenos hungaricales singulos centum Denarios valen-*

tes, Septies Mille et quingentos ; restantias exigere curabimus Suae Serenitatis, omni, et integra fide administrabimus, nisi vicissim tantundem restantiarum Suae Serenitatis reliquerimus, quantum locationis tempore in Inventario Nobis datum erat. Idem de aliis rebus in Inventario specificatis iudicium erit. Tecta et aedificia in bono statu conservabimus, quae Nobis tradita sunt. Denique si ratione eorundem bonorum, vel ex iisdem iuribus possessionariis per officiales, vel alios servitores tales causae emergerint, quae gravamina aliqua importarent, ab eorum gravaminum omni, et qualicunque onere Sua Serenitas et se, et Nos liberos pronuntiabit, evictionem superinde a Sua Serenitate recipiemus. Ad quae promissa, et quaevis praemissorum singula observanda, cum Sua quoque Serenitas solemniter literis, et instrumentis superinde confectis et emanatis obligaverit, Nos etiam offerimus Nos et promittimus ea omnia, quae in praeinserto Arendae contractu continentur, in omnibus suis punctis et clausulis, et articulis observaturos, per eosque, quorum intererit, observari mandatu-
 turos. In quorum omnium documentum et robur praesentes literas scribi curavimus, subscripsimus, et sigillo communivimus. *Datum in Transylvania Albae Juliae 8-o die mensis Aprilis. A. D. 1599. Andreas Cardinalis Bathoreus Princeps Transylvaniae. m. p. Joannes Jacobinus Secretarius. m. p.*“ ¹⁾

Báthori András ezen kötelezésének nem tehetett merőben eleget, mert ugyan azon évi october 28-kán Mihály oláhországi vajda elleni harcban, Szeben és Schellenberg között meggyőzötven, midőn Moldova felé futna, a lesben álló székelyek által legyilkoltatott.

Maria Kristiernának ezutáni nyomorult és inséges sor-sáról szándékom, más alkalommal, egykoru hiteles okmányok közlése mellett bővebben értekezni ²⁾).

¹⁾ Találtatik ugyan ott.

²⁾ A nemes gróf azt nem fogja többé tehetni. Történettudományunk és folyóiratunk őt a m. hó 12. vesztette el, pótolhatatlan kárával. — Még van kezeink közt néhány becses közlése, mik az Ú. M. M. jövő évi folyamát fogják díszesíteni.

IRODALMI NAPLÓ.

— Irodalom és Nyelvemlékek. — *Ujabb Nemzeti Könyvtár.* Harmadik folyam, VI. VII. VIII. füzet. *Tizenhatodik századbeli Magyar Történetírók*, régi kiadások és kéziratok után szerkeszté Toldy Ferenc. 257—618 hasáb 4r.

E füzetekkel be van az Ujabb Nemz. Könyvtár harmadik folyamra fejezve. E szerint a három folyam a következő írókat hozta: a) *Költőket*: Zrinyi minden munkáit, először kiegészítve e nagy ember kiadatlan prózai írásaival, Kazinczy Gábor és Toldy Ferentől; *Liszi László* munkáit, Ürményi Józseftől; b) *Államférfit*: *Esterházy* Miklós nádor írásait, Toldy Ferentől; c) *Történetírókat*: a XVI. századból: *Székely* Istvánt és *Heltai* Gáspárt, Toldy Ferentől, a XVII.-ből: *Szalárdi* b. Kemény Zsigmondtól; a XVIII.-ből: *Cserai Mihályt* Kazinczy Gábertől. A címlapok a nyolcadik füzethez vannak mellékelve. Az ígért életrajzok (Zrinyié, Liszié, Szalárdié, később küldetnek meg ingyen az előfizetőknek.) A gyűjtemény bizonyosan folytattatik; mely módon és tartalommal, később fog a közönségnek hírüladatni; annyit mondhatunk, hogy Cserai vegyes írásainak egy kötetére s a XVI. századbeli történetírók másodikára: amarra, Cserai életével Kazinczy Gábertől, erre Székely, Heltai s az ezeket követendő kiadatlan történetírók életeikkel Toldytól, a közönség számot tarthat.

Immaculata. A régi magyar anyaszentegyház hét szent beszédében. Régi codexekből, részben nyomtatványból, nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Kiadta a Szent-István-Társulat. Pest, Beimel és Kozma könyvnyomdájában. 1855. n8r. VIII. és 100 l. füzve 40 kr.

Alexandriai szent Katalin verses Legendája, ugyanazon szentnek két kisebb prózai életével együtt. Régi codexekből, nyelvjegyzetekkel kiadta Toldy Ferenc. Pest, nyomtatott Heckenastnál. 1855. Kis 8r. XXXIX. és 287 lap, füzve 1 ft. 20 kr.

Az olvasó közönség ime először kap itt középkori *egyházsónoki irodalmunkból* mutatóványokat, mik ez idő szerint kettős érdekel bírnak, mert egyszersmind középkori papjaink tudományos és gyakorlati felfogását mutatják a szeplőtelen foganatnak legujabban hitágazatúl határozott tanáról. A *Katalin-legenda*, eltekintve azon világirodalmi jelentességtől, melylyel minden egyéb ismeretes Katalin-legendáktól eltéréssel s az elveszett legrégebbi forrásra mutató bír; mint nyelv- s egyszersmind *egyetlen nagyobb költői emlékün* a *tizenötödik századból* méltán igényli minden művelt magyarnak figyelmét. A külföldielyekre büszke, s egymást érve adja és veszi; a mi egyetlen együnkől a magyar közönség, tudomra, eddig *egy* példányt vett. De talán felébred köztünk is valahára, s épen ilyek által, a részvét egy rég elmúlt kedé-

lyes kor maradványai iránt; s én nem fogok megszűnni, míg oly lelkes tudománybarátok találkoznak, mint e kötet Maecenje, kik ily igyekvéseket létre segíteni készek, a magam részéről tenni, mire szerencsés állásom képesít, sőt hazafiúilag kötelez is.

— Szépirodalom. — *Tóth Endre Ujabb Költeményei.* Pesten, kiadja Számvald Gyula 1855. 8r. 168 l. füzve 1 ft.

Zsarnóczy Antonia Versei. Kebelversek, keletkezte (így!) Zs. A., hitnős Takách Györgyné. Eredeti Kiadás. Pest, Emich könyvnyomd. 1855. 16r. füzve 1 ft.

Kemény Zsigmond Regényei és Beszélei. VI. és VII. kötet: Özevgy és leánya. Két kötet. Pest, Emich G. bizománya. 1855. 12r. I. 228 l. II. 188 l. Ára a harmadik kötettel együtt füzve 3 ft.

A régi jó Idők. Regény. Irta *Vas Gereben.* 3 kötet. Pest, 1855. Emich nyomd. k8r. 146, 192 és 188 ll.

A Végzet Utjai. Beszélek. Irta *Szilágyi Virgil.* Pest, 1855. Emich G. nyomd. k8r. 262 l. 1 ft. 30 kr.

Bulyosszky Lilla Novellái. 2 köt. Szerző tulajd. Pest, 1855. Müller nyomd. 12r. 253 és 257 l.

A Wakefeldi Pap. Irta *Goldsmith Olivér,* angolból ford. Ács Zsigmond. Kecskemét, Gallia Fülöp könyvtár és kiadónál, 1855. 12r. 296. füzve 1 ft. 12 kr.

Legujabb Külföldi Regénycsarnok. Kiadja Friebeisz István. XI és XII. köt. *A Párisi Mohikának.* Regény, írta *Dumas Sándor.* Ford. Párisban Országh Antal és többen. XI, XII. k. Pest, 1855. Müller Gyula bizománya. 12r. 111 és 120 l. Áruk 1 fr. 12 kr.

— Nyelvtudományi folyóirat. — *Magyar Nyelvészet.* Szerkeszti *Hunfalvy Pál,* kiadja Müller Gyula. Első és második füzet. Pest, 1855. Müller Emil nyomd. N8r. 96 l. Tíz füzet előfizetési ára postai bérmentes szétküldéssel 5 fr.

A „Magyar Nyelvészet” — az előrajzhoz képest — általában két-tőt tárgyal: a magyar nyelvtudományt, leginkább a rokon nyelvek tanulása és összehasonlítása által; s a hellen és latin nyelvtudományt. Ehez képest ad általános nyelvtudományi és nyelvtani fejtegetéseket; különöseket a magyar nyelvtudományra nézve, mind összehasonlításokat az összes altaji nyelvfajból, melyhez a magyar nyelv tartozik, mind egyes altaji nyelvbéli, tehát legkülönösen magyar nyelvbéli tanulmányokat; mind az altaji nemzetek szellemi sajátosságát kitüntető mondákat, hitregeket, közmondásokat stb; mind végre azon nemzetek őstörténeteit, az összehasonlító nyelvészet alapján nyomozó értekezéseket; — a classikai nyelvekre nézve értekezéseket azok tudományának fejlődéséről külföldön, s tudósaink oly munkái és vizsgálódásairól, mik számba veszik azt, mit külföldön nagy erővel folytatnak; továbbá tankönyvekről és a tanításról, s a nálunk e körül tapasztalható nehézségekről vagy előnyökről. Végre nyelvtudományi munkák ismertetését, apró tudósításokat akar-

mely nyelvfaj köréből, tudós férfiakról, intézetekről stb., mindig fő tekintettel a nyelvtudományra stb.

— **Tan- és Olvasókönyvek.** — Győri magyar Alphabetum. Komárom, 1855. Szigler testvérek nyomd. 8r. 20 l.

Magyar Olvasókönyv az algyrnasium harmadik osztályának számára. Szerkeszté *Trautwein Nep. János*, kegyes tanítórendi tag. Második javított kiadás. Pesten, Kilián tulajd. 1855. (nyomt. Wigand Pozsonyban). 8r. VIII. és 252 l. füzve 48 kr.

A Magyar Irodalom ismertetése a legrégibb időktől napjainkig. *Olvasókönyv felsőbb tanodák használatára.* A Sz.-István-Társulat megbízásából készítette *Lonkay Antal*, azon társulat választmányi tagja. 2 kötet. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Budán és Pesten, 1855. Bagó és Herz bet. N8r. XVI. és 624 l. és XVI. 757 l. füzve 2 ft.

Latin-Magyar és magyar-latin Fordítási Példák a classicus írókból. Az alaktan alapos és fokozatosan előhaladó begyakorlására s előkészületül a mondattanra Putsche latin nyelvtana szerint. *Dünnebier Alb. Gy.* után magyar nyelvre alkalmazva a gymn. első osztálya használatára. S. Patak, a főisk. bet. és költs. 1855. N8r. 183 l.

Gyakorlati Módszer a német nyelvnek gyors, könnyű s alapos megtanulására, Ahn (Seidenstücker) tanmódja szerint, nyelvtani jegyzetekkel. Oskolák, magántanítók s öntanulók számára szerzé *Hartmán Lipót*. Első folyam, harmadik kiadás. Kanizsán, Markbreiter gyorsrajtóján. 1855. N8r. 163 l. füzve 50 kr.

Német-Magyar Olvasókönyv, tanuló ifjuság számára szerzette *Balassovits Lajos*. II. r. harmadik kiadás. Pest, 1856. Kilián Gy. tulajdona. N8r. 207 l. füzve 40 kr.

Magyar és német Beszélgetések Kézikönyve. Szerkeszté *Garay*. Ötödik javított és megbővített kiadás. Közre bocsátá *Toepfer Theophil Eduard*. Pest, 1855, kiadja Heckenast. K8r. 340 l.

— Történelem. — *Egyetemes Világtörténet* a felgyrnasiumi ifjuság használatára. Irta *Schröck Ferenc*, kegyesrendi áldor, bölcsészettudor, a pesti nagy gymn. a foldirat és történelem tanára. Első kötet: Ókor. Második javított kiadás. Pest, 1846. Kilián Gy. tulajdona. (nyomt. Pozsonyban Wigand). N8r. IV. és 219 l. füzve 1 ft. 20 kr.

Világtörténet Bumüller Jánostól. Magyarítva a második bővített és javított kiadás után *Feniczy János* nagybárkányi pléb. által. I. kötet, 2. füzet, Pest, 1855. Herz nyomd. N8r. 257—742 l. füzve 1 ft. 32 kr.

A Magyar Nemzet Napjai a legrégibb időtől az arany bulláig. Irta *Jászay Pál*. Második füzet. Pest, 1855. Emich nyomd. N8r. 113—240 l. Az egész munka (négy füzet) előfizetési ára 3 ft.

— Kamarai s jojtudd. — *Utasítás a Mértékhiteljesítési Hivatalok*, kereskedők s iparosok számára, kik meghitelesített mértékek és súlyokkal eladnak v. vesznek. A bécsi mértékhiteljesítési hivatal volt igazgatója *Jekkel József* által német nyelven szerkesztett első kiadásból, a

legszükségesebbeket kivonva magyarra fordította *Novobaczky Ferenc*. Nagy Várád, Tichy Alajos nyomt. 1855. 8r. 24 l.

Romai Magánjog, többnyire Haimberger és Schilling Brúnó után írta Dr. *Henfner János*, egyetemi rend. nyilv. jogtanár. Második kötet. Külön rész második könyve: Dologbani jogok. Pest, Heckenast Gusztáv sajtátja. 1855. N8r. 310 lap.

— Természettudományok. — Könnyen érthető *Alapelemei a Természettannak*, alsó reál és gymnasiumi iskolák használatára *Schabus Jakabtól*. Németből ford. *Hollósy Jusztinián*, pannonhegyi sz. Bene rendű áldor, bölcséleti tudor s a soproni főgymn. természettani tanár. Szöveg közé iktatott 183 fametszettel, Sopron, 1855. Seyring és Hennicke tulaj., nyomt. Reichard Adolf. N8r. IV. és 202 l.

As Állattan Alapvonalai. Algymn. s reáltanodák használatául a Hölzsféle ábrákhoz alkalmazva írta *Minikus Vince*, Zirc-cisterci r. tanár. Pest, 1855. nyom. Herz. N8r. IV. és 128 l.

Törvénytörvényi Állatorvostan. Községi orvosok, állatorvosok, községi előljárók számára, *Veith* után kivonatban szerk. *Posgay János*, sebész szülész mester, okl. állatorvos és a Jászkerület seborvosa. 8 fametszetű ábrával. Pest, Emich tulajd. 1855. N8r. 52 l. füze 30 kr.

Cholera. Epemirígy v. nyálmirígy, és avval összekötött s azt megelőző s utánkövető bajok, ugymint elfojtott havi tisztulás, aranyér, megrögzött köszvény, rendetlen váltóláz és szélütés közelebből megismertetése és orvos távollétében azok orvoslása. Szerző *Repásky Endre*, orvostudor. Pest, 1855. nyom. Herz Ján. 46r. 58 l.

A Nagyváradi Fürdők. Útmutatás a vidékinép használatára. Írta *Grosz Albert*, N.Várád főorvosa. N.Várád, Tichy Alajos nyomt. 1855. 8r. (10 l.)

A Földmivelés és Állattenyésztés. Útmutatás a mezei gazdaság sikeres és minél több haszonnali üzésére. Írta *Koppe J. G.* . . a hetedik kiadás után ford. *Galgóczy Károly*. Pest, 1855. Heckenast G. tulajdona. N8r. IV. és 619 l. kemény táblába kötve. 2 fr.

— Egély. — *Helvetica Confessio*, v. helvéciai vallástétel. Az 1791-ki debreceni kiadás szerint. Debr. a város nyomd. Telegdi K. Lajos bizománya. 1855. N8r. 132 l.

Keresztényen Katekhizmus, azaz a ker. vallás ágazatira való rövid tanítás kérdések és feleletekben. S. Patak, a főisk. bet. és költs. 1855. 8r. 144 l.

A Keresztényen Vallás rövid foglalata. A helv. hitv. népiskolák s algymn. első osztálya számára. S. Patak, a főisk. bet. és költs. 1855. 8r. 92 l.

Erkölcsei és Vallásos Olvasókönyv. Népiskolák számára. (A Népis-kolai Könyvtár II. kötete). Második kiadás. S. Patak, a főisk. bet. és költs. 1853. 8r. 81 l.

Vezérfonal a Bibliaismeret és Történethez, Palaestina földrajzá-

nak vázlatával. Protestáns algymn. I. és II. osztálya számára írta *Csikai Imre*, a nagykerösi felgymn. vallástanár. Kecskemét, nyom. Szilády Károly. 1855. N12r. 87 l.

Bibliai Történet. Iskolai könyvül középkorú gyermekek számára szerzé *Roder Alajos*, pesti egyetemi hitszónok és nyilv. r. hittanár. Kiadja a Sz.-István-Társulat. 12r. 148 l. számos csinos fametszetekkel.

Száz és négy válogatott bibliabéli historiák... Hübner Jánostól. 14-dik pesti kiadás. Pest, 1856. Trattner-Károlyi tulajd. 12r. 496 l.

Papi Dolgozatok gyászszetekre. Halotti predikációk, gyászbeszéddek és imák, egyházban, gyászsudvaron és sírnál. Szerkesztő *Fördös Lajos*, künszentmiklósi ref. lelkész. Ötödik füzet. Kecskemét, nyom. s kiadja Szilády K. 1855. N8r. 192 l. *Hozzájárul:*

Magyar Protestáns egyházirodalmi Ismertetések és Bírálatok. Szerkesztő *Fördös Lajos*. Első füzet, Kecsk. stb. 32 l. — és :

Azon szerző *Konkordanciája* I. kötet, 65—112 l. („Atya” cikig).

Újabb ker. Katedrai Tanítások, melyeket néh. *Kolmár József* . . . hátrahagyott irományaiból szerk. s kiadott *Vári Szabó Sámuel*. II. köt. 2. és 3. füz. Szarvas, Réthy L. gyorsajtóján. N8r. 161—532 l. 2 fr.

Egyházi Beszéd a bold. sz. Mária szeplőtelen fogantatásának hitágazati kihirdetése napjára . . írta *Piry Czírjék*, sz. Ferenc-rendi áldor. Pest, 1855. Bucsánszky A. bet. N8r. 16 l.

Pálma virágok a német szent költészetből. Zsadányi *Dul Benjámín*. Sátor-Alja-Ujhely, Weiss Mór bizománya, 1855. (nyom. S. Patakon). 8r. 204 l. füzve 1 fr.

Útmutatás a Rózsafüzér vagy szent-olvasó ajtatos használatára. Kiadta *Erdéi Klára*, sz. Ferenc harmadik rendü hajadon. Második s javított kiadás. Buda, Bagó bet. 1855. 12r. 72 l.

Magyar kis Officium . . . Pesten, Trattner-Károlyi tulajdona. 1855. 16r. 284 l.

Mennyei Arany Kulcs . . Komárom, nyomt. Szigler testvéreknél. 1855. K12r. 284 l.

Mennyei Harmatozó Rózsa . . . Pest, Bucsánszky, 1855. N16r. 310 lap.

Lelki Zöld Koszorú . . . Pest, Trattner, 1855. 24r. 166 l.

Kis Lelki Kincs . . . Pest, Bucsánszky, 1855. 64r. 224 l.

Mindennapi Ájtatos Gyakorlások . . . Pest, 1855. Bucsánszky, 64r. 108 l.

Szent Krisztus-atyafiság könyve . . *Kókai Benedektől*. Pest, nyom. s kiadta Bucsánszky Alajos. (1855). 8r. (22 és) 380 l.

Áhitat Gyakorlati imák s énekekben a romai kath. ifjúság épülésére. Sátoralja-Ujhely, Weiss Mórca tulajd. 1855. (nyomt. S. Patakon, a Főisk. bet.) 16r. 167 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXXIV. *Báthori István nádor határigazítási oklevele 1521-ből, bizonytalan ideű későbbi fordításban.* — Mi Báthori ¹⁾ Istvan, Magyar Orszagnak Palatinussa, és Kunsagnak Birája Heves Varmegyének Fő Ispánya ugyszintén, az alabb valoknak Generalissa s. Kapitánya, Adgyuk tudtára és emlekezetül minekneknek a kiknek illik, hogy még életében és Uralkodásában boldog emlekezetű Laszló Király, Magyar és Cseh Orszagnak Királya, egy reszről nemelly Nemések között, más reszről a Kunok mint Király Hivei között, bizonyos határoknak elrontások vagy villongások eránt; mellyet még meg boldogult Matyás Király idejében (ki is előtte élt) nemelly Ermen István névű Királyi Gondviselője mellette való Itelő Mesterek által megigazitatott megújitatott, minden rendbeli Szanthato vagy nem szantható elhető vagy nem élhető, retes, kaszáló vizes és nádtermő földeket, de említett személyek között villongások sőt vér ontások származván, az ilyen veszedelmes igyekezetek minekutanna eő Felségének füleiben hatottak volna, leg gyakortabb pedig a Nemések kik megkarosittattak panaszolkodtanak a Király eő Felsége meghalgtván, bizonyos Hivei ugy mint Itelő Mesterei és Budaj Gondviselője' által akarván kivaltkeppen való helyeken a Határokat meg igazítani, de a sok szorgalmatosságok ugy mint Törökkel való s. más egyebb dolgai meg gatolvan veget benne nem érhetett, ennek megújítása s. elvegezese közönseges vegezeseből által tétetett bizonyos Törvényes napokra; minekelötte pedig azokra a napokra jutott volna e' világbul kimúlt, es a versengések fen függőben maradtanak; Hanem Lajos Király lévén egyetlen egy Fia az Orszagnak igazgatására felvételvén Meltosagos Uroknak Praelatusoknak és Országunk Nemeseinek Sz. Mihály Ark Angyal Innepi napjára Ezer öt Szaz tizenhatodik Esztendőben Ország Gyűlése hirdettetett, bizonyos Artikulusokat az országnak javára és megmaradására Meltosagos Urak es Nemések elő adtanak volna, a többek között ez is elvegeztetett hogy a fent emletett villongások és elhallasztások az igeret szerint meg igazitassanak es tökelletesen azonnal megerősitessenek; Jollehet a Király ó Felsége ennek az elveezésnek eleget akarván tenni az ó Hivei közzül bizonyos Itellő Mestereket és JurÁssorokat kettőnként elrendelt, de minthogy bizonyos akadalyokról ottan ottan meg gatolt uttak mig még el nem igazithattak a fent említett reszek között naponként jobban jobban nevededett a versengés; Mi annakokáért Palatinusi hivatalunknak eleget akarván tenni az olyan veszekedéseknek uttyát tartozunk meg előzni, nem akarván azt

¹⁾ Az ékek helyenként fekkmentesen írvák az eredetiben, mit elégnek tartottunk itt érinteni.

meg engedni hogy a kicsiny szikrabol nagy tűz támodgyon, sőt hogy a konkoly közzülünk kiirtodgyek, mind pedig eő Felsegét ki meg idejere nevez gyenge, annyi Zenebonatol meg szabadithatnank, mind pedig a fent emletett szemellyeket több több kölcseggel es faradsaggal ne terhelnének el vegezni es ezen tartomanyt bekessegre hoznis. megigazítani akarván, mi önkent magunk indulattyából emletett Lajos Kiralyunkat meg keresvén magunkra válaltuk.

Minekutanna azért Remete Pal napja utan való Vasarnap es az utanna több kovetkezendó napokon arrá alkalmatos' es elegendendőkön Hegyes Helység Határára jutottunk volna, resz szerint fent megnevezett Lajos Királyunknak, resz szerint Kenderesi Mihálnak és több Nemeseznek ugyan azon Hegyesről Heves varmégýében, annakutanna Hegyes körül lévő territoriomokat, Majorokat, ugymint Tomaj es Bánhalmiakat, Meltosagos Losonczi Sigmondot, nem külömben Gyandarol, Kompolts Ferenczet melly Nánáról ugyan azon Heves Varmégýében; Szomszid Hatarosokat Nemeseivel es Nemteleinivel a kik azokat élték, Kenderesi Mihályt és több Nemeseket, es Kunokat Hegyes körül, ugy Losonczi Sigmondot oda gyűjtván, jelen letében Kenderesi Mihálnak es Losonczi Sigmondnak hozza tartozo Baráth Matyásgondviselőjével, Nem külömben Itelő Mesterek ugymint: Verbóczi István Király eő Felsege szemellye s. Hellytartójával, Elenentig Janos Itelő Mesterrel, Nadasdy Albert Kiralyi Causaknak Directorával, mint emletett Lajos' Királyunktol küldettettekkel es rendeltettekkel ebben a részben minekünk tellyes hatalom adatván eő Felsegetől, szemelly szerint minekutanna eljöttünk volna, azon Határokat mind az ő hasznokra eljartuk es még vizgaltuk volna, sok Tanukat, mind Nemeseket mind Nemteleneket, jó hírű es becsületes embereket ugyan azon reszeken meghordozván szemünk előtt hit szerint meg vizgaltuk volna.

Melly Fassiok es Tanubizonysagok szerint a Tanuknak mind a két részről emletett Kenderesi Mihály es a több Nemese s. Kiralyi Kunok, valóságos ususban s. birtokaban ugy mint Banto földeiknek elhető vagy nem elhető, retes avagy kaszaló vagy legelő Mézeiknek még nevezett hatarokkal mikeppen Laszló Kiralynak életében, ugy annak utanna Babades bekésségesen való birasban még maradtak, sőt emletett Losonczij Sigmond a Lakosok által Tomaj es Bánhalmi lakosokban még haboritattott, Nyilván való dolognak tapasztoltuk azert, hogy emletett Király eő Felsege Hellytartójával Itelő Mestereivel, es több hozzánk tartozo Nemeseikkel Hegyesnek Hatarjait a fent emletett Territorialomoknak hasznokra elvégezzük es feljegyezzük;

Első Határa Hegyesnek kezdődik nap kelet felől való részen, Tomaj felől egy hegyecskén, melly kettős halomnak hivattatik, killyebb, mellynek tetején földből csinált Határ nehaj Ermeny István által kicsinaltatt, mellyet is ujjonan felrakattunk.

Onnan Eszak felé menvén valamelly ut Hegyes felől Madaras fele,

hasonlóképpen más halomra mely kettős halomnak neveztetik bellyebb, hatarnak hagytuk és jegyeztük.

Onnét elindulván azon részen mintegy két nyíl lövetnyire, által valamely Bérczen, es azon a Bérczen vagy halmocskán jutottunk egy helyre, mely Ravaszjuknak neveztetik, es ottan Hatart mely Ermenyi István által csináltatott meg ujjitottuk.

Onnet ugyan azon resz felé mintegy Eszak es Nap nyugot felé de jobban Nap nyugot felé tartván, es a Bérczet jobb kezré Nap kelet felé hagyván. egy laposban az ut mellet a mely vézet Hegyesről Tomajra egy helyen mely neveztetik Utmellett valo Szék egy Földből csinált Hatart melyet Ermenyi Istvan régen csinált volt, es a fellyebb való Esztendőkben Nehaj Rajka Balás Nagysagos Ur, leven Travernicalis Mestér megujjitott volt, ujjobban helyre' allitottuk.

Onnet által menván a Széken es az emlétett uton es azon resz fele tartván egy földből csinált Határt, melyet Ermenyi István csináltatott, es Rajkaj Balás által meg ujjitott egy hely mellett, mely Rekettyes Fertőnek neveztetik meg ujjitottunk.

Annakutanna Napnyugotra hajolván a Berczén mely Telekhalomhátanak neveztetik egy Földből csinált Hatart meg ujjitottunk, és itt tartyak Besenyő nevű Pusztával a Hatart.

Onnet hajolván mint egy napnyugott es Del közé de jobban tartván Teli napnyugotra, jó darabon el menván a laposban egy Határt mely Kocsordósnak neveztetik fellyebb emletett mod szerint csináltatottat, mintegy elleneben Besenyő Teleknek megujjitottunk, mely Pusztának helye leg inkább nyári nap nyugotra fekunni lattatik.

Annak utanna azon részén jó darabon elmenván Harmas halom háta fele, es azon három Halmot hagyván Hegyes felől való részre, a nagyobbik Halom alatt egy hajítasnyira a Bérczen vagy is Háton egy Határt a meg mondott mod szerint csináltatottat meg ujittattunk.

Onnet Eszak felé tartván egyénesen a folyó viz mellett mely Ér Kakat a laposson egy hatart meg emlétett időben épéttetett meg ujjitottunk,

Annakutanna ugyan azon részen menván jó darabon a Kakat mellett, egy Hatart emlétett mod szerint csináltatottat meg ujjitottunk.

Annakutanna mindég csak menven a folyo viz mellett, es azon részre, a folyo viznek Partyan egy Határt a meg mondott mod szerint csináltatottat meg ujjitottunk, melyet is valóságos Hatarnak hagyunk.

Ott altalmenvén Kakat nevű folyo vizen, mintegy nap nyugot es Del között menván, egy Halmocskán Sarpánhalmanak mely neveztetik egy földből csinált Határt meg ujjitottunk.

Onnet ugyan napnyugoti részre tartván egy laposban mely Sarpan halma laposságának neveztetik, egy Hatart mely felől ugy tartatik hogy gyakran az arviztól elboritatik talaltunk melyet ujjonnan megcsináltatni hagyunk.

Onnet ugyan azon reszre tartván abban a laposban melly Sarpanak neveztetik mas Hatart melly regen csináltatott talaltunk azt is meg ujjitottuk.

Onnet mindig ugyan azon reszre tartván abban a laposban egy regi hatart talaltunk azt is meg ujjitottuk.

Onnet ugyan azon reszre tartvan abban a laposban nem meszere egy helyre' melly Aszothoshatnak néveztetik eljutottunk, ottan égy igen regi Hatart talaltunk mellyet meg is ujjitottunk.

Annak utanna tartvan azon reszre, mentünk egy laposra melly Asvány lapossanak neveztetik az holott talaltunk egy regi Határt mellyet meg is ujjitottunk.

Onnet el indulván azon részen illendő tagassagot elmenvén Asován hát nevű helyen egy regi Hatart találtunk mellyet meg is ujjitottunk.

Onnet mindig azon reszre tartván ugyan azon lapossan közel az Asashoz, melly Kunásásnak neveztetik egy Hatart melly Asovánhátnak neveztetik láttunk, mellyet meg is ujjitattunk, es ottan szomszid határos Tisza Szalok

Onnet a Kunásásnak mentében hajolvan Dél felé az helyre' melly Kender atkonak hivattatik jutottunk es azon regi Határ helyet mostann is Hatarjeleül meg hagytuk;

Onnet a Tóra indulván melly Gyölcsfeneknek hivattatik azon helyet hasonlokeppen melly Hatarnak régen jegyeztetett, Hatarnak jeleül még hagytuk.

Onnet mentünk az helyre' melly kisebb Gyölcs feneknek hivattatik mellyet régen Hatarnak jeleül megjegyzettek meg ujjitottuk.

Onnet mentünk három felé agazó vízhez melly három agnak neveztetik, es ott szakad össze a Burai föld melly maskent Szilva teleknek hivattatik.

Onnet egy folyo vizen melly Szilda folyásnak neveztetik mentünk Delre egy helyré melly Szilva fének hivattatik.

Azután mentünk kettős Hatarra Szarvashat nevű helyre melly is régi, annak egyiket meg ujjitottuk, masikat mellyet meg nem ujjitottuk, Burához hagytuk.

Onnet Delre menvén talaltunk egy Határt melly Szilvashátnak hivattatik a regi ut mellett melly Hegyesről Roff felé viszen mellyet is meg ujjitottunk.

Altalmenven az Uton ugyan azon reszre tartvan talaltunk egy Hatart melly Kunúlesnek hivattatik melyet hasonlokeppen meg ujjitottunk es ott határos Burával, maskint hivattatik Szilvatelek melly szomszidos Gyanda nevű Pusztával.

Onnet hajolvan Dél es Napkelet közze, holott a Gyölcs háton a víz mellett melly Borserének hivattatik egy Határt emeltünk.

Ugyan azon reszre tartván de jobban Délré azon Gyuleshaton, minthogy Bors ere nevű Tó szárazsagnak idején száraz szokott lenni egy Határt ujjolag emeltünk.

Onnet egyenesen menvén Delre a Borshaton ellendő tagasságnyra egy regi Hatart megujjitottunk.

Onnet egy kevesse tartvan azon reszre mentünk és jutottunk a Borsere Partyára az holott egy Hatart ellenében a Bors halmának emeltünk.

Es ugyan ott azon Tón egészen altal menvén tartvan Délre jó nagy darabon Szék hatar nevű helyre találtunk, holott is egy igen regi Hatart megujjitottunk.

Es onnan jó darabon elmenvén altal menven a Kormolapossán mentünk egyenesen Kormohalmára mellynek tetején a meg jegyzett Határt meg ujjitottuk.

Onnet hajol mintegy Teli napkeletre Bán halma fele, es a laposan altal menvén mentünk egy Hatarra melly igen kitettző helyen vagy halmocskan vagyon, közel Bólthejér nevű vízhez holott is egy regi Határt meg ujjitottunk. es itt vizgódik a Hatar Gyándával.

Annak utanna ugyan azon részen menvén közel ahoz az helyhez a holott a Nagy Sebes ér öszve szakad Kakattal, egy ketettző helyen vagy is Haton egy regi Határt meg ujjitottunk, Sebesér nevű viz pedig egészen Hegyeshez hagyatott

Annak utanna altalmenven a Kakaton azon a reszen jó darabon elmenvén nemelly Berczen vagy is hátan, melly Bodzás teleknek nevezetik egy régi Hatart meg ujjitottunk.

Onnet ugyan azon reszre tartván illendő tagassagon Bánhalmaj út félén melly vezet Hegyes fele' egy Hatart melly Szilas hatarnak nevezetik tapasztoltunk mellyet ujjolag fel rakattunk.

Annakutanna ugyanazon reszre tartván, es Hegyes felől való úton melly viszen Bánhalmara altal menvén jó darabon menvén talaltunk egy regi Határt melly Köves halom hata, maskent Határ Laponyagnak is nevezetik ujjolag fel rakattunk. es ott hataroztatik Hegyes Helysegek Határa meg nevezet Bánhalmával.

Innet tovább nem mentünk mert Hegyes Helysege az ő Hatarat Kolbasz Kiralyi Kunokkal meg tartya és bekessegeben elnek velek, minyajat azért, mind élhető vagy nem elhető, Szanthato vagy nem szanthato foldgyeit, rettyeit Kaszaloit, legelo mezeit mellyek a Hatarban befoglaltattak, Hatarokkal meg ujjitattak; azokat fel rakatván meg igazitván, körül belől levőkkel egybe megnevezett Kenderesi Mihálynak több Nemeseeknek

Kunoknak s azoknak maradékinak engedgyük. Ennek allandoságára nevezé pedig, kinek ha mi mas ellen lehetne Törvényes processusa, Szabadság engedődik, Sött hagyuk parancsollyuk, ezeket megtartani, azokkal e mi Levelünknek rendi es tanubizonysaga szerint. Kólt Nádudvaron 1521.

Közli RÉVÉSZ IMRE.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

NOVEMBER, 1855.

XI. FÜZ.

FINN NÉPMESÉK.

KÖZLI

KAZINCZY GÁBOR.

HUNFALVY PÁLNAK.

Engedd, hadd tűzzem e nyomtalan közlemény fölé a Te nevedet, szeretett barátom, nemes és mélyelmű híve a nemzeti ügynek. Azon kevesek egyike, kiket ösvényökről sem a szenvedelmek önámítása el nem szédíthetett, sem a pulya tétlenség és szennyes üzelem elrendíteni nem bír; a polgár szeretetével, az önérzet bátorságával, a bölcs nyugalomával, az érdem zajtalanságával követed istened sugalmát. Kövesd, merész hajós, a pályatörő futást az ismeretek világtengerén, hol minden nyomon ultima Thulét lát a bárgyú, s Téged, delejül, a tudomány és hűség vezérel. Mi, a parton, legbensőbb szerencsekívánatinkat adjuk társaidul, tudván, *mely* oltár dísze lesz mind az a mit hozsz. Virrad, majd, idő, mely szétfuvallja a ködöt, mely a bálványok olcsó nimbusa, s számba veendi a cselekvő szeretet szent adományait. Hidd, hogy hervadatlan lombjai egyikét a Te homlokod köré fűzendí. — Bánfalva, october 27-d. 1855.

I.

A CSODÁLATOS SÍP.

Volt egyszer egy király, kit Dumbr királynak hívtak, s keleti és nyugoti Botnia fölött uralkodék. Három leánya volt, Helka, Drifwa és Sigtuna nevű, s mind a hármat szívéből szerette. Ezért minden varázslót birodalmában eléhíva, gyermekei sorsát tőlök megtudandó. És egybegyűlt igen igen sok varázsló; s a királynak azt jósolák: húsz évig ne ereszsze a hercegnőket szabad ég alá, máskülönben nagy szerencsétlenség történék. E szerint tehát nagy gonddal őrzék a királyi gyermekeket a várban, s Dumbr király nagy kertet építtete számukra üveg alatt, hol játszottak; s felnőttek vidosan, s szertelen szépek levének. De a mint gyermekekből lassanként hölgyekké lettek, friss lég s kék ég után kezdtek ahítózni, s halványok lőnek és szomorúak. És a király gondolá magában: Helka, legifjabb hercegnőm, már tizenöt éves lett Helaasnapra (pünkösdre); mégis lehetetlen a szegény gyermekeket tovább gyötreni, hiszen fel is nőttek már, különben is mi lehetné őket odakünn! — Egy nap tehát megengedé a három hercegnőnek a szép várkertbe menniek, s felvigyázókat és testőröket is ada melléjük, udvari óriása, Koljumi parancsnoksága alatt; ez oly nagy volt, hogy minden agg dada, ha a várkapuban meglátta, összecsapta a két kezét feje fölé, s így kiálta: O boldog isten, be gyönyörűséges egy legény! — De mi történt? Alig kezdtek a hercegnők víg kedvvel ide s tova szökdösni, az agg nagy fákat tapintgatni, s végre egy mohos szirtre fölmászni, midőn ez egyszerre megrendült, szétrepedt, s a három hercegnőt a testőrök szemeláttára elnyelé. Kővé válva álltak ott mindnyájan, csupán a hős Koljumi rohant elő, megragadá a szirteket, s majd ketté szakítá, de a repedékből egy tüzes kard villant elő s megölte őt. Erre valamennyi megoldá a kereket, mentek merre a szemök látott, s megvívék a szomorú hírt Dumbr királynak. S nagy gyász volt az udvarban. A király e perc óta mélységes bánatba süllyedt, s nem gondolt többé semmivel a világon.

Azonban élt az udvarnál három bűvész ¹⁾, úgy nevezett bölcs ember. Ezek ajánlkoztak, a hercegnőket fölkeresni, s engedelmet kaptak a királytól annyi cselédet vinni magokkal, a mennyit szükségesnek gondolnak. Sok sok várszolgát szemlének ki hát, de Gylpho lovászt, ki szintén jelentközék, elutasíták. És keresék a hercegnőket messze szét az egész országban, de nem lelheték, s midőn élelmi készletök kifo-
gyott, semmit sem végezve tértek vissza Hysisborgba — így hívák Dumbr király lakását — s kérték őt, engedné meg nekik még egyszer a hercegnőket keresni, ezuttal talán sikerülni fogna. A király újra megengedé, s ismét jött Gylpho is, s esdeklett, vinnék magokkal, de a bűvészek nagy dölyfös szavakkal utasíták el, s ellovagoltak nélküle. Erre Gylpho elbúsulta magát, s a közel erdőbe ment, s hogy boszúságát valamin kiöntse, egy vastag tölgyet kezdé vágni. S imé egyszerre csak egy magas ősz férfiú termett mellette, sokkal nagyobb mint rendesen az emberek; mosolygva nézi Gylpho mit csinál, s így szólt: Te hát ezt hivod favágni, ostoba gyerkőc? Add csak ide a fejszét, majd megmutatom én, hogy kell vele bánni. De Gylpho észrevette, hogy erdei manóval van dolga, s csak azt nem tudá, ha a gonosz Ahtolainen, vagy Hallgrim az óriás, vagy Hirmu, vagy Kilka, vagy maga Perkele-e az; ezért egy kissé meglátolta, mi volna teendő, s aztán oly mélyen vágta a tölgybe fejszéjét a mint csak birta, s ekkor úgy tett, mintha nem birná kihúzni, s monda a szellemnek: Édes bácsi, ugyan nem sziveskednék-e nekem a hasítékot egy kissé megtágítani újjaival, hogy fejszémek kikaphatnám? — A jámbor manó a hasitékba tette újjait, de Gylpho gyorsan kirántá a fejszét, s ekkor a szellem meg volt szorúlva. Rázta és rángatta, de újjai nem szabadultak, s akkor kéréshez fogott, s szép szóval állt elé. De Gylpho egész hideg vérrel monda: Ki nem mentelek, csak ha megmondod, hová lett a mi három királyleányunk? — S felele a manó: Haugyan bizonyos hogy elbocsátsz, úgy megmondom. — Az ökröt szarvánál, a férfit szavánál fogják, válaszola Gylpho. Erre az erdei szellem elmondá, miben van a dolog, s szóla:

¹⁾ Heimdaller, az alvilágba vezető híd őrei.

A királylány mind a három a vén szirtkirály Kammo kezében van. A legifjabb egy vas szobában ül rabul, mely száz ölnyi mélyen van a sziklában. Vas korona van a fején, s az újján vas gyűrű. A középső leány még felényivel mélyebben van a sziklában; ezüst szobában ül, ezüst korona van a fején, s az újján ezüst gyűrű. A legidősb megint száz öllel mélyebben van, arany szobában, arany koronával fején, s arany gyűrűvel az újján. — Jó hogy tudom, mond Gylpho; de mint kapom ki őket? — Hó, mond az öreg, az nem lesz mesterség; mihelyt csak elbocsátsz, kezedbe adok minden szerszámot a mi kell, oly igazán a mint Pellervoinennek hívnak. Erre Gylpho igen megörült, hallván hogy fogoly szelleme a jószívű Pellervoinen, s a tölgyre sujta fejszéjével, s kimenté a szellem újjait. Ez meg elővett egy száz öl hosszú kötelet, egy kardot, egy palack ösvizet, s egy sípot, s monda: Mind erre szükséged van, hogy a sziklába alá szállj; ha a teljes hold vörösen jó fel a bérce fölött, jer az erdőbe, fúvd meg a sípot, tüstént nálad termék. Erre Gylpho nagy örömmel tért Hysisborgba vissza, s bevárta a bűvészek megérkezését. Meg is jöttek mi hamar, üres kézzel ugyan, de tele pofával. Ropantul feldicsekedtek azon borzasztó veszélyekkel, miket szárazon és vizen kiállottak volt, s mi mindent gondoltak és reményltek, s hogy mily közel voltak szünetlenül a hercegnők nyomához, s kevésbe múlt hogy meg nem lelék őket, de elvégre még sem lelék meg; még egyéb csoda dolgokról is regéltek, gonosz lappok- és noidokról (varázsolók), s tengeri kutya- és éjszaki-fényekről; de mi haszna mind ennek, a hercegnők csakugyan oda voltak, s Dumbr király bánatosb volt mint eddig valaha. Ekkor Gylpho a királyhoz járult, s esdekelve kérte, ugyan engedje meg neki is a hercegnőket nyomozni. Azt hiszem, tudok a dologban valamit, ugymond, s a bűvész urak hát hon maradhatnak, én saját fejem után megyek. A király teljesíté kíváнатát, dekeseregve tevé hozzá: Aligha nyomozsz te ki valamit leányaimról, mikor okosabb embereknek sem sükerült; azonban próbáld meg ha tetszik.

Midőn hát a teljes hold egész nagyságában feljött a bércek fölött, jó kedvvel kele útra Gylpho, s magával vitte Pellervoinen ajándokait. S a mint az erdőben megérkezett, meg-

fútt a sípot, s az erdei szellem azonnal megjelent s így szóla: Kész vagy-e jönni? — Igen, válaszola Gylpho. — Kövess hát, monda Pellervoinen; s ment előre.

De a három bűvész halkan követé a bátor Gylphót, s álmélkodva lőnek mindennek tantú, s távolról mindig nyomukban voltak, a nélkül, hogy ezek a kémeket sejténék. — Végre Pellervoinen nagy szirthalmazok előtt megállapodék, egy sötét mély nyiladékra mutatott, s monda: Ott kell bemened. — Ha csak ennyi, válaszola Gylpho, az ily borzlyuktól nem szepegek. — Ekként leereszté a manó az apródot, s maga utána ment. Midőn száz ölnyi mélyen valának, nagy vas kapuhoz jutottak, mely utjokat elzárta. — Húzd ki kardodat, mond Pellervoinen, s vágd fel az ajtót. Gylphó úgy tőn mint mondatott, s a kapu darabokra hullt. S ekkor egy vas szobába léptek; ott ült a legifjabb hercegnő, vas koronával fején s vas gyűrűvel újján, s a szirti-manó, a vén Kammo, őrizé. Ennek egy nagy szarv volt a fején, s egyetlen szeme homloka kellő közepén. Föltekintett s monda: Ohó, nem embervér szaglik-e itt? — Légy nyugodt, szólt az ildomos Helka, nines semmi; egy holló repült el, s darab hús volt orrában, ez szaglik itt úgy. — A szirtszellem már agg vala s egyetlen szeme már a sok használatban elhomályosult, pillái is belé nőttek, tehát nem vette észre a lovászt, hitt a hercegnőnek, s megnyugovék. De a kályha épen be vala fűtve, s mellette egy nagy vas rúd állt, melylyel a szellem aparázst szitogatta. Halkan elővette Gylpho a rudat, izzóvá tüzesíté a hegyét, s a szellem szemébe szúrta. Erre kinjában felállá Kammo, ide s tova tapogatózott, s oly rettentőn ordíta, hogy az egész szikla visszafelelt; de mivel most vak volt, nem láthatá még ellenségét; ez meg kinézett egy jó alkalmat, s levágta a fejét. A mint ez meglőn, monda Pellervoinen: Legényes vágás, fiacskám; úgy van a ki magát korán tölgyfákon gyakorolja; most Helka hercegnő szabad; hagyd itt a koronát, törd ketté a vas gyűrűt; hagyd egyik felét a hercegnőnél, a másikat tartsd meg. — Úgy lőn, s a hercegnő követte őket. Az erdei szellem még száz öllel mélyebben bocsátá le mindkettőjüket, s maga utánok ereszkedék. És egy ezüst kapuhoz jutottak, s Gylpho az apród felvágta a karddal a kaput. És Drifwát, a

középső hercegnőt ezüst szobában, ezüst ékszerekkel lelék. Itt is ott hagyák a koronát, Gylpho ketté törte az ezüst gyűrűt, egyik felét a hercegnőnek adta, a másikat megtartá maga. S erre mind a négyen még száz öllel mélyebben szálltak alá az arany szobába, hol Sigtuna hercegnő raboskodék; ott mindent úgy tettek mint előbb. Ekkor a három nővér nagy örömmel összeölelkezék s visszaindulának. De mi történt! A három gonosz bűvész a nyiladéknál leiskódott. Midőn hát az erdei szellem már mind a három hercegnőt felhúzá, s épen Gylphót is emelte kifelé, előugrottak a gazfik s ketté metszék a kötél, Gylpho meg' alázuhan, s kábultan maradt a mélységben. Mire a szellem megijede és elszaladt, de a bűvészek a hercegnőkhöz járultak, s megesketék, hogy mind azt igaznak vallandják, a mit ők a király előtt mondandók lesznek. A hercegnők nagy félelmökben mindenre ráálltak, s így mentek a vár felé.

És nagy lőn az öröm, a bűvészek elbeszélék, hogy a hercegnőket megszabadíták, s Dumbr király hitt nekik, valamint leányainak, s nagy tisztességet tőn a bűvészeknek mérés tettökért.

Gylpho meg' feledve volt, csupán a hercegnők gondoltak reá, de esküjök miatt nem szólhatának.

Azonban lássuk mi történt a szegény apróddal. Magához tért megint, de az esés igen összezúzta, mind a kétszáz hatvanhat csontot érzé testében. Ekkor, szerencsére, eszébe jutott a palack az ősvízzel, mely csoda hogy össze nem tört, neki állt sjót kortyantott belőle. Tüstént ujélet ömlött belé, fölugrott, s oly frisen érzé magát, mint a tergélye a patakban.

Föl s alá járt a szirtoduban, s rideg sorsa fölött elmélkedék, s mivel okosabbat tenni nem tudott, zsebébe dugta a kezét. Nagy örömeire ott lelte a sípot, miről egészen megfelleledkezett, s unalmában fúni kezdé. Azonnal mellette állt a jó Pellervoinen s monda: Mit töröd így fejedet! — Kit a búnyom, nem gondol mézeskalácsra, felele Gylpho; a hercegnőket szerencsésen kiszabadítám, és íme magam ülök a mélység fenekén. — Volna itt egy holló, mond a szellem, ugyan elbírna-e vinni? — Ó igen, felele Gylpho, nagyon megsoványodtam itt.

A szellem elhozá a hollót, Gylpho meg' szárnyaira ült, s ekként szerencsésen visszajött a földre, hol a madár letette s tovább repült. Itt gondolóra vevé az apród, mit legyen teendő; a várba nem mert menni a bűvészek miatt, s máskülönben egy jó embere sem volt széles e világon. Demivel lelkesmerete helyén vala, megbátorodék s gondolá: Nem ugrom elébb, míg a patak meg nem érkezik. Ekként tovább meg tovább mene, míg az országhatárához ért. Ott sötéten gomolygottafüst egy kovácműhely kürtőjéből, s az apródnak, ki már sokszor hordá patkolni a lovakat, azon jó gondolata kerekedett, hogy a kováchoz áll be inasul.

Nem sok időbe telt, s Köyrotöinent a kovácsot, ki különös ügyességű mester vala vas- és mindenféle ércben, Hysisborgba, a királyi várba hívák. A legifjabb hercegnő ép olyan koronát kívána magának, melyet a sziklában viselt. De mivel a kovács e koronát soha sem látta, igen busúlt, s a koronamunkát elvállalni nem akarta; de hiába, a jó Dumbrkirály parancsolá s meg kellett lenni. Miután Köyrotöinen soká vert s kalapált, s mellé még többször vakarta fejét, egy koronaforma portéka készült el ugyan, de elül rosszul, hátul meg épen nem illett oda, s a kovács, művével együtt nagy garral küldetett haza. — Ezt gondoltam, monda a kovács, de mégis bosszonkodott. Gylpho, megtudván miért haragszik, így szólt magában: nem lehetne-e ily koronát keríteni? — A mint hát mindenki lefeküdt, a műhely mögé mene s megfuvá a sípot, Hip! hop!! ott állt az öreg Pellervoinen, s mondá: Úgy fúvod, hogy a bélét is átjárja az embernek; mit akarsz? — Felele Gylpho: Helka hercegnő ép oly koronát akar, melyet a sziklában viselt, szeretném neki megkeríteni. — Meglesz, mond az öreg, s tüstént ott terme a szírterembeli vas korona. Gylpho nagy örömmel fekiúdt le aludni, s a koronát maga mellé tette a polera. Korán reggel jött a mester hogy felköltse, s álmélkodva látá a szép koronát. — Miért csináltad, ugymond, oly titokban e szép munkát? — Nem titokban csináltam, felele a kovácsinas, eleget kellett volna hallaniok kalapácsolásomat. — No hát, mond Köyrotöinen, ha csakugyan a te munkád, vidd magad is a hercegnőnek el. — Hanem ezt Gylpho nem akarta. Mester, ugymond, nem illik hogy anyja

előtt fusson a csikó; csak menjen föl kelmed maga, s nem bánom mondja meg, hogy inasa készíté a koronát. Ekként Köyrotöinen elmene. De a hercegnő igen örvendezett, s monda: Ez a korona szakasztott olyan mint a szirtterembeli, haugyan még nem jobb. — Dumbr király meg' gazdagon megjutalmazá a kovácsot, s azon ígérettel ereszté el, hogy alkalmilag bizonyosan hivatni fogja megint. Most már nagy örömmel akart távozni Köyrotöinen, s illendőleg meg is hajtá magát, a mint a középső hercegnő jöve, s egy körülbelőli mintát adott neki, milyen koronát kívánna ő is, de ezüsből, olyat mint a szirtbeli. A kovács soká nézegette a mintát, s jól látta, hogy bizony nem tréfa dolog, de ellenmondania nem szabadott, s azért átvevé a mintát, meg is ígérte, megteszi a mi csak tőle telik. Haza érvén így szóla Gylphóhoz: No, fiu, meg tudnál-e egy ezüst koronát is csinálni? — Soh' sem tanultam, felele Gylpho; de hiszen ketten együtt próbát tehetünk, nem sülné-e el? — Hosszas fáradságos munkával elkészült a korona s Hysisborgba vitetett, de szintén lerítt a fejről, s a hercegnő monda: Még csak nem is tiszta ezüst. — Mit tenni most? A kovács nagy búsan haza jött, s inasának mindent elbeszélt. De ez egy szót sem szólt reá, hanem bevárta az éjt, akkor megint a műhely mögé ment s megfúrta a sípot. S az öreg erdei manó ismét megjelent s monda: Oly szépen cifrázod, hogy egy malomkőnek is megesnék rá a szive; mi lelt? — Felelt Gylpho: Most a középső hercegnő kívánja szirti koronáját. — Hej tüstént elhozom neked! mond a jókedvű öreg, s már ott is volt a korona. De a kovácsinas gondolá magában: A kinek ily uszkára volna! s aludni ment, s a koronát egy polcra tevé. Szokása szerint a mester reggel eljöve felkölteni őt, s meglátta az ezüst koronát. S álmélkodva csapta össze mind a két kezét, s így kiálta: No, te ugyan talpraesett legény vagy, mondhatom; mit kívánsz a koronáért? — Semmit, felele Gylpho. — Ekkor a kovács akarta, vigye Hysisborgba a koronát, de Gylpho nem mert oda menni a bűvészek miatt, s monda: Nem illik oda mennem, a mester elsőbb mint az inas, de ha kelmednek tetszik, mondja meg hogy a koronát inasa készíté. — Köyrotöinen tehát a várba ment, s nagyban feldicsérteték. De öröme nem tartott soká, mert most a legidősb

heregnő jöve, mondván : Éj, be eszes inasod van; ha nekem oly koronát csinál mint a szirtbeli volt, férjem lesz s osztzik országomban. S haza szaladt a kovács s monda : Most szedd még össze magad; ha a legidősb hercegnőnek oly arany koronát csinálsz melyet a sziklában viselt, nőül kapod őt, s az országot öröklöd. — Hanem magában föltevén: kémlelni fog, hogy ellesse inásától a mesterséget. De Gylpho észrevette mestere szándokát, s meg sem moccant éjfélig, mikor a kovácsot elvégre elnyomta az álmom. Akkor kiosont a műhely mögé, megfúvva a sípot, és hipp hopp! előtté állt az erdei szellem. — Mit kívánsz tőlem, fiacskám, monda; oly gyönyörűn fúvód, hogy egy medve is fáim szabómesterré válnék tőle. — Gylpho kimondá mit ohajt, s egy perc alatt ott volt a mit kívánt. Örömmel feküdt le, s a koronát a polcra tévé. Reggel már korán Gylphóhoz sietett a kovács, s álmélkodva látta meg a gyönyörűséges koronát. — Oly nagy mester vagy, melyet nem egyhamar láttam, kiálta; de most menj, s vidd személyesen a várba remekművedet.

Az is megtörténhetnék, úgy vélé Gylpho, s megindult a koronával, de nem messze ment, hanem megfúvta a sípot. Rögtön előtté állt Pellervoinen. — Fiam, édes fiam, úgy mond, oly hatalmasan fúvód, hogy még egy serfűző esze is megállhatna belé; mit akarsz? — De Gylpho válaszola : Keríts nekem egy arany hintót s három egérszínű lovat. — Hoh! mond a manó, ezt megkapod. S arany hintó robogott eléazonnal három egérszínű lóval; Gylpho meg beüle s szép délcegen tova kocszított.

De a három gonosz bűvész megtudá mit ígért a legidősb hercegnő, Sigtuna, annak, ki neki a koronát hozná, s azért orgyilkosokat béreltek, hogy a kovácsinasnak lest vessenek, s nekik hozzák a koronát. Hanem a gyilkosok az arany hintót látva, elbámultak rajta s a deli urat, ki benne ült, megsüvegelék, s menni hagyák. De az apród vágatva hajtott a vár udvarába, kiszállt, s a koronát bevitte. Erre összecsődült az egész világ ha még annyi volt volna is, nagyja és apraja, s nézék a csodaszépségű koronát, s a hercegnő ugrándozott örömeiben, hogy szakasztott oly szép koronája volt, mint a sziklában, haugyan nem még csinosabb. Erre Gylpho megemberelte ma-

gát, elővéve a vas gyűrű felét, Helka hercegnőhöz járula, s monda : Legifjabb hercegnő, nem a gyűrűjéhez való-e ez a darab? — Összeilleszték e két darabot, s tökéletesen egybeillettek, s a király tanácsosai is bizonyíták hogy világosigazság. Ekkor Glypho a középső hercegnőhöz járula, átnyujtá ezüst gyűrűje felét, s monda : Szép hercegnő, nem illik-e ezüst gyűrűjéhez ez a fél? s úgy lelék valóban, s a királynak valamennyi tanácsosa bizonyítá. Most végre a szép Sigtuna hercegnőhöz járula Glypho, szólván : Bájos hercegnő, nem arany gyűrűjének a fele-e ez? — S valamennyi királyi tanácsos mondá : Tagadhatatlanul az. — S hát most? — A legidősb hercegnő fejére tévé a koronát, s mondá Glyphónak : Ha hát így van a dolog, úgy te enyém vagy, s én tiéd vagyok, s az egész ország a tiéd. — És sok vendéget hívnak, s a lakodalmat oly pompásan üllék meg, a mint csak képzelhetni. Így elvégre napfényre jött az igazság is, s az ifju király következőleg fenyíté meg a három gonosz bűvészt : Az elsőt fahéj-cipőkben járatá, a másodiknak disznón kellett lovagolni, a harmadikat minden büntetés nélkül hagyá. De a három koronát a királyi címerbe téteté, s mai nap is ott állnak.

II.

A LEÁNY A TENGERBEN.

Volt egyszer egy férfi meg egy asszony, s ezeknek egy leánya és fia, mind kettő gyönyörű teremtes. A fiu pásztorlón a királynál, a leány hon maradt, de a fiu húga után ahitozott. Egyszer arcképét metszé. Történt, hogy a királyfi meglátta ezt, s mivel a leány oly szép volt, hogy azt rúnában megdalolni s beszédben kimondani nem lehet, így szóla a királyfi : Ha húgod valóban oly szép mint a képe, hozd ide; nőül veszem, s te a második ember léssz az országban. — A fiu tüstént útra kelt; s monda húgának : Édes húgom, most a várba kell jönnöd, a királyfia nőül akar venni. — S a lányka felelt : Nem, édes bátyám, nem távozom atyám szobájából elébb, míg mind e kő, mit atyám és anyám hordott ide, porrá nem őrlődik. — A fiu jól látta, hogy húga olyan mint valamennyi leány, dologhoz foga hát, a köveket dörzsölve s

kalapálva összemorzsolandó, de mindig csak darabok maradtak. Ez a leánynak is soká tartott, hozzá látott maga, s egy pere alatt porrá lön örölve valamennyi kő.

Jősz-e most, húgom? kérdé a fiu — még nem, bátyám; addig nem megyek, míg az anyám eséve a rokkán pörög. ¹⁾ Azzal kiment az ajtón. Ezenben bátyja szétverte a csévet; de csak darabok lettek belőle. Erre bejött a lány, a rokkához ült maga, s egy, kettő, három! a csév fölakadt. — Hát most jősz-e, édes húgom? — Még nem, mondá ez; nem előbb csak ha addig jártam ki s be szüleim küszöbén, hogy ruháim érintése elkoptatá. Ez kissé soká fogtartani, gondolá bátyja, szétverte a küszöböt a nélkül, hogy húga észrevenné s monda: Hát most nem jősz, édes húgom? — S a lányka felölté legjobb ruháit s elvégre követte bátyját.

A tengeren kellett átmenniök, és a leány ebeeskéje, Pilka, a partra futott, s urnője nem bírta rá magát hogy ott hagyja, hanem magával vitte. Amint egy darabot mentek, Syojätärt, a gonosz ördögnőt, egy földnyelven látták állani; kiálta: Agg fia, asszony leánya, vigyetek engem magatokkal az útra! — Fölvegyük-e, kérdé a fiu. — Ne vedd, mond a leány, a gonosz gonosztól ered.

Tovább eveztek, de a közelebbi földnyelven megint ott álla Syojätär, s ismét kiálta: Agg fia, asszony leánya, vigyetek magatokkal az útra! — S kérdé a fiu: Húgom, elvigyük-e? — Jobb lesz ha nem, mond a lány, a rossz rosztól ered. — A harmadik földnyelvhez értek, ott állt megint Syojätär, s kérte ismét, vegyék a csolnakba; a lány megint nem akarta, de a fiu monda: Isten akarja úgy! s a csolnakba vette.

Syojätär a két testvér közé ült a csolnak közepén, s mindkettőt azonnal megsüketíté. Kis idő múlva megszólalt a fiu: Emeld föl ülésedet s szedd rendbe ruháidat, édes húgom, látni a király várát. — Hanem húga nem érté a mit testvére monda, s kérdé: Mit mond az én kedves bátyám? De Syojätär felele: Kedves bátyád azt mondja, hagyj föl az evezéssel s ugorj a tengerbe. — A lányka megszűnt ugyan evezni, de a csolnakban maradt ülve, s Syojätär a leány helyére ült.

¹⁾ Értsd: míg tele fonva nem lesz, mert akkor akadoznia kell.

És monda ismét a fiu : Emeld fel ülésedet, s szedd rendbe ruháidat, látni a várat ! — Mit mond az én kedves bátyám? kérde a hűg. De Syojätär így magyarázta : Azt mondja kedves bátyád, vetkezz le s ugorj a tengerbe. — A lányka levetkezett s Syojätärnek adta ruháit, de a vízbe még nem mene.

Megint tovább mentek egy kicsit, újra monda a fiu. Már közel vagyunk a várhoz, emeld föl ülésedet, s szedd rendbe ruháidat, hűgom. — De ez ismét nem érté, hanem kérdést tön : Mit mond az én kedves bátyám? — És a gonosz Syojätär megint álnokul monda : Azt mondja kedves bátyád : szúrd ki szemeidet, törd össze karaidat s magad ugorj a tengerbe. — No úgy már inkább a tengert választom, mond a lányka, s a tengerbe ugrék. Bátyja igen elrémült, s ki akarta húzni, de Syojätär nem engedé, s tova hajtá a csolnakot. S a boldogtalan lányka elmerült. — Már most mit tegyek? mond a fiu; ara nélkül nem mehetek vissza az udvarba. — S felele Syojätär : Ne búsúlj, én hasonlítok hűgodhoz, adj ki engem helyette, úgy semmi bajod nem lesz, s még busásan megjutalmaznak. — A másik, szorultságában, nem tudott okosabb tanácsot adni magának, s reáállt. Syojätär felpiperézte magát azon szép ruhákkal, miket a lánykától kapott, s így érték a várba. A herceg, türelmetlenül, mindjárt arája elé jött, de az ocsmány Syojätärt meglátván, monda : Ez-e valóban a hűgod? A másik igenlé. De a herceg nem akarta szavát szegni, s arájaul vevé, de igen haragvék a pásztorra, mert csalásnak tartá a képet, azért így szóla kíséretéhez : Fogjátok meg az ara utitársát s dobjátok a kigyók-sgyíkokhoz. — S ekként történt. Azonban más nap reggel még élt a szegény fiu, s mondák a hercegnek : Különös ez; máskülönben egy éjjel megettek egy embert az állatok, ezt a legvénebb kigyó a maga lábán hagyja aludni. Lássuk, ha életben lesz-e még holnap, mond a királyfi.

A lányka ezenben a tengerben van. De a tengeristen, megesvén szinte a hűg szépségén, egy üvegpalatát bűvölt körűle, úgy hogy száraz lábbal sétál a tenger fenekén, s a mozgó palota vele sétál, s mindenhonnan kíváncsi tengeri hűgyek s vizikígyók s tarka halak jönek elé, s nézdelik a szép leányt. S a tengeristen fia feleségül kéri őt. Gazdagságot ele-

get halmoz föl előtte, klárist, és gyöngyöket, s az elsülyedt hajók kincseit, név- és számtalanul; de a lányka bátyja után búsong, kinek sorsáról egy tengeri kígyó, mely a kígyótoronyban látogatni volt, hírt hozott neki. Ezüst- s aranyból nyakkendőt hímez, s kéri a tengeristent, hagyja csak a szárazra menni s az ajándékot a hercegnek elküldeni. Megengedik, de ezüst láncot vetnek derekára.

De ezenben Pilka az ebecske a tengerparton szaladgált ide s tova, sem nem evett sem nem ivott, mert urnőjét nélkülözte. S estve a csolnakhoz futott, kevés vizet nyalt a tenger mellett fakadó édesforrásból, s a csolnakba feküdt aludni.

S lakozék vala ott a tengerparton egy okos özvegy, s házacsájától a tengerig egy kőhid mene. Éjfélkor kiszállt a lányka a tengerből; mint forrt, habzott, pezsgett! Tengeri férfiak emelék a palotát, vörös kígyók játszottak a hullámokban, a habtündérek daloltak, s az ezüst lánc csengése már öt puskalövetnyire hangozék. A lányka a hid párkányára lépett s leült. Oly szép volt mint előbb, de arany- s ezüstbe öltözve. S meglátja kis kutyáját, magához hívja, odadja a nyakkendőt, tartsa foga közt; s mond:

Püli, Püli, Pilkaseini!

Nyiss ugy ajtót s tárj kaput ki,

Hogy ne hallja s lássa senki.

Csak a kapu ne zörrenjen,

Csak az ajtó ne csattanjon,

És a fekete tehen

Semmit észre ne vegyen.

Tedd e kendőt a királyi párnája alá, hogy essék meg a szive szegény bátyámon. — A kutya pontban úgy tett mindent a mint parancsolák, nagy halkkal a várba futott, a kendőt helyére tévé, a nélkül hogy egy lélek észrevette volna, s tüstént viasszaszaladt urnőjéhez; s ez kérdezé:

Püli, Püli, Pilkaseini!

Jer s beszéld el énnekem,

Hol van a testvérem édes.

De Pilka felelt:

Vasba verve ül rabúl ő

Gyíkok és kígyók között.

A lányka :

És mi hírt hozsz még nekem?
Mit csinál a vőlegény ?

Pilka :

Ezt hozom neked hírül :
Helyeden Syojätär van ,
S a királyfi véle alszik. *

A lányka :

Milyen volt az áldomás
Syojätär nászünnepe ,
A ki emberhúst eszik
S ember véreből iszik ;
Mondd, e hosszú farku szörnynek
Lakomája milyen volt ?

Pilka :

Pusztá csontok a husokból,
A halaknak csak feje ,
Répa- s hagymahulladék ,
És megégetett kenyérhéj.

S mond a lányka : Jer ide , Pilkám , még két éjszaka szükségem van reád ; s ekkor megint visszatért a tengerbe a habkirályhoz.

Megvirradt. A királyfi álmélkodva látta meg a szép ajándékot s monda : Mint került ide e gyönyörűséges kendő? — s felele Syojätär : Amíglen alvál, varrtam a kendőt éjjel számodra ajándokul. — De a herceg nem hitt neki, s gondolta magában, ilyesmit nem lehet egy éjjel megcsinálni. Az egész várban kérdezősködtek, de mivel senki meg nem felelhetett, abban maradt a dolog. S parancsolá a herceg, nézzék meg az embert a kigyóteremben. Most már bizonyosan vége, ugymond, takarítsák el csontjait. De azt felelék, hogy még életben van. Ekkor álmélkodva ment a királyfi a bölcös özvegyhez, s monda: Hallod, asszony, én egy embert vettettem a kigyók közé: máskor ezek egy embert egy éjjel megettek, miért nem nyúlnak ehhez két éjzen át? — Miért vetteted az embert a kigyóverembe? nyomozá a nő. — Felele a királyfi: Egy szép pásztort fogadtam; azt monda, hogy húga még szebb, s én arámul akartam. S a fiu elment, s elhozta hűgát, de az undok; s azért megfenyítettém a hazugot, de szavamat

nem akartam megszegni, s azért nőül vevém az undokot. — S felele a böles asszony : Épen nem húga az neki; az ő húga a tengerben van, egy kendőt is küldött neked, hogy szived megessék a bátyján. De a te nőd : Syojätär.

Ezt hallván a herceg, egész nap gondolkozott a dolgon, míglen éj lön megint.

Ezenben a lányka a tengerben ismét kéri a habkirályt, engedné meg a szárazra mennie, s a királyfinak második ajándokát, egy horgácsolt ünget, elvinnie. Éjfélkor rá tevék az ezüst láncot, s nagy zaj- és zúgással fölszáll a kristálypalota, vörös kígyók öltögetik nyelvöket itt ott a holdfénylő tengerben, s az ezüst lánc cseng, hogy már öt puska lövetnyire meghallhatni.

De a partigáton állt Pilka már, fölemelt egyik lábbal, s várt és nyöszörgött s ugatott örömeiben. És a lányka kiszállt a szárazra s dalolt :

Piili, Piili, Pilkaseini!
Nyiss ugy ajtót s tárj kaput ki,
Meg ne hallja s lássa senki;
Csak a kapu ne zörrenjen,
Csak az ajtó ne csattanjon,
És a fekete tehen
Semmit észre ne vegyen.

Vidd a hercegnek ezt az ünget. — Pilka megtett mindent pontosan. Reggel kérdé a herceg : Ki hozta nekem ezt az ünget? — Ó nagyságos uram és férjem, mond Syojätär, én magam alvám, de kezeim dolgoztak, varrnak míg alszunk. — De a herceg most épen nem hitte ezt neki. Erre jött a cselédség, s monda : Ó nagyságos királyfi, az az ember nem hal meg. — Húzzátok ki hát, mond a herceg; felölté az ünget, s ismét a böles asszonyhoz mene a tengerparton. Ez a munka nem nőmé, monda, csoda az ! Először egy kendő jött, s most az ünget lelélem párnám alatt. — Csoda is, felele a nő, hogy egy fiatal hölgy száll ki éjjel a tengerből. Ezüst- s aranyba van öltözve, s oly szép, hogy rúnában meg nem dalolható s beszédben ki nem mondható. Mindig egy csodálatos ajándokot hoz. Látd, ez a te valódi arád, nőd meg : Syojätär. — S monda a herceg : Mint láthatom s kaphatom meg a

szép leányt? Ó ha még egyszer feljöne! — s felele a böles özvegy: Még egyszer eljöend, s az utolsó ajándokot hozandja, de akkor vissza kell térnie s a habherceghez mennie nőül. De te kovácsoltass magadnak egy hosszú vas láncot s vas sarlót, s jőj ide éjszakára hogy láss magad. Ha a leány megérkezik, úgy fűzd köré gyorsan a láncot, s a sarlóval metéld szét valamennyi bilincset. De ne hagyd elillannia; ha másmivé változik át, rombolj szét mindent, elvégre még is kénytelen leend megint valódi alakát felölteni. — Ekként oktató a nő a herceget.

Megjövén az éj, jött a herceg is a vas láncsal és sarlóval, s a kőgát mögé rejtőzék. Soká várakozott, de éjfélkor már távolról kezdődött a csengés bongás, s a tengerből egy viruló szépség kele ki, oly szép, hogy sem meg nem dallhatni, sem el nem mondhatni. A kőgátra ült, s ilyen szóla kutyájához:

Piili, Piili, Pilkaseini;
Vidd el még ajándokul e
Pantalónt (igy) király fiának.

Midőn erre épen készülőben volt a tengerbe visszatérni, előugrott buvóhelyéről a herceg, s meg akarta ölelni; de a lányka kiosont keze közül. Akkor a herceg gyorsan körülveté láncát, és sarlójával szétmetélte bilincseit, hogy a láncok csörögve hulltak a tengerbe s eltűnének. A lány el akart futni, gyíkká, majd kigyóvá, légygyé, hollóvá és sokfélévé változott, de a herceg mind ezt semmivé tevő, míg végre ismét emberi alakát ölté fel a hölgy, s oly szép volt mint azelőtt. — Mit akarsz tőlem, herceg? monda; Syojätär mégis elnyelend. — Ne félj, válaszolt a herceg, nem soká fog ő váramban lakozni többé. Reggel a várba jössz egyetlen bátyádhoz, ki már szabad, ez éjjel maradj még itt a böles özvegnél.

Reggel monda Syojätär: Hol volt az éjjel férjem, hogy egy lélek sem tudta a várban megmondani? — Túrtesd magad, felele a herceg, nem hagylak el többé sokára. De cselédeihez így szóla: Fűtsétek be a vas fürdőszobát, ássatok a küszöb mellé egy három öl mély vermet, töltsétek meg parázzsal és szurokkal, takarjátok be kissé földdel, terítsetek reá egy kék kendőt, s ez úton vigyétek feleségemet a fürdőszo-

bába. A cselédek meg' pontosan teljesíték urok parancsát. — Midőn hát Syojätär eljött, karon vezeté, s uszályát egy cseléd vivé, miként a királyfi egyetlen hitvesét megilleti. — Most nincs szükségem többé szolgálatotokra, mond a nő, itt a küszöbre ugrom, s onnan a fürdőterembe. De a cselédek szólának: Hadd járdaljon a királyfi egyetlen hitvese a kék kendőn! — A gögös Syojätär a kendőre lépett, de az engedett alatta, s ő a verembe, égő szurokba sülyedt. De még a tűzben is kitépte a haját s kiálta: Legyen hát minden hajszálam kigyóvá, földalatti féreggé, az emberek örök gyötrelméül!

És a herceg elhozá szép aráját, s ünnepélyes diszmenetet tartott. A csodás ünget s a szembetűnő nadrágot viselte s a drágalatos kendőt kötényakára, úgy hogy gyönyörűség volt reá nézni; de a szép ara ezüst- s aranyba volt öltözve; bátyja meg második ember lőn az országban, s az okos kutyát, Pílkát, külön hintón vitték.

III.

A SZEMES VADÁSZ.

Lippo okos és szemes vadász, egyszer harmad magával iramvadászni ment. Csak úgy repültek a csengő hólepel fölött el hókorcsolyáikon, a rövid nap hanyatló félben volt, két ragyogó ív állt jobbra s balra a nap mellett, a bika fényes szarvai; hanem közepök tündöklött mint a tükör, úgy hogy a nap felesége, Paiwätär, benne nézgeté magát. De ezenben fölkele Hao, az esti csillag, s az arany bika a tengerbe merült. Éj volt, s a vadászok egy laktalan erdei kunyhóba mentek. — Más nap reggel talpra ugrottak s kirázták tagaikból a fagyot, mit a marcona Hyytamoinen az éjszak-loyán ugorgáltában a kunyhóba vágott s kiléptek. Kün meg' fris hó esett, s Lippo a szemes vadász monda: Nézzétek, Pakkamen megfésülte ezüst szakállát, ez jó napot jelent nekünk, ma szert kell vadhústra tennem, egy falatot az egyik korcsolyának, másodikat a másik korcsolyának, s a harmadikat hó-botom számára. — Aminthogy alig futottak egy darabot, hogy a frisen hullt hóban meg is láttak három iramnyomot. Követék, s az álla-

tokat is meglelék, kettejét együtt, a harmadik kissé félrebb állt. S monda Lippo a szemes vadász : Pajtásim, lássatok a párosok után, nektek szánvák azok, én a harmadikat vadászom. Ekként elváltak, s Lippo a szemes vadász egész nap üz az állatot, s még sem ejté el. Végre egy ócska csodálatos forma házra bukkant az erdőben, melyet azelőtt nem látott soha, felhalmozva hatalmas szirtheások s kitépett árbocfák-ból; a ház udvarába futott be az iram, s Lippo meg' utána. De az udvaron állt a háziúr, s nem más volt mint Tapio ¹⁾, istene a mély erdőnek, hol a nesztelen csend honol s az örök-kévaló nyugalom. Olyforma volt mint egy agg de még izmos ember, szakála s haja a fenyűmohhoz hasonló. — Oho, monda, ki járta ma lovamat úgy hogy az izzadság szakad róla? — Lippo üdvözlé az öreget, s mond : Én, Lippo a szemes vadász; én üzém azon pillanat óta midőn Paiwätär a napbikát legelőre hajtá, ezen percig, midőn alászáll a tenger ezüst vizeiből ivandó, de nem ejthetém el az állatot. — No ha már egész nap üled lovamat, felele Tapio, kinek a szemes vadász megtetszett, úgy maradj házamban is éjszakára. — S bementek Tapiolába, s Lippo elámult a megszámlálhatlan sokaságu vadon; voltak ott iramok, medvék, szarvasok, őzek, fajttyúk, meg mindenféle vad. Tapio jól tartá vendégét estvelivel, s vendégszeretve a legnagyobb medvebőrt mutatta ki neki hálólhelyül. Reggel Lippo haza akart menni, de hó-korcsolyáit nem birta megtalálni. Kérdezte Tapiót, nem tudná-e hová lőnek, s az erdei isten így szóla : Nem maradnál-e itt s lennél az én vőm; csak egy leányom van. — Szíves örömet, felele Lippo, de szegény vagyok. — A szegénység nem hiba, mond Tapio; nálunk mindened van a mit szemed szád megkíván. — Lippo tehát nőül vevé Tapio egyetlenleányát Annikát, s mint az öreg veje, Tapiolában maradt.

De a mint már három év lejárt, s a daru három ízben vonúlt a fenyűk tetői fölött el délfele : lassanként fájni kezdett Lippo a szemes vadász szive, s meglátogatni ahítá honát.

¹⁾ Nem mintha nagy dolognak tartanám : *curiosum*ként emlékeztem az olvasót a magyar Tapiora (Pest vm.), s azon helységre, melynek nevet e folyam adott.

S monda Tapio : Ha oly korcsolyát csinálsz nekem , a milyet gondolok , úgy útra kelhetsz. — Lippo az erdőbe ment s dologhoz láta. S egy kis madár így dalolt a galyról :

Hagyj meg lenn a Tapio
Lábnymán egy ág-bogot.

De Lippo egy darab fát sujta a madár felé s kiálta : Mi a manót, még ide jősz füttyülni? — Pompásan megcsinálta a korcsolyát, s a vén Tapiónak vivé; ez megpróbálta, de : Ez nem az én korcsolyám ! monda.

Másnap tehát megint az erdőbe ment Lippo, s más korcsolyát kezdé csinálni. S megint jött a madár, s füttyülé :

Hagyj meg lenn a Tapio
Lábnymán egy ág-bogot.

Megint itt vagy fecsegni! kiálta nagy boszúsan Lippo, s megint a madár után hajinta, mert nem tudta hogy a madár utasítása szerint dolgozzék. Estve az új korcsolyát elvitte Tapiónak. De ez így szóla : Ez nem az én korcsolyám.

És harmad nap megint dologhoz láta Lippo, s megakart próbálni, nem találja-e el most. És a kis madár megint elé-röpült s kiálta :

Hagyj meg lenn a Tapio
Lábnymán egy ág-bogot.

Ez szeget ütött Lippo a szemes vadász fejébe, s monda magában : Hiában csak nem füttyüli ezt a madár! tehát a korcsolya talpait most nem csinálta mindenütt simán, hanem középen egy kis ág-bogot hagyott, s a fölé tette a láb helyét. — Midőn Tapio ezt a korcsolyát megpróbálta, monda : Lám, hisz ez az én korcsolyám! s azonnal készülődött hogy vejét haza kísérje, s ekként szóla hozzá: Ha én elül korcsolyázok, járj mindig nyomomban nőd- és gyermekeddel, s ott éjjelezz, hol szép helyre lelsz. De a kunyhót jó sűrűn csináld, hogy a csillagok az égről át ne fényljenek.

S így szólván Tapio, a korcsolyára állt, s hatalmasan síklottova az őserdőn keresztül, s mihamar eltűnt. S Lippo meg elővette nejét, a szép erdei istennőt Annikkát, s kis fiát, egy ahkióba (lapp szán) ülteté, s hajtott mindig a Tapio nyomában, mit az, bogos korcsolyával a hóba vakart. Késő

estve letek az első szép helyre, s egy sült szarvas állt készen estelire. Éjszakára fenyűgalyból kunyhót csináltak magoknak, jól és erősen, az ahkiót a gyermekkel behúzták, éjjel pihentek, szarvashúst vittek magokkal, s szürkülő reggel tovább hajtottak. S midőn az utolsó fénysugár elhaloványodék az esti égen, s a csillagok a távolból eléközelgtek: a második szép helyre s tanyára letek, sült szarvassal a pislogó parázsnál. Megint sűrű kunyhót fontak galyból magoknak, hogy a hold be ne süssön s a csillagok át ne lássanak, az ahkiót a gyermekkel a kunyhóba vonták s éjjel nyugovának. Másnap reggel, még mielőtt Paiwätär a vörös szalaggal megjelent, hogy a napbikát legelőre vigye, útra keltek a Tapio nyomában, s csak estve letek tanyát s egy sült fajdtyúkot. — Nézzétek, mond Lippo, csak egy fajdtyúkot hagyott atyánk; e szerint ugyan közel kell lenni a hazának. — Nyugtalanul és örömben, csak ritkásan csinálta a kunyhót, az ahkiót behúzta s lefeküdt aludni. De éjjel az ég nagyon világos lőn, mindenholnan elővonultak a csillagzatok, s benéztek a réseken. S mi történt? Midőn Lippo reggel fölserkent, nejének, az erdei istennő Annikkának se híre se hamva. Nem bírt a csillagok esengő szemeinek ellenállni, az erdő és lég szellemei vonzák fölfelé, el a halandó férfiútól, a maga társaihoz. Lippo kiment; Tapio lábnyomai is eltűntek, s Lippo egyszerre csak nem volt a szemes vadász többé; zavart fejfel s borongó szemmel ült a kunyhó elé, s föl sem vette mint fut el egy szarvas előtte. A nap lejárt, minden oly egyedülies maradt, s az éj megérkezék. Reggel egy sült fajdtyúkot lelt a tűznél, jól tartá magát s kis fiát, s aztán nagy búsán ült a kunyhó elé. S megint egy szarvas futott előtte el. Így éle Lippo mintegy álomban a fenyűkunyhóban. Ezenben évek folytak el. Minden reggel készen állt étele, s minden nap egy szarvas futott el arra. Annikka volt az, ki elváltozott, előbbi férjénekétket hozandó s gyermekét látandó. És mindig köny rezgett a szarvas szemében, s bánatosan tekintte a két remetére. Végre felnőtt a fiu, s elmélkedő lőn és okos. Üres nádszálból látcsövet készíté magának, körülnéze s monda: Atyám, nem messze vagyunk hazádtól. Oly sövényt látok, milyet, mint mondod, az emberek fonnak. S ekként vevé a fiu atyját s haza vezette.

Annikka az erdei istennő s Lippo a szemes vadász ezenfiától erednek a lappok, és ők született boszorkánymesterek s hatalmas varázslók.

ÖSMAGYAR CSILLAGISMEI KÖZLEMÉNY.

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

IV. 1)

Midőn a tejút mindezen elősorolt népies fölfogásain, elnevezésein, regéin és mythosain még egyszer végig tekintünk: lehetetlen, hogy egy tetemes hizag figyelmünket önkényt magára ne vonja. Míg ugyanis az ég ezen festői kellemű jelene-tét különféle népek saját név- és regével dicsőíték meg; míg ennek láttán mívelt és míveletlen törzsek üdv-élvező szellemek karára, a német, hős Hiringjére, a székely fényes hadak közelegetére, a magyar, tündérei útjára, vásznára, magaséjszak lakói a télkirály nyomdokira gondolának: addig a világ legszellemdúsabb népe, a classicus görög nemzet, a természet szép költészetének e mesteri értője, melynek phantasiája a mythologia bájkertjét épen a természetnézlet legszebb, legilatosb virágbokraival ültette be, a görög nép, mondom, a tejkör magasztos tüneményét, — mely pedig szép hazája éjeit oly feltűnő pompában látogatja, — hideg közönnnyel látszik mellőzni, egy címeckét sem szentelvén ennek theogoniájában, egy vonáskát sem kosmogoniájában, s egész dús hitregészetében alig tevén felőle némi gyenge említést, de mely sem válogatott izlésű élénk fölfogásához, sem a tünemény megragadó szépségéhez egyáltalán nem méltó. Illik-e, lehet-e ennek így lenni? képviselheti-e a görög művészi fölfogást a természet *ily* jeleneténél ama csaknem egyetlen²⁾, népies bár és eléggé egyszerű, de emelkedettebb ízlést, minőt e népnél megszoktunk, nélkülöző *Γάλα* = *tej* vagy *tejömllet* nevezet egy

1) L. I. az első, II. a második, III. az ötödik füzetben.

2) Κύκλος, Ζώνη, Ὀδός, főnebbiek szerint, részint gyér divatozásuknál, részint mythostalanságuknál fogva, tekintet alá itt alig jöhetnek.

pár silány, késői faragásu mythosával? E megfoghatlan csorba nem egyszer keltette egybefüggő csillagismeí nyomozásim közben tünődésemet, s késztetett újabb tanulmányzás alá vennem az összes görög mythologia terét, hol még mindig találkozzunk nevekkal, alakokkal, melyeknek eredeti tartalmához, jelentéséhez kulcsunk mai napiglan hiányzik, — késztetett ismételve szemlét tartanom főleg a theo- és kosmogonia nagy őstermészeterőket, jeleneteket ábrázoló nevei, alakjai, a részben még mindig kételyes Titánok s Titán-ivadékok felett, ha-hogy valamelyikben a kérdéses égi tünemény személyesítőjét fölfedezhetném. Mi sikerrel? a következő fejtegetéseket figyelemre méltatandó szíves olvasók fogják megítélhetni.

Az ősvilági népelet legrégibb fejlődése messze túl fekszik minden történelmi hagyományokon, mert ott, hol ezek kezdődnek, amannak első alakulásai körét már bezárva találjuk; az emberi művelődés történeteiből hozzánkig eljutott legelső tények is századokra terjedő űrt éreztetnek magok mögött, s világosan úgy jelentkeznek, mint csak folytatásai, bevégezései oly mozzanatok hosszú sorának, melyeket amaz — historiánkra nézve végkép elveszett, behathatlanná lett — űr éjleple fedez. De a nyomozó szellem törhetlen ösztöne, a történelem határin túlhágni *akarni*, s isteni előnye túlhágni *tudni*, dacol az adatok kétségbeejtő hízagaiból, gyakran teljes hiányzásából fölmerülő nehézségekkel; — s miként a geolog áll szorgalmával, lángelméjével a rejtélyes földteke fölött, tervét adni ennek krónikát sőt embert előző forradalmainak a rétegek mai alakultából, helyzetéből: úgy áll az emberi művelődés őskorának buvárja az eszmevilág eltemetett múltja fölött, életet fuvallandó az enyészet keze szétszórta, moha benőtte adatromokba, s teremtő erővel azokat szervezetes egészletökben visszavarázslendő, előállítandó. S mily csekély eszközök állnak rendelkezésére nehéz föladata megfejtésében! néhány nyelv-fentartotta halovány nyomok, s a mythos még homályosb, még biztalanabb körrajzu fátyolképei. Igen, az emberiség legtávolabbi őtőiből, azok művelődési menetének két vékony fonalszála nyúlik le hozzánkig szakadatlan folytatásban: egyik a *nyelvben*, az előkori népek szellemének e csoda fennségű teremtményében, mely önmagának levén tovább tenyészto

életműszere, képződése minden phasisait önmagában szenvedte át s azoknak képét saját anyagában lenyomva viseli, — másik az ős *világnézetben*, mely a természet és embervilág körüli fogalmakat, hagyományokat tartalmazza, a mint azok időről időre, az emberi tudalomösszeg kincsét tették, — hozzánk azonban nem közvetlenül, hanem csak a *mythos* nehéz, talányos nyelve által szól ¹⁾). Mindkettő: *nyelv* és ős*világnézet* *mythos* ama romlatlan őserő ép szüleménye, mindegyiket élénk képzelet mellett éber józanság, keresetlenség mellett ösztönszerű tapintat, gyermeteg egyszerűség mellett csodálatos igazság és tárgyhiúság bélyegzi ²⁾; — mint patak medre bérctetőig, vezet vissza mindkettő bennünket az emberiség szellemi bölcsőjeig. Tudni akarom: minő képet alkotott magának fajom őse a *halálról*, kötött-e ehhez már az első elnevezés korában psychikus jelentőséget, vagy egyelőre annak csupán érzéki föltünténél állapodott meg? megkérdem a nyelvet, mely *hal* törzsben az utóbbi tényt igazolja, egyszerűen úgy

1) Ezért a nyelvbuvár különben szintén felette nehéz helyzete jóval kedvezőbb a mythológénál, midőn mindketten legmagasb földadatukat, az előkor eltemetett, de romjaiban is tiszteletes bölcséletének, eszmemenetének fölkeresését teljesítik. A nyelv bár ezer alakuláson, változáson, vegyüléseken ment keresztül: de önmaga levén magának vehiculuma s minden viszonyokban a nép hű ajkán tenyésztvén, lényegében mit sem károsodott; míg az ős világnézet mindjárt kezdetben a *mythos* jelvbeszédére szorúlva, mindazon ellenséges befolyások súlyát szenvedte, melyeknek ez utóbbi alájok volt vettetve; miként ez, költészet, szertartások, állami és hierarchiai intézetek céljainak szolgálkodni kényszerült, sőt magának Aristotelesnek bizonyítása szerint *lényegétől idegen mellék-szemponatoknak szándékosan feláldoztatott* (Aristot. Metaph. XII: 8). A nyelvpróteus szilárd kezek között elvégre is bevallja eredeti alakját, míg a *mythos* jó része — *váltott gyermek*! Szerencse, hol nyelv és *mythos* egymást kölcsönösen segíthetik, midőn ez utóbbi is Penelope vásznaként egyszerű szálaire visszaszóhető.

2) „Hiányzott az elődöknél tanultság s kimiveltség: de figyelésük nem kevesb elmeélt tanusít, mint a maiak észlelése.“ Plin. H. N. XVIII: 69. — „Die ersten Menschen, mit ihren unabgestumpften Sinnen, empfanden die Natur unmittelbar, und nach ihrem ganzen Inhalte. Gleichsam, wie durch eine Nabelschnur auf das Innigste mit ihr verknüpft, unbewusst nahmen sie das Leben des Universum ganz und tief in sich auf.“ Lauer Syst. d. griech. Mythol. Berlin 1853. 8dr. 31, 32 l.

mutatván fel e szót, mint az ismeretes véghörgés hangutánzó-ját 1). Ha kívánom tudni : mi volt az ősgörög nézete földünk

1) *Sül, fal, ful, kel, szől, nyel, hül, vál, él, tol* stb törzseink a kétségtelenül képzőként jelenkező *l* lefejtésével kimutatják a többnyire hangutánzó szóelemet. Ki megkísérti a *h* hangot (nem *há* szótagot) *torkán befele lélekzéssel* adni, megtalálta egyszersmind a *hal*-ra *váltak egyik leggyakoribb vég hangadását* (a temetési beszédben — „*choltot*“ — a még jellemzőbb *ch*-nak van nyoma). Vagy ezt figyelte meg haldokló körül az ő ember s kiejtésében utánozván alkotó *hal* (mint a visszarántott *fu-ból ful*) szavát, *vagy nincs oka, alapja szóalkotásának*. Csak annak, ki az utóbbit merné elfogadni, lehet tiltakoznia a szólamot természeti alapjára visszavinni törekvő szóelemzés ellen, — s ilyenhez nincs szavam. Senki nálamnál magasban nem méltányolja *maga helyén s terén* a nyelvhasonlítást, ennek szüksége úgy, mint nagy érdekessége fölül áll minden vitatáson; de legkevesb igaz ismeretével sem bir az közvetlen természet-anyánk emlőjéről leszakadt szép nyelvünknek, ki ennek értelmezésében a nyelvhasonlítást lábellenesévé teszi a szóelemzésnek, s e kettő közül bármelyik által a másikat kirekesztettnek hirdeti. Mondattott, hogy e tárgy felett *magában* a.m. akademia keblében pártszakadások, külön iskolák léteznének. Engedjétek ezt máskép hinmem, dacára a két ellenséges tábor léteztét hirdetni látszó kúrhangoknak. Ha be van egyfelül vallva, mikép nyelvünk értelmes egész, az öntenyészet sokkal kétségtelenebb jeleivel mint az ismert nyelvek bármelyike, — ha be van bizonyodva másfelül, mikép az is szinten bővölködik elemekben, melyek felsőbb körü nyelvészet bírószéke elé állítandók: látnivaló, hogy a *szóelemzés és nyelvhasonlítás* derék sürgetői nálunk közös célra töreknek, eltérő, de egymást kiegészítő, legfőlebb is prioritásban versenghetők, eszközökkel; — a nem lényegi, csupán buzgalmi surlódás azonban minden esetre tetemes előmozdítója annak, mire oly mellőzhetlen szükségünk van, hogy az eddigi szerencsétlen szintugy házi szóelemzési együgyűségek, mint hígvlejü nyelvhasonlítókatások helyett ítészettel s tudományosan lássunk teendőnkhez, s kikelvén valahára a szűk, a korlátozott látköri völgyből, honnan a költő szerint

„A nagy egész égbolt nem több mint három öles tér“

„Tres pateat coeli spatium non amplius ulnas“ (Virg. Eccl. III: 105) azon nyílt ponton fogjunk állomást, mely nem csak édeni gazdagságu édes sajátunknak szabad áttekintését s művelését engedi, hanem honnan mind a legközelebbi érdekü naprendszerre, mind a nyelvek egész világ-mindenségére figyeleteket tehetünk s azokat viszont saját helyes tájékozásunkra felhasználhatjuk. Legyen üdvöz a tudomány és az élet s a pezsgő forgalom a szűkkeblűség s elfogultság tespedése helyett, — s a „magyar nagy szótár“ kipótolhatlan derék szerkesztőjével legyen üdvöz a „magyar nyelvészeti“ lapok buzgalmas alapítója is!

idomáról, kerek síknak képzelte-e ezt, vagy, minőnek ismerjük, gömbidomúnak? megkérdem a mythost, s midőn ez a leáldozott napot éjenként nyugat pontjától gyorsikamu arany medencében (δέπας) szállíttatja az éjszaki vonalon át az 'αφ'όρ'όος' Ωκεανός (Odys. XX: 65) hullámain kelet pontjáig, megtalálom ebben a föld laposkerek idomáról fogalomra utaló feleletet stb. Van, igenis, könyve a történelem előtti szellemvilágnak is, melynek — olykor többszörösen palimpsest — lapjai a mondott kétféle hieroglyphokkal beírva, mindenütt nehéz olvasatúakkal, helyenként minden értelmezési kísérletet talán örökre meghiusítókkal. Vajon e könyvben leszünk-e képesek tejkörünk görög népeleti legelső, legrégebb fölfogásai felől valamit kibetűzhetni?

Már a nagy elméjü Kant helyesen jegyezte meg (Naturgesch. d. Himm. 4-te Aufl. Zeitz 1808. 4dr. 8. l.), mennyire meg nem felelők a szépizlésnek a *tejkör*, *tejut*-féle elnevezések, melyek helyett szerinte *fényut*, *fényöv* (Glanzstrasse, Lichtzone) mind közhasználatban kedvesb alkalmazásuak, mind a tudomány nyelvében megörökösödésre méltóbbak fogtak volna lenni. Kivel midőn egy részről annyival inkább kezdet fogok, mivel, míg a *tej* jelző már átviteles, a *fény* még közvetlenül bélyegző, s ez amannál népszerűségben nem alantabb, nemeségben, jóval fentebb áll: de másrésről úgy találok, hogy Kant összetett fényutja s fényzalagja csupán addig kielégítő, míg a halmozottságot már megszokott *újkor* számára vannak kimondva; mihelyt ellenben *óvilág* népről van szó, hogy ezek szellemével ily ösztételesség egybe nem férhető, csak az eddig mondottak nyomán is észre nem vennünk lehetetlen. Ha tehát van nemesb izlésű, művésziessé érzékű ősnép, milyen pedig hasonlíthatatlanul az ógörög, melynél elutasíthatlan postulatunként érzik szüksége egy a tejnél aesthetikaibb elnevezésnek, s melynél a-priori is kényszerítve látjuk magunkat föltenni, hogy a tejkör elnevezésében a *fényt* alapfogalomul el nem mulasztotta: azt is föl kell egyszersmind tennünk fölöle, hogy sem *fényutat*, sem *fényzalagot* s efféle ösztéteket még nem mondhatott, hanem a fölvett esetben elégegnie kellett magokat a primitív egyszerűségű FÉNY vagy FÉNYLŐ elnevezéseket a kérdéses tünemény bélyegzésére. Óvilágban

ösztétekről, mint első lépesőü elnevezésekről, szó sem lehet; út, szalag, öv, kög, tej magokban állva képzik az első népies nomenclaturákat s több kevesb helyesléssel meg is felelnek e rendeltetésöknek; de kérdeni bátorkodom a régiség szellemében otthonos érzeket: átviteltelen közvetlenség természetes magasb ízléssel párosúlva melyikben van meg ezek közül oly mértékben, mint a most még csak fölvételes FÉNY vagy FÉNYLŐben, mely az ég mély kékjétől elütő *fehér tündöklésből* ¹⁾ indulva ki, népszerűségben s nagy érthetőségben sem áll amazok igényeinek alatta? A legtávolabbi görög hajdában, midőn a név ugyszólván együtt szülemlett a nyelvben a fogalommal, midőn a tárgyak nézeties feltüntének megfigyelése a kettőt szintén egyazon pillanatban teremtette meg, le hete-e, kérdem, a tejút jellemzésére ennél alkalmasb nevet akar előlegesen föltennünk, akar utólagosan elfogadnunk, mely méltó helyet foglaljon ama törzsökös *Ὠυρανός* (ég) = fennelgő, emelkedő, *Νύξ* (ég) = bólintó, hunyó, *Ἡελιος* (nap) = hömpöly, *Ἡώς* (hajnal) = langlehlet, fényfuvalm, *Σελήνη* (hold) = csilló, fénylő, *Ίώ* (hold) = mendegelő, haladó, *Εὐλίχη* (göncöl) = köröngő, *Ίρις* (szivárvány, hajdan szovárvány) = szövet, szövérvény, s más számtalan kosmikus görög nevek sorában ²⁾, melyeket nagyrészt a népnyelv is, de részintcsak a kosmo- és theogoniai mythos, kétségkívül a görög népélet legelső hajnallatából, tartott fenn? Foglalkozzál csak a régi Hellas világnézleteivel, s lépj ki holdtalan tiszta éjen a menny

¹⁾ „Un fleuve de lumière blanchâtre“ mond Dupuis T. II. p. 201. — *Fény* annyi mint fe-ény, fehény, s *fehér* szavunkkal kétségkívül egyazon — az indeurópai nyelvtörzsekkel is (*φάω* stb.) közös gyök testvérhajtása (v. ö. *λευκός*, lux, Licht stb.).

²⁾ Szándékosan választottam példákká különösen e neveket, ellenők mai nap épen azon kifogások kelthetők, melyek FÉNY, FÉNYLŐ (tejüti elnevezés szerepében) ellen, ugymint a *tágasság* söt egyebekkel *közösség*, *határozatlanság*, és *egyoldalúság*, söt szembetünően *gyengeoldalúság*. De épen mivel létezésük ténye, az első nyelvalkotás őstörvényeiben gyökerezvén, diadalmasan fölülemeli ezeket a későbbi elmélet iskolás kifogásain: jótékonyan ment engem is fel annak hosszas mutogatása alól, hogy *fény*, *fénylő*, vagyis az ezeknek megfelelő, — mindjárt kimutatandó — görög kifejezés, mint tejüti nevezet, tőkéletesen az ősvilág szellemében van tartva.

sátra alá : érezni fogod, meglepetve a rajta végig ömlengő *fény* nagyszerűen varázs látványától, mikép kellett, kétségkivül kellett a felhozottakhoz sorozható nagy régiségű, nemességű s egyszerűségű névnek, a *fény* önkényt fölmerülő nézletén alapulónak a tejút jelölésére léteznie a görögöknél, habár azt az idők pusztításai feledésbe temették, vagy talán mint 'ló-t (= hold, *Welcher*) egyedül a mythos homályos hieroglyphje tartotta fenn. Tegyük, mielőtt e név léteztét tényleg kimutatnók, merész kísérletet a-priori megalkotására, vagy inkább halottaiból föltámasztására. Nem nehéz lesz ez, miután egyszer a kellő irány ki van jelölve. A tünde fénylést jelentő görög ige, mely *φάω*, aeol. *φαῶω*, *φανῶ*, *φαίνω*, *φαινω* rokon alakjaiban az erőszakos, vakító ragyogás helyett, milyen a naptesté, szelidebb előmlésű, mintegy aetherben föl-eresztett fényt, milyen a nappalodásé, fejez ki (*πάννυχα καὶ φαιθοντα* Sophocl. *Ajax* 941.), önkényt kínálja különben is mind tárgy-, mind személynevekre sűrűn igénybe vett részeseit megalkotandó szónkhoz; de miután ezek a hozzánk jutott irodalmi emlékekbeni élénk életökkel újabb szabásuakként, legalább nagyon is friss zöldületüekként tűnnek fel, mintsem hogy egy eredetében irodalom előtti ősnév reproducálására alkalmaztathatnának: helyettök egy ugyanez igetörzshöz tartozó, de a Homer ótai irodalomban már félenyészetet mutató igealak részeséhez kell fordulnunk, tudniillik az egy részesen kívül már minden más képzeteiben kiavult, az Ilias szerkesztése előtt azonban kétségkivül létezett *φαιέθω* igealak ¹⁾ parti-

¹⁾ Ily igealaknak mutatkozik *φλέγω* (égek, égetek) mellett *φλεγίζω*, mely csak jelenjében és szárm. találhatik. Hom. II. XVII : 738. XVIII: 22. XXI : 328. XXIII : 197. Hesiod. Theog. 846, részesében pedig. *φαιέθων*-ként, tulajdonnévévé jegyecült amaz alvilági folyamnak: *φλεγίζων*. (*φλεγίζουσα* nincs.). — Szinte ilyennek vélem *ἄρεθω* (nedvesítek, öntözök) mellett *ἄρεθων* alakot, melynek nőrésze a földrajz és mythologia által fentartott ismeretes *Ἀρεθουσα* = öntöző, patak, folyam (Etyim. M. Venet. 1499. ivr.), sőt himrészesét is, *Ἀρεθων*, föllelhetőnek gyanítom nemcsak egy Mionnetnál (Descr. des médailles ant. I: 141) előjövő tarenti férfinévben, hanem hihetően ama Stymphe hegyből fakadó s Ambrakia várost öntöző folyamban is, melynek neve geographok-s historikusoknál különféle megrongált alakokban, Liviusnál pedig XXXVIII : 3, 4, a valót leginkább megközelítve (Aretho) fordul elő. — Vastag tévesztés Serviustól Phaëthonunkat összetett szónak állítani,

cipiumához ¹⁾, mely éppen az írott emlékekbeni immároni defectivitásával nyilván az ezeket megelőző őskorszakra, mint virágzási korára, utal. Szóval, az ősgörög helyzetébe — talán még a Heraklidák előtt — tevéen magunkat képzeletben, a tejút bélyegzésére a hellen nyelv egyéb kosmikus nevei analógiája szerint, s tekintettel egyszersmind az ókori zamat lehető éreztetésére is, mintegy hivatva látjuk a Ποσειδῶν vagy Υπερίων-nál semmivel hátrább nem álló ΦΑΕ΄ΘΩΝ = PHÄETHON = FÉNYLŐ, vagy (nyelvünkön egyszer mindenkorra — mint *tej* helyett *tejömlet* — kényelmesb paraphrasis hasz-

„ἀπὸ τοῦ Φάους, et a verbo αἶθω, uro“ (H. Steph. Thes. L. Gr. T. IV. c. 7, 8), mi is amaz egykor igen divatos, sőt sokaknál ma is kedvet találó bárgyuságokhoz sorozandó: πλόκαμος = πλόκος és κάμπτω, arundo = arens in unda, avarus = avens aeris v. auri, foeniculum = foeneratur oculis lumen, materia = mater rei, holott az egyszerű πλίκω, areo, aveo, foenum, mater-től ösztét nélkül származvák; így eskü = essék égből boszuló kő, sarkantyú = sarkon tü v. tyu, holott amaz es, esk igétől mint bocsu, derü, emez serkent igétől (=serkentő, serkentyű, mint csengető, csengetyű, pattantó, pattantyú, kollantó, kallantyu stb.) egyszerű képződéssel jönnek; az utóbbi mély hangot váltva (magyarul) a magas hangu (megyer) törzstől, ellentétesen fürgetyű, fürgeteg-gel, melyek magyar törzstől (forog, forgat) *megyerül* képződnek. Oh arany egyszerűség!

¹⁾ A részesek s köztők *ων, ουσα*, gazdag forrása a később tulajdonneveknek, mint: *Αἶθων — ουσα*, *Ἀκταίων, Ἀνθοῦσα, Ἀπόλλων, Ἀρέσκων — ουσα*, *Γελίων, Γερυνίον, Θάλλων — ουσα*, *Κρέων — ουσα*, *Μέδων — ουσα*, *Πλάτων, Πλούτων, Ποσειδών, Σαρπηδών, Σόλων, Φλέγων, Χάρις*, stb. Ezek, s velők *Φαίθων — ουσα* egykor illető igéiktől szabályszerű grammatikai alakok voltak, majd az élő nyelvhaladás újabb képződésű alakjai mögött természetesen hátramaradván, csak ott tartattak fenn, hol (mythosi vagy történelmi) tulajdonnevekké jegecültek. — Korábbi mozgékony életének jelét mutatja *Φαίθων* részes ott, hol tisztán jelző melléknévül (epitheton) használtatik, mint Homer, Hesiod, ál-Orpheus, és Alexander Aetolusnál Helios mellett: *Ἥλιος Φαίθων*, Iliad. XI: 734, Odyss. V: 479, XI: 16, XIX: 441, XXII: 388. Theog. 160. Lithic. Prolog. 90. Athen. Deipn. Casaub. 1597. fol. I: 296; — a kristály mellett Orpheusnál *κρύσταλλον Φαίδοντα*, Lithic. Crystall.; — a nap *τάνγέρα* mellett Euripidesnél *Φαίθων κύκλος αἰετίοιο*, Elektra 465. stb. — Szótárírók és grammatikusok is *Φαίθω*, *Φαίθειν* igét mint valóban létezetet tekintik. Henr. Stephan. Thesaur. L. Gr. i. h. Eurip. Trag. Barnes. T. II. Lips. 1779. 4dr. 369. l. és T. III. Lips. 1788. 4dr. 984. l. Pape Hdwörth. d. griech. Spr. 2-te Aufl. Braunsch. 1849–50. T. II. p. 1227. stb.

nalására vevéen szabadságot) FÉNYÖMLET elnevezést, — s e meggyőződésünk az, melyet következő sorainkban tani érvényességre emelni, s folyamában a classicus régiség egy pár nehezebb mythosi talányát végkép megoldottnak tekintetni ohajtanánk. „Ich habe mir zum Gesetz gemacht — mond a Kosmos örökkévaló szerzője — die Gesamtheit unseres jetzigen Wissens an das Wissen des Alterthums . . . anzuknüpfen.“ (Humboldt Kosm. III. 480. l.).

Tekintsük most: felel-e meg valamely nyom a pozitív valószágban ezen *a-priori* adstruálásunknak? Ha magát a görög nyelvet számunkra fentartott hagyományaiban kérdezed meg: ebben Phaëthon névvel igenis találkozol ¹⁾, de a tejutat Phaëthon közvetlen név alatt szintoly hasztalan keresed, mint Kastoré alatt a hajnalcillagot. Forduljunk a mythoshoz, a görög ősvilágnézetek ezen talányos leldéjéhez, s ragadjuk meg ennek ugyanazon őskorból hozzánkig legombolyodó testvér fonalszálat. Ne csüggedjünk, látván mikép Phaëthonnal, mint a tej-

¹⁾ Phaëthon *mint tulajdonnév* használtatik 1., a Napról, későbbi szerzőknél, mint Orph. Fragm. VII: 19. Virgil. Aen. V: 105. Sil. Ital. Pun. VI: 3. Martial. Epigr. III: 67, 5. Valer. Fl. Argon. III: 213. Nonn. Dionys. XXXVIII: 34, 36 s többször. Anthol. Epigr. I. p. 5 (H. Steph. i. h.) stb. — 2., Absyrtosról, kire e nevet a kolchisiak minden ifjak fölötti kitünőségeért ruházták. Apoll. Rh. Argon. III: 245, 1235. Timonax Scythikai után Schol. vet. Apoll. Rh. Basil. 1572. 8dr. 234. l. sajátkép mint Helios-fajról. — 3., A naplakók költött fejedelméről Lucian Ver. Hist. I: 12, köv. — 4., Eos egyik lováról Odyss. XXIII: 246. — 5., A napökrök legdelcegebbjéről Theocr. Idyll. XXV: 139. — 6., A rhodosi fi-Heliadok egyikéről Pindar. Olymp. VII. Schol. Gött. 1798. 8dr. Vol. II. 341—2. l. — 7., Jupiter bolygóról Arist. de Mundo. Cice-ro Nat. D. II. Manethónál mindenütt, Firmic. Astron. II: 2. Hygin. P. A. II: 42. IV: 17. Eratosth. Catast. 43, helyenként Saturnussal öszszezavarva. — 8—12., Egy bizonytalan istenségről, kit Samothrake tisztelt Pothos és Aphrodite társaságában Plin. XXXVI: 4, 7. — kinek azonban körvonalai részint a Hesiod — (l. alább) részint a Plutarch — (l. Pyrrhosa elején) és Apollodor-féle Phaëthonéival, részint a legelhirhedebb s Ovidból ismert e nevű napfiéival, úgy némileg a 7-dik szám alattieival kibonyolíthatlanul egybefolynak. — Korlátoltabb a női alak Φαιθονα, mely az alább előjövendő nő-Heliadon kívül csak mint a napnyájak egyik pásztornéjának Odyss. XII: 132 és Danaos egyik leányának Schol. Apoll. Rh. I: 752. neve fordul elő, s mind két esetben gyanus. —

kör kikiáltott személyesítőjével itt sem találkozunk; ha ez volna az eset, úgy azt szorgalmas mythologusaink rég napfényre hozták volna, s a kezünk alatti, szintén négyezred éves romok elhárítgatásával foglalkozó értekezés nem szükséglenék. Elégejük meg egyelőre, hogy tartattak fen s léteznek phaëthonimythosok, s különösen egy szépteljességben, mondhatnók tövér pompában, kínálkozó phaëthoni regegomboly használatunkra, *melynek kielégítő értelmezése még nem létezik*. Míg ez rendelkezésünkre áll, jogunk van le nem mondani a belőle célunkra vonandó nyereség reményéről; s ha körülmegkísérleendő exegesisünk a tejútra mint netán benne rejlő mageszmére kedvezően ütend ki: láttuk hogy a nyelv kardcsapás nélkül kész Phaëthont tejúti ősgörög névül átengedni.

Mindenek előtt felőtölő, hogy a theogonia legjelesb Titán-nemzedékében, melynek *minden* egyes tagja az égbolt naponként *látható* fénytűneményei közül valamelyiket képviseli, csak az egy Phaëthon foglalja el méltatlanul, henyén s a családi jellemet mintegy meghazudtolva helyét, — oly családtag, mely szintúgy jelentékes szép nevével, mint dús készületű mythosával fontos kosmikus szereplésre látszik igényt tarthatni. Ki nem tudná, hogy a mythologia egyik elemi tana, sarkszabálya szerint a családi kötelékek a mageszmnének is hasonását, közel rokonságát — néha épen azonságát fejezik ki? Ha a nemzedék élén álló 'Ουρανός a boltozatos eget, ennek fia 'Υπερίων a fölkelő s lenyugvó égrajt (menny), kiválólág ezek királyát a napot jelenti; Hyperion gyermekei 'Ηέλιος, Σελήνη és 'Ηώς a napnak, holdnak s hajnalfénynek felelnek meg: lehet-e kétkednünk, hogy e féynemzedék folytatása *Φαέθων*, ki legszokottabban Helioshoz — olykor Eoshoz (l. al.) — csatlakozik ivadékul, s kivel egyszersmind e nemzedékrend be is rekesztődik, szintén e nemű, a *látérzék körébe eső* állandó égi tűneményt *tartozik* képviselni? — Vízont más részről nem kevésbbé ötlük fel, hogy midőn a görög mythos az egész természetet *minden egyes tűneményeiben* átkarolta, midőn a plastikus görög érzék lényt ténynyé, tárgyat személylyé, physisai, kosmikus jelenetet, lefolyást, morális, eposi működéssé, cselekvéssé alakító, élnkítő befolyása alól a Homérok kiesho-

nában oly dús, oly mosolygó kültermészet egy jelesb vonását sem találjuk kivételve : egyedül a tejkör kedves és feltűnő látványa volna mostohán mellőzve, egyedül ezt egy mythos sem érintené, egy alak sem képviselné! Ég és föld, tenger és mélység, minden népességével, nemző és romboló hatalmaival, látványival, kelési, nyugvási, köröngési mozgalmaival, főleg a menny nagy színkörében nap, hold és csillagok — s im ezek mint egykor fölfejtendem a legnagyobb részletességben, — derü és boru, lég és pára, köd és felhő, zápor, hó ¹⁾ és harmat, villám, dőrej és mennykő, vihar és szellők, éj és nappal, hajnal és alkony, a két hajnalcsillag, bolygó és üstökös, ²⁾ hullócsillag és berzfény, szivárvány és göncölfény egyenként saját személyesített alakjaikban, kisebb nagyobb terjjel istenítve, innepelve, megénekelve, kiábrázolva váltják egymást a világ legszebb mythológiája bájosövében : egyedül a menny soha le nem oldott fényöve ³⁾, Hellas tiszta egének dísze, az éj hú kísérője, a hajnal halványabb testvére, a tejút, iránt kelle-e fősvénynek, kelle feledékenynek, kelle egészen meddőnek lenni e mythológiának, mely az említett többi természeti jelene-tek nagy részét nem is egy, hanem többszörös alakban, pazar különféleségben, a költészi lelékenység túltövr tenyészetében tükrözi elő? ⁴⁾ Önkényt értetik, hogy a főnebb „Tejömlet“ cím folytatában előhozott szoptatási regék Junó vagy Opsról itt

¹⁾ *Χιόν*, a hóleány, az éjszaki szél (Odyss. XIV : 475—6) és ormi felhő leánya.

²⁾ *Ἡλέκτρα*. Schol. Hom. II. XVIII : 486.

³⁾ Mint Amphitrite hajékében a rákolló, a tenger néma nyüzsgésben tenyésző népességét ábrázolván, az istennő stereotyp jellemzésére elégséges : úgy a képző művészet azon kevés maradványiban, hol Uranossal találkozunk, a feje fölött tartott lepel boltíve úgy látszik épen a tejúttól, mint az ég kiegészítő s jellemző járulékatól kölcsönzött vonás (Millin Myth. Gall. Berl. 1848. 8dr. T. LXXXIX. Raoul-Rochette Trois mém. p. 189), mely a képet — nem egyedül bár, miután nem ki-rekesztőleges jelentésű s alkalmazású (Piper Mythol. d. christl. Kunst Weim. 1851. I : 2. §. 45), de több vonások összeműködésével — érthetővé teszi.

⁴⁾ Tudva van, mily sűrűen s csaknem minden lépten találkozunk például lég, nap és hold jelképeivel a görög mythologia személyzetében ; a kevésbbé utféliek közül elég legyen csak az egy *felhőt* említenem s en-

számításba nem jöhetnek, miután ezek azon fölül, miket ott már rólok megjegyeztünk, épen nem a „tejút“ *tüneményének* mythosai, hanem csak a „tej“ kész *névnek* mythosi igazlásábani kísérletek, s nem eredeti *személyesítések*, hanem késői *névmagyarázatások*.

Van tehát egyfelől értelmét veszített mythosiszemélyünk: Phaëthon, egész regegomboly — mint szerencsésen fentartott commentar — kíséretében, mely természetjelentőségi magvázatát látszik követelni; — bírunk másfelől egy mythos nélkül alig képzelhető, de mythosát veszített természeti tüneményt: a tejutat, mely viszont létezni kellett, de feledésbe dőlt személyesítését sürgeti tőlünk. Vajon nem egy és ugyanazon egésznek eltépett töredéke-e e kettő? miután Phaëthon theogoniai nemzedékjogánál fogva épen az égnek látványos nagy tüneményei között szükségli értelmezését, s a tejút viszont ott a Titánok nemzedéksorában, a rokon Eos, Helios stb közelében keresi méltó személyesítőjét. Ha ők csakugyan egymást veszítették el, ha az évezredek feledése egymástól távolította el őket, ha ők a mese elszakasztott, elbűvölt szerelemhősei, kiknek csak fel kell lelniök egymást, hogy visszanyervén igaz alakjokat, újra és örökre egyesüljenek: ám közelít-sük őket egymáshoz, meglátandók, elfoszlik-e a félreismerés varázsa s egybeforrrhatnak-e rokonszenves öleléssel? Hogy tejutunknak a Phaëthon név nem lehet idegen, már főnebb onomastice elintéztük; hogy viszont Phaëthon egy eddig ki nem derített kosmikus jelenetben találja igaz megfejtését, legélebs látásu mythológjaink már kimondották. „Die Erzählung — így szól Welcker Phaëthon mythosát fontolgattában — hat

nek számos alakjai közt a *záporfelhőt* (Athene, Hephaistos ölelésében), *esőfelhőt* (Nephele), *regszürkületi felhőt* (Nephela), *gyapjas felhőt* (Phri-xos), *aranysegélyű felhőt* (Krios), *vészfelhőt* (Gorgo), *dőrejelhőt* (Aix, Aegis), *bércormi felhőt* (Orithyia), *báránnyfelhőt* (PanSelenét öleltében), *kővérítő felhőt* (Amaltheia) stb. — Lásd Buttmann Hist.-philol. Abhdlgg, d. Berl. Akad. 1826. 40—43 l. — Gerhard Griech. Mythol. Berl. 1854. I. §. 479. — Pherecyd. Fragm. ed. Sturz, Gerae, 1789 8r. 123 l. — Creuzer Symbolik 3-te Aufl. Lpz. u. Darmst. 1841. 8dr. III. 419—421. l. — Lauer Syst. d. griech. Mythol. Berl. 1853. 8dr. 190—2, 318, 320, 325 kövv. 333 kövv. 402 ll. — Preller Griech. Mythol. Lpzig. 1854. 8dr. T. I. 131 kövv. ll. —

ganz die Farbe derjenigen alten Dichtungen, welche bloss aus der Anschauung, nicht aus dem Gedanken hervorgehend, eine Naturerscheinung zum Gegenstand haben, und eine moralische, historische oder wissenschaftliche Bedeutung erst später beigelegt erhielten.“¹⁾ Természeti tüneményben gyökerezőnek találta Phaëthon mythosát a lángelmű Goethe is, ki annak ily értelembeni megfejtésével „Euripides Phaethon noch einmal“ című rövid értekezésében szintén foglalkozott. Köz megállapodás azonban maiglan sem lehete kívíva, jelül, hogy a valónak eltalálása a jövődőnek van fentartva, s hogy ekként az e tárgyban nyomozás nem szűnt meg a tudomány szükségé lenni. Én leplezetlenül, hatásra nem számítva, előre sejt-ni engedtem, sőt fel is állítottam már véleményemet, miszerint *Phaëthon a tejut mythosa*, melynek azonban mielőtt tetteges bebizonyításához fognék, szükségesnek látom e híres regegomboly értelmezése körül tett eddigi kísérleteket lajstromozni, föltüntetendő, mit főnebb megjegyeztem, hogy e mythosnak még kielégítő magyarázata nem létezik. Magát a mythost minden gymnasialista ismeri, csak lényeges vonásait gyupontosítom itt Phaëthonunknak, melyek is: fénycsaládból származás, dőre ifjuság, napszekér téveteg s kártékony hajtása, Eridanosba bukás, gyanta-könnyárrali megsirattatás.

Nem legkellemesb vállalat az, melynek teljesítésébe ereszkedem, midőn a phaëthoni rege értelmezése körüli minden eddigi próbatételek elősorolását tűztem ki, olvasóim egy részének hihetően unalmára is, földatomúl; de az ohajtás, vajha ezen eleitől fogva oly sok erő, idő és betűpazarlással tárgyalt mythologiai kérdés valahára az igaz magvázat eltalálásával befejezésre vezettnék, s a remény miszerint talán én lehetek oly szerencsés, hogy e befejezésre biztos ösvényt

¹⁾ Aeschyl. Trilog. Darmst. 1824. 8dr. 568. l. E derék német mytholog nyomozói tekintélye iránt osztozom a korán elhunyt Lauer ítéletében: „Lebendiges Naturgefühl, d. h. die Fähigkeit poetischer Auffassung der Natur, oder vielmehr die Fähigkeit des Wiederempfindens einer solchen Auffassung besasz Welcker in hohem Grade“ s ismét: „In seinen Deutungen verräth sich ein feines Gefühl für die Natur und sie sind deshalb mehr als die irgend eines andern Mythologen brauchbar und erregend.“ Syst. d. griech. Mythol. Berl. 1853. 15 és 148 l. —

egyengethessek, s egy bonyolt rejtély egyszerűsítésével, melynek analogiája több hasonlóknak megfejtésére adandó újmutatást, a tudománynak lényeges szolgálatot tehessek, legyőzi tartózkodásomat, — annyiival inkább, mivel mint új nézet fölállítója sem bizalmamat ennek életrevalósága iránt, sem tiszteletemet értelmes olvasóim belátása iránt, kiknek a „győzzön a mi jobb“ vezérelv szerinti ítéletre egyedül így nyújthatok módot, alkalmasabban nem tanúsíthatom, mint minden előzőim nézeteinek szűkkeblűség nélküli előterjesztése által, mi egyzersmind tagadhatlanul az általam fölállítottnak is világosabb megértésére, helyesb méltatására, s mint minden becsületes verseny, nyílt előnyére kell hogy szolgáljon. Reményilem hogy tárgyunkat érdeklő fontosabb döntvény a régi kortól a legújabbig figyelmemet el nem kerülte; nem lehet azonban sajnálattal nem említenem, mikép minden utánjárásom dacára Uckertnek tüzetesen jeles értekezését, illetőleg monographiáját Phaëthonról (Zimmermann Zeitschr. f. die Alterthumswissensch. 1838) látni ekkorig szerencsés nem valék.

„Sok különféle értelmezés létezik a Phaëthonrólí rege felől; először is történelmileg lehet vele elbánni, aztán természet-tani, és harmadszor bölcséleti szempontból,“ mond már Proklos Platon Timaeusáhozí magyarázatában (Basil. 1534. fol. 33. l.). Az időrendbení sorozás mint sok ismételtetéssel járó helyett tegyük mi is az osztályozást tartalmi rokonság szerint, sorban végig menve a történelmi, erkölcsi és természet-nézleti szempontból kiinduló értelmezéseken, s a mennyire lehet, magoknak a kútfőknek szavait használva.

A mielőször is a historiai szempontot illeti: ide tolakodik mindennek előtt állást foglalni magának a sivár euhemerismus, mely a legmagasztosb költészetet, a legképzelemdúsabb mythost is saját poshadt hinárájába szereti alávonni. Ennek legmeztelenebb nyilatkozata azon értelmezés, miszerint Phaëthon egy *Nap* (Helios) nevű *királynak* fia, kocsitában egykor Eridanos vizébe bukott, s hűgaitól nagy keserűséggel, merev fásultságig megsiratva, oda fűlt. Mivel pedig e folyam partján történetesen gyantatermő nyárfák nőnek, a mese hűgaitnak ily nyárfákká s omló könnyeiknek gyontárrá ¹⁾ változtát

¹⁾ Szabad legyen a nemes gyanta, electrum, egyszóvali kifejezésére e

hirdette. ²⁾ Ez aztán a szellemdús magyarázat, melyet föl-
említője a konstantinápolyi Tzetzes öntetszőleg egybeknél
pragmatikusabbnak nevez. ³⁾ Hason szabásu, de valamivel tür-
hetőbb azok magyarázata, kik ez égi vidékeken szereplő my-
thosban az égnek némi zamatját mégis csak meghagynak s
nem rántják azt egészen a földre alá, bár Phaëthont szintén
kétlábu tollatlanként fogván fel, napistenhezí viszonyából s
minden költőiségéből kivetköztetik; még hibásabbak levén a
mythos jelesb alkatrészeinek — mint Eridanos, Heliádok,
electrum — teljes mellőzésében. „Nincs abból semmi — így
szólnak — hogy ezek így megtörténtek volna, s nem is szabad
ilyesmiknek hitelt adni; sem a nap fiat nem nemzett, sem efíu
nem halt meg“ ⁴⁾. „Hanem a dolog így áll: *élt* egykor egy
Phaëthon, ki a nap járásának vizsgálatára először adta ma-
gát, miként Endymion a holdét nyomozta, de mielőtt vizs-
gálatában véget ért volna, abba bele halt.“ ^{*}) „Így Bellerop-
phon sem röpült, mint a mesék tartják, hanem égszetre
adván magát s csillagokkal foglalkoztatában magas eszmékkel
fuvalkodván fel, az égbe nem szárnyas lovon, hanem gondo-
lattal emelkedett.“ ^{**}) Kell-e bírálat ezen magyarázatokhoz,
melyeket a kecsistennők csak haragjokban mondolhattak a kor-
hadt iskolás tolla alá, s melyek csupán azoknál találhatnak
kedvet, kik ugyanezen magyarázóknak egyéb mythosokkal
elbánását is helyesleni organummal bírnak, mik közül elég
legyen egyet ide jegyzem: „Daedalus sikerrel űzte a csil-
lagászatot, s fiát is erre taníttatta. De Icarus fiatal kora vak-
merőségében tilos dolgokba hatolni s lelkével az égsarkokig
emelkedni törvén, messze esett az igazság sokszerűségétől, és
az ábrándok feneketlen, végnélküli tengerébe bukkott alá

régi íróinknál szokott *gyantár* vagy *gyontár* nevet használnom (Szikszai Kovács Vazul Nomenclatura ed. Eméric. Uyfalvi Debr. 1619. 12r. 8. l.)

²⁾ Tzetzes Chiliad. IV: 378—383.

³⁾ U. o. 377.

⁴⁾ Ál-Lucian De Astrolog, 19. οὐχ οὕτω ταῦτα ἐγένετο, οὐδὲ ὅσιος ἀν-
τέοισι πείθεσθαι, οὐδὲ ἥελιος παῖδα ἐποίησατο, οὐδὲ ὁ πᾶσι αὐτε ἀμαρτάνει.

^{*}) ἀλλ' ἀτελέα τὸν λόγον ἀπολιπὼν, ἀπέθανεν. u. o.

^{**}) Ἀνώνμου Περὶ ἀπίστων. 12, 13, 14. Opusc. Mythol. Physica. et Ethi-
ca. Amstel. 1688. 8dr. 90, 91. l. — Ál-Lucian De Astrolog. 13, 18, 19.

Hihetően Pasiphaë is, hallván Daedalus előadását az állatkörben ragyogó Bika csillagzat felől, megkedvelte a csillagjóslat tanait s alkalmat adott ezzel ama mondára, mintha mesterétől egy bikávali szerelmes érütközésre segítettett volna. *)

HOLD-MEZŐ-VÁSÁRHELY.

KÖZLI

GELSEI BIRÓ LAJOS. ¹⁾

A gróf Károlyi nemzetség Csongrádban fekvő örökös birtokai nevezetesek az országban; közöttök Holdmező-Vásárhely városa, akár régibbségét, akár fekvését s határa kiterjedését s mineműségét, lakosai számát, azok gazdálkodását, erkölceiket, életek módját tekintsük; igenis figyelemre méltó.

Régibbsége csalhatatlanul onnét kihozható, mivel Lampe Egyházi története szerint Makó Vásárhely (említetik itt Batida, Királyság, Szentes, és Bőd is) a helvét vallástételt már 1567-ben vette fel, a XI-dik azaz a makói esperestséghez tartozott s oppidumnak neveztetett. De van sokkal régibb nyoma is, t. i. a váradi jegyzőkönyvben (Ritus explorandae veritatis) hol más helységek bevádolt lakosin kívül vásárhelyiek is említetnek.

Ennélfogva, valamint nem fog rajta senki megütközni, ha a Vásárhelyt érdeklő nevezetesebb régi történetek a vad kegyetlenség kiméletle csapásaimiatt hozzánk nem juthattak: úgy méltán, kivált mi itt lakók, édes emlékezéssel csodálkozhatunk azon, hogy e vidék régi emlékezetéből csak ennyi is fenmaradt.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy városunk nem ezen mostani helyén, hanem az alatta inkább veszteglő, mint folyó, félhold forma nagy tónak egy kevésbé alább déli napkeletnek látható tekerülete partján állt, hol a most félben elomladozott ó temető van, a külső, úgy nevezett Hajdu vendég-

*) Ál-Lucian De Astrol. 14, 15, 16.

¹⁾ A reformatus anyaegyház könyvéből. Kiírta Borotvás Lajos Csongrád megyei pusztai biztos, kinek kéziratából van szerencsém közleni.

Ráth Károly.

fogadó mellett. Templomának körülsáncolt döledékeit s mellette egy kutat s egy kriptát ezelőtt mintegy húsz esztendővel lehetett még látni, de melyeket emez, árvíz idején kis tengerre nevedezni szokott Hold-Tava annyira elmosott; hogy már ma az említett régi templom döledékéinek, a sánc egy részén s holmi töredezett tégladarabokon kívül, többé semmi nyoma.

Ugyan ezen helyen volt még nem oly igen régen látható két pestisgödör is, melybe a midőn az alatta levő nagy tóba omladoztak a csontok, belőle annyira fehérlettek, hogy a távolról nézők meszes gödröknek képzelhették.

Ezekhez illő megjegyzés lesz az is, hogy e határbanszám szerint tizenhét telek vagy is annyi elpusztult helység kövér helyei találhatnának, ugymint: Sz. Király, Gorsa, Kopáncs, Batida, Férged, Sz. Erzsébet, Csomorkány ¹⁾, Sámson, Tótkutas, Szöllős, Fecskés-Új-Város, Ráros, Deregegyház, Mártély, Sót, Körtvélyes, melyet Anonymus Keurtueltou-nak nevez. Ennek mindjárt által ellenébe esik Zer, most Pusztaszer; e tájon van Olpár: Alpár, Surungrád, vagy Csongrád, Beulda: Bőd. A most említett Zernél rendelte el Árpád főembereivel egyetemben az ország minden szokásbeli törvényeit igazságit és jusait, sőt Atilának is e tájon volt Priscus Rhetor szerint az a Nagy-Falu nevű hajléka, hol ő II. Theodosius napkeleti császár Maximianus és Oresthes nevű követének a béke dolgában feleletet adott, s egyszersmind őket megvendégelte, mit Priscus után Timon leírt Lib. II. Par V. p. 185. ²⁾ *(Nem igaz, ez nem áll Timonban, lásd Révész: Elellaka. 11 lap.)*

Míg a fent említett helységek fenállottak, addig az előbbeni Vásárhely is, hogy ott állott a hol előbb mondatott, a csomorkányi templom most is egy részben fenálló fekete moshos kőfalából hozzávethetni, sőt több mint bizonyos, hogy az említett helységecskék lakosai nagyobb bátorság okáért húzták magokat össze e mostani város helyezetére.

¹⁾ 1550-ik évi december 20, I. Ferdinánd király Csomorkány földet vagy birtokot (possessio) Csongrád megyében Zulai Bordizsár és Vízkelety Jakabnak ajándékozta. A gróf Szapáry nemzetség levéltárában Fasciculus AA. Nro 2.

²⁾ L. Priscus ez egész szakaszát az Új M. M. 1851-ki XII. füz.

Azon veszedelmeknek, miket a régibb időkben ezen tájék kiállott, ha más nem, bizonyosan eleven tanúi az itt találtató felette sok halmok, melyek a szomszéd Csanád vármegyében a szentesi, szegvári, Mindszenti határokon találtatnak, melyek azonban nem homoktorlatok; mivel e határookban az nincs, hanem csinált vagy test- vagy őrhalmok, melyeket igen meg lehet különböztetni egymástól: mivel az őrhalmok csak magánosan, amazok pedig hármásával négyesével ötösével találtatnak; mint már Rároson öt, Kutason három, úgy szintén a város alatt a serház mellett is szemléltethetik három egy rakáson.

Eféle régi nyomorúság élő tanúja még a mostani Göböl járásban, hol Szöllös helysége feküdt, találtató, rémítő erővel készült Tatársánc is, melyet a régi hír szerint Szolimán 300,000-ból álló táborának egy része, mely Gyulának tartott, a tatárokkal egyesülve, kilenc nap alatt ásott, s közte harmadnapig pihent, honnan is azután Gyulának indult.

De még a később időben, nevezetesen a 1690-beli Tököli és Rákóczi idejekbeni zenebonának is érezték volt súlyát a vásárhelyiek, mert amint ekklezsiai jegyzőkönyvökben találhatni, a kurucok minden marháikat elhajtották, birájokat pedig pénz kicsikarás végett kéménybe felkötve tűzzel, füsttel kínozták.

Erről az időről még most is van Vásárhely városának levéltárában egy nevezetes tanulevél ama híres gróf Bercsényi Miklóstól, melynek valóságos másolatát sorról sorra ide írnom nem látom helytelennek.

„Én gróf Székesi Bercsényi Miklós, szentelt vitéz, Császár és Koronás Király Urunk Eő felsége Komornikja s tanácsossa, három mezőszegedi végházunk főkapitánya. Tekén-
tetbe vevén az én Mezővásárhely örökös városomnak jámbor jobbágyoskodásokat s a mostani fölfordult háborús idő miatt való míg nyomorodottabb állapotjokat, s a sok rajtok megforduló mindenféle hadak hatalmaskodását; az eddig szokott adóknak megkevesítése végett való könyörgéseket bocsájtám előmbe, nem akarván szomorú orcával előllem bocsájtani őket, engedtem, hogy esztendőnként való mindennemű adójok kétszáz arany, tiz pár cselebi csizma, 1 kötés karma-

zsin, fele veres és fele sárga, két sujtás avagy egy skárlát szőnyeg légyen mindaddig, míglen isten az ilyen súlyos háborúval országunkat látogatja; úgy mindazonáltal, hogy ennek utánna az adó letételének napja sz. Mihály napja légyen esztendőnként, és magok tartozzanak az adónak mint cikkény (?) vagy körmöci jó és igaz értékű aranynyal s nevezett portékául ahhoz szép száraz hal kedveskedéssel kezemhez szolgáltatásával, kit ha elmúlatnak, okvetetlen könyörületlen duplumot, úgymint 800 tallér büntetését érezzék magokon. Ha pedig isten békességesebb állapotra fordítja az országot, tehát vagy az előbbeni 700 tallér, avagy más új alku szerint való adóval tartozzanak. Ezek nagyobb bizonyására adtam ezen kezem írásával erősített pecsétetes leveletem. Datum in Castello Brunnóc die 12. Aug. 1691. Gróf Bercsényi Miklós m. p. (Pecsét).

E most leírtam Gr. Bercsényi levelén kívül nevezett Vásárhely városánál régiebb írás nem találtatik, hanem ennek folytatában 1710. esztendőről a Nagykárolyi gróf Károlyi háztól a legrégiebb levele im ez:

„En Károlyi Sándor, az felséges második Rákóczi Ferenc erdélyi, vezérő magyarországi fejedelem kegyelmes Urunk s az confederált státusok hadainak Generalis Marchalussa, Senátora, tizenhárom vármegyebeli hadaknak, Erdélyországnak Generális Commendója és Ns Szatmár vármegye örökös főispánja, adom tudtára mindeneknek a kiknek illik, főképpen becsületes Vásárhelybeli lakosoknak közönségesen ezen levelemnek rendiben. Minthogy méltóságos Fő Generális és Locumtenens gróf Székesi Bercsényi Miklós úr eő excellentiája az megírt városbeli lakosokat kezemhez is dirrection alá bocsájtotta, mely is, hogy maga bátorságosabb megmaradására való nézve és homagiális obligatiójának tehetsége szerint eleget tegyen, accedált velem. Ezerkétszáz idest 1200 német foréntokból, két kötés karmazsinból is egy bál jóféle dohányból álló és esztendőnként megadandó adójokra praesentibus recognoscaltatik, másként esztendőbeli adójok iránt semmivel mással nem fognak tartozni, hanem adandó alkalmatosságokkal a törökországi correspondentiáknak végbevitelre úgy igazán és híven való feltartásokra obligáltatnak, melyekben is híven el-

járván adatik ezen levellem. Datum Nagyléta 13. febr. 1710.

— Károlyi Sándor (L. S.) Mezővásárheliek (m. p.)

A városi jegyzőkönyvben pedig im eféle apróságok találtnak : „Anno 1724. die 24. May Kardos István és Czeglédi István akkori bíró és notarius uraimék felvivén Bátor Keszibe méltóságos Károlyi Sánd. urunknak eő Excellentiájának való tiz karmazsinokat, és kezébe adván eő Excellentiája praefectusának Turcsányi urunknak, de mivel a bór tiz nem volt, Quietantia nélkül bocsátotta el embereinket.“ Ismét 1725. die 28. May :

„Méltóságos gróf Grális Károlyi Sándor földes urnak eő Excellentiája szerencsésen városunkba érkezvén, die 25. Mensis supra scripti ezen Holdmező-Vásárhely városunknak minden renden való lakosainak áldást istentől kívánván, továbbra is atyai kegyelmességét és úri grátiáját városunkkal közleni s mindennemű szükségeiben protectióra magát eő Excellentiája ajánlotta, e mellett :

Minthogy eő Excellentiája contractuális és cessionális levele szerint bizonyos szükségeire nézve városunknak továbbra való megmaradására és könnyebbségére nézve egész közönséges lakosok előtt tett fel eő Excellentiája ezen alább megírt punctumokat.

1. Minthogy a pénznek szűk volta miatt a szegénységnek esztendőnként az előbbeni megegyezés szerint 3 azaz három-ezer Rénes forintokat letenni terhesnek ítéltetett az uraságtól, erre nézve bizonyos szükségeire nézve s a szegénységnek könnyebbségére az uraság kíván contentáltatni szőrén 500 pár ökrökkel 6 esztendeig való adójára, párját 20 tallérokban acceptálná az uraság, mely in summa tészen tizenkilenc ezer ötszáz forintokat, melyről assecurációt tészen az uraság levele által a helységnek nagyobb securitására, hogy azon elfolyó 6 esztendő alatt sem maga, sem maradéki által semmi némű terheltetése nem lészen, sőt ha valaki által háborgattatása lenne, és ha változásra menne is dolga a helységnek (kitisten ne adjon) és a megírt esztendőnként való taxának megfizetésére erőltetnének a megírt városnak lakosai, nemes országunknak igazságtevő bírái által mindenkor annyiba, a mennyibe megkárosodnék a helység, magát s maradékot az uraság eleget tenni obligálta.

2. Minthogy ezen alföldön kíván az uraság szarvasmarhá-
oól álló oekonomiát tartani, erre nézve kívánja a helység
annyi jóakarátját, és maga készpénzért négy száz i. e. 400 pár
bornyúkat vetetni, melynek fele hím és fele nőtény légyen,
minden hím párt pedig hat i. e. 6 r. f. acceptálna az uraság, a
nőtény pedig 6 forintjával, melyeknek is megvételése egész
tanács eleibe közönséges város házába nemzetes Széplaki Já-
nos inspector urunk által az uraság pecsége alatt kétezer két-
száz i. e. 2200 ftot küldött.“ Ismét : die 28. Nbris 1725 :

„Méltóságos Generális gr. Károlyi Sándor urunk eő Ex-
cellentiája hozzánk szerencsésen érkezvén, akkori biráknak
Tóth Pál Jánosnak ajándékozott egy nádpálcát, melyet hála-
adó szívvel vett a b. tanács eő Excellentiájától. Azpálca pedig
biróról biróra maradjon.“

Fentebb említvén azt, hogy Vásárhely nem a mostani
helyén feküdt, a dolog rende hozná magával, hogy a mosta-
ni helyére tett építtetésének idejét is meghatároznám, azonban
kénytelen vagyok megvallani, hogy oly forrásra, melyből azt
kihozhattam volna, nem akadtam. Az ide való ref. ekklezsiá-
nak jegyzőkönyvében sok emlékezetes dolgokat lehet olvasni,
de ennek abban nincs eldöntve bizonyos ideje, és benne hozzá-
vetőleg csak az mondatik, hogy annak mindjárt a mohácsi
veszedelem után kellett történnie.

Akkortájban nem nagy lehetett Vásárhely, mert 1746-
ban is, amint egy névtelen geographus arról szót tesz, nem
volt benne 600 háznál több, de ezen szám nagyitással tétetik
ki Vásárhelyre nézve; hihető, hogy nem igen sűrűn voltak
ennyi házból álló helységek.

De ugyancsak ezen időtájban nem kevésé szaporodott
Vásárhely a szomszéd Al-Győ lakosaival, kik általjában re-
formátusok levén, az akkori idők körülállásai miatt onnét
ide költöztek.

Vagyonezen Vásárhelynek a fentebb is említett reformáta
ekklezsia jegyzőkönyvében 1753-ról akkori nevezetes prediká-
tor *Szőnyi Benjamin* által készített rövid leírása, melyet ide
kiírni el nem mulaszthatok.

HOLD-MEZŐ-VÁSÁRHELY HOLLÉTÉRŐL ÉS RÉGI DOLGAIRÓL.

SZÖNYI BENJAMINTÓL.

Tisza Maros Körös közt van egy nagy sziget,
 Melyben van sok térföld, sok berek, sok liget,
 Nyargal itt a jó ló untig, nem csak iget,
 Itt sok jámbor magyar szántogat, veteget.
 Mint oztán a Maros befoly a Tiszába,
 Két mértfölddel feljebb a két víz torkába,
 Mező-Vásárhelynek akadhatz nyomába.
 Szegedről itt lehetsz vízen két órába.
 Egyfelől a várost nagy tó mosdogálja,
 Holdvizének hívják, fél hold a formája.
 Itt volt egykor szittya eleink tanyája,
 Mint Pontiniusnak megírta pennája.
 Sokszor, hogy a tónak tulsó partján jártam,
 Egy tenyérnyi vastag cserepet találtam,
 Mik lehettek légyen, a midőn forgattam,
 Lenni testhanvretjő vedreknek találtam.
 Földünkről a török, hogy elkergettetett,
 E város Bercsényi grófnak engedtetett,
 Kit, midőn vétkéért bátor nem lehetett,
 Elfutván közüllünk, csak egy sem követett.
 Ezután Nagy Silik ¹⁾ generálisé lett,
 Ki hűséggel forgott a császárok mellett,
 Hadakban töltött el sok nyarat, sok telet,
 Markolt török ellen sokszor száblanyelet.
 Ez a mieinket kegyessen szerette,
 Mivel hűségüket nyilván észre vette,
 Maradt írásiban bizonynyal feltette,
 Vásárhelyre légyen tekintet érette.
 Ennek gróf Károlyi állott a helyébe;
 Ez hely a boldogúlt grófnak idejébe
 Élt isten s a király, földesúr kedvébe,
 Szántott mezejébe, kapált szőlőjébe.
 Most már gróf Károlyi Ferencnek sajátja,
 Ő nagysága ennek mind ura, mind atyja,
 Együgyű szolgálait mindenkor oktatja,
 Mondja: istent, királyt féljétek, mondatja. —
 Él ekessége is a familiának
 Gróf Antal, ki már mind királynak, hazának... (?)

¹⁾ Gróf Schlick.

Kedves címere szép ifjúságának.
 A karolyn kívül esze Minervának.
 Egy kézben három nyíl, nap, félhold címerünk,
 Melyik király adta nincs róla levelünk,
 Elég hogy a felől az is erős jelünk,
 Hogy királyhoz hív volt régen is emberünk.
 Hánd fel bár a régi krónikakönyveket,
 Számláld a királyra támadott részeket,
 Nem találsz sehol is vásárhelieket,
 Kik vetették volna e bűnre fejüket.
 A dolgot talállom ellenkezőképen :
 Viselte mindenkor ez hely magát szépen,
 Mindenkor felhagyott a pártütő népen,
 Királyt meg nem sértett eszében éppen.
 Ennek természeti nem is oly, mint másnak,
 Hogysem mint szolgája legyen ő vagy másnak
 Inkább áll kapásnak, inkább áll kaszásnak,
 Inkább esik sásnak, mint fegyverfogásnak.
 Tudják ezt mindenek, fölöttébb a vének —
 Bocskai s a török urak mit tevének.
 Ezeknek mieink társi nem levének.
 Akkor is mint szántók tarhonyát evének.
 A tatár sok ízben rablotta e helyet,
 Méreggel fent kardja itt csapott sok fejet.
 Mihelyest kergetett közülünk némelyet,
 Neki hátat adott, a királynak melyet (?).
 A mint nagy temetők alját mossa a tó,
 Itt veszett sok szántóvető, sok arató,
 Alig lón akkoron népünk maradható,
 Itt ma is sok darab nyíl találtatható.

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaedia. — *Újabb kori Ismeretek Tára.* Tudományok és társas élet encyclopaediája. V. és VI. kötet. Kazinczy — Zürich. Pesten, Heckenast Gusztáv sajátja. 1853 — 55. N8r. 664 és 627 l. előfizetési árban 5 fr. (Az egész, hat kötetes, munka 15 fr.).

E két kötettel be van ez az újabb kori Conversations-Lexikon, fejezve. Többször figyelmeztettük reá olvasóinkat, s kiemeltük rendeltetését és fényes oldalait. Az alphabetumnak előttünk fekvő második felének nem jutott azon terjedelem, mely az elsőnek; de a kor legfontosb kérdései és isméi itt is, bár rövidebb, tárgyalást nyertek; kiváló

figyelemben mégis a historiai, népismereti és irodalmi tárgyak részesültek. Ismételjük : művelt magyar, ki hazáját s a világot, ennek folyását s különösen a társadalmi és kulturai állapotokat, ismerni s megítélni ohajtja, e gazdag segédeszköz nélkül nem lehet.

— *Tankönyvek.* — *Tanító az Elemi Tanodákban*, vagy Nézeti Oktatásmód Dr Otto után Koller Károly, cisterci rendi áldozártól. Pesten, 1855. kiadja Heckenast Gusztáv. N8r. 287 l.

Ókori (középkori; újkori) *Földrajz és Történettan Alaprajza*. Algyemnasiumok számára. Pütz Vilmos német szövege után magyarra tette *nehány nagykörsi tanár*. Pest, 1855. kiadja Heckenast G. 8r. I. kötet 151 l. II. köt. 140 l. III. köt. 145 l.

— *Törvénytudomány.* — *Jogtudományi s Törvénykezési Tár*. Szerkeszti több magyar jogtudományi író hozzájárultával Tóth Lőrincz, hites ügyv. s m. acad. tag. I—VIII. füzet. Pest, 1855. kiadja Heckenast G. N8r. 1—640 l. Tíz füzetes évfolyam ára 6 fr.

Változott jogviszonyaink, s az ez által nyílt verseny is arra hívnak fel minden gyakorlati jogászt, hogy mind ez új viszonyok, eszmék és formákkal, mind a tudománynyal, melynek alkalmazói, tudományosan igyekezzék megismerni, s a meg nem állapodót folytonos figyelemmel tanulva kövesse. Erre a jelen folyóirat nyújtja a legalkalmasabb módot, miután előuralkodó gyakorlati iránya mellett, a jog bölcsészettére is ügyel, s olvasóit az irodalommal s írókkal is megismertetve, őket szakuk színvonalán tartja fenn. A szerkesztő tudományos és ügyvédi kitünő híre, alapos és lelkes eljárása, dolgozásaiban úgy, mint társaira hatásában, kik közt jeles egyetemi tanárokkal (Wenzel, Pauler, Schuster, Konek stb), bírakkal, ügyvédekkel stb találkozunk, kétség kívül minden jogászra nézve nagy mértékben ajánlatossá teszik e szakközlőnyt.

— *Egély.* — *Keresztyén Imák*, a házi ajtatosság növelésére és a prot. keresztyén felekezetek használatára írta Dobos János, ceglédi ref. lelkész. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1855. K8r. 256 l.

Keresztyéni Tanítások és Imádságok . . . Szikszay György a debreceni ref. ekkl. egyik pred. . . Megbővített pesti tizedik kiadás. Pest, 1855. Trattner-Károlyi tulajd. 8r. XVI. és 720 l.

Imádságos Könyv mind a két felekezetű evang. cs. k. hadfiak számára gyűjt. és írta Dr. Taubner Károly . . Pest, 1855. Trattner-Károlyi bet. és költ. K16r. 56 l.

Halotti Énekes, temetkezési alkalmakra. Összeszedte és írta Horvát Antal. Pest, 1855. Trattner-Károlyi. 16r. 171 l.

Hit Remény Szeretet. Keresztyén halotti énekek és imádságok. Ágostai hitv. evangyéliumi számára írták Többen. Kecskeméten, nyom. Szilády Károly. 1855. 12r. 186 l.

A tiszamelléki hely. hitv. Egyházkerület Népkönyve naptárral. 1855-re. Negyedik évfolyam. S. Patak, a főisk. költs. és bet. N8r. 71 lap.

A címtárgyakon kívül benne vannak még „Az evangélikusok házasságügyéről a házassági új törvények.“

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XXXV. *Azok emléke, kik Budát 1688-ban, szerencsés visszavétele után megszállották.* 1686-ki sept. 2-ka volt az a szerencsés nap, melyen Buda ismét kezünkre került. Ez utolsó vívásakor oly igen öszvelövetett az egész város, hogy azon az esztendőn, kivéven a katonai őrséget, mely fa hajlékokban telelt vala, senki sem lakhatott benne. Miután 1687-ben földig lerontatott házai s utcái kitisztítottak, I. Leopold megnépesítéséről gondoskodván, a szállandóknak többesztendői szabadságot ígért minden adózástól; volt is haszna kegyelmének: mert még azon évben számos gyarmatos jelenté magát, kik 1688-ban le is telepedtek, mint jelen jegyzék bizonyítja, mellynek mását a nemes város levéltárából vettük, hol ezen felírás alatt találhatik:

„Specification deren, so allhier in Ofen bürgerliche häuser aufgenommen 1688.“

„N. Fabri ein Khauffman. H. Peter Salgari Postmaister. Venero Ceresola Pawmaister. Johann Franz Lorasako Khauffmann. Dominicus Nortelli. Johan Hueber ein Messerschmidt. Matthias Rauch ein Messerschmidt. Heinrich Cenyek, Mihael Hochenwarter. H. Peter Graff von Rizziardi. Peter Kramer. H. General Heysler. H. Franz Bernhardt von Bueching. H. Praelath zu Oberwiz bey Brünn. H. N. Siberth. H. Veith von Steinn Khays. Zeugwarth. Michael Strella Dischler. H. Vällentin Seündl. H. N. Khampfmüller Hof und Kriegs Secretair Caspar Has ein Satler. H. Johann Leonhardt Härtl von Hartenfels. H. von Rensing Khays. Kriegs Commissair. Daniel Irrach ein Dischler. Johan Bapt. Maria Quadro. Christoph Wenisch ein Schuehmacher. Johann Bapt. Reinholdt ain Wirth. Peter Strendel. Bartholomaeus Preckhers. H. Benedict Theobad Mayr. Anton Legir. Andres Reisinger Khauffman. Johann Georg Unger Handelsmann. H. Johann von Hochburg Kays. Proviant Obrist Lieutenandt. Paul Strudel. Jacob Seya ein Dischler. Conradt Kar ein Glaser. Johann Wilhelmb Jobst. Ein Hochwuerdtiges Dhumb Capitel zu Pressburg. H. Christoph Vorstter. Matthias Bauwor Schlosser. Andree Klaffenbacher ein Glaser. Santini und Bernardino Maderni Gebrüder. Mr de la Vigne Obrist Lieut. vnd Ober Ingenieur. Wenzel Hierschl ein Rimber. Hieronymus Faber, Veith Hueber ein Schmüdt. Wenzel Krauss. Johann Leonhardt Strauss Fewerwerkher, Andree Sigl ein Tuechhandler. Edlman Sachs. Johann Michael Grupp ein Fleischakher. Johann Bauchenhaid Khoch. Franz Schwarz Zeugschreiber. H.

Haubtmann Reinold Wolff. Johann Einzinger. Ihro Gnaden Frau Anna Margaretha Regina von Mayren gebohrne Kenekhin. Bernardo Feretti Stainmez. Thobias Krempel Weissbekh. Joseph Casgus ein Dischler. Ihro Gnaden H. Melchior Leopold Baron von der Beeck. H. Brenner. Marcus Veronesse. Ihro Gnaden herr Obrist Strasser. Wolff und Friderich Sauttermaister Gebrüder. N. Vessinger Apotheker. H. Praelat von Crembsmünster ¹⁾, Johann Christoph Jungmayr Khays. Pau-schreiber. Albrecht Sameny Zimmermaister. Hanns Khorber. Hanns Michael Giring Khays. Chyrurgus. ²⁾ Dionysius Khundorff. Andree Larisser ein Wagner. Georg Hueber ein Tischler. Märthinn Lanng. H. Johann Stephan von Werlein. ³⁾ Ezek voltak a felső városi első gyarmatosok.

„Wasser Statt.“

„Venero Ceresola. N. Wuermb Weissbeckh. Martin Kneiszl Zimmermaister. Hanns Auckher. Klingelmayer. Sprenger. ⁴⁾ Doll. Joseph Lackhner. N. Rodel Fleischhackher. Peter Stöckhel Zimmermaister. H. von Buchingen. Christian Deyss. Khayserin. ⁵⁾ Michael Hochenwartter, Martin Kalcher. Paul Filz. Stephan Glaz. Ofen den 16. Octobr. 1688.“

Következik egy más, valamivel későbbi jegyzék :

Specification

Der sambentlichen Burgern in Ofen.

„Franz Ignatius Pösinger. Antoni Scher. Christian Schoffer Khauffmann. Wolff vnd Friderich Sauttermaister. Michael Geissler ein Materaczenmacher. Johannes Bauchenhaider. Thobias Krempel ein Beckh. Michael Strella ein Tischler. Michael Mauzer. Joseph Lasko. Dominic Quadro. Johann Bapt. Brendani Johann Zaunach Khauffmann. Johann Georg Vnger. Andreas Reissinger. Christoph Hieronymus Faber. H. Bauschreiber. H. Abt von Crembsmünster. H. Hochwartter. H. Schannzschreiber. Andreas Stephan Lang. Michael Wippo. Veith Hueber der Schmidt an Wiener Thor. Ferenesse. H. Zeugwartter. H. Zeugleutenandt. H. Pauzahlmaister. H. Graff Ritschardy. H. Ober Commissair

¹⁾ Jelenkorig bírják e házat a díszpiacon a herceg Batthyányiház felső szomszédságában.

²⁾ Ezeknek Budán különös alapítványuk volt, s tulajdon pecséttel éltek, melyet Szalay Ágoston úr gyűjteményében láttam.

³⁾ Ez volt az első budai kamarai inspector. Ő törette le Sz. Mária Magdolna templomát, mely hajdanában a magyaroké volt, s azon helyt állott, hol mostanában a díszpiaci kút látszik, a Marczibányi-ház előtt.

⁴⁾ Róla neveztetett a Sprenger Baad ugrófordónek; mostani birtokosának König a neve.

⁵⁾ Erről pedig talán a Császár-Fürdők, Kayser-Bäder vették nevezeteket.

von Rensing. H. Leutenandt Seidl. Johannes Korrschkhy, Hanns Sedl Schanzky Fleischhackher vndt Wirth. Andreas Klossenbacher. Johannes Khorber. Märthin Khalcher Maurersmaister. Martin Reiszl Zimmermeister. Johann Sprenger Baader. Peter Stekkel Zimmermaister. Christoph Venisch Schuechmacher. Michael Minadi Cameral Inspections Wagmaister. ¹⁾ Wenzel Krauss Marquetanter. Adam Mätthy Löderer in der Wasser Statt. Andreas Hausskukher in der Wasser Statt. Joseph Lachner Fleischhakher in der Wasser Statt. Paul Filz ein Wirth, Andreas Felkher. Sile Miklos Rüzischer Goldtschmüdt. Michael Vogl Dischler in der Wasser Statt. H. Baumaister Venero. H. Salgari. Franz Hansewitz. H. Lenick. Simon Fabri. Die Kheyserin in der Wasser Statt. Der Marquetanter Reinholdt. Dominic Strudel Mahler. Vismady Jacob Stephan Glaz Schuester in der Wasser Statt. H. Obrist Strasser. H. Hauptmann Scheffershauss. Hans Adam Doll. Der Stainmezmaister Bernard Feretti. Der Mauther auf der Schiffbrukh. Hans Rodel vnd Georg Wöber beede Fleischhakher in der Wasser Statt. Andreas Loeser Wagner beym Wiener Thor. Marx Pezel Schuechmacher. Caspar Rhebalein Schuechmacher. Caspar Haisch Satler. Herr Ober Commissari Härtl. H. Contraleur. Bärtholomeus Bockha Barbierer. Junge la Vigne. Sebastian Scholdering Schuechmacher. Johann Maria Quadro. Jacob Seyer Dischler. Conradt Khann Glaser. H. Graff Attemus. Hans Georg Dryller Schlosser. Christoph Dohmann Vrmacher. Albrecht Sämuel Zimmermann. H. Andreas Sigler Tuechhandler. Johann Franz Schniermacher. Franz Schwarz Zeug Ambts Schreiber. Michael Willburg im Weissen Creuz (a vízvárosban), Ober Ingenieur La Vigne. H. Hoff Cammer-rath Mayr. Hans Vlrch Freymueth Schlosser. Ferdinandt Sax Schwerdtfeger. Fraw Saiffensiderin Wittib. Johann Wunderlich Schneider. H. Statthauptmann. H. von Werlein. Hans Georg Vischa Schmidt am Wasser Thor. Märthin Christoph Lanng Glaser. Hanns Paul Cammer-Mayr Schneider. Michael Hilworth Schuester. Märthin Eberle Schuester. Adam Georg Reinner Handtschuechmacher. Mathias Ferdinandt Canel Schmidt. Christian Märthin Appel Schuester. Benjamin Libe Schuester. Hanns Caspar Grueber Schuester. Maria Oxenretterin Wittib Schuesterin. Bernardin Materni Stainmez. Hanns Michael Grup Fleischhakher. Sebastian Mayr Schuechmacher. Hanns Georg Hueber Dischler. Georg Klingenmayr Böckh in der Wasser Statt. Hanns Georg Wuermb ein Böckh in der Wasser Statt. Sebastian Creuz Koch in der Wasser Statt. Wolff Limbekh in der Wasser Statt. Christian Denisch Barbierer in der Wasser Statt. Ein Hung. Khauffmann in der Wasser Statt. ²⁾ Thomas

¹⁾ Buda, megvétele után, az itt volt kamarai inspectorság alá tartozott, melyet a császári közönséges bécsi kamara rendelt ide.

²⁾ Akadtunk mégis egy magyar köreskedőre! kár, hogy a nevét fel nem jegyezték.

Fidlmayr in der Wasser Statt. H. Sibert. Sebastian Schultrin Schueegmacher. Wenzel Hirrschl Riemer. Dionisius Khandorff. H. Hauptmann Wolff. Bartholomaeus Klauber ein Schmidt.“

Az említett gyarmatosok közül egynéhánynak most is élnek még ivadékaik. A XVIII. század kezdetén s közepe táján élt budai polgárok neveiket olvashatni Miller Jakab Ferdinándnak ily című könyvében: „Epitome Vicissitudinum et rerum memorabilium de l. R. et metropolitana urbe Budensi, ab eius nativitate usque annum 1760. Typis Leopoldi Landerer. 4-edrét.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

OLVASÓIMHOZ.

Észrevételt hallottam, mintha az Új M. M. nem hozná az ígért *ívszámot*. Hat ív számíttatván egy füzetre, az eddig megjelent *tizenegy* füzetnek 66 ívet, vagyis 1056 lapot kellett hozni: s hozott 1060 lapot, t. l. 576 lapot első, és 448 lapot második osztályában; s 4 körjazot.

A kijöveteli késedelmekért legyenek tisztelt olvasóim szíves elnézéssel! Életem minden percei a magyar irodaloméi; ha gyakran a legbecsületesebb iparkodás mellett sem voltam képes számos egyéb igyekvéseim mellett, az *időt* utólnérni, méltóztassanak olvasóim a várakozás áldozataért, mit ők hoznak, egybecsünek fogadni el az én néminemű áldozatomat, mely a minden egyéb jutalom nélküli fáradozásban áll, mint a melyet oly válogatott olvasók bizodalma s barátságos elnézése nyújt, kik, dacára a folyóirat tudományos jellemét üldöző némely újságnak, tudják, hogy én nem egy, népszerűséget kereső s azt magán haszonra kibányászni akaró, lapot ígértem; hogy oly közlőnyt pártolnak, melynek bece az évvel le nem jár, s rendeltetése tudományos irányt ápolni; s habár gyakran csak anyagot, de a tudománynak feldolgozható anyagot, nyújtani. Ilyennek is kell lenni, s becsület dolga hogy legyen: kinek egyéb kell, az kap másutt eleget, s én gáncs és irígység nélkül nézem az egyébre törekvők boldogulását; de nem tartom legalább is illőnek, kivált oly szerkesztőtől, ki magais egy tudós társaság tagja, hogy folyóiratot tudományos irányáért szűtyongasson. A mi bajunk, úgy hiszem, egyébben, nem a tudomány s az anyag fölöslegében, van. Én pedig sokkal többre becsülöm azon pár száz előfizetőmet, kik célokat javallják, hogysem részvételüket más, mint az eddigi eszközökkel, keressem; s folytatni fogom az Új Magyar Muzeumot mind addig, míg az ezeknek fog tetszeni.

TOLDY FERENC.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

V. ÉV.

DECEMBER, 1855.

XII. FÜZ.

VISSZAPILLANTÁS
MÚLT ÉVI IRODALMUNKRA.
TOLDY FERENC TÖL.

IV. ¹⁾

Ha már a jelenetek e sorára visszatekintünk, megnyugvással látjuk, hogy „irodalom“, mint egy, a nemzet szellemi szükségeiről tenni meghivatott, bizonyos kiterjedésű, a múltból keletkezett, ezt folytató, s eszméletes iránynyal a nemzet egyetemes és külön művelődésére ható, saját termékeiben összefüggő léteges munkásság, tehát rendes és mindenkép jogosult szellemi tényező, e hazában eddig csak egy van: a magyar. De éppen e történelmi és gyakorlati hivatása- és jogosultságával a magyar irodalomnak egyszersmind oly kötetmek vannak összekötve, miket ha félre ismerendének, vagy teljesítésökre eléggé lelketlenek lennének annak kezelői, végre is el kell, el fog a magyar faj azon egy szellemi tényezőtől esni, mely őt különleges erkölcsi becsében, tehát nemesb létében

¹⁾ L. 3. 224. 226. II.

fentarthatja, s megőrizheti azon jövendőnek, mit állam-alkotó nemzet, míg el nem silányul, ösztönszerűleg, örökölt várandóságai közé számít.

E kötelmek lelkismeretes teljesítését, nem rettegve a kelletlennek is őszinte kimondásától, sürgetni, kötelessége minden hű magyarnak. Örvideni fog ez a haladáson és szaporodáson, s ehez reményeket kötni, mik nélkül sürgetéseinek nem volna értelmök; de hogy azok ne csalódjanak, nem csak a múlthoz fogja arányzani a jelent, hanem a jelentől egy szebb jövődő megalapítását követelni, s ily szempontból törekedni helyes tájékozásra. Reményeit mindenek előtt a *tankönyvek irodalmának* az előbbi időkhöz képesti gyarapodás fogja táplálni, mely egyben-másban jót, sőt igen jót is, hozott. Ezt főleg a szaktanításnak s a magyar nyelv közép és felső tanodákban még most oktató nyelvül használtatásának köszönjük, mely kettős előzmény viszont azon kedvező kilátást nyitja előttünk, hogy a tudomány jövendőben gyümölcsözőbben fog kihatni az életre, a közértelmiség fejlesztésére, sőt az anynyira nélkülözött tudományos irány előidézésére is. A *szorosan tudományos mezőn* azonban aránylag kevés történt, s a mi történt, főleg az akademia s néhány tudós társulat kebelére szorítkozott, mik közül rendes közlőnyt csak az első tartott fenn; azon becses közlemények, mik a természettudományi, a földtani s az orvosi egyesületekben nem ritkán figyelemre méltóképen tűnnek fel, közzé nem tétetnek, s így a tudomány köz vagyonává nem válnak. A tanodai programmok, mik hivatva volnának a tanári rend tudományos haladásáról, s nem csak a közoktatásbani, hanem a tudomány előmozdítása körüli munkásságáról is bizonyosságot tenni, mind eddig csak helybeli érdekességeket, vagy általános elmefuttatásokat hoznak tudományos kérdésekről, de nem oly részletes vizsgálatok eredményeit, mik az ismekört gazdagítják is. A *bölcsészet* könyvirodalma csak egy szakban, az észjogéban, hozott egy kis eredeti, s egy nem nagy fordított munkát. A *történelem* csak két oly munkát, mely mély nyomot hágy, sőt vagy maradandóságra tart igényt (Szalay László Magyar Története folytatása); vagy új ágat indít meg (Ipolyi Magyar Mythológiája). Az utazási szak nagyobb kisebb érdekekkel mulattatót,

valóban tanulságot kevesebbet, tudományos becsüt alig lendített. A *törvénytani* irodalom csak a gyakorlatot tartotta szem előtt; a tudományos tárgyalás, a jogi alaptudományok, nem találtak még sem embert, sem közönséget. A *természet-tudományok* egyetlen becses munkával, bár ezzel is fordítottal, gyarapodtak (a Nendtvich-Regnault-féle Vegytannal), s ennek sincs még közönsége. A gazdaságot most is főleg csak a Gazdas. Lapok képviselték; ezek mellett kézikönyvet csak mérsékelt vagy kétes becsüt, s egypár egyedíratot nyert. A *theológiában* egy szellemdús szerző (Hoványi) iránymunkáján kívül néhány fordított tankönyv, továbbá szentbeszédnek snémely vallásos szükségleti munka jelentek meg.

Ne higyük, hogy a magyarban nincs fogékonyság tudományos műveltség —, s hogy nincs kedv ennek megszerzése iránt; bár, ha könyvtárúrainkat kérdezzük, majdnem ezt kellene hinnünk. Egyebet mutat azon sok száz bál könyv, még pedig nem csak mulattató és ephemer olvasmány, hanem tudományos is, mi esztendőnként határainkon átjő, s nem csak idegenek s nagy urak, de magyarok és kis urak által is vásároltatik. De nem adunk *eleget* és *elég jót*, hogy az ismeretekre vágyót legalább bizonyos pontig elláthassuk; s nem elég jót és érdekest, hogy a részvétleneket is ébreszszük, vonjuk, ki-elégítsük. Az úgynevezett írók serege elég nagy; de hány van, ki írói hivatásáról komolyan eszmélt, a vállalt erkölcsi kötelem súlyát felismerte volna? ki, mielőtt tollat ragada, lelkismeretesen hozzá láta saját kimíveléséhez, s midőn tollat fog, a nemzet valódi szellemi szükségei iránt tájékozva, komolyakarrattal és hű kitartással bírna azoknak eleget tenni? Innen, bárhova tekintünk, a sok fél figyelemmel készített, s a sok vagy nem, vagy nem előleg szükséges könyv, s azért ha nem ártó, legalább nem sokat használó, melyre mondhatni: van vagy nincs, szinte mindegy. Mielőtt a szakács csemegét talál, tápláló ételt ad fel, és soha nem mártalékot hús nélkül. Bocsanat a konyhából vett hasonlatért; de nekünk, a szellemi élet szakácsainak, nem szabad kevesbbé észszerűen eljárunk, mint testi életünk tápkészítői járnak el. Előbb a szükségest, a múlhatlant; aztán azt, mi műveltségünknek gazdagságot és díszet ad.

S mi ez a szükséges, ez a múlhatatlan? Azon ismeretek, mik *külön szakokra* képesítenek; továbbá azok, mik *általános emberi műveltségünk alapjai*; végre a szépművek, melyek, — míg amazok *az értelmet és ész*t művelik, s képessé tesznek hogy magunknak jólétet alapítsunk, másoknak pedig hasznosan szolgálhassunk, mit minden, még a legalárendeltebb állásban is, tehetünk — arra hivatvák, hogy — ne üres óráink unalmát úzzék el, vagy az érzékek csiklanyának szolgáljanak (nagy része a költészet álorcáját viselő regényeknek s a mulattató tenger lapoknak ilyen), hanem *a képzelmet és érzést nemesen foglalkodtassák*, izlés és szív műveltségét, s mi ezzel összefügg, a jellemet, fejtsék ki és erősítsék. Valamint azon ember, kiben a lelki tehetségek e két oldala, az ész- és szív műveltség, állása lehetőségéhez és rendeltetéséhez képest, összhangzólag kifejtve nincs, nem tartozik a művelt emberek sorába; úgy azon irodalom, mely mind e két oldal kiművelésére nem nyújtja a szükséges eszközöket, nem felel meg az irodalom magasztos céljának; s az az író, ki munkássága közben nem e célt, s nem az emberi lélek vele született méltóságát, hanem csak saját híuságát és érdekeit tartja szem előtt, nem érdemli a pártoltatást, sőt nem e díszes nevet sem. Az, erszé nyének, az a komoly becsületes munkásságtól idegenkedésének dolgozik, nem a nemzetnek, s melynek ez tagja, az emberiségnek.

Mennyiben felel meg a mi irodalmunk *ezen* magas hivatásnak: arra, ha nem a többi hazai irodalmakhoz, de saját céljához mérem, rettegek választ adni. Vannak kétségkívül tudományos munkáink, melyek e nevet megérdemlik, de elszigeteltségöknél fogva magának az irodalomnak sorsában osztoznak: nem válnak a nemzet köz vagyonává; van sok szépet, nemest, képezőt, sőt nem kevés mintaszerűt is bíró szépirodalmunk: de e termékeny alapot a hasonlíthatatlanul több dudva és gaz benövi, elfedi, hajtásait elfojtással fenyegeti. A nemes gyümölcs tapostatik, a vackor országglása kiáltatik ki. A Gratia gúnyoltatik, s a Múzák oltárára a Mystérek és a puszták szüzei ültetnek. Ily szépirodalomtól az anya óvja leányát, a művelt férfi — magát. Mindamellet a jóban és szükségesben lévő hitünket nem engedjük csüggedni. A

zajgók iránya benső rothadásában viseli enyészte magvát, a komoly, becsületes, jóra való elemek átéli a gazt. *Új ivadék növekszik, a jövődő ezé.* Ha ebben nem bízánk, le kellene a civilisatio érdekében mondanunk egy irodalomról, mely nem ettől veszi felhatalmaztatását.

Nem elég tehát írunk, s írunk hasznosat bár: szükségünk, hézagaink pótlásáról kell mindennek előtt gondolkodnunk, tudományos úgy, mint szépirodalmunkban, s az által magunkat minél függetlenebbekké tennünk a külföldtől. Nincs ismeretkör, melyben rendszeres munkákra ne szorúlnánk. Készítsünk kézikönyveket, mikből olvasóink képesek legyenek minden egyes szakban, ha még most nem kimerítő, de csak tájékoztató s az iskolában nyert ismereteket minden lényegessel kiegészítő, tudományos értesülést venni. Az *alaki encyclopaedia* első sorban áll: e nélkül át nem tekinthetjük az egyetemes emberi ismeretkört, nincs helyes fogalmunk a tudományok köréről, tartalmáról, egymáshoz s a művelődéshez és élethez viszonyáról és eszközeiről. E mellett minden egyes tudomány szorúl ily encyclopaediai ismertetésre (ilyet adott péld. Pauler Tivador a jogtudományra nézve), melyben annak története és irodalma nem lehet elég bőven tárgyalva. Egy fokkal felebb visz az egyetemes *tudomány-irodalomtörténet*, s ismét az egyes tudományköröké, mik nélkül minden önmunkás haladás lehetetlen. Ezekkel párhuzamos gondot a *bölcsészeti* igényel, mint alphája minden tudományos felfogásnak és tárgyalásnak; s itt is esmét előlegesen a bölcsészetnek és bölcsesleteknek egy elég bő története, milyen nélkül a rendszeres munkák végre is csak egyoldalú kiképzést nyújtanak. Másod sorban az általános műveltség tartalmasítására a *természeti és történeti tudományok* állanak; s valamint amazok minden ágára külön bővebb kézikönyvek kellenek, nem rövidletek, úgy ezekre egyetemes és részleges munkák: egyetemesek, hogy az emberi nem összesztársasléti fejlődése- és viszonytagaival; részlegesek, hogy minden világtörténeti és velünk közelebből érintkező népek történeteivel megismerkedve, állodalmi állapotjaikat is értsük, a nemzeti felfogást corrigálhassuk, kiegészíthessük, s a társas viszonyok megítélésére magasb állaspontra juthassunk. Hogy e nagy körhöz a mai

értelemben vett föld- és népirat mint alaptudományok műhatatlanok, magától értetik. Ily bő és részletes ismerete nélkül a népeknek, intézvényeik és élvényeiknek, azt sem érthetjük, mi körülöttünk, s reánk is visszahatólag történik — mert, hogy magunkat, ha csak az őserdőkbe nem térünk vissza, a nagy világ befolyásától függetlenekké nem tehetjük, magától értetik; valaminthogy az nem tartozik a valóban művelt nemzetek és egyének sorába, ki a társaságban öntudatlanul folytatja polgári életét. Harmadik sorba a művelt nemzetek *szellemi történetének*, a mennyiben az irodalmaikban nyilatkozik, tehát a világirodalom ismerete tartozik, melybe az irodalomtörténet kalaúzul szolgál, a tartalmas kimívelésre pedig legjelesb műveik ismerete: mik viszont, hogy saját nemzeti irodalmi értelmiségünket megtermékenyítsék, nem elég hogy egyesek által eredetiben olvastassanak, hanem műfordítói közvetítést és általános elterjesztést kívánnak. Ott vannak s voltak mindenha e művek a világ összes népei számára, de nemzetekre csak úgy hatottak idegen irodalmak, ha önnyelvükön tétettek rájuk nézve hozzáférhetőkké. Kölesönpénz az idegen mű, mely csak úgy lesz hasznunkra, s fog valódiilag kamatozni, ha a tőke is mienkké válik. Hogy viszont az idegen irodalmak legfelsőbb s teljes hatásukat csak úgy foghatják gyakorolni, ha nem egyoldalúan csak a régi, vagy csak az új classicai műveket olvassuk, sőt velök barátkozunk s azokat élvezzük, magában érthető; de hogy az előkelőleg úgy nevezett classica literatura, valamint az új világ tudományos, művészeti, sőt társas műveltségének kiinduló pontja volt, s ősi erejénél fogva ennek örökké nélkülözhetetlen táplálója is marad, divat lett tagadni, mióta a görög tanulmányok iskoláinkból kiszorultak, s majd a romai szellemkincseken is, a deák nyelvvel együtt, kiadtunk; s így nem csak irodalmunkat fosztottuk meg a classicai alaptól, mely nélkül egy irodalom sem tetőzött, hanem az érzület is egyik leghathatós tényezőjét veszítette. Örvendjünk hogy legújabb köztanítási intézményeink ez utat ismét megnyitják előttünk, s egy új virágzás új feltételeit hozzák meg. Az irodalomban elhatalmazni kezdett jellemtelenség, komolysághiány, formátlanság és üresség ez elhanyaglásban lelik fő okukat, azok újból felvételében majdan gyógyszerüket.

Az általános műveltség cyclusát a keresztyénység mélyebb s eleven ismeretére s fenségének méltatására vezető egyház- s dogmatörténet, — mely nélkül a hitéről és meggyőződéseiről magának számot adni kívánó művelt ember el nem lehet —, s a szentirodalommal barátkozás, rekeszti be; mely utóbbi annyi szív- és jellemképző elemeket foglal magában, hogy nála nélkül nem csak ismereteink hiányosak, hanem a kedélyes műveltség egyik lényeges forrásától esünk el. Ebben legszegényebbek vagyunk, s különösen az ókori keresztyén nagy elmék műveire nézve, a legtöbb új nemzetekkel együtt, a franciák némi kivételével, szükségét látjuk az eszközöknek. Pedig ezek nélkül a legdúsabb irodalom is csontka marad. Fel tehát, kik a pogány literatúrában a társadalom testén rágódó férget láttok: töltsétek be gazdag tartalmu chrestomathiáitokkal s a szentirodalom lángelmű emlékei fordításaival a hézagot. Ignoti nulla cupido.

Van műegyletünk, van képtárunk, vannak már jeles, sőt néhány főrangú, művészeink: de az izlés- és szívnemesítő művészet megkívánja irodalmi képviseltetését is. A hova tekintünk, a tömérdek hézag: ilyeneket is tanuljunk és tanítsunk. A ti tenger beszéletek, regényeitek és versáradatok beiszapolja, de meg nem termékenyíti soha e parlagot, melyen, ha azt konkolylyal és polyvával vetitek be, a nemzetnek soha aratása nem lesz.

Hogy a *sztatudományok*, az általános művelődés eszközei mellett nem kisebb gondoskodást követelnek, magában érthető; jelen viszonyaink közt azok művelése egyenesen *életkérdéssé* vált. Nem egymás közt egymással, de egy világ áll velünk szemben a versenytéren. Nem az a kérdés: köztünk ki tud és ért többet, de ki bír, általán, annyi tudományt, munkaképességet, sőt haladó és fejtő önmunkásságot kifejteni, hogy helyét a legzaklatóbb versenyben is megállhassa. Ez irányban tehát azon tudományok is, mik az általános emberi műveltség nélkülözhetlen alkatrészei; azok is, mik akaratár- sas szerkezet külön ágain gyakorlati férfiakat képeznek, akár a köz élet szükségéinek tanítanak megfelelnünk, részletes és alkalmazásban kalaúzó munkákat követelnek. Az utolsó kézimesterség is kíván bizonyos alapismereteket, miket nem a

műhelyben, hanem csak könyvből tanulhatni. Ha ezt a nemét az értelmiségnek nem fogja az irodalom szinte tekintetbe venni, a reáliskoláknak nem fog kezökre dolgozni, sőt nem gondoskodni a reáliskola növendékei további és folytonos szükségéről; úgy végre a technikusok körül póznatartók, a műhelyekben inasok maradandunk. Mert még a jó mesteremberben is bizonyos szabad szellemi munkásság tételezi fel a haladást; ki örökké csak azt és úgy dolgozik, a mit mástól látott s ahogyan látta, bármi jól végezze azt, ott hol másnemzetbeliikkel pályáznia kell, sem különös jólétre és becsületre nem fog vergődni, sem az ipar statistikájában nemzetünknek díszes helyet vívni ki. Pedig a világ szemében ma már annyi, vagy több dísz ad a béke művei által nyert emlékpénz, mint a melyet a legvitézebb bajnok, gomblyukában, visel. Ez az érdem közös minden félmívelt népekkel: amaz csak az értelmi súly által kitűnő nemzetekkel.

Az iparhoz érve, mely, sürgetőbben mint valaha, követeli figyelmünket, s nem csak reáliskolák után eseng, hanem az irodalomtól is vár támaszt és világló fáklyát; nem tagadhatom meg magamtól, hogy befejezésül egyik jelesb, vagy tán éppen legjelesb tanbeszédünk egy helyét ne írjam ki, mely ha ezelőtt tizennégy évvel a jósnak pusztai beszédeként elhangzott talán, most, hiszem, fogékonyabb fülekre és lelkekre fog találni. *Hunfalvy Pál* a Kisfaludy-Társaság köz ülésében 1842-ben tett, első, figyelmessé bennünket azon veszedelemre, mely nemzetiségünket, — tegyük hozzá, mi különben is ezzel egy, életünket — fenyegeti, ha jókorán nem ismerjük fel az ellenséget úgy, mint a védfegyvert; s e beszédében, melyet minden magyarnak emlékezetébe kellene hívnia ¹⁾, többi közt így kiált fel:

„Európa él; a szellemnek hol mennyei hol földi része mozog, s most újnemű, de keményebben markoló vitéz ostromol bennünket: az *ipar*. Ettől féltsük nemzetiségünket! Ez korunk leghatalmasb bajnoka, irtigér a sebekre, kenyeret az éhezőnek, pénzt az adósságba merült Európának; azért mindezenható, s bejő hozzánk is: ha kérjük, illedelmesen, ha tilt-

¹⁾ Áll az a Kisfaludy-Társaság Évlapjai III-d. kötetében, Pest 1842.

juk, rontva, de jó, mert jönie kell! Az ipar idegen értelmiségtől szerzett idegen pénzt ad nekünk, s ki tudja, míg a nagy birtokosokat, mint hiszik, kölcsönadó intézet, a többieket jobb út, jobb rend biztosítja, nem esik-e nemzetiségünk zálogba? — de ha esik, bizonyosan ki nem váltjuk többé. Mit tegyünk ez ostrom állapotjában? Kétszer s többször mentették meg nemzetiségünket az ég kegyelme, a szerencse s környülállások : most is azokban bízunk? Nem szabad, nem lehet! Szellemet költsünk, ébreszszünk, támogassunk; szellemet, mely egész hazánkat áthassa, s életet oltson a holtba! Szellem, csak szellem előtt hajol meg majd a külföldi pénz és ipar, s lesz magyarrá; szellem fog meggazdagítani, mert *szellem ad pénzt, nem pénz szellemet*. Mit használ, hogy bérceink aranytól ezüsttől dagadnak, mikor hollandi aranyokat koldulunk? mit használ, hogy földünk szép gabonát terem, mikor Angliában van a fehér kenyér? mit használnak szép ökreink, mikor Bécsben van a jó hús és jó bőr? mit selymes juhaink, mikor nincs posztónk? Szegény gazdag magyar! mindene van s oly keveset bír, mert szelleme kevés. *Szellem ad pénzt, szellem ad megmaradást is!* Nem Athenae kincsei hatnak reánk, hanem szelleme; s Romának nem azért hódolunk, hogy a Scipiók Afrikában s Ázsiában, Caesar Galliában, Traianus Dáciában győztek, hanem szellemeért, mely néhány rövid év alatt városokat épített, utakat töltött, hol mi ezer év óta gunyhókkal beérjük, s homok- és sárban gázolunk; mely néhány év alatt nemzetet és nyelvet tenyésztett, hol mi ezer év alatt alig szereztünk barátot a magyarnak; mely hidat épített a Dunán, mit nemzetünk ezer év múlva is csak idegen pénz és észszel építtethet“ (s azóta építettett is), „s nagy része, bújában, hogy az ingyen nem épül, majdnem fátyolt köt“ stb.

Keserű igazság, de igazság; aggasztó horoskop, de intő és tanulságos. Tanuljon is belőle a nemzet; s míg az irodalom gondoskodik egyfelül az általános miveltségről, mely lelket ad a szaki értelmiségnek is; ne várja be az ár előzőnlését, ereszkedjék le a gát vetéséhez is; s míg a községek, helyesben fogva fel szükségüket — ismét meg ismét kiáltjuk — reálskolákat teremtenek elő széltiben; ismerje fel az irodalom is

ebbeli, kevesbbé fényes, de nem kevesbbé üdvös teendőit. Úgy fog ez válni azzá, mi, ha nem leszen, el fog mosatni — a nemzettel együtt!

S ezek a mi jámbor ohajtásaink az új év küszöbén.

K A L Á S Z O K

A RÉGI MŰVÉSZET MEZEJÉRŐL.

EDVI ILLÉS PÁLTÓL.

Winckelmann János Joachim a művészségre nézve úgy áll a literaria historiában, mint legfőbb és egyetlen. Szenvedélyes műismerő és nagy kritikus levén, egész életét a régiektől ránk maradt művek vizsgálására; a hajdan oly híresneves festészek és szobrászok stíljének, és általjában az u. n. antikok kitanulására szentelte. E végett kész volt elhagyni hazáját és letelepedni Rómában; a mindennemű régi és új műrekek rakpiacán. Meg tudta nyerni magának ottan az egyházi és világi főméltóságok kegyelését és pártfogását, melynél fogva neki szabad bejárás engedtetett a legműdúsabb muzeumokba és villákba. Ilyenek p. o. a villa Giulia, v. Altieri, villa Borghese, v. Albani, v. Mattei, v. Ludovisi; aztán a Museo Rolandi, Hercolano, Stosch, Capitolino, úgy nem különben a Barberini s Hamilton palotáik, és az angol követé Nápolyban. Mind ezek sok esztendei vizsgálásának, a bennök talált művek elrendezésének és theoriai rendszer alá öszvefoglalásának eredménye lön aztán az a munka, melylyel az egész tudós világot meglepte; magának pedig halhatlan hírt-nevet és érdemet szerzett. Ugyanis ebben alapíttatnak meg legelőször a régi művészség elvei, ebben adatnak elő a régi műrekek egymással öszveköttetésben; ebben tétetik le talpkő azon művek ismertetének épületéhez. Azonkívül ez a munka számtalan becses historiai felvilágosításoknak gazdag kincstára; és remeke a logikai szigorú elrendezésnek s gondolkozásnak; — úgy hogy Herder, a hittudományt tárgyazó leveleiben, az ifju theologust is e könyvre utasítja, miszerint Winckelmanntól tanulja predikációit szigoru logikai módon disponálni.

E jeles munkából immár közlök nem annyira összefüggő kivonatot, mint csak egyes és különálló kiszemelgetéseket, kalászokat.

A művészetek ős származása felől nem kell gondolni, hogy az csak egy valamely népnek volna tulajdona. A művészségre hajlomás, természeténél fogva már közös minden néppel, következésképp nem lehet állítani, hogy a görögök, kik t.i. minden régi nemzetek között a művészéseket legmagasabb tökélyre vitték, azokat legelőször az egyiptomiaktól tanulták volna el. Nem. A művészések gyakorlására mindenik nemzet önkényt magától jött.

De művészésekben a legelső próbatétek minden nemzetnél csak igen tökéletlenek voltak. Az első szobrok csak megannyi hermák, azaz: idomtalan emberfejek, test törzsök és kezek nélkül. Az első festvények pedig csak linearajzokból állottak. A legrégebb figurák minden actio nélküliek, testhez csatolt kezekkel, görögül *ορθα*. Az actióval ellátottak, gör. *σκολια*, már későbbiek. Legelsőben agyagból készítettek szobrokat, utóbb fából, még utóbb esontból, úgy végre kövekből, ércekből, drágakövekből és üvegből.

Az agyag alakokból kerültek az u. m. toreumák, vagyis hieroglyphék. Szokás volt pedig ezeket vörösre befesteni. Ezen okból mondja Pindar, Ceres képéről, hogy az bársonylábu, gör. *φοινικοπεζα*.

A fa szobrokhoz leginkább a figefa használtatott. Ezek neveztettek különösen *daedaláknak*; jóllehet a régieknél minden mesterkélt mű *daedali mű* címét viselt. Fa szobrok Egyiptomban szinte coloszszerűek is jöttek létre. Sokáig kedvességben tartattak; a mit abból gyaníthatni, hogy még Cicero öcsese Quintus is Samosban csináltatott magának egy fa gyertyatartót (lichnuchust). Külső ékességül meg is szokták őket aranyozni.

Elefántesontból dolgozás, úgy nem különben a felhomorított munka ezüstben és más ércekben, értetett e név alatt: *θοροειτιχη*, — nem a *τορονος*-tól hanem a *θορος*-tól, mely szó tisztát és világot jelent. Elefántesontból vésettek p. o. a ró-

mai tanácspadok (rostra), a lantok, székek és asztallábak st. eff. Senecának ötszáz cédrusasztal volt birásában elefántcsont lábakra.

Kő szobrokhoz eleinte csak a hitvány darázkő (tophus) vétetett. Efféle szobrok állottak a sírhalmok körül. Márványra későbbben került a sor. Egy alabastromból dolgozott pompás díszedényben máig is megvan a híres P. Clodiusnak hamva, a villa Borghese-ben őriztetve. — Porphyrból dolgozni szerfölött nehéz. Vésű ahoz nem elégséges, hanem más hegyes vassal kell csipkedni apródonként. Míg e kőből egy felruházott szobor elkészül, bele telik egy esztendő. Akkor bizonyos kavicscsal simára dörzsöltetik: mihez ismét egy esztendő kell. A dolgozás közben szétszállongó finom por elől a szemeket üvegekkel óvják a művészek.

Drága kövek közül, melyekbe a régiek metszettek: a kárniol, chalcedon, hyacinth, agát és chrysolit. A felhomorított mű exoche nevet viselt (ma Camee), a bevölgyelt mű eisoche. Ez utóbbik nemüből találtatik egy becses Pallas-fej, a művész neve-aláírásával: Aspasius, — a cs. kir. muzeumban Bécsben.

Érc művekben a felhomorított munkának görög neve: kataglyphá. — Görög pénzekből megmaradt több is. Az igen régieken látszik még a görögöknek kezdetkori írásmódjuk, azaz: a balra, vissza-felé tett. Így találkozik egy pénzen e felírás:

NOIMOXARVM (= SYRAKOSION,)

De ez kijött a divatból már Herodot előtt, a 76-dik olimpiásban.

Az üveg munka a régieknél nagyobb tökélyre volt emelve, mint nálunk. Szinte a szobák földpadlatának kirakásához is üveget használtak, — zöldet, pirosat sat. És így korán gyakorlatba jött a muzaiko-munka is, vagy, oly festészet, mely részint apró színes kövecskékből, részint festett üvegekből van öszverakva.

Művészetben az emberi fej és ábrázat játszása a legfőbb szerepet.

Minden nemzetnél lélek és jellem az arculatban van ki-
nyomva. Arculaton a szakál minden nemzetnél az embere-
dés (pubertas) jeléül vétetik. Az emberedésre pedig és annak
kifejlésére nagy befolyása van a nemzetnek, emberfajnak és
égálnak. Meleg tartományokban a férfisdás előbb érik; ki-
sértetve élénk, barna, fekete szemektől. Így Olaszországban
a főnek és szakálnak szőrei gyermekség óta szebben nőnek, és
göndören. Maga a szakál fürtös, deli, szépen vetett, — mint
látni a régi görög philosophusok fején. A fő haja ugyan sző-
kés itt is, de egészen fejérbe soha sem csavarul. A mái egyip-
tomiaktól és görögöktől (ugymint a kik már idegen népek-
kel öszveelegyedtek,) a régiekre nem tehetni már most követ-
kezést. Egész Olaszországban félig vázlott, határozatlan és
jelentés-nélküli arcvonás kevés számmal találtatik, hanem ez
itt majdnem mind együl-egyig lélekteljes, fenséges; az arc
formája nagy, tölt, még a legalábbvaló férfinál is a közrend-
ben. Olasz asszonyok között nem volna nehéz egy Júnóhoz
is képet találni; szintén a közrendben, és akármely csekély
faluban. Megfelel pedig a szép arcnak az egész termet is,
mely szálas és deli. S eképen lehetett ez, az olasz és gö-
rög röldön hajdanta is. Hírlik, hogy Siciliában a régi Eryx
városában (hol Venus híres temploma állott,) lettek volna az
időben a legszebb nőszemélyek. Agörögöknek viszont legszebb
vére, — kivált a színre nézve, — az ióniai ég alatt lehetett.
Az ióniai emberalak maig is deli és szép. Öközöttük nem talál-
koztak fitos orrak. A levantei görögök arcai most is gyö-
nyörű szép ovállal ékesítvék. Ez országokban a' himlőmirigy
sem oly veszélyes, mint egyebütt. Olaszországban ezer fő
közül alig találkozik tiz személy, valami kevés észrevehetlen
nyomaival a himlőnek. A régi görögöknél ez a gonosz épen
ismeretlen is volt.

Egyiptomban nem létezhetek oskolái a művészseg-
nek, mivel ott minden sorsban és állapotban a fiú az atyja mes-
terségét tartozott követni. Csak papoknak volt szabad az
istenek képeit rajzolni és festeni. Állatokét festhette akárki
más is. Az egyiptomiaknak bonetudományuk sem volt. Egye-
dül az u. n. Paraschistesnek engedtetett meg, — magán és
mintegy loppal s futva, — a megholtak oldalait bebalzsamoz-

ni és megnyitni: de a mikor aztán a működés színhelyéről rögtön futnia kellett, nehogy a halottas felektől agyon kövessék. — Memnon híres egyiptomi művész. — Kalaziris, egyiptomi vászon öltöny volt. A nőszemélyek finom, átlátszó, s alig észrevehető öltönyöket viseltek csalángyolcsból. Papok, altestőkig mezítlenül jártak, — valamint a római papok is. De emezeknek még némi kötényök is volt, limus nevű. Ugyan a rómaiaknál a gausapum nem egyéb, egyiptomiaktól kölcsönzött köpönyegnél, mely leginkább az Izis tisztelése körül divatozott, csak hátul lóggott, elül pedig a vállak fölött s a hónak alatt kapcsoltatott a mellhez. Meg volt rakva rojtokkal is.

Később az egyiptomiak a görög művészeket is utánozták: mint ily utánózmány a Kr. ut. 132. Nilusba fült Antinous szép ifjunak (Adorján császár kegyencének) szobra.

Az egyiptomi szobrászok a colosznemű szoborrá feldolgozandó követ közepén ketté szelték, és ketten dolgoztak rajta. Kanopokhoz zöld bazalt követ vettek. A brecciakő, mely olyan kemény, mint a porphy, kiváltképen Egyiptomban honos. — Felhomorított munkákat csak érben tettek.

A befestett *mumiákon* (Caylus grófszerint) minden festékek vízben felolvasztvák, és kisebb vagy nagyobb mértékben mézgával csinálttak. Mindenegyik szín, mással elegyítetlenül van felhordva. Hatféle színt számlálhatni pedig, melyek: a fejér, fekete, kék, vörös, sárga és zöld. A vörös és kék tűnnek fel leggyakrabban, és alkalmas öregen dörzsölve. A fejér, — mely a közönséges önfejéréből áll, — teszi mumiákon a gyolcsruhának borítékát; és itt az, mit a mi festészeink alapításnak neveznek; úgy hogy a figurák körrajzai e fejér alapon fekete színnel vonvák; és azt, minek fejérnek kell lenni, ugyan az az alap teszi. Hanem e festészet neme még tekintetbe sem vehető és ingyen sem hasonlítható ahoz, melyről Norden emlékezik. Szerinte felső Egyiptomban egész paloták találkoznak, melyek az ő harminékét láb körzetű oszlopaikkal együtt, egészen borítvák és ékesítvék; — olyformán, hogy látni bennök nyolevan lábnyi magas falakat,

¹⁾ Canopus, vizi istenök a régi egyiptomiaknak, kicsiny lábu, rövid nyaku, vastag testü, hordó alakú.

colossalis figurákkal befestetten. A festvények színei itt is megtöretlenek és nem elegyítvék. Mindenegyik maga szerint van felhordva, egy alapra, és valami oly ragasz segítségével, mely a színek tartósságát örök időkre biztosítja, — úgy hogy mind azok, mind a megaranyozás még most (azaz: néhány évezreden által) is teljes friseségökben állnak; és sem falakról, sem oszlopokról bármely erő le nem választhatta őket.

Egyiptomi régi *pénzek* soha sem fődöztettek fel. A melyeket ismerünk, csak Nagy Sándor időkora után kezdődnek. Mindazáltal lehetett vert pénzök az egyiptomiaknak is; mint mutatják ezt az obolok, melyeket a halottak szájaikba dugtak. A befestett múmiákon, melyek birásunkban vannak, a száj jobbra mindeniken elrontva látszik, mivel abban pénzt kerestek. Ilyen múmiapéldány van p. o. Bolognában. Ezt egy szerzetes térítő pap hozta Albani tábornoknak ajándécul. Ugyanő magais feszítette fel a múmia száját, de a melyben mit sem talált.

Az egyiptomi műdarabokról és figurákról még méltó megjegyezni, hogy a keresztyén vallásnak elhatalmazásával a byzantinusok és mások által ezek lettek legdühösebben öszvezúzva és feldúlva; — kétségkívül azért, mivel feketék levén, azokat különösen úgy nézték, mint a sötétségnek (azaz ördögnek) munkáit.

Hetruria. A hetruscok művészégei görög gyarmatoktól ápolttak. Tehetett e célra valamit az ő demokratiai országalkotmányok is. Ők tudniillik tizenkét törzsekből (lucunones) állottak, ugyan annyi főnökök alatt. A királyok gyölölték őket. Nekik békességek volt addig is, míg Görögország a sokféle hadakozások miatt összerongáltatott. Mindazáltal ők soha sem tudták nagy tökélyre vinni a művészséget. Mindig fönmaradt ezen valami tulzott keménység; mivel az ő kedélyök melancholiával inkább volt elegyítve, mint a görögöké. Tanusítják ezt a hetruscok babonássága, melynek máig is híre van, és a náluk játékszíneken s temetési alkalmakkal divatozott véres harcok, — mint ezt hamvvedreiken láthatni. Görögöknél mind az effélék utalátban álltak, és ők az urnákat mindig kellemes képekkel ékesítették fel. S mivel görög

művészek dolgoztak más országokban lakozó gazdagok számára is : azért látni szintén a harcos rómaiak hamvvedreiken is merőn kellemes képeket; — többnyire meséket, melyek az emberi életre példáznak; a halálnak édesded képzeleteit, p. o. az aluvó Endymiont; Najádokat, kik a szép Hyllus ifjút elragadják, ahoz e felírást :

ΗΡΗΙΑΝ ΩΣ ΤΕΡΗΗΝΗ ΝΑΙΑΔΕΣ ΟΥ ΘΑΝΑΤΟΣ

(elragadták, mint gyönyört, a najádok; nem a halál) — aztán Bacchánsok víg táncai, menyekzők sat. Az afrikai Scipio azt kívánta, hogy az ő sírja fölött egyenek, igyanak. Rómaiaknál közönségesen táncot járva mentek is a halott előtt. Sőt egy spintriai (az az : éktelen szerelmi) képmutatványt is láthatni egy urnán, im e felírással : *ΟΥ ΜΕΛΕΙ ΜΟΙ* (nem gondolok vele).

Hetruria, Róma építtetésének 474-dik esztendejében a rómaiaktól elfoglaltatott, — el a művészek városa is Volsinium.

Mnesarchus, Pythagoras atyja, Hetruriából származott, és kőből dolgozó művész volt.

A hetruscus művészek minden isteneket szárnyasra festettek. A villámot kilenének adták kezébe. Juno martiális egy csipővassal rajzoltatott; a megrohanáskor használt némi különös alakú csatarendtől, melynek neve és formája csipővas volt. Innét magyarázható meg ama szólásmód : *forcipe et sera proeliari*.

A hetruscus műveket görögöktől megkülönböztetni nagyon nehéz. Mindazáltal a műbarát im e jegyekre ügyeljen. A legrégebb hetruscus munkákon oda van téve a művésznek neve : mi a görögöknél a művészet virágzásakor nem volt gyakorlatban. A Campidoglióban áll a híres nőfarkas ércből, mely Romulust és Remust szoptatja : ez hetruscus műdarab, és pedig a művésziségnek közép idejéből való. Ellenben a Giustiniani palotában áll egy szobor, hibásan Vestalis nőpapnak mondva, mely minden szobrok között Rómában a legrégebb: ezt, nem tudhatni, hetruscus mű-e, vagy görög.

Hetruscus művekben legnevezetesebbek az edények. A régieknek névszerint agyagból készült edényeik valami csodálandó tünemény a művésziségben. Bennök valóban nyilatkozik a

hajdani művészeknek nagy gyakorlati ügyessége, és azon biztossága, melynél fogvást agyagra a festvényt gyorsan és csak egyetlenegy ecset rántással vonni tudták. [Nem volt önállók félbenszakasztás, nem hozzátevés, toldás vagy igazítás. Ugy vannak azok festve, mint a migerencsér-munkáink, vagy a közönséges porcellán, midőn (az égetés után) reá a kék szín már felhordatott. Ilyen becses műdarab találkozott bírásában Mengsnek. Ez edényen, Jupiter és Merkur, — ablaka alatt Alkménének, ki az ablakon kinéz, — van parodiában lerajzolva és nevetségessé téve harlekin-álarcákkal és nagy priapusokkal, (melyek a régieknél a komédiákban piros bőrből voltak a színjátékok elébe kötve); — Jupiter egy lajtorját víz vállain, fejét a fokok között általduva.

Görögország. A görögök magok is jól tudták észéreztek, hogy ők szépek; becsülték is azt, és vágytak utána. Plato, az ő Gorgias című beszélyében, ily köszöntést tesz egyik embere szájába: *χαλὼν γενεῖται, ἥβαν μετὰ φίλων*. Egesta városa Siciliában, bizonyos Philippus nevű férfinak, — ki nem vala benne polgár, hanem Krotonból származott oda, — csupán az ő kitűnő szépségéért síremléket állított, melynél áldoztak is Philippusnak. Némely embereket szintén testők egy valamely szép részéről neveztek el, p. o. Demetrius phalereus, charitoblepharus (kecses szemöldű). Ugy hitték, hogy a szép gyermekek nemzését és szaporítását minden módon szükséges, és lehet is előmozdítani. Cselekedték is ezt, kitűzött jutalmak, és szépségért versenyző játékok által. Rendelt efféléket már a Heraklidák időkorában Kypselus, arkádiai király. Hasonló játék divatozott az Alpheus folyam mellett, a philesi Apollo innepén, — hol a legtudósabb csókra jutalom volt kitéve. A nőnem számára szolgáltak Lesbosban és Spartában is a szépség verseny-játékai. Mi több: a spártai asszonyok háló-szobáikban különféle kecses alakokat tartottak szemeik előtt felaggatva, p. o. Nireusét, Narcissusét, Hyacinthust, Castor és Pollux képeit, — hogy a házi anyák reájok feledkezzenek, és szép magzatokat szüljenek.

A testnek szépségén kívül a görögök nagyot építettek annak izmosságára is. Testi gyakorlásokra voltak kitéve a legelső jutalmak, melyekre legnagyobb embereik is vágytak.

Igy Plato maga is megjelent a küzdők sorában az isthmosi játékokon Korinthusban, és a pythiaiakon Sicyonban; Pythagorás pedig pályadíjt is nyert Elisben.

Athenében képszbrot kapni oly tisztességnek tartatott, milyenek tartatik időnkben valamely vitézi-rendjel a mellen, királyoktól ajándékoztatva. — A szobrokat templomban is állították fel. Neve halhatlanságához egyiránt eljuthatott minden polgár; — aminthogy a görögök közönségesen mindennapi imádságokban többek közt nevök halhatatlanságát is szokták kérni az istenektől.

Mi már illeti a görög művészetnek tökélyét, áll az : a szépségben, kinyomásban, és arányban.

1) A magas *szépség* megkívántatásai az egység és jegyetelenség.

Szépségek sorába számíttattak : általjában a fiatalság, a heréltek és a hermaphroditák, melyek asszonyi emlőkkel, gömbölyűbb testtel, előálló csipőkkel festetnek. Lydiában még némbereket is heréltek; s az ilyenek rövidre nyírt haját viseltek.

A rómaiak a férfisodás jegyét, az állak ruházatát készarva is visszatartóztatták és akadályozták; mosogatván a végett állaikat édes borban megfőzött hyacinthus-gyökér levélvel. Oly ifju, kinek arcát most földi a legelső szörruházat, Homerus így nevez: *πρωτωνύπηνητης*; Philostratus így: *ιουλος παρα το ους*.

A hajékesség mindkét nemi fiatalságnál abban állott, hogy a hajak a fej hátulján egy tekeresbe összevételtek, látható szalag és kötés nélkül. Az ifjaké : *χρωβυλος*; a leányoké: *χορυμβος* nevet viselt.

Hébének, mint az ifjuság nőistenének, képei legritkábbak. Ő feltűrözve rajzoltatott, mint az asztal körül szolgáló apródok és az áldozó-fiúk (Camilli) voltak.

Az újabb műdarabok közül a Megváltó feje Leonardo da Vincitől, mely a Lichtenstein cabinetben találtatik: valóságos szépségremek.

2) A *kifejezésnél* (actio) elve legyen a művésznek: a veszteglés és nyugovás, — ugymint a mely lélekállapot leginkább sajátja a szépségnek. Úgy nézendő az, mint következ-

ménye a tisztas erkölcsnek; melyre a görögök nagyon ügyeltek járásukban, cselekvésökben és testmozdulataikban. A testnek halk s késedelmes mozgását nagy lelkek tulajdonának tartották. Az illedelmeshez ime kifejezéssel éltek: *κατα σχημα*. Festvényekben az éktelent is szorgosan eltávoztatták, és késebb eltértek a kép igazságától, mint szépségétől.

3) *Arányuk* szabályos és meghatározott volt a régieknek; láb szerint számítva. Minden figuráik ugyanazon egy oskolából látszanak folyni. Az emberi alakok mekkorását már ők is (mint a máj festészek) fej- vagy arc-hosszaság szerint számlálták; egy felnőtt férfi alakhoz nem vevén többet nyolc fejhosznál, vagy (a mi épen annyit tesz) tíz arc-hosznál. A medicisi Venus $7\frac{1}{2}$ fejnyi, vagyis $6\frac{1}{2}$ arasznyi. Apollo is hét fejnyi magas. Az a hosszúság, — melyet ad a derék a kiterjesztett kezekkel, egyik közép-uj hegyétől a másikig, — épen az egész test magasságát adja.

A *compositióban* takarékoság tűnik fel mindenütt. Előtük nem voltak ismételten a képcsoportozatok is, de azért három személynél többet nem állítanak össze. Náluk kevesen tesznek sokat.

Az *ábrázat* képzésében az u. n. görög arc-él (profil) legfőbb sajátága a magas szépségnek. Ez egy szendén majdnem egyenest alásülyesztett vonal, mely a fiatal s legkivált némbéri fejeken a homlokot az orral írja le.

Homlokban a rövid tartatott szépnek a régieknél; ellenben a magas homlokot rútznak nézték. Homlokon a hajnövésnek, — hogy szépsége teljes legyen, és az ábrázatnak az ő tojásdad alaka megadassék, — szükség kerekiesen a halántékok föléig menni; mint ezt minden szép személyeknél így is találjuk valósággal. Az előre konyuló rövidke hajak erőre mutatnak, névszerint Herkulesre és Nagy Sándorra; — ez utóbbiaknál még is felsímítva, mint Jupiteré, gör. *ανατολη της κορυφης*.

Szemeket a művész kevésbbé színök, mint formájok szerint veszen fel. A nagy szemek szépek, Homérnál *βοωπις*, (ökörsemü); nem különben a mélyen fekvők.

Szemöldek annál szebbek, mennél vékonyabb hajszerűalakba huzódva tűnnek fel; mi a szemek fölötti csontnak met-

sző élességét jelenti. A keresztben összenőtt szemöldek nem szépek; mert jelei a kevélységnek és keserű indulatnak.

A *száj* az isteneknél nincs egészen bezáródva. Az alsó ajak töltebb, mint a felső.

Állban annak teljes nagysága teszi a szépségi tulajdont. Állnak szépsége t. i. abban helyezendő, ha annak boltozott formája gömbölyűen tölt, és nincsen félben szakasztva völgyecséktől (csipett ajaktól, gör. *νομήνη*). Egyébként az ily völgyecske felől azt tartották, hogy az a szerelem istenének ujjja-nyoma.

A *füle*k kidolgozására fordítottak a legnagyobb gond és szorgalom, — legalább egyre sem nagyobb, mint reájok. Ideális figurákon a fül úgy tűnik fel, mint laposra vert, és porcogós szárnyain megdagadva: mi által a belső menet szorosabb, maga az egész külső fül pedig összevonott és kisebb lett.

Hajak között legszebbeknek tartattak a szőkék (görög *ξανθή, μελιχροός*, mézszínű,) milyennel voltak ékesek Apollo, Bacchus és Nagy Sándor. Csak a két elsőbbségnek függ alá hajuk, két vállaikon. Gyermekek hosszan viselték hajukat; ifjak rövidebbre nyírve, kivált hátra felé.

Szép *kezek* mustrájának Polykletus kezei tartattak. Ugyan effélék maradtak reánk Niobének agyon sujtott fiai egyikében, és Merkurban, ki a Hersét ölelgeti, — a Farnesi palota mögötti kertben.

Szép *lábak* megmaradtak a sauroktoni Apollón, mely a Borghesei villában találhatók. Minden asszonyi alakok közt pedig a legszebb combok Thetisen látszanak, az Albani villában.

A nőistenek *melle*, mint szűz leányi mell, soha sem festetik meglátszó csecsbimbóval. Ezt a költészek az éretlen szőlőhez szokták hasonlítani.

Az *altest*, a has, potroh nélkül festetik legszebben; milyennek azt, hosszú élet jeléül, a természettudósok teszik. A köldök jól be van nyomintva. A bal tőkgolyó mindig nagyobb a jobbiknál.

Most immár következik a *ruházat*.

A görög nőszemélyek ingeket viseltek: vagy finom nemű

gyolcsból; — a legszebb lent Elis vidékén termesztették; vagy pamutból; sokszor virágokkal áthimezve, — de a mi férfiaknál elpuhultság jelének tartatott; vagy bizonyos átlátszó szövetből melyet ködnek hívtak és valami kagyló-pölyhedékből szóttek.

Selyem ruhákat a görög nők aligha viseltek. Későbbben a rómaiak hozták azokat divatba.

A bíbor közönségesen posztó volt, és pedig violaszínű, gör. *ὑανθινος*.

Posztóra a nagy redőkről ismerhetni.

Vert aranyból szövött ruhák nem maradtak meg a régiségből.

A görög divatok között a legrégebb időkorban mindenütt a dorisi viselet volt az uralkodó; melyhez szabják magokat a művészek is. Későbbben jött fel az ioniai divat.

Görög nőszemélyeknél tehát az alsó és felső ruhák nemei ime következők voltak :

1) A legalsó ruha, vagyis az *ing*, *χιτων*; levetközött vagy aluvó személyeken. A pongyolában levők, azaz : a kik csak pusztán alsó szoknyában voltak (melyben a nőszemélyek rendszerint háltni szoktak) így neveztettek görögül: *μονοπεπλοι*, *μονοχιτώνες*, egyleplűek, egyingesek, pőrék. Az ing vázszonnemüből készült, ujjak nélkül. A vállakon egy gombnál fogva kapcsolattott össze, és így befődte az egész mellet. A phrygiai és egyiptomi asszonyok szűk hosszú ujjas ingeket viseltek. — De a *χιτων* néha páncélt is jelent.

2) Az *öltöny* nem volt egyéb, mint két hosszú posztódarab metszés s minden különös forma nélkül és négyszegletes. A posztót, valamint volt, hosszában összevarták és a vállakon egy vagy több gombokkal együvé akasztották. Felszokták teríteni a fejre is. Mégis néha szűk ujjakkal is készítették, melyek a kézfejig értek. Ha ezek a vállon nem összevarrták, hanem csak gombokkal egybefüggesztvük : olyankor a gombok a karokra estek alá. S ilyeneket viseltek az uri asszonyok ünnepélyes napokon.

A *perem* (limbus, *πεζυς κυχλας*, *περιποδιον*) meg volt futtatva csikos bíborral; közbe csillagocskákat szóttek és kigyózó hímezeteket. Cafrang és rojt nem volt rajta.

3) Az *öv* (*τανια*, strophium, mitra) egyszerű vagy kettős szalagból kötöttetett, a vállakra megerősítve. Igen hosszú volt. Nőszemélyek mellök alatt kötötték fel (*βαδυσωνες*); férfiak és amazonok a csipejökön. Csak egyedül a mindenkép felöltözött Venuson látszik az öv hasa alatt. Homér írja (*Ilias* 5, 219...), hogy Juno magának az öv viselését kikérte Jupitertől, midőn ennek szívében, égő kívánságot akart gerjeszteni maga iránt. Ő tehát az övet a maga ölébe letette, azaz: hasa körül és alatt. — Öv nélkül jelentek meg a táncosnők, és a mély gyászba borúlt nőszemélyek.

4) A *köpeny* (*πεπλος*), egy mindenkép kerekre metszett posztó; férfiaknál, nőszemélyeknél egyiránt. A rajta lógó bakalók közül csak 2—3 látszató; a negyediket elfödi a köpönyeg ráncvetése. De a bakalók nem a szegletekre illesztvék; mivel nincs is szeglete a köpönyeknek. Szokás volt a köpönyeget felcsapni és maga köré keríteni (*επιβαλλεθαι*); rendszerint ugyan csak egy negyed vagy egy harmad résznyire, hogy a fejet befödje; a cynikusoknál pedig (kik inget nem viseltek) kétrétűen is. A felcsapás a jobbik hónalj alatt men a bal váll fölé. Néha a köpeny csak egy vállon függött két gombon. A paludamentum (*χλαμυς*) rövid köpönyeg volt és a jobbik vállon csüngött. Asszonyok is viseltek rövid köpönyeket, melyek két részből állottak, alatt összevarrvák, és fönt egy gombon összekapcsolvák, úgyhogy a kézkar számára nyílás maradt. Nevei: *ricinium*, *ενυχχιον*, *χυκλας*, *αναβολαδιον*, *αμπεχονιον*. Némelyik csak a derékig ért, mint a mi mantilláink.

Mind ezeket a ruhákat gyakorta meg kellett mosni, a midőn meg is sajtoltattak. — A papok fehér ruhákat viseltek. A *χλαινα* a közrend öltözete volt. A katonák köpönyei bozontosak voltak (*χωσσοτοι*), hogy jó meleget tartsanak. *Ιματιον* néven a rómaiak tunicája neveztetett.

5) A *fej födőzetére* nézve; — a nőszemélyek rendszerint fedetlen fejjel jártak. Csak öltönyök felcsapásával vagy felhuzásával takarták lefejükét és ábrázatukat, köszöntéskor a fejtakarót lelebbentették arcáikról. Voltak mindazáltal külön fejtakaró ruháik is. Ilyen a *πολεων*, mint a közönséges aszszonysapka; aztán a *καλυπτρη*, *θεριζρον*, *χειρομακτρον*, flam-

meum, rica. Éltes asszonyok fejkötőket viseltek hállószövet-nemüből,—mint ma Olaszországban. Nevök: *κεκρυφαλος*. Napon-viselésre készítették fejr szalmakalapok is, melyeket thessaliai kalapoknak hívtak.

6) A *lábruházat* a nőrendnél: részint egész cipők sárga színre; részint talpak kéregfából, többnyire egy ujjnyi vastagok, és összevarrott négy öt darabokból állók. A talp alul fölül bőrrrel volt borítva. Neveik: *απλαι, μονοπεσμα υποδηματα*. Talpakat kötelekből is szoktak fonni, melyek nevei *ραϊδια, πολυελικτον υποδημα*. A tragödiei cothurnus egy tenyérszéles magas talp volt. A hadi emberek és vadászok cothurnusai fél eszímák voltak. A cipőknek oly talpait, — melyek kis darab bőrből ábdáltattak össze, — *χαττοματα* néven hívták. Az athénei nemesek, cipőkben félholdat viseltek ezüsből vagy elefántesontból. A rómaiaknál viszont az ő piros vagy fekete bőrből varrott cipőiken (mullei) az egész hold divatozott ékességül.

7) A *díszszerek* közül, már a görögöktől ismértettek a fülön függők. Szinte férfiak is viselték, és pedig jelesek, p. o. Plato, Achilles, sat. Ugy nem különben divatoztak a homlok-kötők, kézzár- és karperecek; e két utóbbi neműek kigyó formára és megsodorva. Kar- és bokapereceket a római hadvezérek is magukra vettek.

8) Asztalkendőket régiebb időkben a vendégek maguk szoktak vinni. Felrakásuk későbbben jött divatba. — Zsebkendők helyett, és könyűk törlésére öltönyeiket használták.

A ruhás emlékszobrok és képek sokkal több számmal találkoznak, mint a meztílenek, úgyhogy amazok serege emezekéhez oly arányban áll, mint 50 : 1.

Az u. o. *antikok* kezdődnek Nagy Sándor időkorá előt valamivel; de Konstantin előtt már megszűnnek. A valódi szép görög stíl is Nagy Sándor időkorában kezdődik Praxitelessel; tetőpontját elérte Lysippussal és Apellel. Sajátságai e stílnak: rajzolásban a folyékony, hullámozó és kerekded, aztán a grátia. A grátia pedig e három nemeket foglalja be: 1) a fenségést, közel járót az isteni természetnek ama boldog csendéhez, melynek a nagy művészek képét vázolni törekedtek.

2) A kellemest. Ebből és az első grátianemből min-ták, két Musa-szobor, kezeikben barbytonnal, — egyik a Barberini palotában, Ageladastól (Polykletus mesterétől) faragva; másik a pápa kertében a Quirinálon.

3) A gyermeket vagy komikust, p. o. Faunusoknál, Bac-chansoknál. E nemben az orr bemélyesztett, a száj mosolygó félben áll. Ilyenek különösen Correggio fejei; honnét az ilyenü grátia így is neveztetik: *grazia correghesca*, gör. *σμιμος, επιχαρςς*.

A legisleggyönyörűbb gyermek, — mely, csonkítva bár, a régiségből megmaradt, — egy gyermeki satyr; körülbelül egy esztendő, teljes életnagyságban, — mint az Albani villában szemlélhető. Ez felhomorított munka, de olyképen, hogy majdnem az egész figura szabadon fekszik. E gyermek borostyánnal van koszorúzva és iszik, — alkalmasint egy tömlőből (de a mely hiányzik) oly mohósággal és kéjelgéssel, hogy a szempillák egészen felfelé fordítvák; és úgy kidudorodvák, hogy csak egy kis nyomdék látszik a szem alámélyesztett pillájából.

A magas stílnak valódi emléksobrai: egy Pallas, kilenc arasnyi magas, az Albani villában; és egy Niobe, leányaival, a medicisi villában.

A művészet hanyatlásával jobbára csak arképeket és mellszobrokat dolgoztak. A temetési hamvvedrek is (melyek mindig előre készítették, és árultattak,) a művészség hanyatlási időkorából valók.

A szobrokat oly helyeken, hol felállítgatva tartattak, rendben az alphabet öreg betűivel szokták megjegyezni.

Ércbe öntött figurákból a Herculanium-muzeum bir legnagyobb kincset.

A S. Maria Maggior táján terültek el hajdan a Maeccenas kertei.

Jeles festvények régi művészekről, melyek reánk maradtak, ezek: egy Venus, a Romával együtt; az Aldobrandi menyekző; Marcus Coriolanus, az Oedipussal együtt; aztán sok műdarabok, melyekkel amaz előmlesztett városoknak, Pompeji és Herculaniumnak falai kibéllve voltak.

Fuvó hangszerek közül nagy kedvességben állott a görö-

göknél a flóta. Ez nádból készült. Ha több darabból volt összetéve, hivatott *εμπατηριος* vagyis gradariusnak. A hoszszu egyenes flóták doriai; az előre görbültek phrygiai flóták voltak.

A római művészeknek semmi saját stíljök nem volt.

Eddig a kalászkok Winckelmannból. Melyekhez álljon itten még egy jegyzés a régi görög műdarabok özveromboltatása felől. E kipótolhatlan kártét iránt sokan a törököket vetik okul, és őket vádolják, miszerint ők, Görögország bírásába jutván, vak fanatizmusból ez országnak minden becses műveit feldúlták, és széttördelték. De nem a törökök voltak ily vandalok, hanem magok a keresztyének; és először is a byzantinusok, aztán a keresztjárók, későbbben még névszerint a velenceiek, még utóbb az angolok, franciák, németek, és végre Görögország lakosai magok. Ezek voltak, kik az Archipel és kis Ázsiát az ő valahai nagyságok tanujeleitől megfosztották. E rablásban pedig legtöbbit szenvedett Delos szigete, úgymint a mely hajdan Apollónak és Diánának híres hazája volt, legfőbbike a húsz Kykládoknak (körszigeteknek), hová Korinth elpusztulása után (Kr. e. 146. eszt.) minden görög művészség, tudomány és csinosultság menekedett, és a mely mind ezen sokféle tekintetből utóljára egy valóságos csoda országgá vált. Nagy Konstantin, — miután Byzancot, Romának versenytársát és a keletrómai birodalom fővárosát, a mái Konstantinápolyt építtette, — e céljára nem sajnálta egész Görögországot kirabolni. Vélemintegy versenyt hasonlót cselekedtek utódi is; névszerint Justinian, a hatodik évszázadban. A képek dúlói nem különben megtették e körül az ő részöket. A legközelebbi háromszáz esztendő óta pedig a kis Delos mintegy kőfejtő bányává lett, melyből a körülfekvő szigetek lakosai (görög keresztyének) a hajdani pompás műveknek legbecsesebb maradványit elhordják oly célból, hogy azokat özszvezúzzák és épületi anyagokra fordítsák.

A NAGYKÖRÖSI KRÓNICA.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Nagykőrös városa levéltárában egy történelmi szempontból nagy fontosságú krónika találtatik, mely még a múlt század közepén készült, s az azt megelőző másfél század történelmeihez nevezetes adatokat nyújt. Célba vettük én és Szabó Károly barátom e nagy becsű krónikát közre bocsátani. Addig is fogadja szívesen a Muzeum szerkesztősége e mutatóványt, mely a Zrínyi lázadást a történészek nagy részétől eltérő alakban tünteti fel.

„Anno 1671. Szabó Mihály lévénfőbíró Kőrösön megjegyzésre méltó dolog nem volt, de volt az országban, mert a nagy renden lévő urak és nemesek közül még az elmúlt évben Leopoldus császárs-magyarországi király ellen sokan összeesküdtenek, melyet is a felséges udvar megtudván, Pozsonba gyűlést hirdetett, holott a császár követi megjelenvén, a magyarokkal semmire sem mehettek, és így válasz nélkül Bécsbe visszamentek. Ezen a császár megharagudván az parancsolta, hogy az engedetlen urak és pártütők Pozsonba citáltassanak, és mint királyhoz hűségtelenek és vakmerők megbüntettessenek, és jószágaik az ország fiskusa által elfoglaltassanak. Ezen pártütők közt legfőbbek voltak: Rákóczi Ferenc fejedelem, gróf Nádasdi Ferenc országbírája, gróf Zrínyi Péter horvátországi bán, marchio Frangepán Ferenc. Ezek ugyan mingyájan tagadták, hogy ők a királyjok ellen semmi fortélyoskodást nem cselekedtek volna, melyre nézve is a felséges király *salvus conductust* küldvén ki, hogy csak jelenjenek meg, és magok mentségét felváltsák, semmi bántások nem leszen; ezen *salvus conductust* látván gróf Nádasdi Ferenc, Zrínyi Péter és marchio Frangepán Ferenc neki örülnek, és oly reménységgel voltak, hogy ők magokat a pártütők közül rendesen megmenthetik; azért is mind hárman magok mentségére Bécsbe mentek, és ott Landstrass nevű külső városon lévő Augustinianus barátok klastromában megszállottak, melyet is azonnal a királynak Leopoldusnak tudtára

adtak. A király küldötte értök a maga főcancellariusát Lubkovich herceget, és nékiek a klastromban gratulálván, kevés ideig ott beszélgetett, azután hívta őket, hogy menjenek bé a várba, és magokat mentsek ki a király előtt a gyanús pártütésből, azután országukba visszatérhetnek, annyival is inkább, hogy ide jönni bátorzkodtak, ő felsége hívségét és gráciáját könnyen megnyerhetnék. Ezen beszédeire bátorságot vevén, mind hárman hat lovú hintójába beleültek. Midőn már mennének a derék utcán, egykor a kereszt utcából jöttek ki muskatéros németek, kiknek is előljáró tisztjei Princ Lubkovich lovait és hintóját a derék utcában megállítván, tudakozták a cancellariustól, kik legyenek itt a hintóban; mondotta, hogy itt három magyarországi grófok volnának, Nádasdi, Zríni és Frangepán; erre mondotta a német tiszt: méltóságos cancellarius, nekünk olyatén parancsolatunk vagon, hogy ebből a hintóból szálljanak ki, és más kocsin vitessenek be a várba. Ezen megindulván mind a három grófok, kérték szépen a cancellariust, hogy hagyja bemenni már hintójában, ne engedje, hogy ily hamar megcsúfoltassanak. Erre mondotta a cancellarius úr deákul: Mi Domini, tales pisces tali hamo capiuntur, agant illi juxta mandata Caesaris. Mit tettek a grófok? kénytelenítették a hintóból kiszállani, és a fegyveres németek az egész utca láttára egyenes oldalú hosszú kocsiba ültették, melyen az olyatén bűnösöket azelőtt is szokás vala a rendelt helyre kivinni. Azonnal őket bevitték, gyalázták, és szidalmazták az austriai bécsi népek. Ennek a híre Bécsből Magyarországra nem csak, de az egész világba hirtelen elméne, melyen mindenek csudálkoztak, hogy magokat oly hamar kézbe adták. Árestomba tétettek, és mind hármok ellen nagy commissio tartatott Bécsben. Elégge mentették őket magokat hogy ártatlanok, de az mind hasztalan volt, mert gróf Abele Kristóf és a császárnak cabinét-secre-táriussai leveleiket in originali eleikbe rakták, melyeket eltagadni láttatott lehetetlennek lenni. Így királyjok ellen támadóknak, pártütőknek szemökbe mondták, melyet referálván a császárnak, az parancsoltatott, hogy gróf Nádasdi Ferenc mint austriacus Bécsben maradjon erős árestomban, gr. Zríni Péter és marchio Frangepán Ferenc pedig, mivel Austriában

semmit nem bírnak, vitessenek Német-Újhelybe, melyvagy on a Lajta vize mellett Magyarország határában, melynek fele Aus triában, másik fele Magyarországon vagyon, melyet köz épen a Lajta folyóvíz hasít. Mely dolog meg is lett, a mint parancsoltatott. Az eddig megírt dolgok ezen magyarországi grófoknak nagy emlékezetű híres Istvánfi Miklós magyarországi dolgokról írott historiáját halála után continuáló Páter Ketteler János coloniai vicarius által más formán irattattak le; én a melyeket írtam különös historiának magyarázatjából tanultam, azért nem tudhatom, melyik igazabb, az én feltett írásomé, vagy említett Páter Ketteler Jánosé, disputálja meg a históriákat olvasó, s azokban magát gyönyörködtető elme. Moster János delegátus bíró sententiáját elolvassván Nádasdi Ferencnek abban a kamorában, melyben ennekelőtte Krathius nevű generálnak feje vétetett, az ő feje is hóhér által elvéte tett, kinek is testét jóakarói elvitték, és Sárváron eltemette tett. A mely fegyverrel elüttetett feje, arra akkoriban deák nyelven ez íratott, mely a fegyveren mindenkor meglátszott: *Noveris huncensem caput absecuisse Nadasdi Regis dum cupit esse caput. Ennek a Nádasdi grófnak belső jószágát nyole szekéren négy milliom-érőt, úgymint gyémántokat, más drága köveket, aranyat és ezüstöt vittének Bécsbe. Aus triábanlévő Pottendorf nevű vára felséges császártól Montecuculi nevű fő hadi s mezei generálnak ajándékoztatott. Annakutánna Né met-Újhelyben Abele és Molitor commissáriusok pünkös d havában kimenvén, azoknak is utolsó sententia mondatott, mely szerint elsőben Zríni Péternek, annakutánna Frangepán Ferencnek fejek vétettetett, kiknek testeik az ott való canoni cusok templomának kerítésében eltemettetett. Epi táphiumúl az íratott meg deák nyelven: *Hoc tumulo jacent comes Petrus Zrinus Banus Croatiae, et Franciscus Frangepanius ultimus familiae, Discite mortales, et casu discite nostro, observare fidem regibus atque Deo. Ez időben Bónis Ferencnek is Po zsonban ugyanazon dologban társ levén, feje vétetett. Gróf Tettenbach János Stíriának Gréc nevű városában praefectus levén, ez is mindenekben társ levén a pártütésben, ennek dolgát novemberig halasztották, hol egy hol más okokra nézve, mindazáltal convincáltatván, neki is Abele által sententiája**

kimondattatván, a gréci udvarban feje vétettetett, jószágá confiscáltatott. Rákóci Ferenc ifjú ember levén, ki is nem sok idővel Zríni Péter Horvátország bánjának leányát vette volt feleségül, dolgait megbánván, az ő anyja Báthori Zsófia ezt megtudván, édes anyja addig esedezettelázatosan a királynál Leopoldusnál, hogy fiának grátiát nyert, még az elmúlt 1670-dik évben, a midőn dolgok nyilvánosságossá tétetett.“

„Anno 1671. Eza Drabitzius Miklós a maga álmodozásáért és profétálásáért igen híressé tette magát Erdélyben, elsőben Rákóci György erdélyi fejedelem udvarában, azután híre elterjedt Magyarországbán is.

Született Morvában Strasznic nevű városban 1587-dik évben; az ő atyja a városban polgármester volt. Tanult mint lutheranus theologiát, és anno 1616 predikatori hivatalra alkalmaztatott, de 1628-dik évben második Ferdinánd császárnak parancsolatjából több protestáns belső személyekkel együtt kiűzetett, és minden jószágától megfosztatott; a honnan Magyarországba és tovább Erdélybe első Rákóci György erdélyi fejedelemnek udvarába jutott. Ott lakott valami 15 évig nagy szükségben Erdélyben, holott posztóárusságra adta magát, mivel a felesége olyan kalmárember leánya volt, s abban gyakorlotta magát. Ezt megtudván a többi számkivetésben lévő személyek, kik Morvából vallásokért kiűzettek, gyűlést tartottak Lengyelországban, és ott a predikatori hivattól eltiltották, a mint is azután csak különös élesre vette magát. Anno 1631. Morvába akart menni atyjafiainak látogatására, de azután maga felől nem igen jó hírt hallott, visszament. Álmodást látott; látta álmában hogy északról nagy hadakozó úr jött volna, és még nagyobb napkeletről, a kik által az isten a maga népét megoltalmazza, amazokat pedig elveszti; annakutánna 1643-ban esztendeig békeségben élnek. Azután profetizálta az austriai háznak elfogyását, a római pápának s hatalmának kisebbedését, az ekklezsiának jobbúlását, a pogányoknak és zsidóknak megtérését etc. etc. Rákóci Györgynek mint fejedelemnek mindenkor azt javallotta, hogy ellene álljon az austriai ház hatalmának, római pápának, meglátja rövid időn Magyarországbán királynak koronáztatik.

Meghal az említett fejedelem. Drabitzius hazugságban

marad profetizálásával, az emberek által is kinevettetett; erre ő azt mondotta, hogy hihetatlenségbe levén, érdemetlenné tette magát, és így azért nem nyerte meg. Az alatt Joannes Amos Commenius, látogatására ment Drabitziusnak, Morvából kiküldött lutheranus predikátor, ki hasonló módon meggyezett a jövőndő mondásokban. Ennek a Joannes Amos Commeniusnak nagy hathatossága volt a nyelveknek tanításában, és az iskolában, már 1659-dik évben Kolosvárott mint rector mutogatta maga hasznos tudományát, könyveket írt a deák ifjaknak tanúságokra, elnevezte a gyengébb deákok számára valót Vestibulumnak, a nagyobbak részekre valót Commeniusnak, mely könyvek annyira hasznosoknak ítéltettek, hogy majd minden iskolában nyomtatásban taníttattak. Drabitzius Miklós csak az álomlátásokban gyönyörködött, és egy könyvet is írt azokról, melynek titulussa ez vala: „Lux in tenebris.“ Ebben a könyvben második Rákóci fejedelemnek sokat ígért, t. i. hogy ő lengyelországi király lesz, minden dolgaiban szerencsét; az egész könyvben mind olyan pártütéseket folytató profétálások foglaltattak; úgy látszik, hogy neheztelt valakikre a hazájából lett kiűzetéséért. A könyvben, mivel nagy hatalmasságú személyek foglaltattak bé, ennek híre elterjedett, és ezért a könyvért a többi protestáns predikátorok is a főrenden valók előtt gyűléségbe estek, és nem boldogultak, azért is 1663-dik évben Puchón gyűlést hirdettek a predikátorok második Rákóci György fejedelemnek halála után; ott exámenre vonták, annakutánna Joannes Felinus nevű predikátor minden munkáját Drabitziusnak refutálta, megcáfolta, és írásba kiadta, melynek titulussa ez vala: „Ignis fatuus Nicolaus Drabitzius“, melyben minden profétálása és álomlátása megvettetett, és nevettetett. Azután Drabitzius csak a maga kereskedését követvén, történt, hogy másokkal együtt kereskedni Pozsonba ment; ott némelyek a vásárban reá esmertek, és minthogy a felséges udvartól parancsolatja volt a magistrátusnak, hogy vigyázzon azon emberre, valaki a magistrátusnak bemondatta ottlétét, azonnal a város emberei felhajtották, megfogattatott, árestáltatott, examináltatása után pedig a felsőbbeknek parancsolatjából megsemmisítették. Anno 1671 die 16. July exequáltatott:

elsőben a jobb keze elvágatott, annakutánna feje vágatott, annakutánna az akasztófaalatt teste megégettetett azon könyvvél együtt melyet kiadott volt azon titulus alatt : „Lux in tenebris.“ Erre ment volna ügye Joannes Amos Commeniusnak is, ha Magyarországbán megfogattathatott volna.“¹⁾

IRODALMI NAPLÓ.

— Encyclopaediai munkák. — *A Magyar Nép Könyve.* — Szerkesztik *Csengery Antal* és *Kemény Zsigmond*. Második kötet hat füzetben. Kiadó Számvald Gyula. Emich Gusztáv bizománya, Pest, 1855. Emich G. nyomd. N8r. 363. l. ára 1 ft, postán 1 ft 30 kr.

A Nagy Világ Képekben. Közhasznú kézikönyv a magyar nemzet anyagi, szellemi javára. Kiadja és szerkeszti *Vahot Imre*. 200 képpel Első folyam (hat füzetben). Pest, 1855. Emich Guszt. nyomd. N4r. 464 hasáb.

Család Könyve. Hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok. — Szerkesztik *Greguss Ágost* és *Hunfalvy János*. Tíz füzet. 10 acélmetszetel és 3 műmelléklettel. Pest, kiadja Heckenast G. 1855. N4r.

E becses időszaki munkákra jövő füzetekben visszatérünk.

¹⁾ Azon egyszerű naív előadás, melyet azon krónikaszerű régiebb emlékiratok tüntetnek elő, mik nem kiképzett írótól, hanem a nép embereitől készítettettek, s az eseményeket minden vizsgálat és okoskodás —, de többnyire pártcél nélkül is, kedélyes őszinteséggel úgy jegyzik fel, mint azok a hír száján forogtak : sokszor valódi gyöngyöket is tartalmaznak, miket a historiai kritika dolga a hivatalos s az írói emlékekkel összevetés után felismerni, s néha ezek ellenében is elfogadni. Azonkívül épen az eféle iratokban lelünk majd mindig oly kisebbszerű, sokszor csak helybeli történeteket és adatokat megőrizve, melyekből a magán s a népezzel ismerkedhetünk meg, s mert az államtörténet írói által, mint érdektelenek, majd mindig elhanyagoltatnak, ezeket igen érdekesen és tanulságosan kiegészítik. De hol országos dolgokat beszélve, anyagi hitelességgel talán nem bírnak is, bírnak erkölcsivel, mert úgy adják a dolgokat, miként azok a közönségnek, hacsak alsóbb rétegeiben is, forogtak és felfogattak; minélfogva a köz gondolkodás és érzület ismertetésére nézve becsesek. Örvidenünk kell tehát a Szabó Károly és Szilágyi Sándortanár urak fölfedezésének, s ohajtanunk vajha mind ők a *Nagykőrösi Krónikát* historiánk javára minélelőbb közzé tessék; mind mások figyelemre buzdíttassanak a köreikben feltalálható ily igénytelen, de kűtfő-becsű irományok nyomozására és megismertetésére!

Toldy Ferenc.

— *Philosophia és Nevelés. A Magyar Egyezményes Philosophia ügye, rendszere, módszere és eredményei.* Előadja és a magyar bölcselkedők ítéletének aláterjeszti *Szontagh Gusztáv*, magyar acad. rendes tag. Pesten, nyom. Herz Jánosnál. 1855. 50 l.

Galyfűzér a Nevelés Virányligetéből. Elvek, eszmék, irányzatok, nézetek és adatok a kisdiedvilág, zsengekori nevelés és óvodák érdekében. *Szirmok* című adalékkal gyermekek számára. *Irtá Ney Ferenc.* Első füzet. Pest, 1855. Emich G. nyomd. 8r. 67 és 32 l. füzve 40 kr.

Figyelemre méltó sürgetései egy kedélyes gyermekbarátnak, sőt okszerű buzgó nevelőnek az első gyermekkor erkölcsi ápolása körül. — Eddig főleg az óvodákra vonatkozik, mint az iskola előpitvarára; a következő füzetekben fokonként követi majd a nevendéket felsőbb álláspontokra. A „Szirmok“ gyermekeknek szánt költemények, köszöntések, egy színművecske, beszély stb. A nem csak nevelőket, de szülőket is igen közelről érdeklő munka 4 füzetből álland, s összes ára nem több 1 ft 10 krnál, postán 1 ft 30 kr.

Néptanítók Könyve. Szerkeszti és kiadja *Szeberényi Lajos*, békéscsabai reáltanodai tanár. IV. V. VI. füzet. Szarvas, Réthy Lipót gyors-sajtóján. 1855. 8r. 207—418 l. Az egész folyam ára postai szétküldéssel együtt 2 ft 30 kr.

Be van ekép fejezve e derék szakközlöny első folyama, mely kétségkívül a legjobban szerkesztett folyóiratok egyike. A szintoly értelmes mint buzgó kiadó öntudatos következőkességgel halad kitűzött célja felé, s az elemi (nem egyedül népi) tanítók érdekében, mind az oktatás, mind a gyenge korban ezzel karöltve járni kellő nevelésre nézve, mikben teljesen a kor színvonalán áll, számos tartalmas értekezésekben a leghelyesebb nézeteket hozza forgásba, tudományos megalapítással, s egyszersmind gyakorlati szellemtől áthatva. Jeles állandó rovat az „Élet és jellemrajzok“, mely az oktató és nevelő világ coryphaeusait (Pestalozzi, Franke, Niemeyer, Lancaster és Salzmann), nézeteik, módszereik és hatásuk szerint tanulságosan ismerteti. Az irodalmi rovat összesen 25 munkát bíralt azzal a komolysággal és szigorral, melyet a felkarolt ügy, minden melléktekinetek félretételével, követel, chez elég gazdag szakkönyvészet is járul. A „Tárca“ végre igen változatos és élénk szinte a képviselt szak adatai és adomáiban. Protestáns férfiak állítják elő e füzeteket, de az ügy magosságára emelkedve, felekezeti irány nélkül, egyedül a Tárca hozza szinte kizárólag a prot. világból adatait. Jó lelkismerettel ajánljuk a Néptanítók Könyvét mind azoknak, kik elemi oktatás és neveléssel foglalkodnak, felekezeti különbség nélkül. (A jövő évi folyamhoz füzetenként legalább egy ívnyi gyermekíratok is fognak toldatni „Kis Kert“ cím alatt; melyre külön is, 30 krral, fizethetni elő. Dechez s a füzetekhez a „Löschpapier“ helyett, reménylünk, legalább is a „Kis Kert“ hirdetésének papirosa fog adatni. A szép a legcélszerűbb külsőségekben is fontos dolog; nevel ez is, azon benső rokonságnál fogva, melyben a jóhoz áll.).

Kalaúz az alsóbb-tanodai Műolvasás- és Elemzésben Nyelvtanártársai használatára *Szvorényi József* cisterci r. tanár és m. acad. tag. — Pest, Heckenast G. tulajdona. 1855. 8r. 63 l. füzve 12 kr.

Olvasmányok a gymásiumi s ipartanodai alsóbb osztályok számára. Szvorényi Józseftől. I. köt. (a „Kalaúz“zal) 304 l. II. köt. 285 l. III. köt. 265 l. IV. köt. 362 l. Pest, Heckenast G. tulajd.

Olvasókönyveink gombavilágában végre egy terepély fa, egészséges, gazdag lombu, melyen a szívörvendezett virágokat nemes gyümölcsök váltogatják. Szerző — mert itt nem pusztá szedegetőről lehet szó — mint tapasztalt és gondolkodó iskola-embere, világos tudattal kitűzött célja felé tervszerűen halad. Szerinte, mikép minden paedagogiai meggyőződéssel bíró nevelő-tanító szerint, az alsóbb osztályok növendékeinek szánt olvasókönyv minden darabjának tartalmilag a lélek erőit, tehát az értelmet, érzelmet és képzelmet, összhangzólag elfoglalónak, s szűztisztának és nemesnek; alakilag szépnek s ez által vonzóznak; tanmódiilag fejtőnek kell lenni, minél fogva tárgy és kül- s bel alakjára nézve az ügyes tanár megelevenítő felvilágosítását megvárja: előadásilag végre szabályosság s ízlés tekintetében mintaszerűnek; azonkívül tárgy és tárgyalás szerint fokozatosan elrendeltnék, miszerint fejlettsége s ismeretei haladásához alkalmazkodjék, s a felsőbb osztályok irodalmi és széptani chrestomathiáihoz hágsóul szolgálhasson. Hogy e végre, ifjusági irodalmunk szegénysége s módszertelenségünk mellett, e könyvet nagyránt írni, s nem annyira gyűjteni, s a késztet isjavítani és a paedagogiai célhoz alkalmazni kellett, világos. Szerző, belátásához s azon tisztelethez képest, melylyel a gyermek iránt viseltetik, kinek nem szabad sem üres és bárgyu, sem száraz és akar értelmi, akar érzelmi körén tulit, sem hibásat és széptelent adni, sőt csak „jót és szépet“: szerencsével járdalt a képzelhetetlen nehéz, nálunk járatlan úton; s e munkával, mely annyi fejtő, nevelő és nemesítő elemben gazdag, magának a jövő nemzedékre kiható érdemet szerzett. Módszere kulcsát, az Olvasókönyv tanári kezelését a „Kalaúz“ adja elő; mely mind a helyes és szép olvasatásra, mind a művek minden oldalú fejtegetésére vezet, elméletileg és példákkal, oly szerencsésen, hogy e tömött és dús dolgozatot methodikai kísérleteink közt méltán első helyre sorozhatjuk.

Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel családok- és kisdodovóknak kedveskedik *Gáspár János*, nevelő. Második javított, nagy számú verscsemegék s két színezett képpel bővített kiadás. Kolosvár, 1854. (1855). özv. Barráné és Stein sajátja. 8r. 212 l.

Ez a könyv nem gyermekeknek szánt olvasókönyv, hanem anyáknak, gyermekápolóknak, hogy belőle a kisdetek (3—7 évesek) mulattatására alkalmas elbeszélői anyagot találjanak. Az ily beszélykének, verseknek, mik a második kiadáshoz járultak, szerző szerint nem lehet céljuk hogy akár erkölcsiségre tanítók, akár ismeretközlők legyenek; az első korban inkább csak a kedélyességet tápláló, a teljesen elfogulatlan

gyermeki vidámságot éltető, játszi költészet enyelegjen, mely maga magának cél, s nem eszköze oly erkölcsannak, mely a vétkek ismereténélkül maga is tárgy és cél nélküli. A „versesemegék“ közt vannak a nép közt eredtek és divatozók is, miknek tán egy csillaggal megjegyeztetése, a csináltaktól megkülönböztethetés végett, irodalmilag érdekes volt volna. Mint első kísérlet az első életkor részére, szülőknek s gyermekovóknak nagyon ajánlható a könyv, mely azon kívül igen szépen van kiállítva.

— Történelem s rokon. — *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb Leírása.* Hivatalos úton nyert adatokból írta ifj. *Palugyay Imre*, cs. k. tanácsos, pápai sz. Gergely rendi vitéz s m. tud. társasági lev. tag. Negyedik kötet. *Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyéek Leírása.* Pest, Heckenast Gusztáv sajátja. 1855. N8r. XII és 8281. füzve.

Többször volt alkalmunk ezen, hazáját ismerni kívánó minden hazafit közlelről érdeklő, gazdag tartalmú munkát ajánlani. Nem kevesbbé érdekes a jelen kötet is, mely azon igen nevezetes részét az alföldnek tárgyalja, mely hajdan kétség kívül mások felett virágzott, utóbb a törökök alatt elpusztulván, a múlt században, újalakban támadt fel halottaiból. Mily terjedelemben és hitelességgel legyen a statisztikai rész kidolgozva, az elébbi kötetek után is elgondolhatják olvasóink; még gazdagabbnak találtuk részletekben a jelent, miután hivatalos forrásai úgy látszik még gazdagabban folytak. Így Honté is. Különös meglepéssel fogja a történetbarát végig forgatni e kötetet; nem csak a megyék s nevezetesközségek és historiai helyek vannak bizonyos bőséggel tárgyalva, hanem minden nyomocská és emlékezet híven feljegyezve; különösen a részleteiben annyira elhanyagolt török korra nézve tanulságos és korfestő adatokat találunk beszórva, és számos régiebb s újabb okmányt is beiktatva. Igen becses hozzáadás ez úttal, a szokott abroszokon és pecséteken kívül a békés-csanádi mérföldmutató, mely minden helynek minden helyhez távolatát táblaalakban tünteti ki. Bár a többimegyékről is nyerhetnénk ilyet. — A ritka buzgalomú szerző, kinek fáradságának köszönjük e valódi hazai statisztikai könyvtárt, mint közelebb megjelenendőt hirdeti az ötödik kötetet is, melyben Komárom, Esztergom, Fejérv., Arad, Szabolcs, Gömör és Nógrád foglaltatnak.

Napoleon császár élete, és az 1792-ki francia forradalom rövid vázolata. Második kiadás. Pest. 1856. Kiadja Heckenast Gusztáv. Nyomatott Landerer és Heckenastnál. I. és II. kötet N8r. 480 és 419 l. Ára kötve 2 frt 30 kr. pp.

Visszaemlékezések. Jelenetek és adomák a magyar életből. Közli Hajnik Károly. Pest. 1856. Nyom. Landerer és Heckenastnál. 8r. 180 l. Ára 48 pkr.

Magyar ősök képcsarnoka. Életirati vázlatok kíséretében, kiadja Császár Ferenc. Pest. 1855. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. Nagy ivrét. Első füzet: I. Mátyás király, gr. Nádasdi Tamás nádor, b.

Keglevich Péter bán, gr. Zrínyi Miklós bán, gr. Frangepán György palotaőr, gr. Vesselényi Ferenc nádor arcképei. Ára az első füz. 10 pft.

Galletti I. G. A. Egyetemi világrajza vagy földirati, államtani és történelmi ismerettár, minden ország földirati, statisztikai és történelmi rajzával, melyben fekvése, nagysága, népessége, műveltsége, legnevezetesebb városai, alkotmánya és nemzeti hatalma, továbbá régibb és újabb történelmének vázlata foglaltatik. Második, teljesen átdolgozott és tetemesen bővített kiadás. (Tartalma: I. Csillagászati földrajz, vagy a föld mint égi test. II. Természeti földrajz, vagy a föld mint természeti test. III. Politikai földrajz, vagy a föld mint az ember lakhelye.) Az első (dr. Vállas Antal tollából folyt) magyar kiadás felhasználása mellett, az utolsó tizennegyedik eredeti kiadás nyomán s a legújabb források szerint átdolgozta Dr. *Falk Miksa*. 40 fametszvényvel és 24 színezett térképpel. Pesten, 1856. Hartleben Konrád Adolf sajátja. Nyom. Sommer Bécsben. Első füzet. 4r. 80 hasáb. A föld keleti és nyugati féltékéjének és Európának térképével. Ára 48 pkr. Az egész (10 füzetre terjedő) munka előfizetési ára 6 pft.

Földrajzi kézi Atlasz. Tanodai s magán használatra alkalmazta Dr. Szabóky Adolf. Pesten. Geibel Armin sajátja 1855. 16 fekvő 4-rét lap. Ára 54 pkr.

— *Egély. Munkálatok a Pesti Növendékpapság Magyar Egyházi-irodalmi Iskolájától*. XVII-dik évfolyam. Pest, 1854, Emich G: nyomd. N8r. X és 300 l.

Munkálatok . . . XIX-dik évfolyam. Buda, 1855. Bagó Márton bet. N8r.

Örvendünk hogy egyéb egyházi tárgyak mellett a historiai elem is mind inkább felmerül a lelkes kispapok törekvéseiben. Ilyek a XVIII. kötetben a „Szűz Mária tiszteletének történeti emlékei“, egy valódi nemzeti tárgy, és erkölestörténetünkkel szorosan összefüggő; és Lippai György főérsek életrajza; a XIX-ben „Pálmaágak a magyar egyháztörténelem kertjéből, vagy is 19 részint szent, részint boldog magyar vértanú életrajza“ (vagyis egyszerű és sajátlag: Magyar vértanúk élete. Minek egyszerű dolgoknak a precios, a bombaszt? Pálmaágak, Galyfűzér, kertből, ligetből stb?) Emezt megelőzi Ruinart Vértanui Emlék-iratai egész első kötete Galura után fordítva. Többször mondtuk, hogy a középkor társadalmi és erkölcsi története nem érthető a legenda nélkül.

A bold. sz. Mária széplőtelen fogantatása. Művelt katolikusok számára *Denzinger Henrik* után magyarítva s Magyarországra vonatkozó adatokkal bővítve. Eger, az érseki lyc. gyorssajtón. 1855. N8r. 43 l.

Helvét Hitvallás. Iskolai s magán használatul. Az eredeti szöveg és az 1791-ki debreceni fordítás nyomán. Harmadik átnézett kiadás. — Pápa, a ref. főtanoda bet. 1855. N8r. XIX és 114 l. 30 kr.

Új testamentom. A szentírásnak a szent tudomány jelen álláspontjához s korunk kívánataihoz alkalmazott fejtegető és gyakorlati magya-

rázata. Kézi könyvül lelkészek, iskolatanítók és családtyák számára. Dr. Wohlfart J. F. T. német dolgozata után, adalékokkal Dinter, Lisco s többek munkáiból, bővíttve átdolgozták s kiadják Incze Dániel és Herpei Gergely. Kolozsvárt. A kiadók tulajdona. Ref. főtanoda bet. 8rét. Második szakasz, V—XXII. rész, 993—1254 lap.

A szent Biblia díszes képekben. Károlsfeldi Schnorr Gyulától. Héber vagy görög, latin, olasz, francia, spanyol, cseh, lengyel, német, angol, holland, dán, svéd és magyar felvilágosító szöveggel. Lipcsében Wigand Györgynél, Pesten Heckenast Gusztávnál. Nyomt. Lipcsében Breitkopf és Härtelnél. 1855. N4r. Második füzet: 10 képpel. (Az egész mű 24 füzet- és 240 képlapból álland. Előfizetési ár egy-egy füzetre 1ft. 20 kr. pp.)

Kis katekismus, katolikus gyermekek számára. Hetedik kiadás. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Egerben, 1855. Az érseki lyceumi könyvnyomdában. 8rét. 96 lap. Ára kötetlenül 4 pkr. kemény kötésben 6 pkr.

Erkölcsei és vallásos Olvasókönyv. Népiskolák számára. (A „Népiskolai Könyvtár“ II. kötete.) Második kiadás. Sárospatak, a főiskola betüivel és költs. 1865. Kis 8rét. 81 l. Ára 30 pkr.

A keresztyén vallás rövid foglalata. A helv. hitv. népiskolák s a gymnasium első osztálya számára. Sárospatak, nyomtatott a főiskola betüivel és költségén 1855. K8r. 92 l. Ára 20 pkr.

A keresztyén katolika anyaszentegyház szertartásai és szokásai röviden megmagyarázva. A veszprém-egyházmegyei népiskolák számára. Harmadik kiadás egy képpel. Pesten, 1855. Nyomatott Müller E. K8r. 144 l. Ára 10 pkr.

Egyházi Szónoklattan. Használható minden hitfelekezetű, különösen protestáns, lelkészek által. Irta Kún Bertalan, miskolci helv. hitv. lelkész. Miskolc, nyomt. s kiadja Deutsch Dávid. Fraenkel Bernát könyvkereskedése bizománya. 1855. N8r. 195l. füzve 1ft 20 kr.

Egy értelmes, a maga tárgyának magas jelentőségétől áthatott, s annak eszközeiről sokat és helyesen gondolkodott férfiú igen jól gondolt, és szerkesztett műve. Ismét egyszer oly valami, mit zavartalan örömmel éldelhetünk. Szerző azok közé tartozik, kik a papot szószéken nem pusztán tanítónak tekintik, s hatás előidézésére — mely csak úgy teljes, ha az értelem felvilágosítása s a szív megindítása útján igyekszik az akarat elhatározására — nem rekesztik ki, sőt hathatós tényzőnek ismerik el, a rhetori művészetet; melynek azonban szerző, ovatos tapintattal jegyzi ki határait. Bár szerző helyes irányu művét oly siker koronázná, milyet érdemel: t. i. hogy egyházi szónokaink a feltalálás és elrendezés, valamint a kidolgozás és előadás körül studiumra és gondolkodásra ébresszessenek! A magyar, vele-született szónoki erő és hajlammal, s e mellett lendülettel is bír: még is egyfelül a többnyire csak ösztönszerű s így művészietlen tárgyalás és rögtönzési kényelem; másfelül a szóvirág és bombasztikának sehol nem helytelenebb szeretete ritkán

engedi, hogy tiszta, méltóságos, a tárgy és cél komolyságának a széptani követelményeknek megfelelő művészetiségre emelkedjék. Szerző eltalálta a punctum salient, s mindkét oldalt illőkép kiengeszteli.

Pázmányfüzetek. Egyházi beszédek, homiliák, templomi és iskolai katechesisek gyűjteménye. Kiadja a Szent-István társulat. Pest, 1855. 8rét. Első füzet 160 lap. Ára 36 pr.

Egyházi Beszédek vasárnapokra. Orosz Ádamegri megyei, egerszalóki plébánostól. II. kötet 3-d. része. Eger, 1855. Joo János tulajd. N8r. 217 l.

Néphez alkalmazott Egyházi Beszédek az év minden vasárnapjai és ünnepeire. Közrebocsátja Szabó Imre, a veszprémi püspöki megyében felső-iszkáci lelkész, szentszéki ülnök. II. kötet. Eger, az érseki lyceumi gyorsajtón. 1855. N8r. 163 l. füzve 1 ft.

Templomi szónoklatok, ezekhez alkalmazott imákkal. Irta Papp István, vámosi hely. hit. lelkész. Veszprém, Ramasetter Károly tulajdona. 1855. 8rét. Második kötet (ünnepi szónoklatok a szerzőnek még ki nem adott műveiből). 231 l. Ára 16 kr.

Újabb Keresztjén Kathedrai Tanítások, melyeket néh. Kalmár József... hátrahagyott irományaiból szerk. és kiadott Vári Szabó Sámuel. II. köt. 2 füz. Tartalmaz halotti tanításokat. Szarvas, Réthy gyorsajtóján. 1855. N8r. 162 – 320 l. A II. köt. ára 3 ft.

Két Halotti Beszéd: 1. A halál mint az élet bírálata. 2. A nő helye, hivatásának szépsége és fontossága. Tompa Mihálytól. I. Szathmáry Király Pál, II. Draskóczy Sámuelné felett. Miskolc, 1855. Kiadja Fränkel Bernát. N8r. 32 l. 20 kr.

Mit örököl a haza nagy fiai után? Halotti Beszéd bold. eml. Széki gr. Teleki József... felett Tompa Mihály hamvai ref. lelkésztől. Pest, nyom. Landerer és Heckenast. 1855. N8r. 23 l.

Ugyanannak második kiadása Miskolc, 1855. Kiadja Fränkel Bernát. N8r. 16 l. 16 kr.

Emlékbeszédek, melyek néhai Széki gr. Teleki József... halotti gyászünnepén mart. 4. 1855. a pesti ref. egyházban elmondottak. Pest, 1855. Kozma nyomd. N8r. 40 l.

Török Pál pesti ref. és Székács József pesti ev. lelkészektől.

*Néhai gr. Széki Teleki József... emlékünnepe*n Kézdi-Vásárhelyen 1855. apr. 22. tartott egyházi beszédek. Brassó, 1855. Gött János bet. N8r. 28 l.

Veres Ferenc és Szász Károlytól.

Egyházi Beszéd, melyet bold. Mária Dorothea, ausztr. cs. k. főgasszony, magyarhoni nádorözvegy... ő fensége halotti gyásztisztelete alkalmával 1855. május 3. tartott. Dr. Székács József, pesti ev. magyar lelkész, a m. akad. 1. tagja. Pest, kiadja Heckenast G. 1855. N8r. 24 l.

Halotti Beszédek, néhai Kármán-Kis Julia hamvai felett Filó Laj. és Tatai Andrástól, Kecskeméten, nov. 15. 1854. Nyomtatta Szilády K. Kecskeméten. 1855. 8r. 31 l.

A valódi evangyeliomi lelkipásztornak ismertető jelei. Halotti beszéd, melyet néhai nagy tiszteletű és tudományú Haan János b. csabai evang. lelki pásztor temetése alkalmával a csabai evangélikus nagy templomban 1855-ki sept. hó 14-én tartott s a gyászoló felek kíváratára nyomtatás alá bocsátott Horváth Sámuel, tótkomlósi ev. egyik rendes lelkipásztor. Szarvason, Réthy Lipót gyorssajtóján. 1855. K8r. 45 l.

Cs. királyi nyugalmazott ügyvéd, tekintetes Szentpáli József ur koporsója mellett, Arányos-Rákoson a szomorú háznál, január 15-kén 1855-ben mondott beszéd. Mondotta Koronka Antal. Kolozsvártt. Az ev. ref. főtanoda betűivel. 8r. 15 lap.

A maga apostoli hivatásának megfelelő főpásztor. Halotti beszéd, melyet erdélyi evang. ref. püspök. kir. tanácsos, főtiszt. mélt. Antal János ur végtiszteltetére tartott gyászünnepély alkalmával a kolozsvári belvárosi nagytemplomban aug. 27-kén 1854-ben mondott Herepei Gergely, kolozsvári első pap. Kolozsvártt, nyomtatott az ev. ref. tanoda betűivel. 8r. 16 l.

Gyászbeszéd Veres János felett. Elmondotta Medgyes Lajos. Kolozsvártt, 1855. Az ev. ref. főtanoda nyomata. 8r. 16 l.

Szepesi Imre. Magyarországnak Szűz Mária pártfogásábai ajánlása Sz. István király által, zongora (orgona) kísérettel ellátva és négy hangra alkalmazva. Pesten, 1855. Metszette Vidéki, nyomtatta Schwerzig. 8r. 5 l.

Szívemelő és derítő Énekek, melyeket Thill Nandor által zongora kísérettel ellátva és több szerepre alkalmazva az énekelni és zenészni vágyó mindkét nembeli ifjúságnak különösen ajánl Szepesi Imre (kegyesrendi tanár.) II. füzet. Pesten. Nyomatott Schwerzignél, N8r. 16 l. hangjegyekkel. Ára 24 kr. pp.

Kovács Károly: Dalkoszu. Zongorára négyesdalra hangjegyzett s népszerű dalokat magában foglaló évkönyv. Dalait szerkeszté és kiadja Kovács Károly. Hangjegyre tette Bognár Ignác. Nyomtatta Engel és Mandello Pesten. 1855. Kis ivrét. II—VI-ik füzet. Eléfiz. ár 20 füzetre Pesten 5. vidékre 5 frt 20 kron.

Énekek és Litánia a bold. sz. Mária szeplőtelen fogantatásáról. — Szerk. Tárkányi B. József. Eger, 1855. az érseki lyceumi gyorssajtón. 8r. 15 l. ára 2 kr.

Fényrajzok Jézus és az Apostolok életéből. Irta Sujánszky Antal. Lipcsében Teubner B. G. tulajdona. Uj kiadás. 4r. 100 l. Diszkiadás. 24 legfinomabb acélmetszettel. Ára 4 pg. ft.

A türelmes Ilona. Antonius császár leányának szívrázó története. És *Egy kesergő anya egyetlen fia halála után.* A két verses történet szövegébe nyomtatott hét fametszettel. Pesten, 1855. Nyomatta s kiadja Bucsánszky Alajos. 16r. 23 l. Ára 6 kr. váltóban.

Egyházi énekek az egyetemi isteni szolgálathoz. Budán. A cs. kir. pesti egyetemi nyomdában. 1855. 16r. 28 l. (Magyar és ném. szöveggel.)

Szás ének. A keresztyén katolika egyház szertartásaira alkalmaz-

va s imádságokkal bővítve. Az ájtatos hívek számára. Komárom, Szigler testvérek betűivel. 1855. K12r. 256 l. Második kiadás. Ára 24 pkr.

Énekek a boldogságos szűz Máriáról. Nyomatta Müller E. Pesten, 1855. 16r. 32 l. Ára 6 pkr.

Ének a szent rózsafüzér elmondása után, fohász a szent rózsafüzér királynéjához, és az arany üdvözet. Magyar-Óvárott Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában. 1855. 16r. 8 l. Ára 2 pkr.

A három isteni erény. Hit, remény, szeretet. Magyar-Óvárott. Czéh Sándor könyvnyomdájában. 1855. 16r. 8 l. Ára 2 pkr.

Mindenkor magával hordozandó lelki kincs, melyben reggeli, est-vel, gyónás és urvacsora előtti és utáni, ugy a sz. mise buzgó hallgatására és más ájtatosságokra készített imádságok foglaltatnak. Az előljárók engedelmeiből újra nyomtatott. Kolozsvárt 1855. A róm. kath. lyc. nyomdájában. K8r. XXII. és 110 l. Ára 24 pkr.

Jézus Krisztus keresztyének útja, mely 14 térdeplésre osztatott és mind az élő, mind a világból kimult ker. kat. hívek lelki hasznára sokféle sz. búcsúkkal a római pápáktól megajándékoztatott. — Erdélyben pedig 1738-ik évben a szerafikus sz. ferencrendi atyák által felállítatott és később sok jámbor hívő által megbővített. Az előljárók engedelmeiből. Nyomatott Kolozsvárt a róm. kath. lyceum betűivel. 16rét 64 lap. Ára 12 pkr.

Lelki zöld Koszoru, mely sok szent atyától plántáltatott jeles isteni dicséretekkel, mint istenengesztelő jó illatu virágokkal, teljes zöldelő kertekből, azaz sok imádságos könyvekből összeszedett és kiadott énekekkel és képekkel megbővítve. Pesten, 1855. Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. 12r. 190 l. Ára kötetlen 16 kr. vált.

Kis lelki Kincs, melyben a sz. mise és ájtatosságok foglaltatnak. — Most ujonnan imádságok és énekekkel megbővített. 37 fametszetű képpel. Pesten, 1855. Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. K12r. 224 l. Ára kemény kötetben, tokban 16 pkr.

Mindennapi ájtatos gyakorlások, melyben reggeli, estvéli imádságok és énekek foglaltatnak. Több képpel. Pesten, 1855. Nyomatja és kiad Bucsánszky Alajos. K12r. 108 l. Ára kemény kötésben, tokban 16 pkr.

Jézus és Mária szíve, üdvünk két legfőbb menedéke, vagyis a Jézus és Mária legfőszentségű szívének tiszteletében egyesült társulat kézikönyve, melyben a sz. mise és egyéb mindennapi ker. ájtatosságokon kívül befoglaltatik a sz. keresztuti ájtatosság, Jézus legszentebb szívének ki-lencede, Mária tiszteletéreszentelt majushónap, és az erkölcsi védegyletek állapot osztályok szerint. Szerkesztette Intay Bazil, pannonhegyi sz. benedekrendi pap és ravazdi lelkész. A pannonhegyi mélt. főapátur jóvá-hagyásával. Pesten, 1855. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Nyomatott Landerer és Heckenastnál. 8. 464 l. Ára: vászonkötésben 1 frt. finom kötésben 2 frt.

Hétfájdalmu bold. szűz Mária nyomait követőknek mennybevezető arany koronája. Azaz: a mennyei fényességgel ragyogó isten sz. anyjához

ébresztő imádságos és énekeskönyv, az ájtatos keresztyén katolikus hie-
veknek örök lelki üdvök elnyerésére, szerzette Ács Benjamin atya, sz. Fe-
rencrendi áldozár, pesti hitszónok és missionarius. Pesten, 1856. Kiadta
Bucsánszky Alajos saját költségén. 4r. 400 l. Diszkiadás. 19 nagy és több
kisebb fametszetű képpel; színekkel nyomtatott fő címlappal. Ára kötet-
lenül 1 frt. pp.

Felajánló imádságok a bold. szüz Mária szeplőnélküli fogantatásá-
nak ünnepére. IX. Pius pápa arcképével s több apró fametszvényvel.
Pesten, 1855. Nyomatta Bucsánszky Alajos. 8r. 15 l. Ára 1 pkr.

A bűnös Mária Magdolna sok bűneiből való megtérésének histó-
riája Szentmártoni János által íratva, és most legközelebb a hitetlen Tamás
siralmaival bővítve. Szarvason, 1855. Nyomtatta és kiadta Réthy Lipót.
8r. 24 l. Ára 6 pkr.

Olvasó füzérke a mi áldott asszonyunk, a bold. Szüz Mária, Isten
anyja makula nélküli fogantatásának tiszteletére. Bécsben. 1855. Schwei-
ger Antal nyomdájában. 8r. 41. Ára 1 pkr.

Szathmármegyei ájtatosságok. A nagy méltóságu püspök engedeli-
mével. Nyomatott Beimel J. és Kozma Vazulnál. Pesten. 1855. 12r. 70
lap. Ára 10 pkr.

Útmutatás a rózsafüzér vagy szent olvasó ájtatos használatára. A
boldogságos szüz Máriát tisztelő római ker. kath. nép számára. Kiadta Er-
délyi Klára, szent ferenci 3. rendü hajadon. Második s javított kiadás. Bu-
dán. 1855. Nyomatott Bagó Márton betűivel. 12r. 72 l. Ára 12 pkr.

Ájtatos Elmélkedések a középtanodai rom. kath. ifjuság nagyheti
lelki gyakorlataira, főleg *Katona István* latin eredetie után szerkeszté *Ma-
tusik Nep. János* kegyesrendi áldor s kolosv. gymn. tanár. Kolosv. 1855.
N8r. 107 l. füzve 50 kr.

Szeretet Gyöngyei 1854. évi karácsonhó 8-dikának emlékeül szent-
telve a Pesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolájától. Pest,
nyomt. Landerer és Heckenast. 1855. N8r. 48 l.

Tartalma: A szeplőtelen fogantatás hitének történeti nyomai
Magyarországban; s egélyes költemények.

Egyházi Imakönyv. Eredeti imák. Irta *Medgyes Lajos*. Kolozsv.
Stein tulajd. 1855. N8r. 303 l.

Figyelemre méltó kísérlet az elmélkedést és könyörgést oly benső
egységbe hozni, hogy az imádkozó, míg az ember legfontosb erkölcsi ér-
dekeikről felvilágosodik, egyszersmind kedélye nemesedjék és a hitre
hevüljön.

Ne felejts Istent, Imádságok prot. keresztyén nép használatára.
Készítette *Ács Károly*, tótvázsonyi ref. lelkész. Pápa, a ref. főiskola bet.
1855. 12r. 196 l.

Buzgóság Könyve. Elmélkedések és Imák prot. nők számára. *Szász
Károly* kézdi-vásárhelyi ref. paptól. Pest, Heckenast G. 1855. N8r. 346 l.

AZ ÚJ MAGYAR MUZEUM

V. ÉVFOLYAMÁNAK ELŐFIZETŐI.

-
- Alexy Lajos Csurgón Fejérv.
Gr. Andrássy György Bécsben.
Balássy Ferenc kath. segéd lelkész Tisza-Sz.-Miklós.
Balla József Tisza-Nánán.
Bárány Dénes Pozsonyban.
Bartakovics Béla érsek Egerben.
Bene Ferenc kir. tanácsos Pesten.
Benedek, sz., rendi főconvent Pannonhalmán.
Berzsenyi Dénes Ipoly-Kesziben.
Bitnicz Lajos kanonok Szombathelyt.
Bohus-Szögyényi Antonia assz. Pesten.
Both Ferenc Károlyfejérváratt.
Burgovszky János Heidelbergben.
Burger Zsigmond könyvárusnál Szegeden 3 péld.
Cisterciek társas háza Egerben.
Csanádi Ferenc ügyvéd Pesten.
Csík Mihály Nagy-Szombatban.
Debreceni főiskolai könyvtár.
Debreceni olvasó ifjuság könyvtára.
Gr. Degenfeld Pál Erdő-Szádán Szatmár várm.
Demjén István Vásáros-Náményban.
Gr. Dessewffy Virginia Pozsonyban.
Domanovszky Endre Sopronban.
Draxler János káplán Balassa-Gyarmaton.
Edelmann Károly könyvárusnál Pesten 18 péld.
Egri növendék papság.
Emich Gusztáv könyvárusnál Pesten 28 péld.

- B. Eötvös József m. akad. m. elnök Pesten.
 Fábián István plebános Széplakon, Sopron vm.
 Fabó András ev. pred. Agárdon Vác felett.
 Fábry Károly címz. kanonok Egerben.
 Farkas Antal Pesten.
 Farkas János orvos tudor Rác-Almásón.
 Fáy Péter Bodolón.
 Ferenczy Jakab gymn. igazgató Esztergamban.
 Gr. Festetics Tasziló Keszthelyt.
 Földes Gyula Nyitra-Újlakon.
 Földváry Sándor Bánfalván Borsodban.
 Földváry-Dessewffy Zsófia assz. Bánfalván.
 Frank Albert Párizsban.
 Fraenkel B. könyvtárnál Miskolcon 1 p.
 Fraenkel M. J. könyvtárnál Egerben 7 péld.
 Gallia Fülöp könyvtárnál Kecskeméten 1 p.
 Geibel Armin könyvtárnál Pesten 5 péld.
 Ghyczy Ignác Pesten.
 Hajnik János jószágigazgató N. Cenken.
 Hartleben K. Adolf könyvtárnál Pesten 2 péld.
 Haynald Lajos erdélyi püspök Károly-Fejérváron.
 Heckenast Gusztáv könyvtárnál Pesten 13 péld.
 Hegyesi Kálmán Turbékön Szomogyvm.
 Hoffmann Ferenc könyvtárnál Nagy-Szombatban 1 péld.
 Hollók Imre kanonok Rozsnyón.
 Hollósy Lajos könyvtárnál N. Váradon 2 péld.
 Horváth Cyrill gymn. igazgató Pesten.
 Huszly Károly kanonok és kispósta Debrecenben.
 Jankó János esperes és plebános Karászon Tolna vm.
 Kacsovics Lajos Sőjén Nógrád vm.
 Kalas Benjámin mérnök Bánfalván Borsodb.
 Káli Nagy Elek Kolozsváratt.
 Kelemen István unitár. pap M. Váshelyt.
 Kelemen József főpósta, apát és kanonok Pécsen.
 Kiss János lyceumi tanár Egerben.
 Kiss Károly m. akad. rendes tag Pesten.
 Kiss Lajos bányagondnok Rézbányán.
 Kiss Sámuel könyvkötő Makón.
 Klampaczky Alajos áldor Egerben.
 Kollár Antal könyvtárnál Baján 2 péld.
 Kolosvári lyceumi könyvtár.
 Kolosvári polgári Társalkodó.
 Kolosváry József Veszprémén.
 Kovács Albert gyógyszerész Szegeden.
 Kovács István, Nagy-Ajtai, cs. k. törvényszékitanácsos Besztercén.

Kovács Soma urodalmi számtartó Bánfalván.
 Kovácsik József tanár Egerben.
 Kraynik Alajos Debrecenben.
 Kreidel könyvkereskedő Wiesbadenben.
 Kristófsák Ferenc gymn. tanár Egerben.
 Kudelka István böcs. tudor Pesten.
 Kudelka József jogtudor és tanár N. Váradon.
 Kún János Miskolcon.
 Lampel Robert könyvárus Pesten.
 Lángh Ignác ügyvéd Pesten.
 Gr. Lázár Miklós Kolosvárt.
 Legény Ádám káplán Kapuvárat.
 B. Liphay Béla Lovrinban Bánságban.
 Lonovics József püspök Bécsben.
 Lónyay Anna kisassz. Somban Bereg vm.
 Magyar Ferenc lyceumi tanár Egerben.
 Marosfy János ügyvéd Temesvárat.
 Maros-Vasárhelyi ref. főiskola könyvtára.
 B. Mednyánszky Dénes Bécsben.
 Michnay Endre cs. k. iskolai tanácsos Pozsonyban.
 Gróf Mikó Imre val. b. titk. tanácsos Kolosvárt.
 Molnár János M. Vásárhelyt.
 Gr. Nádasdi Leopoldné Pesten.
 Nagy Endre Mosonyban.
 Nagy Imre Kaposvárt.
 Nagy József Dr és Láng Adolf Nyitrán.
 Nagy Mihály ev. lelkész Tályán.
 Nagykörösi ref. iskola könyvtára.
 Németh Vilmos könyvárusnál Brassóban 2 péld.
 B. Nyáry Albert Egyházas-Báston.
 Oláh Károly gymn. tanár Hold-Mező-Vásárhelyt.
 Oszvát János reform. népiskolatanító Vörösmarton.
 Ötvös Ágoston orvostudor Károlyfejevárat.
 Pados János kath. áldor és nevelő Pesten.
 Pesti Frigyes iparkamrai titkár Temesvárat.
 Premontrei főconvent Csornán.
 Premontrei tanártestület Keszthelyt.
 Premontrei tanártestület Szombathelyt.
 Premontrei tanártestület Nagy-Váradon.
 B. Prónay Gábor conservatorium-elnök Pesten.
 Rácsok István ügyvéd Miskolcon.
 Raics Ferdinánd gyógyszerész Szirákon.
 Ráth Károly Győrött.
 Reseta János nyug. egyetemi tanár Pesten.
 Révész Imre ref. pred. Szentesen.

Sámuel Alajos prépost Pesten.
 Sárospataki ref. főiskola könyvtára.
 Schön Jakab könyvtáros Baján 1 *péld.*
 Schwaiger Fulöp könyvtárúsnál Győrött 2 *péld.*
 Schwaiger József könyvtárúsnál Pozsonyban 5 *péld.*
 Stein János könyvtárúsnál Kolosvárt 6 *péld.*
 Stokinger Móric ügyvéd Temesvárat.
 Strada Edvárd Jász-Kis-Ért.
 Szabó Béla Pesten.
 Szabó János orvos tudor Pesten.
 Szabó Mihály ref. lelkész Körös-Tarcsán.
 Szabó Miklós ügyvéd Szombathelyt.
 Szabó Péter földbirtokos Győr-Péterházán.
 Gróf Széchenyi Béla Bécsben.
 Szegedi nagy-gymnásiumi igazgatóság.
 Szegedi Sándor nagy-gymn. irodalomtanár Debrecenben.
 Széles Endre helv. lelkész Szinnyér-Váralján.
 Szemeréy Sándor Kisfaludon.
 Szenczy Ferenc püspök Szombathelyt.
 Szentgyörgyi Ede Miskolcon.
 Szigeti ref. collegium könyvtára.
 Szilasy János kanonok N. Váradon.
 Szimány András Pesten.
 Szvorényi József cisterci tanár Pesten.
 Tárkányi B. József érseki titkárnál Egerben 25 *péld.*
 Telegdi Lajos könyvtárúsnál Debrecenben 2 *péld.*
 Tomori Anasztáz Pesten.
 Torma Károly Csiesó-Keresztúron a székelőföldön.
 Váradi Károly ügyvéd Pesten.
 Vásárhelyi Imre egyetemi hallgató Bécsben.
 Vidák Öse sz. Bene rendbeli tanár Sopronban.
 Weidinger János könyvtárúsnál Pécsen 4 *péld.*
 Winkler Bertalan Ábrahámfalván.
 Gr. Zay Károly Bucsánban.
 Zelenay Gedeon földbirtokos Boriban.
 Zsivora György Pesten.

Összesen 263 előfizető.

Igen kérem tisztelt előfizetőimet, hogy jövődöben e lajstrom kedvéért teljesb címetek, s az előfizetők gyűjtöit, hogy azok neveit is egyenként a címmel együtt, beküldeni ne terheltessenek.

Toldy Ferenc.

TARTALOM.

Irodalom és Nyelv.

Lap,	
Visszapillantás múlt évi irodalmunkra. I. II. III. IV. <i>Toldy Ferenc</i>	3, 224, 226, 577
Erdősi János élete. <i>Gr. Kemény József</i>	97
Két napom Gerenden (m. historiai emlékiratok) <i>Vass József</i>	148, 185
Újabb két napom Gerenden. <i>Vass József</i>	305
Szalárdi János, a történész. <i>Gr. Kemény József</i>	234
Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett. I. Salamon és Markalf. <i>Ipolyi Arnold</i>	261
Erdélyi tudományos igyekezetek, egykoru eredeti magányos levelek szerint. I. II. <i>Gr. Kemény József</i>	401, 451
Kazinczy Ferenc Levéltárcájából. II. (Bölöni Farkas Sándor és Kazinczy F.) <i>Kazinczy Gábor</i>	481
Finn népmesék. <i>Kazinczy Gábor</i>	529
A nagykőrösi kronika. <i>Szilágyi Sándor</i>	602
Az „elme“ szóról. <i>Kállay Ferenc</i>	477

Széptan, Művészet, Hitregészet.

Aesthetikai tanulmányok. III. <i>Erdélyi János</i>	353
Kalászkok a régi művészet mezejéről. <i>Edvi Illés Pál</i>	586
Ősmagyar csillagismeik közlemény. I. II. III. IV.	54, 113, 250, 549

Classica Literatura.

Régi.

Titus Livius Pat. II. könyvéből. <i>Sárváry Béla</i>	75
Horatius Ódái közöl. <i>Makáry György</i>	345
A Homérféle Békaegérharc. <i>Lonkay Antal</i>	441

Új.

Shakespeare II. Richardja. I. felv. <i>Ifj. Szász Károly</i>	153
Schiller legszebb elegiája (A Séta). <i>Lonkay Antal</i>	213
Molière Tartüffje. III. felv. <i>Kazinczy Gábor</i>	426

Történelem s rokon.

✓ Adversáriák Csereihez, <i>Szilágyi István</i>	13
A turk nemzetségek Cazwini szerint. <i>Repicky János</i>	169
Diplomatikai kutatások. IV. Báthori Zsigmond és Rudolf kir. közötti egyezés Erdély átadása iránt 1597. <i>Gr. Kemény József</i>	193
Diplomatikai kutatások. V. Erdélyi viszonyok 1598—99. <i>Gr. Kemény József</i>	497
A russzinok, egy lengyelnek kéziratából. <i>Kazinczy Gábor</i>	204
Adalék Pázmány Péter római követségéhez. <i>Szilágyi István</i>	370
Báthori István erdélyi vajda s lengyel király, mint a katholicismus pártolója s a jezsuitáknak egy eddig ismeretlen kolosvári nyomdájok. <i>Gr. Kemény József</i>	378
Brandenburgi Katalin trónraléptére vonatkozó oklevelek. <i>Szilágyi Sándor</i>	470
Hold-Mező-Vásárhely. <i>Gelsei Bíró Lajos</i>	564
Archaeologiai tárcából. IV. <i>Páur Iván</i>	218
Sajó-Szent-Péter, s helynevei. —v—	94
Adatok a tűzpróba történetéhez Magyarhonban. <i>Szilágyi Sándor</i>	438
Historiai Forgácsok. XXVIII. Élelmi adó a török részére 1543-ban. <i>Gévay Antal</i>	96
„ „ XXIX. Egy adalék a zsidók történetéhez. <i>Ráth Károly</i>	191
„ „ XXX. A Garai-Zay-ház nemzékrendje. <i>Gr. Zay Károly</i>	350
„ „ XXXI. A magyar fejér lovag. <i>Nagy Iván</i>	394
„ „ XXXII. Magyar régi álgyúk. <i>Nagy Iván</i>	395
„ „ XXXIII. Két okirat a XIII. századból. <i>Répcemelléki</i>	397
„ „ XXXIV. Báthori István nádor határigazítási oklevele 1521. régi magyar fordításban. <i>Révész Imre</i>	524
„ „ XXXV. Azok emléke, kik Budát 1688-ban szerencsés visszavétele után megszállották. <i>Podhradczy József</i>	573

Irodalmi Napló.

Encyclopaediai munkák	571, 607
Irodalomtörténet, irodalmi s nyelvemlékek	146, 519
Classica literatura	349
Szépirodalom, szépműtan	90, 148, 180, 231, 437, 520

Lap.

Nyelvtudomány, nyelvkönyvek	90, 91, 520
Bölcsészet, nevelés	231, 608
Tankönyvek, ifjúsági iratok	91, 181, 232, 349, 438, 476, 521, 572
Történelem s rokon	91, 182, 303, 476, 521, 610
Törvénytudomány	303, 349, 476, 521, 272
Mathem. és természeti tudományok	183, 304, 476, 522
Egély	93, 183, 304, 349, 476, 522, 572, 611

Felhívás a magyar történet kedvelőihez. <i>Ráth Károly</i>	352
Olvasóimhoz. <i>Toldy Ferenc</i>	576
Az Új Magyar Múzeum V. folyamának előfizetői	617

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA